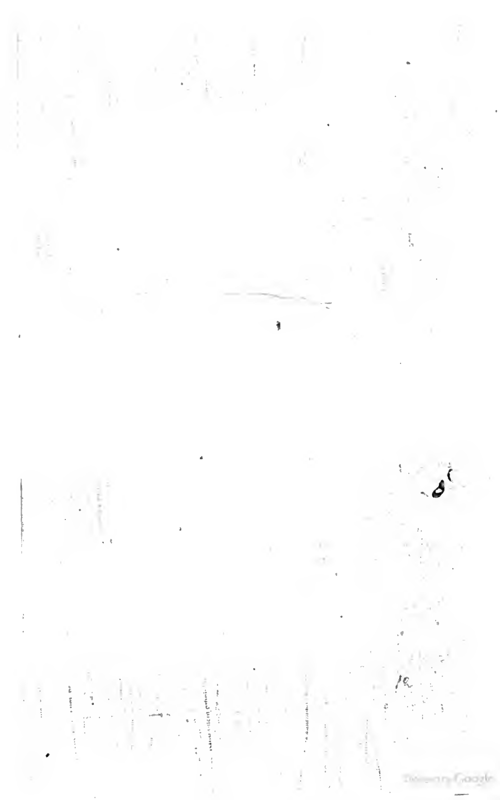

IO. MICH.
HEINECCII
S. S. THEOL. D.
VETERIBUS
GERMANORUM
SIGILLIS
EORUMQ. USU
SYNTAGMA

SYNTAGMA HISTORICVM
DE
VETERIBVS
GERMANORVM
ALIARVMQVE NATIONVM
SIGILLIS.

IO. IACOBVS CHIFFLETIVS,

Cap. VII. Anastas. Childeric. p. 112.

Peiresckius magno animi ſenſu identidem dictitare ſolebat: SIGILLA, NVMISMATA, *aliaque id genus, teſtes eſſe Antiquitatis incorruptos; quodque ex iis addiſcerentur, quæ fruſtra requireret quis ex Hiſtoriographis omnibus.* Scilicet, *annulis noſtris plusquam animis creditur.* Et verisſime Ioannes Iperius: SIGILLVM REGIVM *nec fallit; nec fallitur.*

IO. MICHAELIS HEINECCII,
THEOL. DOCTORIS, REGII PER DIOECESIN SALANAM
DVCATV MAGDEB. INSPECTORIS, PASTORIS AD D. VLRICI HALL.
ET GYMNASII IBIDEM SCHOLARCHAE,

DE

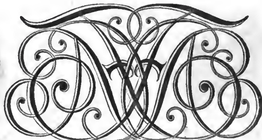
VETERIBVS GERMANORVM ALIARVMQVE NATIONVM SIGILLIS,

EORVMQVE VSV ET PRAESTANTIA,

SYNTAGMA HISTORICVM,

IN QVO
CVM DE RE SIGILLARI IN VNIVERSVM
AGITVR, TVM INPRIMIS SIGILLA IMPERATORVM,
REGVM, PRINCIPVM COMITVM,
NOBILIVM, CIVITATVM,
ITEM
PONTIFICVM, EPISCOPORVM, ECCLESIARVM,
DESCRIBVNTVR
ET PASSIM
CVM NVMIS SOLIDIS
AEQVE AC
BRACTEATIS
CONFERVNTVR, ET HINC INDE
EX DIPLOMATIBVS
VARIISQVE OBSERVATIONIBVS HISTORICIS ILLVSTRANTVR,
ACCEDVNT
SIGILLORVM ICONES
TABVLIS AENEIS COMPREHENSAE.

FRANCOF. & LIPSIAE,
SVMTIBVS NICOLAI FOERSTERI,
ANNO M DCC IX.

SERENISSIMO AC POTENTISSIMO
PRINCIPI AC DOMINO

DOMINO
FRIDERICO

PIO FELICI AVGVSTO

REGI BORVSSIAE

MARCHIONI BRANDENBVRGICO
SACRI ROMANI IMPERII ARCHICAMERARIO
ET ELECTORI
SVPREMO PRINCIPI ARAVSIONENSI
AC NEOCASTRENSI MAGDEBVRGI CLIVIAE IVLIACI
MONTIVM STETINI POMERANIAE CASSVBIORVM VI-
NIDORVM MECKLENBVRGI ET IN SILE-
SIA CROSNAE

DVCI

BVRGGRAVIO NORIMBERGENSI
HALBERSTADII MINDAE CAMINI VANDALIAE
SVERINI RACEBVRGI ET MEVRSAE

PRINCIPI

COMITI HOHENZOLLERAE MARCAE RAVENSBERGAE
HOHENSTEINI TECKLENBVRGI LINGAE SVE-
RINI BVRAE ET LEERDAMI
MARCHIONI VEHRAE ET VLISSINGAE
DYNASTAE IN RAVENSTEIN TERRISQVE ROSTOCHII
STARGARDAE IN LAVENBVRG BVTOW
ARLAY ET BREDA CETERA.

PATRI PATRIAE

VITA SALVS GLORIA

REX

AVGVSTE ATQVE POTENTISSIME
DOMINE MVLTO CLEMENTISSIME

Vid ſit, DOMINE, quod ingenium meum, umbris potius quam palatiorum ſplendori adſuetum, mutato jam ſu-

subito consilio, profligatoque veluti natiuo pudore ad fulgentissimam solii TVI lucem properet, vix a me ipso satis adhuc me fateor cognovisse. Attamen si me aliquantulum noui, idem mihi accidit, quod solet hominibus in apricum ex vmbra prodeuntibus, qui, licet solis fulgorem oculis ferre nesciant, lumen tamen illius vndiquaque peruium vel mirari saltem ac suspicere coguntur. Certe AVGVSTA DOMVS BORVSSICA divisam hanc cum sole laudem habet, quod non minus ac ille ductor siderum splendorem suum per omnes melioris orbis latebras diffundit, continuatisque in genus humanum meritis, stuporem aliis, aliis venerationem imperat. In primis TVVM, AVGVSTE, imperium, quod & ecclesiae & patriae & reipublicae litterariae auspicatissimum illuxit, omnes non dicam TVAS, sed Europae bene animatae provincias summopere demeretur. Quam incomparabilem gentis MAIESTATISQVE TVAE gloriam cum orbis jam pridem laudibus suis aeternitati con-

se-

ſecrarit: quidni & ego pari adfectu beneficiisque REGIIS excitatus, ad eandem debili licet ac conniuente oculo reſpiciam, & ad ſolium prouoluar, nullis niſi ſceleratis inacceſſum? Pauculas quidem chartas fero, aſt ex mediis Germanicae antiquitatis, cujus BRANDENBVRGICAE res geſtae partem quam maximam abſoluunt, latifundiis depromtas. Monimenta fero non modo aurea, verum plumbea etiam ac cerea, ſed aere tamen perenniora, quippe quae tot ſacros Principum vultus & ſymbola a ſeculorum injuriis vindicarunt. Cum igitur CHILDERICI Francorum Regis facies, annulo inſculpta atque in conditorio Tornacenſi reperta tantam ſui admirationem fecerit, vt mira aemulatione ejus ſibi copiam expeterent maximi Principes, ac impenſius cuperent tanti Regis memoriae patrocinari: non dubitaui eandem felicitatem hiſce meis heroibus polliceri, ſi MAIESTATI TVAE eorum ſuſcipere patrocinium libuerit. Vbi enim tutius aut honeſtius

con-

conquiescant quam in TVO, REX POTENTISSIME, palatio, vbi raro inter mortales exemplo pacis bellique artes pari felicitate florent, litterisque etiam ac antiquae elegantiae haut parum pretii statuitur? Sane enim quantopere antiquae Principum gloriae memoriaeque consultum velis, nisi aliunde constaret, vel solum doceret locupletissimum gazophylacium TVVM, quod incomparabile vetustatis sacrarium omnes harum deliciarum curiosos rapit in admirationem. Recipe igitur, DOMINE, libellum palatii TVI foribus aduolutum, recipe eo vultu, quo supplices, soles, & non tantum tot principes TVO praesidio, sed me quoque, eorum veluti praeconem, exoptatissima clementia TVA dignare. Ego vero vicissim intra musei mei parietes me recipiam, Deumque REGIS custodem, Borussicaeque felicitatis statorem supplicibus exorabo precibus, vt MAIESTATEM TVAM PONAT TANQVAM SIGILLVM SVPRA PECTVS ET TANQVAM

SI-

SIGILLVM SVPRA BRACHIVM, & communi ecclesiae ac reipublicae bono annis, nepotibus, ac triumphis quam plurimis augeat. Sic enim vota gementis Europae, sic vota tot provinciarum, sic & ea vota rata erunt, quae incitatissima pietate concepit

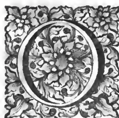
REX AVGVSTE ET POTENTISSIME
DOMINE MVLTO CLEMENTISSIME,
REGIAE MAIESTATI TVAE

devotissimus servus

Ioh. Michaël Heineccius, D.

LECTORI BENEVOLO
S. P. D.
IOH. MICHAEL HEINECCIVS. D.

Offert se Tibi, L. B. de VETERIBVS GERMANORVM ALIARVMQVE NATIONVM SIGILLIS, SYNTAGMA HISTORICVM, quod, cum Goslariæ adhuc degerem, subcesivis horis collectum, meisque usibus destinatum vix unquam manu mittere & publica luce donare ausus essem, nisi virorum doctorum, quorum arbitrio res meæ aguntur, voluntas huc me impulisset. Nam ut privatas multorum litteras omittam, istius editionem publice a me non ita pridem flagitavit DN. D. IOH. ANDREAS SCHMIEDIVS, Abbas Mariævallensis & Theologus Helmstadiensium celeberrimus, cui quantum obsequii a me debeatur, norunt omnes, qui me norunt. Is enim, ubi Antiquitates meas Goslarienses non sine elogio allegavit, hunc in modum pergit: (*in præfat.* ad Phil. Iulii Rethmeyeri *Antiquitates Ecclesiasticas Brunsvic.*) Die Antiquitates Goslarienses, welche Tit. Hr. Ioh. Michaël Heineccius Pastor in Goßlar mit grossem Fleiß aus den besten documenten der Stadt und Stiffter zusammen getragen/und nächstens mit einem ausführlichen supplemento vermehren will/ geben uns nicht nur in vielen Sachen gar schöne Nachrichten / sondern haben auch über das zu einem andern von mir längst verlangten Werck de Veteribus Germanorum aliarumque nationum sigillis earumque usu & præstantia,

)(so schon

so schon zum Druck fertig lieg.t/Anlaß gegeben. Passus igitur sum me expugnari, librumque publici juris facere decrevi, quem non ingratum eruditis fore eo minus dubitavi, quod nemo hactenus materiam istam ex instituto ac pro dignitate tractavit. Enimvero, ut statim, quid a nobis præstitum sit, quaque ratione nostrum hoc institutum exsecuti simus, LECTORI constet, pauca hæc præfanda duximus.

Ante omnia de justo apparatu sollicitus, non solum libros omnes, in quibus sigilla vel depicta vel obiter explicata erant, cum cura evolvi, verum etiam ipse archiva locupletiora lustranda & sigillorum ectypa inde sumenda existimavi. Quod institutum tam feliciter mihi cessit, ut & Goslariensia & Quedlinburgensis præposituræ & alia variorum cœnobiorum tabularia magnum mihi sigillorum præstantiorum numerum suppeditarent. Cum tamen nullius, quod possidebam, sigilli ætas seculum XI transcenderet, tantum abest, ut hic acquiescendum mihi crediderim, ut potius & antiquiora quæsiverim diligenter. Restinxit demum hanc sitim meam inclytum & imperiale Cœnobium Corbeiense, cujus Illustris & reverendissimus Abbas DN. FLORENTIVS, S.R. Imperii Princeps, aditum mihi ad archivum suum gratiosissime concessit. Hem quantam hic vetustissimorum diplomatum, quantam sigillorum elegantissimorum, quantam rerum aliarum præstantissimarum copiam vidi. Non erraverim sane, si locupletissimum hoc antiquitatum Germanicarum sacrarium dixero. Omitto hic sigilla alia, quorum copiam mihi passim fecerunt viri doctissimi, qui de instituto meo inaudiverant.

Ex hoc igitur apparatu natum est, quod vides, *syntagma*, in quo ita versatus sum, ut primo sigillorum antiquitatem, materiam & formam in universum considerarem, deinde quid in cujusvis ordinis hominum sigillis spectetur, indicata semper figurarum inscriptionumque ratione, edisseserem. Invenies hic veluti in nucleo constituta, quæ alibi vix reperias, animadversiones de sigillis criticas, observationes historicas jucundas, aliaque locupletandæ medii ævi historiæ non parum profutura, adeo ut hæc tractatio supplementi

instar

inſtar eſſe poſſit ad *Mabillonii* Opus de Re Diplomatica, utpote in quo de ſigillis pauca admodum & de Germanicis vix aliqua occurrunt, cum tamen eorum notitia pars non minima ſit notitiæ diplomaticæ, ab iisque haut raro totius diplomatis fides dependeat. Nec ſatis porro habui ſigilla varia recenſere ac deſcribere, ſed omnia ſub incudem accurate vocavi, & libere, ſi quando illa dubiæ fidei videbantur, ſum profeſſus: Cum enim critices genuinæ ſit officium monumenta unius generis atque ætatis inter ſe conferre, ex eaque collatione de eorum vel γνησιότητι vel νοθεύσει judicare, eandem regulam in hac tractatione diligenter obſervavi, ut habeant diplomatum amantes, in quo ſuum experiantur judicium. Experiundo ſane didici, in nulla re, quam in diplomatibus, impoſturas obſervari frequentiores, nec facilius eas, quam ex ſigillis, deprehendi. Quandoquidem enim monachi ſua intereſſe putabant, bona, quæ poſſiderent, in tuto collocare, nec tamen ſemper genuina inſtrumenta ætatem tulerant, auſi ſunt veterum Imperatorum ac Principum ſtylum utcunque imitari, & diplomata fingere, ſibi uſui, poſteris vero ſimplicioribus fraudi futura. Quæ res adeo in omnium oculos incurrit, ut nec *Mabillonius* quidem, qui tamen ipſe monachus monachorum fidem omni molimine tuebatur, rem plane diffiteri auſus ſit, Diplomata quippe haut pauca reſtituta eſſe concedens. In hac igitur ſive reſtitutione ſive confictione diplomatum dici non poteſt, quot modis erratum ſit. Modo enim in titulis Principum, modo in aeris Imperii, modo in ſtylo, ſed in nulla parte ſæpius, quam in ſigillis ſunt hallucinati, quippe quæ & imitari & nova fingere difficillimum erat. Has vero impoſturas & varias & inſignes paſſim detegit hoc opuſculum, forte & aliis occaſionem daturum, ut inpoſterum in diplomatum tractatione ſigilla accuratius conſiderent & ad regulam genuinorum ſigillorum diligentius examinent.

Quemadmodum vero numiſmata, licet ea fini cuſa ſint, ut rerum venalium eminentia pretia eſſent, tamen etiam in antiquitatibus uſum præſtant egregium, quod tot libris

oſtenſum eſt ab eruditis, ut integram bibliothecam conſtituant, ita eodem modo cum ſigillis comparatum eſt, quæ præter primarium uſum ſuum, etiam medii ævi hiſtoriam juvant, & multis de rebus nos præclare erudiunt. Oſtendere hoc conatus ſum parte poſteriore, ſed per aliquot tantum capita, ſuo tempore, ſi Deus vitam & otium conceſſerit, ſupplenda. Quod ſi enim ex numis bracteatis, & ſolidis medii ævi ſæpe admodum deformibus nonnulla didicerunt curioſi, quid ni idem ex ſigillis ſperandum ſit, quæ & elegantiora multo, & magis perſpicua ſunt? Hujus vero partis ſpicilegium ipſi curioſo Lectori relinquo, cui ut eo rectius ſigillis uti liceat, tabulas integras octodecim, ſelectis, quorum in opere mentio fit, ſigillis ornatas dedimus. Et hic quidem non ſine laude mihi prætereundus eſt frater germanus M. *Ioh.* Gottlieb *Heineccius*, in alma Fridericiana h. t. Ordinis Philoſophici Adjunctus, qui cum inſigni hiſtoriæ antiquæ æque ac mediæ notitia polleat, totusque in ſtudia elegantiora animo feratur, hoc inſtitutum meum omni conatu adjuvit, & icones etiam ſigillorum omnes magno & tædioſo labore delineavit. Quo nomine haut immerito publice hic ei grates perſolvimus, & ut rempublicam litterariam ſuis meletematibus curioſiſſimis demum aliquando ornet, hortamur.

Hæc ſunt, B. Lector, quæ Te volui. Hæc ſunt, quæ a me præſtita eſſe aſſeverare poſſum. Cetera debes Viro ingenuo & ornandis literis nato *Nicolao Færſtero*, qui uti librorum præſtantiorum editione magnam ſibi gloriam peperit, ita & in hoc opere nulli pepercit ſumtui, ut quam emendatiſſime nitidiſſimeque prodiret. Irrepſerunt quidem, me quippe abſente, ſphalmata nonnulla, quæ tamen a benevolo Lectore facile deprehendi ac emendari poterunt. Vtere igitur his qualibuscunque, proxime vero *Vitam Chriſti, harmonice compoſitam & ex antiquitate & critica ſacra illuſtratam, & novo inſtituto ad demonſtrationem veritatis religionis chriſtianæ applicatam* a nobis expecta & Vale! Halæ Magdeburgicæ ipſis Idib. Aprilis cIↄ. Iↄcc. IX.

CON-

CONSPECTVS SINGVLORVM VTRIVSQVE PARTIS CAPITVM.

PARS PRIMA

DE NATVRA ET CONSTITVTIONE SIGILLORVM.

PRÆFAMEN HABET SCRIBENDI OCCASIONEM ET TRACTATIONIS SCOPVM.

PARTIS PRIMÆ

CAPVT PRIMVM.

De Sigillorum auctoritate & fide.

I. Sigillorum auctoritas inculcatur in legibus.
II. Vt & in diplomatibus.
III. An sufficiant Sigilla ad probandum instrumenti γνησιότητα?
IV. Propter hanc auctoritatem veneratio Sigillis exhibita.
V. Eorum adulteratores suppliciis affecti.
VI. Ipsa Sigilla summorum virorum custodiæ demandata eorumque amissio capitalis fuit.
VII. Sigilla quoque ideo cum principibus sepulta & confracta in pompa funebri.
IIX. Fuerunt tamen, qui & suis Sigillis fidem denegarent.

CAPVT SECVNDVM.

Etymologia, Homonymia & Synonymia vocis Sigillum.

I. Sigillum diminutivum vocis signum. Vox Sigilliolum ab Arnobio conficta.
II. Sigillum notat signum literis impressum, itemque parvum simulacrum. Sigillatæ vestes. Sigillaria festum servorum. Sigillarius.
III. Sigillum pro diplomate. Pro lapide sepulchris reliquiarum supposito.
IV. Moris hujus origo.
V. Pro cruce oblatis Eucharisticis impressa, omnique crucis signaculo accipitur.
VI. Signum idem aliquando ac Sigillum; aliquando subscriptionem notat & monogramma.
VII. Signetum. Signaculum. Impressio.
IIX. Bulla.
IX. Secretum.

CAPVT TERTIVM.

De Gentibus, quibus sigilla in usu fuerunt.

I. Sigillorum usus antiquissimus.
II. Et omnibus fere gentibus communis.
III. Hebræi Sigillis usi.
IV. Num etiam imaginibus signarint?
V. Sigilla Ægyptiorum.
VI. Persarum.
VII. Cyrenensium.
IIX. Græcorum θριπήδεστα & Sigilla.
IX. Sigilla Romanorum.
X. Constantinop. Cæsarum & Patriarcharum.
XI. Francorum.
XII. Germani an antiquitus Sigillis usi?
XIII. Angli paulo serius signarunt. Maturius Wisigothi.
XIV. Sigilla Hungarorum & aliarum Gentium.
XV. Turcæ, Persæ, Indi imaginibus non signarunt.
XVI. Attamen iis utuntur Sinenses, Iapanenses, Æthiopes.
XVII. Conclusio Capitis.

CAPVT QVARTVM.

De Materia in Sigillis adhibita, & primo quidem de Bullis aureis.

I. Principum literis merito ornamenta varia accedunt.
II. Hinc Cæsarum Byzant. diplomata encausto subscripta.
III. Diplomata aureis literis conscripta.
IV. Præcipuum ornamentum Bullæ aureæ, quarum origo evoluta.
V. Recensus aurearum Bullarum juxta Imp. Rom. Germ. seriem.

VI. An & exteri Reges auro signarint?
VII. Varia Bullarum aurearum quantitas.
IIX. Negotia, in quibus Bullarum aurearum usus fuerit, recensentur.

CAPUT QUINTUM.

De Bullis argenteis & plumbeis.

I. Argentearum Bullarum usus rarior. An & Latinis familiaris? sunt qui negant.
II. Alii affirmant. Varia earum exempla expenduntur.
III. (1) Bulla argentea Dagobertina.
IV. (2) Bulla argentea Ludovici Pii.
V. (3) Bulla Paderbornensis.
VI. Bullæ argenteæ in Occidente rariores, Episcopis tamen nonnunquam adhibita.
VII. Frequentiores apud Græcos & Orientales.
IIX. Bullæ plumbeæ usitatissima.
IX. Apud Græcos. 1) Gallæ Placidiæ Bulla plumbea. 2) Testimonium de Bullis plumbeis CP. 3) Aliud ejusdem generis. 4) Bulla plumbea Balduini II. 5) Bulla Constantini. 6) Bullis plumbeis apud Græcos deinde viliores etiam signarunt.
XB. ulla plumbea Imperat. & Regum Occident. Bulla, quibus inscriptum: RENOVATIO REGNI FRANCORUM. 1) Sangenovefensis. 2) Patini. 3) Domini le Blanc. 4) Sangallensis. 5) alia aurea. cui Carolo sint tribuendæ? Carolus Crassus an & cur Magnus dictus?
XI. An sint hæ Bullæ genuinæ?
XII. Etiam post Carolingos plumbo signarunt Impp.
XIII. Ut & alii Reges.
XIV. Nec non Duces Veneti, aliique Viri Principes.
XV. Bulla plumbeæ Civitatum.
XVI. Bulla Conciliorum.
XVII. Bullæ plumbeæ hodie Papis propriæ, quando inventa?
XIIX. An plumbum humilitatis indicium? videntur Patriarchæ CP. æmulati.
XIX. Episcoporum Bulla plumbea.
XX. Bulla ænea.

CAPUT SEXTUM.

De Sigillis cereis eorumque vario colore ut & de cretaceis & de Maltha.

I. Cera Principibus & Privatis communis.
II. Sigillorum cereorum colores diversi.
III. Color luteus.
IV. Color candidus olim omnibus Principibus communis. Postea quibusdam privilegio concessus.
V. Sigilla rubra ab Impp. CP. initio adhibita.
VI. Postea Pontifices eadem signarunt brevia.
VII. Imperatores Occidentales rarius rubra cera usi sunt. Ceteri Reges frequentius.
IIX. Viridis color recentior.
IX. Color niger recentissimus.
X. Sigilla mixta qualia? Seculares plerumque viridi, Clerici rubra cera signabant.
XI. An & cera cærulea locum in Sigillis invenerit?
XII. Sigilla cretacea vel lutea.
XIII. Maltha.

CAPUT SEPTIMUM.

De Sigillorum figura & diversa quantitate.

I. Figura Sigillorum varia.
II. Merovingi orbicularia adhibuere. Carolingi ovalia & postea rotunda. Ovalia etiam post illud tempus usurpata.
III. Sigilla parabolica oblonga quando inventa.
IV. An Sigillum Alberti Brem. Archiep. ap. Lambecium sit genuinum.
V. Sigilla triangularia.
VI. Sigilla quadrata.
VII. Sigilla trifolio similia.
IIX. Sigilla cava.
IX. Quantitas Sigillorum varia.

CAPUT OCTAVUM.

De imaginibus & inscriptionibus Sigillorum in genere.

I. Spectanda potissimum Sigilla Christianorum.
II. Christianis Gentilium Mythologia sordunt etiam in Sigillis.
III. Sigilla Pipini cum Bacchi, & Caroli M. cum Serapidis capite suspecta.
IV. Notantur nonnulli hac in re καπήλοι.
V. Sigilla medii ævi simplicissima.
VI. Carolingorum Sigilla elegantiora. Artes enim Carolino ævo renascuntur.
VII. Elegantiora etiam Sigilla Salicorum ob eandem rationem.
IIX. Inscriptiones plerumque Latinæ.
IX. Eæque ordiuntur fere a Cruce, quemadmodum & ipsæ charta & subscriptiones.
X. Quid hæ cruces notent?
XI. Cruces e subscriptionibus in Sigilla transiere.
XII. Nomen sine prolixo titulo scriptum.
XIII. Formula, Dei gratia, *origo.*
XIV. Origo formulæ: Dei & Apostolicæ sedis gratia. *Formula:* Dei & Imperiali gratia.

XV. Pro-

XV. Provinciæ Titulis fero adscriptæ. Episcoporum modestia.

XVI. Inscriptiones secundariæ, quibus figuræ explicantur.

XVII. Sigilla inscriptione carentia.

XIIX. Conclusio Capitis.

CAPVT NONVM.

De imaginibus & inscriptionibus, quæ in Cæsarum Regumque Romanorum ut & Imperatricum Sigillis occurrunt.

I. Iam de Sigillis Impp. agendum.

II. Sigilla Impp. veterum. Iulii Cæsaris. Augusti. Successorum. Neronis. Galbæ. Commodi.

III. Sigilla Imperatorum recentiorum quid exhibeant?

IV. Sigilla Majestatis qualia?

V. Sigilla secreta.

VI. Quid in Sigillis secretis exhibeatur?

VII. Hoc discrimen quando cœperit observari?

IIX. Bullarum aurearum plumbearumque characteres.

IX. Sigilla Caroli M.

X. 1) Osnabrugense.

XI. 2) Tria Mabilloniana.

XII. 3) Sanmaximinianum Treverense.

XIII. 4) Bulla Domini le Blanc.

XIV. Characteres Sigillorum Carolinorum.

XV. Formula XPE protege.

XVI. Quænam Caroli Sigilla sint genuina? An Carolus barbam aluerit? Sigilla, quæ Carolum barbatum exhibent, sunt genuina ceteris paribus.

XVII. Quid de Sigillo Sanmaximiniano sentiendum?

XVIII. Sigilla Hludovici pii.
1) Paderbornense. 2) Baluzianum. 3) Duo Mabilloniana. 4) Corbeiense. 5) Lindaviense.

XIX. 6) Lindenbrogianum. 7) Bulla aurea Mabilloniana. 8) Sigillum Zyllesianum.

XX. Characteres Sigillorum Ludovici Pii.

XXI. Sceptrum Triumphale & Consulare in Sigillis.

XXII. Globus Cruciger.

XXIII. Sigilla Lotharii I. Imp. *Aliudque* Lotharii Regis.

XXIV. Sigilla Ludovici Germanici.
1) Conringianum. 2) Conringianum.

XXV. Characteres Sigillorum Ludovici Germanici.

XXVI. Sigilla Caroli Calvi.
1) Baluziana. 2) Mabilloniana.

XXVII. Sigilla Caroli Crassi.

XXVIII. Sigillum Arnolfi *Corbeiense.*

XXIX. Sigillum Conradi I. *Corbeiense.*

XXX. Sigillum Henrici Aucupis *Corbeiense.*

XXXI. Quid sibi velit clypeus & umbella?

XXXII. Sigilla Ottonis M. *1) Sagittarii. 2) Zyllesii. (3) Corbeiense. 4) aliud ineditum. Cum binis diplomatibus. 5) Zyllesianum Ottonis iam Imperatoris.*

XXXIII. Ottonis II. Sigilla.

XXXIV. Ottonis III. Sigilla. 1) Knautianum.

XXXV. Corona in illo obvia.

XXXVI. 2) Aureum Mabillonianum. 3) Plumbeum Io. de Amelio. 4) Plumbeum Mabillonianum.

XXXVII. Quid sibi velit in Impp. Sigillis AVREA ROMA? observat. 1. 2. 3. 4. 5. 6.

XXXIIX. Henrici II. Sigilla. *1) Corbeiense. 2) Zyllesianum. Cum diplomate Henrici II.*

XXXIX. Sigilla Conradi Saliqui. *1) Maderianum. 2) Tenzelianum. Quid sibi velit flos in sinistra Regis? Non florem, sed sceptrum notat. Gestamen dextra non sceptrum, sed baculus est. Baculus regalis qualis?*

XL. 3) Knautianum plumbeum.

XLI. Sigilla Henrici III. *1) Vltrajectense aureum. 2) Treverense. 3) Maderianum. 4) Tenzelianum. 5) Secretum Henrici III.*

XLII. Sigilla Henrici IV. *1) Knautianum. 2) Zyllesianum. 3) Aliud ineditum.*

XLIII. 4) Bulla Bruschiana.

XLIV. Sigilla Henrici V. *1) Graubossiana. 2) Zyllesianum.*

XLV. Sigilla Lotharii II. *1) Meibomianum. 2) Richenbergense.*

XLVI. Quæstiones nonnullæ historicæ. 1) Cur Lotharius se vocet Regem III? Cur Imperatorem III?

XLVII. 2) Quid sibi velint globi e corona pendentes?
Excursus de tintinnabulis vestibus olim potentum appensis.

XLIIX. Sigilla Conradi III. *1) Knautianum. 2) Goslariense ineditum.*

XLIX. Cur Conradus III. se vocet Secundum.

L. Sigilla Friderici I.
1) Bulla aurea Mabilloniana.
2) Cereum Lehmannianum.
3) Zyllesianum.
4) Alia duo inedita.

LI. Monogrammata in Sigillis & numis apparent.

LII. Sigilla Philippi & Ottonis IV.

LIII. Quæstiones nonnullæ moventur.
1) Cur Otto IV. loco sceptri utatur cruce?

LIV. 2) Quid sibi velint sol & luna in hoc Sigillo.
LV. 3) Quis Imperatorum se primus vocarit semper Augustum?
LVI. Sigilla Friderici II.
1) Kirchmannianum aureum.
2) Mabillonianum aureum.
3) Gelenianum cereum.
4) Weckianum. 5) Aliud ineditum.
LVII. Sigilla sequentium Imperatorum.
LIIX. Bina Henrici VII.
LIX. Conradi IV. *Sigillum.*
LX. Wilhelmi Cæs. *Sigillum.*
LXI. Rudolphi Habspurgici *Sigillum.*
LXII. Henrici VII. *Sigillum.*
LXIII. Ludovici IV. *1) Bulla aurea Kirchmanniana. 2) Cereum Leibnitianum Sigillum. 3) Aliud a Pontifice descriptum.*
LXIV. Caroli IV. *Sigilla. 1) Bulla aurea. 2) Cereum ineditum.*
LXV. Sigismundi *Sigilla.*
LXVI. Friderici IV. Sigilla.
LXVII. Quæstiones nonnullæ.
LXVIII. 1) Quid sibi velint versiculi: Aquila Ezechielis Sponsæ missa &c.
LXIX. 2) Quid litera A. E. I. O. V. in Fridericianis Sigillis notent?
LXX. 3) Quando demum apud Germanos invaluerit aquila biceps?
LXXI. De Sigillis Orientalium Impp.
LXXII. Balduini *Comitis Flandriæ Imp. Orient. aurea Bulla.*
LXXIII. Bulla ænea Alexandri.
LXXIV. Sigilla Augustarum Reginarumque.

CAPUT DECIMUM.

De Sigillis Regum, Ducum, Principum & Comitum.

I. De Sigillis Regum pauca dici possunt.
II. Antiquissima sunt Merovingica.
III. 1) Aureus Childerici I. annulus.
IV. Reges hastis usi sunt. Hasta non idem gestamen cum sceptro & baculo.
V. Characteres quidam Sigillorum Merovingi. 2) Sigillum Theoderici. 3) Chlodovei III. 4) Childeberti III. 5) Chilperici II. 6) Childerici III.
VI. 7) Sigilla Dagobertina suspecta.
VII. 8) Sigilla Dagobertina spuria. 9) Ut & Theuderici II.
IIX. Sigilla Regum Franc. stirpis secundæ. 1) Pipini.
IX. 2) Carolomanni.
X. 3) Odonis. 4) aliorum.
XI. Sigillum S. Ludovici.
XII. Sigilla Regum Exterorum.
XIII. Sigilla Regum Orientalium. 1) Russorum.
XIV. 2) Saracenorum & Barbarorum.
XV. Quando Principes diplomata signare cœperint?
XVI. Sigilla antiquissima Principum.
XVII. Sunt simplicissima.
XVIII. Quid sibi velit in nonnullis titulus Marchisi?
XIX. Sceptrum & Corona an inter insignia Principum?
XX. Quid notet strictus ensis in Sigillis?
XXI. Sigilla Principum equestria initio simplicissima.
XXII. Mox ornamentis variis conspicua.
XXIII. Cimeria in galeis & scuta gentilitia.
XXIV. Ornamenta alia.
XXV. Sigilla Principum Iuventutis equestria.
XXVI. Quæstiones nonnullæ propositæ.
XXVII. 1) Cur Principes equitantes se sistant?
XXIIX. 2) Cur vexillum gestent?
XXIX. Vexillorum antiquorum forma.
XXX. 3) Quando scuta gentilitia Sigillis insculpi cœperint?
XXXI. Quid sibi velint canes, aves, flores, &c. in Sigillis Principum?
XXXII. Principes etiam nonnunquam stantes in Sigillis exhibentur.
XXXIII. Quid significent turres in Sigillis Principum?
XXXIV. Sigilla Principum cum solis scutis gentilitiis.
XXXV. Varia horum Sigillorum genera.
XXXVI. Inscriptiones in Sigillis Principum.
XXXVII. Sigilla Principum fœminarum.
XXXIIX. Observationes nonnullæ de harum Sigillis.

CAPUT UNDECIMUM.

De Sigillis Nobilium & Civitatum.

I. Nobilium alii Milites, alii Famuli. Illi se ipsi vocarunt Dominos.
II. Nobiles Sigilla sero adhibuere. Et qualia fuerint?
III. Sigillum Hildebrandi de Goslaria expenditur.
IV. Sigilla Civitatum varia.
V. Turres & Divi tutelares in Sigillis Civitatum.
VI. Sigillum Civitatis Leodiensis recentius esse probatur contra Baronium.
VII. Aliæ Civitates in Sigillis ad nomen allusere.
IIX. Sigilla Civitatum Rhenanarum.
IX. Civitates multa insignia Principum suorum imitantur.

X. Si-

X. Sigilla Civitatum secreta.
XI. Sigilla diversorum unius Civitatis Weichbildorum.
XII. Treiberi schediasma de Civitatum Sigillis.
XIII Sigilla privatorum.

CAPVT DVODECIMVM.

De Sigillis Pontificum, Conciliorum & Cardinalium.

I. Sigilla Pontificum triplicia.
II. Pontifices primo solum nomen Bullæ inscripserunt.
III. Leo IX. & antiquas Bullas retinuit & novas invenit. Victor II. sua imagine signavit.
IV. Postea SS. Petri & Pauli capita constanter Bullis impressa. A quo id primum factum?
V. Cur S. Paulus ad dextram, S. Petrus ad sinistram collocetur?
VI. Bullæ Græcis literis inscriptæ.
VII. Bullæ Papales subinde mutatæ.
VIII. Annulus Piscatoris.
IX. Pontifex nondum coronatus Bulla dimidia utitur.
X. Bullæ Conciliorum.
XI. Sigilla Consistorialia.
XII. Sigilla Cardinalium.
XIII. Sigilla indulgentiis Tezelianis appensa.

CAPVT DECIMVM TERTIVM.

De Sigillis Archiepiscoporum, Episcoporum, & Magistrorum Domus Teuton.

I. Sigilla Episcopalia Episcoporum icones sistunt.
II. Bullæ Episcoporum plumbeæ quales?
III. Sigilla Episcop. cerea rotunda qualia?
IV. Mitræ Episcopales olim humiliores.
V. Peda Episcopalia breviora.
VI. Cathedræ Episcopales quales in Sigillis observentur?
VII. Formula, PAX VOBISCVM, cur Episcoporum libris inscripta?
IIX. Episcopi etiam nonnunquam stantes exhibentur.
IX. Insignia Ecclesiarum & familiarum Sigillis Episcopalibus insculpta.
X. Sigilla Episcoporum minora.
XI. Sigilla Episcoporum Angliæ.
XII. Sigilla Magistrorum Ordin. Teuton.

CAPVT DECIMVM QVARTVM.

De Sigillis Ecclesiarum, Monasteriorum, Abbatum, Præpositorum, Decanorum.

I. Sancti tutelares in Sigillis ecclesiarum.
Fundatorum memoria in Sigillis conservata.
Societatis Kalendariorum.
II. Sigilla Præpositorum & Decanorum ecclesiarum cathedr.
III. Sigilla Generalium & Provincialium.
IV. Sigilla Abbatum.
V. Abbates etiam tutelares ecclesiæ suæ Sigillis insculpsere.
VI. Sigilla Abbatissarum.
VII. Sigilla aliorum Presbyterorum & Clericorum.
IIX. Quæstiones nonnullæ.
IX. Quid in Sigillis ecclesiarum flores notent?
X. Varia signa & symbola Sanctorum imaginibus adjecta. 1) Nimbi.
XI. 2) Palmæ.
XII. 3) Homines Sanctis supplicantes.
XIII. 4) Libri Sanctis tribuuntur.
XIV. 5) Stellæ Sanctorum imaginibus additæ.
XV. 6) Vti & Angelorum capita. Cur illa B. Mariæ præcipue adjiciantur?

CAPVT DECIMVM QVINTVM.

De Sigillis secretis & Contrasigillis.

I. Secreta modo seorsim appensa, modo Sigillorum tergo impressa.
II. Contrasigillorum usus & antiquitas.
III. Cacheta.
IV. Secretorum usus & antiquitas.
V. Imagines secretis insculptæ.
VI. Secreta Cæsarum, Principum, Episcoporum.
VII. Secretorum inscriptiones.

CAPVT DECIMVM SEXTVM.

De modo Sigilla imprimendi atque appendendi.

I. Sigilla vel membranis innexa vel appensa.
II. Modus Sigilla innectendi.
III. Loca Sigillorum innexorum in diplomatibus.
IV. Quando Sigilla appendi consueverint per Germaniam?
V. Extra Germaniam hoc citius factum est.
VI. Fila, ex quibus Sigilla dependent Pontificum Rom.
VII. Fila ceterorum Principum.
IIX. Fila membranacea.
IX. Terga Sigillorum.
Bina Sigilla ex eodem filo dependentia.
X. Sigilla papyro superfusa.
XI. Testamenta lino constricta signabantur.

CAPVT DECIMVM SEPTIMVM.

De variis fraudibus ac imposturis in re sigillaria commissis.

I. Multa Sigilla sunt supposititia.

II. Quot modis hoc factum?
III. Falsa Sigilla falsis diplomatibus adjecta.
IV. Falsa Sigilla veris diplomatibus adjecta.
V. Vera ac genuina Sigilla falsis diplomatibus adjecta.
VI. Hoc exemplis illustratur.
VII. Membrana diplomatum incisa, ac si Sigilla adfuissent.
VIII. Sigilla in aversa membranæ facie.
IX. Sigilla penitus inversa.
X. Regulæ de discernendis Sigillis suppositititiis.
XI. Conclusio Partis II.

PARS SECVNDA.

DE VSV ET PRÆSTANTIA SIGILLORVM.

CAPVT PRIMVM.

Collatio Sigillorum cum Numismatibus.

I. Numi Sigilla superant antiquitate, copia, diuturnitate.
II. Sigilla historiam medii ævi magis quam numi illustrant.
III. Sigillorum quam numorum γνησιότης certior est.
IV. Chrouologia Sigillorum quam numorum certior est.
V. Sigilla numis mediæ ætatis sunt elegantiora.
VI. Inscriptiones Sigillorum magis perspicuæ quam numorum.
VII. Hæc sequentia magis illustrabunt.

CAPVT SECVNDVM.

De usu Sigillorum Grammatico & Critico.

I. Sigilla Grammaticæ Criticæque studiosis prosunt.
II. Docent, quæ singulis seculis fuerit forma literarum.
III. Observationes nonnullæ de forma literarum.
IV. Observationes nonnullæ de Diphthongis.
V. Observationes de Abbreviaturis.
VI. Observationes de interpunctionibus.
VII. Observationes de Orsbographia.
IIX. E Sigillis genuina nomina propria restituenda.

CAPVT TERTIVM.

De usu Sigillorum Historico.

I. Historia e numis adhuc egregie illustrata est.
II. At numi historiam antiquam tantum illustrant, Sigilla etiam mediam.
III. Historia Sanctorum e Sigillis illustratur.
IV. Ecclesiæ facies etiam e Sigillis elucet.
V. Ecclesiarum origines e Sigillis discuntur. Vt & conversiones Gentium.
VI. Civilem historiam e Sigillis illustrari testimoniis docetur.
VII. Vsus Sigillorum in genealogia patet ex inscriptionibus.
IIX. Idem usus se prodit in scutis gentilitiis.
IX. Historia Principum e Sigillis illustrata.
X. Sigilla docent provinciarum inter fratres divisionem.
Observatio de titulis antiquorum.
XI. Vsus Sigillorum in studio antiquitatum.
XII. Ritus quidam sacri in Sigillis exhibiti.
Observatio de mitra Episcopali.
XIII. Observationes de barba Clericorum.
XIV. Armavaria in Sigillis exhibita.
Veluti vexilla.
Observationes de Gonfanonibus.
XV. Observationes de gladiis & calcaribus.
XVI. Observationes de clypeis.
XVII. Observationes de thoracibus & loricis.
XIIX. Observationes de chirothecis & ocreis.
XIX. Observationes de ornamentis eqnorum apud veteres.
Antiqui sine freno, stapiis & ephippiis equitarunt.
Equi vestiti.
XX. Res vestiaria medii ævi e Sigillis petenda.
Observationes de tunicis longioribus.
Coronarum forma varia in Sigillis spectatur. Vt & pileorum.
Observationes de capillis & barbis.
Observationes de palliis.
Observationes de habitu illustrium fæminarum.
XXI. Sigilla num etiam Architecto prosint?
XXII. Vtensilia in Sigillis obvia.
XXIII. Effigies summorum virorum ad virtutem inflammant.
XXIV. Num Sigilla Principum vultus exacte referant.

CAPVT QVARTVM.

De usu Sigillorum Heraldico.

I. Vsum etiam Sigilla præstant in politicis & moralibus.
II. Sed maxime in Heraldica.
III. Sigilla docent scutorum gentilitiorum originem. Scuta antiqua gyronata & striis distincta non sunt tesseræ gentiles.
IV. Insignia quando invaluerint?
V. Insignium partes in Sigillis perspicue conspiciuntur.
VI. Vnde cimeria in insignibus nata?
VII. Amplius de hac materia disputatur.
VIII. Fasciarum in scutis gentilitiis origo.
IX. Atlantum origo.
X. Emblemata insignium e Sigillis sæpe restituenda.
XI. Insignium tota historia e Sigillis petenda.
XII. Conclusio tractationis.

DE

VETERIBVS GERMANORVM ALIARVMQVE NATIONVM SIGILLIS

EORVMQVE VSV ET PRÆSTANTIA,

SYNTAGMA HISTORICVM.

Vm ita ferret studiorum meorum ratio, ut omnis generis monumenta ac diplomata, in variarum Ecclesiarum ac Cœnobiorum tabulariis servata, paullo accuratius perlustrarem, tam benigno fato oblatam sigilla quam plurima colligendi occasionem minime prætermittendam existimavi. Hinc statim cogitare mecum cœpi, possitne iniri ratio, cereorum ejusmodi sigillorum ectypa formandi, compendiosior ea, qua adhuc fueram usus, lineari nimirum pictura, quæ sicut tædiosa admodum erat & tarda, ita vel eo nomine mihi minus satisfacere videbatur, quod animadverteram, fugientes deletarum prope imaginum literarumque apices in tanta festinatione facile pingentis curiosos quamvis oculos fallere pariter & elabi. Noveram equidem veteris ævi impostoribus falsariisque in promtu fuisse sigillorum ectypa conficiendi artificium. Autorem enim habeo Ottonem Frisingensem (a) legatos Manuelis, Græcorum Imperatoris, ad Fridericum I. Cæsarem missos, tale quid commisisse, *literasque quasdam* SIGILLO FRIDERICI *clausas per* SVRREPTIONEM *accepisse*. Id quod hunc in modum explicat Guntherus in Ligurino (b):

Nam qui prædicti mandata priora tyranni
Ausonias urbes Etbruscaque rura tenenti
Attulerant, Friderice, tibi, gentilibus usi
Fraudibus, IMPRESSAS FALSO SVB NOMINE REGIS,
Mendaces chartas sibi confecere SIGILLO.

Nec ignorabam, a doctissimo Mabillonio (c) non modo novem recenseri modos, quibus pontificum sigilla placari possint, verum etiam insuper enarrar domicellæ cujusdam facinus, *quæ falsis literis in gratiam Roberti de Atrebato adversus Burgundiæ Ducem confictis, comprehensa,*

a) *lib. 2 de gest. Frider. I Imp. c. 29. p. 471.* b) *lib. 5. p. 356.* c) *lib. 2. c. 14. §. 14. p. 131. de re dipl.*

bensa, falsitatem a se factam recognoverit, & MODVM FACIENDI AC PLACANDI SIGILLI *coram rege ostenderit, flammisque ideo sit tradita* (d). Verum enim vero omnes istæ rationes placandi sigilla, vel cum infelicissimis auctoribus expirarunt, vel vitio quodam laborant, vel denique ad pontificum tantum bullas plumbeas spectant, in cereis sigillis locum vix habituræ. Hinc alia ex aliis cogitanti, oportune demum mihi in mentem venit massa farinacea, quam ob mollitiem qualicunque soliditati sigillorum facile cessuram, sculpturasque omnes sine ullo periculo sigillorum admissuram suspicabar. Periculum igitur feci, sigillique cujusdam facie massæ depsiticiæ & probe subactæ impressa, & ectypon sigilli numeris omnibus absolutum deprehendi, & ipsum sigillum nulla sui parte vitium cepisse inveni. Hinc ceram liquefactam massæ infudi, & aëri frigidiori exposui, donec induresceret, massamque deinde facili negotio separavi a cera, quam sigillum tam accurate referre deprehendi, ut ovum ovo non possit esse similius. Hoc invento, dici vix potest, quantum operæ temporisque fecerim compendium, quantamque mihi laboris partem detraxerim. Vnius sane diei intervallo sæpius quinquaginta aut sexaginta sigillorum præstantissimorum ectypa domum retuli, tantamque interjecto tempore collegi copiam, quantam, absque hoc si fuissem, ne sperare quidem licuisset. Quæ cum ita sint, putavi me facturum operæ pretium, si horas quasdam succisivas sigillorum explicationi tribuerem, certissime quippe persvasus, non multo minorem me inde fructum relaturum, quam alios, quibus numos Germanorum bracteatos explicare curæ fuit, hoc est, maximum operaque dignum.

Huic rei intentus, feci, quod solent, qui ejusmodi negotium adgrediuntur, omnesque, quos huc facere putaveram, scriptores evolvi. Verum qui de hujus vel illius familiæ sigillis egerint, vel historias suas sigillis illustrarint, perpaucos; qui omnem materiam exhauserit, inveni prorsus neminem. Extat quidem Theodori Hopingkii *Tractatus Practicus de Sigillorum prisco & novo Jure*, Norimbergæ Anno 1642. in forma 4. editus, sed statim ex titulo liquet, non idem illi, quod mihi fuisse propositum. Præmissa enim brevi de Sigillis tractatione, quam ex Gorlæo & Kirchmanno maximam partem exscripsit, leges ad rem sigillarem pertinentes evolvit, ex iisque deinde ICtorum more varias nectit Conclusiones, Definitiones, varia item Axiomata juris, aliaque in foro usum habitura. Magis ad institutum nostrum spectant Mabillonii observationes, quas *Libro II. de Re Diplomatica*, ut & in ejusdem operis supplemento cum eruditis communicavit. Attamen nec illum rem omnem exhausisse, sed in Francicis fere Antiquitatibus substitisse, palam est. Promiserat etiam jamdudum in Diario Parisiensi (*dans le journal des sçavans*) Mr. le Blanc, se Regum Francorum Sigilla justo tractatu explicaturum, quo opere de tota re sigillari procul dubio praeclare fuisset meritus, sed auctore Carolo du Fresne, sententiam se mutasse, ipse fatetur in Præfatione Tractatus *de Monetis Franciæ*. Nec scio, an ex eo tempore promissis unquam steterit. Minime omnium vero scopum nostrum attingit, nedum, quod amico visum est, serias calamo indixit Cl. Iohannes Nicolai, Antiquitatum in Academia Tubingensi Professor Celeberrimus, Amicus noster certissimus, & commiles quondam in Academia Giessensi svavissimus, edito Lugduni Batavorum anno 1706. Tractatu *de Siglis Veterum*, omnibus enim, qui elegantioris doctrinæ sacris initiantur, notum esse poterit, tantundem inter Tractationes de Siglis & de Sigillis, quantum inter ipsas Siglas & Sigilla interesse. Miratus itaque in tanta literarum luce nullum adhuc literatorum hominum rempublicam nova hac eaque perutili relocupletare ausum esse, cum nihil fere nostris his temporibus intentatum reliquerit humana diligentia: cœpi mecum agitare, facturusne sim operæ pretium, si quæ mihi in his studiis versanti observare contigit, cum aliis quoque communicarem, viamque veluti munirem iis, qui forte uberioribus instructi subsidiis, ipsum hunc campum, sane amplissimum, ingredi suamque exercere industriam aliquando statuerint. Atque inde hæc, quam vides, mihi nata tractatio est, quam horis succisivis cum cura collectam, demum e schedis in ordinem redigere, multisque observationibus historicis illustrare cœpi, parum solicitus, famæne & existimationi meæ, an otio consuluerim minus.

Tractationis hujus scopus.

AMplissimam atque uberrimam esse eam, in qua versor, tractationem, nemo, credo, antiquita-

d) *Id. lib. 1. cap. 6. §. 6. p. 25. de R. D.*

quitatum paullo gnarior inficias ibit. Quod si enim in tanta eorum turba, qui antiquos æque ac recentiores numos explicarunt, quorum sane scripta justam bibliothecam constituunt, subinde inveniuntur, qui curis posterioribus majorum cogitata augeant pariter & illustrent; quid mihi sperandum erit viam ingredienti, tam paucorum adhuc notatam vestigiis, tam longinquam, tam multis denique flexibus ac diverticulis distinctam?

Quamobrem ne temerario nautæ videar similis, qui velis & clavo destitutus portu solvere, cymbamque, vado magis, quam alto adsvetam, ventorum cœlique injuriis committere audeat: faciendum mihi statim ab initio putavi, ut mens consiliumque meum omnibus innotescat. Quamobrem observari hic velim,

I. Non mihi esse propositum, in antiquissima descendere tempora, omnesque sigillorum atque annulorum signatoriorum, quorum usus inprimis apud Græcos & Romanos inoleverat, antiquitates evolvere. Dudum enim id præstiterunt celeberrimi critici, & limatissimæ ea de re extant Gorlaei, Liceti, Georgii Longii, Chiffletii, Sponii, Begeri, Kirchmanni aliorumque complurium lucubrationes, qui de annulis, gemmis vetustis, gemmis magicis & Basilidianis ceterisque hujus generis rebus accurate inprimis ac diligenter commentati sunt: ad quorum messem præcipue insigne spicilegium adjecisse videtur Gronovius, iterum edita, multisque locis locupletata Gorlaei (c) Dactyliotheca, in qua hæc omnia haut parca manu feruntur. Hæc cum proprie, ad rem sigillarem (liceat mihi ita loqui) non pertineant, & majora requirant subsidia, aliis, quibus id visum fuerit, perpolienda reliquimus.

II. Multo minus expectandum erit Lectori, ut usitatum apud veteres quasvis gentes imprimendi sigilla modum prolixe edoceam. Pauca erunt, quæ de his rebus inserta reperiet. Hæc enim iis relinquenda putavi, qui historiam antiquissimam sibi sumunt excolendam, atque adeo omnium gentium ritus atque antiquitates evolvere animum inducunt. Nec

III. ad novissima tempora ire juvat. Ea enim, quæ de novis sigillis observanda sunt, rectius apud Iure Consultos, quam in hac opella requires. Mihi in patriis præcipue rebus, mediique ævi antiquitatibus jam occupato, chartæ consulendum est & otio, nec vacat aliorum hic lucubrationes compilare.

IV. Reliquum igitur est, ut in media ætate, quam ab inclinato Romano imperio ordior, subsistam, atque adeo sigilla Francorum, Germanorum aliorumque, tunc ad imperia adspirantium, populorum consideranda sumam, ita tamen, ut non tam accuratam sigillorum Regiorum seriem, quod Numismatum plerumque editores faciunt, suppeditarem, quam eorum naturam, historiam, præstantiam atque totius rei usum exponerem, alio forte loco plura hujus generis præstiturus. Porro

V. Tractationis hujus duæ erunt partes: In priore sigillorum antiquitatem, usum, materiam, formas, inscriptiones, differentias, impressionem appensionemque proponam, & quid in Pontificum, Cæsarum, Regum, Episcoporum, Ducum, Comitum, Ecclesiarum, Civitatumque sigillis præcipue observandum sit, edocebo; Deinde in secunda ipsam utilitatem, quæ ex antiquis sigillis ad varias scientias possit redundare, expendam singulatim atque exemplis illustrabo. His denique subjuncta Appendix, syllogen continebit selectorum sigillorum, æri incisorum, quorum quidem in ipsa tractatione mentio facta est.

PARTIS I.

CAPVT PRIMVM.

DE SIGILLORVM AVCTORITATE ET FIDE.

I. Sigillorum auctoritas inculcatur in legibus.
II. Ut & in diplomatibus.
III. An sufficiant sigilla ad probandam Instrumenti γνησιότητα?
IV. Propter hanc auctoritatem veneratio sigillis exhibita.
V. Eorum adulteratores suppliciis affecti.
VI. Ipsa sigilla summorum virorum custodiæ demandata,

C

c) *Vid. Tenzel. dial. menstr. anno 1696. p. 132.*

demandata, eorumque amissio capitalis fuit.

VII. Sigilla quoque ideo cum Principibus sepulta, & confracta in pompa funebri.

VIII. Fuerunt tamen, qui & suis sigillis fidem denegarent.

I.

SIGILLORUM AUCTORITAS

IAm inde ab eo tempore, ex quo primum sigillorum usus inter homines invaluit, tanta fuit semper eorum auctoritas, ut & literarum diplomatumque fides eorum integritate æstimari vulgo soleat. Ita enim in animum induxerunt majores, viri dexterrimi, non ita facile malis artibus locum esse in ejusmodi instrumentis, quæ ab impresso ejusmodi signo pondus pariter & robur accepissent. Hinc jam olim Cæsarum legibus præclare cautum fuit, ne solenniores chartæ, signis destitutæ, ratæ existimarentur. Spectat huc lex illa Theodosii & Valent. (a) *Finem autem testamenti subscriptiones &* SIGNACULA *testium esse decernimus: non subscriptum autem a testibus ac* NON SIGNATUM *testamentum pro infecto haberi convenit.* Id quod deinde ad alia quoque instrumenta ac diplomata extensum est, adeo ut ICtis (b) vulgo *Literæ non dicantur expeditæ, nisi sint* PLUMBATÆ, quemadmodum pluribus edocuit Hopinkius (c) cujus luculentus de jure sigillorum tractatus extat. Quibus nos addimus elegantissimum locum Sigismundi Imperatoris: (d) Man soll wissen/ daß in geistlichen und weltlichen Stand alle Dinge bestättiget und befestiget sind mit dem INSIGEL/ und es bezeichnet auch alle Wahrheit/ wenn ein Sach verbrieft ist/ so soll es bestättiget werden mit dem Zeichen der Wahrheit/ das ist das INSIGEL. Brieff und SIEGEL sindt bey Eiden erkennt/ darum sie auch bestehen sollen.

INCULCATUR IN LEGIBUS,

UT ET IN DIPLOMATIBUS.

II. Quamobrem & omnibus ferme publica instrumenta edentibus id solenne fuisse animadvertimus, ut sigilla se majoris fidei atque ponderis causa literis adjecisse faterentur. Hinc formulæ: *Non abs re visum est, ut hujus formæ institutio inconcussa & irrecisa maneat,* SIGILLI IMPRESSIONE *rem stabiliter roborare. Ne prædictos quisquam deinceps inquietare, molestare, perturbare præsumat, præsentis paginæ conscriptione ac* SIGILLI *mei* IMPRESSIONE *eas in perpetuum communivi. Ad perpetuam hujus largitionis confirmationem præsentis paginæ testimonium* SIGILLI *mei* IMPRESSIONE *fideliter communivi.* Et si quæ sunt alia. Nullum enim temere post Merovingorum Franciæ Regum ætatem reperias diploma, quod non annexi sigilli auctoritatem singulari quodam elogio inculcet. Eadem de causa crediderunt, eo majoris ponderis fore diplomata, quo plura sigilla annecterentur. Hinc sæpius uni diplomati viginti sigilla appensa reperio. Imo concilii Constantiensis patribus, anno M CCCC XV. d. XXX. Decembr. oblata est querula epistola Bohemorum, CCCL sigillis munita, (e) cui haut scio an parem in omni historia inveniamus.

AN SUFFICIAT ADPROBANDAM DIPLOMATIS ΓΝΗΣΙΟΤΗΤΑ?

III. Verum enim vero, quemadmodum nulla res est tam provide inventa, quam non impostorum ac male feriatorum hominum artes convellere annitantur, ita fit, ut a sigillo non semper diploma petere præsidium auctoritatemque possit. Venuste admodum & urbane Seneca (f) hominum perstringit stuporem, *qui* ANNULIS *plus, quam animis credere malint,* vocatque *turpem humano generi fraudis ac nequitiæ publicæ confessionem.* Atque adeo ea potius firma ac nullo dolo malo labefactanda pacta judicat Seneca, quæ remotis ejusmodi testimoniis sola hominum incorrupta fide nitantur. At vero cum dudum eam dira habend cupido e terris fugarit, id quidem optare, quam sperare est facilius. Interea negare non ausim, sigilla non omnino omnem a diplomatibus νοθείας suspicionem depellere posse. Magno ingenio id nuper contra Mabillonium demonstratum ivit doctissimus e Societate Jesu P. Bartholomæus Germon (g), edita *Disceptatione de veteribus Regum Francorum diplomatibus,* ubi sigilla non judicat tanti esse, ut eorum causa diploma aut malæ fidei absolvatur, aut arguatur ejusdem. Cum enim falsarii non ignoraverint modum faciendi ac placandi sigillum, semper esse timendi locum, *ne in ipso sigillo fraus commissa fuerit, ne sigillum mentitum sit, aut fuerit arte mala ab uno diplomate in aliud translatum.*

Atque

a) *L. 21. C. de testament.* b) *Gloss. in clemens. 1. de jurejur.* c) *c. 7. de jur. sigill. p. 158. sq.* d) *Reform. lib. 2. c. 15.* e) *Fast. Concil. Const. ap. Hardt. Tom. IV. p. 35. & p. 425.* f) *lib. 3. de benef. cap. 15. p. 417.* g) *part. 1. cap. 3. p. 43.*

Atque ita fieri, ut ex falso & inepto sigillo diploma quidem facile iri suspicionem falsi veniat, attamen ex integro, nisi cetera omnia recte se habeant, illius γνησιότης indubitanter adstrui neutiquam possit. Enimvero studio dixi, nisi cetera omnia recte se habeant. Nam si omnia Diplomata, salvo licet sigillo communita, nullumque imposturæ signum præ se ferentia, ideo suspecta esse deberent, quoniam falsarios nonnunquam & sigilla tentasse constat, quæ obsecro publicorum instrumentorum esset futura fides, quæ auctoritas, quæ vis probandi? Quamobrem quemadmodum recte Criticis vapulavit diploma illud Lindaviense, licet in eo sigilli forma Mabillonii Baluziique (h) judicio satis sincera sit, quemadmodum & alia diplomata sigillis satis munita, inprimis a Rosiario, Labbeo & Dubleto edita, doctorum censuras jure meruerunt, (i) cum alios nævos contineant omnium in oculos incurrentes: Ita si quis ex hoc fundamento, quod sigillum falsari potuerit, aliis diplomatibus nullo ejusmodi vitio laborantibus, dicam scribere velit, is sane ridendum se hominibus propinare, ludibriumque debere omnibus videretur.

PROPTER HANC AUCTORITATEM

VENERATIO SIGILLIS EXHIBITA.

IV. Hæc cum ita sint, impostorum falsariorumque fraudes non magis sigillorum elevare auctoritatem poterunt, quam aliarum rerum, ad quas depravandas viam sibi muniverunt. Hinc eam sigillorum auctoritatem testatiorem facturi majores, plura extare voluerunt documenta, ex quibus ea disci posset. Primo enim magnam principum sigillis tribui voluerunt venerationem, rati, etiam externo quodam honoris genere dignam esse rem, quæ tantum in omni humana vita pondus habitura esset. In lege Alamannorum (k), cujus ob antiquitatem magna debet esse his in rebus auctoritas, singulari sanctione *de servis ecclesiasticis, si ad Episcopum, aut Judicem suum venire despexerint*, cautum est, ut sigillorum contemtoribus mulcta irrogaretur. En verba: *Et si* SIGILLVM, *aut signum qualecunque judex per jussionem domini sui transmiserit, & cum venire jusserit, aut ambulare in aliquam utilitatem, & ille neglexerit, sex solidis sit culpabilis. Si autem* SIGILLVM *Episcopi neglexerit, aut ad veniendum, aut ad ambulandum, ubi jusserit, duodecim solidis sit culpabilis.* Et paulo post (l) alia extat lex, *de eo, qui* SIGILLVM, *aut mandatum Ducis neglexerit.* Ubi is, qui Ducis sigillum neglexisse comperitur, duodecim solidorum: qui Comitis, sex solidorum mulctam componere, aut juramento una cum sex nominatis se purgare jubetur. Quamvis monendum simul videatur, sigillum hic non tantum signum notare, sed ipsam quoque chartam signatam includere. Ex his satis apparet, quantus honor principum sigillis antiquitus fuerit habendus. Cujus rei & aliud argumentum satis luculentum profert Petrus Diaconus *lib. 16*, qui & osculo excepta imperatorum sigilla testatur. Ita enim ille: *Cum autem suscepisset Imperatoris sacram*, OSCVLATVS EST SIGNACVLVM, *quod habebat pectusculum Imperatoris.* Theophanes (m) quoque literas Justini secundi Imperatoris commemorans, ad Aretham Ægyptiorum Regem exaratas, ista subjicit: Δεξάμενος τὴν τοῦ Βασιλέως σάκραν, ΚΑΤΕΦΙΛΗΣΕ ΤΗΝ ΣΦΡΑΓΙΔΑ, τὴν ἔχουσαν τὸ στηθάριον τοῦ Βασιλέως. *Tum vero traditæ sibi Imperatoris sacræ, seu epistolæ*, SIGILLVM, *ejusdem facie cum pectore insculptum*, EXOSCVLATVS EST. Geminum exemplum habet Ratpertus (n) monachus S. Galli. Cum enim Wolfleoz, Episcopus Constantiensis, Cotzpertum, Abbatem monasterii S. Galli, ob negatam monasterii Sangallensis subjectionem, apud Hludovicum Pium, Imperatorem in judicium vocasset, atque ideo chartas, quæ causæ suæ favere videbantur, conquireret: *denique episcopus* (ita pergit Ratpertus) *cum de manibus proprii ministri suæ voluntatis se putaret accipere cartam, imo ad S. Galli famulos destruendos invidiosam decipulam, non eam, quam voluit, sed, proficuo nobis errore, aliam cartam imperatori cunctisque principibus causæ penitus ignarus, coram designavit, quam ab Imperatore Carolo, sub Johanne episcopo nobis factam, sed a nostris antecessoribus ob alicujus infandæ additionis maculam non receptam, supra memoravimus. Quam cum piissimus Imperator suscepisset*, SIGILLVMQVE *sui patris recognoscendo intuitus esset*, VENERANDO DEOSCVLATVS *est, circumque astantibus* SIMILITER HONORIS CAVSA DEOSCVLANDVM CONTRADIDIT. Qui mos salutandi osculandique Cæsarum sigilla apud Byzantinos præcipue tam fuit universalis, ut inde pro adoratione imaginum argumentum

C 2 petie-

h) *Vindic. pro Conring. Censur. dipl. Lindav. p.19.* i) *vid. Germon. l. c. p. 45.* k) *c. 22. p. 13. ap. Goldast. tom. 1. rer. Alemann.* l) *c. 271 p. 14.* m) *p. 207.* n) *cap. 6. de casib. monast. S. Galli. p. 5.*

petierit Leontius, Neapoleos Cypri Episcopus, in Synodo Nicena II. (o) cujus verba infra *cap. V. n. IX.* adducemus integra. Quid? quod ne recentioribus quidem temporibus plane obsoleverit antiquissimus ille mos, Regum sigillis honorem exhibendi. Huc enim pertinet, quod in convivio inaugurali Cæsareo, Electori Moguntino sigillum Cæsaris majus, collo appensum, ad finem usque cœnæ gestandum, atque deinde non nisi in generoso equo ad Cancellarium remittendum est, secundum Aureæ bullæ Carolinæ sanctionem (p). Quem morem sigilla Regia in solennioribus pompis equo vehendi, in Henrici II. Regis & Caroli V. aulis etiam viguisse, ex Ceremoniali Francico & Limneo observat J. C Becmannus (q) vir harum rerum curiosus, qui & cum Wagenseilio (r) Sinensium similia instituta, moremque sigilla venerandi, prolixius ex Itinerariis legationumque historiis enarrat. Pervasit quoque hæc religio Hispaniam: De Sigillis enim Regum Hispaniæ ex Salazare Mendoçano (s) hæc nobis refert eruditissimus Chiffletius (t): SIGILLA REGIA IN TANTA SVNT VENERATIONE *apud Hispanos, ut dum transferuntur de loco ad locum, imponantur equo, tam sumtuose instructo, ac si Rex ipse illum conscensurus esset, suntque comitata Preside, Senatoribus aliisque Cancellariæ ministris, cum tubis ac musicis instrumentis, donec pervenerunt ad locum, ubi sunt deponenda. Cum aliquando coram Johanne Tello Sandovalio, Preside Vallisoletano,* SIGILLVM REGIVM *ex diplomate quodam humi decidisset, illud e terra* VENERABVNDVS LEVAVIT, OSCVLATVS *est, & supra caput suum posuit, dicens:* HOC EST CORPVS MYSTICVM ET FIGVRATIVVM REGIS DOMINI NOSTRI.

EORVM ADULTERATORES SVPPLICIIS AFFECTI.

V. Secundo nec id omittendum videtur, quod ad stabiliendam sigillorum auctoritatem apprime pertinet, quod in impostores, sigilla vel leviter temerare ausos, summis suppliciis animadversum est. Cum enim publica fide, quæ in sigillorum depravatione vel maxime periclitatur, nihil debeat esse sanctius; consequens omnino est, quovis supplicio dignos esse eos, qui falsi crimen in re tam sacrosancta admittere non erubuerint. Atque id quidem severe præstitum in falsarios. Anno D CCC LIII sub Carolo Calvo habita est synodus Suessionensis, in qua actum etiam de falsario, Diacono Rhemensis Ecclesiæ, nomine Raganfrido, qui præcepta falsa Regio nomine compilaverat, statutumque, ut parochia Rhemensi non excederet, nisi canonice se purgasset (u). Jam supra etiam e Mabillonio (x) produximus exemplum domicellæ, quæ principum sigilla placasse comperta, demonstrato coram Rege infausto artificio, igni tradita fuit. Cui nunc aliud monachi cujusdam impostoris adjicimus, idque Friderici II. Imperatoris verbis, ita ad Abbatem nescio quem scribentis: (y) *Nuper in regno nostro quidam circumvagus inventus est Monachus, qui FALSAS SIGILLI NOSTRI FORMAS ADVLTERANS, non absque honoris nostri injuria, & tuæ honestatis infamia discurrebat. Vt igitur de* SIGILLO *ipso ulterius flagitiosa figmenta non procedant, ipsum tibi sub annuli nostri clausura transmittimus, & falsarium monachum carceris nostri compedibus mandavimus detineri.* Extremum & hunc impostorem mansisse supplicium, nisi forte eum more seculi sacri ordinis dignitas absolverit, Cæsaris illius in vindicandis sceleribus severitas facile nobis persuadet. Mireris igitur, D. Benedictum, monachorum patrem, tam horrendum ac pestilentissimum flagitium in suis monachis tam levi veluti brachio castigasse. Ita se enim hae de re habet D. Benedicti Regula Explicata: (z) *Quodlibet autem monasterium diligenter servet* SVA SIGILLA, *sive magnum, quo utantur, quum quid fit nomine Prelati & Conventus; sive parvum, quo utitur Prelatus in privatis literis; & nullus aliorum fratrum, nisi de licentia ipsius Prelati, uti possit ipso sigillo. Quæ* SIGILLA, *tam congregationis, quam monasteriorum, si quis* SVADENTE DIABOLO FALSIFICARE *præsumpserit, stet degradatus per menses duos, post omnes professos, jejunetque semel in hebdomada, in pane & aqua, in refectorio, durante ipsa degradatione.* Quid subsit causæ, quamobrem Benedictus tam parum severus in suæ familiæ falsarios monachos esse voluerit, curiosius hic indagare nolo, nec, quæ Gabriel Naudæus (aa) inde collegerit, repetere, cum invidiam ingeniumque actoris sapere videantur.

VI. Quo

o) *Action. IV. ap. Bin. Tom. 3. Concil. part 1. p. 556.* p) *cap. 27. §. 2.* q) *diss. 7. Syntagm. dignit. cap. 3. p. 755. sq.* r) *dissert. de S. R. I summis official c. 4. n. 13.* s) *lib. de Dignitatib. c. 7.* t) *Anastas. Childeric. R c. 9. p. 137. sq.* u) *Baluz. Tom. 2. p. 52.* x) *lib 1. de R. D. cap. 6. n. 6. p. 25.* y) *Petr. de Vin. lib. 5. epist. 22. p. 577.* z) *cap. 32. de ferrament. & reb. monasticis custodiend.* aa) *dans les raisons peremptoires p. 41. Conring. Cens. dipl. Lindao. p. 305.*

IPSA SIGILLA SVMMORVM VIRORVM FIDEI CREDITA.

VI. Quo minus vero *tertio* falsariis licere posset, id quoque antiquis oportunum ad sigillorum auctoritatem conservandam visum est medium, si annulos suos ac typaria servanda committerent viris, qui & integritate summa essent, & summo in republica loco haberentur, quibus inconsultis si nullum expediretur diploma, putabant, multas impostorum fraudes posse evitari. Apud Græcos sigilli tum imperialis (a) tum patriarchalis (b) custodia penes Logothetas fuit. Francici Reges primæ æque ac secundæ stirpis annulos non commiserant, *nisi viris, qui gratia apud ipsos pollerent, quique* PROBATÆ FIDEI *essent, & participes arcanorum.* (c) Merovæidarum annulos custodiebant *Referendarii*, quorum inter Palatinos dignitas erat primaria. Hinc Auctor Vitæ S. Boniti: (d) *Cum*, inquit, *S. Bonitus a Sigeberto Rege enixe diligeretur, principem eum pincernarum esse precepit; nec multo post* ANNVLO *ex manu Regis* ACCEPTO, *Referendarii officium adeptus est.* Gregorius Turonensis: (e) *Siggo Referendarius, qui* ANNVLVM *Regis Sigiberti tenuerat, & a Chilperico Rege ita provocatus erat, ut servitium, quod tempore fratris sui habuerat, obtineret, ad Childebertum Regem, Sigeberti filium, relicto Chilperico, transivit.* Aimonius monachus: (f) *B. Audoënus, qui & Dado dictus est, Referendarius fuit Regis Dagoberti, filiusque precellentissimi Viri Antharii, qui Referendarius ideo est dictus, quod ad eum omnes publicæ deferrentur conscriptiones, ipseque eas* ANNVLO *Regis sive* SIGILLO, *ab eo sibi commisso, muniret seu formaret.* Referendariorum in locum, imperantibus Carolingis, successere *Cancellarii*, quos penes & annuli Regii mansisse custodiam, credere par est. Iis tamen absentibus sigillum Regium servabat *Comes Palatii.* Id quod præcipue apparet ex Capitulari Caroli Calvi apud Carisiacum sancito, in quo hanc quoque legem tulit Imperator: (g) *Adalardus, Comes Palatii, remaneat cum eo*, (Ludovico filio) *cum SIGILLO.* Imperatores quoque ceteros Cancellariis sigilla credidisse, eo minus dubitandum puto, quo constantius hoc in hodiernum usque diem audio observari. In Gallia notum est ejusmodi Domus Regiæ officium, quod qui gerit, *Garde des Seaux* lingua patria audit. Nec minus honorificum illud ministerium apud Anglos est, ubi *the Lord keper of the great Seal*, hoc est, *magni sigilli Custos* inter primarios aulæ purpuratos refulget. Ea vero dignitas non nova huic genti est, sed jam ab antiquissimis usque temporibus nota, sæpiusque celebrata ab Anglorum scriptoribus, Petro Blessensi, (h) & Radulfo de Diceto, (i) quibus hi primarii Sigillorum custodes voce inferioris Latinitatis audiunt *Regis Angliæ Sigillarii.* De ceteris Regnis & Rebuspublicis taceo, cum hodienum passim exempla in promtu sint. De ecclesiarum sigillis adscribam tantum locum ex Innocentii III. lib. I. epist. 309. *Duo fratres bonæ vitæ & maturæ ætatis sigillum Capituli custodiant.* Horum igitur custodum fuit, sigilla sibi commissa, quanta possent solertia, servare ac tueri, ne amissa aut negligentius custodita inciderent in falsariorum manus. Hinc e Bromptono refert Carolus du Fresne, (k) Magistrum Rogerum, cognomine *Malum Catulum*, Ricardi I. Regis Angliæ Vice-cancellarium, juxta Rhodum Insulam naufragio periisse, repertumque postea esse apud eum Regis sigillum, quod ille, orta subito tempestate, e collo suspenderat, ne si quid sibi accideret humanitus, in alienum jus sua culpa illud transferretur. Si vero paulo negligentius sigilla sibi commissa custodirent ii, quos hoc facere par erat, capitis adibant periculum. Male ea res cessit consuli cuidam Pragensi. Cum enim ejus uxor infanti abluendo, ut lacrymas sisteret, sigillum civitatis crepundiorum loco porrexisset, ac oblita deinde, illud cum aqua una profudisset in publicum, civis forte inventum in curiam detulit. Adest consul, rei ignarus. Quærit Primas, an sigillum secum ferat: negat: jubetur domo accersere; abit, eoque frustra quæsito redit in curiam. Verum sic prodeunti obviam fit Senatus, a quo jam tum capitis damnatus, carnifici traditur, gladioque percutitur, loco, ubi res gesta est, ad posterorum memoriam cruce lapidea signato. (l) Sin casu aliquo typariurn amitteretur, non minore sibi cura providendum ducebant, ne male feriatorum hominum artibus esset locus. Hinc statim vel edicto monebant subditos, vel, si privatis id contigisset, in judicio profitebantur, irritum fore, quicquid imposterum isto typario signatum prodiret. Illius rei præclarum exemplum

D extat

a) *Meurs. Gloss. voce κηρόβυλλον.* b) *Jac. Goar. Euchology. Græc. p. 270. & 276.* c) *Chifflec. cap. 8. Anastas Child p. 118.* d) *ad d. 15. Jan.* e) *lib. 5. c. 3.* f) *lib 4. c. 41.* g) *Baluz. T. II. Capit. p. 265.* h) *epist. 131.* i) *ad ann. 1180. conf. du Fresn. part. 3. Gloss. L. p 853.* k) *part. 3. Gl. L. p. 851.* l) *Doepler. part. 1. theatr. pœn. c. 5.*

extat Friderici II, quod stylo Petri de Vineis (a) describemus: *Sane cum in castrorum nostrorum combustione, quam diximus, camera nostra cum* AVREÆ BVLLÆ TYPARIO *&* REGNI NOSTRI SIGILLO *perdita & amissa fuerit, propter quod adversariorum nostrorum per casum tam horridum effrenatæ superbia, quæ causam nostram hactenus rebus semper veritate carentibus obfuscavit, per typarii copiam & sigilli, multa, sicut firmiter credimus, in honoris nostri dispendium, falsa machinatione confinget: devotionem vestram requirimus & monemus, quatenus si prædictorum* BVLLÆ AVREÆ *vel* SIGILLI *munitæ signaculis ad vos aliquæ literæ sub nostri nominis titulo pervenirent,* FIDEM *eis stabilem vestræ mentis constantia, cum fidei robore careant,* ADHIBERE CVIVSQVAM VOS SVGGESTIO NON SEDVCAT. Hoc vero non minus clarum est ex Dugdali Antiquitatibus Warwicensis provinciæ (b) e quibus hæc enotavit Carolus du Fresne: sub Henrico III. *Memorandum, quod publice clamatum est in banco, quod* SIGILLVM *Benedicti de Hagham, cum uno capite in medio, sub nomine suo, in quacunque manu fuerit,* DE CÆTERO NVLLVM ROBVR OBTINEAT. Sub Edwardo I. *Memorandum, quod Henricus de Perpoun, die Lunæ, in crastino octav. B. Michaëlis venit in cancellaria apud Lincolniam, & publice dixit, quod* SIGILLVM *amisit, & protestabatur, quod si aliquod instrumentum cum sigillo illo post tempus illud inveniretur consignatum, illud* NON VLLIVS ESSET VALORIS VEL MOMENTI. Denique sub Edwardo II. *Joannes E. recognovit in Cancellaria Regis, se amisisse* SIGILLVM SVVM, *& petit, quod dicto sigillo deinceps* NON HABEATVR FIDES. E quibus satis est perspicuum, quantum sua putaverint interesse veteres, ne sigillorum auctoritas malis pravorum hominum artibus vilesceret atque elevaretur.

SIGILLA QVOQVE CVM PRINCIPIBVS SEPVLTA.

VII. Denique non aliam ob causam, præterquam quod sigillorum auctoritati consulendum impostorumque artes prohibendas putarent, veteribus & hoc in moribus fuit, ut sigilla principum, inprimis sine prole extinctorum, aut eodem cum ipsis sepulcro humarent, aut in exequiali pompa confringerent. Iam Romanos consuevisse una cum aliis rebus annulos quoque defunctorum terræ mandare, ex urnis patet, quas curiosi e terræ visceribus frequenter eruunt, in quibus plures etiam annulos invenisse se, testatur Buttnerus. (c) Et licet Jacobus Gutherius, (d) integro capite agens *de rebus, quæ in sepulcris cum corporibus conderentur,* annulorum non meminerit, hunc tamen defectum facile supplebunt Bosius, (e) Aringhus (f) & præcipue Laurentius Surius (g) ubi de sepulcro Mariæ, Honorii Imperatoris Sponsæ, Romæ aperto agit. En verba Surii: *Hujus anni* (M D XLIV) *mense Februario, Romæ in Vaticano haut procul a Tiberi, cum in sacello Sancti Petri fundamenta foderentur, inventa est marmorea arca, longitudine pedum octo & semis, latitudine quinque, & sex altitudine, in qua condita fuit Maria, Honorii Imperatoris conjunx, quæ virgo obiit, morte abrepta ante nuptias. In ea arca, corpore absumpto, aliquot tantum dentes supererant, capillique ac tibiarum ossa: præterea vestis & pallium, quibus tantum auri fuit intextum, ut ex his combustis auri pondo triginta sex collecta sint. Erat insuper capsula argentea, longa pedem unum & semissem, latitudine digitorum duodecim, in qua vascula multa, ex crystallo, nonnullaque ex achate perpulcre elaborata. Item* ANNVLI AVREI *quadraginta variis gemmis ornati. Erat & smaragdus auro inclusus, in eoque* SCVLPTVM CAPVT, *quod creditum est ipsum Honorium referre. Is quingentis aureis, nempe ducatis æstumatus est. Præterea inaures, monilia, aliaque muliebria ornamenta, in quibus una earum, quas hodie agnus Dei vocant, per cujus ambitum inscriptum erat, Maria nostra florentissima: Laminaque ex auro & in ea hæc nomina, Michaël, Gabriel, Raphaël, Vriel, Græcis literis. Item veluti racemus ex smaragdis aliisque gemmis consertus: & discriminale longitudine duodecim digitorum, inscriptum hinc: Domino nostro Honorio, hinc: Domina nostra Maria. Adhæc inerat sorex ex chelidonio lapillo, cochleaque & patera ex crystallo: Item pila ex auro, lusoriæ similis, sed quæ in duas partes dividi potuit. Innumeræ pene aliæ inerant gemmæ, quarum etsi plurimæ vetustate corruptæ, nonnullæ tamen recentem admirandamque pulchritudinem retinebant. Et hæc omnia Stilico filiæ dedit pro dote.* Alia hujus generis exempla collegit Chiffletius (h). A Romanis deinde ad Francos hic mos transiit. Invento enim

anno

a) *l. 2. epist. 41. p. 331.* b) *p. 673.* c) *cap. 16. de urn. n. 12.* d) *de jure manium l. 2. c. 32. p. 383.* e) *lib. 2. Rom. Subter. c. 7.* f) *tom. 1. lib. 2. c 9. n. 11.* g) *Comment. rer. in orbe gest. p. 510.* h) *Anastas. Childer. c. 8. p. 126.*

anno M. DC. LIII. Tornaci sepulchro Childerici, Francorum Regis, inter reliquam supellectilem repertus etiam est annulus ejus aureus, quo signare consveverat, Principis armati effigiem habens, cum hac characteribus Romanis composita inscriptione: CHILDIRICI REGIS. Ita enim inscriptionem referunt laudatus Chiffletius (a) & P. Germon (b) non ut M. Brice (c) & Carolus du Fresne (d) CHILDERICI REGIS. Nec minus illustria extant exempla sigillorum, in pompa funebri Principum confractorum. Perpetuo hoc fit in exequiis Romanorum Pontificum. Eo enim extincto, statim Cardinalis Camerarius & Vice-Cancellarius eam bullæ partem, in qua Pontificis nomen habetur, plumbatorum ministerio publice confringendam curat, alteram, cui capita Apostolorum insculpta, panno illigatam, & sigillo obsignatam, Camerario tradit, ne quod diploma illa signetur (e). Item pene observatur, ubi Pontifex sede est deturbandus. Cujus rei exemplum habemus in Johanne Papa XXIII, quem dignitate exutum, ad carceres damnarunt Patres Concilii Constantiensis. *Processum abolitarum clavium* hunc in modum e codicibus MSSC Lipsiensibus, Vindebonensibus & Brunsviccensibus describit Hermannus van der Hardt V. C. (f). *Deinde de mandato Concilii Dominus Johannes Archiepiscopus Rigensis bullam Papæ, sive cinigium bullæ Papæ portavit & præsentavit eam Concilio, tanquam ejus custos, qua præsentata, fuit per Magistrum Henricum de Piro procuratorem petitum, an placeret, quod Dominus Vice-Cancellarius, tanquam ad eum pertinens, rumpi faceret arma, & nomen Balthasaris in eadem. Fuit responsum, quod ita. Et placuit omnibus. Quæ BVLLA recepta, sive FERRO, quo BVLLA fabricatur, & ibidem in præsentia omnium per Magistrum Arnoldum aurifabrum RVPTA, & arma ipsius olim Johannis DELETA. Et absolutus Dominus Iohannes Archiepiscopus ab ejus custodia, & pronunciatum, quod fideliter custodivisset & præsentasset.* Observatum id etiam in Germania, si quando Principes nulla relicta prole decederent, id quod docet Georgii Fabricii Chemnicensis epistola ad Blasium Fabricium fratrem, ex qua hæc excerpsit Johannes Wolfius (g): Churfürst Mauritz ist zu Freyberg mit gewöhnlichem Gepränge begraben / neben seinem Vater und Sohn Sel. Gedächtniß / ist auch sein PITSCHIR-RING alten Gebrauch nach / dieweil er keinen Leibes-Erben verlassen / beym Grab ZERSCHLAGEN worden. Huc etiam pertinet, quod Principes nonnulli morituri sigilla sua monialibus quibusdam testamento legarint, a quarum integritate nulla fraus metuenda videbatur. Sic enim Chiffletio (h) teste, Philippus Augustus Rex Franciæ, charta anni M CC VIII regni XXXIX jubet, *ut post suum discessum Sorores Leprosariæ de Salceya*, SIGILLA *sua* AVREA *habeant*. Quod confirmatum a Ludovico VIII, IX atque X, qui aureis sigillis & argentea adjecit.

VIII. Hæc omnia licet auctoritatem sigillorum abunde videantur inculcare, tantæ QVIDAM ET tamen semper fuit generis humani ad perfidiam proclivitas, ut quidam & literis, sigillis SIGILLA SVA NEGAsuis confirmatis, negare fidem non erubescerent. Male hujus perfidiæ causa audiverunt RVNT. Græci, quorum tam frequentia extiterunt tum adulteratorum sigillorum, tum negatorum exempla, ut Græca fides abiret in proverbium. Unde Polybius (i): *παρὰ μὲν τοῖς ἕλλησιν, ἐὰν τάλαντον μόνον πιστευθῶσιν, ἀντιγραφεῖς ἔχοντες δέκα, καὶ* ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ *τοσαύτας, καὶ μάρτυρας διπλασίους, οὐ δύνανται* ΤΗΡΕΙΝ ΤΗΝ ΠΙΣΤΙΝ. *In Græcia, unum talentum si forte creditur, etsi decem adhibiti antigrapharii, & totidem* SIGILLA, *& testes duplo plures*, FIDEM SERVARE *non possunt*. Quam Græcorum perfidiam ita perstringit etiam Guntherus in Ligurino (k):

- - - - GENTILIBVS *usi*
FRAVDIBVS impressas falso sub nomine Regis
Mendaces chartas sibi confecere SIGILLO.

a) *l. c. c. 7. p. 99.* b) *Parte 1. de diplomat. c. 4. p. 51.* c) *Le Cabinet du Roy p. 91.* d) *Tom. 1. Gloss. L. p. 199.* e) *Mayerus de Pontif. R. elect. c. 1.* f) *T. IV. Concil. Constant. part. 3. p. 282.* g) *Tom. II. Lect. Memorab. p. 647.* h) *Anastas. Childer. c. 8. p. 129.* i) *Lib. 6. extrem.* k) *lib. 5. p. 356. ap. Reuber.*

De eo hominum genere, Romæ quoque obvio, conqueritur Iuvenalis (a)

Si, decies lectis diversa parte tabellis,
Vana supervacui dicunt chirographa ligni,
Arguit ipsorum, quos litera GEMMAQVE PRINCEPS
Sardonichus, loculis quæ custoditur eburnis.

Verum nec hi quidem homines male feriati, quibus tot saluberrimæ Principum leges bellum indicunt, ipsam sigillorum convellere auctoritatem poterunt, cum nihil sit in orbe terrarum tam sacrosanctum, quod non scelestorum hominum sacrilegio subinde violetur.

CAPVT SECVNDVM.

ETYMOLOGIA, HOMONYMIA ET SYNONYMIA VOCIS SIGILLVM.

I. Sigillum diminutivum vocis signum. Vox Sigilliolum ab Arnobio conficta.
II. Sigillum notat signum literis impressum, itemque parvum simulacrum. Sigillatæ vestes. Sigillaria festum servorum. Sigilliarius.
III. Sigillum pro diplomate. Pro lapide sepulcbris reliquiarum supposito.
IV. Moris hujus origo.
V. Pro cruce oblatis Eucharisticis impressa, omnique crucis signaculo accipitur.
VI. Signum idem aliquando ac sigillum, aliquando subscriptionem notat & monogramma.
VII. Signetum. Signaculum. Impressio.
VIII. Bulla.
IX. Secretum.

I.

SIGILLVM DIMINVTIVVM A VOCE SIGNVM

SAtis multa jam præfati de sigillorum auctoritate, ad ipsam rem nos accingimus, si prius de vocibus nonnulla præmiserimus, cum & in iis multa, ad antiquitates cognoscendas necessaria, latere videantur. *Sigillum* igitur a *Signo* derivari, ut diminutivum a suo primitivo, & Grammaticorum ferme omnium consensus, & analogia suadet. Quemadmodum enim a tigno *tigillum*, a pisto *pistillum*, a tecto *tegillum*, a pugno *pugillus*, ita a signo *sigillum* derivari, ipsa ratio formationis docet. Quamobrem ulteriore etymologiæ inquisitione facile licebit supersedere. Id modo notandum est, Arnobium, (b) Latinorum Patrum facile disertissimum, ab hoc aliud diminutivum derivare. Ita enim ille: *Et abstinetis a risu, cum pro Diis immortalibus* SIGILLIOLIS *hominum & formis supplicatis humanis.* Sed cum ea vox omnibus aliis purioris ævi Latinis scriptoribus ignoretur, eam ab Arnobio contemtus causa confictam atque excogitatam, existimamus, eo, quod ne sigillorum quidem nomine Deorum simulacra dignari auderet scriptor elegantissimus.

VOX SIGILLIOLVM AB ARNOBIO CONFICTA.

SIGILLVM NOTAT SIGNVM LITERIS IMPRESSVM,

II. Ex hac etymologia liquet, totidem esse debere vocis Sigilli significationes, quot ipsius primitivi *Signum.* Quoniam tamen non omnes in bonæ notæ auctoribus habent præsidium, duas præcipue notamus. Vulgaris significatio & in medii ævi scriptoribus frequentissima illa est, qua pro signo instrumentis publicis fidei causa vel impresso vel appenso accipitur. Veteribus etiam scriptoribus familiaris fuit, licet sæpius signum usurparent. Ipse enim Cicero (c) SIGILLORVM *annulo impressorum* meminit. Frequentius accipitur pro minoribus simulacris. Cicero: (d) *Apposuit patellam, in qua* SIGILLA *erant egregia.* Inde SIGILLATI *Scyphi* eidem Ciceroni vocantur scyphi figuris cælatis signati. Inde in Glossa Græco-Latina SIGILLATVM vocatur ζῳδιακόν, id est, *quod signis & simulacris adornatur;* Inde SIGILLATÆ *serica* in Codice Theodosiano. (e) Inde *holoserica* SIGILLATA, *vela modica* SIGILLATA, *vestis* SIGILLATA, aliaq; hujus generis passim apud Anastasium in Vitis Pontificum Romanorum leguntur. Inde SIGILLARIA, festum

ITEMQVE PARVVM SIMVLACRVM.

SIGILLATÆ VESTES.

a) *Satyr. 13.* b) *lib. 6. adversf. gent. p. 197.* c) *lib. 4. quæst. Acad. c. 26.* d) *in Verrem. VI. cap. 22.*
e) *l. 11. C. Th. de Scenicis.*

SIGILLARIA FESTVM SERVORVM.

ſtum ſervorum Romanis ſolenne, a parvis ſignis ſive ſimulacris, hinc inde miſſis, ita vocatum, de quo Macrobius (a) & Alexander ab Alexandro. (b) Denique hinc etiam ii, qui ejusmodi ſimulacris conficiendis operam dabant, *Sigillarii* vocabantur, Græcis *δακτυλιόγλυφοι*. Vnde Vetus Inſcriptio in Reineſii (c) Syntagmate occurrit poſita FLATVARIO SIGILLIARIO, aut in Gruteri (d) opere legitur FLATVRARIO SIGILLARIO. Quæ omnia ad antiquam ſpectant ſignificationem, qua ſigilla pro ſimulacris minutioribus & cælatis operibus accipiuntur.

SIGILLIARIVS.

SIGILLVM PRO DIPLOMATE ACCEPTVM.

III. At ſingularis mediique ævi ſcriptoribus propria eſt acceptio, quando *ſigillum* iis notat diploma ſive inſtrumentum ipſum ſigillo munitum, quemadmodum & *Bulla* literas bulla inſtructas. Sic in lege Alamannica, cujus jam ſupra verba adjecimus, *ſigillum aut mandatum* ducis, nihil notare videtur aliud, quam ducis edictum ſigillo corroboratum. Plura hujus rei exempla jam tum e Petro Diacono, Guiliermo Britone, Chronico Alexandrino, Lege Wiſigothica, Anaſtaſio, Vghello pluribusque Chartis Regum notavit Carolus du Freſne, (e) cujus gloſſarium cum in promtu ſit, non eſt animus jam ejus ſcrinia compilando actum hic agere. Vnicum hic addimus exemplum e diplomate Romani, Conſtantini, Chriſtophori, Stephani & Conſtantini Imperatorum, quod video diligentiſſimo Fresnio non eſſe obſervatum: Ilud enim diploma apud Baronium (f) ita orditur: *In nomine patris & filii & ſpiritus ſancti. Romanus & Conſtantinus, Chriſtophorus & Stephanus & Conſtantinus Chriſti amiciſſimi & fideliſſimi in Domino benigno Imperatores diſpoſuimus iſtud præſens noſtrum benignum* SIGILLVM. Hic enim manifeſto ſigillum pro ipſo diplomate accipitur. Vocem *σιγίλλιον* eadem ſignificatione ſubinde adhibet Conſtantinus Porphyrogenneta. Eorundem ſcriptorum male Latinorum eſt vox *Sigillus* in maſculino genere de operculo ſive epiſtomio vaſis ab Ekehardo juniore (g) uſurpata, cujus denominationis eam reddit rationem Goldaſtus (h) in annotationibus ad Ekehardum, quod vaſorum olim opercula ſignata eſſent, teſte Hierocle philoſopho, (i) atque inde factum eſſe, ut ipſa epiſtomia id nominis ſortirentur. Denique per translationem *ſigilla* appellantur Lapides, quibus receptacula reliquiarum in altaribus, (ſepulcra vocant,) apud Romanenſes obſignantur, de quibus frequens apud Durandum (k) aliosque hujus notæ ſcriptores mentio fit.

SIGILLVS.

SIGILLVM DE LAPIDE SEPVLCRIS RELIQVIARVM SVPPOSITO.

MORIS HVIVS ORIGO.

IV. Non eſt dubium, quin mos ille Sanctorum lipſana in altaribus recondendi ex primæ eccleſiæ ritibus male intellectis in Romanam eccleſiam invectus ſit, atque adeo fruſtra ejus antiquitatem ultimam jactent Romanenſes. Nimirum ex eo tempore, quo martyres ſubinde cruento teſtimonio Chriſtianam fidem obſignare cœperant, Chriſtianis ſolenne fuerat, ſacra ſua in martyrum catacumbis & cryptis ſepulcralibus, imo in ipſis ſepulcris martyrum peragere. Vnde recte ſcribitur in Breviario Romano: *Ex locis ſacris, quæ olim apud Chriſtianos venerationem habuerunt, illa celeberrima & frequentiſſima fuerunt, in quibus condita ſanctorum corpora, vel aliquod martyrum veſtigium aut monumentum eſſet.* Teſtantur id acta Paſſionis S. Stephani PP. (l) ex quibus patet, illum a militibus Valeriani inter ipſa ſacra in cœmiterio Calliſti obtruncatum. Teſtantur Valeriani Cæſaris edicta, (m) quibus Chriſtiani intra cœmiteria ad ſacra facienda coire prohibentur. Teſtantur denique ipſæ vetuſtæ martyrum inſcriptiones, in quibus facile eminet illa B. Alexandri Martyris apud Aringhum (n)

ALEXANDER MORTVS NON EST SED VIVIT
SVPER ASTRA ET CORPVS IN HOC TVMVLO QVIESCIT
VITAM EXPLEVIT CVM ANTONINO IMP. QVI VBI
MVLTVM BENEFITII ANTEVENIRE PREVIDERET
PRO GRATIO ODIVM REDDIT GENVA ENIM FLETENS
VERO DEO SACRIFICATVRVS AD SVPPLICIA DVCITVR.
O TEMPORA INFAVSTA QVIBVS INTER SACRA ET
VOTA NE IN CAVERNIS QVIDEM SALVARI POSSI
E MVS

a) *lib. 1. Saturnal. cap. 10. & 11.* b) *lib. 3. cap. 4.* c) *claſſ. 11. num. 89.* d) *p. DC XXXVIII. num. 6.* e) *part. 3. Gl. L p. 851.* f) *tom. 10. annal. ad ann. 942. p. 724.* g) *cap. 5. de caſib. mon. S. Galli p. 30.* h) *p. 118.* i) *cap. 16. facet.* k) *lib. 1. Ration. cap. 6. n. 34.* l) *ap. Baron. ad ann. 260. n. 4.* m) *ap. Euſeb. l. 7. hiſt. eccleſiaſt. c. 11. & l. 9. c. 2.* n) *l. 3. Rom. ſubt. cap. 32.*

MVS QVID MISERIVS VITA SED QVID MISERIVS IN MORTE CVM AB AMICIS ET PARENTIBVS SEPE LIRI NEQVEANT TANDEM IN COELO CORVSCAT PARVM VIXIT QVI VIXIT IV. X. TEM.

Quæ cum ita initio fierent, Christianis in martyrum sepulcra & cavernas ob sacrarum ædium penuriam confugientibus, in eam posteri devenere sententiam, ut omnia sacra irrita putarent, quæ non in altaribus iis peragerentur, in quibus quædam sanctorum reliquiæ reconderentur. Atque inde etiam nomen sepulcrorum adepta sunt foramina, quæ ejusmodi sacra pignora recipiunt, ut nimirum altaria referre viderentur martyrum sepulcra, super quibus infausto illo Christianæ religionis tempore sacra fieri essent solita. Sed de his satis: In viam e diverticulo redimus.

PRO CRVCE OBLATIS EVCHARISTICIS IMPRESSA ACCIPITVR.

V. Apud Græcos vox σφραγὶς non minus, quam apud Latinos sigillum, in sacram liturgiam usu ecclesiastico recepta est, licet non reliquias altari inclusas, sed alias res sacras ea voce designent. Sic σφραγῖδα vocant crucem oblatæ eucharisticæ impressam. Vnde in Liturgia seu Missa, quam vocant, S. Chrysostomi hæc legimus: (a) Εἶτα λαμβάνει ὁ ἱερεὺς ἐν μὲν τῇ ἀριστερᾷ χειρὶ τὴν προσφοράν, ἐν τῇ δεξιᾷ τὴν ἁγίαν λόγχην καὶ σφραγίζων σὺν αὐτῇ ἐπάνω ΤΗΣ ΣΦΡΑΓΙΔΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ τρὶς λέγει εἰς ἀνάμνησιν τοῦ Κυρίου, καὶ Θεοῦ, καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Hoc est: *Posthæc sumit sacerdos in sinistra quidem manu panem, dextra vero sanctam lanceam, & cum ea signum crucis faciens super* SIGILLVM OBLATÆ *dicit ter: In memoriam Domini & Dei & Salvatoris nostri Iesu Christi.* Ad quem locum ita commentatur Iacobus Goar: (b) SIGILLVM *crucis est effigies* προσφορᾶ *oblatæ impressa, qualis apud Arcudium & in figuris adjunctis cernitur.* Iisdem σφραγὶς ἀθέριστος audit baptismi character, vivificæ crucis signo animæ impressus, quo sensu tum a Gregorio Nazianzeno, (c) tum a S. Basilio, (d) tum in oratione Græcorum, pro signando puero recens nato fundi solita (e) accipitur. Sed & quodvis crucis signum σφραγῖδα frequenter vocant, sive illud in baptismo, sive in ordinatione clericorum, sive in S. Eucharistia, sive alias a sacerdote factum sit. Denique & tonsuram clericorum id nomen ferre apud eosdem, annotatum est in Glossario mediæ & infimæ Græcitatis a Carolo du Fresne, hic omnino sub voce σφραγὶς evolvendo.

SYNONYMA

VI. Iam proximum est, ut & alia nomina, quibus sigilla notantur, evolvamus. Hic iterum uberior se offert messis cum in antiquis, tum præcipue in medii ævi scriptoribus. Antiquis præcipue familiaris vox *Signum*, quæ Ciceroni, Senecæ omnibusq; aliis melioris notæ scriptoribus frequentissime sigillum notat. At medio ævo *Signum* plerumq; a *Sigillo* distinguitur, & modo pro nomine subscripto, modo pro cruce, nominis loco adscripta, vel eidem præmissa, modo de monogrammate nominis accipitur. De hoc Cæsarum testantur diplomata principumq; nonnullorum chartæ, quibus monogrammata loco integri nominis illeverunt. Illa vero probe observanda sunt in antiquioribus privatorum chartis & tabulis, quæ plerumque in his similibusque verbis finiuntur: *Actum in Constantia in præsentia testium, qui signaverunt.* SIGN *Vuarfind, qui hanc conventionem scribere noluit.* SIGN. *Perichonis Advocati monasterii.* SIGN *Ruodgaud.* SIGN. *Vuolco.* SIGN. *Mangold &c.* Vbi cave existimes, sigilla etiam a testibus una cum nominibus fuisse adjecta. Id enim minime omnium fieri consuevisse, jam Salmasio (f) aliisque observatum est. Vnde fit, ut medio ævo *subscriptio* & *signatio* promiscue accipiantur, cum eas alias accurate distingvant ICti. Imo si vel maxime media ætate signationem nonnunquam a subscriptione distinguerent, quod fit in Concilio Toletano X: (g) minime tamen signatione notabant sigilli impressionem, sed signum quoddam aliud, in forma vel crucis ✠ vel paragraphi § adscriptum. Vtrumque enim quam frequentissime in chartis antiquissimis reperiri, sciunt omnes, quibus diplomata autographa videre contigit. Conferri interim ab aliis poterit ἐπάνω Carolus du Fresne. (h)

SIGNVM DE SIGILLO. DE MONOGRAMMATE. ET SVBSCRIPTIONE.

SIGNETVM.

VII. Rejecta igitur meliore voce, alias ex suo ingenio pepererunt, a primitivo *Signum* deductas, nimirum *Signetum* & *Signaculum*. Illam Germani quoque nostri aliæque gentes usurparunt de sigillis, præcipue minoribus, quæ secreta appellabant. Nihil enim in literis

a) *Goar. euchalog. Græc. p. 60.* b) *It. p. 117.* c) *orat. 40.* d) *lib. 1. contra Eunom.* e) *Goar. euchol. Græc. p. 321.* f) *cap. 24. de subscript. & sign. testam. & c. 11. de modo usurar.* g) *can. 4.* h) *tom. 3. gloss. L. p. 860.*

literis vernaculis frequentius formula hae: Zu mehrer Bekantniß dessen haben wir unser Signet hengen lassen an diesen Brieff. Eadem vox occurrit in Statutis Davidis II. Regis Scotiæ, (a) ubi SIGNETVM explicatur *per secretum vel sigillum* PARVVM, atque a SIGILLO MAGNO distinguitur. Itemque in Statutis Roberti III, in quibus SIGNETA plane a *sigillis* segregantur, ita nimirum, ut *signetum* de minore, *sigillum* de majore accipiatur. Quam tamen differentiam nostri homines non adeo curiose attendisse videntur. *Signaculum* pro *sigillo* adhibuere Iohannes Sarisberiensis (b) & aliquot ICti. In aliis medii SIGNACVLVM.
ævi scriptoribus & chartis antiquis modo pro monogrammate nominis, modo pro impresso sigillo accipitur. Aperte sane in charta Caroli M. apud Miræum (c) per signaculum intelligitur nominis subscriptio; siquidem ita ibidem legitur: *Nostra manus* SIGNACVLIS *eam* (chartam) *affirmare decrevimus & annulo nostro firmari jussimus.* At non minus manifeste pro sigillo sumitur in Vita S. Theodardi, Archiepiscopi Narbonensis, (d) ubi Archiepiscopus *prædecessorum* suorum *traditiones, & impressionis eorum* SIGNACVLO *roboratas* collaudat.

VIII. Ejusdem recentioris ævi Scriptoribus debemus novam significationem vocis BVLLA.
Bullæ, licet ea in ipsam Græciam satis mature penetraverit. Dici non potest, quot hujus vocis sint significationes. Si eas modo spectemus, quæ ad rem sigillariam pertinent, aliquando typarium, quo sigilla imprimebantur, notat, quo & Græcæ voces χρυσόβουλλον & βουλλωτήριον spectant, quas eadem significatione accipiunt Nicetas Paphlago, (e) Harmenopulus (f) & Menæa Græcorum. (g) Nec raro notat sigillum chartæ appensum, sive illud aureum sit, sive argenteum, sive plumbeum, sive cereum denique; quamvis aureis Imperatorum, & plumbeis Pontificum Romanorum frequentius tribuatur. Inprimis Pontificis sigilla publicis literis appensa, veluti κατ' ἐξοχὴν, bullæ audiunt. Cereis vero sigillis bullæ nomen rarius datur, nisi quod Græci & sigillum cereum pensile vocare solent κηρόβουλλον σφραγίδα. Denique & ipsum diploma ejusmodi sigillo pensili, sive aureo sive plumbeo, munitum bulla vocatur. Talis est bulla aurea Caroli IV, talis bulla aurea Andronici, talis Bulla Brabantina, tales bullæ papales, aliæq;, de quibus infra iterato erit dicendum. Instar omnium interea esse poterit splendidissimum Thulemarii de Bullis opus, ubi hæc omnia insigni cum judicio expenduntur. Huc pertinet etiam vox *Impressio*, quæ sæpius sigillum notat. IMPRESSIO.
Sic sigillum minus ecclesiæ SS. Simonis & Iudæ Goslariensis hac inscriptione gaudet: IMPRESSIO SCI MATHIE.

IX. Agmen claudat vox *Secretum*, & a nostra gente civitate donata. Nomen hoc SECRETVM.
initio ea præcipue sigilla tulere, quæ non quidem literis patentibus, seu diplomatibus, sed literis secretis, seu epistolis familiaribus solebant imprimi. Atque adeo in negotiis publicis sigillo majori seu authentico; in privatis & secretis sigillo secreto locus erat. Tametsi vero interjecto tempore etiam in diplomata eorum transiret usus, ac secreta plerumque tergo sigilli authentici imprimerentur, atque ratione usus vix differrent a sigillis majoribus, sed quoad formam duntaxat & magnitudinem: retinuere tamen secreti nomen etiam in publicis negotiis, ita ut extremis temporibus velut Synonyma essent Sigillum & Secretum, certe in nostra dialecto, ubi raro quicquam differentiæ inter voces ein Secret & ein Siegel statui reperio.

CAPVT TERTIVM.

DE GENTIBVS, QVIBVS SIGILLA IN VSV FVERVNT.

I. Sigillorum usus antiquissimus.
II. Et omnibus fere gentibus communis.
III. Hebræi sigillis usi.
IV. Num etiam imaginibus signarint?
V. Sigilla Ægyptiorum.
VI. Persarum.
VII. Cyrenensium.
VIII. Græcorum θερμίθεσα & sigilla.
IX. Sigilla Romanorum.
X. Constantinop. Cæsarum & Patriarcharum.
XI. Francorum.
XII. Germani an antiquitus sigillis usi?

 XIII. An-

a) *du Fresn. l. c. p. 859.* b) *epist. 158.* c) *lib. 1. dipl. Belg. c. 8.* d) *du Fresne l. c. p. 858.* e) *Vit. S. Ignat. patriarch. Cpol. sub. fin.* f) *lib. 6. cap. 14.* g) *d. 11. Novemb.*

XIII. Angli paulo serius signarunt. Maturius Wisigothi.

XIV. Sigilla Hungarorum & aliarum Gentium.

XV. Turcæ, Persæ, Indi imaginibus non signarunt.

XVI. Attamen iis utuntur Sinenses, Iapanenses, Æthiopes.

XXII. Conclusio capitis.

I.

SIGILLORUM USUS ANTIQUISSIMUS. Sigillorum usum tam antiquum, quam ipsius vitæ civilis & epistolarum esse comperio. Simul ac enim homines in civitates ac respublicas coire, & sua sibi propria habere cœperunt: varia etiam pacta intercessisse inter eos, fit verisimile. Cum vero fluxa sit hominum fides pariter & memoria, literis pactorum formas mature cœpisse mandari, credere convenit. Denique ut omnis a literis ac testimoniis ejusmodi removeretur fraudis ac fallaciæ suspicio, aut sigilla aut res certe iis homogeneas jam inde ab antiquissimis usque temporibus adhibita esse oportet.

ET OMNIBUS FERE GENTIBUS COMMUNIS. II. Evidentius id liquet ex omnium ferme gentium paulo moratiorum consensu. Siquidem dudum id inter eruditos constat, atque ex ipsa ratione patescit, res aut omnibus aut plerisque gentibus communes omnium antiquissimas, &, ut Dionis Chrysostomi verbis utar, εὑρήματα βίου καὶ χρόνου esse. Iam vero non temere reperias gentem, apud quam non vel sigillorum vel rerum sigillis homogenearum usus invaluerit. Certe monstro similia sunt, quæ de Indis refert Strabo: (a) Καὶ ἐν τοῖς νόμοις δὲ ἐν τοῖς συμβολαίοις τὴν ἁπλότητα ἐλέγχεσθαι ἐκ τοῦ μὴ πολυδίκους εἶναι, οὔτε γὰρ συνθήκης οὔτε παρακαταθήκης εἶναι δίκας. οὐ δὴ μαρτύρων οὐδὲ ΣΦΡΑΓΙΔΩΝ αὐτοῖς δεῖν, ἀλλὰ πιστεύειν παραβαλλομένους. *In legibus & contractibus simplicitatem maxime eo argui, quod non multum habeant litium, nam neque commissi neque depositi jura ulla habere, neque testibus, nec* SIGILLIS *uti, sed simpliciter* CREDERE. Id quod plane respondet voto Senecæ, (b) quod supra in optandarum potius quam sperandarum rerum numerum retulimus. Ita enim ille: *Vtinam nulla stipulatio emtorem venditoremque obligaret, nec pacta conventaque* IMPRESSIS SIGNIS *custodirentur:* FIDES *potius illa servaret, & æquum colens animus!*

HEBRÆI SIGILLIS USI. III. Verum enim vero ut gentium illarum, apud quas præcipue sigillorum usum deprehendimus, instituamus recensum: agmen merito ducunt Hebræi, quorum instituta multis deinde aliis gentibus exemplaris instar fuere, ad quod suas res componerent. Primum igitur sigilli vestigium in hac gente jam circa Iudæ, Iacobi filii, tempora reperio, (c) quem constat Thamari, nurui suæ, fornicariam mentitæ, mercedemque concubitus poscenti, pignoris loco dedisse ANNULUM *cum monili & virga.* Vbi cum in lingua sancta sit חותם non vero טבעת, Drusus; (d) Grotius (e) aliique Interpretes recte dicunt, intelligi hic ANNULUM SIGNATORIUM, *vel si mavis* SIGILLATORIUM, *qui fere in dextra gestabatur.* Sane enim vocem חותם charactere quodam signatum annulum notare, vel hoc argumento est, quod originem debet verbo חתם, quo non modo in Ebræa, sed & in ceteris linguis orientalibus obsignandi actus describitur. Chaldæis istud verbum hoc significatu fuisse usitatum, patet ex Daniel. VI, 17. Ita & Syrus Matth. XXVII, 66. illa Evangelistæ: σφραγίσαντες τὸν λίθον μετὰ τῆς κουστωδίας, ita reddidit ܘܚܬܡܘ ܟܐܦܐ ܥܡ ܩܣܛܘܢܪܐ. Et Rom. IV, 11. verba Pauli: σφραγίδα τῆς δικαιοσύνης τῆς πίστεως, Syriace ita effert: ܚܬܡܐ ܕܟܐܢܘܬܐ ܕܗܝܡܢܘܬܗ. Sed & Arabibus frequentissima sunt خاتم *Sigillum* & خَتَمَ *obsignavit*, necnon Aethiopibus ኅተም *sigillum*, quæ omnia cum Radice Ebræa חתם & inde derivato nomine חותם accurate conveniunt. Atque inde est, quod & ipsum notat characterem annulo impressum, & ab aliis annulis distinguitur. In libro Sebbole Lechoth (f) hæc legas: *Non licet mulieri exire in Sabbatho cum* ANNULO, *qui habeat* חותם, CHARACTEREM, *sed cum annulo, qui non habeat* חותם. *Quamobrem hoc loco* חותם ab Aquila interprete (g) redditum est τὴν

a) *lib. 15. Geogr. p. 488.* b) *lib. 3. de benef. cap. 15. p. 417.* c) *Gen. XXXVIII, 18.* d) *ad h. l. p. 343. Tom. 1. Crit. S.* e) *ibid. l. c. p. 343.* f) *tract. 26.* g) *Drus. fragm. Interp. Vet. in pentat. p. 52. T. 1.*

τὴν ΣΦΡΑΓΙΔΑ σου: rectius sane quam a LXX τὸν δακτύλιόν σου. Atque adeo sigilla jam hoc ævo in Hebræa gente invaluisse, non dubitandum videtur Gorlæo. (a) Enimvero liquet id etiam ex aliis scripturæ locis quam plurimis. Sic enim Deus jubet binos illos lapides onychinos humeris pontificis maximi alligandos ita confici, ut nomina duodecim filiorum Israëlis in illis appareant, insculpta מעשה חרש אבן פתוחי חתם *Opere artificum & SCVLPTORIS ANNVLI.* (b) Id quod LXX apposite admodum vertunt γλύμμα ΣΦΡΑΓΙΔΟΣ, *cælaturam* SIGILLI. Onkelos: *Scripturam distinctam secundum* CÆLATVRAM SIGILLI. Ionathan: *Sculpturam impressam & distinctam similiter ut* SCVLPTVRA SIGILLI. Quo spectat etiam hæc Interpretatio R. Salomonis: *Incisæ erant literæ in medio eorum, quemadmodum incidunt* SIGILLA ANNVLORVM, *hoc est* ANNVLOS SIGILLATORIOS, *quibus obsignant literas, scriptura nota & explicata.* Nec minus Salomonis Regis ævo sigillorum mentionem fieri, animadvertimus in elegantissimo isto & nitidissimo loco Cantici Canticorum: (c) *Pone me* כחותם *ut* SIGNACVLVM *super cor tuum* כחותם *ut* SIGNACVLVM *super brachium tuum, quia fortis est, ut mors, dilectio.* Vbi simul notanda veterum cura in custodiendis signatoriis annulis adhibita, quos, ut ex hoc loco Salomonis liquet, vel collo appensos in pectore gerebant, vel dextræ manus digitis immittebant, ut eo minus esset eos amittendi periculum. Hinc Salomon ad exprimendam summam Dei curam in servanda ecclesiæ suæ memoria, non potuisset invenire similitudinem aptiorem illa, quam a sigillorum custodia desumsit. Morem hunc porro in regno Israëlitico fuisse continuatum, Iezabelis docet facinus, (d) quæ Nabothi vitæ struens insidias, literis, Achabi Regis nomen mentientibus, annulum mariti impressit. Præterea Ieremiæ temporibus sigillorum usum Iudæos retinuisse, patet ex emptionis scheda, quam Propheta (e) signavit. Ipse enim de se: *Et scripsi,* inquit, *in libro,* ואחתם *&* SIGNAVI *& adhibui testes, & appendi argentum in statera, & accepi librum possessionis* את־החתום SIGNATVM, *& stipulationes, & rata, & SIGNA forinsecus.* Accuratissime profecto hic describitur publica instrumenta conscribendi signandique ratio. Illud enim Iudæis solenne erat, ut bina semper fierent instrumenta, signatum alterum, alterum apertum, quod erat ἴσον pariculum, sive exemplum illius signati. Vnde Hieronymus ad hunc locum: *Vt assumat libros unum* SIGNATUM, *alterum* APERTVM. *Quæ emptionum consuetudo hucusque servatur, ut quod intrinsecus clausum signacula continent, hoc legere cupientibus apertum volumen exhibeat.*

IV. At operæ pretium videtur, hoc loco paulo diligentius inquirere, num Iudæorum sigilla nostris fuerint similia, variasque simul in area imagines insculptas habuerint? Cum enim paulo sinistrius semper de imaginibus judicarent Iudæi, quarum non tam usum quam cultum legibus divinis vetitum scire debuissent; merito dubium nobis relinquitur, an ceterarum gentium more varias imagines animalium in annulis suis signatoriis gestarint. Quod si igitur ad Hasmonæorum Herodiadumque tempora respicio, quibus anilis Pharisæorum superstitio omnes cathedras polluere cœperat, tantopere Iudæorum gentem ab imaginibus omnibus abhorruisse comperio, ut illis locum in sua republica plane non reliquerint. Haut difficile probatu id est ex Philone æque ac Iosepho, quos constat isti ævo & proximos fuisse, & instituta gentis suæ omnia comperta habuisse. Simpliciter certe Philo γραφικὴν καὶ πλαστικὴν vocat βλαβερὰς δημιουργοὺς, id est *noxias artifices,* & ibidem abominanti similis exclamat: μὴ ἄγαλμα, μὴ ξόανον, μὴ γραφὴν, *non effigiem, non simulacrum, non picturam.* Alibi (f) vero a lege Mosaica huic sententiæ petit præsidium, eaque omnem imaginum usum genti suæ interdictum scribit: ὁ Μωσῆς τὰς δοκίμους καὶ γλαφυρὰς τέχνας, ζωγραφίαν καὶ ἀνδριαντοποιίαν ἐκ τῆς καθ' αὑτὸν πολιτείας ἐξήλασεν. *Moses illas speciosas & magni pretii artes* PICTVRAM *&* STATVARIAM *ex sua republica seclusit.* Eadem Iosephi fuit de imaginum interdicto sententia, qui facinus Pilati, signa Cæsaris imagine picta Cæsareâ accersentis, vocat κατάλυσιν τῶν νόμων Ἰουδαϊκῶν, *dissolutionem legum Iudaicarum:* causamque similiter e Mosis lege desumens, subjicit: εἰκόνων ποίησιν ἀπαγορεύοντος ἡμῖν τοῦ νόμου, *Lege nobis prohibente confectionem imaginum.* (g) Quid? quod nec intueri quidem imagines fas esse crederent. Vitellio enim cum signis Romanorum

NVM ETIAM IMAGINIBVS SIGNARINT?

F per

a) *præfat. ad dactylioth.* b) *Exod. XXVIII, 11.* c) *Cant. VIII, 6.* d) *1. Reg. XXI, 8.* e) *Ier. XXXII, 10.*
f) *lib. de gigant. p. 292.* g) *lib. 18. Ant. Iud. cap. 4.*

per Iudæam ducturo exercitum etiam his verbis disſvaſere id Iudæorum legati; *ὂ γὰρ αὐτοῖς εἶναι πάτριον περιορᾷν εἰκόνας εἰς αὐτὴν φερομένας: non eſſe patriæ moribus receptum, illatas in illam imagines intueri.* (a) Eodem teſte tam religioſa Iudæis illius ævi patrii moris manſit cuſtodia, ut Herodi trophæa in urbe erigenti, rati ſimulacra ſe videre, aperte ſatis reſponderint: *μὴ φέρειν εἰκόνας ἀνθρώπων ἐν τῇ πόλει.* (b) *Non paſſuros ſe in urbe hominum imagines.* Enimvero ex his locis, aliisque, quibus pleni utique Ioſephi libri ſunt, non immerito colligere videmur, Iudæos omni illa tempeſtate, qua febriculoſis hisce magiſtris mordicus adhærere cœperant, nefas habuiſſe, animantium aliarumque creaturarum imagines in annulis circumgeſtare. Certe enim cum & numos Hebræorum, hominum imaginibus ſignatos, tanquam ſuppoſititios & mendaces hoc argumento proſcripſerit *ὁ πάνυ* Conringius, (c) ſuamque ſententiam non ſine eruditorum applauſu contra Hottingerum tuitus ſit: non video, quo pacto ſigillorum ſculpturæ in ſuperſtitioſa gente locum habere potuerint. Siquidem teſte Origine (d) *apud Iſraëlitas nemo, qui imagines faceret, locum habuit, nec in eorum civitatem ullus admittebatur pictor, nullus ſtatuarius, lege totum hoc genus arcente.* Hinc magis fit veriſimile, eos literis quibusdam vel literarum ductibus in ſigillis eſſe uſos. Certius id liqueret, ſi aliqui Iudæorum annuli vetuſti ætatem tuliſſent, ex quibus forte de ceteris judicare liceret. Verum cum nuſpiam appareant, conjecturis potius, quam ipſi rei veritati hic nobis eſt innitendum. Scio equidem, Cedrenum (e) nobis deſcribere ſigillum Chriſti, epiſtolæ ad Abgarum exaratæ impreſſum, *ἐπιθεὶς ἐν τῷ τέλει καὶ ΣΦΡΑΓΙΔΑ γράμμασιν Ἑβραϊκοῖς ἐνσημανθεῖσαν ἑπτὰ, ἅτινα μεθερμηνευόμενα ταῦτα δηλοῖ·* ΘΕΟΥ ΘΕΑΘΕΝ ΘΑΥΜΑ ΘΕΙΟΝ. *Apponens in fine SIGILLVM, ſeptem literis Hebraicis inſignitum, quæ explicata hæc conficiunt:* DEI SPECTATVM MIRACVLVM DIVINVM. Sed frivola hæc omnia eſſe & inepta, vel primo intuitu patet. Quis enim ſenſus verborum Græcorum, Chriſto dignus? Quis in ſolvendo hoc ænigmate Cedreno Oedipi operam præſtitit? Ex quibusnam tabulariis ipſum famoſæ illius epiſtolæ exemplar poſt tanti decurſum temporis producere potuiſſet auctor tam novus? Ejusdem plane notæ eſt & alterum Chriſti ſigillum, quod in codice quodam MSC bibliothecæ Vindebonenſis reperit Lambecius (f) e ſeptem his ſiglis compoſitum: ✝. Ψ. X. F. T P. A. Vt adeo non facile ex his recentiorum hominum commentis de veterum ſigillorum Iudaicorum ratione conjicere poſſimus. Id tamen inde licebit colligere, impoſtores, quicunque demum ea ſigilla excogitarunt, compertam habuiſſe ſigillorum Iudaicorum faciem: atque inde non auſos ſigillum quoddam imaginem aliquam complexum, ſed nudis ſiglis literisque exornatum Salvatori affingere. Si ſignum illud, quod in Epiſtolis ſuis genuinis ſe exprimere ſcribit Paulus, (g) ſigillum quoddam fuiſſet, ceu nonnullis viſum eſt, non eſſet dubium, quin literas ſolas uſurparint. Verum id non ſatis perſpicuum eſt. Grotius (h) locum interpretatus ſignum illud putat eſſe *certum quendam nexum literarum, quo nomen ſuum ſcribebat.* Quæ cum ita ſint, ſigilla Iudæorum, licet ea imaginibus plane caruiſſe, ex ſupra dictis non difficile probatu ſit, tamen ex hisce, quæ adduximus, exemplis, non ſatis cognoſcere licet, cum priora, quæ Chriſto tribuuntur, procul dubio ſint ſuppoſititia, poſterius vero illud Pauli ſignum obſcurius ſit, quam ut de ſigillo proprie ſic dicto poſſit explicari.

Atque hæc de Phariſæorum ævo dicta volumus. Exciſa Hebræorum republica, Phariſæis ſucceſſit ſuperſtitioſa Magiſtellorum Talmudicorum turba, quæ partim Phariſæorum ſcita propagavit, partim novas excogitavit legis interpretationes, quas gentis ſuæ exilio magis exiſtimabat convenire. Hinc & legem de imaginum interdicto, quam Phariſæorum ævo ſevere admodum ſervatam memoravimus, ipſi hi magiſtri veluti limitibus quibusdam circumſcripſere, ita ut non ſimpliciter omnem imaginum uſum damnarent, ſed *protuberantium* tantum cælaturam הצורה בולטת non item משוקעת *planarum* aut *cavarum.* Aperte R. Moſes Maimonides, (i) ex ſuæ gentis ſententia: *Non,* inquit, *eſt prohibitum formare imagines propter ornatum, præter quam hominis figuram. Atque eam ob cauſam non eſt formanda e ligno, in pariete, aut e lapide figura hominis. Sed hoc capiendum de imagine hominis, quæ protuberat, quales ſunt figuræ & ſculpturæ in palatiis, & his ſimiles. Talem igitur ſi* quis

a) *lib. 18. cap. 7. Antiqu. Iud.* b) *lib. 15. Antiquit. Iud. cap. 11.* c) *cap. 5. Paradox. de num. Hebr. p. 28. ſq.* d) *lib. 4. adv. Celſ.* e) *Synopſ. hiſtor. p. 145.* f) *lib. 5. Comment. de biblioth. Vindeb. p. 9.* g) *2. Theſſ. III, 18.* h) *ad h. l. p. 846. Tom. V. Crit. S.* i) *cap. 3. n. 12. de Idolol.*

quis fecerit, vapulat. Sin figura sit depressa, vel coloribus expressa: uti ille, quæ in tabulis mensisve fiunt aut, quæ intexta operi textorio, pro licitis habentur. Præterea alias limitationes, quas Iudæorum Magistri comminiscuntur, dudum recensitas a Seldeno, (a) Grotio (b) Conringio, (c) Marshamo, (d) Spencero (e) & aliis. Quod si igitur & hoc ævo sigillorum formam apud Iudæos inquiramus, non obscure patebit, protuberantes in sigillis imagines prohibitas, depressas vero licitas fuisse. Qua de re locus est admodum oportunus ille Maimonidis (f): *ANNULUM, cujus signum est hominis figura, si ea sit gibbosa, induere interdicitur, obsignare tamen eo licet. Sin figura sit depressa, licebit induere, obsignare eo non item; quippe sigillo impresso figura fiet gibbosa.* Hæc scrupulosi Iudæorum Magistri, ex quibus tota sigillorum forma, jam inde a Talmudistarum ævo recepta, cognosci poterit. Quodnam vero antiquissimis Iudæis ante captivitatem Babylonicam sigillorum genus fuerit usitatum, non facile dixerim: licet & tunc sigilla nudas literas aut siglas continuisse credam, tum antiquorum simplicitate, tum præcipue Mosis testimonio (g) persvasus, quo operam sculptorum annulorum non ad imagines, sed literas potius binis onychibus insculpendas adhibitam fuisse narrat, indicio haut obscuro, hac in arte eos quam maxime valuisse.

V. Proximos Iudæis Aegyptios ponimus, inquisituri, num apud hos quoque sigillorum usus invaluerit? Atque hic quidem eo minus dubitandum putamus, quo certius constat, eam gentem & sapientia & arte plus ceteris jam inde ab antiquissimis usque temporibus valuisse. Plinio (h) quidem, auctori gravissimo, aliud videtur, quippe qui non obscure tum annulorum tum sigillorum usum Aegyptiis adimit. Ita enim ille: *Nullos omnino ANNULOS major pars gentium, hominumque, etiam qui sub nostro imperio degunt, hodieque habet. Non SIGNAT Oriens, aut Aegyptus etiam nunc, literis contenta solis.* Enimvero mores ejus gentis Plinium hæc scribentem non satis habuisse compertos, argumentis quam plurimis constat. Teste enim Mose (i) Pharao annulum suum signatorium Iosepho, a se Proregi constituto, tradidit. In Hebræo quidem textu ibi non est חותם de qua voce jam antea diximus, eam non quemvis annulum, sed characterem insignitum sigillisque imprimendis adhibitum notare, sed טבעת, quod quemvis annulum videtur exprimere: ex circumstantiis tamen recte colligas, eum signatorium fuisse. Vnde Drusius (k) recte hoc loco annulum intelligit, *Iosepho in signum concessæ potestatis traditum, quo Regum literæ* SIGNABANTUR. Iosephus (l) quoque eandem historiam referens *annulum signatorium* interpretatur; id quod etiam facit Philo in vita Iosephi, ita quippe Mosis verba p. 543. interpretatus. *δίδωσιν ἦν αὐτῷ σφραγῖδα βασιλικήν. Dedit igitur illi sigillum Regium.* Nec male colligit R. Salomo, *traditionem annuli signum esse, eum, cui traderetur, secundum a Rege futurum,* hoc est, annulo signatorio Regis decreta firmaturum, quod aliis in rebus publicis hodie Cancellarii facere solent. Imo in profanis scriptoribus non desunt illustria loca, quæ Aegyptios antiquitus sigillis usos esse declarant. Herodotus (m), pater historicorum, qui omnes Aegyptiorum ritus coram curiose exploravit, sigillorum usum potissimum in sacris apud eos observatum adserit. Hujus locum paulo prolixiorem semel tantum, hoc est, Latine adscribere juvat: *Ægyptii boves mares Epaphi * esse censent, ideo bovem explorant: ac si pilum in eo nigrum vel unum viderint, nequaquam mundum censent. Exquirit autem sacerdos ad id constitutus, pecude cum stante, tum resupinata, lingua etiam exerta: inspicit & caudæ pilos. Si sit omnimodo mundus, notat eum biblo cornu alligato; Dein terra sigillari applicata, ANNULUM imprimit, & sic abducitur victima. Qui non signatum immolat, morte punitur.* Isti sigillatores victimarum dicebantur σφραγισταὶ, itemque μοσχοσφραγισταί. De iisque intelligenda sunt illa Porphyrii (n): *μυρίαι δ' ἄλλαι παρατηρήσεις καὶ τῆς περὶ αὐτὰ τέχνης τῶν καλουμένων* ΜΟΣΧΟΣΦΡΑΓΙΣΤΩΝ *ἄχρι συντάξεων προάγουσα βιβλιακῶν. Infinitæ sunt hujusmodi observationes* (de sacrificiorum munditie) *& libri conscripti sunt, de illorum arte, qui VICTIMARUM SIGILLATORES vocantur.* Adde quod Plutarchus (o), qui & ipse horum sigillatorum meminit, formam etiam sigillorum in sacris adhibi-

AEGYPTIORUM SIGILLA.

a) *lib. 2. I. N. cap. 6. 7. 8.* b) *ad Exod. XX.* c) *de numis Hebr. p. 34.* d) *secul. 9. Can. Chron. p. 164.* e) *lib. 3. diss. 5. c. 7. de Leg. Hebr. p. 1153.* f) *cap. 3. de Idololatr. n. 13.* g) *Exod. XXVIII, 11.* h) *lib. 33. Hist. N. cap. 1.* i) *Gen. XLI, 42.* k) *not. major. adh. l. p. 657. T. I. Suppl. Crit. S.* l) *lib. 2. Antiqv. Iud. cap. 3.* m) *lib. 2. cap. 38.* * *Ita Græcos appellare Apim, patet ex ejusdem Herodoti lib. 2. c. 153.* n) *lib. 4. περὶ ἀποχ. n. 6.* o) *de Isid. & Osir. p. 363. tom. 2.*

adhibitorum describit: *Sacerdotes*, (ita inquit) *οἱ σφραγισταὶ dicti, bovem, qui immolandus est, SIGILLO IMPRESSO notabant. In sculptura autem sigilli, ut refert Castor, exprimebatur homo ingenua provolutus, manibus post tergum deductis, ense jugulo imminente.* Quæ cum ita sint, aut fallere Plinium, aut certe sigillorum usum apud Ægyptios in imperii potius sacrisque negotiis, quam in privatorum contractibus invaluisse, dicendum erit.

PERSARUM SIGILLA.

VI. Ægyptios excipiant Persæ & Medi, quorum in republica sigillorum usum obtinuisse, vel ipsæ sacræ paginæ nos ignorare non patiuntur. E Danielis (a) Prophetia æque ac Estheris (b) historia liquet, Regum decreta juxta legem Persarum Medorumque edita immutabilia plane ac æterna fuisse (c). Vbi forma ista faciendarum legum, a qua tantum pondus mutuabantur decreta Regia, hæc fuisse videtur Grotio (d), quod non Regis tantum, sed & Principum signis munirentur. Idque factum etiam legimus in obsignando muniendoque lapide, leonum specui objecto, in quam immissus fuerat Daniel. *Allatus enim est lapis unus & positus est super os laci: quem obsignavit Rex annulo suo & annulo optimatum suorum, ne quid fieret contra Danielem* (e). Magnam certe & insignem fuisse sigillorum apud Persas auctoritatem, vel hoc argumento esse poterit, quod nullum decretum Regium ratum esset, nisi annulo Regio insignitum. Nec e contrario infringi posset id, quod hac parte sanum ac integrum appareret. Noverat id Lacedæmoniorum Legatus, de quo Xenophon (f): *ἐπιστολήν τι ἔφερε τοῖς κατὰ πᾶσι τὸ* ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ *ἔχουσαν* ΣΦΡΑΓΙΣΜΑ *Epistolam secum attulit ad omnes* (Asiæ inferioris homines) REGIVM *habentes* SIGNVM. Patet hoc etiam ex sacro Estheris libello (g): Nam cum Rex Mardochæo id dedisset negotii, ut diploma suo nomine expeditum, etiam Regio annulo obsignaret, mox addit, epistolis Regis nomine missis illiusque annulo signatis neminem contradicere ausurum. Id quod Iosephus (h) ita elegantissime eloquitur: *τὰς γὰρ ἀναγνωσομένας τὰς ὑπὸ τῷ* ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ ΣΗΜΑΝΤΗΡΟΣ *ἠσφαλισμένας ἐπιστολὰς οὐδὲν περὶ τῶν ἐγγεγραμμένων ἐναντιώσεσθαι. Confirmatas enim* REGIO SIGNACVLO *literas auctoritatem habituras apud omnes, qui eas legerint, & contradicturum eis neminem.* Miratus hanc sigilli Persici auctoritatem Alexander Magnus, Persarum Victor, auctore Curtio, (i) *literas, quas in Europam mitteret, veteris annuli gemma obsignabat: iis, quas in Asiam scriberet, Darii annulus imprimebatur.* Quod licet ignari in malam partem raperent, omenque, *quod a victoris insignibus in devicti transiisset habitum* vererentur: patet tamen, eum hujus facti habuisse rationes. Quemadmodum enim omne novum imperium invidiam habet, ita provide cavere voluit Alexander, ne & Europæi diplomata alio quam veteri annulo obsignata vocarent in dubium, & Asiatici, Darii sigillo adsveti, novo annulo firmata contemnerent. Quale Persici annuli *ἐπισφράγισμα* fuerit, plerique auctores tacent. Solus illud, quantum memini, his verbis attigit Scholiastes Thucydidis: *ἡ* ΣΦΡΑΓΙΣ *τοῦ Περσῶν βασιλέως εἶχε κατὰ μέν τινας τὴν βασιλέως εἰκόνα, κατὰ δέ τινας τὴν Κύρου τοῦ πρώτου βασιλέως αὐτῶν, κατὰ δέ τινας τὸν Δαρείου ἵππον, δι' ὃν χρηματίσαντα ἐβασίλευσεν.* SIGILLVM *Regis Persarum habuit modo Regis imaginem, modo Cyri, primi eorum Regis, effigiem, modo Darii equum, per quem hinnitum edentem Rex factus est.* Verum quo minus has sigillorum sculpturas ad posteros ejus & successores transiisse putemus, facit illustris Poliæni (k) locus, quem integrum huc transferre juvat: *Ῥοδογύνη λουομένη τὰς τρίχας ἐῤῥύπτετο. ἧκέ τις ἀγγέλλων ἔθνος ὑπήκοον ἀφεστηκέν, ἡ δὲ οὐκ ἀποκρυψαμένη τὰς τρίχας, ἀλλὰ, ὡς εἶχεν, ἀναδησαμένη, τόν τε ἵππον ἀνέβη, καὶ τὴν στρατιὰν ἐξήγαγε καὶ ὤμοσε, μὴ πρότερον ἀποκρύψαι τὰς τρίχας, εἰ μὴ κρατήσειε τῶν ἀποστάντων, καὶ δὴ πολλῷ χρόνῳ πολεμήσασα, ἐκράτησε. Μετὰ τὴν νίκην ἐλούσατο, καὶ τὰς τρίχας ἀπεκρύψατο. τοῖς Περσῶν βασιλεῦσι* ΣΦΡΑΓΙΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗ *εἰκὼν ἐστὶ ἀναλελυμένην τὰς τρίχας ἔχουσα Ῥοδογύνην. Rhodogune lavans crines abstergebat. Venit quidam, nuncians, subditam gentem defecisse. Illa non abstersis capillis, sedita, ut erant, revinctis, equum conscendit, & exercitum eduxit, juravitque, non ante se crines purgaturam, quam a defectoribus victoriam reportasset, longoque tempore bellum ducens, tandem victoria potita est. Post victoriam lavabat, & crines colligebat. Vnde Persarum REGVM SIGILLVM etiamnum imaginem impressam habet Rhodogunem disjectis capillis præditam.* Discimus inde, jam a Rhodogunes ævo ad ætatem Polyæni, qui sub Antoninis vixit, Persarum Parthorumque Regibus placuisse, impexum Rhodogunes caput in sigillatoriis annulis circumgestare,

VII. Ne

a) *Dan. VI, 8. 12. 15.* b) *Esth. I, 18.* c) *Brisson lib. 1. de regn. Pers. p. 25.* d) *ad Esth. I, 18. p. 233. tom. 2. Crit. Sacr.* e) *Dan. VI, 17.* f) *lib. 1. ἑλλην.* g) *Esth. VIII, 8.* h) *lib. 11. Antiqu. Iud. c. 6.* i) *lib. 6. c. 6.* k) *lib. 8.*

CYRENENSIUM.

VII. Ne ceterarum quoque barbararum gentium sigilla curiosius, quam promiseram, videar lustrare, solos addo Cyrenenses, quos ad ostentationem usque sigillis usos esse comperio. Auctorem hujus rei habeo Ælianum (a), cujus hæc verba sunt: Ὁμολογεῖ δὲ καὶ Εὔπολις ἐν τῷ Μαρικᾷ, ὅς τις αὐτῶν (Κυρηναίων) ἐπ᾽ ὀλίγιστες ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ εἶχε δέκα μνῶν. περὶ ἣν δὲ θαυμάζεσθαι καὶ τοὺς διαγλύφούσας τοὺς ΔΑΚΤΥΛΙΟΥΣ. *Testatur etiam Eupolis in Marica, contemtissimos apud eos (Cyrenenses) & abjectissimos decem minarum pretii SIGILLA habuisse. Mirabili etiam arte sculpebant ANNULOS.*

GRÆCORUM ΘΡΙΠΗΔΕΣΤΑ.

VIII. Iam missis barbaris ad Græcos transimus, apud quos signandi morem antiquissimum, sigillorum usum paulo recentiorem invenio. Quamvis enim Homerus nec annulorum nec sigillorum ullam mentionem fecerit, licet & epistolarum gratia missitatos codicillos indicet, atque inde recte colligat Plinius, (b) annuli usum Trojanis temporibus ignotum plane fuisse: usos tamen esse Græcos quadam re, sigillis veluti homogenea, e multis auctoribus locupletissimis constat. Adhibuere nimirum Lacones ligna a vermibus exesa, loco typi, quem ceræ imprimerent, (θριπήδεστα & θριπόβρωτα vocarunt,) quemadmodum ex Hesychio, Etymologici auctore, Eustathio ad Odysseam, Suida & Theophrasto (c) docent Meursius, (d) Claudius Salmasius, (e) & Iohannes Kirchmannus (f). Hic simplicissimus signandi mos quemadmodum ad Theophrasti usque ætatem viguit, atque adeo diutissime a Græcis servatus est, a τοῖς σφραγῖσι θριπηδέσιν, ita sero admodum in ejus locum annulos successisse apparet. Quod a quonam primo factum sit, docent præcipue Herodotus (g) & Pausanias, (h) cujus verba audire juvat: Διεχέαν δὲ χαλκὸν πρῶτοι, καὶ ἀγάλματα ἐχωνεύσαντο Ῥοῖκός τε Φιλαίου, καὶ Θεόδωρος Τηλεκλέους, Σάμιοι. Θεοδώρου δὲ ἔργον ἦν καὶ ἐπὶ τῆς λίθου τῆς ΣΜΑΡΑΓΔΟΥ ΣΦΡΑΓΙΣ, ἣν Πολυκράτης ὁ Σαμίων τυραννήσας ἐφόρει τε τὰ μάλιστα. *Æs primi fuderunt & simulacra conflarunt Rœcus Phili F. & Theodorus Teleclis F. Samii. Theodorus autem & gemmæ SMARAGDO SIGILLUM incidit, quam Polycrates Samiorum tyrannus frequentissime gestavit, & plurimum ea delectatus est.* Cum igitur Polycrates Samius, cui iste Theodorus δακτυλιογλύφος æqualis fuit, Olympiade LXII. una cum Sylo & Pantagnosto fratribus tyrannidem apud Samum exercuerit, ut diserte in Chronico tradit Eusebius, (i) perspicuum sane est, annulorum signatoriorum, aut certe sculpturarum gemmis incisarum, usum toto, quod hanc Olympiadem præcessit, tempore in Græcia plane fuisse incognitum, atque ab eo demum tempore sensim invaluisse. Enimvero intelligendum hoc videtur de sigillis gemmeis, quæ Polycratis ævo primum cœpisse facile largimur. Nam sigilla jam antea ipsos quoque Samios usurpasse, docet Æsopi vaticinium, quo ex annulo publico ab aquila rapto & in servi sinum demisso futuram Samiorum servitutem divinavit, teste Maximo Planude (k). Quod diu ante Polycratis tempora contigisse oportet, siquidem jam Olympiade LIII a Delphis occisus sit Æsopus, teste Eusebio. Adde, quod nonnullis Lacones olim Samiorum gloriæ intercessisse, sibique inventorum sigillorum tribuisse laudem videntur, quippe quos ideo laudari existimant a Iuvenale (l) hoc versu:

ANNULI SIGNATORII.

Et Lacedæmonium pytismate lubricat orbem.

Sed cum de hoc versu mire dissentiant inter se Critici (m), nec satis constet, quid voce *pytismate* sibi velit Iuvenalis, merito rem in medio relinquimus. Certe Lacedæmonios fere primos Græcorum literas certo aliquo signo contra impostorum malas artes munire consuevisse, supra ex Kirchmanno vidimus. Iisdem ea quoque laus veluti propria fuit, quod res publica eorum certo charactere usa est, quo tabulæ publicæ a privatorum literis distinguerentur, dummodo vera scribit Iosephus, (n) exemplum proferens literarum, quas Spartiatarum Rex Areus ad Oniam, Iudæorum Pontificem Maximum, perscripserat. Ibi enim addit hanc clausulam, quam quidem in Maccabæorum libro priore, (o) ubi eadem epistola recensetur, frustra quæras: *Demoteles est, qui has vobis reddit literas in pagina quadrangula scriptas, & OBSIGNATAS AQUILÆ SIGILLO, draconem tenentis unguibus.* Sed cum Iosepho fidem in describenda Arei Laconis epistola in dubium vocent Ios. Scaliger (p) & Daniel Huetius, (q) eumque hanc æque ac illam Ionathanis epistolam interpolasse ferant,

G

a) *lib. 12. var. hist. cap. 30. p. 591.* b) *lib. 33. hist. natur. cap. 1.* c) *lib. 5. hist. cap. 4.* d) *ad Lycophr. Cassand.* e) *p. 935. ad Solin.* f) *lib. de annulis cap. 2. p. 5.* g) *lib. 3 Histor.* h) *in Arcadic. p. 306.* i) *fol. 53. edit. Stchard* k) *in vita Æsopi.* l) *Satyr. 11.* m) *vid. Politian. cap. 38. Miscell.* n) *lib. 12. antiqu. Iud. cap. 5.* o) *1. Maccab. XII, 19.* p) *lib. 3. canon. Isag.* q) *propos. 4. demonst. evang. c. 8. p. 174.*

ſe ferant, in eam fere ſuſpicionem devenimus, totam hanc de ſigillo laciniam Ioſephum epiſtolæ aſſuiſſe, cum ipſum eum vidiſſe autographum non ſit veriſimile. De Græcis plura haut addimus, quum ipſæ eorum ſuperſint gemmæ, ipſi annuli, quorum plures collegerunt Gorlæus, Licetus, Gronovius, Begerus & alii.

SIGILLA ROMANORVM.

IX. De Romanis, ad quos omnis Græcorum elegantia veluti in exilium ejecta ſenſim commigravit, non multum laborandum nobis videtur, ut eos ſigillis uſos eſſe demonſtremus. Ipſæ ſiquidem in promtu ſunt eorum leges ſigillorum auctoritatem fulcientes; (*) ipſi annuli, (**) nobiliſſimæ veteris elegantiæ reliquiæ, auctorum denique loca tam copioſa, ut facile vel ſingulari commentario ſufficerent. Inſtituti ergo noſtri memores, hanc quidem partem nunc non attingemus, ad mediam ætatem tranſituri, quam nobis vel præcipue propoſuimus conſiderandam.

BYZANTINORVM CÆSARVM.

X. Eundem deinde ſignandi morem ſuum fecere Byzantini Cæſares, quorum tanta fuit in oſtentandis opibus ambitio, ut more adhuc inſveto non modo cerea, verum etiam plumbea, argentea, aurea ſigna chartis ſuis appenderent, quaſi ſigilla imprimentium potius majeſtati, quam literarum auctoritati conſulere deberent. Sigilli aurei cuſtodia penes magnum Logothetam, cerei plumbeique penes *τῷ δ᾽ ἐπικαιμένῳ τῆς σφενδόνης* fuit, ut docet Codinus Curopalates, (a) quos intelligit & Theodoſius Imperator, (b) *ſanciens, ut ii, qui peragendis* SIGNANDISque *Reſponſis ſuæ manſuetudini obſecundent, omnium vilium munerum fierent exſortes.*

ET PATRIARCHARVM.

Veteris palatii ordinem ac officia ſtudioſe admodum imitati ſunt Patriarchæ Conſtantinopolitani, qui hodienum hoc miniſterio tam copioſo ſplendorem miſeriæ ſuæ induunt. Hinc & in patriarchalibus ædibus quidam ſe offert titulo logothetæ, *iſque habet*, Leone Allatio (c) auctore, *in facultate* SIGILLVM *Antiſtitis, quo epiſtolas ſignat.* Quod docet etiam Ordo S. Magnæ Eccleſiæ, a Iac. Goaro (d) inter cetera Græcorum Ritualia editus, in quo hæc occurrunt: *Ὁ λογοθέτης ὑποκρατῶν* τὴν ΒΟΤΛΛΑΝ *τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ εἴ τι ἂν γράφει ἀρχιερεὺς,* ΣΦΡΑΓΙΖΕΤΑΙ *παρ᾽ αὐτοῦ.* *Logotheta Pontificis* SIGILLVM *ſervat, & quicquid ſcripſerit pontifex, ab illo* SIGILLO MVNITVR. Ceterum quæ de Conſtantinopolitanorum Cæſarum Patriarcharumque Sigillis dici hic poterant, ſequentibus capitibus reſervamus.

FRANCORVM.

XI. Ab his ad Francos, ut plerique alii mores, ita & ſigillorum uſus tranſiit, apud quos jam ante ſuſceptam religionem Chriſtianam ſigillandi morem invaluiſſe, vel ex ipſo Childerici annulo ſupra laudato poterit eſſe perſpicuum. Ex eo tempore plura ab his Regibus emanarunt diplomata, ſigillis munita, quorum bonam partem Aimonius aliique idonei auctores ſervarunt. Multum etiam nos juvant collectiones antiqui monachi S. Dionyſii, Dubleti, Labbei, & qui ipſa autographa ſumma cura delineata dedit, celeberrimi Mabillonii, horum inquam labores multum nos juvant, cum ad demonſtrandum ſigillorum uſum, tum ad ipſas ſigillorum formas ac ſculpturas accuratius pernoſcendas, licet vel maxime ipſa diplomata in ſuſpicionem nuper adduxerit ſagaciſſimus P. Bartholomæus Germon; tam accurate enim cauſam dixit laudatus Mabillonius, ut vix quicquam ſupereſſe dubii videatur.

GERMANI AN ANTIQVITVS SIGILLIS VSI.

XII. Germanorum res atque antiquitates ante Caroli M. tempora deſcriptæ non fuerunt. Tanta enim ubique barbaries invaluerat, ut non niſi in iis partibus Germaniæ, quæ Francorum imperio ſubeſſent, nonnunquam monachi literis quædam conſignare cœperint. Multo pauciora diplomata a Germanorum principibus ſcripta ſuperant, Carolino ævo antiquiora. Vt adeo ſatis certo diffinire non liceat, an ſigilla ante illa tempora nota fuerint Germanis, nec ne. Equidem jam ante natum Chriſtum Germanos non modo ſigillis, ſed

* *Præter eas, quas primi capitis ſub initium dedimus, plures alias ſtudioſe collegit atque enodavit Hopink* cap. 1. de Iure ſigill. p. 8. ſq. *ad quem, ne in ICtorum caſtra videamur irrupiſſe, Lectorem remittere juvat.* **) *Annulos multos in Dactyliotheca ſua ſpectandos offert Abr. Gorlæus, plures in nova editione adjecit Gronovius V. Cl. ad quem curioſos talium rerum amandamus. De Lipſianis illis, quos in Commentariis ad Taciti* lib. 3. p. 81. *delineatos atque ab Hadriano Iunio & Gorleo repetitos reperimus, diverſa ſentiunt eruditi, eoſque plane e ſigillorum claſſe eliminat Salmaſius* ad Solin. p. 932. *& pro meris clavibus habet. Vid. &* Kirchm. c. 3. de ann. p. 12. *Extat tamen clavis alia ejusmodi annularis ap. P. Claude du Molinet,* dans le Cabinet de la bibliotheque de Sainte Genneviere. a) *de offic. Palat. Conſtant.* b) *L. 14. Cod. Theod. de extraord. munerib.* c) *lib. 3. c. 8. de perpet. conſens. orient. & occident. eccleſia. n. 16.* d) *Eucholog. p. 270.*

sed ejusdem generis sigillis, quæ hodie adhibentur, usos esse dicendum videretur, si genuinum esset sigillum illud Rhæticum, quod tum, cum Hetrusci hanc regionem tenerent, Bucelino (a) teste, usurparunt, hac notatum perigraphe : SIGNVM. CONCILII. RHAETIAE. Sed cum ipse Bucelinus se putridas Inghirami lacunas hic fateatur hausisse, nemo non videt, quid de ipso sigillo statuendum sit, cujus typum dare eum non piguit. Hinc ante Carolina tempora vix certi quicquam de Germanorum sigillis dici posse existimo. De privatis hominibus non loquor, quippe quos ne Francicorum quidem Cæsarum temporibus sigillis usos esse constat. Sed quid de tot Regulis Bojariorum, Thuringorum, Saxonumque dicemus? hos sane sigillis caruisse minus videtur verisimile. Colligere enim id mihi quodammodo videor ex literarum commerciis, quorum hinc inde in auctoribus extant vestigia. Sic enim Theodericus, Rex Ostrogothorum, literarum commercium instituit cum Regibus Herulorum, Guarnorum, Thoringorum, ad quos ejus epistola extat apud Cassidorum (b). Idem Rex cum Herminafrido, Thoringorum Rege, cui neptem Amalberg desponderat, sæpius per epistolas familiariter videtur collocutus, ut vel ex sola epistola, quam idem servavit Cassiodorus, (c) liquet. Præterea apud Canisium (d) extat Donationum breviarium, anno, quo Carolus M. Boica potitus, ab Arnone episcopo conscriptum, quod præclarum vetustatis monumentum vocat Marcus Velserus, (e) quemadmodum & aliud brevius *instrumentum antiquissimum super variis donationibus præsertim Theodonis & successorum Monasterio S. Petri factis erectum anno Christi 798 ab Arnone archiepiscopo*, splendidissimo Operi Historiæ Salisburgensis inseruit P. Iosephus Mezgerus. (f) Ista monumenta plurimarum suppeditant donationum notitiam, quas omnes ex vetustis literis Boicorum principum petiisse Arnonem credere par est. Ex his monumentis recte colligas, cum Reguli Germaniæ ante ista tempora literarum cum exteris gentibus instituerint commercium, cumque donationes ecclesiis factas suis literis testati sint, omnino etiam adhibuisse aliquid, quo epistolas ad exteros mittendas clauserint, quoque diplomatibus suis fidem atque auctoritatem conciliarint. Enimvero sigilla ne proprie sic dicta fuerint, an aliud quidquam, sigillis homogeneum, nondum liquet. In diplomatibus certe nudas subscriptiones tantum, etiam Carolingorum temporibus a Ducibus & Comitibus plerumque esse adhibitas, comperio, idque præclarum illud Thassilonis Boici Ducis (g) diploma testatur, ut & alia a Ludolpho Duce Saxonico Gandersheimensi parthenoni concessa, (h) nec non tot Comitum tabulæ, a Goldasto, Pistorio, Frehero, (i) aliisque studiose recensitæ, demonstrant. Sed alia ratio fuisse videtur literarum ad exteros destinatarum, quas sigillis confirmari ipsa ratio jussit. Elegantem ea de re locum invenire mihi nuper visus sum in Venantii Fortunati Carmine de excidio Thuringiæ, quod ex codice MSCto Treverensi edidit Christophorus Browerus, ex eaque editione integrum Antiquitatibus suis Regni Thuringici inseruit D. Caspar Sagittarius. (k) Ibi enim Radegundis e Thuringicorum Regum prosapia superstes Amalfredi patruelis, Herminafridi Regis filii, Constantinopoli agentis, desiderio accensa ita loqui fingitur:

Hinc potius crucior validis onerata querelis,
Cum mihi nulla tui mittere signa velis?
Quem volo, nec video, FINXISSET EPISTOLA VVLTVM,
Aut loca, quæ (h) *retrahunt, ferret IMAGO virum.*

Si recte capio Venantium, hoc sibi vult Radegundis; se magno excruciari dolore, quod ne literas quidem ab Amalfredo accipiat, id enim sibi solatio fore, si vel in sigillo epistolæ impresso imaginem tam dilecti sibi juvenis intueri liceret. Cum igitur Amalfredus gente fuerit Germanus, ab eoque Radegundis expectet imaginem sigillo incisam, perspicuum sane est, sigillorum usum jam multo ante Caroli M. tempora principibus Germanis fuisse notum pariter & observatum. Quæ vero post Carolingorum tempora ratio invaluerit, in sequentibus capitibus pluribus erit dicendi locus.

a) *Rhæt. sacr. & prof. p. 15. 16.* b) *lib. 3. variar. epistolar. 3.* c) *lib. 4. var. epist. 1.* d) *Annot. Arnon. episc. tom. 1. antiqu. Lect.* e) *l. 4. rer. Boicar. p. 112.* f) *lib. 6. histor. Salisb. class. 2. p. 1040.* g) *ap. Meibom. tom 3. rer. Germ. p. 192.* h) *ap. Bodon. in Syntagm. de monast. Gandersh.* i) *in Chron. Lauresh. tom. 1. rer. Germ. p. 481. 483.* k) *lib. 2. c. 14. p. 325.* l) *quid si legas* quem?

ANGLI PAVLO TARDIVS DIPLOMATA SIGNARVNT.

XIII. Proximos Germanis ſtatuimus Anglos, quæ gens, ex quo Chriſto ſemel nomen dedit, nec rerum geſtarum gloria, nec prudentia ulli ceſſit. Enimvero apud hos paulo ſerius ſigilla adhibita conſtat, ſive quod de fide ſua ſecuri externa ejusmodi ſigna reſpuerent, ſive quod ita conſtitutam haberent rempublicam, ut nulla perfidia illis videretur metuenda. Sane Guilielmum Nothum undecimo demum Chriſti ſeculo ſigillorum uſum invexiſſe in Angliam, auctor eſt Ingulphus (a). *Chirographorum*, inquiens, *confectionem Anglicanam, quæ antea usque ad Edwardi Regis tempora fidelium præſentium ſubſcriptionibus cum crucibus aureis, aliisque ſacris ſignaculis firma fuerunt, Normanni condemnantes Chirographa chartas vocabant: & chartarum firmitates cum CEREA IMPRESSIONE per uniuscujusque ſpeciale SIGILLVM ſub inſtillatione trium aut quatuor teſtium adſtantium conficere conſtituebant.* Equidem Carolus du Fresne (b) locum hunc allegans, Ingulphum de penſilibus tantum ſigillis loqui exiſtimat, ſed quis non intelligit, illum potius ſimpliciter adſerere, quod ante Normannorum ætatem Angli loco ſigillorum uſi tantum ſint ſubſcriptionibus diplomatum, crucibus aureis, aliisque ejusmodi ſignis, quæ *ſignacula ſacra* vocat? In quo licet erret Ingulphus, cum ante Guilielmum Nothum, cujus ſigillum deſcribit Seldenus, (c) etiam Eduardus Confeſſor diplomatibus ſuis ſigilla appendiſſe dicatur auctori vitæ S. Albani, (d) vel id tamen ex Ingulphi teſtimonio liquet, ante Normannorum ætatem iſtum morem non adeo familiarem in Anglia fuiſſe. Ceterum ut conſtet, quo pacto Angli diplomata crucibus munire conſveverint, finem diplomatis Athelberti Dei gratia Regis Anglorum, quod ſervavit Spelmannus, (e) adſcribere juvat:

Actum eſt hoc in civitate Dorovernis Anno ab incarnatione Chriſti 605. Indictione 8. Ego Athelbertus Rex Anglorum hanc donationem meam SIGNO SANCTÆ CRVCIS propria manu confirmavi, Ego Adelbaldus Regis filius favi, Ego Humgiſilus Dux laudavi, Ego Hocca Comes conſenſi, Ego Angemundus referendarius approbavi, Ego Graphio Comes benedixi, Ego Trangi filius Regis Optimas confirmavi, Ego Pinca conſenſi, Ego Geddi corroboravi.

MATVRIVS VVISIGOTHI.

Haut paulo maturius Wiſigothi Hiſpanorum Reges ſigilla ad confirmandam diplomatum auctoritatem uſurparunt. Iam enim ſeptimo ſeculo Flavius Eruigius Rex in Concilio Toletano XIII legem ſolenni forma promulgavit (f) hac clauſula communitam: *Hujus igitur legis noſtræ decretum, quod in confirmatione hujus ſacri concilii noſcitur promulgatum glorioſæ manus noſtræ exaratione ſubſcripſimus & ad perennem memoriam valorem ei perpetuum innodamus.* Procul dubio hac formula intelligit ſigillum decreto additum, id quod valorem perennem vocat. Colligimus id ex voce *innodamus*, quam plane hoc loco inconvenientem eſſe apparet, niſi de ſigillo, quod antiquitus lineo ligamento epiſtolis affigebatur, accipiatur. Certiora ſuppetunt de ſequentibus regibus, quos & aureas bullas loco ſigillorum adhibuiſſe, ex Matthæo Paris, (g) Florentio Wigornienſi (h) & Marca (i) probat Carolus du Fresne.

PONTIFICVM ROMANORVM SIGILLA.

XIV. Pontifices Romani, quando cœperint literas bullis ſigillisque communire, ob antiquitatem, non adeo certum exploratumque videtur. Auctorem habeo Polydorum Vergilium, (k) Pontifices initio ceræ impreſſiſſe annulos, idque feciſſe adhuc Agathonem, deinde vero cum multa irrogarent privilegia, ut diplomata diuturniora forent, placuiſſe Stephano tertio, ac deinde Hadriano primo, tabulas apoſtolicas plumbo obſignare circa annum ſalutis DCC LXXII. Satis proinde antiquum eſſe morem, quo Romani Epiſcopi literas obſignabant, ac ipſarum literarum eccleſiaſticarum origini æqualem, ultro fatemur. At vero id ridiculum eſt, quod non defuere, qui annulum, quem piſcatoris vocant, ipſi Petro, primo ſcilicet Pontifici, tribuant, unde F. Bongratia: l) *ANNVLO PISCATORIS*, inquit, *S. Petrus uſus fuiſſe creditur.* Sed a quonam quæſo creditur, niſi a Bongratia eique ſimilibus? Tranſeat igitur nugivendus.

HVNGARORVM REGVM ET ALIARVM GENTIVM.

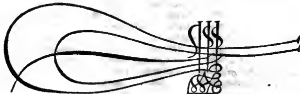
XV. Sed ut cetera abſolvamus, prodeant jam Hungari. Hos nimirum etiam ſuſcepta religione Chriſtiana, ſigillis uti cœpiſſe, fidem facit Andreæ Regis edictum, aurea bulla ſignatum. Nec minus id obſervarunt Ruſſi, ſive Moſcovitæ, quorum ſigillum antiquius

a) *hiſt. Croylandens. p. 901. inter hiſtoric. Angl. conf. Camden. Britann. p. 340.* b) *part. 3. Gloſſ. Latin. p. 852.* c) *ad Eadmer. p. 166.* d) *p. 52.* e) *Concil. Angl. f. 119 conf. eund. p. 256.* f) *ap. Bin. tom. 3. part. 2. p. 293* g) *p. 584. 598.* h) *p. 357.* i) *l. 7. hiſt. Benebarn. c. 8.* k) *lib. 8. de invent. rer. p. 605.* l) *in ſummul. ſelect. qu. regular. p. 14.*

tiquius describit Baro Sigismundus de Herberstein (a). Adde Danos, Sveeos, Polonos, Langobardos, Siculos ceterasque per Europam gentes ac respublicas, quorum passim sigilla apud auctores laudantur.

TURCÆ, PERSÆ, INDI IMAGINIBUS NON SIGNARUNT.

XVI. Sed hæc de Christianis. Quid vero de Mahomedanis dicamus, an & hi sigillis proprie sic dictis usi sunt olim, aut utuntur etiamnum? Antiquos, qui ad Græcos mores procliviores plerumque erant, a sigillis non abhorruisse constat, Sultanorum Iconiensium, exemplo, quos & aureis bullis literas confirmasse, docet Duchesnius (b) ex eoque Carolus du Fresne. Sed cum hoc Duchesnii opus nunquam mihi visum sit, nec conjicere possum nudis ne literis, an adjecta sculptura istud sigillum insignitum sit. Posteris sane temporibus Turcarum Imperatores ab imaginibus abhorrere, literæ eorum testantur, sigilla præ se ferentes, nullis insignibus (lunam enim, quam vulgo Turcarum insigne volunt, plane huc non pertinere Schefferus (c) notavit) sed nudis literis notata, & majoris venerationis causa aureo panno, si ad Reges dirigantur, involuta. (d) Meminit quoque Paulus Iovius (e) literarum aurea bulla signatarum, quas Ferdinandi I. legatis concessit Solimannus. Hujus sive sigilli, sive typi tanta est apud Turcas auctoritas, ut summis Visiris ejus custodia soleat demandari (f). Nec tamen huic sigillo locus est nisi in literis ad Reges exteros mittendis, aut secretis negotiis. Patentia enim diplomata, veluti ad Bassas, tribunos & alios ministros destinata solo notantur signo Cæsaris, seu monogrammate, quod Humajum, hoc est, *manucodiatam* vocant. Testatur id Salomon Schweigerus (g), qui ipsas Sultani literas sibi concessas integras delineatas dedit, ubi istud monogramma hunc in modum conspicitur:

Quod signum decepisse nonnullos videtur, (h) ut Turcas plane sigillis carere dicant, forte quod inter literas patentes & signatas nullum discrimen statuendum putarent. Eadem apud Persas hodie initur ratio, quos non minus ac Turcas a sigillis, quibus imago insculpta est, abhorrere auctor est Olearius, (i) cujus verba addo: Der König Sofi führet in seinem REICHS-SIEGEL/ welches kaum so groß als ein halber Thaler/ lauter Schrift/ und zwar in der Mitten dieses Inhalts: **Dem einigen GOTT sein Sclave bin ich Schach-Sefi von Hertzen.** Auff dem Rande herum: **Aaly/ es mag einer von dir sagen was er will ich bin stets dein Freund. Wer für dessen Thür sich nicht als Staub und Erden achtet/ wenn er auch ein Engel wäre/ über dessen Haupt sey Staub und Erde.** Cujusmodi & apud Tavernierium, Chardinum, aliosque inveniuntur. Sed & apud Indos magni Mogolis nummi, vexilla, sigilla & quicquid apud nos certa imagine insignitur, non nisi literas & varios eorum ductus ostendunt. Adeo enim ii, qui Mahumedi sacris se dedere, ab omni imaginum genere abhorrent, ut eas nec ament omnino, nec ferant.

ATTAMEN IIS UTUNTUR SINENSES.

XVII. Tres tamen ex his barbaris gentibus excipias, quas sigillis proprie sic dictis uti comperio. Primo quidem Sinenses, quorum Regi sigillum placet præferens draconem barbatum & cornutum. De quo eleganter Lambecius (k), *Estque ibi*, inquit, *imprimis notatu dignum, inter habitus Regii pretiosissima ornamenta præcipuum obtinere locum Draconem barbatum & cornutum, eumque Regum & regni Sinici proprium insigne esse, quemadmodum aquila Insigne est Imperatoris & Imperii Romano-Germanici. Caussa autem, cur Si-*

H *nenses*

a) *l. 1. de reb. Moscov.* b) *probat. Hist. Duc. Burgund p. 136. ap. Car. du Fresne tom. 1. p. 640.* c) *de antiquis verisque Regni Svecia insignibus cap. 4.* d) *Busbeqv. ep 1. p. 116.* e) *lib. 30. histor. p. 191.* f) *Busbeqv. ep. 2. p. 157.* g) *lib. 3. cap. 2. p. 235. itiner.* h) *Boëm. Huban. lib. 2. de Asia p. 149.* i) *lib. 5. itiner. Persic. cap. 29.* k) *Append. l. 7. Comment. de bibl. Vindebon.*

nenses illud Insigne sibi elegerint eoque in publicis monumentis religiosissime utantur, hoc est, quod secundum vulgarem quandam fabulam unus ex antiquis eorum Regibus tali insidens draconi cum barba longa & cornibus, qualis hic in schemate pectorali habitus Regii cernitur, in aërem ascenderit. Quo pertinent etiam ea, quæ hanc in rem differit P. Kircherus. (a) Deinde Iapanenses, apud quos non modo Rex, sed ipsæ quoque civitates & pagi nobiliores sigilla adhibent, certa figura, veluti stellis, capite apri, luna, cilindris, globulis, aliisque hujusmodi rebus notata, atque accurate descripta ab Arnoldo Montano. (b) Denique ab Orientalium Africanorumque principum consvetudine ut religione, ita & moribus discedunt Abessini, quorum Rex in consignandis literis utitur signo leonis crucem tenentis, cum epigraphe: VICIT LEO DE TRIBV IVDA. Habemus ejus rei auctorem Iobum Ludolphum, (c) virum, dum vixit, nostri amantissimum, & cui restitutam Æthiopicarum rerum notitiam tota, quam late patet, literaria respublica merito refert acceptam. Vnde merito suspecta habita est legatio Chadja Morad, qui cum Anno M DC XCVI tertia vice Bataviam veniret, a Rege Habessiniæ missum se ferens, literas, quas vocant credentiales, attulit, multa νοθείας vestigia præferentes. Vt enim omittam idioma Arabicum, angulum e charta Mahumedanorum more recisum, Hegiræ usum apud Habessinos minime receptum: sigillum non præferebat, scutum aliquod, aut imaginem istam, quam a Regibus usurpatam diximus, sed nigro colore in fronte literarum receptum, per orbem hanc continebat perigraphen: *Sultan Adjam-Saghed. Filius Aelaf-Saghedi e stirpe Salomonis Davidica.* In medio vero circulo hæc verba: *Iesus Filius Mariæ*, quæ formula tamen Habessinis maxime ignota, quippe pro qua usurpare solent: *Iesus Christus Dei & Mariæ Filius.* Ex quibus colligit B. Ludolphus, hanc epistolam malæ notæ esse & studio Chadja Morad a Mahumedano quodam confictam, qui cum religioni sibi duceret Christum vocare Dei filium, ejus loco formulam excogitarit: *Iesus Mariæ filius.* Sed ipsam historiam prolixius enarratam reperiet Lector a Domino Tenzelio, (d) quem evolvisse non pœnitebit.

IAPANENSES. ABESSINI.

CONCLVSIO HVIVS CAPITIS.

XVII. Tædiosum forte videretur & ab instituto nostro alienum, per ceteras gentes barbaras vagari eorumque sigilla lustrare curiosius. Quamobrem iis nationibus hæc tractanda relinquentes, ad quas frequentius istinc literæ deferuntur, ad ipsam potius sigillorum materiam ævo medio adhibitam transimus.

CAPVT QVARTVM.

DE MATERIA IN SIGILLIS ADHIBITA, & primo quidem DE BVLLIS AVREIS.

I. Principum literis merito ornamenta varia accedunt.
II. Hinc Cæsarum Byzant. diplomata encausto subscripta.
III. Diplomata aureis literis conscripta.
IV. Præcipuum ornamentum bullæ aureæ, quarum origo evoluta.
V. Recensus aurearum bullarum juxta Imp. Rom. Germ. seriem.
VI. An & exteri Reges auro signarint?
VII. Diversa bullarum aurearum quantitas.
VIII. Negotia, in quibus bullarum aurearum usus fuerit, recensentur.

I.

PRINCIPVM LITERIS MERITO ORNAMENTA ACCEDVNT.

Materiam, cui sigilla medio ævo imprimi consueverunt, spectaturis, non aliunde nobis ordiri licebit, quam ab ipso auro, metallorum præstantissimo, quod Principibus ad ostendendam majestatem visum est aptissimum. Cum enim literæ principum muti veluti eorum legati sint, quibus voluntatem suam absentibus indicatam volunt, congruum esse judicarunt, etiam externo quodam splendore literarum auctoritati consulere, ut lectores primo veluti intuitu cogantur majestatis principum summique eorum imperii meminisse.

II. Factum

a) *China illustrata p. 25. 32. 41.* b) *part. 2. legat. memorab. ad Iapan. p. 333.* c) *lib. 2. cap. 1. hist. æthiop. n. 41. 42.* d) *Dial. Menstr. anno 1698. p. 379.*

HINC DIPLOMATA ENCAUSTO SUBSCRIPTA.

II. Factum inde est, ut quicquid excogitari posset elegantiæ, in antiquorum principum literis majoris momenti observatum esse appareat. Imp. Constantinopolitani, quo & colore literarum a vulgo se distinguerent, diplomata sua vel encausto, hoc est sanguine conchæ sive purpuræ, vel cinnabari subscripsere. Hujusque prærogativæ suæ tam fuerunt tenaces, ut perduellionis subirent supplicium, qui isthoc colore in literis uterentur. Qua de re præter Pancirollum (a) & Kirchmannum aliosque singulari dissertatione accurate agit ill. Strykius. Sic Nicetas (b) Manuelem Cæsarem literas rubro munitas Constantinopolin misisse tradit. Et Lib. VI. ait, *Sultanum Persiæ Regem Imperatori Constantinopolitano inanes magnorum munerum pollicitationes, quod* RUBRICATIS QUIDEM LITERIS *inscriberentur, sed exigua præberentur, objecisse.* Gregorius quoque II. Papa in Epistola I. ad Leonem Isaurum Imperatorem (c) ait, se accepisse ab eo literas, in quibus *ἔσωθεν ἀσφαλῶς ὑπογράφαι διὰ* ΚΙΝΝΑΒΑΡΕΩΣ *ἰδιοχείρως (αὐτοῦ) ὡς εἴθισται τοῖς βασιλεῦσιν ὑπογράφειν, accurate, intus subscriptiones* PER CINNABARIM *propria manu ejus, ut mos est Imperatoribus subscribere.* Id ipsum & de Michaëlo Seniore Palæologo constat, quem Romæ in æde Spiritus S. ecclesiæ Romanæ subjectionem jurantem, syngrapham præterea conchylii sanguine subscriptam dedisse, auctor est Vueuero, Monachus Leodiensis (d). Sed & ejus pronepos Andronicus II. aureæ bullæ Henrico Duci Brunsvicensi concessæ & ab Henrico Meibomio in lucem editæ rubris literis subscripsit. (e) Ex quibus apparet, Imperatorem non alio ac isthoc colore sive encausto, cujus in locum, Pachymere (f) teste, Cinnabaris deinde successit, scribere solitum. Idque tam religiose observatum est, ut nec Tutoribus quidem Imperatorum impuberum isto liquore scribere liceret, quibus potius viridi colore utendum fuit, teste Niceta. (g) Enimvero labente orientali imperio, cum Romanam aquilam & alæ & pennæ sensim destituere cœpissent, iste mos a Palæologis paularim contemtius habitus est: Auctorem enim habeo Nicephorum Gregoram, (h) Michaëlum Seniorem jus encausto utendi, quod sibi adhuc veluti proprium retinuerant Cæsares, etiam Andronico filio indulsisse, a quo deinde ad alios quoque sensim transfusse credibile est. Adeo nihil est tam rarum atque venerabile, quod non interjecto tempore diuturno usu veluti vilescat, & a palatiis ad ipsas privatorum casas ac tuguria paulatim devolvatur.

DIPLOMATA AUREIS LITERIS CONSCRIPTA.

III. At multo magis splendoris rationem in literis suis olim habuerunt nostri Imperatores, quippe qui procul habito Orientalium encausto, (si majestas imperii postulare hoc videretur,) ipsum aurum scribendo adhibuerunt. Ut enim pauca tantum hujus generis diplomata referam, tale est illud Arnulfi Cæsaris, quod Anonymus Hasenritanus (i) vocat *chirographum* AUREIS LITERIS *inscriptum.* Tale est Ottonis I, aureis literis exaratum, apud Baronium & Conciliorum Collectores, (k) quo jura omnia Romanæ Ecclesiæ dicitur confirmasse; tale est & illud Henrici II, quod Paderbornensi Ecclesiæ, ejusque Episcopo Meinwerco concessit anno M XIV, aureis literis distinctum, teste Nic. Schatenio. (l) Sed & in illustri Corbeiensium archivo literæ mihi visæ sunt Conradi III, datæ anno MCXLVII, aureisque literis membranæ purpureæ inscriptæ, quarum etiam meminit Kleinsorgius. (m) In eodem thesauro, si Schatenio (n) fides, latet & aliud Friderici I. diploma, datum anno M C LII, non minus splendide consignatum, quod tamen, nescio quomodo, festinantis oculos fugit. Nec tamen putandum est, tam propriam fuisse nostris Imperatoribus hanc magnificentiam, ut non & alii principes illam sibi vendicarint. Incompertum quidem sibi esse fatetur Mallinckrotius, (o) an & Græcis hujus generis diplomata in usu fuerint: mirum tamen esse addit, si in hoc nostrates molliculos illos & arrogantes magnificentia superarint. Sed non est, quod de ea re amplius dubitemus. Diserte enim memoriæ proditum est a Wippone Presbytero, (p) Græcorum Imperatorem aureis literis legationis caussam Conrado I. Imperatori scripsisse. Albertus quoque Stadensis (q) mentionem facit epistolæ Manuelis Græcorum Imperatoris, *scriptæ* AUREIS LITERIS. Omitto alia testimonia, quibus pleni sunt veterum historicorum libri. Præter

 Constan-

a) *Rer. deperd. p. 15.* b) *lib. 1. vit. Manuel.* c) *Acta Syn. Nicen. II. act. I. ap. Bin. Tom. III. Concil. part. 1. p. 462.* d) *epitom. Chronic.* e) *Meibom. Tom. 1. Rer. Germ. p. 476.* f) *lib. 8.* g) *lib. 7.* h) *lib. 4.* i) *ap. Gretser. in Ep. Eistet.* k) *Bin. Tom. III. part. 2. p. 150.* l) *lib. 5. Annal. Paderb. p. 409. Tom. I.* m) *lib. 6. Chron. Westphal.* n) *lib. 8. annal. Paderb. p. 790. T. I.* o) *de Cancellar. Imp. p. 117.* p) *Vit. Conrad. Imp. p. 438.* q) *ad ann. 1179. p. 624.*

Constantinopolitanos etiam morem hunc observarunt Longobardi. Sic Paulus Warnefridus (a) de Ariperto: *Hoc*, inquit, *tempore Aripertus Rex Longobardorum donationem patrimonii Alpium Cottiarum, quæ quondam ad jus pertinuerunt Apostolicæ sedis, sed a Longobardis multo tempore fuerant ablatæ, restituit, & hanc donationem* AVREIS *exaratam* LITERIS *Romam direxit.* Denique & Turcas diplomata præstantiora æque ac Alkoranum suum auro ubique distinguere, αὐτόπτης testis est ὁ πάνυ Tenzelius. (b) Ex quibus manifestum esse poterit, quanta cura olim principes, inprimis Imperatores nostri, literis suis auctoritatem conciliare studuerint.

PRAECIPVVM ORNAMENTVM BVLLÆ AVREÆ, QVARVM ORIGO EVOLVTA.

IV. Quæ igitur ratio summorum Cæsarum Regumque literas auro exornari, eadem & bullas aureas appendi jussit. De quarum antiquitate dici non potest, quæ sint sententiarum divortia. Carolus du Fresne, (c) Francorum gloriæ paulo studiosior, earum inventionem his potius quam Byzantinis tribuere velle videtur. Cui suffragatur Polydorus Virgilius, (d) ita de origine harum bullarum disserens: *Constat, ante Carolum Magnum Imperatorem literas* AVRO OBSIGNASSE *principum Romanorum neminem.* Bernhardo vero a Mallinckrot (e) vix dubitandum videtur, quin a Constantinopolitanis Imperatoribus ad hos promanarint. Denique doctissimus Thulemarius (f) asserere non dubitat, Byzantinos a Francis bullarum aurearum usum accepisse. Nostrum non est tantas componere lites. Id sane affirmare haut vereor, argumenta, quibus tum Carolus du Fresne, tum laudatus Thulemarius ad vindicandum Francis hunc honorem utuntur, non satis solida videri. *Primo* enim id urgent, non succurrere in historia Græca quempiam, qui hujusmodi bullas usurparit, ante tempora Theophili, Michaëlis filii, Imperatoris Constantinopolitani, sub quo earum primum meminerit Cedrenus. Iam vero illum æqualem fuisse Ludovico Pio, quem aureis bullis usum paulo post erit perspicuum. Sed esto, Cedrenum earum primum meminisse, inde sane non sequitur, etiam non antea illas fuisse in usu. Germanorum etiam bullas aureas quam sero commemorarunt historici? & tamen constat ex ipsis eorum diplomatibus, eas dudum fuisse usitatas. Quod si nobis tam larga suppeteret diplomatum Græcorum copia, quanta Germanicorum suppetit, minus dubitarem, quin plura eorum aureas bullas appensas sint habitura. Deinde Illustr. Thulemarius diplomata veterum Regum Francorum allegat, quorum in *Apparatu ad stemmata Lotharingica* non manipulos, sed integram messem collegit Franc. Rosiarius. Sed fidem illius auctoris dudum apud eruditos laborantem vel illa pauca mihi suspectam reddunt, quæ ex eo refert Dn. D. Becmannus: (g) *Fr. Rosiarius profert non solum Pipini Regis & Sigeberti, sed Dagoberti etiam chartas plures, aureis sigillis roboratas: & quod majus est scuta in sigillis exhibentes juxta regulas hodiernæ fecialium scholæ insignita.* Ecquis enim credat, jam Merovingicorum ævo solenne Regibus fuisse, arma gentilitia in sigillis usurpare? Plane hoc esse incredibile, ex iis apparebit, quæ infra ea de re dicenda erunt. Quæ cum ita sint, non tuto Rosiarii fide nitemur, optimeque consuluit existimationi suæ laudatissimus Thulemarius, dum & ipse suspicionem suam de dubia horum sigillorum fide non tacuit. Nondum igitur confectum his rationibus puto, a Francis ad Græcos aureæ bullæ usum transiisse. At nos habere videmur rationes, cur Græcis potius earum inventarum laudem tribuamus. *Initio* enim constat, etiam apud Francos aureas bullas vocatas esse *Byzantia.* Petrus Sanjulianus in Tornutio (h) affert diploma Caroli Calvi nondum Imperatoris, quod ita clauditur: *Manu nostra propria eam firmavimus & bullis nostris subinsigniri jussimus. Cui quidem diplomati*, (ait idem scriptor,) *appensum erat sigillum aureum* (BYZANTIVM *appellant veteres tabulæ ejusdem monasterii,*) *in cujus antica Regis protome, in altera ejusdem Caroli monogramma conspiciuntur.* Iam igitur merito quærendum videtur, cur aureas bullas Byzantia vocarint? Mea quidem sententia non alia videtur hujus nominis ratio dari posse, quam ea, quod Franci bullarum aurearum usum primum a Byzantinis acceperint. Sic enim & numorum genus, quorum usum a Constantinopolitanis accepere, teste Wilhelmo Malmesburiensi, (i) vocarunt *Byzantinos.* Quid ni eandem habuerint rationem, aureas quoque

a) *lib. 6. de gest. Lang. cap. 28. p. 1134.* b) *dial. menstr. an. 1690. p. 826.* c) *part. 1. Gloss. Lat. p. 639.* d) *lib. 8. de invent. rer. p. 605.* e) *de Cancell. Imp. p. 116.* f) *cap. 2. de bullis aureis.* g) *diss. 7. Synt. dignit. cap. 3. p. 753.* h) *p. 510. ap. Carol. du Fresne p. 639.* i) *lib. 4. de gestis Reg. Angliæ.*

quoque bullas *Byzantia* appellandi? Deinde mores Græcorum Cæsarum nobis persuadent, eos primo omnium aureas bullas invenisse. Tanta enim fuit eorum sive magnificentia sive mollities, ut & a longo titulorum syrmate literas suas inchoarent, & ad scribendum initio encaustum, mox cinabarim adhiberent, & literas pretioso panno involverent, & sigilla denique non modo auro, verum etiam, ut paulo post audiemus, gemmis exornarent. Vt paucis dicam, nihil est ab his Principibus prætermissum, quo epistolis ac diplomatibus splendor accedere posse videbatur. At enim apud Francos omnia initio ad bella potius, quam splendorem composita. Literæ eorum, quæ pro antiquissimis venditantur, nihil habent affectatæ magnificentiæ. Apices satis negligenter ductos, nullam vel orthographiæ, vel syntaxeos rationem habitam, atramentum plane vulgare adhibitum, annulum Regium ceræ duntaxat impressum notabunt omnes, qui Mabillonii specimina Merovingicorum diplomatum, ad quæ cetera omnia tanquam ad Lydium lapidem exigenda putat, paulo accuratius consideraverint. Vtros ergo bullas invenisse aureas est credibilius?

RECENSVS DIPLOMATVM IMP. GERM. AVREIS BVLLIS MVNITORVM.

V. Libet hoc loco aurearum bullarum inire recensum, cum multæ se mihi obtulerint a Thulemario non observatæ, ut constet, morem auro signandi ab ipsis fere Germanici Imperii originibus ad nostram usque ætatem viguisse. Et CAROLI M. quidem bullam auream genuinam nondum observavi, licet eum Polydorus Vergilius (a) illa primum usum esse tradat. Scio equidem, Venetos gloriari, se libertatis suæ privilegia a Carolo M. consecutos, quod diploma, aurea bulla munitum, vidisse se testatur Albericus de Rossate. (b) Sed cum res sit paulo majoris momenti, nec inter eruditos omnino sit exploratum, an illud diploma fidem mereatur, cum nondum lucem viderit, merito rem cum sagacissimo Gryphiandro (c) in medio relinquimus. Sed & notum illud diploma pro libertate Frisica exaratum, quod post alios exhibuit Gvicciardinus, (d) aureæ bullæ hunc in modum meminit: *Et ut hoc laudabile factum nostrum robur obtineat æternæ firmitatis, nec a nobis, nec a nostris successoribus, seu a quocunque alio aliquatenus infringi possit, vel etiam in dubium revocari valeat - - - - præsentem paginam exinde conscribi,* & BVLLAE AVREAE *munimine in testimonium omnium horum roborari fecimus.* Verum dudum est, ex quo hoc diploma prudentioribus sorduit. At magis notabiles sunt bullæ Caroli M. & Pipini, uni præcepto, quod Farfensi Monasterio miserant, appensæ, si fides auctori Chronici ejus loci apud Chesnium, (e) qui & aliarum binarum Gvidonis & Lamberti, Imperatorum, meminit. Sed cum dudum omnes perierint, furto ablatæ ab Ildebrando de Matenario: de earum γνησιότητι judicare nemo potest, quod alias suo more fecisset Mabillonius. (f) LVDOVICI PII binæ præcipue bullæ aureæ memorantur, altera ab Agobarto Lugdunensi, (g) altera a doctissimo Mabillonio. (h) Extat & bulla ejusdem Imperatoris apud Erpoldum Lindenbrogium, in privilegiis Archi-ecclesiæ Hammaburgensis, (i) ubi & ipsam satis eleganter depictam invenimus, sed num aurea sit, an ex alio metallo confecta, incompertum habemus. (*) CAROLI CALVI *chartas auro bullatas* allegat Sugerius Abbas, apud Dubletum. (k) Quibus binas geminas ex Sanjuliani Tornutio, & spicilegio Dacheriano producit Carolus du Fresne. (l) Sed & ipse Mabillonius (m) aliam profert, aliam Iohannes a Leydis. (n) ARNVLPHI Imperatoris bullæ aureæ memorantur ab Anonymo Hasenritano. (o) Vt adeo mireris, Malinckrorio, tantæ lectionis viro, ea loca minus comperta fuisse, alias enim non scripsisset: (p) *Apud veteres Francorum Reges, quod quidem observarim & meminerim, BVLLAE AVREAE in usu non fuerunt.* Et paulo post: *Ab Imperatoribus nostris Germanicis vetustissimis, puta Francicis, sive Carolingis & Ottonibus, quique intermedii fuerunt, non reperio* BVLLAS AVREAS *appensas esse, vel si quæ earum sunt, mihi vel non repertæ, vel certe per incuriam neglectæ fuerunt.* Sane non minus falsa sunt illa, quæ de Saxonicis, quam quæ de Francicis Imperatoribus sibi persvaserat, licet vel maxime in eo præeuntem secutus sit Benjaminum Leuberum. (q) OTTONIS enim I. bulla aurea est

I apud

a) *lib. 8. de invent. rer. p. 605.* b) *in l. 1. C. de summ. Trinit.* c) *cap. 35. de Weichbildis Saxon. p. 88.* d) *descript. Belg. p. 176.* e) *p. 670. sq. Tom. III.* f) *Lib. 2. de R. D. c. 16. n. 16. p. 141.* g) *lib 6. de insolentia Iudaor.* h) *cap. 11. rei diplomaticæ supplem.* i) *n. 1. p. 126. Scriptor. septentrional.* *) *Tab. I. n. 8.* k) *p. 873.* l) *part. 3. Gloss. Lat. p. 639.* m) *cap. 11. supplem. de re dipl.* n) *lib. 6. Chron Belgic. c. 4.* o) *ap. Gretserum in Episc. Eystetens.* p) *de Cancell. Imp. p. 116.* q) *Stapul. Magdeb. n. 572.*

apud Goldastum: (a) OTTONIS III apud Mabillonium. (b) HENRICI SANCTI aurea bulla laudatur in Chronico Cassinensi. (c) Et alia ecclesiæ Paderbornensi concessa ab auctore vitæ B. Meinwerci, (d) quam tamen P. Nicolaus Schatenius, (e) qui integrum diploma protulit in lucem, non quidem auream, sed inauratam esse refert. Ex eo tempore longe frequentior apud Germanos fuit bullarum aurearum usus: inprimis Salicorum Suevorumque Cæsarum ætate. CONRADVM SALICVM bulla aurea, anno M. XXXVIII Monasterio Cassinensi bona omnia confirmasse, auctorem habeo Baronium, (f) qui & HENRICVM III idem fecisse anno M XLVII, e chronico Cassinensi (g) tradit. (h) HENRICI IV bullæ aureæ occurrunt in eodem chronico Cassinensi. HENRICI V apud Baronium, ubi hujus Imperatoris Renunciationem Iuris Investituræ recenset, atque Abbatis Vrspergensis exemplar supplet. CONRADI III auream bullam Trajectensibus concessam laudat Buchelius, (i) aliam Corbeiensibus datam perquam magnificam producit Kleinsorgius, (k) alias denique ex Samuelis Guichenoni bibliotheca Sebusiensi & Iohannis a Bosco Vienna allegat Carolus du Fresne. (l) Sed non possum non hic monere, Kleinsorgium de aurea bulla aut incomperta scripsisse, aut certe feliciorem nobis fuisse. Vidimus enim nuper Corbeiæ illud aureum Conradi diploma, pergameno purpureo literis aureis inscriptum, quo nihil potest excogitari splendidius, at aurea bulla non adest, foramina tamen pergameno incisa faciunt nobis conjecturam, ut adfuisse eam, posteaque (quæ est auri sacra fames) furto ablatam putemus. Filius Conradi erat HENRICVS, quem a patre imperio destinatum, & jam diademate incinctum, properantibus fatis mors in ipso ætatis flore extinxit. Et hunc quoque aurea bulla in literis ad Concilium Rhemense usum esse, auctor est Otto Frisingensis. (m) De FRIDERICO porro Aenobarbo, qui imperii majestatem felici industria restituit, res omni dubio caret. Extat illius diploma, (n) quo Henrici Leonis proscripti ducatus Westphaliæ Philippo Coloniensi Archiepiscopo adsignatur, cujusque in fine Imperator: *Hanc*, inquit, *nostram constitutionem præsenti privilegio AVREA excellentiæ nostræ BVLLA insignito corroboramus*. Herbipolenses ab eo privilegiorum suorum confirmationem obtinuisse sub aurea bulla, auctor est Casp. Bruschius. (o) Pertinet huc etiam diploma Friderici I anno 1156. exaratum, aureaque bulla munitum, cujus accuratam descriptionem sæpius laudato Mabillonio (p) debemus. Ejusdem generis est bulla Friderici I aurea, cujus meminit Browerus. (q) Porro aurea bulla signatum est diploma, quo Henrico Leoni comitatum Vtonis & forestum in montanis Hart confert. (r) Vt & aliud, quo anno 1155. limites dioeceseos Constantiensis describit. (s) Romanos quoque, anno 1176. huic gloriosissimo Imperatori reconciliatos, id inter cetera pactos esse tradit Godefridus Monachus, (t) ut *Dominus Imperator faciat inde privilegium cum* SIGILLO AVRI. Denique hic locum etiam sibi deposcunt aureæ Friderici I bullæ, tum qua Austriacum Ducatum erexit, quam accuratius in Chronico Augustensi recenset Thomas Hasselbach (u) & Boeclerus, (x) tum illa, qua pactum cum Wilhelmo Siculo inivit apud Baronium. (y) HENRICI VI diplomata haud adeo multa extant, quæ ab aureis bullis mutuentur splendorem, nec tamen nulla hujus generis eum edidisse, docet illud Vltrajectinum apud Buchelium. (z) Mortuo illo, magno animorum motu de imperio inter se contenderunt Philippus Svevus & Otto, Henrici Leonis filius, eo tamen eventu, ut Imperium, quod alter alteri invidebat, utrique fortuna destinasse videretur. Vterque horum aureis sigillis majestati suæ consuluit. PHILIPPI quidem auream bullam his verbis describit Gelenius: (aa) *In fine dependet ex filo serico* SIGILLVM AVREVM, *ab una parte habens templum tergeminis insignitum turri - - - ab altera parte sedet Imperator in solio regio tenens dextra sceptrum, sinistra orbem mundi*. OTTONI vero IV natales debet aurea bulla, qua Pontificum Romanorum privilegia coram rata habuisse fertur. (bb) Sequitur FRIDERICVS II, cujus tot sunt bullæ

a) *tom. I. Constit. Imp. p. 216.* b) *l. c.* c) *lib 2. cap. 31.* d) *p. 32. ap. Brower.* e) *lib. 5. annal. Paderb. tom. 1. p. 409.* f) *tom. XI. p. 131.* g) *lib. 2. c. 81.* h) *tom. XI. p. 154.* i) *in not. ad Wilhelm Hedam. p. 166.* k) *lib. 6. Chron. Westf.* l) *part. 1. Gloss. Lat. p. 640.* m) *lib. 1. de gest Frid. c. 55. p. 439.* n) *ap. Gelen. l. 7. Syntagm. p. 73.* o) *cap. 9. Catal. Episc. n. 31. p. 989.* p) *supplem. de R.D append. 2. n 15.* q) *lib. 14. annal. Treverens. anno 1156.* r) *ap. Mader. antiqv. Brunsv. p 119.* s) *Bucelin. Constant. Metrop. sacra & profan p. 50 sqq.* t) *p. 242. ap. Freher. tom. 1 rer. Germ.* u) *ap. Tenzel. anno 1689 dial. menstr. p. 559.* x) *diplom. Frider. III. p. 3.* y) *ad ann. 1177. p. 718. Tom. XII.* z) *ad Wilhelm. Hedam. p 178.* aa) *vit. S. Engelb. p. 32.* bb) *ap. Schaten. lib. 10. p. 956.*

bullæ aureæ, ut earum numerum inire sit difficillimum. Privilegia Ducibus Austriæ aurea bulla ab eo confirmata recenset Petrus de Vineis. (a) Trithemius (b) profert ejus diploma, quo Sifrido Archiepiscopo Moguntino monasterium Laurishamense cum omni honore, vasallis, castris & proventibus dono dedit, idque Imperator AVREO TYPARIO *impresso communitum esse profitetur*. Binas porro ejus bullas aureas, totidem diplomatibus urbi Lubecensi traditis appensas vidisse se testatur Iohannes Kirchmannus, (c) qui & earum *ἐπισφραγίσματα* describit. Plures denique reperire licebit apud Gelenium, (d) Noppium, (e) Lindenbrogium, (f) Meibomium, (g) Auctorem Apologiæ Archiepiscopalis Coloniensis, (h) Schatenium, (i) Buchelium, (k) Iohannem Villaneum, (l) Goldastum, (m) Maderum, (n) Baronium, (o) & Antonium Matthæi, (p) ad quos nunc Lectorem, ne nimis prolixi videamur, remittimus. (*)

Successere tristia Germaniæ tempora, quibus rempublicam diuturno interregno distractam & debilitatam multi affectarunt, capessivit nemo. In hac miserrima rerum facie cum pene nec vola nec vestigium pristini splendoris amplius superesse videretur, mirum non est, si aut nunquam, aut rarius certe aureas bullas adhibuere, qui veluti per scenam tunc introducebantur tragici Reges. Certe nec Henrici Thuringi, nec Wilhelmi Batavi, nec Richardi Cornubiensis, nec Alfonsi denique Castellani ullam reperire licuit. Post interregnum, cum Rudolphus Habsburgicus sua sapientia aureum seculum patriæ reddidisset: aurearum quoque bullarum usus sensim rediit. Ipsius RVDOLPHI I auream bullam producit Dn. Layrizius. (q) Hinc aureis bullis literas signasse reperimus LVDOVICVM BAVARVM, principem majestatis suæ juriumque servantissimum. Ejus enim auream bullam in Lubecensi archivo vidit Iohannes Kirchmannus. (r) Sed nullus Cæsarum fuit, cujus plures extent aureæ bullæ, quam CAROLI IV, cui & id datum est, ut aurea bulla *κατ' ἐξοχὴν* de illa Carolina accipiatur, quæ toto orbe notissima, totque eruditorum commentariis illustrata nostro non eget stylo. (**) Vt aliquot saltem hic repetamus, quæ nobis nunc ultro se obtulerunt, agmen merito ducit bulla illa Brabantina, quæ a Sigismundo, Friderico III, Maximiliano I & Carolo V Imperatoribus confirmata tot litibus materiam præbuit, donec primum in comitiis anno MDXCIV, deinde in pacificatione Monasteriensi, ac denique per capitulationem Divi Leopoldi & Sacratissimi Iosephi aboleretur. (s) Præterea Carolus IV aureis bullis confirmavit jura Archiepiscopatus Coloniensis, & Ordinis Porussici, ut docent ejus diplomata apud Auctorem Apologiæ Archiepiscopalis Coloniensis (t) & Iohannem Strauchium. (u) Sed & ceterarum Ecclesiarum libertati atque incrementis eadem magnificentia consuluit, munitis aurea bulla diplomatibus quamplurimis, quæ e latebris protulere Lindenbrogius, (x) Lehmannus (y) & Ioh. Smith. (z) Alias suppeditant alii. Feliciora reip. tempora, quæ Carolo Cæsare illucescere cœperant, interrupit inauspicatum WENCESLAI imperium. Ab eo nullam reperio bullam auream literis appensam esse, licet nemo fuerit æque ac ille auri prodigus. Sed forte in publicis tabulariis latent, nobis ignotæ. Non poterat vero fortuna errorem, quem in evehendo ad Imperium Wenceslao admiserat, corrigere melius, quam ubi SIGISMVNDVM imperio admovit, qui cum nihil haberet antiquius, quam ut Imperium ecclesiamque motibus intestinis concussam servaret, frequentius habuit occasionem literas in gravissimis reip. negotiis expediendi. Itaque non est dubium, quin plura omnino ejus supersint diplomata aureis bullis insignita. Nobis jam unicum illud, sed admodum illustre, laudasse suffecerit, quo Comitibus Palatinis Rheni pacta gentilitia, de successionis jure inita, rata habet. Integrum illud recensuit Fridericus Lucæ. (aa) Nos clausulam tantum adjicere necesse habemus:

 Nulli

a) *lib. 6. epist. 26 p 729.* b) *in Chron Spanhem. ad an. 1232. conf. Freber. append. T. I. Script. Germ. p. 2. Serar. lib. 5. rer. Mogunt. p. 835.* c) *cap. 8. p. 35. de annulis.* d) *Gelen. hist. S. Engelb. p. 114.* e) *part. 2. Chron. Aquisgr. p. 7.* f) *privil. archieccl. Ham. p. 172.* g) *tom. 3. rer. Germ. p. 207.* h) *ann. 1658. edit p. 12. in appendice.* i) *lib. 11. Annal. Paderb. p. 18. Tom. 2.* k) *in not. ad Wilhelm. Hed. p. 202.* l) *lib. 6. c. 25.* m) *tom. 1. Constit. Imper. p. 289. 305.* n) *antiqvitat. Brunsvic. p. 298.* o) *ad ann. 1030. p. 106. Tom. XI. & ad ann. 1097. p. 693. tom. eod.* p) *Ant. Matth. de Nobilit. lib. 4 cap 17. p. 1028.* *) *Tab. II. No. 1.* q) *differt. de Landgrav. Norib. p. 21.* r) *c. 8. de annulis. p. 35.* **) *Tab. I. n. 6.* s) *Thulemar. de bulla Brab. p. 5. sqq.* t) *append. p. 98.* u) *Differt. Iur. Publ exoter. diss. 1. p. 39.* x) *privil. archieccl. Hammab. p. 176.* y) *lib. 4. Chron. Spir. c. 22. p. 370.* z) *Oppid. Batav. c. 8.* aa) *atr. Ducum part. 2. c. 7. p. 546.*

Nulli ergo penitus hominum liceat hanc nostræ pronunciationis, decreti, statuti, declarationis, sanctionis, infeudationis & investituræ, auctorisationis, approbationis, ratificationis, confirmationis, & defectum suppletionis paginam infringere, aut ei ausu temerario quomodolibet contraire, sub pœna mille marcarum auri purissimi, quas ab eo, qui contrafecerit, toties, quoties contra factum fuerit, irremisibiliter exigi volumus, & earum medietatem Imperialis nostræ Cameræ fisco, residuam vero partem injuriam passorum usibus applicari, præsentium sub BULLA AUREA typario nostræ Majestatis impressa testimonio Literarum. Datum Basileæ, Anno Domini milesimo quadringentesimo tricesimo quarto, die octava Mensis Martii, Regnorum nostrorum, Anno Hungariæ, &c. quadragesimo septimo, Romanorum vicesimo quarto, Bohemiæ quarto decimo, Imperii vero primo, &c.

Agmen claudant FRIDERICI III bullæ aureæ, in quibus conquirendis eo minus nobis laborandum est, quo plura ejus extant diplomata, laudata industria in unum volumen collecta a Doctissimo Bœclero. In eo auream bullam reperies Friderici III, qua Austriacis jura omnia anno M CCCC LIII stabilivit. (a) Itemque aliam, qua Archiepiscopo Salisburgensi vectigal de vino anno M CCCC LXXXIII confirmavit. (b) Extat porro D. Friderici III Romanorum Imperatoris perpetua & specialis concessio ubique per ducatum Franconiæ exigendi telonium, ut vocant, aureum, Episcopo Herbipolensi facta anno M CCCC LXVIII, aureoque sigillo signata. (c) Hæc ex Bœcleri laudata collectione excerpere placuit, cui & ipsius Fridericianæ bullæ delineationem debemus. (*) Ad recentiores Imperatores descendere nihil opus est, cum nullus post Fridericum fuerit Imperator, quin aureas subinde bullas dederit, quas studiose observavit Thulemarius V. C. (d) Memores itaque, nos medii ævi sigilla expendere, in Friderici III. ætate merito subsistere videmur.

AN ET EXTERI REGES AURO SIGNARINT? VI. De aliis quoque gentibus nunc dicendum est, quæ aureas bullas in consignandis literis suis adhibuere. Non enim ita Imperatoribus propriæ fuere, ut non & alii Reges & Principes eas usurparint. Atque hic primum occurrunt Romani Pontifices. His licet jam inde ab antiquissimis usque temporibus solenne fuerit, plumbeis hamis aurum piscari, hoc est, diplomata plumbo munita multo auro venalia exponere: est tamen, ubi placuerit iis auro uti, atque in hac re Romanos Principes æmulari. Annotat quidem ex Dominico Rainaldo Carolus du Fresne (e) nunquam id observari, nisi in confirmatione Romani Imperatoris. At ipse deinde ex Spelmanno allegat diploma Clementis VII, quo Defensoris Fidei titulum Henrico VIII Regi Angliæ detulit, appensa aurea bulla insigne, cujus elegantem delineationem debemus Seldeno. (f) Imo Thulemarius non modo ex Sprengero observat, diplomata Cardinalatus collati auro signari, sed & ex Durando Speculatore & Choppino duo alia pontificia diplomata allegat, aureis bullis exornata, alterum ad Cæsarem missum, alterum concessum fratribus Augustinianis. E Regibus Franciæ licet multi aurum, ceterorum Regum exemplo, sigillandis literis adhibuisse videantur, bullarum tamen paucarum superesse memoriam fatetur laudatus Carolus du Fresne. (g) Præter bullas enim aureas Ludovici VI, Philippi VI & Francisci I, quas in Regestis parlamenti Parisiensis, Chartophylacio Christianissimi Regis & Spelmanni opere invenit, nullam sibi innotuisse ait. Hispanos porro nihil hac in re gentibus exteris concessisse, ex Matthæo Parisiensi, (h) Florentino Wigorniensi, (i) Petro de Marca, (k) Spelmanni Glossario Carolus du Fresne (l) & Thulemarius (m) demonstrant. Qui & de ceterarum gentium, veluti Italorum, (n) Anglorum, (o) Neapolitanorum, (p) Siculorum, (q) Hungarorum, (r) Bulgarorum, (s) Sultanorum Iconiensium, (t) Russorum (u) Turcarumque (x) bullis aureis cum cura agunt, ut non

a) *pag. 11. dipl. Frid. III.* b) *ibid. p. 21.* c) *ibid. p. 317.* *) *Tab. II. n. 2.* d) *c. 2. de bull. aur. p. 8. 9.* e) *part. 1. Gloss. Lat. p. 640.* f) *de tit. honor. cap. 5. n 4.* g) *l. c. p. 639.* h) *p. 584. 595.* i) *p. 357.* k) *histoire de Bearn. l. 7. c. 8.* l) *l. c. p. 640* m) *cap. 4. de bull. plumb. p. 19. Sprenger. c. 5. Rom. nov. Durand. l. 4 part. 3. de prabend. n. 7. Choppin. l 2. de droits de religieux & monasteres tit. 1. n 13.* n) *Puricell. p. 282. de basilica Ambros.* o) *Matth. Paris. p. 172. Wilh. Thorn. l. 2. cap. 15. Dacher. tom. 5. Spicileg.* p) *Baron. tract. de monarch. Sicil. tom. XI. Annal.* q) *Romuald. Salernit. in Chron. MSC. ann. 1166. ap du Fresne l. c. p. 640. Brompton. p. 1114. Nicol. Trivet. Chron. anno 1178. Falc. Benevent. anno 1137. Rocchus Pirrus tom. 1. notit. Sic. p. 123. 125. 404. Baron. ad ann. 1156 p. 403. Tom. XII. Mabillon. lib. 2. c. 16. n. 16. p. 141. de R. D.* r) *Decret. Reg. Andreæ c. 25. Hieron. Rub l. 6. hist. Rav. p. 405.* s) *Act. Innocent. V. PP. p. 54. 55. Leo. Gramm. p. 503.* t) *Du Chesne probat hist. Ducum Burg. p. 136.* v) *Limn. not. ad Capit. Ferdin. III. artic. 46.* x) *Paul. Iov. l. 30. hist. p. 191.*

non opus sit hic vel Carolum du Fresne vel Thulemarium exscribere prolixius, cum uterque liber in multorum manibus sit. Attamen addimus Danos, quorum aureæ bullæ (a) satis demonstrant, a borea quoque aurum venire. At vero id observatione dignum judicamus, quod & alii Principes, infra regiam dignitatem constituti, aureis nonnunquam bullis usi esse comperiantur. Seculo adhuc XVI bullis aureis nonnunquam signarunt Duces Lotharingiæ. Mabillonio (b) enim teste, in Metensi Beati Arnulphi cœnobio servatur sigillum aureum Francisci a Lotharingia Gusiæ Ducis, ex una parte ejus effigiem equo insidentem, ex altera insignia gentilitia præferens, datum anno M D LII. Nec apud antiquiores res exemplo caret. Etenim de Gvaimario Capuano Principe & Ducibus Apuliæ refert Leo Ostiensis, (c) eos præcepta fecisse S. Benedicto cum aureis bullis de omnibus Monasterii Cassini montis pertinentiis. Procul dubio id a Constantinopolitanis, quibus diutissime paruisse eas regiones constat, sumserant, apud quos, deficiente paulatim imperii dignitate, etiam Despotæ aurum signandis literis adhibuere. (d)

VARIA BVLLARVM AVREARVM QVANTITAS.

VII. Quamvis autem, uti jam dictum est, magno consensu gentes aurum adhibuerint signandis literis: non eadem tamen omnes liberalitate nobilissimum isthoc metallum eum in usum erogarunt. Minima pariter & vilissima est illa Constantinopolitana Andronici, quam protulit Meibomius. Nam & aurum non Panonicum, sed Rhenanum est: & bulla ipsa ex binis tantum tenuissimis laminis conferruminatis constat, & denique magnitudinem duplicis aurei Hungarici vix excedit. (*) (e) Major est bulla Balduini, quam Olivario Vredio (f) debemus, imperiali quippe non minor thalero. (**) Sed non est quod miremur, priscam superiorum Cæsarum magnificentiam in posteris paulatim defecisse, eum crescente subinde luxuria, provinciisque distractis, vix esset denique, quo tot splendida nomina tuerentur. Certe feliciore imperio usi, ad insaniam usque aurum hoc modo prodegerunt. Quippe non modo gemmis distinxere aureas bullas, ut narrat Nicetas, (g) verum etiam majus, quam ceteræ gentes auri pondus adhibuere. Memoratu dignissimus ea de re locus extat in *Chronico Goslariensi MSCto membranaceo*, quem alibi etiam commemoratum hic repetere necesse habemus: *Dedit preterea* Henricus III. Imperator Ecclesiæ SS. Simonis & Iudæ *quandam literam a Rege Grecie sibi missam cum sigillo aureo SATIS PONDEROSO, de quo fiebat calix aureus, de litera vero fiebat palla altaris.* En veterum Byzantinorum magnificentiam, en splendidum diploma, quod si incuriosa illa talium rerum ætas integrum potius ad posteros servare, quam in usus Ecclesiæ convertere maluisset, omnibus chartis antiquis palmam hodie præriperet. Sed amissarum rerum oblivio potius optanda, quam memoria alenda est. Interea vel eo nomine gratiam apud omnes curiosos inivit antiquus compilator, quod aliquam nobis reliquit tam exquisiti diplomatis descriptionem, quam frustra in ceteris illius ætatis scriptoribus quæramus. Maximum sane fuisse oportet sigillum, &, ceu ipse loquitur Chronographus, *satis ponderosum*, quod & dignum visum est Imperatori, ut illud suæ basilicæ dono daret, & calici inde efficiendo satis fuit, cui nec ulla earum bullarum, quarum vel memoria, vel typus superest, sufficeret. Haut paulo majores illa Andronici, nostrorum Imperatorum bullæ apparent. Bulla aurea Caroli Calvi Imperatoris, quam monasterio S. Cornelii Compendiensis concessit, fuit octo vel decem ducatorum. (h) Friderici II bullæ quatuor digitorum latitudinem diametro excedunt. Carolina illa celeberrima in Francofurtensi curia asservata duplicem circiter imperialem orbiculari circumferentiæ exæquat, diametrum quippe hujus tertia vel quarta sui parte excedens. Sed quo recentiores sunt, eo magis pondere crescunt. Friderici III bulla aurea, cujus delineationem Bœclero debemus, (i) sexta fere sui parte Carolinæ bullæ aureæ diametrum superat. Ferdinandi II bullæ quadruplo fere majores Carolinis apparent. Exterorum Regum bullas aureas paucas habemus delineatas, ex quibus de earum quantitate conjicere liceat, nisi quod auream bullam Siculorum Regis describit Io. Bromptonus, (k) qui nobis nunc non est ad manus. Henrici vero VIII Angliæ

a) *Auctarium Mus. Danic. Sect. 3. p. 31.* b) *lib. 2. c. 16. n. 16. p. 142. de R. D.* c) *lib. 2. cap. 66. Chron. Cassin. & lib. 3. cap. 57. & lib. 4. c. 10.* d) *Phranz. l. 3. l. c.* *) *Tab. I. n. 10.* e) *Meibom. ad aur. bull. Andron. p. 476. tom. 1. Rer. Germ.* f) *de sigill. Comit. Flandr. p. 27.* **) *Tab. I. n. 7.* g) *lib. 3. in Man. Comneno.* h) *Carol. du Fresne. Part. 1. p. 639. Gloss. Lat.* i) *Culpis. collect. dipl. ad Aen. Sylv. hist. Frider. III.* k) *p. 1114. Chron. Angl.*

Regis sigillum aureum ponderosius extat, appensum tabulis fœderis cum Francisco I Gallarum Rege initi, quod decem aureorum Hispanicorum pondus æquare ex Adversariis Pereiscii MSCtis observat laudatus Carolus du Fresne. (a) Enim vero diversa Principum in utendis aureis sigillis consilia apparent, aliis quippe magnificentiæ, aliis parsimoniæ studiosioribus.

NEGOTIA, IN QVIBVS BVLLARVM AVREARVM VSVS FVERIT, RECENSENTVR.

VIII. Quemadmodum vero aureæ bullæ facile omnibus aliis sigillis splendore antecellunt: ita & negotia, in quibus adhibitæ sunt, non nisi graviora, personasque, ad quas mitterentur, clariores esse oportuit. Iuvat hic negotiorum ejusmodi personarumque aliquem inire recensum, ut quando aureæ bullæ sint adhibitæ, eo constet dilucidius. Hinc

1. Literas ad alios Principes & Reges conscriptas auro signatas comperio. Diserte Codinus: (b) *Ο' μέγας λογοθέτης*, inquit, *διατάττει τὰ περὶ τῦ Βασιλέως ἀποστελλόμενα προστάγματα καὶ* ΧΡΥΣΟΒΟΥΛΛΑ · ΠΡΟΣ τὶ ΡΗΓΑΣ, ΣΟΥΛΤΑΝΟΥΣ *καὶ* ΤΟΠΑΡΧΑΣ. *Magnus Logotheta disponit mandata &* AVREAS BVLLAS AD REGES, SVLTANOS *&* TOPARCHAS *directas*. Hinc vix unquam ad Imperatores nostros ex Græcia, aut ad Byzantinos a nostris Augustis literæ commearunt, quin aureas bullas habuerint appensas. Exempla habes apud Wipponem, (c) Luitprandum, (d) Auctorem Chron. MSC. membranacei Goslariensis supra citatum, (e) & præcipue in diplomate Andronici, quippe quod ita orditur: *ANDRONICVS in χῳ Deo fidelis Imperator & Moderator Romeorum, Paleologus excellentissimis Regibus, nobilibus & egregiis Principibus, Comitibus, Marchionibus, Capitaneis, Communitatibus, Dominis, Castellanis ac Potestatibus, Rectoribus ac etiam universis & singulis tam ecclesiasticis quam secularibus, ad quos præsentes advenerint, salutem cum Imperiali affectione.* (f)

2. Decreta & constitutiones Imperatorum majoris momenti, ut eo majus pondus haberent, aurea bulla signabantur. Clarum id est ex Basilii Porphyrogeniti constitutione, quæ in Codice Iuris Græco-Romani (g) ita finitur: *Καὶ ὥστε ἀσφαλῆ καὶ ἀμετάθετον εἶναι τὴν παροῦσαν διάταξιν, οἰκείᾳ χειρὶ ὑποσημηνάμενοι* ΧΡΥΣΩ ΣΦΡΑΓΙΔΙ *ταύτην ὑποσφραγισθῆναι διωρισάμεθα, μηνὶ Απριλλίῳ δ'. ἐπινεμήσεως. α. Et ut sancta & inconvulsa sit hæc constitutio, propria manu subnotantes AVREO SIGILLO eam subsignari jussimus d. IV. Aprilis Indictione I.* Vt & ex Nicephori Botoniatæ sanctione, de qua ibidem (h) ita reperimus scriptum: *Καὶ γὰρ ἐπισφραγίσασα ἡ βασιλεία μυ τὰ κεκριμένα καλῶς καὶ οἰκονομηθέντα συνοδικῶς, καὶ τὸ παρὸν ἐξέθετο* ΧΡΥΣΟΒΟΥΛΛΟΝ *εἰς ἐπικύρωσιν τε καὶ στερεότητα ὑποσημήναμεν, ἐν αὐτῷ δὲ ἐρυθρῶν γραμμάτων, καὶ διὰ τύτων τὴν ἀλήθειαν φανερώτεραν ὑπαγορεύουσα* ΚΟΡΟΝΗΝ *ὥσπερ δήτινα* ΧΡΥΣΗΝ *τὴν ἀληθῶς* ΣΦΡΑΓΙΔΑ *τύτῳ ἀπαιωρήσασα. Quippe majestas mea præclare dijudicata gestaque per ipsam synodum obsignans, præsentem hanc AVREAM BVLLAM promulgavit, ad confirmandum & stabiliendum ea: cui bullæ rubris literis subscripsit, & per eas veritatem clariorem dictitans, verum & SIGILLVM, quasi quoddam AVREVM COROLLARIVM appendit.* Hoc exemplo Carolus IV Imperator Constitutionem suam de libertate ecclesiasticarum personarum aurea bulla firmavit, (i) ut & celeberrimam illam sanctionem de electione Cæsaris, electorumque officio, inter fundamentales nostræ Reip. leges dudum receptam. Præterea alias, quæ curioso Lectori facile se in scriptorum antiquorum evolutione dabunt.

3. Literas, quibus fundatas abs se ecclesias academiasque testati sunt Principes, sæpenumero aureis bullis firmatas esse, credere par est, ut & alias, quibus jura ejusmodi collegiorum sarta tectaque esse jusserunt. Ideo Balsamo ad Can. XII Synodi I Constant. bullam auream Imperatoris *Medicatricem* vocat, *ὡς ἰώμενος τὰ χωλεύοντα ἴσως δικαιώματα τῶν ἁπανταχῦ ἐκκλησιῶν*, *quod medeatur titulis & juribus ecclesiarum omnium.* Ludovicus porro Pius ecclesiæ Hamburgensis fundationem aut aurea, aut plumbea certe bulla ratam habuit. (k) Ferdinandus II Imp. privilegium super erectione Academiæ

a) *l. c. p. 640.* b) *de Official. Palat. Constant.* c) *in vita Conradi Salic. p. 438.* d) *in legat.* e) *n. VII. hujus capit.* f) *Meibom. tom. 1. rer. Germ. p. 472. conf. Thulemar. l. c.* g) *p. 118. vid. Kirchman. cap. 8. de annulis p. 36.* h) *p. 123.* i) *Lindenbrog. privil. archieccl. Hammab. p. 175.* k) *Lindenbr. l. c. p. 126.*

demiæ in civitate Monasteriensi Westphalorum aureo sigillo munivit. (a) Eundem honorem academia Kilonensis sibi habitum a Ferdinando III gloriatur. (b)

4. Tabulæ fœderum pactorumque frequentius aureas bullas appensas habent. Fœdus, quod cum Romanis post diuturnas lites pepigit, aurea bulla insignivit Fridericus I. (c) Otto IV, cum Pontifice ante coronationem pactus, aurea bulla rem omnem stabilivit. (d) Fœdus quoque, quod inter se inivere Franciscus I & Henricus VIII, hic Angliæ, ille Franciæ Reges, uterque pacificentium aureis bullis munivit, quarum alteram Spelmannus, alteram (ut supra monuimus) Carolus du Fresne ex adversariis MSC Pereiscianis laudat.

5. Erectiones Ducatuum, confirmationes variorum jurium ac privilegiorum, veluti juris primogenituræ, juris equites creandi, titulisque eminentioribus utendi, aliarumque hujus generis prærogativarum concessiones, honoris causa plerumque aureis bullis consignata deprehendo. Testimonio esse poterunt erectiones Ducatuum Principatuumque Brunsvicensis, Holsatiensis, (e) Curlandensis, & Ottingensis. (f) Ius primogenituræ Hassiæ Landgraviis aurea bulla ratum habuit Ferdinandus II. Equites Comitesque palatinos creandi potestatem Seren. Domino Christiano Wilhelmo, tunc Comiti, jam Principi Schwarzburgico fecit gloriosissimæ memoriæ Imperator Leopoldus Magnus. (g) Cujus & illa aurea bulla est, qua seniori in familia Anhaltina principi titulus Serenissimi in perpetuum conceditur. (h)

6. Huc spectant & alia privilegia eminentiora Ducibus, Principibus, Comitibus, Civitatibus, Episcopis, Equitum ordinibus, monasteriisque concessa, quæ aureis subinde bullis munita esse, multis exemplis compertum habeo. De Principum privilegiis liquet hoc ex diplomate Friderici II Austriacis dato, (i) ex bulla Brabantina Caroli IV aliisque jam supra commemoratis. E civitatibus hanc Cæsarum nostrorum magnificentiam collaudant Veneti, (k) Lubecenses, (l) Argentoratenses, (m) Fridbergenses, (n) Aquisgranenses, (o) Nimmegenses (p) & forte aliæ plures. Privilegia Episcopis concessa grati commemorant Pontifices Romani, (q) Moguntinenses, (r) Colonienses, (s) Salisburgenses, (t) Bremenses, (u) Herbipolenses, (x) Paderbornenses, (y) Vltrajectenses, (z) Frisingenses, (aa) Eistetenses. (bb) Ordinem equestrem Borussicum luculento privilegio aurea bulla munito ornavit Carolus IV. (cc) E monasteriis pauca proferre licebit, cum non omnium diplomata in lucem edita sint. Omnium igitur vice sint monasteria Cassinense, (dd) S. Vincentii ad fontes Vulturni, (ee) Sandionysianum, (ff) Compendiense, (gg) & Corbeiense, (hh) quorum aureas bullas partim supra adduximus, partim hic commemorandas putavimus.

7. Denique honoris causa etiam in minoribus negotiis bullæ aureæ locum fuisse observo. Auctores habeo Kirchmannum (ii) & Thulemarium, (kk) Imperatores Byzantinos etiam sacro ordini, quem Clerum vocant, nonnunquam id honoris habuisse, ut aureas bullas ad eum darent. Narrant enim ex Niceta, (ll) *Logothetam magis contra Stypiotam Theodorum inflammatum, quod Imperator illi AVREAM BVLLAM*

K 2 *cum*

a) *Mallinckrot. de Archicanc. & Canc. Imp. p. 116.* b) *Thulemar. l. c. p. 9.* c) *Godofr. Mon. p. 242. ap. Freher. tom. 1.* d) *Schaten. l. 10 p. 956.* e) *Meibom. p. 206. & 214. tom. 3. rer. Germ.* f) *Thulemar. l. c. p. 9.* g) *Tenzel. dial. menstr. anno 1694. p. 609.* h) *Frider. Luca atr. Princip. part. 2. cap. 7. p. 546.* i) *Petr. de Vineis lib. 6. epist. 26. p. 729.* k) *Alberic. de Rosat. lib. 1. Cod. de summ. trin n. 20.* l) *Kirchm. cap. 8. de annul. p. 35.* m) *Collect. diplom. Frider. III. p. 317.* n) *Thulem. l. c. p. 8.* o) *Nopp. part. 2. Chron. Aquisgran. p. 7.* p) *Ant. Matth. de Nobilit. lib. 4. c. 17 p. 1029.* q) *Bin. Tom. III. part. II. Concil. p. 150.* r) *Trithem. Chron. Spanh. ad ann. 1232. Serrar. lib. 5. rer. Mog. p. 835.* s) *Gelen. hist. S. Engelb. p. 114. 32. 73. Apolog. Archiep. Colon. append. p. 98.* t) *Bæcler. Collect. dipl. Frider. III. p. 11.* u) *Erpold. Lindenbrog. privil. archieccl. Hammab. p. 126. 172. 176.* x) *Brusch. cap. 9. Catal. Episc. n. 31. p. 989. Bæcler. Collect. dipl. Frider. III. p. 79.* y) *Autor vita S. Meinwerc. p. 32. ap. Brower. Schaten. lib. 5. annal. Paderb. p. 409. tom. 1.* z) *Buchelius ad Wilhelm. Hedam passim.* aa) *Gewold. in metrop. p. 163. tom. 2.* bb) *Gretf. in Catal. Episc. Eystetent.* cc) *Strauch. diss. jur publ. exot. diss. 1. p. 39.* dd) *Leo Ostiens. aliique Chronographi Cassin. passim.* ee) *Baron. tom. 10. annal. ad ann. 942. p. 724.* ff) *Dublet. p. 873.* gg) *Carol. du Fresn. part. 1. p. 639.* hh) *Kleinsorg. lib. 6. ann. Westphal.* ii) *cap. 8. de annul. p. 37.* kk) *l. c. p. 6.* ll) *lib. 3. in Manuel. Comnen.*

cum radiantibus gemmis dedisset, mandassetque, ut in magna Blacherniana ecclesia jurejurando praeesset, quo Imperii successio Alexio Hungaro & filiae Mariae confirmaretur, quod munus ad Logothetae potius officium pertinebat. Sed forte hoc exemplum magnitudine negotii se excusat. At vero id posset videri mirum, Carolum IV, quem frequentissime aurea bulla usum esse constat, Francisco Petrarchæ tam insigni diplomate Comitiva Palatina detulisse. Quam in rem ipse Petrarcha ad Iohannem Episcopum & Cancellarium scribit: *Quanto me nuper & quam raro privilegio honestasti? Quod etsi solum feceras, secretum tamen imperii signum & ingentem BVLLAM AVREAM adjecisti. Cujus vel aspectus solus immensum quiddam majestatis & gloriae contemplantibus ingerit, & venerabundos cogit summi Imperii & veteris Romae atque aurei seculi meminisse.* (a) Sed duo sunt, quæ respondeamus. *Primo* enim ea dignitas, olim, cum primum renasci literæ cœpissent, fuit splendidissima, ipsisque principibus viris non indigna visa. *Deinde* haut obscure ipse Franciscus Petrarcha videtur subinnuere, Iohannem illum Cancellarium singulari quadam in Musas suas benevolentia commotum ista ornamenta veluti proprio impetu adjecisse, quod tamen, quo minus hodie fiat, singulari lege prohibetur in Capitulatione Ferdinandi III Imperatoris, (b) ubi cautum est, ne aurea bulla, tamquam vetustissimum imperantis Cæsaris insigne, aliis diplomatibus appenderetur, præterquam quæ in cancellaria jussu Cæsaris expediantur.

CAPVT QVINTVM.

DE BVLLIS ARGENTEIS ET PLVMBEIS.

I. Argentearum bullarum usus rarior. An & Latinis familiaris? Sunt qui negant.
II. Alii affirmant. Varia earum exempla expenduntur.
III. 1.) Bulla argentea Dagobertina.
IV. 2.) Bulla argentea Ludovici Pii.
V. 3.) Bulla Paderbornensis.
VI. Bullae argenteae in occidente rariores, Episcopis tamen nonnunquam adhibitae.
VII. Frequentiores apud Graecos & Orientales.
VIII. Bullae plumbeae usitatissimae.
IX. Apud Graecos. 1) Gallae Placidiae bulla plumbea. 2) Testimonium de bullis plumbeis CP. 3) Aliud ejusdem generis. 4) Bulla plumbea Balduini II. 5) Bulla Constantini. 6) Bullis plumbeis apud Graecos deinde viliores etiam signarunt.
X. Bullae plumbeae Imperat. & Regum Occident. Bullae, quibus inscriptum: RENOVATIO REGNI FRANCORVM. 1) Sangenovefensis. 2) Patini. 3) Domini le Blanc. 4) Sangallensis. 5) aliae aureae. Cui Carolo sint tribuendae? Carolus Crassus an & cur Magnus dictus?
XI. An sint hae bullae genuinae?
XII. Etiam post Carolingos plumbo signarunt Imp.
XIII. Vt & alii Reges.
XIV. Nec non Duces Veneti. Aliique Viri Principes.
XV. Bullae plumbeae Civitatum.
XVI. Bullae Conciliorum.
XVII. Bullae plumbeae hodie Papis propriae, quando inventae?
XVIII. An plumbum humilitatis indicium? videntur Patriarchas CP. aemulati.
XIX. Episcoporum bullae plumbeae.
XX. Bulla aenea.

I.

ARGENTEARVM VSVS RARIOR. Argentearum bullarum usum, quod mireris, non tam frequentem fuisse, quam aurearum, tum ex auctorum silentio, tum præcipue ex diplomatum hujusmodi defectu recte colligimus. Cum enim aureæ plumbeæque bullæ utramque in auctoribus paginam faciant, totque etiam supersint chartæ, istis insignitæ: argentearum altum fere ubique silentium est, paucissimæque ætatem tulerunt. Qua re factum est, ut non desint auctores, qui earum usum apud Latinos in dubium vocare audeant. Doctissimus

AN ET LATINIS FAMILIARIS? SVNT QVI NEGANT.

a) *lib. 2. epist. 2.* b) *art. 46. item Capitulat. Ferdin. IV. art. 44.*

Doctissimus Io. Mabillonius, (a) diplomatum Francicorum indagator sagacissimus, nullam sibi occurrisse fatetur: *Qui ARGENTEAS BVLLAS adhibuerint Francorum Reges, nullos hactenus legimus.* Idem & de reliquis Occidentalibus visum est Bernardo Mallinckrotio (b) hunc in modum scribenti: *ARGENTEÆ BVLLÆ, quantum compererim, Latinis in usu non fuerunt, hodie certe non sunt.* Denique idem tacite sensisse videntur Kirchmannus & Hœppinckius: qui cum prolixius de aureis plumbeisque bullis agant, argenteas sicco fere pede prætereunt, solosque Byzantinos iis usos esse, ex Codino & Phranza commemorant.

ALII AFFIRMANT.

II. At alia est Caroli du Fresne (c) & Domini Thulemarii (d) sententia, quippe qui non Græcos tantum, sed & Latinos hoc genus sigilla nonnunquam adhibuisse, referunt. Nos, cum pauca sint, quæ hanc in rem dici possint, hanc rationem hic inibimus, ut recensitis bullis argenteis, locisque auctorum, quæ huc faciunt, adductis, nostram de singulis sententiam proferamus.

VARIA EARVM EXEMPLA EXPENDVNTVR.
1) BVLLA ARGENTEA DAGOBERTINA.

III Antiquissima igitur pariter ac elegantissima bulla argentea, quam & Mabillonius & Papebrochius & Carolus du Fresne & Thulemarius ignorarunt, est illa Dagoberti, quam ex gazophylacio Ducali Gothano primus in lucem protraxit celeberrimus Dn. Tenzelius. (e) Constat illa ex binis laminis ita conferruminatis, ut ex utraque parte rimæ, per quas fila transierunt, appareant. Effícta est in hoc sigillo Dagoberti effigies ad umbilicum usque, coronati ac palliati, dextram ad aliquid veluti demonstrandum componentis, sinistra tenentis sceptrum brevius, ac sive in lilium sive in cuspidem trisulcam desinens. Periphraphe hunc in modum concepta est: D† GRACIA DAGOBERTVS REX. Hæc bulla argentea quamvis dudum a suo diplomate avulsa, quantivis tamen pretii videtur laudato Tenzelio. Literæ sane antiquitatem illi videntur præ se ferre Dagobertino ævo dignam, Dagoberti tum habitus tum barba non multum diversa sunt ab eo, quem nobis describit Mabillonius. (f) Rimæ præterea sigilli notæ adsunt; ipsum denique sigillum cum illo S. Maximini Treverensi, cujus ectypon dederunt Zyllesius (g) & Papebrochius, tam accurate convenit, ut vix ovum ovo possit esse similius. Cum igitur illud Treverense tam præstans videatur Papebrochio, (h) ut & alia Dagoberti sigilla ad hoc veluti ad Lydium quendam lapidem exigat, ceteraque, quæ ab hoc discrepant, minus genuina statuat: cum etiam Mabillonius, qui ipsum illud Trevirense diploma variis animadversionibus confodit, in sigillo tamen nihil invenerit strictura dignum, conficit inde Tenzelius, sigillum hoc genuinum ac antiquum esse. Sed præterea, quod hæc bulla non minus, quam sigillum Zyllesianum non nulla habet, quæ suspicionem movere possint, de quibus infra dicemus, etiam ob hanc causam ex ea sola colligi non potest, Francorum Reges argento signasse, quod nec diploma Dagobertinum extat, cui appensa fuerit, nec ullo pacto possit probari, Dagobertum præter cerea aliis quoque sigillis fuisse usum.

2) BVLLA ARGENTEA LVDOVICI PII.

IV. Vnica hæc quidem est bulla Francorum argentea, quæ speciem quandam veri habet. At minoris momenti est illa Ludovici Pii, de qua Carolus du Fresne: (i) *Servatur etiam in gazophylacio Sangenovefano Parisiensi BVLLA ARGENTEA spissior LVDOVICI PII, in cujus parte altera visitur ejus protome cum inscriptione solita: XPE PROTEGE LVDOVICVM IMPERATOREM; In altera nihil effictum est.* Quæ etiam totidem verbis repetit Dn. Thulemarius. (k) Sed cum hæc bulla nullas plane habeat rimas, per quas fila trajici queant, non video, quomodo sigilli vice esse potuerit. Vnde recte Mabillonius: (l) *Verum non sigillum, sed sigilli ectypum esse, inde colligimus, quod NVLLA FISSVRA, per quam dependere ex charta potuerit, in eo appareat.*

3) BVLLA PADERBORNENSIS.

V. Vnica superest bulla argentea Paderbornensis Henrici II Imp. quam genuinam esse negare non licet. Aurea quidem visa fuerat olim Auctori Vitæ S. Meinwerci Paderbornensis. (m) Meminit enim *Regiæ auctoritatis precepti AVREO SIGILLO bullati.* At P. Schatenius sigillum hoc procul dubio accuratius examinatum, inauratum saltim invenit. (n) Attamen cum auro obductum sit, atque adeo loco bullæ aureæ esse debuerit: habere videmur

L

a) *lib. 2. de R. D. c. 16. n. 16. p. 141 sq.* b) *de Archicanc. & Cancell. Imp. p. 115.* c) *part. 1. gloss. Lat. p. 641.* (d) *cap. 3. de bullis argent. p. 14.* e) *Biblioth. curios. anno 1704. p. 830.* f) *lib. 2. c. 16. n. 6 p. 136. 137* g) *Defens. Abbat. S. Maximini. p. 10. part. 3.* h) *propyl. antiqvar. ad tom. 2. April. Act. Sanct. tab. 1. p. 12.* i) *part. 1. p. 641. Gloss. Lat.* k) *l. c. c. 3. p. 14.* l) *lib. 2. de R. D. c. 16. n. 16. p. 142.* m) *p. 32.* n) *lib. 5. ann. Paderb. part. 1. p. 509.*

demur rationes, cur illud non in argentearum, sed aurearum potius bullarum classem referamus.

BVLLÆ ARGENTEÆ IN OCCIDENTE RARIORES, EPISCOPIS TAMEN NONNVNQVAM ADHIBITÆ.

VI. Quæ cum ita sint, nullam superesse hodie constat bullam argenteam a Regibus Occidentalibus profectam, quæ omni exceptione sit major. Atque adeo magis videretur adsentiendum Mallinckrotio & Mabillonio, qui iis ignotam fuisse statuunt bullam argenteam, quam Carolo Du Fresne & Thulemario, qui unica bulla SanGenofevensi permoti in alia omnia eunt: nisi certo constaret, Episcopos olim nonnunquam, licet paulo rarius, argento diplomata signasse. Cujus rei auctorem omni exceptione majorem habeo Iohannem Hoksemium in historia Episc. Leod. (a) ita scribentem: *Ostensum fuit in Capitulo coram magistris sigillum plumbeum, sive stanneum, ejusdem typarii cum MAGNO SIGILLO ARGENTEO Episcopi.* Qui locus nisi de typario potius argenteo capiendus sit, demonstrare videtur manifesto, argentea sigilla Occidentalibus non plane fuisse incognita.

FREQVENTIORES APVD GRÆCOS ET ORIENTALES.

VII. Sed hæc de Latinis. In oriente vero certiora argentearum bullarum extant vestigia. Tum enim Byzantini, tum ceteri Orientales iis frequentius usi sunt. De illis Phranzes: (b) *Ego*, inquit, *cum literis BVLLA ARGENTEA insignitis & jurejurando firmatis & multo milite missus sum, ut Athenas & Thebas in potestatem reciperem.* Cui gemina sunt illa Luitprandi in legatione: *Tulerunt autem & alias literas* ARGENTO SIGNATAS *atque dixerunt, Papam vestrum. &c.* Quibus exemplis Thulemarius (c) aliud adjecit e Nicephoro, qui Phocam Imperatorem ad Papam Romanum *literas* ARGENTO SIGNATAS misisse ait. Porro notum est sigillum argenteum Mauraedis, iis literis appensum, quibus Imperatorem Constantinopolitanum, Persarumque & Ægypti Reges ad amplectendam suam religionem invitavit. De quibus Cælius Aug. Curio, (d) Theod. Hœppinckius (e) & Thulemarius. (f)

DE BVLLIS PLVMBEIS.

BVLLÆ PLVMBEÆ VSITATISSIMÆ.

VIII. Vsus plumbearum bullarum, quas *μολιβδίνας βύλλας* & *μόλιβδα βυλλωτήρια* itemque *μολιβόβυλλα* vocabant Græci, multo latius patuit; siquidem Cæsaribus, Regibus, Ducibus, Pontificibus ac Episcopis communis fuit. Id sane metallorum vilissimum ideo visum est ad sigilla percommodum, quod & literas sculpturamque facile admitteret, & cera esset perennius, & furum denique rapaces manus facilius effugeret, quam aurum, cujus usus in sigillis splendidior fuit, quam utilior. Cum vero de bullis plumbeis multa jam collegerint Kirchmannus, Hœppinckius, Carolus du Fresne, Thulemarius & Mabillonius, licebit nobis, ne eorum scripta videamur compilare, esse eo brevioribus.

APVD GRÆCOS.

IX. Primi igitur, quos bullis plumbeis usos invenio, sunt Imperatores Byzantini, qui ut bullis aureis Sultanos & Reges, argenteis Imperatores bellicos & Pontificem nonnunquam Romanum; ita plumbeis Despotas, Patriarcham, Sebastocratorem, reliquosque honoratiores magistratus dignati sunt. (g) Magna enim Imperatorum Byzantinorum cura in eo apparuit, ut personas ac ministeria variis a se invicem titulis, officiis juribusque distingverent. Quod & ex bullarum expeditione constat. Cum enim aureas forte & argenteas bullas expediverint Magni Logothetæ: plumbearum cerearumque signatura fuit penes *τὸν παραχοιμώμενον τῆς σφενδόνης* seu *accubitorem pal.* (h) Enimvero bullarum plumbearum a Byzantinis profectarum, quarum vel memoria vel ectypa extant, hic recensum instituemus.

1) GALLÆ PLACIDIÆ BVLLÆ PLVMBEÆ.

1) Antiquissima igitur est illa, quam in gazophylacio Sangenovefano asservari testis est Carolus du Fresne, (i) *quæ Gallæ Placidiæ & effigiem & inscriptionem, & in aversa parte Victoriolam cum cruce præfert, ejus magnitudinis, qua sunt ejus numi.* (*) Cum hic Carolus du Fresne numorum Gallæ Placidiæ meminerit, quos ejusdem cum hac bulla magnitudinis esse tradit, non erit a proposito alienum, illud huc referre numisma, quod est apud Octavianum de Strada. (k) In eo sane non modo magnitudo hujus bullæ, videtur exprimi, sed & ipsa sculptura. Vtrobique Gallæ Placidiæ effigies, utrobique eadem inscriptio, & in numo quidem talis: D. N. CALLA PLACIDIA. P. F. AVG. Vtrobique porro Victoriola cum cruce apparet, & in numo quidem stella præterea conspicitur

a) *in Adolpho Marcan. Ep. Leod. cap. 30.* b) *lib. 2. c. 10.* c) *l. c. c. 3. p. 14.* d) *de orig. Sarac. p. 11.* e) *cap. 5. de jure sigill. n. 25. p. 113.* f) *l. c. c. 3. p. 14.* g) *Codin. de off. aul. Const. c. 5. n. 27.* h) *Codin. l. c.* i) *l. c. part. 1. p. 642.* (*) *Tab. I. n. I.* k) *lib. 1. Rom. Princip. p. 210.*

spicitur cum epigraphe: VOTA XX. MULT. XXX. Vereor igitur, ne ejusdem commatis sit hæc bulla Placidiana cum illa Ludoviciana argentea, in eodem gazophylacio servata, cujus paulo ante meminimus, ne nimirum ectypon plumbeum sit cujusdam numi, quod deinde pro sigillo habitum est. Sed hanc ambiguitatem facile sustulisset laudatus du Fresne, si addidisset, num rimæ, per quas fila trajici possint, in hac bulla extent. Quod quia omissum est, alii videant.

2) Proxime hanc bullam sequatur testimonium aliud illustre, ex quo jam seculo octavo Imperatores Byzantinos bullis plumbeis usos esse certissime constat. Extat illud in actis Synodi Nicenæ II, pro iconolatria stabilienda convocatæ, (a) atque ita se habet: Ὁ κέλευσιν βασιλέως δεξάμενος, καὶ ἀσπασάμενος τὴν σφραγῖδα, οὐ τὸν πηλὸν ἐτίμησεν, ἢ τὴν χάρτην, ἢ τὸν ΜΟΛΥΒΔΟΝ ἀλλὰ τῷ βασιλεῖ τὴν προσκύνησιν καὶ τὸ σέβας ἀπένειμεν. *Is, qui jussionem Imperatoris suscepit, & salutavit sigillum, non lutum adoravit, aut chartam, aut PLUMBUM, sed Imperatori adorationem & cultum impendit*, quo quidem ex loco clarissime liquet, bullas plumbeas a Græcis Imperatoribus frequentissime appensas esse. 2) TESTIMONIUM DE BULLIS PLUMBEIS CP.

3) Huc pertinent etiam præcepta Byzantinorum Imperatorum plumbo signata, quorum meminit Petrus Diaconus in Chronico Cassinensi. (b) 3) ALIUD EIUSDEM GENERIS.

4) Aliam bullam Byzantinorum plumbeam multoque elegantiorem his verbis describit laudatus Carolus du Fresne. (c) *Ejusmodi autem Narthex præclare effingitur in BULLA PLUMBEA Balduini II. Imperatoris Constantinopolitani diplomati anni 1241 appensa: in qua Balduinus Imperatorio habitu sedens, dextra virgam tenet, in cujus parte superiori nescio quid quadratum oblongius eminet, fimbria circumdatum, & ad extremos angulos globulis vel margaritis exornatum. Ab inferioribus vero angulis pendent vittæ margaritis pariter distinctæ. Hastæ extremum claudit globulus seu margarita grandior, cui minor insistit. Narthecem ipsum exteriorem exornat circulus ovalis figura unionibus contextus.* Sic nimirum & Latini Constantinopoli rerum potiti, ut ceteros mores Græcorum, ita & bullarum plumbearum usum imitati sunt. 4) BULLA PLUMBEA BALDUINI II.

5) Denique nisi omnia me fallunt, ejusdem generis est illud vel Constantini Palæologi, quocum tandem ipsum imperium Byzantinum exspiravit, vel alius ejusdem nominis sigillum, quod producit Octavius de Strada. (d)* Præfert illud S. Georgium stantem dextraque hastam, sinistra clypeum tenentem cum inscriptione: Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕ hoc est ὁ ἅγιος γεώργιος, aversa vero parte hæc apparet inscriptio: 5) BULLA CONSTANTINI.

ΚΩΝϚΑΝ
ΤΙΝΟΥ ΣΦΡΑ
ΓΙΣΜΑ ΠΡΟΚΑ
ΘΗΜΕΝΟΥ.

Hoc est, Κωνσαντίνου σφράγισμα προκαθημένου. *Constantini Præsidis sigillum.* Tantopere nimirum hoc sanctulo delectati sunt Græculi, ex quo semel eos opinio de illo adjutore pervaserat, ut non modo numis, sed ipsis quoque sigillis ejus imaginem insculpserint. Qua de re præter laudatum du Fresne (e) videndus Lœscherus in eleganti de *numariæ rei usu in historia ecclesiastica* dissertatione. (f)

6) Quemadmodum vero ita solet fieri, ut ea, quæ principibus viris initio propria fuere, sensim cum aliis deinde atque aliis communicentur, ita & bullis plumbeis accidit. Nam posterioribus reip. temporibus etiam ad illustriores palatii proceres earum usus transiit, quod ex Angeli de Nuce notis ad Petrum Diaconum probat Carolus du Fresne. (g) BULLIS PLUMBEIS APUD GRÆCOS DEINDE VILIORES ETIAM SIGNARUNT.

X. Byzantinos sequantur Imperatores occidentales, quos non minus ac illos bullis plumbeis interdum delectatos esse constat. Sed rarius id factum oportet, cum paucæ supersint vel bullarum ejusmodi ectypa vel diplomata, quæ ab omni suspicione immunia præstare possis. Caroli M. bulla plumbea laudatur in Chronico Novalicensi, quod apud Duchesni- BULLÆ PLUMBEÆ IMPERAT. ET REG. OCCID.

a) *act. 4. ap. Bin. tom. 3. Concil. part. 1. p. 356.* b) *lib. 4. c. 109.* c) *de infer. ævi numism. n. 21. p. 18.* d) *lib. 2. Princip. Rom. p. 361.* * *Tab. I. n. 2.* e) *l. c. n. 32.* f) *n. 8.* g) *p. 642.*

Duchesnium in tomis rerum Francicarum habetur, ubi charta fundationis a Carolo M. renovata ita finitur: *Non enim ex consuetudine antetriorum regum hoc facere decrevimus, sed solummodo propter necessitatem & mercedis augmentum transcribere praecepimus hoc modo, & super PLUMBO sigillari jussimus.* Aliam porro Caroli sive Magni, sive Calvi bullam plumbeam, quæ in gazophylacio Regio Parisiensi servatur, describit Stephanus Baluzius, (a)* qui & diplomata nonnulla allegat, in quibus Imperator hic bulla (plumbea procul dubio) se signasse fatetur. Ingelwinus Parisiensis Præceptum de abbatia S. Eligii obtinuerat a Carolo Calvo, in cujus extrema parte hæc leguntur: *Ut autem hujus nostræ pissime donationis auctoritas potiorem in Dei nomine obtineat firmitatis vigorem, de bulla nostra insigniri jussimus.* Qualis formula etiam in alio diplomate pro Ænea Episcopo Parisiensi (b) occurrit. Porro in Chronico monasterii Farfensis, teste laudato Baluzio, extat diploma Lotharii Imperatoris, quod hanc in formulam desinit: *Et ut hæc auctoritas confirmationis nostra firmior habeatur, & per futura tempora a fidelibus sanctæ ecclesiæ & nostris verius credatur, & diligentius conservetur, more nostro eam subscribere, & de* BULLA NOSTRA *jussimus* SIGILLARI. Præterea Ludovici II Imp. chartam pro Monasterio S. Clementis Insulæ Piscariæ anno DCCCLXXV. descriptam profert Ughellus. (c) Sed cum illud diploma suspectum videatur laudato C. du Fresne, quid de bulla statuendum sit, alii judicent. Sed

BULLÆ, QUIBUS INSCRIPTUM: RENOVATIO REGNI FRANCORUM. 1) SANGENOVEFENSIS.

dicenda hic nonnulla de bullis plumbeis Caroli Regis, quæ eleganti inscriptione: RENOVATIO REGNI FRANCORUM se commendant. Plures hujus generis passim occurrunt, & videbimur operæ pretium facturi, si auctores, apud quos inveniantur, paulo accuratius hic recensuerimus. Primo igitur hujusmodi bullæ in gazophylacio S. Genovefæ asservatæ, meminit Carolus du Fresne (d) his verbis: *in ejus parte antica effictа principis imberbis & laureati lusca protome cum hac inscriptione:* KAROLUS MP. AGS. *in postica in medio circulo hi leguntur characteres:* RENOVATIO-REGNI-FRANCOR. Si ipsa gazophylacii Sangenovefensis descriptio, qualem nobis dedit Claudius du Molinet, (e) esset ad manus, procul dubio accuratam non descriptionem, sed delineationem dare liceret. Sed cum jam hoc libro destituamur, non est quod præterea speremus. Interim observo, Patinum (f) etiam hujus generis bullam possedisse, qui hoc nobis de ea judicium dedit: *Unum addam, me ex tot recentioribus numis unum selegisse, qui mihi est instar thesauri: Carolum Magnum repræsentat, Regem Galliæ primum, deinde Imperatorem: non quidem cum toga imperatoria, aut cum ense & globo, sed tantum cum laurea ornamentorum vicem supplente. Materia ejus,* PLUMBUM *scilicet, indicat sigillum fuisse: Inscriptio superbissima est* (eadem nimirum, quam supra retulimus) *quam sive numo huic propriam affixerit Imperator, vel diplomatibus suis, sane ad Francorum gloriam plurimum confert.* Præter Patinum & aliam ejusdem generis bullam plumbeam invenias in Domini le Blanc elegantissima dissertatione super quibusdam Caroli M, Ludovici Pii, Lotharii eorumque successorum numismatibus Romæ signatis, quibus horum Imperatorum supremum in urbem Imperium demonstratur, (g) ubi illa ita describitur, quod altera parte præferat Caroli effigiem cum inscriptione: D. N. KAR. IMP. P. F. P. P. AUG. in aversa facie civitatem cum perigraphe: RENOVATIO. ROMAN. IMP. infra ROMA. (**) Denique & aliam hujus commatis in Archivo Sangallensi vidit Ioachimus Vadianus, (h) cujus en descriptionem ipsius Vadiani verbis conceptam: *Caroli Crassi diploma extat Sangalli, nuper a me visum, in cujus* SIGILLO PLUMBEO *ipse Imperator laureatus cernitur cum hac inscriptione:* CAROLUS M. AUGUSTUS *& in altera sigilli parte hæc verba ibidem laureo fertulo inclusa leguntur:* RENOVATIO REGNI FRANC. Nec tamen putandum est, soli plumbo hanc inscriptionem insculpi solitam. Extant enim apud Mabillonium (i) tres bullæ aureæ, una Ludovici Pii, altera Caroli Calvi, & tertia Ottonis M. in quibus eandem reperies. Cum igitur tot passim conspiciantur hujus bullæ exemplaria, duo præcipue de illis in quæstionem venire animadverto: *Primum* quidem, cuinam Carolo hæ bullæ tribuendæ sint? *alterum* vero, an pro genuinis habendæ

2) SANGALLENSIS.

a) *not. ad Capitular. Reg. Francor. p. 1284. Tom. 2.* * *Tab. I. n. 11.* b) *Baluz. l. c. p. 1485. Tom. 2.* c) *tom. 6. Ital. S. p. 1300.* d) *l. c. p. 641.* e) *dans le cabinet de la bibliotheque de Sainte Gennevieve.* f) *thesaur. numism. prope fin.* (**) *Tab. I. n. 9.* g) *differt. historique sur quelques monnoyes de Charlemagne. c 4. p. 24.* h) *lib. 2. de colleg. & monast. Germ. p. 53. tom. 3. Goldast. rerum Alam.* i) *cap. 11. supplem. de R. D.*

habendæ videantur. Et ad *primum* quidem quod attinet, video tum Carolum du Fresne, tum Patinum, tum Dominum le Blanc illas magno consensu asserere Carolo M. Et certe in illa Domini le Blanc non modo inscriptio RENOVATIO ROMAN. IMP. cum gestis hujus Imperatoris, sed & ipsa Caroli effigies cum observationibus eruditorum de barba ejus egregie conveniunt, cum e contrario Carolus Crassus plane imberbis conspiciatur in sigillo Paderbornensi (a) numoque ab Octavio de Strada (b) delineato. Vt adeo non dubitandum videatur, quin ista Carolo M. tribuenda sit. At Sangenovefensis, ut & illa Patini procul dubio Caroli Crassi est, cum plane similes videantur illi Sangallensi, quam profert Vadianus. De hac enim eo minus ambigendum est, quod diplomati Caroli Crassi adhæret, cujus finem Vadianus subnectit: *Data Non. Octob. Anno incarnationis domini M CCC LXXXIII. indictione secunda, anno vero imperii Domini Caroli in Italia III in Francia II. Actum Papiæ in Dei nomine feliciter.* Contraria forte videri posset inscriptio bullæ Sangallensis, quæ ita se habet: CAROLVS M. AVGVSTVS, sed respondet Vadianus, dudum esse observatum, quod hoc cognomen non tantum Carolo M. sed & Calvo Crassoque dari consueverit. Et certe Eckehardus junior vix aliter vocat Carolum Crassum, quam Magnum, quod plura ejus loca testantur, (c) idque ex Chartario Sithiensi etiam probat doctissimus Mabillonius. (d) Sed omnia hæc loca indicant quidem, Carolo Crasso ab aliis nonnunquam id nomen dari consvevisse, sed quod ipse sibi hoc tribuerit, plane est incredibile. Sane enim id cognomen non rerum gestarum magnitudine meruerat, ut illud inter titulos jactare potuerit, sed Magni vox, Caroli hujus nomini adjecta, nihil notabat aliud, quam Crassum, hoc est, membrorum artuumque mole conspicuum. Hanc sane vocis significationem Carolingorum ævo admodum fuisse familiarem, vel inde liquet, quod ipsi Carolo M. id nomen æque non a rerum gestarum magnitudine, sed corporis potius erectiori statura adhæsisse nonnullis videtur. Quam in rem hos versiculos ex Egidii cujusdam Parisiensis MSC lib. I. Karolin. profert Carolus du Fresne. (e)

CVI CAROLO SINT TRIBVENDÆ?

CAROLVS CRASSVS AN ET CVR M. DICTVS.

Augusti quarto Nonarum luce coire
Concilium fecit, (f) ad quod cum conjuge Regem,
Et cum suscepta de conjuge prole vocavit.
Tunc missam incipiens, quando consedit ad aram
Regificos cultus aptavit utrique parenti,
Cum quibus impresso natorum crinibus auro
Inter utrumque duos chrismavit vertice fratres,
Nominis ejusdem nisi quod de fratribus alter
Dignoscendus erat Karolus cognomine Magni,
Corporis ex habitu, meritis cognominis omen
Qui bene MAGNVS erat, quia sicut corpore supra
Illius ætatis primæva debitu MAGNVS,
Sic animo majorque fuit virtute futurus.

Quæ plane conveniunt cum προσωπογραφίᾳ hac Eginharti: (g) *Corpore fuit amplo atque robusto, statura eminenti, quæ tamen justam non excederet: nam septem suorum pedum proceritatem ejus constat habuisse mensuram.* Vt prætermittam hic, quæ de ejus statura corporisque habitu commentatur fictitius Turpinus. (h) Vt igitur a Carolo M. ad Carolum Crassum redeamus, negari inquam non potest, eum id nominis non aliunde quam a corporis mole esse adeptum, atque adeo nihil fuisse causæ, quamobrem illud in sigillis jactaret. Quæ cum ita sint, rectius sane conjecit doctissimus Conringianæ Censuræ vindex, (i) Vadianum properante oculo adspexisse bullam, in qua non CAROLVS M. sed CAROLVS IMP. legatur, & vox IMP. unica litera M. exprimatur, ita ut primum ejus fulcrum I simul præstet, tertio autem curvatura P. addatur. Ita sane se res habet in bulla Patini; ita in bulla Sangenovefana. Nam Carolus du Fresne inscriptionem ita refert: KAROLVS MP.
M AGS.,

a) *Monum. Paderb. p. 208. edit. 1.* b) *lib. 3. p. 382. de Rom. Princip.* c) *cap. 13. de vita S. Notkeri p. 233. cap. 16. p. 237. cap. 29. p. 243.* d) *lib. 5. de R. D p. 408.* e) *part. 2. Gloss. L. p. 348.* f) *Stephanus PP.* g) *de vit. & gest. Car. M. p. 9. ap. Reub.* h) *cap. 20. p. 80.* i) *Vindic. hist. pro Hermann. Conring. Cens. in dipl. Lind. c. 7. n. 14. p. 152.*

AGS., ideo quod operas contractionem istam trium literarum non satis commode exprimere posse sciret. Quod deinde sphalma ratus V. C. Thulemarius, inscriptionem non ut est, sed ut esse deberet, recensuit. Patet ergo ex his, quæ de plumbeis istis bullis disseruimus, illarum vel omnes, vel certe plerasque Carolo Crasso esse tribuendas.

AN SINT HÆ BVLLÆ GENVINÆ ?

XI. Hæc ubi scripseram, amicus quidam, qui me imprudente in schedas meas impolitas inciderat, percontari me cœpit, num serio hæc tanto molimine de bullis istis Carolinis statuerem, cum compertum sibi sit, Celeberrimum Tenzelium has bullas omnes tanquam spurias rationibus evidentissimis rejecisse. Quamvis igitur illa Tenzelii mihi satis essent nota, nihil tamen tunc festinanti amico erudito reposui, quam id, quod Mabillonius & Patinus & Carolus du Fresne & alii viri eruditissimi has bullas genuinas agnoverint. Ad studia reversus Tenzelii dialogos menstruos evolvi, ejusque rationes expendi paulo accuratius. *Primo* igitur id urgere illum video, quod Patinus, talium rerum censor sagacissimus, bullam suam recentiorem agnoverit. Sed cum quisque verborum suorum optimus videatur interpres, aut fallor ego, aut Patinus ipse satis in sequentibus docuit, se bullam hanc pro Carolina habere, atque adeo recentiorem vocare respectu aliorum, quæ supra attulerat, numismatum. Et quis credat, Patino tanto antiquitatis omnis promocondo unicam bullam plumbeam a recentiore manu confictam instar thesauri fuisse. *Deinde* laudatus Tenzelius contendit, Patinum nunquam ostensurum diploma, cui plumbea hæc bulla adhæserit. Enimvero licet Patinus diploma, ex quo petita sit, taceat, vel id tamen sufficit, quod Vadianus bullam suam, quæ Patinianæ illi, ut ovum ovo, est simillima, in diplomate invenerit. Non etiam fit verisimile, Vadiani diploma suspectum esse, cujus tot ante secula meminit Ratpertus in Casibus S. Galli. (a) *Denique* etiam inscriptio elegantior videtur Domino Tenzelio, quam Carolingorum ævum ferat. Enimvero novi quidem argutas illas & ad Romanorum plane elegantiam accedentes inscriptiones, quæ in nummis Carolinis Biæi & Palatii occurrunt, jure ipsos numos vocare in dubium. Sed permultum interesse puto inter istos numos & bullas nostras. Cum illorum falsitas omnium oculos feriat, hæ vero nihil adeo argutum habeant, quod istius ævi simplicitati repugnet. Inscriptiones enim hæ id sibi volunt, quod Carolus Crassus Augustæ non modo dignitatis decus, quod aliquandiu a Germanis exulaverat, genti suæ restituerit, verum etiam tria regna Germaniæ, Italiæ & Galliæ, per tantum temporis intervallum divisa, denuo felicibus auspiciis conjunxerit, atque adeo Imperium Rom. Francorumque regnum ad eam felicitatem, quali sub Carolo M. & Ludovico Pio fruita fuerant, revocarit. (b) Id vero non simplicius poterat exprimi quam inscriptionibus istis supra allatis. Hæc amico isti jam respondenda duxi. Dn. Tenzelium enim, cujus tela ille tum vibrabat, ipsum a nemine monitum sententiam mutasse, mitiusque postea de his bullis sentiisse, cum ex ipsius dialogis menstruis, (c) tum præcipue aliunde liquet.

ETIAM POST CAROLINGOS PLVMBO SIGNARVNT IMP.

XII. Atque hæc quidem de Francicis Imperatoribus certa atque indubitata videntur: num vero & Saxonicæ, Salicæ Sveviçæque stirpis Cæsares plumbearum bullarum usum retinuerint, res est paulo altioris indaginis, cum pauca ejus rei extent documenta. Hæc tamen cum nec ab Hœppinckio, nec a Thulemario observata sint, placet hic quædam eorum exempla recensere. Ottonis igitur III Imperatoris bullam plumbeam diplomati pro Metensi cœnobio S. Felicis ex vinculo coriaceo appensam allegat Mabillonius. (d) Novi etiam extare diploma ejusdem Imperatoris notatu dignissimum, quo jura ac privilegia ecclesiæ Romanæ confirmat, idque bulla plumbea munitum testantur Freherus, (e) Lehmannus, (f) Goldastus, (g) Zimmermannus (h) aliique. Sed cum illud diploma Baronio alisque videatur suppositititium, rem in medio relinquimus. Nec prætereundum putamus bullam plumbeam Conradi II elegantissimam, cujus meminit Cl. Knauthius, (i) de qua infra plura forte erunt dicenda.

XIII. Nec infrequens in aliis regnis ducatibusque bullarum plumbearum usus fuit. De Hispanis id ex Antonio de Yepez (k) & Illustr. G. G. Leibnitii Codice Iuris gentium diplomati-

a) *cap. 10. p. 10.* b) *Vindic. hist. pro H. Conring. p. 152.* c) *anno 1693. p. 996.* d) *lib. 2. c. 16. n. 17. p. 142. de R. D.* e) *sing. diss.* f) *lib. 5. Chron. Spir. c. 15.* g) *Const. Imp. p. 226.* h) *Amœnit. theol. p. 121.* i) *lib. 2. Antiquit. Comit. Ballensted. c. 18. p. 102.* k) *Chron. Ord. S. Ben. tom. 7.*

plomatico (a) observant doctiss. Thulemarius (b) & Mabillonius (c) de Regibus Cypri idem Mabillonius. De Siculis Regibus idem testatur Rocchus Pirrus. (d) De Dynastis pluribus Francicis idem ex actis & regestis Parlementorum annotat Carolus du Fresne. Nec est dubium, quin & alibi passim ejusmodi bullæ plumbeæ in usu fuerint, cum, ut supra observavimus, id metallum ad usum hunc sit accommodatissimum.

XIV. Interea hic notandum est, quod & Duces Veneti hodienum & alii principes Viri plumbum signandis literis jam olim adhibuerint. De Venetis res certa est, licet de instituti hujus origine nonnulli perperam sentire videantur. Male reipublicæ libertati consuluit Antonius Coccius Sabellicus, qui istius moris originem ab Alexandri III Pontificis clementia repetendam putat. Nam dudum ante isthæc tempora Duces Venetos sigillis plumbeis usos esse, probant Sansovinus (e) & Hieronymus Megiserius. (f) Et quamvis Sabellicus paulo post Obbonis auctoritati innixus se ipsum corrigat, atque id saltim de literis chartisque privatis intellectum malit, quæ cum ante Alexandri III tempora cera signatæ sint, ex eo tempore, non minus ac cetera monumenta publica, plumbeis bullis cœperint communiri: nescio tamen, an & hæc credibilia sint, cum respublica ad plenam libertatem summis jam tum viribus contenderit, ac ideo ne Imperatoribus quidem, nedum Pontificibus Romanis æquo animo paruerit, atque adeo non opus habuerit Pontificis indultu, si sigilla plumbea adhibere voluisset. Alios viros principes, qui plumbo signarunt, ex Honorato Bouche (g) & Vghelli Italia S. (h) nominat Mabillonius, (i) Vgonem de Baucio, Boamundum Principem Antiochenum, Cosman Protopatritium, Basilium aliosque.

NEC NON DUCES VENETI.

ALIIQVE VIRI PRINCIPES.

XV. Denique agmen regnorum, rerumque publicarum, in quibus plumbeorum sigillorum usum deprehendimus, claudant civitates. Nam & harum nonnullas id sibi juris vindicasse, apparet exemplo Lucensium, quos eo privilegio ab Alexandro II PP. donatos refert Ptolemæus Lucensis. (k) Nec dubito, quin & Romanæ civitati solenne sit plumbo signare. Nisi enim omnia me fallunt, hujus generis est sigillum illud S. P. Q. R. diplomati appensum, quo Iacobus Gutherius in Civium Nobilium Patritiorumque Romanorum numerum cooptatur, cujus typum elegantissimum (*) ipse profert laudatus Gutherius. (l) Sed nos de illo infra plura.

BVLLÆ PLVMBEÆ CIVITATVM.

XVI. Ecclesiasticum ordinem ordimur a Conciliis, quorum de bullis tractare, res est plena ambiguitatis. Nam de iis mirum ubique est in actis conciliorum silentium. Ingens *de conciliis rebusque conciliaribus* opus conscripsit Dominicus Cardinalis de Iacobatiis, quod Romæ prodiit anno 1538: Extat & Andreæ, Episcopi Mogorensis Hispani *Gubernaculum conciliorum*, actis concilii Constantiensis insertum a Cl. Dn. Hermanno van der Hardt: (m) Et quamvis in iis auctores omnia vel minutissima satis prolixe exequantur, sigilla tamen sive bullas ne attingunt quidem. Et certe non adeo antiquus ille mos videtur, quo singularibus sigillis usi sunt concilia ac synodi. Antiquissimorum conciliorum decreta solis Episcoporum subscriptionibus muniebantur. In mediæ ætatis synodis aut Imperatores, qui præsidebant, aut præcipuos Episcopos sigilla sua apposuisse video. Apparet id ex specimine chartæ synodalis a Mabillonio (n) editæ, quam solus signavit Rorico, Episcopus Laudunensis. Extat & decretum synodi Moguntinæ, sub Luitberto Archiepiscopo anno 888. habitæ, quod post Nicolaum Schatenium (o) ex ipso Corbeiensium archivo multo accuratius in lucem protraxit, & singulari dissertatione illustravit Christianus Franciscus Paulini. (p) In hoc vero decreto synodali frustra quæsiveris sigillum synodale, cum solus Luitbertus Archiepiscopus, qui primas in hoc congressu tenebat, *subscriptionem suam* ANNVLI SVI *impressione signasse* se fateatur. Id quod plane ita factum, ex autographo didicit laudatus Paulini. Nam de sigillo, huic decreto impresso, ita scribit: *Sigillum* ICONE LVITHBERTI *insignitum a longa vetustate exesum est.* Si plura decretorum synodalium autographa, qualia sunt illud de erectione ecclesiæ Magdeburgensis apud Sagittarium, (q) aliudque Synodi Goslariensis apud Maderum, (r) (de quo nos alibi (s) prolixi-

BVLLÆ CONCILIORVM.

M 2 us disse-

a) *part. 1. p. 185.* b) *l. c. c. 4. p. 16.* c) *lib. 2. c. 16. n. 17. p. 142. 143.* d) *tom. 1. p. 129. 316. 414. 475 tom. 2. p. 20. 279. 280. 283.* e) *lib. 11. hist. Venet.* f) *Descript. urb. Venet. lib. 2. c. 4.* g) *tom. 1. Hist. Provinc. p. 910. & 912.* h) *tom. 4. & 8.* i) *lib. 2. de R. D. c. 16. n. 17. p. 142. 143.* k) *p. 14. Annal.* *) *Tab. II. n. 4.* l) *lib. 2. de Iure Man. c. 35. p. 399.* m) *tom. 6 part. 4. p. 140.* n) *lib. 5. tab. 53. n. 3. p. 451. de R. D.* o) *lib. 1. annal. Paderb. p. 207. part. 1.* p) *Syntagm. Histor. Germ. p. 486. 489. 491.* q) *antiquit. Magdeb. n. 93. p. 60.* r) *antiquitat Brunsvic. p. 211.* s) *lib. 1. Antiquit. Gosl. p. 30.*

us disseruimus) aut ætatem tulissent, aut ex latebris protraherentur, dubium non est, quin eandem in illis initam esse signandi rationem constaret. Interea frustra de conciliorum sigillis quæritur, quæ nulla fuerunt. At seculo ineunte XV, quod synodale vocat eruditissimus Gvilielmus Cave, alia cœpit esse rerum facies. Nam tunc primum, si recte conjicio, in concilio Pisano excogitata fuerunt sigilla ista synodalia, quæ deinde in Constantiensi, Basileensi, & Tridentino retenta fuerunt. Ista vero plumbea esse, plura demonstrant decreta synodalia, quæ ipse vidi. Ex quibus etiam de eorum sculptura infra plura occurrent.

BVLLÆ PLVMBEÆ QVANDO INVENTÆ A PP.?

XVII. Iam ad Pontifices Romanos nobis veniendum est, qui bullarum plumbearum usum ita sibi veluti proprium fecerunt, ut, præter hos, pauci admodum eas hodie adhibeant. De tempore, quo primum istas adhibuerunt, magna video sententiarum divortia esse. Polydorus Vergilius, (a) curiosus admodum originum scrutator, non adeo antiquas facit Pontificum bullas, de quarum inventione ita sentit: *Institutum obsignandi literas Romani Pontificis plumbo unde ad posteros manarit, perdiu quæsivi, plumbo tam pretioso sese, credo, in viscera terræ rursus abdente, ut ne cuiquam prædæ esset, cum soli Romani Pontifices eo utantur. Equidem satis constat, AGATHONEM, quo sedente, magna sedi facta est honoris accessio, IN CERA annulo impressisse sigilla: Verum postea cum Romanus pontifex multa irrogaret privilegia, ut diplomata diuturniora fierent, placuit Stephano III ac deinde Hadriano I tabulas apostolicas PLVMBO obsignari. Fuit is annus salutis 772, cum ipse Hadrianus factus est Pontifex: nam antiquius non reperitur SIGILLVM PLVMBEVM.* Dissentit ab hoc Thomas Stubbius, inter Scriptores Historiæ Anglicanæ editus, qui Mabillonio teste (b) bullarum plumbearum Papalium originem Gregorio I tribuere videtur. Cum enim lis mota esset inter Wilhelmum Cantuariensem & Turstinum Eboracensem Antistites, ac ille suæ ecclesiæ privilegia pro se in medium protulisset, quæstionem subortam refert de diplomatum fide, quod in his bullæ plumbeæ desiderarentur. Dicente vero Cantuariensi, illo tempore bullas plumbeas nondum appendi consvevisse, Eboracensem protulisse diplomata Gregorii I & Honorii Pontificum jam tum bullis plumbeis munita. Sunt, qui etiam Gregorio I. antiquiores bullas plumbeas Pontificum statuunt. Nam Dominicus Rainaldus apud Leonem Allatium (c) longe antiquiorem facit bullarum usum, ad ipsaque Sylvestri tempora rejicit, cujus bullam plumbo obsignatam in archivo Aretino reperiri ait, aliasque etiam Leonis I, Gregorii M & Sergii bullas in Archivo Castri S. Angeli servari addit, qua in re ei & Bromptonus (d) assensum præbet. Nostrum non est hic tantas componere lites. Nec tamen dubitarim asserere, Polydori sententiam non minus, quam illam Rainaldi esse falsam. Alter enim nimis antiquas, alter nimis recentes facere videtur pontificum bullas. Hinc probabile est, initio Papas pauca diplomata eaque sola cera signasse, deinde vero seculo VII cœpisse plumbo ac cera uti promiscue, donec demum seculo VIII plane ceræ usus evanuerit & ad Brevia, quæ vocant, sit relegatus. Primo enim quemadmodum Sylvestri ut & Leonis I & Gregorii M. diplomata, vel ipsa antiquitate haut parum suspicionis habent, ut adeo illis non sine metu erroris innitaris, ita multæ apud Francisc. Gvaldum, Io. Pallatium & cel. Mabillonium (e) extant bullæ papales Pauli I. Iohannis IV. Sergii I. aliorumque Pontificum, qui ante Hadrianum I vixere. Deinde certum est, etiam post Hadriani tempora, non ita plane obsolevisse in curia Romana cerea sigilla, ut solæ bullæ plumbeæ sint adhibitæ, argumento egregio, harum usum tum admodum fuisse recentem. Sic Iohannes XV Papa synodi Moguntinæ decretum in Corbeiensium gratiam confirmans, ipsius fere synodi verba retinuit, & ipse quoque *annuli sui impressione signasse* se scribit. Vtinam vero Cel. Paulini, quemadmodum Luithberti Moguntini, ita & Iohannis XV descripsisset sigillum, non esset dubium, quin cereum essemus habituri. Annulo enim in bullis plumbeis locus non est. Denique & id est notatu dignum, quod Pallatius, qui omnes Pontificum bullas & numos majori industria, quam judicio conquisivit, non possit antiquiorem proferre, quam plane indubiam habeat, quam Sergii I, exeunte seculo septimo viventis, cujus binas depingit, (f) alteram in bibliotheca Vaticana, alteram in museo Cardinalis Barberini servatam. Sed nec hæ quidem satis certo Sergio I tribui videntur. Solet enim Pallatius omnes bullas, in quibus numerorum nulla fit mentio, primo ejus nominis pontifici adscribere, in quo ne-

cesse

a) *lib. 8. de invent. rer. c. 2. p. 605.* b) *lib. 2. c. 14. n. 7. p. 128. de R. D.* c) *lib. 1. de perpet. consens. Occid. & Orient. eccl. c. 6. n. 12.* d) *p. 1718.* e) *lib. 2. c. 14. n. 9. p. 128.* f) *tom. 1. de gest. pontif. p. 340.*

necesse est sæpe illum errare, cum non antiquissimus sit mos, plures ejusdem nominis Pontifices, Regesque numeris distingvendi. Francorum certe Regum ævo nec dum quidem id consvevit fieri. Vnde non temere leges, Hludovicos Carolosque Reges se Primos, Secundos, Tertios vocasse, quod fecissent omnino, si moris id fuisset. Idem ergo de Pontificibus credere par est. Vt adeo nondum certum videatur, bullas illas, quas Sergio I adscribit Pallatius, vere ejusdem esse. At magis certa sunt, quæ seculo octavo non modo Pallatius, ex Francisco Gvaldo ac variis bibliothecis, sed & Cel. Mabillonius (a) producit, quæ omnia firmant nostram sententiam, de bullarum pontificiarum origine in seculum octavum rejicienda.

AN PLUMBUM HUMILITATIS INDICIUM, AN VIDENTES PATRIARCHAS CP. AEMULATI.

XVIII. Quid Pontifices permoverit, ut plumbeis ejusmodi sigillis uterentur, non facile dixerim. Dominicus Rainaldus (b) hac in re summam Pontificum Romanorum agnoscit humilitatem, qua factum sit, ut, cum ceteri Reges ac Principes auro argentoque obsignent, hic servus servorum Dei plumbo, vilissimo metallo, contentus esset. Enimvero si paulo accuratius rem consideremus, eo fere adducimur, ut potius eos Græcorum æmulatione huc impulsos credamus. Sane enim ex quo Patriarchæ Constantinopolitani episcoporum œcumenicorum titulum pessimo exemplo affectaverant: omnem Romani Episcopi dedere operam, ne ulla in re illis concederent. Constat vero, Patriarchas Constantinopolitanos dudum uti consvevisse bullis plumbeis. Ipso enim seculo VIII, quo Pontifices primum eas solas adhibuisse diximus, illam usurpavit Germanus Patriarcha, cujus epistola extat in Codice Iuris Græco-Romani (c) μολιβδίνη βούλλῃ insignita, quæ & accurate ibidem describitur. Hic mos etiam posterioribus non fuit ignotus, quippe cum & Alexii & Constantini Lichudis plumbeæ bullæ in eodem codice occurrant, (d) quarum notitiam debemus diligentissimo Kirchmanno. (e) Plane igitur non est dubium, quin æmulatione horum accensi Pontifices suas quoque fecerint bullas plumbeas, quas patriarchæ Constantinopolitani, more ex Imperatorum palatiis accepto, ceterorum procerum Byzantinorum exemplo usurpare cœperant.

EPISCOPORUM BULLÆ PLUMBEÆ.

XIX. Vltimo loco Episcopos statuimus, qui non minus, ac Pontifex Romanus & Patriarcha Byzantinus plumbo olim signarunt, licet jam res plane obsoleverit. Apparet illud ex actis Concilii Cabilonensis II, anno 813 habiti, (f) ubi ita legimus: *Presbyter ad alium locum migrans literas etiam habebit, quibus sint nomina episcopi & civitatis PLUMBO impressa.* Cui geminum est testimonium Anastasii bibliothecarii: (g) *Et omnia hæc in quinque codicibus scripta sive compacta & omnium subscriptionibus roborata, sed & ipsos codices PLUMBEA BULLA munitos, atque sigillatim loci servatoribus traditos, patriarchalibus sedibus deferendos effecta est.* Denique huc pertinet etiam locus Flodoardi (h) de Actardo episcopo: *Epistolam suo nomine ad Nicolaum PP. dictari fecit, cum & BULLA sui nominis SIGILLAVIT.* Quem locum tam Carolus du Fresne, quam Dom. Thulemarius de bulla plumbea accipiunt: Idem laudatus Carolus du Fresne ex Bromptono, (i) ut & Mabillonius (k) ex Gervasio col. 1458. observant, Rochardum Cantuariensem Archiep. objecisse monachis S. Augustini, bullas suas proferentibus, non solere Cisalpinos episcopos apponere bullas plumbeas, sed cereas, additque contrarium de transalpinis patere ex Rocho Pirro. (l) At de Cisalpinis non minus ac de Transalpinis Episcopis res certa est. Nam & in Germania nostra & in Anglia non desunt diplomata, quæ bulla plumbea usos esse demonstrant præsules. Exempli loco esse poterit illud auro contra carum Brunonis Wirzburgensis Episcopi diploma, quo anno M XXXVI ecclesiæ suæ bona complura ad prædium Westphalicum Sünrickepertinentia donat, (m) in cujus calce ista legimus: *Volentes hujus itaque irreprehensibilis ordinationis nostræ firmitatem inconvulsam semper permanere, quid qualiter actum sit, tabulis æneis jam s. pe dictis annotavimus, præsentis chirographi pagina seriatim inscripsimus & SIGILLO NOSTRO per præsenti attestationi PLUMBEAM IMPRESSIONEM confirmavimus, ut sit memoriale a generatione in generationem.* Ejusdem generis fuit sigillum Ratbodi Archiepiscopi Treverensis, impressum ejus literis, quas producunt Regino (n) & nova post Marculfum col-

N lectio

a) *suppl. de R. D. cap. 11.* b) *ap. Allat. l. c.* c) *tom 1. lib. 1. p. 236.* d) *lib. 2. p. 256. & 264.* e) *cap. 8. de annul. p. 39.* f) *can. 41. ap. Bin. tom. 3. part. 1. p 195.* g) *præfat. ad synod. 8. ap. eund. tom. 3. part. 1. p. 606.* h) *lib. 3. hist. Rhem. c. 17.* i) *p. 1458.* k) *lib 2. c. 14 n. 7. p. 128.* l) *tom. 1. p. 320. tom. 2. p. 281.* m) *Schaten. l. 6. ann. Paderb: p. 508. part. 1.* n) *lib. 1. cap. 458.*

lectio formularum. (a) In iis enim ita loquitur Præsul: *Hanc ergo epistolam Græcis literis hinc inde munire decrevimus & ANNVLO ECCLESIÆ NOSTRÆ BVLLARE censuimus.* Quæ de plumbea bulla capit Baluzius. Huc pertinet etiam sigillum, quod describit Iohannes Hokfemius: (b) *Ostensum fuit in Capitulo coram Magistris SIGILLVM PLVMBEVM sive STANNEVM, ejusdem typarii cum magno sigillo argenteo Episcopi.* Extat porro inter Lindenbrogii (c) privilegia archiecclesiæ Hamburgensis charta Liemari Archiepiscopi Bremensis, quæ ita finitur: *In hujus rei testimonium, ut res gesta posteritati fiat cognita, chartam hanc conscribi jussimus, & BVLLA PLVMBEA, ut nobis mos est, signari.* Ex quibus interpretari licet aliam ejusdem Liemari chartam, (d) quæ pariter ita clauditur: *Et ut hæc ejus traditio & pactio firma sit & inconvulsa in perpetuum, placuit nobis & sibi, scriptum super hoc fieri & BVLLA nostra signari in perpetuum testimonium earum rerum.*

BVLLA ÆNEA. XX. Hæc sunt, quæ in sigillis usum habuerunt, metalla. Cetera enim constanter neglecta video, quod nec eodem, quo aurum & argentum splendore, nec pari cum plumbo commoditate se commendarent. Græcos tamen despotas, ut erant novarum rerum studiosi, sequiore ævo nonnunquam æs quoque adhibuisse, colligere mihi video ex Alexandri Imperatoris bulla ænea, in Museo Danico obvia, quam describunt Auctor Musei Danici (e) & ex eo celeberrimus Tenzelius. (f)

CAPVT SEXTVM.

DE SIGILLIS CEREIS, EORVMQVE VARIO COLORE, VT ET DE CRETACEIS ET DE MALTHA.

I. Cera Principibus & privatis communis.
II. Sigillorum cereorum colores diversi.
III. Color luteus.
IV. Color candidus olim omnibus Principibus communis.
Postea quibusdam privilegio concessus.
V. Sigilla rubra ab Imperatoribus CP. initio adhibita.
VI. Postea Pontifices eadem signarunt brevia.
VII. Imperatores Occidentales rarius rubra cera usi sunt.
Ceteri Reges frequentius.
VIII. Viridis color recentior.
IX. Color niger recentissimus.
X. Sigilla mixta qualia?
Seculares plerumque viridi, Clerici rubra cera signabant.
XI. An & cera cærulea locum in sigillis invenerit?
XII. Sigilla cretatea vel lutea.
XIII. Maltha.

I.

CERA PRINCIPIBVS ET PRIVATIS COMMVNIS. HActenus de iis sigillis actum, quæ cum ex metallis fiant, non nisi viris Principibus propria fuere. Sequuntur ergo jam cerea, a privatis non minus, quam illis adhibita. Nam & antiquissimæ Principum epistolæ ac diplomata non nisi cera signata sunt, & privatis, ex quo sigillis uti cœperunt, cera tum ob vilitatem, tum ob mollitiem visa est ad usum accommodatissima.

SIGILLORVM CEREORVM COLORES DIVERSI. II. De cereorum sigillorum antiquitate jam non dicemus, alias enim ad ipsas Græcorum & Romanorum antiquitates esset redeundum, quas tamen jam in fronte libri nos prætermissuros sumus polliciti. In media ergo ætate subsistere libet, ubi cum sigillorum cereorum usus fuerit frequentissimus, illud tamen sensim observari cœpit discrimen, ut coloribus a vulgo Principes se distinguerent. Occurrunt enim sigilla, quæ vel ex uno colore constant, vel e diversis sunt composita. Illa, quæ *simplicia* vocamus, vel lutea, vel alba, vel rubra, vel viridia sive prasina, vel nigra fuerunt. Hæc, quæ *mixta* dicimus, vel ex altera parte alba sunt, ex altera contrasigillum rubrum aut viride habent, vel plane rubra aut viridia sunt, luteæ

a) *Nova collect. form. n. 42. Vid. Baluz. Not. ad Capitular. reg. Franc. p. 1284. Tom. II. Sirmond. not. ad Goffrid. Vindocin. p. 42.* b) *Hist. Leod. in Episc. Adolfo Marcan. cap. 30.* c) *n. 33. p. 147.* d) *Ibid. n. 34. p. 148.* e) *Auctuarii sect. 3.* f) *Biblioth. curios. 1706. p. 369.*

luteæ ceræ veluti capſulæ incluſa, vel denique ex altera parte rubra, ex altera alba ſive lutea apparent.

COLOR LVTEVS.

III. Ex iis ſigillis cereis, quæ *ſimplicia* vocavimus, merito primum hic ſibi locum depoſcunt lutea ſive flava, cum conſtet, hunc colorem olim quam frequentiſſime eſſe adhibitum, & fere omnium primum in diplomatibus medii ævi locum inveniſſe. Antiquiſſima Francorum Regum diplomata ſemper ceram flavam cum aliqua ſorde palleſcentem præferunt, talemque in diplomate etiam quodam Dagoberti Sanmaximiniano Treverenſi reperiſſe ſe ſcribit Wilthemius, (a) qui ideo & aliud ejusdem Dagoberti diploma in cœnobio Horreenſi ſervatum ſuſpectum habet, *quia materia* (ceræ) *multum diſcrepat Maximiniano, & fuſca magis eſt & cinerei ſaturi coloris.* At Mabillonius (b) ſub prima Regum Francorum ſtirpe *ceram albam* obtinuiſſe mavult, *aliquando tantiſper rubricatam*, idque etiam obſervatum ſub ſecunda ſtirpe teſtatur. Quod facile ego quidem concedam. Licet enim color in ſigillis Carolingorum, quæ ipſe vidi, paulo magis ad luteum, quam album videatur accedere, tribuendum tamen id exiſtimo diuturnitati temporis, qua factum forte eſt, ut a pulvere & humiditate aëris colorem hunc aſſumſerint. Ceram enim vel nive candidiorem cum tempore magis ſubinde magisque flaveſcere, experientia docet. At ſequenti tempore cera flava, quæ paulatim a Principibus cœpit negligi, ad privatos fere & monaſteria tranſiit. Vix enim ſeculo inprimis XIV & XV apparet ſigillum monaſteriorum, aut privatorum, quod non ceræ luteæ impreſſum ſit. Nec tamen plane nulla ſuperſunt Imperatorum, Principumque ſigilla poſt illa quoque tempora ceræ flavæ impreſſa. Nam Sigismundi ſigillum in cera flava vidit laudatus Marquardus Freherus, & ipſe plura Ducum Epiſcoporumque ſigilla notavi ceræ flavæ ſive luteæ ſeculo inprimis XIV impreſſa. Quale & illud eſt Agnetis Duciſſæ Schweidnicenſis, quod deſcribit Frid. Lucæ. (c)

COLOR CANDIDVS OLIM OMNIBVS PRINCIPIBVS COMMVNIS.

IV. Cera alba ſive candida, ex quo flava vileſcere cœperat, in maximo honore fuit, eaque vix alii, quam viri principes, hoc eſt, Cæſares, Duces, Epiſcopi, Capitulaque cathedralia utebantur. Ordimur a Cæſaribus, quorum ſigilla, Saxonum, Salicorum, Hohenſtauffiorum, ſequentiumque ævo, pleraque ceræ albæ impreſſa reperimus. Conradi II ſigillum ceræ albæ impreſſum notat ὁ πάνυ Tenzelius. (d) Alia ejusdem generis ac coloris Henrici III, Henrici IV, Henrici V, Lotharii, Conradi III, Friderici I, Henrici VII, Gvilielmi, Rudolphi, Caroli IV, Friderici IV ipſe non ſemel vidi. Wenceslai diploma, quo balneatoribus conſultum voluit, cera alba obſignatum obſervat Dominus Thulemarius, (e) eademque uſum etiam eſſe Ludovicum Bavarum, ex Herwarto, (f) præclaro Ludovici defenſore, docet. Nec pauciora ſuppetunt exempla, ex quibus & Principes & Comites ejusdem coloris cera uſos eſſe liquet. Hujus generis vidi ſigillum Henrici Leonis, aliudque Henrici Comitis Palatini Rheni, nec non aliud Friderici Comitis Palatini Sommerſenburgenſis, pluraque Principum Anhaltinorum, ſed & comitum nonnullorum, veluti Slademenſium & Everſteinenſium. Comites Pictavienſes cera alba ſignaſſe, auctor eſt Io. Beslius. (g) Laudatus Tenzelius ſuppeditat ſigilla ceræ albæ impreſſa Ludovici III Landgravii Thuringiæ, (h) nec non Premislai Ducis Auſtriæ & Marchionis Moraviæ. (i) Nec deſunt exempla alia, quæ jam conſulto omittimus. Porro eodem colore utebantur Epiſcopi. Marcolfi, Archiepiſcopi Moguntini, diploma cera alba ſignatum laudat Dominus Tenzelius, (k) Epiſcopi Havelbergenſis literas cera alba anno M CCCC LVI ſignatas Illuſtr. Dn. Thulemarius. (l) Ipſe vidi literas Gerhardi, Epiſcopi Hildeſienſis, S. Engelberti, Archiep. Colonienſis, pluriumque aliorum præſulum, quarum ſigilla ceræ candidiſſimæ impreſſa erant. Licet igitur omnibus olim Principibus ſecularibus æque ac eccleſiaſticis ceræ candidioris uſus veluti communis fuerit: ultimis tamen ſæculis paulo rarior haberi, atque extra Germaniam parcius adhiberi cœpit. Vnde Fridericus IV Cæſar, recens a ſe creato Duci Modenæ & Reggii dedit facultatem cera alba ſigillandi, (m) qua dudum omnes uſi fuerant Principes per Germaniam. In aliis diplomatibus, quibus Ducatus ſunt conſtituti, vix re-

POSTEA QVIBVSDAM PRIVILEGIO CONCESSVS.

a) *Vid. Vindic. hiſt. pro cenſura Conring. p. 87.* b) *lib. 2. c. 16. n. 1. p. 135.* c) *atr. Duc. p. 1383.* d) *Hiſtor. Goth. ſuppl. 2. p. 387.* e) *cap. 5. de bull. p. 24.* f) *apol. Ludov. Bav. contra Bzov. p. 233.* g) *hiſtoire des Comtes Pictois. p. 538. 543.* h) *l. c. p. 481.* i) *l. c. p. 597.* k) *l. c. 464.* l) *l. c. cap. 5. p. 24.* m) *Io. Bapt. Pign. hiſt. Princip. Eſtens. p. 544.*

peries mentionem hujus privilegii fieri, nec in eo quidem, quo idem Fridericus Imp. Comites Holsatos ad Ducalem dignitatem evexit. (a) Cujus rei non alia forte reddi poterit ratio, præter quamquod Comites Holsatiæ jam tum, antequam eam dignitatem fuerant adepti, cera candida usi sint.

SIGILLA RUBRA AB IMPERATORIBUS CP. INITIO ADHIBITA.

V. Rubra cera, quo ad purpuram accedit propius, eo magis Imperatoribus Regibusque digna visa est, quam in sigillis usurparent. Constat id initio de Byzantinis, quos duplici cera, hoc est rubra ac prasina, signasse tradit Balsamon, (b) ea de causa, ut & Imperatores se & patriarchas esse demonstrarent. Equidem si exempla requiras, facile Ius Græco-Romanum multas suppeditabit Cæsarum constitutiones τὴν κηρόβουλλον σφραγῖδα φερούσας, sed cujusnam sint coloris, non est additum. Sed & Carolus du Fresne (c) profert sigillum quoddam cereum papyro superfusum Demetrii Palæologi Despotæ, epistolæ ad Carolum VI Francorum Regem exaratæ attextum: sed rubrumne fuerit, an alius coloris, non addidit. Attamen id non male videmur conjicere, cum certum sit, Despotas sequiore ævo omnia fere Cæsarum insignia usurpasse. Ceterum illud est observatu dignum, quod Codinus (d) scribit, cereas bullas ἰδικὰς μὴ γίνεσθαι ἀλλαχοῦ παρὰ τοῦ βασιλέως, ἢ μὴ πρὸς τὴν δέσποιναν τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ δέσποιναν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ τὸν βασιλέα, τὸν υἱὸν αὐτοῦ. hoc est, *cereas ejusmodi bullas a Rege non aliorsum dirigi, nisi ad Dominam matrem & Dominam uxorem & Dominum Regem filium.* Quod tamen non est usquequaque verum. Multæ enim constitutiones in Ius Græco-Romanum relatæ, licet non sint ad matrem, conjugem aut filios Imperatoris directæ, cereis tamen sigillis sunt communitæ, argumento indicioque certissimo, eorum usum latius patuisse, quam quidem existimat Codinus.

POSTEA PONTIFICES EADEM SIGNARUNT BREVIA.

VI. Ejusdem coloris ceram adhibuere Romani Pontifices in brevibus, quæ vocant, sub annulo Piscatoris expeditis. Cum enim trium generum sint Pontificum literæ, placuit & diversa adhibere sigilla, quo facilius eorum forma distingueretur. *Primi* generis literæ ex cancellaria apostolica prodeunt & bullæ vocantur. *Secundi* generis sunt brevia, quorum non est alia nominis ratio, quam a Germanico Brieff/ hoc est, epistola, lingua antiqua Saxonica einen Brev vocant, quantumvis in alia confingenda etymologia se torqueant Rebuffus, (e) F. Bonagratia, (f) Zimmermannus, (g) Dominicus Raynaldus, (h) Iureconsulti complures & accuratissimus Mabillonius. (i) Hæc vero brevia signantur annulo Piscatoris in cera rubra, quemadmodum & pleraque in papyro exarata observant scriptores, licet & membranaceum Iulii III. PP. in Heidelbergensis academiæ chartophylacio viderit Illustris Thulemarius. *Tertium* denique literarum Pontificis genus constituunt epistolæ privatæ, quarum de obsignatione discrepare auctores videri possent. Dominicus enim Macer (k) tertium sigillum Pontificis vocat signum: in eoque quandam sacræ scripturæ sententiam incidi refert. At Mabillonius (l) literis privatis gentilitia Pontificis insignia appendi observat. Sed videtur Macer vocem *Sigillum* abusive intelligere de signis atramento ductis, quæ in bullis Pontificiis a Leonis IX ætate inveniuntur. Nos cum jam solum de cera rubra, cui in brevibus sigilla imprimuntur, agamus, de illa audire juvat Cardinalem de Luca, (m) cujus verba diligentissimo D. Ioanni Andreæ Schmiedio, (n) Abbati Marienthalensi venerabili, debemus, ex quibus tota nobis hujus sigilli ratio constabit: *Cumque, uti dictum est, per dictum secretarium brevium majora & graviora negotia papalia expediantur, ipsaque brevia aliud non habeant signum authenticum, nisi subscriptionem secretarii & impressionem dicti sigilli in CERAM RUBEAM, de facili delebilis vel amovibilis: hinc pro certitudine expeditionis bene provisum est, non solum cum registratione in libris seu registris, diligenter tentis & custoditis (ut etiam fit de aliis literis cancellariæ sub plumbo) sed cum minutis, seu matricibus subscriptis manu ipsius papæ, quæ per secretarium conservantur pro ejus indemnitate, ac etiam pro certificatione veritatis gratiæ, atque pariter suis statutis temporibus in archivo apostolico diligenter custodiuntur.* De ipso annulo piscatoris & charactere ejus infra erit plura dicendi locus.

VII. Im-

a) *Meibom. tom. 3. Rer. Germ. p. 213.* b) *de privil. patriarchal. p. 444.* c) *differt. de infer. ævi num. n. 11. p. 8.* d) *de official aul. Constant.* e) *part. 3. prax. benef. tit. de brev. apost. p. 598.* f) *Summul. quæst. Regul. p. 14.* g) *amœnitat. theol. nerv. 1. p. 266.* h) *apud Leon. Allat. l. 1. de consens. perpet. Orient. & Occident. eccl. c. 6. n. 12.* i) *lib. 2. cap. 14. de R. D. n. 11. p. 130.* k) *Hierolex. p. 38.* l) *l. 2. c. 25. n. 8. d. R. D. p. 186.* m) *Relat. Roman. Cur. forens. part. 2. disc. 7. n. 15.* n) *differt. de annul. pastor. p. 37.*

IMPERATORES OCCIDENTALES RARIUS RUBRA CERA USI SUNT.

VII. Imperatores Germanicos non minus ac Orientales rubro nonnunquam colore in sigillis esse delectatos, multis exemplis compertum habeo. Sed quando id primum fieri cœperit, non perinde exploratum est. Carolingos non secus ac Merovingos cera tantisper rubricata aliquando usos esse, observat Mabillonius. (a) Postea pleraque Imperatorum, qui ante ferale istud interregnum vixere, sigilla aut flava, aut alba esse supra annotavimus. Antiquissimum, quod mihi jam succurrit, sigillum rubrum, est illud Friderici I Imperatoris, præclaro diplomati Spirensi attextum, quod tanti visum est civibus Spirensibus, ut ejus exemplar tabulæ æneæ literis inauratis incisum, una cum ipsius Cæsaris imagine in fronte summi templi cathedralis collocatum consecrarent: Sigillum enim hujus diplomatis ita describit Lehmannus: (b) Das Sigell dieses Brieffes ist in ROTHEN WACHS mit diesen Worten: *Fridericus Dei gratia Romanorum Imperator Augustus &c.* Post interregnum frequentior fuit rubrorum sigillorum usus. Rudolphi Habsburgici sigillum, insigni privilegio ecclesiæ SS. Simonis & Iudæ, appensum ipse vidi, quo nihil potest esse elegantius. Nam & totum rubrum est, quod est rarius, cum plerumque rubra sigilla capsa cerea flava circumdari solerent, & ipse color tam est elegans, ut plane videatur purpureo similis. Ejusdem plane generis sigillum Adolfi, nisi me animus fallit, inter chartas ecclesiæ Montis S. Petri vidi. Memini, me etiam de sigillo rubro Sigismundi Cæsaris legere, sed locum ipsum, quem notare prætermisi, invenire jam non potui. Hæc sunt Cæsarum sigilla ex utraque parte rubra. De mixtis enim paulo post erit dicendum.

CETERI REGES FREQUENTIUS.

De ceteris quoque Regibus constat, eos rubris sigillis sæpe numero uti consvevisse. Dicemus saltem de Regibus Francorum. Auctorem habeo Mabillonium, (c) non modo sub prima Regum stirpe ceram nonnunquam rubricatam, sed & sub tertia ut plurimum rubeam apparere, donec Philippus II & viridem colorem adhibuerit. De ceteris dicere supervacaneum foret, cum res sit in propatulo.

VIRIDIS COLOR RECENTIOR.

VIII. Viridis coloris in Germania plane nullus ante seculum XIV usus fuit. Ex quo vero usurpari cœpit, rarius totum sigillum ex cera ejusdem coloris constat, sed plerumque cera flava est circumdatum. Merito igitur inter rariora referenda sunt sigilla, quæ prorsus sunt viridia. Ego quidem non nisi bina vidi hujus coloris. Alterum Henrici Ducis Brunsvicensis & Præpositi S. Crucis Hildesiensis literis anno M CCC XLVII exaratis appensum; alterum Abbatis S. Michaëlis Hildesheimensis anno M CCC XCV. Cetera omnia, quæ ipse tractavi, non inter pura, sed mixta erant referenda. At hæc de Germanis. In Oriente enim jamdudum cera prasina tum ab Imperatoribus Byzantinis, tum a patriarchis præcipue usurpata est. (d) Sed & Reges Galliæ cera viridi a principatu Philippi II uti solitos, atque uti etiamnum, observant Stephanus Pasquier, (e) Andr. Fayn, (f) Carolus du Fresne, (g) Mabillonius (h) & laudatissimus Thulemarius. (i) Attamen cum de colore sigilli Gallici magna sit inter auctores controversia, placet adscribere, quæ Cironius, (k) auctor Gallus, hac de re observavit: *Reges nostri in his, quæ spectant ad supremam auctoritatem,* CINNABARIM, *seu* MIATON *adhibent: in Patrimonialibus vel aliis* PRASINUM *colorem.*

COLOR NIGER RECENTISSIMUS.

IX. Color niger, uti aliquid tristitiæ secum videtur ferre, ita non nisi in tristioribus rebus usurpari solet, nec quisquam temere hodie pullo colore in sigillis utitur, nisi luctum ac dolorem suum ex obitu inprimis suorum conceptum conspecta statim epistola amico innotescere velit. At olim ab isto colore plane video abhorruisse majores. Nec enim ullum hujus coloris sigillum vel in historicorum scriptis, vel in tabulariis mihi occurrit, literis patentibus, quas vocant, appensum. At extra Germaniam eum colorem hodie nonnunquam etiam in negotiis lætioribus adhiberi comperio. Dixi, hodie istud fieri. Nam olim ita factum omnes tacent scriptores. Sic nigræ tantum ceræ usum quibusdam nobilibus relinqui, ait Hœpinckius. (l) Magnum Melitensium equitum magistrum nigra signare literas commeatus, (die Passeporten) auctorem habeo illustrem Thulemarium. (m) Qui

a) *lib. 2. c. 16. n. 1. p. 135. de R. D.* b) *lib 5. Chron. Spir. c. 64. p. 531.* c) *lib. 2. c. 16. n. 1. p. 135. de R. D.* d) *Kirchmann. cap. 8. de annul. p. 39.* e) *aux recherche de la France liv. 2. chap. 5.* f) *lib. 3. Theatr. honor. p. 683.* g) *part. 3. Gloss. Latinit. p. 853.* h) *lib. 2. c. 16. n. 1. p. 135. de R. D.* i) *cap. 5. de bull. p. 25.* k) *ad Compilationem Quintam Decretal. Honorii III. tit. 10. cap. 2. p. 211.* l) *cap. 3. de jur. sigill. p. 70.* m) *cap. 3. de bull. p. 14. cap. 5. p. 26.*

& ex Martini Crusii Turco-Græcia (a) observat, aliquando etiam Patriarcham Constantinopolitanum diplomatibus suis, (quibus argenteo calamo hæc verba Ιερεμίας ἐλέῳ θεοῦ subscripserat) nigræ ceræ sigillum addidisse.

SIGILLA MIXTA QVALIA.

X. Sed satis hæc de sigillis cereis *puris*, hoc est, ex uno eodemque colore sive flavo, sive albo, sive rubro, sive viridi, sive nigro denique confectis. Iam proximum est, ut & de *mixtis* nonnulla dicamus. Placet vero, ut chartæ lectorumque tædio consulamus, paucis hisce aphorismis omnia, quæ mihi de iis observare licuit, includere. Notari igitur hic velim:

1) Sigillorum mixtorum nomine me intelligere ea, quæ ex diversi coloris cera sunt composita.

2) Nullum hujus generis me vidisse seculo XIV antiquius.

3) Eorum esse diversa genera. Ac primo quidem ea observanda, quæ in tergo contrasigillum alio colore impressum habent. Dico, diverso colore id debere esse impressum. Nam sigilla secreta licet sint multo antiquiora, aut sola tamen literis appensa, aut colore eodem sigillis sunt impressa. Talia vero, de quibus nobis sermo est, multa vidi Caroli IV, Sigismundi aliorumque hujus ævi Cæsarum, porro Gerlaci Archiepiscopi Moguntini, Episcoporumque aliorum sexcenta, quæ referre piget.

4) Alterum genus sigillorum mixtorum esse eorum, quæ sculpturam quidem, aut rubræ, aut viridi ceræ impressam habent, sed tamen præterea cerea veluti capsula, aut albi, aut flavi coloris sunt circumdata. Hujus generis fere omnia sunt sigilla Episcoporum, Ducum, Principum, Comitum atque Nobilium, quæ seculis XIV & XV sunt confecta, inprimis ea, quæ secreta appellant. Nec tantopere curasse videntur majores his seculis, quo colore potissimum uterentur. Animadverto enim, omnes ecclesiasticos, veluti Archiepiscopos, Episcopos, Abbates, Abbatissas rubra usos; seculares vero Principes ac Comites non dubitasse viridem adhibere, quam tamen non modo civitates, nobiles, & monasteria, sed & privati eodem seculo usurpabant. Certe ex multis, quæ vidi, Ducum Brunsvicensium Comitumque Wernigerodensium, Stolbergensium, Mansfeldensium & Blanckenburgensium sigillis, his seculis confectis, nullum mihi succurrit, cujus alius fuerit color, quam viridis. At paulo post color viridis sordere etiam secularibus personis cœpit, ad rubrumque non modo Principes & Comites, sed & Civitates adspirare cœperunt: Unde plura extant privilegia Cæsarum, quibus hisce vel illis jus utendi cera rubra conceditur. De Mansfeldensibus id testatur his verbis Spangenbergius (b) (Anno 1512) hat Käyser Maximilian Graffen Hoyern zu Mansfeld die Gnadigung und Befreyung gethan / daß alle Graffen von Mansfeld sich hinfort wohlgebohrne schreiben und mit ROTHEN WACHS siegeln möchten und solten / denn sie biß auff diese Zeit nur grünes gebraucht hätten / dieses geschach den 25 Februarii zu Franckfort. Quæ verba ideo integra adduxi, quia Hœppinckium (c) illa male video allegasse. Si enim ipse evolvisset librum, non scripsisset, hoc privilegio Comitibus ceræ candidæ usum fuisse concessum. Plures ejusmodi Imperatorum Concessiones, inprimis Friderici IV, Sigismundi, Maximiliani II, Matthiæ, Ferdinandi II, Ferdinandi III & Magni Leopoldi Thulemarius (d) & Hœppinckius (e) recensent, quos exscribere nobis religioni ducimus.

SECVLARES PLERVMQVE VIRIDI, CLERICI RVBRA CERA SIGNABANT.

5) Rarissima esse ea, quæ ex binis diversis sigillis sunt composita, e. g. si quando Princeps & subditi eidem ceræ impressere sigilla, atque adeo ille rubro, hi alio colore usi sunt. Tale est illud Civitatis Francofurtensis ad Viadrum, diplomati super fundatione Monasterii Karthusiensis die 10 Augusti anno 1396 confecto, appensum, quippe quod, ill. Samuele Strykio (f) teste, *Gallum ac reliqua insignia Francofurtanæ civitatis in alba cera expressa exhibet, cujus parti superiori inserta conspicitur aquila Electoris Brandenburgica frustulo ceræ rubræ impressa.*

6) Ad ultimam classem referenda esse sigilla ea, quæ ex altera parte rubra vel viridia, ex altera alba vel flava apparent, ita ut limbus plane desit. Sed talia sicuti prioribus seculis

a) *lib. 7. p. 288.* b) *Chron. Saxon. cap. 348. p. 583.* c) *cap. 3. de jure sigill. p. 65.* d) *cap. 5. p. 23. cap. 10. p. 65. de bullis.* e) *l. c. cap. 3. p. 66.* f) *Vol. IV. Dissert. 5. de cera rubra cap. 2. p. 17.*

seculis pauca occurrunt, (ea enim, quorum limbus vetustate detritus est, huc non referimus,) ita seculo XVI fuere frequentissima.

XI. Ad calcem hujus capitis aliqua notare juvat, quæ sua se raritate potius, quam usu commendant. Primum esto id, quod de cera cærulea ex Diethero observat Dominus Thulemarius, (a) cujus ipsa verba addo: *Ceruleæ ceræ licet nullus fere usus sit, refert tamen Cl. Diether. ad Besold. d. voc. Wachs Carolum V Imp. Doctori Stockhamero Noribergensi anno 1524 privilegium talis ceræ utendi dedisse.* AN ET CERA CÆRULEA LOCUM IN SIGILLIS INVENERIT.

XII. Alterum est de sigillis cretaceis, sive terræ sigillaritiæ impressis, cujus usus in ultima Ægyptiorum Græcorumque antiquitate se offert. Iam supra (b) adduximus locum Herodoti de Μοσχοσφραγισταῖς, sive *hostiarum sigillatoribus*. In eo diserte nominat γῆν σημαντρίδα. Expressius hujus cretæ in sigillis adhibitæ meminit Servius Virgilii Scholiastes: (c) *Sibyllam Apollo pio amore dilexit: & ei obtulit poscendi, quod vellet, arbitrium. Illa hausit arenam manibus & tam longam vitam poposcit. Cui Apollo respondit, id posse fieri, si Erythream (in qua habitabat) insulam relinqueret, & eam nunquam videret. Profecta igitur Cumas tenuit: & illic defecta corporis viribus, vitam in sola voce retinuit. Quod cum cives ejus cognovissent, sive invidia, sive commiseratione commoti, ei epistolam miserunt* CRETA *antiquo more signatam, quæ visa, quia erat de ejus insula, in mortem soluta est.* Hæc igitur signandi ratio diutissime observata est, etiam Romanorum ævo. Meminit enim ejusdem Cicero (d) his verbis: *Cum Valentio ejus interpreti epistola Agrigento allata esset, casu signum iste animadvertit in CRETULA. Placuit ei: Exquisivit unde esset epistola, respondit Agrigento. Iste literas, ad quos solebat, misit, ut is annulus ad se primo quoque tempore afferretur.* Et alibi in oratione pro Flacco: *Hæc quæ a nobis prolata laudatio, obsignata erat CRETA illa ASIATICA, quæ fere est omnibus nota nobis: qua utuntur omnes non modo in publicis, sed etiam in privatis literis.* Sed & de signo impresso accipio illa Petronii: (e) *Statim allatæ sunt amphoræ vitreæ, diligenter GYPSATÆ.* Lagenas enim vel vacuas nedum vino Opimiano annorum centum plenas a diligentioribus matribus familias consvevisse signari, auctores habeo Ciceronem, (f) Horatium, (g) Martialem, (h) & Persium. (i) Vix equidem hæc attulissem, ad ultimam quippe antiquitatem referenda, nisi & medio ævo ejusdem usum non plane obsolevisse deprehenderem. Quo minus enim & Constantinopolitanos Imperatores terra ejusmodi nonnunquam usos dubitem, movent me inprimis verba Leontii Episcopi Neapolitani, quæ in actis Synodi VII habentur. (k) Ibi enim imaginum venerationem defensurus provocat ad sigilla Imperatorum, quibus honor exhiberetur sine periculo idololatriæ, cum quivis sciat, hanc se venerationem non literis, hoc est, ut ipse loquitur, chartæ, luto aut plumbo, exhibere, sed Cæsari. Diserte igitur inter genera sigillorum refert & πηλὸν, hoc est, lutum. Quod quid aliud hic notare possit, quam sigillum ejusmodi cretaceum, nondum video. Certe de creta ut & terra figlina hanc vocem nonnunquam accipi, patet ex illo Pausaniæ in Atticis: τῷ δὲ ἀγάλματι τοῦ Διὸς πρόσωπον ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ, τὰ δὲ λοιπὰ ΠΗΛΟΥ τέ ἐστι καὶ ΓΥΨΟΥ. Ut adeo vix dubitem, ejusmodi sigilla etiam sequiore ævo adhuc adhiberi consvevisse. SIGILLA CRETACEA VEL LUTACEA.

O 2 XIII. De-

a) *l. c. c. 5. p. 26.* b) *cap. 3. n. 6.* c) *ad lib. 6. Æneid. p. 1637.* d) *Verr. 6. c. 26.* e) *satyr. p. m. 14.*
f) *lib. 16. ad fam. epist. 26. Plane te rogo, sicut olim matrem nostram facere memini, quæ lagenas etiam inanes obsignabat, ne dicerentur inanes aliquæ fuisse, quæ furtim essent exsiccatæ; sic tu etiam si, quod scribas, non habebis, scribito tamen, ne furtum cessationis quæsivisse videaris.*
g) *lib. 2. epist. 2. v. 133.*

— — Posset qui ignoscere servis
Et signo læso non insanire lagenæ.

h) *lib. 9. epigr.*

Septem post calices Opimiani
Denso cum jaceam triente lassus,
Adfers nescio quas mihi tabellas,
Et dicis, Modo liberum esse jussi
Zenam, servulus est mihi paternus.
Signa, cras melius, Luperce, fiet:
Nunc signat meus annulus lagenam.

i) *Sat. 6.*

Et signum in vapida naso tetigisse lagena.

k) *ipsa verba vid. cap. 5. n. 9. §. 2.*

MALTHA. XIII. Denique & illud notatu non videtur indignum, quod veteribus in promtu fuerit ratio, ceram sigillis adhibendam ad usum arte accommodandi. Huc enim pertinet *Maltha*, quæ Polluci (a) est *cera, qua illinerentur judicum tabellæ*. Diversam ejus compositionem tradunt auctores, pro diverso ejus usu. Palladius (b) factam dicit *e pice liquida & axungia, vel sevo, item e calce minutatim superadjecta*. Sed maltham procul dubio intelligit eam, quæ vim habebat vitra aliaque hujus generis conglutinandi. Inde enim verbum *malthare*, quo pro *solidare* utuntur Plinius (c) & Scholiastes Iuvenalis. Idem Plinius (d) aliam maltham refert *ex calce recenti, vino, adipe & oleo confectam*, sed eam ad excitanda incendia adhibitam, ipse testatur: Ea enim cum semel ignem concepit, retinet illum tenacissime, & cum aliquid solidi attingit, ita adhæret, ut neque revelli neque ulla arte restingui possit, nisi operiatur terra & suffocetur. Hæc igitur nihil ad nos. Maltham ad signandas tabellas adhibitam, ita describit Festus: *Maltha dicitur a Græcis pix cum cera mista. Unde Glossæ vocant πισσόκηρον* & Hesychius *κηρὸν μεμαλαγμένον*. Sed de hac maltha, cum ad antiquiores potius pertineat, non est quod plura hic dicamus.

CAPUT SEPTIMUM.

DE

SIGILLORUM FIGURA ET DIVERSA QUANTITATE.

I. Figura sigillorum varia.
II. Merovingi orbicularia adhibuere.
Carolingi ovalia & postea rotunda.
Ovalia etiam post illud tempus usurpata.
III. Sigilla parabolica oblonga quando inventa?
IV. An Sigillum Alberti Brem. Archiep. apud Lambecium sit genuinum.
V. Sigilla triangularia.
VI. Sigilla quadrata.
VII. Sigilla trifolio similia.
IIX. Sigilla cava.
IX. Quantitas sigillorum varia.

I.

FIGURA SIGILLORUM VARIA. Quemadmodum materia atque coloribus, ita & figura mirum in modum in sigillis variatum est. Extant enim sigilla rotunda, sive orbicularia, extant ovalia, extant parabolica oblonga, quæ utrinque in cuspidem desinunt. Triangularia præterea, quadrata, trifolio similia & denique cava, quæ proxime ad lancis figuram accedunt. De singulis non nulla hic dicere operæ videtur pretium fore.

MEROVINGI ORBICULARIA ADHIBUERE. II. Orbicularia igitur & ovalia ut simpliciora sunt, ita & antiquissima censentur. Merovingicæ stirpis Reges Francici plerumque orbicularibus sigillis usi sunt, ut ex eorum ectypis a Zillesio, (e) Papebrochio (f) ac præcipue Mabillonio (g) editis patet, solis Childericis ovalem figuram præferentibus. At Carolingis ovalis figura magis placuit, usque ad CAROLINGI OVALIA ET POSTEA ROTUNDA. Carolum Crassum, qui orbicularem revocavit, quam & Arnolfus deinde & ceteri omnes Imperatores Germanici mira constantia retinuerunt. Hinc si pauca illa sigilla Caroli M. Hludovici Pii, Hlotharii ceterorumque Hludovicorum excipias, vix reperies aliud sigillum Cæsareum, quam rotundum.

Nec

a) *lib. 8. cap. 4. conf. Turneb. lib. 6. advers. c. 9. & lib. 8. c. 4.* b) *lib. 1. c. 17.* c) *lib. 36. c. 24. Hist. nat.* d) *lib. 2. c. 104. l. c.* e) *in S. Maximin. ap. part. 3.* f) *propyl. antiqu. ad tom. 2. April. Act. SS. tab. 1. p. 12. & passim.* g) *de R. D. passim.*

Nec tamen plane obſolevit ſigillorum ovalium uſus. Subinde enim Seculo inprimis XIIII epiſcopos & comites ſigilla hujus generis adhibuiſſe reperio. Placet hic tria proferre in medium, quorum duo priora ſunt Gerhardi Hildeſienſis Epiſcopi, literis anno M CCCXC & M CCC XCVI exaratis appenſa, poſtremum vero Hoyeri Comitis de Valkenſtein.

OVALIA ETIAM POST ILLUD TEMPUS USURPATA.

III. Sigilla oblonga atque utrinque acuta non ſunt adeo antiqua. Seculis enim XII & XIII demum uſurpari cœperunt, tum ab Epiſcopis, tum a monaſteriorum Abbatibus & Præpoſitis. Reperio & Principes eorumque conjuges nonnunquam talia uſurpaſſe. Sed id rarius & non niſi ſero factum. Plurima enim Principum ſigilla orbicularia ſunt. Ne tamen & oblongorum exempla deſideres, en illud Theoderici Marchionis Misniæ licet orbiculari quam oblongo propius, aliudque Iuttæ Miſnenſis & Orientalis Marchioniſſæ, quorum utrumque extat in Schlegelii hiſtoria Vetere Cellenſi. (a)

SIGILLA PARABOLICA OBLONGA QUANDO INVENTA.

IV. Huic ſententiæ meæ de origine ſigillorum oblongorum objici forte poterit ſigillum illud Adelberti Archiepiſcopi Bremenſis ſatis grande, cujus delineationem dedere H. Hamelmannus (b) & P. Lambecius. (c) Iam enim ſeculi undecimi anno quinquageſimo nono diplomati fundationis cœnobii Raſtadenſis appenſum dicitur. Enimvero videor mihi habere rationes, cur hoc ſigillum tanquam ſuppoſititium rejiciam. Primo enim non repe-

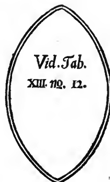
AN SIGILLUM ADELBERTI BREM. ARCHIEP. AP. LAMBECIUM SIT GENUINUM.

P ritur

a) *n. 24. p. 36. n. 33. p. 44.* b) *part. 1. Chron. Oldenb. c. 13.* c) *Chronol. & auctar. lib. 1. rer. Hamb. p. 260. edit. nov.*

ritur isto seculo, quo vixit Adelbertus, sigillum cereum aut Cæsaris, aut Ducis, aut Episco-pi per Germaniam, quod in calce literarum appensum sit, sed ad Friderici I usque ætatem omnes video ceram ipsi membranæ intexuisse. Testantur id tot tabulæ Bernhardi, Brunonis, Hermanni, Adelhogi Hildesiensium Episcoporum multo juniorum Adelberto, quas oculis meis vidi; testantur aliorum episcoporum diplomata, quæ infra, ubi de impressione & appensione sigillorum agendum fuerit, proferemus. Quid igitur causæ fuerit, cur hic Adelbertus communes seculi mores non sit secutus? Deinde si literas in peripheria hujus sigilli obvias cum aliis coævis sigillis contendas, magnum reperies discrimen. Sane enim in genuinis hujus ævi sigillis nunquam notabis hos characteres: 𝕾 pro S, ℌ pro H, 𝔐 pro M, 𝔈 pro E, ℭ pro C. Sed hæc plane sunt seculorum subsequentium. Denique suspicio vel maxima nobis suboritur ex binis scutis cathedræ affixis, quorum alterum duabus clavibus decussatim positis notatum archiepiscopatum Bremensem, alterum rhombis Bavaricis distinctum gentilia Adelberti arma notare debet. Quis vero vidit unquam scuta ejusmodi ad heraldicas regulas composita Adelberti ævo usurpata aut sigillis insculpta? Cur deinde Adelbertus usus esset insignibus Bavaricis? Auctor Chronici Gozecensis, (a) cui genuinam Adelberti genealogiam debemus, diserte ait, eum Filium Friderici Comitis Palatini Saxoniæ & fratrem Dedonis II & Friderici Palatinorum fuisse. Palatinatus vero Saxonici insignia posteris temporibus non rhombos ejusmodi, sed sive leonem, sive aquilam habuisse, consentiens est omnium Heraldicæ artis scriptorum sententia. Vnde nemo non videt, hoc Adelberti sigillum malæ notæ esse, & seculo XIII vel XIV non antiquius, quibus & eundem literarum ductum & morem, insignia ex utraque throni parte collocandi, viguisse infra patebit. Interea ut habeas, B. L. quo cum conferas sigillum Adelberti, delineationem tibi dabo non modo sigilli Bernhardi Hildesiensis episcopi, licet LXXIV annis illo Adelbertino recentius, sed & Heinrici itidem Hildesiensis episcopi, desumtum ex ejus literis, quæ annum præferunt 1313. Horum inquam delineationem hic dabo, ut ipse judices, utri Adelbertinum illud accedat propius.

V. Sequun-

a) *edit. cum Chronic. Montis Seren. p. 207. conf. Langii Chron. Citiz. p. 773.*

V. Sequuntur ea, quæ voco triangularia, eaque vel cordis figuram præ ſe ferentia, vel ſcuti, vel denique folii. Horum quoque uſus ante ſeculum XII non invaluit, quippe quo primum inſignia ac ſcuta gentilitia in ſigillis oſtentare cœperunt illuſtres familiæ. Nec eſt, quod de his ſigillis notem, niſi id, quod principes hac ſigillorum figura rarius, comites vero & nobiles, imo & urbium patricii frequentiſſime uſi ſint. Ex principum ſigillis illud Conradi Landgravii Thuringiæ & poſtea Fratris Ordinis Teutonici a Domino Tenzelio (a) depictum; ex comitum ordine Ottonis Comitis de Everſtein; ex nobilibus denique ſigillum Olrici de Wedeſtorp exempli loco dabimus, ut tres diverſas horum ſigillorum figuras eo exactius videas. SIGILLA TRIANGVLARIA.

a) *bibliotb. Curioſ. ad 1704. p. 1073.*

SIGILLA QVADRATA.

VI. Omnium rarissima sunt quadrata, nec tamen plane ignota. Quemadmodum enim & in monetis nonnunquam ea figura placuit principibus, ita & in sigillis aliquando adhibita est. Exempli loco sint duæ bullæ plumbeæ, altera Sergii cujusdam, altera Stephani, Pontificum Romanorum, quarum ectypa dedit Pallatius. (a)

SIGILLA TRIFOLIO SIMILIA.

VII. Trifolio aliquantulum similia non minus rariora sunt quadratis, & non tam communia, quam quibusdam propria fuisse videntur. Mihi unicum se obtulit Alberti Halberstadensis Episcopi, quod hic majoris evidentiæ causa subjicio:

SIGILLA CAVA.

VIII. Per cava sigilla non intelligo ea, quæ limbo ex alia cera circumdata sunt: nam ita aut omnia, aut pleraque sigilla XIV & XV seculorum possent cava appellari; sed illa, quæ sculpturam in medio orbe admodum depressam, perigraphen vero extantiorem habent, ut totum sigillum lanci videatur simile. Hujus generis bina tibi hic ostendo. Alterum Adelhogi Hildesiensis episcopi, alterum ecclesiæ S. Mauritii Halberstadensis.

IX. Atque

a) *tom. 1. de gest. pontif. p. 340. & tom. 2. p. 81.*

IX. Atque hæc quidem de diversis sigillorum figuris dicta sufficiant. Mille igitur exceptiones patitur regula Mabillonii, (a) qua sigilla affixa passim orbicularia, pensilia vero oblonga seu ovalia statuit. Nam nec desunt affixa ovalia, nec appensa rotunda, aliarumque figurarum, quas jam descripsimus. Si quantitatem spectes, non minus est inter sigilla discrimen. De aureis jam supra diximus. Cerea Francorum, ut & Conradi I & Henrici I ætate, florenum Germanicum non excedunt. Postea sensim magnitudine creverunt. Trium Ottonum sigilla tres fere digitos habent in diametro, Conradi II quatuor, Henrici III & IV paululum minus quam quatuor, Lotharii quatuor & semissem, Conradi III quatuor, Friderici I quatuor, nec non quatuor & semissem. Nec vidi ex seculo X & XII sigillum, quod quinque digitos excedat. At seculis insequentibus mirum, quantopere creverit sigillorum moles. Ottonis IV, Henrici VII, Gvilielmi sigilla diametro quinque digitos, Rudolphi I pene sex, at omnium maxima Friderici III septem absolvunt. Idem quoque discrimen in principum, episcoporum, monasteriorum sigillis observatur, quorum seorsim hic definire magnitudinem nimis esset tædiosum. Deficiente jam prope seculo XIV sigillorum moles veluti ad extremum deducta paulatim decrevit, donec ad eam, qua hodie utimur, rediit. Hinc exspirante seculo XV & ineunte XVI sigilla ab episcopis appensa notavi quadrimulo, quem einen Mattier vocamus, haut multo majora. Adeo etiam ex sigillis diversus seculorum genius hominumque animus ad novas subinde mutationes proclivis elucet, nobisque etiam in fluida hac ac molli materia impressa obversantur simulacra haut obscura humanæ vanitatis. QVANTITAS SIGILLORVM VARIA.

CAPVT OCTAVVM.

DE IMAGINIBVS ET INSCRIPTIONIBVS SIGILLORVM IN GENERE.

I. Spectanda potissimum sigilla Christianorum.

II. Christianis Gentilium Mythologia sorduit etiam in sigillis.

III. Sigilla Pipini cum Bacchi, & Caroli M. cum Serapidis capite suspecta.

IV. Notantur nonnulli hac in re κακόζηλοι.

V. Sigilla medii ævi simplicissima.

VI. Carolingorum sigilla elegantiora. Artes enim Carolino ævo renascuntur.

VII. Elegantiora etiam sigilla Salicorum ob eandem rationem.

VIII. Inscriptiones plerumque Latinæ.

IX. Exque ordiuntur fere a Cruce, quemadmodum & ipsæ chartæ & subscriptiones.

X. Quid hæ cruces notent?

XI. Cruces e subscriptionibus in sigilla transiere.

Q   *XII. No-*

a) *lib. 2. c. 19. n. 4. p. 151. d. R. D.*

XII. Nomen sine prolixo titulo scriptum.
XIII. Formulæ Dei gratia *origo.*
XIV. Origo Formulæ Dei & Apostolicæ sedis gratia.
Formulæ Dei & Imperiali gratia.
XV. Provinciæ Titulis sero adscriptæ. Episcoporum modestia.
XVI. Inscriptiones secundariæ quibus figuræ explicantur.
XVII. Sigilla inscriptione carentia.
XIIX. Conclusio Capitis.

I.

SPECTANDA POTISSIMUM SIGILLA CHRISTIANORUM.

IAm etiam imagines atque inscriptiones sigillorum spectaturis, denuo nobis in mentem redit instituti ratio, scopusque tractationis, quem nobis in ipso aditu præfiximus. Meminimus, inquam, nos pollicitos, quod non nisi de medii ævi sigillis simus acturi. Cum igitur hac ætate melior orbis hominumque pars Christo nomen dederit, video mihi potissimum Christianorum sigillorum habendam esse rationem. Ceteræ enim gentes, quemadmodum cum erroribus profanarum religionum barbariem plerumque conjungunt, ita nec in sigillis habent quicquam, quod admireris, nisi insignem stupiditatem. Nescio igitur, an facturus sim operæ pretium, si plura superaddam iis, quæ in tertio capite de istorum sigillis disputata sunt.

CHRISTIANIS GENTILIUM MYTHOLOGIA SORDVIT ETIAM IN SIGILLIS.

II. Primo igitur de Christianorum sigillis in universum id observatione dignum videtur, quod a veterum gentilium elegantia, quæ, ut ex eorum gemmis patet, fere in variis fabularum profanarum deliriis erat posita, ipsa imaginum inscriptionumque simplicitate se distingvant. Mirum enim est, quam abhorruerint Christiani ab iis rebus, in quibus gentilis mythologiæ extabant vestigia. Qua in re profecto magis sapiebant iis, quibus hodie nullum poëma videtur satis elegans ac politum, nulla pictura satis excogitata, nullum denique opus satis magnificum, quod non veterum Romanorum Græcorumque Deos Deasque ubique jactet & referat. Quo pertinet grave illud & auctore suo dignum Io. Francisci Pici Mirandulani judicium, in epistola ad Richardum Bartholinum Austriados auctorem elegantissimum: (a) *Vnum illud duntaxat desiderarim, Deorum gentium mentionem, quæ plurima est in carmine, non eo modo, quo sæpe uteris, fuisse constitutam. Siquidem optarem eos accersere, non ut olim poëtæ addicti eorum superstitionibus, verum ut ipsorum & osor & contemtor & expulsor ac vindex & plane propagator nostræ religionis, cujus es flamen. Sed hoc advertunt pauci, quod & sæpe numero in scriptis dolui & nostris in carminibus, me non probare illorum sententiam sum testatus.* Horum igitur licet parum memores videantur ii, qui antiquam elegantiam affectant, veteres tamen Christiani eo majori cura cavendum sibi duxerunt, ne gentilium sacris ulla in re delectari viderentur. Atque adeo nullum Christianorum extat sigillum, sive ad antiquiora tempora, sive ad ævum medium referendum, quod gentilium Deorum imagines insculptas habeat. Clemens Alexandrinus egregiam suæ ætatis Christianis reliquit regulam, quam in conficiendis sigillis sequerentur. Eliminatis enim ex annulorum gemmis Deorum imaginibus, aliisque signis, nonnihil turpitudinis præ se ferentibus, eas solum imagines a Christianis vult adhiberi, ex quibus vel eorum fides, vel probitas eluceat: Ita enim loquitur patrum doctissimus: (b) *Αἱ δὲ σφραγίδες ἡμῖν ἔστων πελειὰς, ἢ ἰχθῦς, ἢ ναῦς ὐρανοδρομῦσα, ἢ λύρα μυσικὴ, ἣ Σέλευκος ἐνεχαράττετο τῇ γλυφῇ· κἂν ἁλιεύων τις ᾖ, Ἀποστόλυ μεμνήσεται, καὶ τῶν ἐξ ὕδατος ἀνασπωμένων παιδίων. ὐ γὰρ εἰδώλων πρόσωπα ἐναποτυπωτέον, οἷς καὶ τὸ προσέχειν ἀπείρηται· ὐδὲ μὴν ξίφος, ἢ τόξον, τοῖς εἰρήνην διώκουσιν. ἢ κύπελλα τοῖς σωφρονῦσι.* id est: *Sint autem nobis signacula columba, vel piscis, vel navis, quæ celeri cursu a vento fertur, vel lyra Musica, qua usus est Polycrates, vel anchora nautica, quam insculpebat Seleucus: & si sit aliquis, qui piscetur, meminerit apostoli, & puerorum, qui ex aqua extrahuntur. Neque enim idolorum sunt imprimendæ facies, quibus vel solum attendere prohibitum est: sed nec ensis vel arcus iis, qui pacem persequuntur, nec pocula iis, qui sunt moderati ac temperantes.* Non hic prolixe disquiram, cur columbam, pisces navem, lyram aut anchoram præcipue insculpi sigillis velit. Facile enim licet cujusvis imaginis dare rationem. Id modo annoto, Christianos huic Clementis regulæ egregie satisfecisse. Annulum Christiani cujusdam columba insignitum exhibuit Gorlæus. (c) Ceteri Christianorum annuli, qui extant, plerique crucem

a) *ap. Reuber. p. 471.* b) *lib. 3. pædagog. p. 246.* c) *Dactylioth. n. 118.*

aut Christi monogramma in crucis speciem confictum præferunt, quorum plures sunt apud Licetum, Gorlæum, Aringhum, Baronium, Lipsium, Pallatium aliosque hujus generis scriptores. Sed & medii ævi Christiani vix quicquam aliud in sigillis exhibent, quam aut sua ipsorum capita, aut totas imagines, vel sedentes, vel stantes, vel equitantes, vel ad alium ejusmodi situm habitumque compositas, aut sanctos sive cælites, aut denique insignia, sive gentilitia, sive ad spartam, quam quisque ornabat, pertinentia. A profanis gentilium imaginibus plane abhorruerunt. Nec dubitandum est, ea sigilla malæ notæ esse, quæ a communi hoc omnium Christianorum more recedunt.

III. Tale est sigillum istud, chartæ Sandionysianæ annexum, qua Pipinus Rex Fulrado Abbati bona sibi ab ipso commissa urgente gravi morbo restituit, cujus specimen æri incisum suppeditat Mabillonius. (a) (*) Quamvis autem in eo diplomate ipse Pipinus affirmet, præceptum isthoc se *de annulo suo sigillasse*, tantum tamen abest, ut figura, quam dedit Mabillonius, annulum Pipini & imaginem referat, ut potius, ipso Mabillonio fatente, (b) *exhibeat effigiem Bacchi, aut cujusvis alterius pampino redimiti.* Tale quoque est aliud (**) capite Anubis ornatum, una cum Carolina effigie, annexum diplomati, cujus specimen æri incisum idem dedit Mabillonius. (c) Quæ sigilla licet sine censura dimittat Mabillonius, ex iisque potius elicere conetur, secundæ stirpis Reges nonnunquam præter effigies suas etiam aliis annulis signasse; vix tamen excogitari potest ratio, cur Deos Gentilium, quos tum maxime abominabantur, ab orco revocare voluerint? Audiamus tamen Mabillonium ea de re hunc in modum disserentem: (d) *Nam cum Francorum Reges passim sigillis suam cujusque effigiem exhibentibus usi sint, nonnulli tamen aliam nonnunquam adhibuere, & quidem, (ut puto) fortuito. Sic Dionysiano Pippini Majoris Domus sub Childerico posteriore apponitur pro sigillo icuncula, quæ Christi Domini caput repræsentat, cui duo adsistunt angeli poplite flexo candelabra cum cereis manu gestantes in obsequii ac reverentiæ formam. Item in alio Pippini Regis diplomate pro eodem S. Dionysii cœnobio apponitur pro sigillo BACCHI EFFIGIES (cujusmodi exhibetur fere in numis Byzantinis & aliis) non exstante (uti assolet) figura, sed ceræ cavæ impressa. Similimodo Carolus M. in subsignandis quibusdam placitis usus est (an potius Comes aut Cancellarius?) annulo signatorio, in quo SERAPIS seu ANVBIS cum modio capiti superposito depictus erat, uti probant ectypa suo loco, cum præmissa BACCHI EFFIGIE, quam ex Pippini diplomate expressimus. Ejusmodi ANVBIS effingitur in numis Byzantinis & Iuliani Parabatæ.* Hæc Mabillonius. Verum aut fallor ego, aut illo oculatior hac in re fuit P. Bartholomæus Germon, (e) cui ex hac imagine tam insolente non minima suspicio suborta est de sigillo. Vrget enim, longe id abhorrere a Francorum usu & moribus, ut sigillis gentilium Deorum simulacra inciderent. Sane in bibliotheca Regia extare Childerici annulum aureum, non Bacchi aut alterius falsi numinis, sed ipsius Childerici imagine notatum, non vero esse credibile, post ea tempora Francorum Reges idola ejusmodi incidisse, quibus nec in ipso quidem gentilismo essent usi. Porro Mabillonium habuisse ad manum & libro quinto æri incidisse non pauca sigilla Regia, quorum nec unicum quidem sit, si illud Pipini alterumque Caroli M. excipias, imaginem Regis quod non gerat. Nec posse excogitari rationem idoneam, cur annulo suo Bacchum pampino redimitum repræsentari voluerit Pipinus, princeps consentiente omnium scriptorum testimonio & pius & fortis, nec unquam ebriositatis aut vinolentiæ accusatus. Hactenus P. Bartholomæus Germon, cujus mihi argumenta non de nihilo esse videntur. Non enim est dubium, quin impostor quidam, fucum antiquitatis jactatione facturus, diplomati sigillo destituto gemmam quandam antiquam impresserit. Bacchum enim eodem fere modo in numis Byzantinorum & Iuliani Apostatæ repræsentari ipse fassus est Mabillonius. Serapidem vero, seu Anubin numi Sinopensium, (f) Cæsareensium, (g) Coloniæ, Æliæ Capitolinæ (h) Bostrensium (i) eodem schemate exprimunt. Imo quemadmodum in sigillo Mabillonii coronæ laureæ extant quædam vestigia, ita eadem observatur in numo Sinopensium, inter Gordiani III numos edito a Vaillantio. (k) In quo numo etiam id observatione dignum est, quod facies Serapidis in illo exhibita sigillo Mabilloniano tam sit similis, ut nisi perigraphe & fi-

SIGILLA PIPINI CVM BACCHI, ET CAROLI M. CVM SERAPIDIS CAPITE SVSPECTA.

gura

a) *de R. D. p. 387. conf. p. 495.* *) *Tab. III. n. 6.* b) *lib. 5. tab. 23. n. 1. p. 388.* **) *Tab. III. n. 10.* c) *lib. 5. tab. 24. n. 1. p. 389.* d) *lib. 2. cap. 16. n 8. p. 158.* e) *Discept. de veter. Reg. Franc. diplom. ad Mabillon. part. 2. c. 9. p. 216. sq.* f) *ap. Vaillant. tom. 1. Numor. Imperat. p. 161.* g) *Id. ibid. p. 178. 197. & 209. tom. 2. p. 77.* h) *Ibid. tom. 2. p. 73.* i) *Ibid. p. 129.* k) *tom. 2. l. c. p. 149.*

gura circularis prohiberent, hoc ex illo expressum crederem. Potest tamen gemma ad hunc numum veluti prototypum sculpta illi ad manus fuisse, cui volupe fuit sigillo hoc illudere posteritati. Vt adeo nondum me dimoveri patiar a mea sententia, quod medii ævi Christiani sigillis suis nunquam Deorum falsorumque numinum imagines impresserint.

NOTANTVR NONNVLLI HAC IN RE ΚΑΚΟΖΗΛΟΙ.

IV. Quo magis vero laudanda est veterum religio, qui sibi ab ejusmodi ineptiis plane abstinendum putarunt, eo minus excusandi videntur illi, qui renatis literis, antiquitatis affectatione etiam sigilla ad veterum gentilium morem denuo composuere. Possem hic complurium notare κακοζηλίαν, quam ejusmodi sigillorum usu prodiderunt, nisi eruditorum famæ consulere mallem. Inprimis laboravit isthoc vitio Vigilius Zvichemus ICtus, Pallade signare solitus, teste Mureto, (a) qui etiam refert, se aliquot Erasmi epistolas vidisse, quæ omnes signatæ fuerint Termino, additis duabus vocibus: NVLLI CEDO, aut ut alii malunt: CEDO NVLLI TERMINVS. An arrogantiæ suspicio in hæc verba, quæ illi & symboli loco fuere, cadat, videant alii. Ipse de constantia hoc interpretatur Erasmus, (b) de qua re videndus etiam Paulus Colomesius. (c)

SIGILLA MEDII ÆVI SIMPLICISSIMA.

V. Deinde & hoc de omnibus medii ævi sigillis in universum tenendum est, quod imagines æque ac inscriptiones nihil plerumque habeant, quod antiquorum Romanorum acumen ac genium referat. Cum enim tota media ætate nullus ferme esset bonarum artium literarumque splendor, orbisque omnem fere elegantiam inter tot barbararum nationum confusas migrationes perdidisset, major plerumque usus, quam splendoris habita ratio est. Hinc in sigillorum cælatura, in imaginibus, in inscriptionibus denique inventione parum artis ingeniique elucet. Nihil ferme ad hodiernorum pictorum sculptorumque regulas compositum. Sæpius inter caput, manus, pedes ceteraque membra nulla apparet harmonia, nulla proportio, quæ artis pictoriæ anima est. Situs quoque corporum aliquando enormis videtur. Paucis, ubique seculi barbariem ac infelicitatem agnoscas.

CAROLINGORVM SIGILLA ELEGANTIORA.

VI. Attamen ab hac barbarie merito eximunt se haut pauca, ex quibus major sculptorum ars elucet. Sigilla certe Comitum Flandrensium ab Olivario Vredio delineata sua elegantia mirum in modum se commendant, ac omnino quicquam habent, quod oculos animumque alliciat. Huc pertinent etiam Carolingorum sigilla, quæ paulo propius ad veterum elegantiam accedunt, ipsisque Orientalium Cæsarum numismatibus præstant. Fatetur id Mabillonius (d) ita scribens: *Neque vero tam imperiti erant Carolino ævo artifices, sane multo peritiores erant cælatoribus, qui erant sub prima stirpe, nec longe distant Caroli M. sigilla ab illa felici ætate Romanorum.* Ex quo enim Augustæ majestatis decus in familiam suam intulerat Carolus, non est dubium, quin Græcorum æmulatione incensus, id præcipue studuerit, ut & numismata sua & sigilla antiquissimorum Cæsarum habitum referrent. Hinc & laurus Francicorum Imperatorum capita cingit, & thoraces plane sunt ad Romanorum vestiendi rationem compositi, ut parum intersit inter Cæsarum antiquiorum numismata & sigilla Carolingorum. Animadvertit hoc accuratissimus Vindiciarum Conringianarum Auctor, (e) qui de laurea Carolingorum corona hunc in modum disserit: *Neque aliam facile caussam dixeris, quæ Carolum M. impulerit, quam æmulationem erga Imperatores Græcos, gemmeo diademate caput ornantes; Laurum igitur Carolus maluit, primorum Imperatorum Romanorum exemplo, ut simul urbis Romæ Imperium tanto magis sibi competere indicaret.* Quo facit etiam observatio Mabillonii (f) de Coronis in sigillis obviis. Merovingorum Pippini & Caroli M. sigilla pleraque corona carere, Carolomannum, Caroli M. fratrem, vitta caput cinxisse, videri tamen Carolum M. coronæ laureæ usum revocasse, quod tali incinctus appareat in diplomate Corbeiensi, eumque imitatos deinde esse posteros ad Lotharium usque ejus stirpis postremum Regem, qui coronam radiatam gerat. Adde quod & inscriptiones Carolingorum nonnunquam melioris ævi genium redolent. Quales sunt profecto illæ, quas in Carolingorum bullis aureis plumbeisque inveniri diximus. Veluti hæ: RENOVATIO REGNI FRANCORVM. RENOVATIO ROM. IMP. His enim fere similes invenies in melioris ævi numismatibus. Eodem enim recidunt hæ inscriptiones: FELIX TEMPORVM REPARATIO in numis Iuliani, Fl. Valerii Constantis aliorumque. RESTITVTORI ORIENT. in numis Constantini, REPARATIO REIPVB. in numis Fl. Valentis aliorumque Augustorum. Vt adeo non sit dubium,

a) *ad Orat. Catilin.* b) *Adag. Chil. 3. cent. 5. ad. 42.* c) *Opusc. Critic.* d) *lib. 2. cap. 17. n. 2. p. 143. de R. D.* e) *cap. 6. n. 14. p. 152.* f) *lib. 2. c. 17. n. 2. p. 144. de R. D.*

um, quin Francici Imperatores in ſculpendis ſigillis ſuis, veterum Romanorum numiſmata ſibi imitanda propoſuerint. Hoc ut credam, eo facilius adducor, quod conſtat, Caroli M. providentia ſtudia omnium bonarum artium, quæ dudum Francis ſorduerant, paulatim revocari in uſum cœpiſſe. Laudat hanc tanti Principis curam Eginhardus, (a) *Artes*, inquiens, *liberales ſtudioſiſſime coluit, earumque doctores plurimum veneratus magnis ſublimabat honoribus.* Quo pertinent etiam verba hæc monachi Egolismenſis: (b) *Tunc in invicem ſibi domnus apoſtolicus & domnus Rex glorioſus Carolus valedicentes benedictione aſſumpta & oratione peracta in Franciam cum gloria reverſus eſt, adducens ſecum Cantores Romanorum & Grammaticos peritiſſimos & calculatores.* Et paulo ante: *Et domnus Rex Carolus iterum a Roma artis Grammaticæ & computatoriæ magiſtros ſecum adduxit in Franciam, & ubique ſtudium literarum expandere juſſit. Ante ipſum enim Domnum Regem Carolum in Gallia nullum ſtudium fuerat liberalium artium.* Omitto hic laudes, quas Carolo M. ob reparatas ejus auſpicio bonas literas cumulatiſſime admetitur Alcvinus. (c) Solum audiemus Lupum (d) Abbatem Ferrarienſem, qui elegantia ſermonis atque adeo re ipſa felicitatem iſtius temporis teſtatur: *Siquidem veſtra memoria per famoſiſſimum Imperatorem Karolum, cui literæ usque eo deferre debent, ut æternam ei parent memoriam, cœpta revocari, aliquantum quidem extulere caput, ſatisque conſtitit veritate ſubnixum præclarum dictum: Honos alit artes & accenduntur omnes ad ſtudia gloriæ.* Nec poſteros quidem Caroli M. ab hac Satoris ſui laude defeciſſe putandum eſt. Nam & Carolus Calvus magno ſcriptorum conſenſu pretium tulit reſtitutarum literarum. Qua de re ſolum hic audire juvat Henricum monachum in vita S. Germani Altiſſiodorenſis: (e) *Multa ſunt* (ita ad Carolum Calvum ſcribit monachus) *veſtræ monumenta clementiæ, multa ſymbola pietatis. Illud vel maxime vobis æternam parat memoriam, quod famatiſſimi avi veſtri Caroli ſtudium erga immortales diſciplinas, non modo ex æquo repræſentatis, verum etiam incomparabili fervore tranſcenditis, dum quod ille ſopitis eduxit cineribus, vos fomento multiplici tum beneficiorum, tum auctoritatis usque quaque provehitis, imo ut ſublimibus ſublimia conferam, ad ſidera perurgetis. Ita veſtra tempeſtate ingenia hominum duplici nituntur adminiculo, dum ad ſapientiæ abdita perſequenda omnes quidem exemplo allicitis, quosdam vero etiam præmiis invitatis. - - - - Quicquid igitur literæ poſſunt, quicquid aſſequuntur ingenia, vobis debent.* Quæ cum ita ſint, eo minus mirandum eſt, quod in tanto feliciorum ingeniorum proventu, bonarumque literarum παλιγγενεσίᾳ ſigilla quoque Francicorum Imperatorum ultra ævum nonnunquam ſint elegantia, Romaniſque numis propiora.

ARTES ENIM CAROLINO ÆVO RENASCUNTUR.

VII. Idem de Salicis Imperatoribus videtur ſtatuendum. Quamvis enim magna paulo ante ſub Saxonum imperio eſſet temporum infelicitas, nec quicquam fere priſtinæ elegantiæ manſiſſet reliquum: illuxere tamen ſubinde ingenia, quæ ad meliorem eruditionem adſpirarent. Fuerunt enim, qui linguas ſcientiasque mathematicas ſibi redderent familiares, ex quorum numero fuere Hermannus ille Contractus, quem magnopere ideo laudat Trithemius, (f) & Guntherus Præſul Bambergenſis, cujus hiſtoriam nos ipſi in Antiquitatibus Goslarienſibus ſumus perſecuti. (g) Nec defuere, qui melioris ævi Latinitatem tum in proſa, tum in vorſa oratione ſectarentur. Qua in laude admirandus plane eſt Lambertus Schaffnaburgenſis, qui terſa, emendata & polita Latinitate ſummorum Criticorum Lipſii (h) Barthii, (i) Ioſephi Scaligeri (k) Voſſii (l) & Cavei (m) præconia meruit. Tanta ſane fuit literatorum hominum ſub Salicis copia, tantus bonarum artium ſplendor, ut & hiſtorici rem tanquam inſolentem & ſuis ſeculis inauditam, dignam putarent, quæ iret in annales. Memorabilis ea de re locus extat in Chronica Auguſtenſi, (n) quam edidit Freherus: *MXLI Hainricus Rex vaſtata Boëmia, Ducem illius ad deditionem coëgit. Vngari fugato Petro Obonem regem faciunt. Petrus profugus Hainricum adiit. Hujus aſtipulatione & induſtria plurimi eo tempore in artibus in ædificatione, in auctoribus in omni genere doctrinæ pollebant. Studium ubique famoſum.* Ex his ergo, quæ modo dixi, facile conjectura fieri poteſt, etiam de Sigillis Salicæ ſtirpis Cæſarum. In iis enim non minus, quam in Carolini ævi ſigillis occurrunt nonnulla, quæ veterem elegantiam

ELEGANTIORA ETIAM SIGILLA SALICORUM OB EANDEM RATIONEM.

R

a) *Vit. Caroli M. p. 10. edit. Reuber.* b) *p. 53. edit. Kulpis.* c) *epiſt. 10.* d) *epiſt. 1. conf. Baron. ad ann. 802. n. 4.* e) *præfat. ad Vit. S. Germani Altiſſiod. epiſc. edit. Lutet. 1543.* f) *Vid. Voſſ. l. 2. de hiſt. Lat. cap. 44 p. 371.* g) *lib. 1. ad ann. 1060. p. 68.* h) *not. ad Polit. lib. 1. c. 9.* i) *lib. 49. adverſar. c. 4. & lib. 45. c. 23.* k) *de Emendat. temp.* l) *lib. 2. de hiſt. Lat. c. 67. p. 383.* m) *Hiſt. lit. ſect. 11. p. 433.* n) *ad ann. 1041. p. 346. tom. 1. rer. Germ.*

riam præ se ferunt. Elegantissima sane inscriptio est in bulla plumbea Conradi Salici: HEINRICVS SPES IMPERII, de qua paulo post agemus: Plane etiam ex Romana antiquitate petita sunt sceptra triumphalia, quæ in Heinrici IV præcipue sigillis conspiciuntur. Ipsa quoque sculptura in Salicorum, quam in posteriorum Cæsarum sigillis est elegantior. Vt adeo mirum sit, bonarum artium studia cum toties extulerint caput, non majori aviditate ab hominibus esse excepta, sed penitus demum amissa, cujus publicæ infelicitatis vestigia, ut in numis, ita & in sigillis extant satis luculenta.

INSCRIPTIONES PLERUMQUE LATINÆ.

VIII. Tertio nec id omittendum videtur, Inscriptiones sigillorum, si Græcas nonnullas Byzantinorum & Pontificum Romanorum excipias, nunquam alia lingua conceptas per occidentem deprehendi, quam Latina, quod hodienum in sigillis principum ac rerumpublicarum fieri videmus, licet linguam Germanicam certissimam, omnibusque modis absolutam numeris habeamus. Cujus rei hanc reddit rationem diligentissimus antiquitatum scrutator, Ioach. Vadianus: (a) *Necessitate factum videtur, ut ingente illa Francorum & Alamannorum armis & bello assueta, quæ nec scribere sua, nec legere assoleret, LATINÆ, hoc est, provincialis linguæ usus retineretur. Sero enim scriptus est Germanicus sermo, & videtur Caroli M. primum studio factum, ut idem in literas paulo fusius referretur, quippe & mensibus ab illo (ut Eginhardus scribit) nomina imposita sunt, & alia quædam ad vulgaris linguæ usum excogitata, qui priorum se principum curam praeterierant. Franci igitur limitem transgressi primo non tam suam, quæ nec arte, nec lege continebatur, quam alienam in provincia repertam linguam addidicere, ingenua quadam verecundia talem linguæ suæ barbariem confessi, quæ civilitati & humanitati provinciali merito submitteretur.* Arbitratur deinde & religionem addidisse stimulos, quo eam linguam addiscerent ac in publicis monumentis adhiberent, qua omnes sacri libri & interpretes, concilia, mysteria sacramentorum & Ceremonialia descripta erant. Denique & datum aliquid linguæ celebritati putat, quæ nusquam non habeat sui peritos, cum Germanicam paucissimi exteri intelligant, aut excolendam diligentius existimenr. Sane jam Merovingos Reges Latinam calluisse linguam, & non alia, quam hac in publicis scripturis usos esse, tum formulæ Marculfi & aliorum, tum auctorum docent testimonia. De Chariberto Venantius Fortunatus: (b)

Cum sis progenitus clara de Gente Sicamber,
claret in eloquio LINGVA LATINA tuo.

Et quanquam in diplomatibus (quicquid objiciat P. Bartholomæus Germon, (c) lingua rustica, hoc est inemendata & fere barbara, plerumque adhiberetur, ipsaque scriptura, quam Merovingicam vocat Mabillonius, plurimum a Romana calligraphia abesset, in sigillis tamen constanter retinuerunt tum linguam Romanorum, tum eorundem scripturam, non secus ac in numis. (d) Auctores equidem sunt Gregorius Turonensis, (e) & Aimonius, (f) Chilpericum literis Romanis Græcas adjecisse Ω, Θ, Χ, Ψ, Ζ, easque publico decreto in scholas introduxisse, sed obliteratas eo mortuo fuisse, facile credimus Chiffletio, nisi huc referenda vox XPE Carolino ævo in sigillis usitata. His addenda, quæ hac de re eleganter, hoc est suo more, disserunt Carolus du Fresne (g) & ill. Nicol. Christophorus a Lyncker in nitidissima de idiomate imperiali dissertatione. (h) De inscriptionibus Græcis Pontificum nos infra, ubi de eorum sigillis, agemus.

EÆQUE ORDIUNTUR FERE A CRUCE, QUEMADMODUM ET IPSÆ CHARTÆ ET SUBSCRIPTIONES.

IX. Quarto observandum est, quod nullum ferme extet medii ævi sigillum, cujus inscriptio non a cruce ordiatur. Quemadmodum enim antiqui Christiani crucem tanquam proprium quoddam Christianæ religionis trophæum mirum in modum amabant, adeo, ut Tertulliano (i) teste, *ad omnem progressum atque promotum, ad omnem aditum & exitum, ad vestitum & calceatum, ad lavacra, ad mensas, ad lumina, ad cubilia, ad sedilia, quæcunque eos conversatio exercebat, frontem crucis signaculo tererent,* ita nec annulos suos signatorios nec subscriptiones hoc dulcissimo signo carere volebant. De annulis jam ante diximus, addenda etiam nonnulla de subscriptionibus, inprimis cum cruces, mea quidem sententia, ex subscriptionibus & in sigilla transierint. Observo igitur, religiosiores vix unquam nomina sua, sive ab initio, sive in calce literarum scripsisse, quin præfixa cruce Christianos se faterentur. (k)

Perspicuum

a) *de colleg. & monast. l. 2. p. 33.* b) *lib. 6. c. 4.* c) *c. 6. de diplom. Reg. Franc. p. 78. sqq.* d) *vid. Chiffet. cap. 9. Anastas. Childer. p. 100.* e) *lib. 5. c. 44.* f) *lib. 3. c. 41.* g) *Differt. de lingua Lat. corruptione.* h) *p. 8.* i) *de Corona Milit. c. 3. p. 653.* k) *Ferrar. lib 3. de antiqu. epistol. ecclesiast. genere. cap. 3. p. 118.*

Perſpicuum id eſt, cum ex Leonis IX epiſtola ad Gunderadam, Mangoldi Comitis filiam, tum præcipue ex diplomate Adelhogi Hildeſienſis Epiſcopi, Richenbergenſi Eccleſiæ conceſſo, quæ & a cruce inchoant & finiuntur in cruce. Cum enim crucis ſignum communis veluti nota eſſet Chriſtianorum, ipſorum æque Cæſarum ac Conciliorum legibus (a) ſtatutum eſt, ut ſi quis ducere literas nomenq; ſuum ſubſcribere neſciret, id quidem per alium fieret, ita tamen, ut ipſe, cujus intereſſet, crucis ſignum ſuapte manu præponeret. Lex Imperatoris ita habet: *Subſcriptionem ſupponere heredem neceſſe eſt, ſignificantem & quantitatem rerum, & quod nulla malignitate circa eas ob eo facta vel facienda, res apud eum remaneat, vel ſi ignarus ſit literarum, vel ſcribere præpediatur, ſpeciali tabulario ad hoc ſolum adhibendo, ut pro eo literas ſupponat, venerabili SIGNO CRVCIS antea heredis manu præpoſito.* Vnde in quinta ſynodo Conſtantinopolitana (b) illi, qui aliena manu ſubſcribunt, crucem tamen nomini præmittebant, unde hæ formulæ: *Stephanus Presbyter & Prior Monaſterii de Conſta rogatus ſubſcripſi manu Iacobi diaconi, qui ſcripſit ſecundum commiſſionem meam, & ego protendi propria manu mea honorabilem CRVCEM. -- Zoticus presbyter & Prior monaſterii S. Andreæ prope Saturninam portam rogatus ſubſcripſi manu Marci presbyteri & ſecundarii, me protendente honorabilem CRVCEM.* Nec ignorarunt eam conſvetudinem illi Photii aſſeclæ, qui Ignatium Patriarcham Conſtantinop. ſynodali decreto de ſua ipſius depoſitione confecto, crucis ſignum ſubnotare, arrepta manu, coëgerunt, ut ipſe ſubſcripſiſſe atque aſſenſum præbuiſſe videretur. Qua de re Nicetas: (c) *Theodorus quidam vi arrepta manu Ignatii & charta, CRVCEM in illa quaſi vice & nomine ejus loco ſubſcriptionis ſignavit, quam adferens tradidit Photio: hic vero accepto illo CRVCIS SIGNO ex ſe ipſo deinde ita ſubſcripſit: Ignatius indignus Conſtantinopolitanus confiteor me ingreſſum eſſe ſine calculis non canonice videlicet electum, & his annis non ſancte me geſſiſſe, ſed tyrannice.* Nec tamen putandum eſt, eos tantum, qui ſcribendi artem non callebant, crucis ſignum nomini præmiſiſſe. Vix enim quiſquam ſubſcribebat, quin crucem prænotarit. De Pontificum bullis jam non dicam, cum tot earum extent, in quibus Cardinales cruce præmiſſa ſubſcripſerunt, ut iis recenſendis nec integrum quidem caput ſufficiat. Attamen cum eum plerumque in hac tractatione morem tenuerimus, ut per varias gentes ſubinde euntes, earum conſvetudines ſeorſim notaremus, placet & hic noſtro ingenio obſequi, & videre, num crucis uſus & aliis gentibus fuerit familiaris. De Græcis igitur non dubitandum eſt, cum jam exempla aliquot adduxerimus, quibus jam alia a Carolo du Freſne (d) notata addimus. In Synodo VIII, actione X, ſubſcribunt Imperatores Baſilius, Conſtantinus, & Leo *πήξαντες ἰδιοχείρως ἐν τοῖς πέπλο βιβλίοις τῦ τιμίυ* ΣΤΑΥΡΟΥ *τὸν τύπον.* S. Iohannes Damaſcenus in Synodica ad Theophilum Imp. *Ἀλλὰ καὶ πρὸς πλείονα πληροφορίαν τῆς ἰδιοχείρως μυ* ΣΤΑΥΡΟΥΣ *ὑπογράφω τῷ τῆς ὀρθοδοξίας λιβέλλῳ ἑπόμενος.* Scylitzes in Michaële Calaphate, qui jusjurandum ruperat: (e) Ἡμεῖς ΣΤΑΥΡΟΥΑΤΗΝ *καλαφάτην βασιλέα ὐ θέλομεν.* Sed & recentioribus Græcis diligentior in eo patrü moris manſit cuſtodia. Vix enim hodie Græculi literas ad nos ſyſtaticas ferunt, quæ non plurimis crucis characteribus ſcateant, quod teſtari poſſunt aliquot hujus generis epiſtolæ, editæ a Martino Cruſio: (f) Græcos & Franci, ac deinde etiam Germani ea in re ſunt imitati, quod plurima eorum diplomata & concilia teſtantur. In concilio Tribirienſi anno D CCC XXI (g) *& Imperator & pene omnes Galliæ & Germaniæ principes ſubſcripſerunt, ſinguli ſingulas facientes CRVCES.* Charta Williswindæ, fundatricis monaſterii Laureshamenſis, his ſubſcriptionibus eſt munita: (h)

Signum ✠ Williswindæ Deo ſacratæ.

& Signum ✠ Cancronis Comitis filii ejus &c.

Plurima quoque hujus rei exempla extant in traditionibus Fuldenſibus a Piſtorio editis, nec non in chartis vetuſtis Alamannicis, quas edidit Goldaſtus, ex quibus pauca excerpere juvat. Charta quinta (i) ita finitur: *Sig. Engilhelm ✠, Cundhard ✠, Ruadker ✠, Vuano, ✠ Oadelvvart ✠, Vuolfleip ✠, Reginker ✠, Tagapert ✠, Folcholt ✠, Sinderat ✠, Vto ✠, Vuatò ✠ &c.* Charta ſeptima: *Sig. Hiltibaldi miſſi Honorati Comitis ✠, Otkit ✠ Liutprebt ✠ Hadpert. &c.* Idem mos obſervatur in chartis XVII, XVIII, XXI, XXII, XXXIX, XL, XLII, XLIII, XLIV, XLVI, XLIX, L, ceteriſque pleriſque. Accedimus ad Gallos, quos eundem retinuiſſe morem pro-

R 2 bat

a) *L. fin. §. 2. C. de jure deliber.* b) *act. 1. ap. Bin. tom. II. part. 1. p. 682. ſq.* c) *Vit. Ignatii Patriarch.* d) *Gloſſ. L. tom. 1. p. 1278.* e) *p. 730.* f) *lib. 4. Turco-Græc. epiſt. 16. 17.* g) *can. ult.* h) *Chron. Laureſham. p. 57.* i) *p. 27. tom. 2. part. 1. rer. Alam.*

bat Carolus du Fresne, cum in notis ad Ioinvillam, (a) tum in Glossario mediæ ac infimæ Latinitatis. (b) Anglos præterea cruce subscripsisse eo minus dubitandum est, quod supra ex Ingulfo & Matthæo Paris probavimus, ante Normannorum irruptionem solas cruces aureas loco sigillorum fuisse. Quibus nunc plura exempla addere liceret ex Monastico Anglicano, (c) Orderico Vitali, (d) Arnulfo Lexoviensi, ipsoque Ingulfo, nisi mihi otium facerent laudati jam Carolus du Fresne & Fr. Bernardinus Ferrarius, ad quos Lectorem remittimus.

QVID HÆ CRVCES NOTENT?

X. Hic vero jure videtur quæri, quænam fuerit causa, ob quam tot cruces chartis illeverint religiosi mortales? Citra rationem enim id factum, non est credibile. Equidem Martinus Crusius (e) in Græcorum epistolis cruces non nisi puncti finalis loco esse autumat, sed proculdubio falsus, atque ideo censuram meritus Franc. Bernardini Ferrarii. (f) Rectius has cruces ad tacitum veluti subscribentis juramentum referre videntur Kirchmannus, Du Fresne, Becmannus & Marca. Sane enim quemadmodum corporalia juramenta tactu S. Crucis fiebant, ita impressione S. Crucis tacite jurabant, se omnia bona fide servaturos, quæ promitterent. Idque vocabant *instrumento jurare*, itemque *manu propria jurare*. Inde factum est, ut Græci, licet scribere nescientes, ipsi plerumque cruces ducerent, id quod patet ex Phranza, (g) Angli aureas, teste Ingulfo & Matthæo Paris, alii denique, quo sanctius spondèrent, calamo in calicem eucharisticum intincto istas effingerent, cujus rei exempla produnt Theophanes, (h) Leo Grammaticus (i) & Chronici veteris fragmentum apud Stephanum Baluzium. (k)

CRVCES E SVBSCRIPTIONIBVS IN SIGILLA TRANSIERE.

XI. Ab hoc ergo subscribendi ritu ad sigilla transiit crucis usus. Cum enim initio subscriptiones hæ loco sigillorum essent, non dubitarunt etiam in ipsis sigillis cruces retinere. Et quamvis nihil amplius ad confirmationem scripti facerent, sed ex consvetudine potius, quam ex certa ratione fierent: omittendum tamen hoc signum in sigillorum inscriptione non putarunt, quoniam Christianis turpe videbatur tam pio ævo, nomen proprium sine crucis signo exarare. Nescio ergo, quid in mentem venerit Pallatio, (l) qui omnes bullas plumbeas, in quibus crux, aut monogramma Christi ☧ apparet, Pontificibus Romanis tribuendas existimat. Recte equidem scribit: *Cruce ex utraque parte signa munita habes: qui mos antiquorum pontificum, ut præcipue videre est in loculo, quem ad Sanctorum custodiendas reliquias erexit Leo IV in æde SS. quatuor coronatorum.* Sed male inde colligit, omnia sigilla crucibus signata deberi pontificibus. Profert signum, cujus in antica habetur aquila alas expandens, in postica hi characteres: (m)

+
ΘΕΟΔ
ωΡȣ
+

De eoque ita judicat: *Plumbeum antiquorum diplomatum exposuit Franciscus Gualdus, quod solo nomine ad Theodorum spectare dignoscitur, & crucibus ad pontificem.* Profecto id male colligitur. Siquidem ad seculum usque XIV constanter observabis, sigillorum inscriptionibus crucem præfigi, sive hujus formæ + sive aliarum ✠ ✕ · ✕. At seculo ineunte XV, imo jam exspirante XIV, cruces sæpius neglectas comperio. Modo enim rosas aut stellulas earum loco adhibitas, modo illas plane omissas esse constat, inprimis cum superior pars sigilli variis subinde ornamentis, aut tectis ædicularum, in quibus sanctorum imagines aut insignia statuebantur, obtegeretur.

NOMEN SINE PROLIXO TITVLO SCRIPTVM.

XII. Crucem porro plerumq; in sigillis sequitur Nomen ac dignitas illius, cujus est sigillum. Nam in antiquissimis non occurrit nota S. sive explicitæ vocis SIGILLVM, quæ in sigillis seculorum XII & XIII apparet, nisi in sigillis Monasteriorum & Collegiorum, quorum tamen ætas plerumque dubia est. In Carolingicis enim se offerunt aut formulæ: XPE PROTEGE, XPE ADIVVA, aut nudum nomen e. g. KAROLVS DEI MISERICORDIA REX, KAROLVS IMPERATOR In Saxonicorum quoque, Salicorum & Svevicorum Imperatorum sigillis nudum

a) *p. 230.* b) *part. 1. p. 1277. & part. 3. p. 861.* c) *tom. 3. p. 7.* d) *lib. 4. lib. 11. lib. 12.* e) *lib. 4. Turco-Græc. ep. 16. 17.* f) *lib. 3. de epist. ecclesiast. cap. 3. p. 130.* g) *lib. 3. cap. 4.* h) *sub anno 20. Heraclii p. 275.* i) *in Michaële Theophili filio p. 465.* k) *ad Agobard. p. 129.* l) *de Gest. Pontif. tom. 1. p. 289.* m) *l. c. tom. 1. p. 304.*

dum nomen occurrit hoc modo: ✠ OTTO DĪ GRA REX. ✠. HEINRICVS DĪ GRĀ REX. ✠ LOTHARIVS DEI GRATIA III. ROMANOR. IMPER. AVG. ✠. CVNRADVS DĪ GRĀ ROMANORVM REX II. ✠ FREDERICVS DEI GRĀ ROMANOR. IMPERATOR. AVG. Idem in ceteris Romanorum Imperatorum sigillis obſervatur. Ita & Duces ſolum nomen cum dignitate, omiſſa voce SIGILLVM, inſculpi juſſerunt, e. g. ✠ FRITHERICVS DĪ GRĀ PALATINVS COMES. ✠ HENRICVS DEI GRĀ DVX BAWARIE > SAXONIE. Eundem denique morem ſecuti ſunt Epiſcopi, donec, ut dixi, exſpirante ſeculo XII vox SIGILLVM, aut ſola litera S. initialis adderetur. Pro qua in Flandrenſium Comitum ſigillis apud Olivarium Vredium (a) legitur vox SIGNVM, in ſigillo Goslarienſis Eccleſiæ IMPRESSIO, in ſigillo Rudolphi Comitis Tubingenſis Palatini apud Cruſium (b) SVBSCRIPTIO SIGILLI.

XIII. Inde liquet etiam quarto, antiquiſſimam eſſe formulam, DEI GRATIA, quippe quæ in antiquiſſimis Merovingorum ſigillis conſpicitur. Si originem hujus formulæ requiras, non aliunde videtur petenda, quam a Conſtantinopolitanorum Cæſarum moribus. Hos enim primos Dei ſe munere imperare, in titulis ſuis profeſſos eſſe video. Id ſibi volunt formulæ: *Ἐν Χριστῷ πιστός, in Christo fidelis*, itemque θεοστεφής ſive θεόστεπτος, *a Deo coronatus*, quibus jam inde ab antiquiſſimis temporibus uſos eſſe Imperatores Byzantinos, ex eorum ſacris, quæ in actis ſynodalibus ſervantur, ſatis ſuperque conſtat. Id quod & numis teſtati ſunt, qui ſubinde exhibent Servatorem noſtrum, imperatoribus ad latus poſitum & diadema manu iis imponentem, qua de re Freherus, (c) Du Freſne, (d) & Thulemarius (e) videri poſſunt. Hanc igitur Byzantinorum pietatem imitati deinde ſunt & alii Reges, Principes, & Epiſcopi. Vnde utramque paginam in Conciliorum actis abſolvunt illa: *In nomine Domini Flavius Cinthila Rex.* (f) *In nomine Domini Flavius Receſſwinthus Rex.* (g) Quemadmodum enim Gothici Hiſpanorum Reges Flavii cognomen æmulatione Byzantinorum affectarunt: (h) ita & formulam *In Dei nomine* ex eorundem Cæſarum titulo eos ſibi adſciviſſe credere par eſt. Porro & Epiſcopi antiquiſſimi vix ſe aliter ſubſcribunt quam his formulis: *Anſericus gratia Christi Eccleſiæ Segobienſis Epiſc. his omnibus Decretis annuens ſubſcr. Idiſclus in Christi nomine Eccleſiæ Segontienſis Epiſcopus his omnibus decretis annuens ſubſcripſi. Antonius Dei miſeratione Eccleſiæ Dianenſis Epiſcopus his omnibus decretis annuens ſubſcr.* Id quod & Epiſcopi a Conſtantinopolitanis didicerant. Similes enim formulæ frequentiſſimæ ſunt in antiquis conciliorum actis. (i) Præterea ipſum titulum *a Deo coronatus* nonnunquam uſurparunt Occidentales, quemadmodum exempla oſtendunt, quæ cum cura collegit ill. Dn. Thulemarius. (k) Vt adeo non ſit dubitandum, quin formula *Dei gratia*, quæ in antiquis Cæſarum, Principum, Epiſcoporum, & quorundam Abbatum Diplomatibus & Sigillis occurrit, a Byzantinorum formulis ſupra deſcriptis originem repetat. Riſu enim potius, quam animadverſione digni ſunt, qui ejus formulæ originem non ad ulteriora, quam Henrici V Imp. & Henrici VIII Bojorum Reguli tempora ex male intellecto Aventini loco referre non dubitant. (l)

FORMVLÆ DEI GRATIA ORIGO.

XIV. Labente ſeculo XIII Epiſcopi officium ſuum ſacrum non tantum Dei, ſed & Apoſtolicæ ſedis gratiæ adſcribere cœperunt, idque tam in literarum exordiis, quam in ſigillorum inſcriptionibus ſunt profeſſi. Exempli loco ſit ſigillum Arnoldi Epiſcopi Bambergenſis, anno MCC LXXXVII bullæ indulgentiarum Eccleſiæ SS. Simonis & Iudæ Goslarienſi in ſynodo Herbipolenſi conceſſæ appenſum, cujus hæc eſt inſcriptio: ✠ ARNOLDVS DEI. > APLICE. SED. GRA BABENBERGEN. EPS. Sed ea quidem formula non adeo frequens eſt in ſigillis. Cum enim literas iſtas præter hunc Arnoldum Babenbergenſem, decem alii

ORIGO FORMVLÆ DEI ET APOSTOLICÆ SEDIS GRATIA.

S Epiſcopi

a) *p. 2.* b) *annal. Svev. l. 4. part. 3. c. 7. p. 223.* c) *lib. 2. de re monet. cap. 1. & expoſit. numiſm. argent. Conſtantini Imp. Byzant.* d) *de infer. ævi numiſm. n. 29. p. 23.* e) *ad bull. Andronic. p. 14.* f) *Concil. Tolet. V. ap. Bin. tom. 2. part. 2. p. 367.* g) *Concil. Tolet. VIII. p. 482. p. 497.* h) *qua de re Chifflet. Vindic. Hiſp. p. 350. Bivar. ad Chron. Pſeudo Maxim. p. 73. C. du Freſne, part. 2. Gloſſ. L. p. 462 & Diſſert. de num. Conſt. n. 36. p. 27.* i) *Mireris itaque Nicol. Mylerum ab Ehrenb. part. 1. de Princip. & ſtat. Imp. c. 30. §. 5. p. 297. ita ſcribere: Sane eccleſiaſtici præſules longo tempore hoc titulo* (Dei gratia) *abſtinuerunt, memores profeſſionis ſuæ humilitatis. Nec ſub Carolinorum regimine ullum reperiet Epiſcopum tali inſcriptione uſum fuiſſe.* Sola acta ſynodalia aliud evincunt. k) *p. 14. ad bull. Andron.* l) *vid. Frid. Geisler Diſſert. de titulo: Nos Dei gratia part. 1. n. 58.*

Episcopi suis sigillis confirmarint, nullius tamen nisi Arnoldi hujus sigillum hanc formulam habet, quemadmodum & in literarum exordio sola gratia Dei Episcopos se profitentur. Non disputabimus hic prolixius, quando primum formula hæc recepta fuerit. (a) Id modo asserere non veremur, Pontifices Romanos hoc honoris genus ut alia multa Imperatorum æmulatione affectasse. Constat enim, etiam inter Principes seculares olim id nonnunquam receptum fuisse, ut non modo Dei, sed & Imperatorum gratiæ dignitatem suam acceptam ferrent. Auctores meos habeo, (b) Bertholdum Ducem Zaringensem hisce verbis conceptis usum: *Ego Berchtoldus de Zaringen, Dux & Rector Burgundiæ, Dei & Imperiali gratia.* Conradum quoque ejusdem prosapiæ Ducem anno M C XXVIII. *Dei & Imperatoris gratia* id dignitatis se tenere professum testes sunt Gvillimannus (c) & Pont. Heuterus. (d) Adde quod & Ottacarus III Rex Bohemiæ in epistola ad Rudolfum I Imp. *Dei & illius gratia Regem Boëmiæ se vocavit*, si fides est Hieron. Megissero. (e) Forte & alii Principes isthac formula delectati sunt, quorum diplomata nondum lucem viderunt. Quemadmodum igitur seculares Principes, beneficiorum memores, Divinæ gratiæ Imperialem addidisse liquet, ita & ecclesiasticos horum exemplo gratiam Pontifici Romano referre voluisse existimo.

FORMVLÆ: DEI ET IMPERIALI GRATIA.

XV. Quinto observandum est, antiquos in dignitatibus provinciisque recensendis admodum parcos fuisse. Reges solo hoc nomine plerumque contenti, nec regna quidem, quibus præerant, adjecere, idemque Principes & Comites factitarunt. Vnde his formulis totus eorum titulus absolvebatur: *In nomine Domini Flavius Cinthila Rex. In nomine Domini Flavius Recessvinthus Rex.* CHILDIRICI REGIS D+ GRACIA DAGOBERTVS REX. XPE PROTEGE LVDOVICVM REGEM. OTTO DI GRA REX, HEINRICVS DI GRA REX. FRITHERICVS DI GRA PALATINVS COMES. WAIMARIVS PRINCEPS. ADELBERTVS COMES. In his sane sigillis ac titulis nulla fit provinciarum mentio, ut frustra in illis quæreres, quarumnam provinciarum Reges aut Principes sint, nisi id aliunde constaret. Sic & Imperatores solo hoc titulo contenti Romani Imperii vix in sigillis meminerunt, his quippe formulis plerumque usi: XPE PROTEGE KAROLVM IMPERATOREM. XPE PROTEGE HLVDOWICVM IMPERATOREM. KAROLVS IMPERATOR. OTTO IMPERATOR AVGVSTVS. Profert etiam Doctissimus Dn. Tenzelius (f) sigillum Conradi II. Imp. (*) sed mutilum, & longi temporis injuriis detritum. In eo sequentes literæ sunt residuæ: + CVONR — — — — PERATOR. Hanc igitur perigraphen ita quidem restituit laudatus Tenzelius: CVONRadus Romanorum imPERATOR. Sed vereor, ut spatium illud brevius, quod lacuna complectitur, tot literis sufficiat. Præterea omissa est formula DI GRA, quæ in ceteris Cunradi sigillis occurrit. Mallem igitur ita supplere lacunam: + CVONRadus di gra imPERATOR.

PROVINCIÆ TITVLIS SERO ADSCRIPTÆ.

An episcopatus suos initio omiserint etiam Episcopi, nondum habeo compertum, cum sigilla episcopalia, quæ possideo, seculo XI non sint antiquiora. In iis vero semper occurrit simul episcopatus nomen. In antiquioribus tamen aliam initam esse rationem non dubito, cum incredibilis Episcoporum modestia istis seculis ex omnibus eorum titulis & monumentis eluceat. Conciliis vix aliter subscribunt quam hoc modo:

EPISCOPORVM MODESTIA.

+. *Eusebius in Christi nomine Episcopus.*

+. *Isidorus in Dei nomine Episcopus.*

In

a) *Statim ab Henrici V ætate, qua Pontifex jura sacrorum extorsit, isto titulo uti cœpisse Episcopos, asserere non dubitans Trithemius Chron. Hirs. p. 244. Io Aventin. lib. 7. Annal. Boj. p. 640. Brower. lib. 3. Antiqv. Fuldens. c. 9. p. 197. Bruschi. Monasteriol. aliique plures, sed hos errare constabit. In omnibus enim, quæ vidi, Episcoporum diplomatibus tempore Lotharii, Cunradi III, Friderici I & aliquot sequentium Imperatorum scriptis semper reperio formulam DEI GRATIA, aut æquipollentem, nunquam DEI ET APOSTOLICÆ SEDIS GRATIA. Potius ergo tunc invaluisse hunc titulum puto, cum Pontifices suo arbitrio provisiones Episcopatuum per Germaniam exercerent ac ubique sedibus vacuis pastores imponerent. Hos enim ut Papa habuit quam maxime obnoxios, ita & primos benefactori hac formula referre gratias voluisse credibile est. Apud Hildesienses sane primum ista formula medio seculo XIV usum esse Henricum Episcopum, Meibomius docet Tom. 3. Rer. German. p. 371.* b) *Carpz. disp. feud. 9. ad tit. 24. & 26. A. B. qv. 4. n. 20. p. 352. Pithoeus lib. 1. de Comit. Champagnia. Geisler. dissert. cit. part. 1. n. 15.* c) *lib. 2. de reb. Helv. cap. 15. p 284.* d) *l. 1. rerum Burg. p. 8.* e) *l. 8. annal. Carinth. c. 37. p. 898.* f) *supplem. 2. hist. Goth. p. 388.* (*) *Tab. VI. n. 2.*

In diplomatibus quoque sæpius eos pepercisse provinciarum nominibus in propatulo est. E contrario talia adjiciunt epitheta, quæ humilitatem summam spirant. Hinc modo INDIGNOS, modo SERVOS SERVORVM, (a) modo SOLO NOMINE EPISCOPOS se vocare non erubescunt. Otto Bambergensis Episcopus se appellat: DEI GRA BABENBERGENSIS ECCLESIE HVMILEM MINISTRVM. (b) Meinwercus Paderbornensis Episcopus diploma ita orditur: *Ego Meynwercus utinam Episcopus!* idemque aliud: *Ego Meinwercus peccator.* (c) Ex quibus singularis ævi antiquioris modestia satis elucet. (d) Post hæc tempora in Imperatorum sigillis frequentius addita est vox *Romanorum*, quemadmodum & Duces provinciarum iniere recensum. Sic Henrici Leonis Sigilla: ✠ HENRICVS DEI GRA DVX BAWARIE ET SAXONIE, filii ejus Henrici Palatini Rheni: ✠ HEINRICVS D Ī GRA DVX SAXONIE ET COMES PALATINVS RENI. Bernhardi primi ex Ascaniensi familia Saxoniæ Ducis: ✠ BERNHARDVS. DVX. SAXONIE. ANGRIE WESTFALIE COMES ASCHERSLEVE, ut alia hujus generis plura omittam. Denique Imperatores non modo hanc summam dignitatem, sed & ceteras, quas possidebant, provincias & regna enumerare in sigillis cœperunt. Primus id fecit Fridericus II Imperator, cujus in sigillis hic titulus apparet: FRIDERICVS DEI GRATIA ROMANORVM IMPERATOR SEMPER AVGVSTVS REX IERL̄EM ET SICILIE. Filius ejus Henricus VII, qui absente patre Germaniæ rebus sub tutela Engelberti Archiepiscopi Coloniensis præerat, patrem secutus hunc titulum in sigillis usurpavit: ✠ HENRICVS DI GRA ROMANORVM REX > SEMPER AVGVSTVS > DVX SVEVIE. Ejus frater Conradus IV etiam ipse provinciarum catalogum sigillis inscripsit: ✠ CONRADVS DIVI AVGꝰTI IM̄PRIS FRIDICI FILIVS D I GRA ROMANOR Ī. REGĒ ELECTꝰ HERES IERL̄M. Et quamvis deinde Wilhelmus Hollandus, Rudolfus Habsburgicus, & Adolfus Nassovius solum REGIS ROMANORVM titulum sigillis inscriberent, nullamque hereditariarum ditionum facerent mentionem, eundem tamen morem revocavit Ludovicus quartus, quem deinde secuti sunt Carolus IV & Sigismundus, quorum hic tam longo titulorum syrmate sigillum implevit, ut tædeat hic repetere. Atque adeo ex eo tempore frequentior cœpit esse prolixorum titulorum usus, cum e contrario antiquorum sigilla sua se simplicitate & inscriptionum brevitate quam maxime commendent.

XVI. Sexto observandum est, præter has inscriptiones, quas perigraphas non male dixeris, etiam alias nonnunquam in sigillis observari epigraphas, in ipso orbe ad figurarum explicationem additas. Rudiore illo ævo, cum nondum pictura ad tantam excellentiam pervenisset, ferunt pictores impolitis imaginibus subscripsisse: *hic homo! hic asinus!* Testis hujus rei est Plinius: (e) *Primi*, inquiens, *exercuere picturam Ardices, Corinthius & Telephanes Sicyonius, sine ullo colore. Iam tamen spargentes lineas intus. Ideo & quos pingerent,* ADSCRIBERE *institutum.* Quibus gemina sunt hæc Æliani: (f) Ὅτε ὑπήρχετο ἡ γραφικὴ τέχνη, καὶ ἦν τρόπον τινὰ ἐν γάλαξι, καὶ ἐν σπαργάνοις, οὕτως ἄρα ἀτέχνως εἴκαζον τὰ ζῶα, ὥστε ΕΠΙΓΡΑΦΕΙΝ αὐτοῖς τοὺς γραφέας, ΤΟΥΤΟ ΒΟΥΣ, ΕΚΕΙΝΟ ΙΠΠΟΣ, ΤΟΥΤΟ ΔΕΝΔΡΟΝ *Cum ars pingendi jam ortum duceret, & quodammodo in lacte fasciisque versaretur, adeo rudi & impolito stylo depinxerunt animantia, ut* ADSCRIBERE *ad ea pictores necesse esset:* HOC EST BOS, ILLVD EQVVS, HOC ARBOR. Huc pertinet etiam lusus in Priapum:

INSCRIPTIONES SECVNDARIÆ QVIBVS FIGVRÆ EXPLICANTVR.

S 2 *Insulsissima*

a) *De titulo* Servus servorum Dei, *qui hodie pontificum Romanorum diplomatibus dicis causa addi solet, olim vero omnibus episcopis, ac presbyteris etiam familiaris fuit, prolixius egere Carolus du Fresne part. 3. Glossar. L. p. 841. Thulemar. de bull. cap. 4. p. 18. 19.* b) *Brusch. Monasteriol. p. 318.* c) *Schaten. lib. 5. annal. Paderb. part. 1. p 483. 498. Eod. titulo utuntur Germanus apud Sirmond. Tom. 1. Concil. Gall. p. 355. Desiderius Episcopus Cadurcensis apud du Chesne Tom. 1. fol. 876. aliique plures. Ejusdem generis titulus est hic:* Audimarus nomine, absque opere Episcopus, *apud Miraum lib. 1. Notit. Eccl. Belg. cap. 5.* Ego Amandus Miserrimus & peccator, *apud Oliv. Vred. in Flandr. Christiana p. 217.* Ego in Christi nomine Vindicianus Episcopus, ac si peccator, *ap. eund. p. 218.* d) *Alias ejusmodi formulas collegit Dn. Christ. Francisc. Paulini dissert. histor. 15. n. 5. p. 155.* e) *lib. 35. hist. nat. c. 3.* f) *lib. 10. Var. hist. c. 10. p. 504.*

Insulsissima quid puella rides,
Non me Praxiteles Scopasque fecit,
Nec sum Pheidiaca manu politus:
Sed lignum rude villicus dolavit,
Et dixit mihi: TV PRIAPVS ESTO.

Cum igitur pingendi sculpendique ars seculis his barbaris nonminus ac olim nascentibus illis, rudis esset & impolita, eandem rationem miseri artifices sibi putarunt ineundam,ut, quid velint, possit intelligi. Inde inscriptiones enatæ sunt, quas explicandorum corporum causa adjecere. Sic ecclesiarum sigillis,ubi plerumque Sanctorum imagines conspiciuntur, nomina fere sanctorum addita observabis. In sigillo Ecclesiæ S. Crucis Hildesheimensis ordinaria perigraphe ita concepta est: S. ECCLIE SCE CRVCIS IN HILDENSHEM. In ipso vero orbe apparet Crux Domini cum titulo, cujus ex altera parte S. Petrus cum clave, ex altera S. Paulus cum gladio conspiciuntur. Vt vero Sanctos agnoscas, additæ inscriptiones: S. PETRVS. S. PAVLVS. Sigillum Ecclesiæ S. Bonifacii Halberstadensis hanc habet perigraphen: ✠. SIGILL. CAPITLI ECC ---- SCI BONIFATII I HALBERSTAT. In ipso vero orbe S. Bonifacius episcopali habitu indutus conspicitur, dextra pedum episcopale, sinistra palmam, martyrii symbolum tenens, medium vero corpus transit fascia cum titulo: SCVS BONIFATIVS. Ejusdem generis est Sigillum Ecclesiæ S.Mauritii Halberstadensis,supra a nobis laudatum: (a) Nam & in hoc per medium Sancti corpus transit fascia in semicirculi modum flexa, literisque notata, sed quæ in meo sigillo ob antiquitatem vix amplius possunt legi. Nomen tamen S. Mauritii eas habuisse, vix dubitandum puto. Sed omnium elegantissimum, satisque bene conservatum est sigillum Ecclesiæ S. Ægidii Brunsvicensis, (*) quatuor diversis inscriptionibus præter perigraphen exornatum. In eo ordinaria perigraphe ita se habet: ✠ SIGILLVM ECCLIE S. EG --- BRVNESWICH. Præter hanc in orbe quatuor aliæ apparent inscriptiones, satis quidem minutis nec obscuris tamen literis conceptæ. In medio enim se sistit coram altari S. Ægidius mirificantis habitu & supra caput adscriptum: S. EGIDIVS. Hujus ad genua provolutus apparet Carolus Martellus, quem sequuntur bini monachi. Turri a tergo positæ adscriptum: KAROLVS REX, sub Caroli Manibus ad orationem compositis: AVE MARIA. Supra altare denique angelus advolans manu protendit schedam satis longam, cui inscriptum: DIMISSVM PECCATVM. Sed hujus sigilli,quod mihi quantivis pretii videtur, explicationem in altera hujus opusculi parte dabimus. Omitto hic etiam sigillum Ecclesiæ Montis S. Petri Goslariensis, quod ob inscriptionem in orbe conspicuam, etiam huc pertinet, cum ejus explicationem jam in Antiquitatibus meis Goslariensibus (b) dederim. Id tantum est observatione dignum, quod in Episcoporum sigillis etiam libri, quos Episcopi sinistra tenent, inscriptione nonnunquam notati inveniantur. Vt enim præter eam sigillum Civitatis Fuldensis a Browero & Sagittario delineatum, sunt mihi sigilla Engelberti Coloniensis & Ottonis Hildesiensis Episcoporum, quorum illud literis Henrici VII Regis anno M CC XXV, hoc anno M CC LXXV appensum est, cum sequentibus perigraphis ✠ ENGELBERTVS DEI GRATIA SANCTE COLONIENSIS ECCLIE ARCHIEPISCOPVS, & ✠ OTTONIS DEI GRA. EPI. HILDENSEMENSIS. (**) In medio sedent Engelbertus & Otto Episcopi, pontificalibus induti, dextra pedum episcopale, sinistra librum tenentes evolutum, cujus foliis in utroque sigillo inscriptum: PAX VOBISCVM, hoc modo:

Vt

a) *cap. 7. n. 8.* *) *Tab. XIV. n. 4.* c) *lib. 1. ad ann. 1046. p. 46.* **) *Tab. XIII. N. 3. & 4.*

Vt adeo ex titulis his quivis intelligat, librum sacras precationes continentem exprimere voluisse male curiosos artifices, qua de re infra parte posteriore plura.

XVII. Denique nec id omittendum videtur, quod non desint sigilla, in quibus nulla plane inscriptio habeatur, cujus generis, (ut unicum exemplum hic addam,) memorabile est sigillum Meinhardi Episcopi Livoniæ, in quo nec litera quidem apparet, cujus copiam nobis fecit Dn. Richardus von der Hardt/ Bibliothecarius Svecicus, cujus amicitia ac sermonibus coram frui licuit. SIGILLA INSCRIPTIONE CARENTIA.

XVIII. Plura forte liceret hic differere de iis, quæ non minus, ac illa, quæ jam observavimus, sigillorum imagines atque inscriptiones in universum spectarent, veluti de variis ædicularum, quibus Sancti insistunt, formis, de sigillorum in varias areas descriptionibus, de floribus ac reticulis, quibus orbes sigillorum nonnunquam exornantur, de versibus leoninis, dictis biblicis & symbolis, quæ nonnunquam sigillis inscripta sunt, aliisque hujus generis; nisi verendum mihi esset, ne ad minutiora hæc descendens μικρολογίας vitium incurram. Omittere igitur hæc malo, aut potius ad sequentia capita referre, ubi nonnulla de his rebus occasione data sparsim annotare licebit. CONCLVSIO CAPITIS.

CAPVT NONVM.

DE
IMAGINIBVS ET INSCRIPTIONIBVS, QVÆ IN CÆSARVM REGVMQVE ROMANORVM VT ET IMPERATRICVM SIGILLIS OCCVRRVNT.

I. Iam de sigillis Impp. agendum.
II. Sigilla Impp. Veterum. Iulii Cæsaris. Augusti. Successorum. Neronis. Galbæ. Commodi.
III. Sigilla Imperatorum recentiorum quid exhibeant?
IV. Sigilla Majestatis qualia?
V. Sigilla secreta.
VI. Quid in sigillis secretis exhibeatur?
VII. Hoc discrimen quando cœperit observari?
VIII. Bullarum aurearum plumbearumque characteres?
IX. Sigilla Caroli M.
X. 1) Osnabrugense.
XI. 2) Tria Mabilloniana.
XII. 3) Sanmaximinianum Treverense.
XIII. 4) Bulla Domini le Blanc.
XIV. Characteres sigillorum Carolinorum.
XV. Formula XPE *protege.*
XVI. Quænam Caroli sigilla sint genuina? An Carolus barbam aluerit? Sigilla, quæ Carolum barbatum exhibent, sunt genuina, ceteris paribus.
XVII. Quid de sigillo Sanmaximiniano sentiendum?
XVIII. Sigilia Hludovici Pii.
1) Paderbornense. 2) Baluzianum. 3) Duo Mabilloniana. 4) Corbeiense. 5) Lindaviense.
XIX. 6) Lindenbrogianum. 7) Bulla aurea Mabilloniana. 8) Sigillum Zyllesianum.
XX. Characteres Sigillorum Ludovici Pii.
XXI. Sceptrum Triumphale & Consulare in sigillis.
XXII. Globus Cruciger.
XXIII. Sigilla Lotharii I. Imp.
Aliudque Lotharii Regis.
XXIV. Sigilla Ludovici Germanici.
1) Conringianum. 2) Conringianum.
XXV. Characteres sigillorum Ludovici Germ.
XXVI. Sigilla Caroli Calvi.
1) Baluziana. 2) Mabilloniana.
XXVII. Sigilla Caroli Crassi.
XXIIX. Sigillum Arnolfi *Corbeiense.*
XXIX. Sigillum Conradi I. *Corbeiense.*
XXX. Sigillum Henrici Aucupis *Corbeiense.*
XXXI. Quid sibi velit clypeus & umbella?
XXXII. Sigilla Ottonis M. *1) Sagittarii. 2) Zyllesii. 3) Corbeiense. 4) aliud ineditum. Cum binis diplomatibus 5) Zyllesianum Ottonis jam Imperatoris.*
XXXIII. Ottonis II *Sigilla.*
XXXIV. Ottonis III *Sigilla. 1) Knautianum.*
XXXV. Corona in illo obvia.
XXXVI. 2) Aureum Mabillonianum.
3) Plumbeum Io. de Amelio.
4) Plumbeum Mabillonianum.
XXXVII. Quid sibi velit in Impp. Sigillis Aurea Roma?
observat. 1.2.3.4.5.6.

XXXIIX. Henrici II. *Sigilla.*
1) Corbeienſe. 2) Zylleſianum. Cum diplomate Henrici II.
XXXIX. Sigilla Conradi Saliqui.
1) Maderianum. 2) Tenzelianum. Quid ſibi velit flos in ſiniſtra Regis? Non florem, ſed ſceptrum notat. Geſtamen dextræ non ſceptrum ſed baculus eſt. Baculus regalis qualis?
XL. 3) Knautianum plumbeum.
XLI. Sigilla Henrici III.
1) Vltrajectenſe aureum. 2) Treverenſe. 3) Maderianum. 4) Tenzelianum. 5) Secretum Henrici III.
XLII. Sigilla Henrici IV.
1) Knautianum. 2) Zylleſianum. 3) Aliud ineditum.
XLIII. 4) Bulla Bruſchiana.
XLIV. Sigilla Henrici V. *1) Grauboffiana. 2) Zylleſianum.*
XLV. Sigilla Lotharii II.
1) Meibomianum. 2) Richenbergenſe.
XLVI. Quæſtiones nonnullæ hiſtoricæ.
1) Cur Lotharius ſe vocet Regem III? Cur Imperatorem III?
XLVII. 2) Quid ſibi velint globi e corona pendentes? Excurſus de tintinnabulis veſtibus olim potentum appenſis.
XLIIX. Sigilla Conradi III.
1) Knautianum. 2) Goslarienſe ineditum.
XLIX. Cur Conradus III ſe vocet ſecundum?
L. Sigilla Friderici I.
1) Bulla aurea Mabilloniana.
2) Cereum Lehmannianum.
3) Zylleſianum.
4) Alia duo inedita.
LI. Monogrammata in ſigillis & numis apparent.
LII. Sigilla Philippi & Ottonis IV.
LIII. Quæſtiones nonnullæ moventur.
1) Cur Otto IV loco ſceptri utatur Cruce?
LIV. 2) Quid ſibi velint ſol & luna in hoc ſigillo?
LV. 3) Quis Imperatorum ſe primus vocarit ſemper Auguſtum?
LVI. Sigilla Friderici II.
1) Kirchmannianum aureum.
2) Mabillonianum aureum.
3) Gelenianum cereum.
4) Weckianum. 5) Aliud ineditum.
LVII. Sigilla ſequentium Imperatorum.
LIIX. Bina Henrici VII.
LIX. Conradi IV *Sigillum.*
LX. Wilhelmi *C. f. Sigillum.*
LXI. Rudolphi *Habſpurgici Sigillum.*
LXII. Heinrici VII. *Sigillum.*
LXIII. Ludovici IV. *1) Bulla aurea Kirchmanniana.*
2) Cereum Leibnitianum Sigillum.
3) Aliud a pontifice deſcriptum.
LXIV. Caroli IV. *Sigilla.*
1) Bulla aurea.
2) Cereum ineditum.
LXV. Sigismundi *ſigilla.*
LXVI. Friderici IV *ſigilla.*
LXVII. Quæſtiones nonnullæ.
LXIIX. Quid ſibi velint verſiculi: Aquila Ezechielis ſponſæ miſſa &c.?
LXIX. 2) Quid literæ A. E. I. O. V. in Fridericianis ſigillis notent?
LXX. 3) Quando demum apud Germanos invaluerit aquila biceps?
LXXI. De ſigillis Orientalium Impp.
LXXII. Balduini *Comitis Flandriæ Imp. Orient. aurea bulla.*
LXXIII. Bulla ænea Alexandri.
LXXIV. Sigilla Auguſtarum Reginarumque.

I.

IAM DE SIGILLIS IMPP. AGENDVM.

ELuctati demum ea, quæ ſigillorum naturam in univerſum ſpectant, ſolventes a litore, liberiore jam curſu ipſum veluti mare ingrediamur, quid ſingulorum ordinum homines ſigillis inſculpere ſoliti ſint, conſideraturi. Merito igitur primas hic ſibi partes depoſcunt Romanorum Imperatores, & Reges Germaniæ, ſed non niſi illi, qui medio ævo floruerunt: Ceteri enim, (ne promiſſi toties facti videamur immemores,) nobis tantum per tranſennam erunt reſpiciendi.

SIGILLA IMPERATORVM VETERVM.

IVLII CÆSARIS.

II. Poterant quidem plane ſicco præteriri pede, niſi Lectoris referre putaſſem, ut quantum inter veteris mediique ævi Cæſarum ſigilla interſit, ex utrorumque collatione cognoſcat paulo accuratius. De *Iulii C ſaris* annulo hæc obſervat Dio Caſſius: (a) *τό,τε ὅλον τῇ γε Ἀφροδίτῃ πᾶς ἀνέκειτο· καὶ πείθειν πάντας ἤθελεν, ὅτι καὶ ἄνθος τι ὥρας ἀπ᾽ αὐτῆς ἔχοι. καὶ διὰ τοῦτο καὶ* ΤΟ ΓΛΥΜΜΑ ΑΥΤΗΣ ΕΝΟΠΛΟΝ ΕΦΟΡΕΙ, *καὶ σύνθημα αὐτὴν ἐν τοῖς πλείστοις καὶ μεγίστοις ἐποιεῖτο. Omnino vero Venerem totus colebat, a qua ſe etiam formæ quandam venuſtatem habere*

a) *lib. 43. p. 135. Hiſt. Rom.*

bere, persvadere omnibus nitebatur. Igitur VENEREM ARMATAM ANNULO INSCULPTAM GESTABAT, eaque tessera in rebus summis plerumque utebatur. Imagine igitur Veneris armatæ signavit Cæsar, ad quam fabulosam referebat originem. Aliam rationem iniit *Cæsar Augustus*, qui quemadmodum pacis bellique artibus tota republica primus sub principis nomine est potitus, ita & sigillo usus est tanta majestate digno. Cum enim initio Imperii Sphingis imagine uteretur, postea mutato consilio Alexandrum M. annulo insculpsit, ac denique eodem pene modo, quo deinceps Franci Germanique Reges usi sunt, sua ipsius imagine signavit. Testatur id his verbis Plinius: (a) *Duas SPHINGES Augustus in matris ANNULIS jam indiscretæ similitudinis invenerat. Altera per bella civilia absente eo, amici signavere epistolas & edicta, quæ ratio temporum nomine ejus reddi postulabat, non inficeto lepore accipientium: Ænigmata afferre eam SPHINGEM. Sed Augustus postea ad evitanda convitia* SPHINGIS, ALEXANDRI M. IMAGINE SIGNAVIT. Svetonius (b) quoque: *In diplomatibus*, inquit, *libellisque & epistolis signandis initio SPHINGE usus est: mox IMAGINE ALEXANDRI; novissime sua, Dioscoridis manu sculpta, qua signare insequuti quoque Principes perseveraverunt.* Denique Dio Cassius: (c) *Διπλῆν γὰρ δὴ ΣΦΡΑΓΙΔΑ, ᾗ μάλιστα τότε ἐχρῆτο, ἐπεποίητο ΣΦΙΓΓΑ ἐν ἑκατέρᾳ ὁμοίαν ἐκτυπώσας· ὕστερον γὰρ τὴν εἰκόνα τὴν ἑαυτοῦ ἐγγλύψας, ἐκείνῃ τὰ πάντα ἐσημαίνετο, καὶ αὐτῇ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα αὐτοκράτορες, πλὴν Γάλβου ἐχρήσαντο, οὗτος γὰρ προγονικῷ τινὶ σφραγίσματι, κύνα ἐκ πρῴρας νεὼς προκύπτοντα ἔχοντι, ἐνόμισεν. SIGILLUM enim, quo tum maxime utebatur, duplex paraverat, SPHINGE in utroque simili insculpta, (nam serius incepit suam imaginem in eo incidere, ac ea literas obsignare, quod omnes deinceps Imperatores imitati sunt, excepto Galba, qui canem ex prora navis prospectantem, signum a majoribus suis acceptum usurpavit.)* Hæc Dio, ex quo & hoc discimus, quod sequentes etiam Imperatores, ut nomen, ita & imaginem Augusti in sigillis retinuerint, ac tanquam certum imperii pignus perpetuo usu voluerint consecratum. Nec tamen constans ea fuit Cæsarum consvetudo. Iam enim *Neronem*, ut moribus ita & sigilli cælatura ab antecessoribus discessisse, ex cacheto parabolicæ figuræ colligo, quod producit Gvillaume du Choul (d) sub titulo: *Cachet de Nero retire de la graueure antique.* (*) Sistunt se in illo Apollo & Marsyas, ille lyra instructus, hic cauda suilla horridus arborique ferali alligatus, e qua tibiæ dependent. Media inter hos genu dextro innititur figura pueri, quem ego Olympum discipulum Marsyæ esse conjicio, manus versus Apollinem extendens, ac veluti magistri supplicium deprecatus. Titulus adscriptus ita se habet: NERO. CLAUDIUS. CÆSAR. AUGUSTUS. GERMANICUS. *Pontifex* MAX*imus* TR*ibunus Plebis* IMP*erator Pater Patriæ.* Totam fabulam his verbis describit Apollodorus: (e) *Μαρσύας γὰρ εὑρὼν αὐλοὺς, οὓς ἔῤῥιψεν Ἀθηνᾶ, διὰ τε τὴν ὄψιν αὐτῆς ποιεῖν ἄμορφον, ἦλθεν εἰς ἔριν περὶ μουσικῆς Ἀπόλλωνι· συνθεμένων δὲ αὐτῶν, ἵνα ὁ νικήσας, ὃ βούλεται διαθῇ τὸν ἡττημένον, τῆς κρίσεως γινομένης, τὴν κιθάραν στρέψας, ἠγωνίζετο ὁ Ἀπόλλων, καὶ ποιεῖν ἐκέλευσε τὸν Μαρσύαν· τοῦ δὲ ἀδυνατοῦντος, εὑρεθεὶς κρείσσων ὁ Ἀπόλλων, κρεμάσας τὸν Μαρσύαν, ἔκ τινος ὑπερτενοῦς πίτυος, ἐκτεμὼν τὸ δέρμα, οὕτως διέφθειρεν. Marsyas enim cum tibias invenisset, quas Minerva, quod informem vultum efficerent, abjecit, Apollinem de musica provocare non dubitavit. Hoc de compacto in certamen descendunt, ut victor arbitratu suo devictum afficiat. Inito igitur certamine, conversa cithara certabat Apollo, idemque ut Marsyas faceret, imperavit: quod cum ille tibiis nequiret, Apollo præstantior est inventus. Quare suspensum Marsyam e proxima ac patulæ pini ramo, detracta pelle ita confecit.* Quo cum facit Iulius Hyginus: (f) *Minerva tibias dicitur prima ex osse cervino fecisse, & ad epulum Deorum cantatum venisse. Iuno & Venus cum eam irriderent, quod & cæsia erat, & buccas inflaret, fœda visa, & in cantu irrisa, in Idam sylvam ad fontem venit: Ibique cantans, in aqua se aspexit, & vidit se merito irrisam: unde tibias ibi abjecit, & imprecata est, ut quisquis eas sustulisset, gravi afficeretur supplicio, quas Marsyas Oeagri filius pastor unus ex turis invenit, quibus assidue commeletando sonum suaviorem indies faciebat, adeo ut Apollinem ad citharæ cantum in certamen provocaret: quo ut Apollo venit, Musas judices sumpserunt, & cum jam Marsyas inde victor discederet, Apollo citharam versabat, idemque sonus erat: quod Marsya tibiis facere non potuit. itaque Apollo victum Marsyan ad arborem religatum, Scythæ tradidit, qui eum membratim separavit, reliquum*

AUGUSTI.

SUCCESSORUM.

NERONIS.

T 2 *corpus*

a) *lib. 37. cap. 1. Hist. Nat.* b) *cap. 50. Aug.* c) *lib. 51. p. 444. Hist. Rom.* d) *dans le discours de la religion des ancient Romains. p. 213.* *) *Tab. 1. N. 12.* e) *lib. 1. biblioth. p. 10. n. 10. sqq.* f) *cap. 165. fab. p. 98.*

corpus discipulo Olympo sepulturæ tradidit, e cujus sanguine flumen Marsyas est appellatum. Brevius Ovidius:

> *Provocat & Phœbum, Phœbo superante, pependit*
> *Cæsa recesserunt a cute membra suâ.*

Non vacat ob prolixitatem verba etiam Fulgentii (a) afferre; placet ergo ex eo rationem tantum audire, cur Marsyas in cacheto nostro cum cauda porcina fingatur? *Marsyas enim Græce, quasi* μωρὸς ὤν, *id est,* stultus solus, *qui in arte Musica tibiam præponere voluit citharæ: unde & cum porcina pingitur cauda.* Quamobrem vero Nero hanc fabulam cacheto isti insculpi jusserit, facile liquet. Citharæ enim amantiorem fuisse, eaque alios superare magni habuisse, docet Tacitus: (b) *Postremo ipse scenam incendit, multa cura tentans citharam & præmeditans, assistentibus familiaribus.* Clarius Svetonius: (c) *Inter ceteras disciplinas pueritiæ tempore imbutus & musica, statim ut imperium adeptus est, Terpnum citharœdum vigentem tunc præter alios, accersit: diebusque continuis post cœnam canenti in multam noctem assidens paulatim & ipse meditari exercerique cœpit.* Dionis epitomator Xiphilinus: (d) *In theatrum prodiit, stetitque Cæsar in scena habitu citharœdi.* Nec ipse tantum canendo se exercuit, verum etiam alios, qui tum perfectissimi in hac arte ac veluti Roscii habebantur, certando superare instituit, tam felici industria, ut in omni genere coronas victoriæ testes arbitrorum judicio reportaret. (e) Qua victoria quantum sibi placuerit, vel id argumento est, quod & Apollinis nomen ceteris titulis adscripserit (f) & Citharœdi habitu *prodierit in publicum*, statuasque sibi fieri passus sit. Hinc iterum Svetonius: (g) *Item statuas citharœdico habitu, qua nota etiam numum percussit.* Binos ejusmodi numos Neronis profert Carolus Patinus, (h) quorum alterum saltem describo. Antica facies sistit Neronem stantem Apollinis habitu & citharœdi cum inscriptione: ΝΕΡΩΝΙ ΑΠΟΛΛΩΝΙ. Postica Victoriam cum palma & corona hocque titulo: ΝΕΡΩΝΟC. (*) Quid mirum igitur, si Nero tantus citharæ amator, tantumque victoriæ cupidus, fabulam Marsyæ & Apollinis cacheto circumtulit? An vero eo etiam signarit, alii videant.

GALBÆ. Post Neronem etiam *Galbam* gentilitio sigillo contentum fuisse, Dio refert. Sed & alii deinde Imperatores annulos suo arbitrio mutarunt. Extat enim apud Iulium Capitolinum (i)

COMMODI. *Commodi* Imperatoris epistola ad Clodium Albinum exarata, in qua Imperator Amazoniæ imagine se signasse scribit: *Quin & super hac ad Procuratores meos literas misi, quas ipse signatas excipies SIGNO AMAZONIÆ.* Tantopere in sigillis antiquissimorum Cæsarum variatum est, ut non videatur esse operæ pretium, ista hic cum medii ævi sigillis contendere prolixius, cum nihil fere habeant his simile, solum si excipias annulum Augusti sua ipsius imagine signatum.

SIGILLA IMPERATORUM RECENTIORUM QUID EXHIBEANT?

III. Etenim cum antiqui Romani Imperatores, quamdiu a sacro Christi cultu abhorrebant, plerumque sculpturis ex mythologia gentili petitis uterentur, recentiores Imperatores Christianos se esse meminerunt, nihilque insculpsere sigillis, quod puriori religioni repugnaret. Horum igitur sigilla spectaturi, in antecessum observamus, imagines æque ac inscriptiones illorum non magis ejusdem esse generis, quam ipsa sigilla. Quemadmodum enim alia sunt majora, sive sigilla majestatis, alia minora, sive secreta, alia porro aurea, alia plumbea, alia cerea: ita & imagines ac inscriptiones aliæ in majoribus, aliæ in minoribus, aliæ in bullis aureis, aliæ in plumbeis apparent. Ne igitur illotis manibus ad hanc videamur tractationem accedere, de singulis quædam monenda videntur.

SIGILLA MAIESTATIS QUALIA?

IV. Agmen ducant sigilla Imperatorum maxima, quorum communis in diplomatibus publicis usus est. Ea vocavi *sigilla Majestatis*, ipsorum Imperatorum auctoritate innixus, siquidem Friderici IV sigillum maximi moduli hanc præfert perigraphen: SIGILLVM MAIESTAT. FRIDERICI DEI GRA ROMANORV IMPERATORIS SEMPER AVGVSTI DVCIS AVSTRIE STIRIE KARINTHIE ET CARNIOLE COMITISQVE TIROLIS. ETC. Sed & in calce diplomatum subinde *sigillorum Majestatis* apparet fieri mentionem. Fridericus II in diplomate, quod recenset Petrus Lambecius, (k) ita loquitur: *Ad hujus itaque confirmationis memoriam & stabilem firmitatem præsens scriptum fieri jussimus, MAIESTATIS NOSTRÆ*

a) *lib. 3. Mythol. p. 25.* b) *lib. 14. Annal.* c) *cap. 20. Neron.* d) *cap. 12.* e) *Svet. cap. 23. Neron.* f) *Xiphilin. l. c.* g) *c. 25. l. c.* h) *p. 118. numism. Impp.* *) *Tab. I. n. 3.* i) *cap. 2. Vit. Clodii Albini p. 308.* k) *Orig. Hamb. p. 29. edit. nov.*

NOSTRÆ SIGILLO communitum. Wilhelmus in diplomate Ecclesiæ Montis S. Petri Gosl. concesso anno M. CC. L. *Vt autem hæc concessio & confirmatio nostra firma & inconvulsa permaneat - - - præsens privilegium exinde conscribi & SIGILLO MAIESTATIS NOSTRÆ jussimus communiri.* Rudolphus I: (a) *In cujus rei testimonium præsens scriptum MAIESTATIS NOSTRÆ SIGILLO fecimus communiri.* Eandem formulam sæpius repetunt Adolfus, (b) Albertus I, (c) Carolus IV, Sigismundus & Fridericus IV. Nec modo sigillum Majestatis, sed & *Majestas* absolute nominatum est majus hoc Imperatorum sigillum, id quod præcipue docet Marqvardus Freherus. (d) Cui nos addimus locum ex Rudolphi I diplomate anno M CC LXXVI ecclesiæ SS. Simonis & Iudæ Goslariensi concesso depromtum, in quo etiam *Majestas* pro *sigillo majestatis* usurpatur: *Quam traditionem ne ab ullo futurorum Imperatorum vel Regum irritetur, vel aliquo hominum infringatur, præsens scriptum impressione NOSTRÆ MAIESTATIS & regalis banni auctoritate jussimus insigniri.* Nomen hoc *Majestatis* ideo inditum videtur sigillis Imperatorum majoribus, quoniam plerumque præferunt Imperatores coronatos, in throno sedentes, sceptrumque & globum imperialem tenentes, hoc est ad summam majestatem compositos. Vnde Conradus III Imperator in diplomate Bremensi ecclesiæ concesso, (e) licet Majestatis vocem non usurpet, imaginis tamen suæ in sigillo expressæ facit mentionem his verbis: *Et ut hæc ab omnibus sic disposita & constituta esse noscantur, præsentis scripti paginam fieri & NOSTRÆ IMAGINIS signo roborari mandavimus.* Iam vero constat, medio ævo omnes imagines, quæ sacræ quicquam majestatis præ se ferebant, *Majestates* esse appellatas. (f) Qua de re solum hic recitare juvat locum, quem ex anonymo Auctore de miraculis S. Fidis (g) profert Carolus du Fresne: (h) *Erat distributa Sanctorum acies in tentoriis & papilionibus in prato S. Felicis, quod disparatur ab urbe quasi uno milliario.* (loquitur de capsis & imaginibus Sanctorum) *Hunc locum præcipue S. Marii aurea MAIESTAS, & S. Amantii æque aurea MAIESTAS & S. Saturnini Martyris aurea capsa & S. Mariæ aurea imago & S. Crucis aurea crux & S. Fidis aurea MAIESTAS decorabant.* Quemadmodum igitur Sanctorum imagines ad ἀποθεώτους habitum compositæ, nimbisque & radiis exornatæ Majestatum nomen adeptæ sunt, ita idem nomen ad Imperatorum quoque imagines in sigillis expressas translatum est, partim quod earum habitus summam majestatem ac veluti sacri quidquam referret, partim quod hic titulus jam tum iis esset proprius; donec tandem ipsa hæc sigilla majestates, & diplomata, quibus ista sigilla appendebantur, *literæ majestaticæ* (Majestäts Briefe) vocarentur. Nec putandum tamen est, sigilla Majestatis ita propria Imperatoribus Regibusque fuisse, ut non & principes eorum usum sibi vendicaverint. Hos enim non minus, quam Imperatores sua Sigilla Majestatis habuisse, quæ præcipue in rebus feudalibus adhibuere, auctor est Antonius Weckius. (i)

V. Sigilla minora secreta vocantur, eo quod solis literis secretis ac privatis inprimerentur, cum e contrario sigilla majestatis in diplomatibus publicis haberent locum. Quando hoc sigillorum discrimen primum observari cœperit, nondum habeo compertum. Carolingorum sane Saxonicorumque Cæsarum ævo tam publicæ, quam privatæ literæ annulo regio signabantur, paucis exceptis, quæ ob singulares quasdam rationes aurea plumbeave bulla firmabantur. De sigillo secreto altum ubique isto ævo silentium est. At certius id de Salicæ stirpis Imperatoribus constat. Henricum enim III præter sigillum majestatis etiam alio secreto usum esse, docet Charta Heinrici IV anno M L I X pro Ecclesia Nivellensi, quam recenset Miræus: (k) In ea enim ita disserit Imperator: *Nivialensis ecclesia Francorum regno finitima permaximas calamitates sæpe sustinuit: quod pater meus Henricus III Imperator animo indoluit, adeo ut in consecratione, quam ad adventum suum reservari jusserat, præsentem se exhibens,* SIGILLA SECRETA.

a) *lit. tribubus Gosl. concess. anno 1290.* b) *lit. Eccl. SS. Sim. & Iud. anno 1295.* c) *ejusd. Ecclesiæ anno 1298.* d) *ad Petr. de Andlo. l. 2. c. 6.* e) *Lindenbrog. privil. archieccl. Hamburg. n. 45. p. 155.* f) *Notandum est,* Majestatis nomen *non modo a medii ævi scriptoribus imaginibus sacri quicquam præ se ferentibus dari; sed & antiquis Scriptoribus hanc vocis istius significationem non esse plane ignotam. Iam enim seculo III Tertullianus cap. 13. Apologet. p. 104. Deorum gentilium simulacra* majestates *vocat his verbis*: Dii vero, qui magis tributarii, magis sancti; imo qui magis sancti, magis tributarii: MAIESTAS quæstuaria efficitur. Circuit cauponas religio mendicans, exigitis mercedem pro solo templi, pro aditu sacri: non licet Deos esse gratis: venales sunt. *Vid. & Carol. du Fresne l. c.* g) *cap. 8. tom. 2. bibl. Labei.* h) *part. 2. Gloss. Lat. p. 351.* i) *Part. 2. Chron. Dresd. tit. 2. part. 173.* k) *cap. 89. dipl. Belg.*

pignora facratissima Virginis Gertrudis propriis humeris sanctuario importaret, locumque donis imperialibus exornans, de rebus ejusdem ecclesiæ præceptum faceret, quodque specialis dilectionis indicium est, non communi illud sigillo, sed SECRETO suo signaret. Est sane hoc observatione dignissimum, quod Imperaror secreti usum in diplomate publico specialis dilectionis indicium vocat. Interjecto vero tempore tam frequens fuit horum sigillorum usus, ut omnibus sine discrimine diplomatibus adderetur, sive tergo alterius sigilli impressum, sive solum.

QVID IN SIGILLIS SECRETIS EXHIBEATVR.

VI. Quemadmodum igitur sigilla majestatis Cæsares in throno sedentes præferebant cum nomine & titulo, ita in sigillis secretis certe seculo XIV (de antiquioribus enim non constat) aquila initio uno, postea binis capitibus prædita apparet, cum hac perigraphe: IVSTE IVDICATE FILII HOMINVM. (a) Jam ab Henrico VI usurpatam esse hanc inscriptionem, testis αὐτόπτης est Castoldus. (b) Quam deinde frequenter in contrasigillis positam invenimus, tum Caroli IV Imperatoris, quæ ipse possideo, tum aliorum hujus ævi Imperatorum. Nec tamen eadem omnibus Imperatoribus sigillorum secretorum ratio placuit. Fuerunt enim, qui aquilam alia inscriptione exornarent; fuerunt, qui symbolum suum adderent. Fridericus IV & Maximilianus I plerumque annulum octangulum (un cachet Gallica voce vocant) majori sigillo impressum præter secretum habuerunt, cui modo insculpta apparent tria scutula vel sine inscriptione, vel cum symbolo: A. E. I. O. V., modo caput coronatum cum lemmate: REX FRIDERIC, modo quatuor facies humanæ in unum caput contractæ. Quæ omnia Lector curiosus ex ipsis sigillorum iconibus, a Bœclero exhibitis, accuratius cognoscet.

HOC DISCRIMEN QVANDO COEPERIT OBSERVARI.

VII. Observandum vero est, hoc sigillorum discrimen non esse antiquissimum. Sane enim Carolus M. Ludovicus Pius, Lotharius, Ludovicus Senior, Carolus Crassus, Arnolfus, Conradus I, Henricus I & Ottones non nisi annulis signarunt, in quibus longe alia, quam in sigillis majestatis figurarum ratio est. Priores enim Imperatores & Reges minori cuidam areæ ovali vix quicquam aliud præter caput laureatum aut protomen suam insculpsere, Carolus Crassus rotundam figuram elegit clypeumque & vexillum addidit, quem & Arnolfus est imitatus. Conradus superiorem quidem corporis partem sigillo incidi curavit, sed nec sceptri, nec globi imperialis, nec coronæ in ejus sigillis vestigium apparet. Dextra enim vexillum, sinistra umbellam sive clypeum tenet, cujus generis etiam sunt sigilla Henrici I & Ottonis I. Otto II & Otto III nec ipsi toti apparent in sigillis, schema tamen ad majestatem magis, quam antea, est compositum, nam & coronatos se sistunt Imperatores, & dextra baculum regalem, sinistra globum gestant. Tamen cum nec hi quidem throno insideant, quod maxime videtur majestatis nomen his sigillis fecisse, eorum quoque sigilla non est, quod in classem hanc referamus. Primus ergo hoc novum sigillorum genus excogitavit Henricus Sanctus sive II, qui primus coronatus insidet throno, dextraque baculum, sinistra globum gestat. Cui quid persvaserit, ut antiquam sigillorum figuram mutaret, novamque hanc excogitaret, posteris omnibus mira constantia diutissime retentam, nondum potui divinare.

BVLLARVM AVREARVM PLVMBEARVMQVE CHARACTERES.

VIII. Bullæ etiam aureæ Imperatorum plerumque sunt a ceteris eorum sigillis diversæ. Communis quidem earum typus est is, qui in antica exhibet Imperatorem throno insidentem, cum nomine & titulo, in postica arcem, cujus portæ inscriptum: AVREA ROMA, cum perigraphe: ROMA CAPVT MVNDI REGIT ORBIS FRENA ROTVNDI. Sed antiquiores sæpe aliter se habent, multumque discrepant a recentiorum forma. At omnium maxime variant bullæ plumbeæ, quarum hic formas prolixe non describemus, reservaturi id sequentibus paragraphis, ubi pleniorem sigillorum Cæsareorum instituemus recensum. Hic vero in universum observari necesse putamus, *omnes bullas aureas æque ac plumbeas plerumque ad veterum numismatum formam esse compositas: magnamque ab his trahere similitudinem, præcipue in inscriptionibus, quæ numorum quam sigillorum cereorum perigraphis apparent similiores.*

SIGILLA CAROLI M.

IX. Ordimur jam a Carolo M. qui primus Romani Imperii majestatem dignitatemque Augustam genti suæ intulit. Hujus igitur varia extant sigilla, quæ tamen cum a se invicem multum discrepantia inveniantur, ut quædam ex illis genuina sint, fieri fortasse potest; ut omnia, fieri nunquam potest. Vnum cum diplomate Osnabrugensi profert Illustris Monumentorum

a) *Kirchner. de offic. Cancell. l. 4. c. 2. n. 64.* b) *de Imper. quæst. 89. n. 6.*

mentorum Paderbornensium auctor. (a) Tria alia addidit Mabillonius. (b) Aliud ex diplomate S. Maximini Treverensis delineatum exhibent Zyllesius, (c) Papebrochius (d) & Petrus Lambecius. (e) Denique plumbeum sigillum ejusdem Caroli dedit Dn. le Blanc, (f) quod jam supra descripsimus. Hæc sunt sigilla Caroli, quæ quidem extant. Sed cum ob insignem discrepantiam non omnia possint esse genuina, paulo accuratius de iis erit agendum. Eum vero servabimus ordinem, ut primo singula describamus, deinde Carolinorum sigillorum ideam ex illis eliciamus, ac demum, quænam maxime videantur genuina, dispiciamus.

X. Osnabrugense igitur sigillum (*) ovale est, ceræ candidæ impressum, ita ut limbus non minimus annuli peripheriam ambiat. In eo exhibetur Caroli protome cum ad majestatem, tum ad humanitatem composita, capilli breves & aures & cervicem nudas destituunt, barba non modica os æque ac mentum decenter vestit ac per mandibulum quoque explicatur. Collum nudum, vestimentorum pars togam potius quam sagum refert. In capite nec laureæ, nec gemmeæ coronæ, nec diadematis apparent vestigia. Ipsa imago ad sinistram conversa. Inscriptio denique hac formula absolvitur: XPE. PROTEGE. KAROLVM. IMPERATOREM. Cetera ex delineatione hujus sigilli, quam damus, rectius cognosci poterunt. I. OSNABRVGENSE.

XI. Non multum ab hoc differunt tria Mabilloniana. Nam & in his Caroli facies barba modica circa labia ac genas decenter exornatur. *Primum* (**) appictum quidem est diplomati SanGermanensi, e diplomate tamen Sandionysiano petitum. (g) Sistit hoc Caroli vultum decora barba exornatum, cum inscriptione: ✠. XPE PROTEGE CAROLVM REGE⁻ FRANCOR. *Secundum*, (***) primo illi in omnibus simile, annexum est diplomati dato *in mense Octob. anno XIIII & VIII regni. Actum Haristallio Palatio publico in Dei nomine feliciter Amen.* (h) *Tertium* (*‚*‚*) petitum est e diplomate Corbeiensi in Saxonia, quod Mabillonio submisit Adolfus Overhamus. *Datum hoc est VII Idus Maji anno Christi propitio Imperii Carolini XIII. Regni in Francia XLV. atque in Italia XXXIX. Indict. VI. Actum Aquisgrani Palatio regio in Dei nomine feliciter amen.* (i) De sigillo hoc ita Mabillonius: *Hoc vero specimen, cujus integrum exemplum damus, in lib. 6. ex autographo Corbeiæ Saxonicæ noster Adolfus Overhamus mihi transmisit cum sigillo picto, quale hic repræsentamus.* (†) Quoniam vero & mihi summa Celsissimi ac Reverendissimi Principis ac Domini, Dn. FLORENTII, semper liberæ ac Imperialis Corbeiæ Præsulis gratia sigillum hoc cum aliis intueri licuit, consultum credidi, illud denuo delineandum curare, inprimis cum & literarum ductus, qui plane desint in Mabilloniano specimine, haut obscuris indiciis deprehenderim. Qui ita se habent: XPE PROTEGE KAROLVM IMPERATOREM. II. TRIA MABILLONIANA.

XII. At magis ab his omnibus differt Sanmaximinianum Treverense, siquidem & rotundum est & Caroli vultus in eo exhibetur amabilis, majestatis plenus & propter rasam ad cutem barbam propemodum juvenilis. (††) Limbus non ejusdem cum Paderbornensi & Corbeiensi, non multum tamen minoris crassitiei apparet. Sed inscriptio quantum a ceteris differt? Solæ quidem supersunt literæ K - - - S - - - sed quia K statim supra caput Imperatoris invenitur, & insuper S perspicue apparet, nemo inde eliciet perigraphen: XPE·PROTEGE KAROLVM IMPERATOREM, quæ tamen in omnibus aliis Carolinis sigillis occurrit. Sed ex spatio colligo, hæc tantum fuisse inscripta: KAROLVS REX. III. SANMAXIMINIANVM TREVERENSE.

XIII. Denique singulare plane est plumbeum Domini le Blanc. (k) Nam illud altera parte præfert protomen Caroli, barba modica per labia vestiti, cum perigraphe: D. N. KAR. IMP. P. F. P. P. AVG., altera civitatem vel castellum cruce in mœnibus exornatum, cui per orbem adscriptum: RENOVATIO ROMAN. IMP. infra ROMA. (†††) En ipsa verba: *Ainsi ce titre, qui avoit eté eteint chez les Romains l' an 476 apres la mort d' Augustule dernier Empereur d' Occident, fut renouvellé par les Romains en la personne de Charlemagne, comme le marque l' inscription qui est du côté de la ville de Rome. Les curieux de nôtre histoire seron bien aises d' en voir la figure. Du côté de la tete il y a en abregé,* Dominus noster Carolus Imperator, IV. BVLLA DOMINI LE BLANC.

V 2 pius,

a) *p. 263. edit. 1.* b) *lib. 5. de R. D. tab. 23. 24. 25.* c) *pars. 3. p. 13. Defens. Sanmaxim.* d) *differt. de antiqu. diplom. Tom. 2. April.* e) *lib. 8. Commentar de biblioth. Vind. p. 648.* f) *differt. de numism. Caroli M. & successor. Romæ signatis. cap. 4.* *) *Tab. IV. n. 2.* **) *TAB. III. n. 8.* g) *lib. 5. tab. 23. n. 3. p. 387. de R. D.* ***) *TAB. III. n. 9.* h) *tab. 24. n. 1. p. 389. l. c.* *‚*‚*) *Tab. III. n. 11.* i) *tab. 25. p. 391. l. c.* †) *TAB. IV. n. 3.* ††) *TAB. IV. n. 1.* k) *differt. historique sur quelques monnoyes de Charlemagne &c. cap. 4. p. 24.* †††) *TAB. I. n. 9.*

pius, felix, perpetuo augustus: *Nôtre Seigneur Charles, Empereur, pieux, heureux, toujours auguste.*

CHARACTERES SIGILLORUM CAROLINORUM.

XIV. Quamvis igitur hæc sigilla non possint omnia probari, fatendum tamen est, omnia habere aliquid, in quo conveniunt, & ex quo quædam Carolinorum sigillorum formari idea possit. In omnibus cereis apparet Caroli protome, in omnibus idem habitus, idem corporis situs, corona denique aut nulla, aut certe non alia, quam laurea. Porro eadem in omnibus, si illud Sanmaximinianum excipias, est sigilli figura, ovalis nimirum, eadem inscriptio, nec magnitudo diversa. Ex quibus id colligimus:

1) Carolina sigilla cerea, altitudine duos digitos, latitudine unum & semissem non excedere.

2) Eadem, si Treverense Sanmaximinianum excipias, esse ovalia, &

3) semper Caroli protomen ad pectus usque exhibere, in sinistram conversam. Qua de re elegans est observatio Mabillonii (a) his verbis concepta: *In affixis Regum secundæ stirpis FACIES OBLIQUE CONVERSÆ SUNT AD SINISTRUM LATUS, QUÆDAM AD DEXTRUM, ut imago Carolomanni, Pippini Regis filii: aversi pinguntur Lotharius & qui sequuntur Capetiani Reges.* Quoniam vero hæc Mabillonii observatio ad solos Francorum Reges spectat, de Imperatoribus nostris addimus, etiam Cunradum I, Henricum I & Ottonem I imagines suas effinxisse, oblique in sinistrum latus conversas, cæteros vero omnes aversas.

4) Coronam aut nullam, aut non aliam capiti impositam esse, quam lauream, cujus rei rationem jam superiore capite dedimus.

5) Inscriptionem denique vix aliam in cereis reperiri, quam hanc: XPE PROTEGE KAROLUM IMPERATOREM.

6) Literas exacte esse unciales & plane Romanas, orthographiam quoque satis bonam, quæ nihil ex recentioris ævi corruptione trahat; quam abbreviaturam XPE Græcis quam Latinis digniorem, omnibus tamen Christianis familiarem, adeo ut & Germani seculis superioribus Christi nomen vix aliter scriberent quam hoc modo: ΧΡ̄Σ

FORMULA XPE PROTEGE.

XV. Cum de ceteris omnibus jam supra dixerimus plura: solum hic restat, ut formulæ XPE PROTEGE, quæ toties in sigillis Caroli M. Ludovici Pii & Ludovici Senioris cereis æque ac plumbeis occurrit, reddamus rationem. Hic vero denuo Byzantinorum mores Francis placuisse video. Retinuerant enim hi consvetudinem veterum Romanorum, qui Principibus prolixa acclamatione fausta quævis apprecari solebant. Hinc olim concilia longo plerumque laudum acclamationumque syrmate finiebantur: hac subinde formula repetita; Κύριε Φύλαξον τὸν Βασιλέα. (b) Sed & adnotat Scylitzes (c) Græcorum, clamorem militarem hisce conflatum verbis: Χριστὲ βοήθει, qui in Leonis Tacticis (d) hoc unico βοήθει concipitur. Ut taceam, etiam in antiquas laudes seu litanias, a Goldasto, (e) Chemnitio, (f) Canisio, (g) Du Fresne (h) aliisque (i) descriptas, hanc formulam transiisse, in quibus frequens est votum pro Imperatore conceptum: SALVATOR MUNDI TU ILLUM ADIUVA. Quemadmodum igitur Græci istam formulam dignam judicarunt, quam suis numis inscriberent, his subinde perigraphis usi: ΚΥΡΙΕ ΒΟΗΘΕΙ ΑΛΕΞΙΘ, ΔΕΣΠΟΤΗ, DEUS ADIUTA ROMANIS &c. (k) Ita & Francici Imperatores non dubitarunt, ejusdem generis formulam XPE PROTEGE nomini suo præmittere, ut scilicet regnum suum, nisi a Christo protegeretur, minime stabile futurum faterentur. Constanter hæc formula, Mabillonio (l) teste, usurpata fuit a Carolo M. & Ludovico Pio, quibus nos addimus Ludovicum Seniorem. Primus eam mutavit Lotharius Imperator, cui magis placuit formula XPE ADIUVA, qua eo magis confirmamur in sententia nostra, usum harum formularum e Litaniis sive Laudibus in Imperatorum & Regum sigilla transiisse. Siquidem in illis nihil frequentius formula hac votiva: SALVATOR MUNDI TU ILLUM ADIUVA. Hoc votum nominibus Imperatorum præmitti solitum, Mabillonio

a) *lib. 2. c. 19. n. 4. p. 151. de R. D.* b) *vid. Bin. tom. 3. part. 1. p. 191. & 693.* c) *p. 781.* d) *cap. 7. § 74.* e) *Tom. 2. Rer. Germ. p. 136.* f) *ex eoque Meibom. Tom. 1. Rer. Germ.* g) *tom. 5. Lect. antiqu. p. 735. 736.* h) *tom. 2. Gloss. Lat. p. 233.* i) *Mabillon. tom. 2. Vet. analect. p. 682. Baluz. append. ad Capitul. n. 95.* k) *Car. du Fresne differt. de num. Byzant. n. 28. p. 23.* l) *lib. 2. c. 16. n. 8 p. 138. de R. D.*

Ionio primus dimisisse videtur Carolus Calvus, nomini tantum addens formulam: MISERICORDIA DEI. At vero nec hunc quidem ab hac formula penitus abstinuisse, constare puto e bulla ejus plumbea a Baluzio (a) edita, in qua huic versui includitur: IHU NATE DEI KAROLUM DEFENDE POTENTER, quod idem est ac *Christe protege*. Quid? quod etiam extincta Carolina stirpe, hæc formula no[illegible]uam adhibita sit. Bruschius (b) enim allegat sigillum Henrici IV hac perigraphe notat[illegible]PE PROTEGE HENRICUM REGEM. Ceterum, nisi me fallit animus, Græcam hanc formulam primi imitandam sibi proposuerunt Pontifices; siquidem Sergii Papæ extat bulla plumbea, in qua hæc formula occurrit: ΒΟΗΘΕΙ ΣΕΡΓΙΟΥ ΘΕΟΣ, de qua infra.

XVI. Sed restat quæstio intricatissima, quænam Carolinorum sigillorum genuina sint, quænam supposititia? Hic vero observandum est, Pereiscium æque ac Mabillonium ea sigilla Carolina pro maxime genuinis habere, quæ Caroli faciem optime referrent. Sane enim verisimile est, cum propria effigie in sigillis uti voluerint Imperatores, id quoque eos dedisse operam, ut artifices, quantum seculi genius ferret, lineamenta oris quam optime exprimerent. Cum igitur inter Carolina sigilla hoc potissimum intersit discriminis, quod Treverense Caroli vultum obesum & imberbem, Sandionysiana magis tenuem & modica barba, Osnabrugense denique barba satis prolixa ornatum sistant, in ea quæstione cardo rei verti videtur, num barbam aluerit Carolus? Si enim aluit, Treverense, sin minus, cetera sigilla malæ notæ sint necesse est. Sed non major de hac etiam quæstione inter auctores consensus apparet. Freherus equidem, qui singulari φιλοπονήματι de Caroli M. statura barbaque agit, Marcum Velserum secutus, Carolum barbam pavisse negat, idque numorum fide, in quibus puro mento conspicitur, si vero quando pili genas & labia inumbrarint, id Tonsorum negligentia factum ait. Eum præeuntem sequuntur Gryphiander, (c) Iacob. Andreas Crusius, & qui instar omnium est, Papebrochius. (d) Hic enim cum argumenta Freheri & Velseri consensum, tum præcipue Eginhardi silentium & sigillum Treverense urget, ex quibus pateat, Carolum plane nullam barbam aluisse, facieque fuisse propemodum juvenili. Quin sine hæsitatione rejicienda existimat omnia sigilla, tum SanDionysiana, tum Osnabrugense, in quibus Carolus barbatus conspiciatur. Longius ab his discedunt Thulemarius, qui notas & florum sparsiones ad Freheri φιλοπόνημα de statura Caroli M. collegit, multisque argumentis Carolo barbam vindicat, ut & Mabillonius, (e) Merovingos æque ac Carolingos barba decora & modica usos esse demonstrans. Cum igitur hæc dissensio ex auctoribus vitæ historiæque Carolinæ diffiniri non possit; (vix enim præter Albericum, (f) qui Turpinum exscripsit, invenies alium, Carolo *barbam unius palmi* tribuentem,) imagines Carolinas, quæ ætatem tulerunt, spectari ex iisque de barba Carolina judicari oportet. Antiquissima igitur Caroli effigies est opus Musivum Romanum, in quo Carolus M. & Leo Pontifex bis repræsentantur, stantes primum, deinde in genua provoluti ad thronum Petri apostoli, Pontifici pallium, Cæsari vexillum offerentis. Hoc Musivum eo majoris videtur habendum, quod Carolo coævum est, eodem quippe anno, quo Carolus Augustus a Romanis proclamatus est, procul dubio confectum. Sed mirum est, quam diverse hoc Musivum a diversis describatur. Velserus (g) enim in illo pilos negligentia tonsoris relictos mentum paululum inumbrare putat, Chiffletius (h) vero Caroli genas in illo deprehendit ferme ad ipsam cutem attonsas & mentum rasum, non minus quam in sigillo isto SanMaximiniano. Denique Sponius (i) & Dn. Le Blanc, (k) qui totum monumentum Musivum elegantissimo schemate expresserunt, Caroli faciem ita depingunt, ut non modo barba per labra explicata, sed & pili in extremo genarum appareant. Ceteræ Carolinæ effigies pene omnes barbam præferunt. Talis est illa, quam ex Codice membranaceo, in quo Capitularia Regum Francorum ex collectione Ansegisi & Benedicti. Levitæ, ut & Leges Salicæ, Longobardicæ, Ripuariorum, Bojoariorum & Codex Theodosianus aliaque nonnulla habentur, depingit Doctissimus Tenzelius, (l) eaque vix centum annis Ansegiso recentior. Talis est, quam e Petavii tabella mutuatus est Chiffletius, (m) in qua Carolus mentum non habet nudum, sed brevi bifurcaque vestitum barba. Tales sunt aliæ in numismatibus præcipue expressæ, quas

QUÆNAM CAROLI SIGILLA SINT GENUINA.

AN CAROLUS BARBAM ALVERIT?

a) *tom. 2. Capitular. p. 1284.* b) *Chronol. Monasterior. p. 182.* c) *cap. 70. de Weichbild. p. 177.* d) *Differt. de antiqu. diplom. Tom. II. April.* e) *lib. 2. c. 16. n. 4. 5. 6. 7. p. 136. 137. de R. D.* f) *Chron. ap. Leibn. p. 121.* g) *l. c.* h) *in Anastasi Childerici c. 1. p. 34.* i) *miscell. erudit. antiqu. p. 284.* k) *cap. 4. Differt. sur quelques monnoyes &c. p. 19.* l) *Dial. menstr. anno 1690. p. 812.* m) *Anastas. Childer. c. 9. p. 130.*

allegat Dn. Thulemarius. Quæ omnes pro eorum sententia militant, qui nobis Carolum modica barba ornatum sistunt. At alios, qui barbam abominantur, juvat effigies, quam Chiffletius (a) in Bibliotheca Villariensi in codice MSC membranaceo historiæ Wilhelmi Nangii vidit depictam, prolixiore capitis coma & abraso fere mento ornatam. Cum igitur utrique sententiæ non desint præsidia, putavit sibi lauda[redacted]hiffletius rationem esse reperiundam, qua hæ sententiæ possint conciliari. Statuit ig[redacted]rolum M. initio barbam aluisse, postea vero eandem deposuisse, forte valetudinis causa, quod & Philippum Bonum Burgundiæ Ducem fecisse constaret, atque adeo non mirandum esse, si primis imperii temporibus effigies non minus, quam sigilla Carolum sisterent barbatum, extremis imberbem. En ejus verba: *Memini, me in MS quodam alias legisse, Philippum Bonum, Ducem Burgundiæ aliquandiu comam & barbam aluisse, posteaque valetudinis causa deposuisse, ut vetustiores ejus imagines, palam ostendunt: QVOD IDEM CAROLO M. potuit contigisse.* Sed nec hoc quidem potest admitti. Deceptus enim est subscriptione diplomatis Treverensis, quod anno Regni Carolini XL conscriptum cum Zyllesio putavit, (b) cum tamen Lambecius æque ac Papebrochius in autographo non invenerint *annum Regni XL*, sed XI. Quod si igitur ceterorum diplomatum subscriptiones atque effigies inspiciamus, invenimus Carolum

Anno Regni VIII barbatum exhiberi in sigillo Mabilloniano.
Anno Regni XI eundem barba destitutum in diplomate Treverensi.
Anno Regni XXXIII denuo barbatum sisti in Musivo Romano.
Anno Regni XXXVII iterum barbatum apparere in sigillo Osnaqrugensi.
Anno Regni XLV barba decora vestitum in diplomate Corbeiensi.

SIGILLA, QVÆ CAROLVM BARBATVM EXHIBENT, SVNT GENVINA CETERIS PARIBVS.

Vnde profecto liquet, Chiffletii sententiam consistere non posse. Non enim fit verisimile, Carolum barbam initio aluisse, mox posuisse, ac deinde iterum pavisse. Quæ cum ita sint, vix dubitandum est, quin eorum sententia, qui Carolum modica barba usum statuunt, altera illa longe sit probabilior. Favet enim Eginhardi testimonium, qui Carolum patrii moris servantissimum fuisse, memoriæ prodidit. Iam vero antiquos Francorum Reges magnam in alendis barbis curam posuisse, multis probat laudato libello Dom. Thulemarius, a quibus abiisse Carolum non fit verisimile. Favet porro Musivum Romanum, quod Sponius & Dn. le Blanc procul dubio accuratius, quam Velserus & Chiffletius inspexere; favet sigillum diplomatis Osnabrugensis, cujus γνησιότητα licet in dubium vocarint Carolus de Cointe, Papebrochius, (c) Stephan. Baluzius (d) & novissime P. Bartholomæus Germon (e) eo quod formulas nonnullas habeat parum ævo Carolino familiares, sed & in computatione annorum cum ceteris Caroli M. chartis non æque conveniat: probatur tamen hoc diploma Doctissimo Principum Ferdinando Episcopo Paderbornensi, (f) Mabillonio, (g) ipsique etiam postea Papebrochio, qui conspecto in aula Paderb. autographo, sententiam mutavit, ac diploma hoc a νοθείας suspicione absolvit. (h) Favet effigies Caroli M. tum Patritii Romani elegantissima, quam exhibent Petavius, (i) Chiffletius in Anastasi Childerici, (k) Tenzelius in Vindiciis Conringianis (l) & Bibliotheca curiosa, (m) & Mabillonius in supplemento Librorum de re diplomatica. (n) Favet sigillum plumbeum Caroli M. quod exhibet Dominus le Blanc, favent cetera sigilla Mabilloniana, & Corbeiense, & quod primum est, ipse etiam favet Papebrochius, qui cum initio Parisiensia, Osnabrugense aliaque, in quibus Carolus barbatus sistitur, sigilla rejiceret, postea mutata sententia, ut jam dixi, Carolum barba modica usum fassus est. Quæ cum ita sint, nihil superesse videtur dubii, quin Carolina illa sigilla, in quibus barba ornatus apparet, ipsam Caroli faciem referant rectius, atque adeo ceteris paribus genuina sint habenda.

QVID DE SIGILLO SANMAXIMINIANO SENTIENDVM?

XVII. Sed quid fiet sigillo Sanmaximiniano? Audaciæ sane esset non minimæ, diplomati tam illustri, totque doctissimis viris, veluti Zyllesio, Lambecio, Papebrochio, probato dicam scribere. Consultius forte esset invenire rationem, qua cum ceteris hoc sigillum possimus conciliare. Fecit hoc jam Papebrochius, Carolum non proprio, sed Carolomanni annulo diploma hoc signasse existimans, sæpiusq; non modo aliorum, sed etiam Deorum Gentilium imaginibus Reges uti consvevisse statuens. Verum de hoc jam supra sententiam nostram aperuimus. Illud autem ideo

a) *lib. c. cap. 1. p. 35.* b) *l. c. p. 13.* c) *l. c. §. 28.* d) *tom. 2. not. ad Capitular. p. 1066.* e) *Discept. hist. de ant. Reg. Franc. diplom. p. 162.* f) *Monum. Paderb. p. 201. edit. 1.* g) *lib. 5. p. 390. sqq. de R. D.* h) *Vid. Thulem. epist. ap. Tenzel. in dial. menstr. anno 1691. p. 9. seqq.* i) *in Gnorismate.* k) *cap. 9.* l) *cap. 9. n. 11. p. 209.* m) *anno 1705. p. 487. conf. dial. menstr. anno 1693. p. 405.* n) *cap. 11.*

ideo admittendum non videtur, quod Carolus diserte in diplomatis calce fatetur. *se chartam suæ manus signaculis affirmare decrevisse & ANNULO SUO firmari jussisse.* Hinc potius veniret in mentem, credere, Carolum ineunte regno suo, priusquam Augustam dignitatem cum patriatu conjungeret, barbam posuisse, postea vero augendæ majestatis causa illam aluisse. Hoc enim pacto facile reddi posset ratio, cur sigillum Sanmaximinianum a ceteris Carolinis tam sit diversum. Sed obstabit mihi effigies Pauli Petavii jam supra descripta, ex qua apparet, Carolum adhuc patritium jam barbam aluisse. Obstabit & sigillum primum Mabillonianum, quippe quod duobus annis ante Treverense impressum Carolum, tamen non minus quam cetera exhibet barbatum. Vix igitur puto excogitari posse rationem, qua hoc sigillum, contra quod tam multa alia pugnant, in tuto collocetur.

SIGILLA HLVDOVICI PII.

XIIX. Caroli M. filius, ad quem, corrigente errorem Parentis fortuna, totius Imperii, testamento divisi, summa rediit, e sacro fonte Hludovici, a pietate vero & insigni in clerum indulgentia Pii nomen tulit. Ejus quoque sigilla, quæ extant, potiora hic recensebimus: Primum (*) igitur iterum esto, quod diplomati Paderbornensi anno D CCC XXII dato innexum delineavit Celsissimus Monumentorum Paderbornensium Auctor, (a) tanto eruditorum applausu, ut Conringius (b) *omnium Pii Imperatoris diplomatum, quæ quidem typis edita in manus suas venerint, unicum illud esse integerrimum* fateatur.

I) PADERBORNENSE.

Exhibet hoc HLudovici Imperatoris protomen, mentum rasum, collum ad pectus usque nudum, capillitium vero ob vetustatem vix conspicuum, nisi quod serti laurei in fronte & cervice apparent vestigia satis notabilia: Inscriptio ita se habet: XPE PROTEGE HLVDOVICVM IMPERATOREM. Quamvis igitur hoc sigillum quantivis pretii videatur Conringio, attamen cum non adeo bene sit conservatum, ac potiora faciei lineamenta confuderit vetustas, jungimus illi alia quatuor, quæ collegit accuratissimus Tenzelius. (c) Occupet igitur secundum locum (**) sigillum HLudovici Pii a Stephano Baluzio (d) depictum.

II. BALVZIANVM.

In eo enim ut vestes, quæ in Paderbornensi aut desunt, aut vetustate perierunt, apparent accuratius, ita & superior barba, quæ labia exornat, & capilli, & corona laurea integra plane sunt ac illæsa. Inscriptio nihil habet ab illa Paderbornensi diversum, nisi quod præfixa illi est crux, quæ in Paderbornensi desideratur, & e contrario non habet ultimam literam M, quæ in Paderbornensi exprimitur. Ita enim se habet in Baluziano sigillo perigraphe nulli plane circulo aut limbo inclusa: ✠ XPE PROTEGE HLVDOVICVM IMPERATORE. Sed omnium integerrima pariter & elegantissima sunt duo alia (***)

III. DVO MABILLONIANA.

Mabilloniana (e) non multum a se invicem discrepantia, in quibus & vestimenta, & tota barba, quæ genas æque ac labra inumbrat, & capilli & corona laurea, & ipse denique oris habitus multo accuratius sunt expressa, ut nihil his sigillis ad integritatem videatur deesse. Perigraphæ marginales plane conicidunt cum Baluziana, hoc dummodo observes, quod loco M finalis, quod plane abest in sigillo Baluziano, in sigillis Mabillonianis se offerat lineola, absentis M. index, nec tamen recentiore more capiti literæ imposita, sed ad latus supra punctum ducta hunc in modum: ✠ XPE PROTEGE HLVDOVVICVM IMPERATORE.⁻ Accedat his

IV. CORBEIENSE.

quatuor Ludovici Pii sigillis quintum (†) Corbeiense adhuc ineditum, in quo licet capillitium atque corona satis accurate sint expressa, barbæ tamen vestigia vix animadvertere licet. Nec tamen dubia adsunt lineamenta, ex quibus barbatum Ludovicum agnoscas. Hæc igitur HLudovici Pii sigilla, ut admodum inter se sunt similia, ita ab illis non parum discrepat sextum illud (††) diplomati Lindaviensi supposititio annexum, quod hic tanquam morio fabulam claudet.

V. LINDAVIENSE.

Sistit hoc Ludovicum habitu prorsus diverso, facie ob rasam barbam juvenili vel potius virginea, capillitio admodum brevi, corona tenui, vestibus prorsus diversis. Inscriptio denique limbo satis prolixo insculpta, non modo ex alio literarum genere constat, verum etiam lineolam non ad latus literæ finalis, sed more sequiorum temporum literæ E injectam habet, prætereaque literas HL in nomine HLVDovici puncto distinguit hunc in moduum: ✠ XPE PROTEGE. H. LVDOVICVM IMPERATORĒ.

VI. LINDENBROGIANVM.

XIX. Hæc sunt cerea Ludovici Pii sigilla, quæ adhuc in lucem prodierunt. Diversæ plane ab his sunt ejus bullæ, quarum tres hic addimus, unam, nescio cujus metalli, a Linden-

*) *TAB. IV. n. 4.* a) *p. 204. edit. 1.* b) *Cens. Dipl. Lindav. p. 12.* c) *Vindic. Cens. Conring. p. 101.* **) *TAB. IV. n. 6.* d) *tom. 2. Capitul. p. 1305.* ***) *TAB. IV. n. 7. & 10.* e) *p. 395. & 399. tab. 26. & 28. de R. D.* †) *TAB. IV. n. 9.* ††) *TAB. IV. n. 8.*

brogio (a) exhibitam, unam auream, quam Mabillonio (b) debemus, ac tertiam denique argenteam a Car. du Fresne (c) descriptam. Lindenbrogiana (*) in antica sistit ad genua usque effigiem Ludovici Imperatoris, imberbis, palliati, corona aurea clausa redimiti, dextraque aquilam, sinistra globum Imperialem crucigerum ferentis. In postica ædificium, tribus turribus instructum, quod nescio an templum, an arcem, an civitatem repræsentare debeat. Inscriptio plane nulla adjicitur. Mabilloniana similis est bullis illis plumbeis Karolinis, de quibus jam supra egimus. Ex altera enim parte apparet protome Ludovici cum perigraphe: D. N. H. LVDOVICVS. IMP. ex altera hæc duntaxat inscriptio: RENOVATIO REGNI FRANCORVM. Tertia S. Genovefensis argentea, cum ex altera tantum facie figuram insculptam habeat, faciem nimirum Ludovici Pii, cum inscriptione: XPE PROTEGE HLVDOVICVM IMPERATOREM, cum deinde rima, per quam fila transire potuerint, penitus destituatur, vix pro archetypo haberi potest, quod jam supra ex Mabillonio observavimus.

VII BVLLA AUREA MABILLONIANA.

Operæ pretium erit & nonum adjicere Ludovici sigillum, sane elegantissimum, quod miror nec a Conringio, nec a Doctissimo ejus Vindice cum Lindaviensi illo fuisse collatum. Debemus illud Nicolao Zyllesio, (d) (**) sistitque Ludovici προτομήν, vultu coronato & imberbi quidem, nec tamen juvenili, sed ad gravitatem composito; orbem nullus ambit limbus, quem tamen sollicite alias adjicere solet Zyllesius. Inscriptionem non integram ita legit Zyllesius: --HLVDOVVICVS IMP --- Sed cum hac perigraphe si ita relinquatur, vix possit suppleri, suspicor, Zyllesium loco M. videre sibi visum S., atque adeo ita legendum: χρε protege HLVDOVVICVm IMPeratore

VIII. SIGILLVM ZYLLESIANVM.

CHARACTERES SIGILLORVM LVDOVICI PII.

XX. Iam igitur ut more nostro ex genuinis sigillis Ludovici characteres quosdam excerpamus, quibus a supposititiis possent distingvi, observamus

1) *Ludovicum extremo Imperii tempore exprimi barbatum.* Sane hoc liquet ex Baluziano æque ac Mabillonianis sigillis. Lindenbrogianum procul dubio ex copiali quodam petitum atque adeo ob vetustorum monachorum pingendi inertiam non satis accurate expressum est: nam & literæ non adjectæ sunt, quas deesse vix puto, & corona & globus ad recentiorum Imperatorum consvetudinem sunt composita. Manifesto sane argumento ineptiarum pictoris. Paderbornense cum non sit usquequaque integrum, hanc regulam non impediet. Non enim est dubium, quin vetustas lineamenta oris confuderit. At Lindaviense quamvis multa habeat cum genuinis Ludovici Pii sigillis communia, quemadmodum observant Baluzius, Mabillonius & P. Germon: nec pauciora tamen sunt, in quibus ab illis abit, ut vel ex sola ejus cum ceteris collatione patet. Vt adeo mirari liceat, novum hyperaspisten tantos in hoc sigillo agere triumphos, ejusque cum ceteris Ludovici Pii tum sigillis, tum numis tantopere jactare consonantiam, cum vel primo intuitu possit dissimilitudo animadverti. Quin si vel maxime quædam appareat inter sigilla Paderbornense & Lindaviense similitudo, nihil tamen hoc ad hujus fidem stabiliendam conferet. Paderbornense enim datum est anno Imperii VIII, Treverense anno IX, quo tempore Ludovicus triginta quatuor annos habebat. (e) Lindaviense vero anno imperii XXI, hoc est, Ludovico jam sene & altero pede in Charontis cymba constituto. Quis vero credat, eadem faciei lineamenta seni fuisse, quæ juveni, imo senem magis virginea facie enituisse, quam juvenem? Quod tamen ipso oculo judice observabit, quicunque Lindaviense sigillum cum Paderbornensi & Treverensi contulerit; nec hanc observationem nostram evertunt numi HLudovici, quos Strada & Pallatius exhibent. Pluris enim nobis sunt decem illi, quos ex Domino le Blanc allegat Tenzelius, (f) qui omnes fere Ludovicum barba coruscum exhibent.

2) *Ludovicum semper in sigillis corona Laurea incingi.* Ita in sigillo Baluziano, ita in Paderbornensi, Treverensi, Corbeiensi, Mabillonianis, imo & famoso isto Lindaviensi conspicitur, ejusque rei jam supra (g) reddidimus rationem. Ab his tamen abit bulla Lindenbrogiana, quæ coronam auream & quidem in acumen coëuntem substituit. Sed cum de hac bulla jam sententiam meam aperuerim, verbum non addo.

3) In-

a) *privil. Hamb. p. 126.* b) *supplem. Op. de R. D. cap. 11.* c) *tom. 1. Gloss. Lat. p. 641.* *) *TAB. I. n. 8.* d) *part. 3. l. c. p. 14.* **) *TAB. IV. n. 8.* e) *cum enim Ludovicus decesserit anno 842. ætatis 64. Imperii 27. teste Adolmo Benedictin. ap. Reuber. p. 66. natum esse eum oportet anno 778, ex quo cetera ultro sequuntur.* f) *Vindic. Conring. p. 154.* g) *cap. 8. n. 6.*

3) *Inscriptioni crucem præfigi.* Deest quidem in Paderbornensi; sed vereor, ne pictoris oculos fugerit, occasionemque dederit, ultimam literam M inde fabricandi, quæ in ceteris HLudovici sigillis deest. Bulla aurea Mabilloniana, cum singularis sit, hunc characterem non mutabit.

4) *Ludovici Pii nomen semper scribi HLVDOVVICI,* more Francis Gothisque(a) solenni, qui ad asperiorem linguæ suæ pronunciationem indicandam contra omnes Romanæ orthographiæ leges non modo literæ L sed & R imo & T & B adspirationem H præfigebant. Extat in Goldasti Tomo II Antiquitatum Alamannicarum *Catalogus nominum propriorum ex vetustissimo Codice Monasterii S. Galli ordine descriptus,* in quo & hæc (b) occurrunt: HL*othari*, HLV*dovic*, HR*anfrid*, HR*otold*, HR*uoadbert*, HR*uadgaer*, HR*uadbob*, HR*uadigart*, HR*oadolf*, HR*uadolt*, HR*uodzoz*, (c) HR*oadolfus*, HR*othardus*, HR*otholdus*, (d) HR*uadigart*, HR*uodfrid*, omitto nunc alia, quæ ex pluribus chartis, tum Goldastinis, tum Pistorianis colligere liceret, nisi res lippis & tonsoribus nota esset. Quid sibi velit durior hæc literarum heterogenearum compositio, eleganter docet le Blanc, (e) cujus locum hic describemus: *Les anciens François n' ajoutoient ces deux Lettres CH, ou jointes ensemble ou separament, au commencement de certains mots, que pour rendre la prononciation plus forte; c' est pour quoy la pluspart des Auteurs estrangers, comme Cassiodore & quelques autres retranchent ordinairement ces deux lettres des noms, ou elles n' ont eté mises, que pour marquer la prononciation rude des premiers François. Les François mesmes les ont souvent obmises. Dans un titre de l' an 520* Clothaire *est aussi nommé* Lothaire : *& l' on verra sur des monnoyes de cette premiere Race, que* Childebert *&* Hildebert *sont la mesme chose, aussi bien que* Cherebert *&* Erebert. *Sur celles de la seconde Race on trouvera indifferement* Hludovicus *&* Ludovicus, Hlotharius *&* Lotharius. *Quelques Sçavants* (*) *se sont imaginé, que la lettre H mise au commencement du nom de nos Rois par les anciens François, le quels étoint sortis de l' Allemagne, signifioit* Seigneur, *a cause que le mot Latin* Herus, *ou* Her *en Allemand, qui signifient* Maistre, *commencent par cette lettre. Ils appuyent leur sentiment par l' exemple des Latins, qui pour donner à leurs Empereurs le titre de* Dominus, *se contentoient de mettre un D au commencement de leur nom. Je souscrirois volontiers à leur opinion, si cette pensee, qui est plus ingenieuse que solide, n' etoit détruite par plusieurs Monnoyes, qu' on verra sous la seconde Race, & sur les quelles la lettre H est mise au commencement des noms de plusieurs villes : comme HTVRONVS, HBAIOCAS, HREDONIS &c. Il seroit ridicule de vouloir qu' en cet endroit elle signifiast Dominus ou, Herus, ainsi qu' on le pretend.* Sed illud hic non videtur prætereundum, quod in Lindaviensi sigillo inter H & L more prorsus insolito punctum interjaceat, quod licet Tenzelius novitatis argumentum habeat, (f) malim tamen credere impostorem, qui sigillum hoc expressit, in alio diplomate, quod tanquam archetypum sibi imitandum proposuit, ita invenisse. Nam etiam in bulla aurea, quam supra e Mabillonio descripsimus, legitur: D. N. H. LVDOVICVS IMP. quam tamen rejicere non ausim.

5) *Formulam XPE PROTEGE semper in cereis sigillis inveniri, non item in bullis plumbeis ac aureis,* quæ cum plerumque ad numismatum antiquorum formam, ut supra observatum, compositæ sint, ejus loco habent literas D. N. id est, *Dominus Noster,* quæ in numis Imperatorum sunt frequentissimæ. Singulare equidem quid habere videtur bulla argentea S. Genovefensis, sed cum illi supra dicam cum Mabillonio scripserimus, non est quod hic plura addamus.

6) *Ea Hludovici sigilla procul dubio maxime pro genuinis habenda esse, quæ ipsi Ludovici annulo quam proxime accedunt.* Exhibet illius formam Petrus Fr. Chiffletius (g) cum hac epigraphe: XPE PROTEGE. HLVDOVVICVM IMPERATOREM. Cum vero rariorem hunc librum nondum viderim, conferendi negotium relinquo iis, quibus licebit hanc adire Corinthum.

a) *de Gothis vid. Ioh. Scheffer. syntagm. de antiqu. torquibus n. 12.* b) *cap. 1. p. 97.* c) *cap. 2. p. 107.* d) *cap. 3. p. 113.* e) *trait. historiqu. des Monnoyes de Frances p. 47.* *) *Valfridus Strabo de Rep. Eccles. c. 7.* f) *Vindic. Conr. p. 101.* g) *in histor. Tornutiensi. p. 195.*

SCEPTRUM TRIUMPHALE ET CONSULARE IN SIGILLIS.

XXI. Nihil equidem intereſt plura de Ludovici Pii ſigillis hic commemorare. Attamen cum bulla Lindenbrogiana habeat quædam ſingularia, duo adhuc erunt obſervanda: *Primum* de ſceptro aquiligero, quod in hac bulla apparet; *Alterum* de globo crucigero, quem imperialem vocant, qualem in ſigillis anteriorum Regum nondum notavi. Sceptrum igitur, quod dextra tenet Ludovicus, tam eſt breve, ut non niſi aquilam geſtare videatur Imperator. Manubrium enim vix apparet. Quamvis vero non inſolitum ſit medii ævi pictoribus ſculptoribusque, principes fingere falcones aliasque aves manu geſtantes, idque etiam, ut infra patebit, in ſigillis nonnunquam ſit obſervatum; a Ludovici tamen ætate id eſt alienum, ut adeo dubitandum non ſit, quin in hoc ſigillo exprimi debuerit ſceptrum conſulare, cujus tamen manubrium vetuſtate forte detrirum pictoris oculos fugit. Iam vero conſtat hoc ſceptrorum genus ex antiquitate ultima Romanorum ad Francos atque ab his ad ceteros Germanicos Imperatores tranſiiſſe. Sane enim Conſulum Romanorum geſtamen fuiſſe ſcipionem eburneum cum aquila, auctores multi, veluti Dionyſius Halicarnaſſæus, Livius, Valerius Maximus, Vopiſcus aliique teſtantur, & numi etiam, inter quos rarior ille Cl. Caldii Cos. apud Gvillelmum du Choul. (a) Id quod etiam deinde ſuum fecere triumphantes. Ejusdem enim formæ ſceptrum triumphale deſcribit Iſidorus. (b) Sed deinde proprium fuit Romanorum Principum, ſub quibus ejus forma ita delineatur a Iuvenale: (c)

Da nunc & VOLUCREM, SCEPTRO quæ ſurgit EBURNO,

quamvis hi & aliis nonnunquam Regibus, amicis & ſociis, eorum uſum, teſte Tacito, (d) conceſſerint. Hujus deinde moris ſervantiſſimi fuere Byzantini Imperatores, quorum ſceptra conſularia cum in monumentis Bituricenſi & Leodienſi, tum præcipue in numis Licinii, Criſpi aliorumque apparent. (e) Cum igitur Francici ſtemmatis Imperatores, quemadmodum ſupra notavimus, id maxime dederint operam, ut ſe ad antiquiſſimorum Cæſarum mores habitumque componerent, etiam hoc ſceptrum, ut ſe genuinos Imperatorum ſucceſſores declararent, in uſum revocarunt, idque æmulatione Byzantinorum, quibus a Phocæ temporibus crux ſceptri loco fuerat in deliciis. Idque deinde & ceteri Imperatores inprimis Saliqui retinuerunt, quibus exſpirantibus, Lotharius Ottonum exemplo ſceptrum ſive in roſam, ſive in lilium ſive crucem deſinens in ſigillis uſurpavit, omnibus deinde ſequioris ævi Imperatoribus commune, nec ignotum tamen anterioribus Regibus, ut tam ex ſigillis Ottonum, quam numo bracteato Goslarienſi Henrici ſive III, ſive IV apparet, quem in noſtra de iis diſſertatione (f) deſcripſimus.

GLOBUS CRUCIGER.

XXII. Eadem globi origo eſt, qualem in ſiniſtra Ludovici conſpicimus. Vti eo primum cœperant Romani Imperatores, faſtu procul dubio commoti, quo Orbis ſe Dominos mundique Rectores jactabant, qua de cauſa dudum hoc habitu Iovem pinxerant. (g) Hinc nihil eſt in numis Imperatorum hoc *orbe*, ſive *globo*, quem & *pilam* vocat Iſidorus, frequentius. Retinuere deinde illum Conſtantinopolitani, qui tamen arrogantiæ minuturi invidiam Crucem addidere, ut formulæ eccleſiaſticæ CHRISTUS VINCIT CHRISTUS REGNAT CHRISTUS IMPERAT, memores, veluti Chriſtum orbi imperare faterentur. Hinc ſæpius ejusmodi globus effingitur in numis Valentiniani, utriusque Theodoſii, aliorumque ſequioris ævi Cæſarum, licet crucis loco etiam in antiquioribus nonnunquam aquila, aliquando alia avis (h) nec raro etiam victoriola coronam Cæſari offerens conſpiciatur. Quod denuo e Deorum inſignibus petitum reor. Talem enim globum victoriatum tenet Iupiter conſervator & ſtator. (i) Sed & equeſtris Iuſtiniani ſtatua in Auguſtæo poſita idem geſtamen oſtentat, quam deſcribunt Procopius aliique, quorum allegato loco meminit laudatus du Freſne. Quamvis igitur noſtro tempore inter communia Regum inſignia referantur ejusmodi globi, nec ulla fere Europæa aula Regia ſit, quæ ab ejus uſu abſtineat: certum tamen eſt, Francicos Imperatores omnium primos hos globos in Occidentem invexiſſe. Id quod præter hanc bullam alia quoque teſtatur Caroli Calvi imago, quam delineari curavit Steph. Baluzius. At deinde hic globus in Saxonicorum, Saliquorum, Svevicorum ſequiorisque ævi Cæſarum ſigillis eſt frequentiſſimus, (k) ac hodienum Cæſari ſolet appingi. Obſervatu porro non videtur indignum, quod

a) *de la religion des anciens Rom. p. 261.* b) *lib. 7. c. 2.* c) *Satyr. 10. v. 43. ubi vid. Scholiaſt.* d) *lib. 4. annal. c. 26.* e) *Octav. Strad. p. 180. Car. du Freſne de infer. avi numiſm. n. 11. p. 7.* f) *de numis Gosl. tab. 1. n. 3.* g) *obſervat id ex Martian. Capell. lib. 1. & Codin. Origin. C. du Freſne de infer. avi numiſm. p. 15.* h) *vid. du Choul de la religion des anciens Rom. p. 141.* i) *ap. du Choul. l. c. p. 64. 65.* k) *Vid. Godofr. Viterb. in Pantheo Glaber. Rodulph. lib. 1. cap. ult.*

quod in numis bracteatis hoc Cæſarum geſtamen nonnunquam ab ea, quæ in ſigillis occurrit, forma diſcrepet. Exhibet Cl. Olearius (a) ſex Friderici Imperatoris bracteatos, quorum non niſi primus globum ejusmodi accurate refert. In ſecundo globus apparet duplex, & quidem cruce inſignitus, quem ita illuſtrat verbis Schilteri: (b) *In antiquis numis bracteatis GLOBVS ſeu ORBIS duplex – ad ea tempora referendus – quibus imperium Occidentis in Orientem extendebant Imperatores noſtri, aut ſaltem prætenſionis reſervandæ gratia.* Vbi tamen rationem audire mallem, cur & Conradus Archiepiſcopus Moguntinus dextra ejusmodi globum duplicem teneat in nummo bracteato, quem idem Cl. Olearius (c) in lucem protraxit. Tertius & quartus globum quidem in manu Imperatoris conſpicuum etiam exhibent duplicem, attamen cruce deſtitutum & in minorem globulum deſinentem. Quintus & ſextus globum præferunt ſimplicem, ſed cui loco crucis lilium inſiſtit. Denique ſubjicitur numus, quem ex inſcriptionis reliquiis - - - ENRICVS - IMP - - - Henrici VI eſſe colligit laudatus Olearius. In eo quoque Imperator ſedens globum præfert, ſed cruce duplici inſignitum, ut adeo mira appareat veterum in fingendis ſceptris globisque inconſtantia.

SIGILLA LOTHARII IMP.

XXIII. Ludovico Pio in Auguſta dignitate ſucceſſit Lotharius Imperator, cujus ſigillum (*) Mabillonio (d) debemus, ſpecimini cujusdam diplomatis appictum. Exhibet hoc Imperatoris, corona laurea incincti, protomen. Sed cum inſcriptio non omnino eſſet integra, eam ex alio autographo cœnobii S. Manſveti prope Tullum hunc in modum ſupplevit: XPE ADIVVA HLOTHARIVM AVG. Obiter hic moneo, eundem Mabillonium in eadem plagula dediſſe ſpecimen Diplomatis Lotharii II Regis, de cujus ſigillo hæc ſubjicit: *Sigillum habet egregium autographum Lotharii Regis ex cœnobio Mettenſi S. Arnulphi, cum inſcriptione omnino ſimili patris ſui Lotharii Imperatoris:* XPE ADIVVA LOTHARIVM REGEM. Hoc ſigillum licet Mabillonius æri inciſum dare ſuperſederit, aliud tamen ejusdem Regis Lectori delineavimus, innexum diplomati, (e) quo anno DCCCLXVIII Cœnobii Sanmaximiniani libertatem ſtabilivit. (**) Exhibet hoc Lotharii protomen imberbem & nulla corona inſtructam, cum lemmate: ✠ LOTHARIVS. Non dubito, quin Zylleſius fugientes literarum apices non ſatis aſſecutus inſcriptionem nec totam, nec ſatis accurate dederit. Certe ſpatium, quod ſupereſt, argumento eſſe videtur, verba nonnulla omiſſa fuiſſe. Quod tamen ii videant, quibus ipſum ſigilli prototypum conferre licuerit.

ALIVDQVE LOTHARII REGIS.

SIGILLA LVDOVICI GERMANICI.

XXIV. Sed tranſeundum eſt ad Hludovicum Seniorem, qui non Imperatoris, Regis tamen Orientalis Franciæ ſive Germaniæ titulo utebatur. Hujus duo ſigilla lucem viderunt induſtria Conringii, qui totidem ejus diplomata accurate deſcripta aut depicta potius, & majoris fidei cauſa, ceu loquuntur, *vidimata*, publicoque civitatis ſigillo notara, ab illuſtri Republica Tigurina obtinuerat, dignaque judicaverat, quæ appendici Cenſuræ ſuæ diplomatis Lindavienſis (f) attexeret. Alterum, *quod datum eſt XII. Kal. Aug. anno XX regni domni Hludovici indict. 1.* licet in Mageri Advocatia armata (g) jam eſſet editum, viſumque etiam Bartholomæo Schobingero, (h) qui clauſulam cum monogrammate ex autographo deſcripſerat: ſigillo tamen utrobique deſtituitur, quod demum nobis dedit laudatiſſimus Conringius. (†) Exhibet hoc Ludovici Regis caput in dextram converſum, coronatum & imberbe, cum collo nudo. Inſcriptio ita concepta: ✠ XDE PROTEGE LVDOVICVM REGEM. Alterum ſigillum, (††) quamvis diplomati, vix ſex annis poſt illud prius exarato, (i) adhæreat; nonnihil tamen ab illo diverſum videtur. Nam & barba hic apparet ſatis prolixa, & coma promiſſior eſt, & laurea corona plane deſideratur & pectus denique hic quoque veſtimentis tectum habetur, cum in priore collum nudum, pectus nullum exprimatur. Inſcriptio eadem cum illa ſuperiore, niſi quod crux omittitur. Et pro LVDOVICVM ſcribitur LVDOUICVM. Vt utrumque accuratius pernoſcas, eorum tibi figuras damus.

I) CONRINGIANVM.

II) CONRINGIANVM.

CHARACTERES SIGILLORVM LVDOVICI GERM.

XXV. Ex his igitur Ludovici Senioris ſigillis ſequentes hic notamus characteres:

1) *Sigilla Ludovici Senioris* non minus, quam anteriorum Regum & Imperatorum, *eſſe ovalia.*

2) *Faciem in iis converti in latus dextrum* ſecus ac in illis Caroli ac Ludovici Pii.

Y 2 3) *Barba*

a) *Spicil. antiqv. 1. p. 4. 5. 6.* b) *lib. 3. de libert. eccleſ. Germ. c. 9. §. 7. p. 405.* c) *l.c. n. 20. p. 13.* *) *Tab. III. n. 12.* d) *lib. 5. tab. 30. n. 1. p. 403. de R. D.* e) *ap. Zylleſ. part. 3. l.c. p. 15.* **) *TAB. IV. n. 15.* f) *p. 360. ſqq.* g) *cap. 5. p. 155.* h) *Goldaſt. tom. 3. rer. Alem. p. 110.* †) *TAB. IV. n. 13.* ††) *Tab. IV. n. 12.* i) *dato 16. Cal. Mart. an. 26. Regni Hludowici Indict. 6.*

3) *Barbæ, vestium & coronæ non esse eandem ubique rationem.*

4) *Formulam* XPE PROTEGE *etiam in Ludovici sigillis fuisse observatam.*

5) *Nunquam eum Imperatorem,* quod Wagenrekius Lindaviensis diplomatis hyperaspistes voluit, *sed semper* REGEM *vocari.*

6) *Ludovici nomen non scribi eo modo, quem in patris sigillis invenimus,* hoc est, HLVDOVICVS, sed LVDOVICVS. Quod tamen pro certo affirmare nolim. Videtur enim pictor in fingendis literis sibi nonnulla indulsisse, quæ Conringius forte, si ipsa originalia vidisset, non fuisset permissurus. Quemadmodum enim forma literæ U, quæ in his sigillis non semel occurrit, procul dubio a pictoris manu est, qui perinde esse, putavit sive U sive V pingeret: ita quamlibet sponsionem fecerim, in originali non reperiri LUDOUICUM, sed HLVDOVICVM. In ipsis enim diplomatibus, quibus hoc sigillum annexum est, Rex semper scribitur *Hludovicus*, aliquando etiam *Hludowicus*, nec in aliis ejus diplomatibus, quorum plura extant, alia est scribendi ratio. Huc accedit, quod Heiderus ex Chronico MSC Tigurino Bullengeri observat, imaginem in sigillo hoc Ludovici ita esse circumscriptam: CHRISTE PROTEGE HLVDOVICVM REGEM. (a) Ut adeo vix dubitandum videatur, quin recentior orthographia nominis LUDOUICI, quæ in sigillis nostris se prodit, pictori potius, quam ipsi Ludovico sit tribuenda. (b)

SIGILLA CAROLI CALVI. XXVI. Caroli Calvi sigilla bina produxit Stephanus Baluzius, plumbeum alterum, e gazophylacio Regio, (c) alterum cereum ex archivo San-Dionysiano, (d) utrumque elegantioris notæ, quamvis ab artifice non satis perito ligno videantur incisa. Plumbeum (*) in antica facie exhibet Caroli προτομήν, nec diademate, nec laurea redimiti, cetera capillitio satis

I. BALVZIANA. promisso instructi, cum titulo: ✠ GLORIA SIT XPO REGI VICTORIA CARLO. In aversa parte Caroli Monogramma, cum lemmate: ✠ IHV (Iesu) NATE DeI CAROLVM DEFENDE POTENTER. Difficile esse autumat Baluzius, pronunciare, cujusnam Caroli hæc bulla sit, attamen in eam se fatetur esse sententia, tribuendam esse Calvo: Nec me pœnitet illi in hac re accedere: Primo enim Petrus Sanjulianus in Tornutio (e) allegat sigillum Calvi aureum, Byzantium vocat, in quo non minus ac in hoc Baluziano altera facie exhibetur Caroli Calvi protome, in altera ejusdem monogramma. Deinde Caroli M. facies ab hac est toto cœlo diversa. Sed & Caroli Crassi bullas plane alias supra descripsimus. Unde quis dubitet, hanc Calvi esse? Sed scrupulum nobis injicit Mabillonius, (f) qui hanc bullam plumbeam vix pro genuina habendam putat, eo quod illam sigilli vice appensam fuisse, e nulla fissura appareat. Quicquid sit, potest ectypon esse sigilli genuini. Antiquitatem enim Caroli Calvi ætate dignam, tum literæ, tum sculptura demonstrant. Id quod luculentius apparet, si addas sigillum alterum cereum, (**) in quo eadem fere faciei occurrunt lineamenta, quamvis in hoc & seniles rugæ graviorque vultus appareant, & corona se offerat laurea, antetiorum Imperatorum Regumque exemplo revocata. Titulus talis est: ✠ KAROLVS MISERICORDIA DI IMPERATOR AVG. Ceterum nihil in hoc sigillo est, quod multum a Carolingicis ceteris abire videatur, nisi quod Carolus Calvus formulam XPE PROTEGE, quam in bulla ob versum ita circumscripserat:

Iesu Nate Dei Carolum defende potenter

in cereis primus omisit. Bina alia Caroli Calvi sigilla dedit Mabillonius, alterum adhuc Regis, alterum jam Imperatoris; Illud (g) Caroli vultum exhibet sinistrorsum respicientem,

II. MABILLONIANA. cum inscriptione: ✠ KAROLVS GRATIA DI REX. Hoc (h) ejusdem laureati protomen, monstroso naso horridam, cum lemmate: ✠ KAROLVS MISERICORDIA DI IMPERATOR AVG. (***) An hoc sigillum posterius idem sit cum primo, quod a Baluzio est delineatum, non satis mihi compertum est. Inscriptio quidem eadem, magnitudo tamen alia, vultusque lineamenta tam diversa, ut vix quicquam similitudinis inter sigilla Caroli Regis & ejusdem Imperatoris appareat. Cujus rei rationem ita reddit Mabillonius: *Caroli effigies in sigillo*

a) *Conring. Censur. cap. 4. p. 58.* b) *Ex nuda conjectura jam hæc scripseram, cum in Illustris Corbeia archivo copia mihi fieret sigilli elegantissimi hujus Hludovici, ex quo verum esse deprehendi, quod conjeceram. Habes ejus ectypon* Tab. IV. fig 11. *In quo notabis & literam V a pictore Tigurino conversam esse in U, & totam inscriptionem rectius ita legendam esse: ✠ XPE. PROTEGE HLVDOVICVM REGEM. Diploma, cui innexum est hoc sigillum, datum est anno 873.* c) *Capitular. tom. 2. p. 1284.* d) *Tom. 2. p. 1305.* *) *TAB. I. n. 11.* e) *p. 510.* f) *lib. 2. c. 16. n. 17. p. 142. de R. D.* **) *TAB. IV. n. 14.* g) *lib. 5. tab. 31. n. 1. p. 407. de R. D.* h) *tabb. 32. p. 409. l. c.* ***) *TAB. III. n. 13. 14.*

sigillo, quod unicum Caroli Imperatoris reperimus, multum dissimilis est ab ejusdem figura regia. Sed si quid erratum est, id imputandum primo cælatori, qui exemplar non bene expressit, neque vero diversa Romani cujusque Imperatoris numismata, tametsi aperitis artificibus expressa, ex æquo sibi respondent, ut advertere licet in numismatibus familiarum Byzantinarum, apud eruditissimum Cangium.

SIGILLA CAROLI CRASSI.

XXVII. De Caroli Crassi sigillis nobis licebit esse brevioribus, quod jam supra de pluribus ejus plumbeis copiosius actum est, quibus nunc addimus cereum, (*) quod nobis ex Paderbornensi diplomate delineandum curavit Illustrissimus Monumentorum Paderbornensium Auctor. (a) Multum hoc abit ab anteriorum Imperatorum sigillis. *Primum*, enim cum ceteris ovalis figura fuerit in deliciis, Carolo Crasso orbicularis magis fuit ad palatum. *Deinde* cum præter coronatam protomen in ceterorum Cæsarum Regumque sigillis nihil fere appareat aliud, Carolus Crassus etiam scuto oblongo uti cœpit, atque vexillo, quæ insignia postea Arnolpho quoque Imperatori placuerunt, cujus numisma aureum extat apud Octav. de Strada, (b) in antica sistens Imperatorem cum scuto rotundo, cui vel sceptrum, vel hastile vexilli insistit, cum inscriptione: ARNOLPHVS. REX, in postica monogramma Arnolfi cum inscriptione: ✠ IMPERATOR. AVG. *Tertio* in hoc sigillo Carolus Crassus imberbis apparet, quod tamen in anteriorum Regum sigillis genuinis est rarissimum. Denique cum priorum Regum sigilla fere semper non modo a cruce ordiantur, verum etiam formulam XPE PROTEGE, vel DEI GRATIA usurpent sollicite, in hoc Caroli sigillo utrumque desideratur, ac tota perigraphe his absolvitur: KAROLVS IMPERATOR. Ceterum coronæ, cujus pauca vestigia superant, eadem est, quæ in ceteris Francorum Regum sigillis, ratio. De plumbeis vide supra. (c)

SIGILLVM ARNOLFI CORBEIENSE.

XXIIX. Protulimus jam superiore paragrapho Arnolfi numum, in quo Caroli Crassi habitum animadvertimus. Id vero clarius jam patebit ex ipso Arnolfi sigillo, (**) nunquam adhuc edito, quod summæ Reverendissimi ac Celsissimi Principis ac Præsulis Corbeiensis gratiæ debemus. Innexum est diplomati, dato anno DCCCXC, & Arnolfi protomen coronatam ad pectus usque exhibet, cujus a facie apparet umbella, cui aut sceptrum, aut vexillum insistit, & inscriptio ARNOLFVS REX. Vt ipse judices, ipsius sigilli tibi typum æri incisum damus. Non est, quod de ceteris e stirpe Carolingica oriundis Regibus dicamus amplius. Vt tamen habeas, quo te exerceas, e Mabillonio Tibi delineavimus sigilla (***) Ludovici Balbi, (d) Caroli Simplicis (e) Odonis Regis, (f) Zventeboldi (g) Ludovici Transmarini, (h) quæ Tu ipse spectabis.

SIGILLVM CONRADI I. CORBEIENSE.

XXIX. Conradi I, qui abrupta Carolingica stirpe primus rerum in Germania potitus est, sigilla sunt rarissima, eo quod per breve Imperii sui spatium, quod multis bellis fuit turbatissimum, pauca diplomata dedit, quæ quidem tulerint ætatem. Attamen abjecta fere omni spe, Conradino aliquo sigillo potiundi, sententiam meam superavit sæpius laudatum Archivum Corbeiense, ad quod nunquam satis deprædicanda summi Principis Clementia aditus mihi patuit. Habes inde sigillum Conradi, (†) quale delineatum hic damus, innexum diplomati dato anno 913. Notabis in eo Conradum dextra vexillum, sinistra umbellam novo more gestantem, cum epigraphe: coNRADVS rex.

SIGILLVM HENRICI AVCVPIS.

XXX. Ejusdem generis est hoc Henrici I sive Aucupis sigillum, (††) quod ex eodem fonte manavit. Sistit hoc etiam Henricum, cujus in dextra vexillum minimum, in sinistra umbella apparet cum perigraphe: HEINRICVS REX. Non temere videor mihi suspicari, hoc sigillum, (innexum diplomati dato anno DCCCCXXII.) Lectori fore quam gratissimum, eo quod nullum adhuc in lucem prodiisse meminerim, constetque, diplomata Henrici I esse rarissima: Sane enim cum Quedlinburgi aliisque in archivis ejusmodi sigillum omni industria partim indagarim ipse, partim amicorum opera curarim inquirendum, semper tamen actum egi, donec illustre Corbeiense archivum hanc sitim meam restingveret.

QVID SIBI VELIT CLYPEVS ET VMBELLA?

XXXI. In his ergo sigillis notari merentur vexillum & umbella, quæ in anteriorum Regum sigillis, si Carolum Crassum excipias, non occurrunt. Atque hic denuo veterum numismatum aliquam rationem habitam reperio. Ab Antoninorum enim ætate nihil est in

Z numisma-

*) *TAB. IV. n. 16.* a) *p. 208.* b) *lib. 3. numism. Imp. p. 385.* c) *cap. V. n. 10.* **) *TAB. IV. n. 17.* ***) *TAB. III. n. 15. 16. 17. 18. 19.* d) *tab. 33. n. 1 p. 411. de R. D.* e) *tab. 33. n. 2. p. 411. l. c.* [illegible] *tab. 34. n. 1. p. 413. l. c.* g) *tab. 35. p. 415. l. c.* h) *tab. 36. n. 2. p. 417. l. c.* †) *TAB. 1. n. 18.* ††) *TAB. 1. n. 19.*

numismatibus Romanis frequentius, quam ut Cæsares sinistra clypeum gestent variis nonnunquam figuris, aliquando etiam post Constantini M. ætatem monogrammate Christi ☧ exornatum. Vexillum vero licet in his numis sit rarius, sæpius tamen gestant baculum quendam, quem, si adhærentem pannum in sigillis apparentem exceperis, his vexillis deprehendes simillimum. Exempli loco poterunt esse numi Licinii, Constantini & Galli ab Octavio de Strada (a) delineati, quos ipse vide.

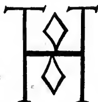
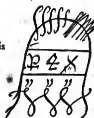
SIGILLA OTTONIS M. I. SAGITTARII. XXXII. Ottonis M. sigilla accurate sunt distinguenda. Aliis enim, adhuc Rex cum esset, usus est; alio, cum jam Augustus vocaretur. Tria eorum vidi edita, unum a Sagittario, (b) duo a Zyllesio; sed cum ipse quoque bina diversa nactus sim, quæ cum editis non omni ex parte convenire videntur, placet & ea accurate depicta dare, ut ipse Lector errores pictorum videat.

II. ZYLLESII. *Primum*, (*) quod cum Sagittariano idem videtur, depromptum est ex Archivo Corbeiensi, annexumque diplomati dato anno D CCCC XXXVII. In eo sistit se ad umbilicum usque Otto Rex barbatus & pallio ornatus, dextra vexillum, sinistra umbellam præferens cum titulo: ✠ OTTO DI GRA REX.

III. CORBEIENSE. Alterum **) cum Zyllesiano (c) maximam partem coincidit & figuram habet non modo habitu a priore diversam, sed & corona radiata redimitam.

IV ALIUD INEDITUM. Perigraphe eadem, quæ in priore, præterquam quod hæc a cruce orditur & in crucem desinit, hoc modo: ✠ OTTO DI GRA REX ✠. Ut constet, unde hoc sigillum ad me pervenerit, invenisse me illud scito in binis Ottonis diplomatibus, quæ cum nunquam adhuc lucem viderint, hic edere non dubitamus, inprimis cum non ecclesiæ cuidam, sed privatis hominibus fuerint concessa, atque adeo ceteris sint rariora.

CUM BINIS DIPLOMATIBUS. In nomine Scae & individuae Trinitatis. Otto Divina favente Clementia Rex. *Noverint omnes fideles nostri praesentes scilicet & futuri quomodo nos rogatu* FRIDERICI *fidelis nostri cuidam nobili matronae nomine* Biae *ipsius videlicet matri. in propriu damus omnia quae in gereslevo hodierno die ad nostrum jus pertinent in pago* Svevia *in comitatu* crhistani. *hoc est curtile unum in eadem villa & in eodem campo XL jugera & adhuc inquirenda nec non & VIII mancipia adalwer & hiltiburg cum filiis & filiabus ipsarum. Quod scripto confirmari jussimus & manu propria illud corroboravimus & anulo nostro sigillari praecepimus.*

Signum Domni Ottonis Invictissimi Regis

Poppo ad vicem friderici recognovi &

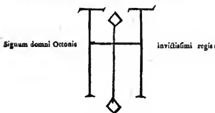
Data XII *Kl. Nov. Anno Dom incarn* D CCCC XXXVII *Indict.* XI *Anno Ottonis pii regis* II *actu in* Alsteti *Am.*

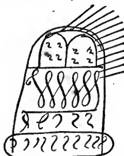
In nomine scae & indviduę trinitatis Otto divina propitiante clementia rex. *Dinoscant omnes fideles nri presentes atque futuri qualiter dilecta conjux nra nomine* aetgid & luitulfus *noster dilectus filius nostras pulsaverunt aures postulantes ut quibusdam nri fidelis vassalli* friduric *filiis* folcmaro *videlicet &* richberto *quasdam res proprietatis nrę inpro-*

a) *l. c. p.* 178. 182. 189. b) *in fronte antiquit. Archiep. Magdeb.* *) *TAB. V. n.* 1. **) *TAB. V. n.* 2. c) *part.* 3. *Defens. S. Maximin. p.* 16.

inproprium donaremq. Eorum vero petitiones benigne suscipientes dedimq prefatis filiis folcmaro *&* richberto *inter sclavos prope fluvium* fona *vocatum in pago* scrimuntilante *nuncupato in comitatu* cristiani *comitis villas* iiii. VIII rekiam. bodblozi. Zachliandorp. pochutikie. *nominatas cum omnib; appendiciis & adjacentiis suis juste legitimeque ad easdem villas pertinentib; Curtilibq edificiis. terris. cultis & incultis. agris. pratis. pascuis. silvis. aquis aquarumve decursionibus molendinis piscationibus. viis & inviis. exitibus ac reditibus. quesitis & inquirendis. mobilibus & immobilibus. Jussimq quoque inde hoc presens preceptum conscribi per quod volumq firmiterque jubemq. ut memorati filij fridurici. folcmar & richbert de his omnibus nostro dono illis in proprium concessis a modo & deinceps omni tempore liberrimam teneant potestatem. habendi. donandi. commutandi seu quicquid voluerint exinde faciendi*

Et ut hec nre largitatis condonatio firma & stabilis permaneat manu nra firmavimq anuloque insigniri precepimq

Brun cancellarius ad vicem fridurici Archicapellani recognovi

Data iij *id. iunij anno dominicę incarnat* D CCCC XLV *indict.* iij. *regnante serenissimo rege Ottone anno* viiij. *actu Magdeburg in dno feliciter, amen.*

Dudum isthæc scripseram, cum inciderem in Cl. *Io. Georgii Leukfeldi Antiquitates Poldenses*, in quibus & hæc diplomata una cum nonnullis aliis in supplementum Antiquitatum mearum Goslariensium edita inveni. Putavi tamen me facturum operæ pretium, si ex ipsis autographis descripta & hic legenda darem, vel eo nomine, ut specimina essent Ottonianorum Diplomatum. Quemadmodum igitur Viro Clarissimo gratias hic publice ago, quod Antiquitates meas hoc supplemento illustrare voluerit, ita & vicissim eum scire velim, non hæc tantum, sed & plura alia diplomata me tenere in scriniis, alii occasioni destinata. Verendum enim erat, ne, si omnia tunc describere voluissem, opus in majorem excrevisset molem, quam vel Bibliopolæ vel mihi placuisset.

Omnia hæc sigilla Ottonis M. tum prodierunt, cum nondum Augusta dignitate esset potitus, quod tum data diplomatum, tum perigraphæ satis aperte loquuntur. Ex quo vero Cæsareum nomen Germanis restituit, aliud sibi conficiendum curavit sigillum, (*) quod eidem Zyllesio (a) debemus. Sistit & hoc Imperatoris thoracatam effigiem, sed coronati & barba satis prolixa exornati, dextra non vexillum, sed sceptrum, sinistra non umbellam, sed globum prægrandem ferentis cum lemmate : ✠ OTTO IMPERATOR AVGVSTVS. Diploma datum est *Non. Aprilis Anno Dnicæ Incarnationis D CCCC LXV Indictione VIII Anno Regni XXX Domini Imperatoris Augusti Ottonis. Actum Ingelinheim palatio, in Dei nomine feliciter Amen.* V. ZYLLESIANUM OTTONIS IAM IMPERATORIS.

XXXIII. Ottonis II sigilla (**) non nisi bina me videre memini, a Zyllesio (b) edita, alterum ab Ottone adhuc Rege, vivo parente anno 963, alterum ab eodem jam Imperatore anno D CCCC LXXIV diplomatibus San-Maximinianis innexa. Prius minus quidem OTTONIS II. SIGILLA.

*) *TAB. V. n. 4.* a) *part. 3. defens. Abbat. p. 22.* **) *TAB. V. n. 3. 6.* b) *part. 3. l. c. 21. & p. 28.*

quidem, at elegantia nulli secundum, sistit Regis προτομὴν decoro diademate redimiti, vultu juvenili & liberali, cum lemmate: ✠ OTTO DI GRA REX. Posterius paulo majus eundem exhibet Imperatorem, eodem quidem diademate ornatum, sed jam promissa barba insignem, dextraque baculum, sinistra globum crucigerum tenentem cum inscriptione: ✠ OTTO IMP AVG. Hæc sigilla cum a ceteris, quæ hactenus retulimus, perquam sint diversa, æri incisa dabimus, ut ea, quæ de Ottone III deinceps dicenda erunt, eo rectius intelligantur.

OTTONIS III. SIGILLA. I. KNAUTIANUM.

XXXIV. Pergimus ad Ottonem III, qui in sigillis Patrem avumque sibi proposuit imitandos. Extat ejus sigillum cereum in Cl. Christiani Knautii, Archiatri Anhaltini, aureola dissertatione de pagis Anhaltinis, (a) innexum diplomati, quo anno D CCCC XCVI Monasterio Nienburgensi quatuor mansos Regales largitur. Non est, quod prolixa oratione hoc sigillum (*) describamus. Sufficiet dixisse, illud Ottonis II posteriori sigillo a Zyllesio delineato, ut ovum ovo esse simillimum. Vtrobique eadem facies, barba eadem, idem pallium, idem paludamentum, idem baculus & globus, eadem inscriptio, corona quoque non multum diversa apparent, ut non dubitem, quin annulo parentis diploma Nienburgense Otto III signarit. Ottonis III certe hoc sigillum non esse, duobus argumentis probo. Primo enim Otto III cum anno D CCCC LXXXIII Aquisgrani Carolinæ sedi impositus solenni ritu inungeretur, vix annos habebat duodecim. Hinc cum anno D CCCC LXXXXVI diploma Nienburgense daret, annum agebat vigesimum quintum. Iam quis ea ætate, ea juventute Imperatorem tam senilem & prolixam barbam per totam faciem aluisse credat? Deinde apertum est, Ottonem III alio sigillo usum esse, quod nobis Zyllesius servavit, (b) innexum diplomati anno DCCCCXC exarato. (**) Spectamus hic Imperatoris thoracatam effigiem, sed juvenilem, nullaque barba inumbratam, licet Otto quadriennio tunc fuerit senior. (***) Baculi loco dextra tenet sceptrum in lilium desinens, sinistra globum, nulla cruce instructum. Iam corona longe alia apparet & inscriptio ita concepta: OTTO DI GRATIA REX. Cum igitur diploma Knautianum anno primo Imperii Ottonis III scriptum sit, ita statuo atque ita animum induco meum, tum Ottonem nondum proprium sibi annulum Imperatoris titulo insignitum fieri curasse, ideoque tantisper adhibuisse annulum parentis, quod subinde factum esse, multis mihi exemplis compertum est.

CORONA IN ILLO OBVIA.

XXXV. Omnia hæc Ottonum sigilla ab anteriorum Regum sigillis quam maxime se distingvunt, si spectes coronas, quibus incinguntur. Iam supra observavimus, Carolum M. Imperatorem neglectis corollis gemmeis, quibus Constantinopolitani Imperatores & Merovingi in numis fere delectabantur, in usum revocasse laureas, ut antiquissimorum Cæsarum se successorem ostenderet. Eæ deinde licet constanter in successorum sigillis sint adhibitæ, nonnunquam tamen inprimis in numis & bullis aliam inierunt rationem. Lotharius enim gemmea corolla, alii aureis coronis radiatis, iisque iterum diversorum generum usi sunt. Sed nullum adhuc reperi Imperatorem, ejusmodi corona redimitum, qualem Ottonis II & III sigilla ostendunt. Extat quidem apud Octavianum de Strada (c) numus Ottonis III, in quo Imperator throno insidens dextraque gladium, sinistra pomum imperiale tenens etiam corona aurea & quidem trisulca incingitur, sed longe alia ac plane insitata est forma in sigillis Ottonum obvia, ut omnino eam in aliis frustra quæras: nisi forte conferas numos bracteatos, in quibus ob seculi ruditatem coronæ nonnunquam hunc in modum satis impolite efficta sunt, id quod patet ex binis Friderici Imperatoris, quos exhibet Cl. Olearius. (d)

II AVREUM MABILLONIANUM.

XXXVI. Tria adhuc restant Ottonis III sigilla; *Primum* aureum elegantissimum, secundum & tertium plumbea, quorum & hic formas contemplari aut certe mente considerare licebit. *Prius* debemus Mabillonio, (e) idque in antica exhibet effigiem Ottonis III, corona non modo laurea, sed & aurea redimiti cum hac perigraphe: OTTO IMPERATOR AVGVSTS, in postica eandem cum vexillo & scuto, hacque inscriptione RENOVATIO IMPERII ROMANORVM. *Secundum* plumbeum annexum est Ottonis diplomati, quo Imperator rejectis Constantini aliorumque fabulosis donationibus ipse bonorum Romanæ ecclesiæ recensum instituit. Diploma hoc primus annno M CCC XXXVIIII Benedicti Papæ XII jussu Assisii in lucem protraxit Iohannes de Amelio Forojuliensis Archidiaconus, qui &

III PLUMBEUM IO. DE AMELIO.

bullam

a) *n. 61. p. 37.* *) *TAB. V. n. 7.* b) *part. 3. l. c. p. 28.* **) *TAB. V. n. 8.* c) *lib. 3. l. c. p. 405.* d) *spicil. antiqu. l. n. 3. 4. p. 5.* e) *supplem. lib. de R. D. c. 9.*

bullam plumbeam diplomati huic appensam hunc in modum describit: (a) *Inter alia vero elegimus ac vidimus & diligenter inspeximus quoddam privilegium cum quadam BULLA PLUMBEA parva inpendenti, sive in fine dicti privilegii cum pergameno alligata. In qua quidem bulla ab una parte in circumferentia ejusdem scriptum erat OTTO IMPERATOR ROMANUS, ab alia vero parte erat quoddam caput hominis cum pilis crispis & cum spatulis scriptumque erat in circumferentia: AUREA ROMA ut prima facie apparebat.* Non ignoro, Baronium hoc diploma abolitum malle, atque ideo omni industria illud impugnare: sed cum omnia ejus argumenta nihil habeant tanto hiatu dignum, dudumque a Frehero aliisque eruditis sint explosa, nihil quidem prohibet, quo minus hanc bullam genuinam agnoscamus. *Tertium* itidem plumbeum denuo Mabillonio (b) debemus, qui illud in diplomate pro Metensi cœnobio S. Felicis invenit. *Exhibet illud ex una parte thoracem Ottonis Imperatoris cum redimiculo gemmeo, tribus lineis superne distincto, sub hac inscriptione:* OTTO - - - IMPERATOR AUGUSTUS, *ex alia ejusdem effigiem thoracatam cum laureo serto in capite, & cum vexillo in dextra, & umbone in sinistra sub hac epigraphe:* IMPERII ROMANORUM. Ubi tamen legendum esse RENOVATIO IMPERII ROMANORUM eo minus dubito, quo magis hoc sigillum cum illa bulla aurea, paulo ante laudata convenit. IV. PLUMBEUM MABILLONIANUM.

XXXVII. Ex his bullis, secundam eligimus, de qua nonnulla hic dicamus, cum prima & ultima ad illas pertineant, quarum jam supra prolixius fecimus mentionem, insignitas nimirum perigraphe: RENOVATIO REGNI FRANCORUM, vel RENOVATIO IMPERII ROMANORUM. At plumbea hæc prima est, quantum recordor, cui inscriptum: AUREA ROMA. Cum igitur hæc formula posterioribus temporibus in Imperatorum æque ac Pontificum bullis sit frequentissima, juvat hic in ejus originem inquirere. QUID SIBI VELIT IN IMP. SIGILLIS AUREA ROMA?

1) *Primo* igitur observamus, *Imperatores Romanos* summum Imperium in Orbem testaturos *sæpius Romam numismatibus suis insculpendam curasse.* Sic in Popilii Nepotiani Cæsaris numismatibus (c) se offert figura sedens sinistra baculum, dextra victoriolam tenens, cum inscriptione: URBS ROMA. Ejusdem generis numus est ille Fl. Attali Cæsaris, (d) cujus in antica caput Attali cum perigraphe: PRISCUS. ATTALUS. P. F. AUG. in postica Dea Romanorum tutelaris throno insidens, sinistraque baculum, dextra victoriolam tenens cum inscriptione: INVICTA. ROMA. ÆTERNA. infra CONOB. His quoque addendus numus Fl. Iulii Nepotis (e) ex altera parte exhibens effigiem Cæsaris, cum inscriptione: D. N. IUL. NEPOS. P. F. AUG. ex altera figuram galeatam, dextra baculum, sinistra victoriolam tenentem, cum inscriptione: URBS ROMA. Numi hujusmodi plures ex Patino, Vaillantio aliisque numariæ rei scriptoribus possent proferri, nisi res esset in propatulo. Iam vero OBSERVAT. I.

2) secundo observamus, *alios quoque*, qui ex eo tempore Roma sunt potiti, *hanc priscorum Cæsarum sollicitudinem imitari consuevisse.* Pertinet huc Ildovaldi Sexti Gothorum Regis numus æneus ab eodem Octaviano de Strada delineatus, (f) cujus in anteriore parte apparet V majusculum cum perigraphe: D. N. THEODORICUS. S - - - in aversa, effigies thoracata galeata in pectore literâ R. notata, cum inscriptione: INVICTA ROMA. *Hunc* igitur *morem*, id quod OBSERVAT. II.

3) tertio loco observatu dignum existimamus, *etiam Carolum M. & successores non putarunt negligendum*, qui ut se quoque Urbis Dominos testarentur & ipsi in bullis suis numisque ad veterem plerumque elegantiam compositis, Romæ facere voluerunt mentionem. (g) Non semel jam supra diximus de bulla plumbea Carolina Domini le Blanc, cujus in aversa parte occurrit civitas, cui subscriptum ROMA & per orbem RENOVATIO ROMAN. IMP. Ubi OBSERVAT. III.

4) *quarto notamus, Carolo religiosissimo Principi placuisse, loco Deæ tutelaris* in anteriorum Cæsarum numismatibus sæpius occurrentis *ipsam civitatis figuram insculpere*, Christianis magis dignam. Quem deinde morem tanto consensu in sigillis suis servarunt posteriores Cæsares, ut si a sola hac Ottonis III bulla discesseris, vix alio schemate expressam observemus Romam, quam civitatis. Ut adeo non tam mirum sit, cur Otto Romæ in bulla fecerit mentionem, quam cur simulacro Deæ cujusdam tutelaris eam exprimere OBSERVAT. IV.

Aa

a) *ap. Baron. ad ann. 1191. tom. 12. p. 847.* b) *lib. 2. cap. 16. n. 17. p. 142. de R. D.* c) *Strad. l. c. l. 1. p. 181.* d) *l. c. p. 217.* e) *l. c. p. 217.* f) *lib. 2. p. 232.* g) *Vid. le Blanc dans la Dissertat. sur quelques monoyes &c.*

primere voluerit, a quo tamen Christiani Reges, licet aliquam veteris Romanæ elegantiæ haberent rationem, constanter abstinuerunt? *Sed unde*

OBSERVAT. V.

5) *inscriptio AUREA ROMA?* Sane non a metallo, ex quo sigilla ejusmodi constant, cum etiam bullæ plumbeæ extent eodem titulo superbientes, nec ex numis auctoribusque antiquis, in quibus sæpius quidem Roma audit ÆTERNA, INVICTA, DEA, DIVA, nunquam vero, quod ego quidem observarim, AUREA. Quod tamen epitheton aliis Divis tributum est, (quemadmodum in numis Iulii Vindicis (a) est VENUS AUREA.) Restat igitur, ut in media ætate acquiescamus, qua quicquid magnificum aut excellens erat, aureum consvevit appellari: id quod docet CORBEIA AUREA Francica, cujus ad exemplar Corbeia nova in Saxonia instituta est. Quemadmodum igitur Romani Imperatores non alia de causa, quam ut Romæ se dominos faterentur, aureæ Romæ in sigillis suis meminere: ita

OBSERVAT. VI.

6) ultimo & hoc notari meretur, *quod sequiore ævo Pontifices quoque jus hoc sibi tribuerint*, ex quo sibi urbis Romanæ dominium cœperant vindicare. Extat in tabulariis Ecclesiæ SS. Simonis & Iudæ Goslariensis diploma Victoris PP. a me jam in Antiquitates Goslarienses (b) relatum, cui appensa est bulla plumbea, in antica exhibens caput Pontificis cum inscriptione: TV PRO ME NAVEM LIQVISTI SVSCIPE CLAVEM, in postica castellum, cui adscriptum AUREA ROMA. cum perigraphe: ✠ VICTORIS PAPE II. Quem titulum & in Nicolai II Pontificis bulla observamus repetitum, quam nobis depinxit Io. Pallatius. (c) Adeo nec in publicis quidem monumentis Pontifices Romani, pleno, quod ajunt, gradu ad dominatum impotentissimum contendentes, celare potuerunt animum regnandi, quam pascendi cupidiorem.

HENRICI II. SIGILLA. I) CORBEIENSE. II. ZYLLESIANUM.

XXXIIX. Proximum sibi locum deposcit Henricus II, qui vel a vitæ sanctimonia, vel a profusa in clerum liberalitate Sancti nomen tulit. Ejus sigillum inveni in archivo Corbeiensi, sed quibusdam locis mutilum, nec quoad cælaturam satis conservatum. At eo integrius est San-Maximinianum illud Treverense a Zyllesio (d) delineatum, quod cum Corbeiensi video penitus coincidere. (*) Primum hoc est sigillum, in quo Imperator integrum se, thronoque insidentem sistit, cum antea solas thoracatas figuras solerent effingere. Caput diademate cinctum, dextra sceptrum brevius, sinistra globum tenet. Inscriptionem utrobique mutilam ita suppleo: ✠ heinricus DI. GRA. ROMANORVM. IMP. AVgustus. Cum nuper inciderim in diploma Henrici II, sigillo licet non satis integro, superioribus tamen similimunitum, placet hoc antiquitatis monumentum hac occasione cum Lectore benevolo communicare, ut veluti specimen sit Henricianorum diplomatum.

DIPLOMA EIVSDEM.

In nomine Scæ & individuae Trinitatis. Heinricus divina favente clementia Rex. *Notum sit omnibus fidelibus nris psentibus scilicet & futuris. qualiter nos per interventum quorunda fidelium nrorum* Bernhardi *videlicet Ducis* Arnolffi *venerabilis Epi. Comitisque Geronis. quoddam nri juris pdium id est viginti regales mansos ultra albiam in territorio* Zerbiste *in comitatu pdicti* Geronis *sitos. & in locis his* Droganize Lirubusize. Uuize. *cuidam fideli nro* Folcmaro *per hoc regale pceptum in proprium donavimus. cu omnibus pertinentiis legalibus. areis. mancipiis utriusq; sexus. terris cultis & incultis. pratis. pascuis sive compascuis. silvis. venationibus. aquis aquarum decursibus. piscationibus. molendinis. viis & inviis. exitibus & reditibus. quesitis & inquirendis ac ceteris. que quolibet modo rite vocari possunt utensilibus & appendiciis sive reditibus. eo tenore. quatinus pfatus Folcmarus libera de eodem pdio habeat potestatem. possidendi hereditandi tradendi vendendi commutandi vel quicquid sibi libeat faciendi. & ut haec nrae traditionis auctoritas stabilis & inconvulsa permaneat. hanc pcepti pagina nri inde conscriptam manu propria roborantes sigilli nostri impssione insigniri jussimus.*

Signum

a) *ap. Strad. l. 1. p. 40.* b) *lib. 1. p. 64.* c) *de gest. Pontif. p. 316.* d) *l. c. part. 3. p. 32.* *) *TAB. V. n. 10.*

Signum Domni Heinrici Regis invictissimi.

Egilbertus Cancellarius vice UUilligisi Archicancellarii recog.

Dat. IV. Idus M. . Anno dominicae Incarn. M° iij° Indict. I. Anno vero Domni Heinrici Regis I. Actum Uualbach.

XXXIX. Progredimur ad Conradum II sive Saliquum, ad quem, abrupta Saxonica stirpe, summa rerum transit. Hujus igitur sigilla iterum aliam, quam anteriorum Regum præ se faciem ferre, patet ex his, quæ hic exhibemus. *Primi* non nisi brevem descriptionem debemus Madero, (a) qui, recensito Conradi diplomate, ecclesiæ Numburgensi concesso, de sigillo hæc addit: *In sigillo Conradus in sella cum pomo & corona Imperiali sedens conspicitur.* Iam vero cum hac descriptione confer alia sigilla Conradi, & videbis, quantum differant. *Alterum* (*) horum Doctissimo Tenzelio debemus, qui cum primus diploma ejus, Ludovico Thuringiæ Comiti concessum, ex ipso autographo protulerit in lucem, sigillum etiam, licet non satis conservatum, adjecit, (b) quo, ut cum Tenzelio loquar, *conspicitur Imperator in solio sedens, & altera manu lilium seu rosam, ut mavult Schilterus,* (c) *altera baculum regalem tenens.* Perigraphes pleraque perierunt. Supersunt tamen hæ literæ: CVONR - - - - PERATOR, ex quibus jam supra titulum ita restituimus: CVONR*adus di gra im*PERATOR. Dignum hoc esse sigillum, quod integrum haberetur, nemo facile negabit. Hinc non pigebit, illud aliunde supplere. Zyllesius (d) delineavit sigillum Conradi II, innexum diplomati dato anno M XXVI, quo nondum coronam Augustalem Romà attulerat. In hoc eodem fere schemate se offert Conradus, diademate pallioque insignis & throno insidens, dextraque baculum in lilium desinentem, sinistra florem, sive lilium tenens, cum perigraphe: ✠ CHVONRADVS D̄I GRATIA REX. Vtrumque Regis gestamen tum lilium, tum baculus rarum quiddam, nec tamen plane est insolitum. Lilium enim sæpiuscule in numis bracteatis occurrit, sed præcipue tamen in iis, quos fieri fecere Episcopi, Abbatissæ & Abbates. Tenet ejusmodi florem Conradus Archiepiscopus Moguntinus, (e) tenet Agnesa Abbatissa Quedlinburgensis, (f) tenet Cæcilia Abbatissa Northusana (g) aliique plures religiosi, quorum numos nunc allegare non licet. Constat etiam, sanctos divosque urbium tutelares cum flore sive lilio in numis bracteatis conspici. Liquet id ex numis Halberstadiensibus a Cl. Oleario editis, (h) in quibus non semel S. Stephanus effingitur lilium sive rosam ferens, quibus addo numum XVI bracteatum Goslariensem, (i) in quo SS. Simon & Iudas apostoli apparent, lilium gerentes. Sunt etiam penes me plura Monasteriorum ecclesiarumque sigilla, in quibus sanctorum imagines lilia rosasque ferunt, de quibus infra seorsim erit agendum. Equidem ex his satis superque liquet, florem ejusmodi ad religionem sanctitatemque eorum, quibus additur, potissimum pertinere, atque adeo non nisi sanctis religiosisque personis tribui, quorum sanctimonia vitæ sæpius medio ævo cum flore odorifero solet comparari: Sed quid sibi volunt ejusmodi lilia, si Principibus aut Imperatoribus tribuuntur? Idem sane non adeo infrequens est in numis bracteatis. Cl. Olearius in laudato spicilegio I Antiquitatis (k) delineavit numum Alberti Ducis Saxoniæ, in quo hic princeps sedens dextra lilium, sinistra librum tenet, gestamina sane religiosis quam principibus frequentiora, cum hac epigraphe: ALBERTVSo ELECTDSo, hoc est, *Albertus Elector, Dux Saxoniæ:* Sed & hic locum habere rationem, a sanctitate ac religione petitam, his verbis docet laudatus Olearius: *Fsi forsan hic Albertus ille religiosus, ceu liber & lilium in manibus innuere videntur, cujus conjux Helena cœnobium Franciscanorum & templum anno Christi 1238 fundavit Witteberga, in quo non hæc solum ipsa, sed & filius, Albertus II. Elect. Sax. est sepultus.* At vero idem de Imperatoribus florem gerentibus dicere non licebit, nisi & Fridericis excellentiorem vitæ sanctimoniam tribuere velis. Extant

SIGILLA CONRADI SALIQVI.

I. MADERIANVM.

II. TENZELIANVM.

QVID SIBI VELIT FLOS IN SINISTRA REGIS?

a) *Antiqq. Brunsv. p. 218.* *) *TAB. VI. n. 2.* b) *suppl. 2. hist. Goth. p. 388.* c) *lib. 3. de libert. eccl. Germ. c. 9. n. 7.* d) *l. c. part. 3. p. 34.* e) *Olear. Spicil. antiqv. 1. n. 10. p. 13.* f) *Ibid. n. 24. p. 15. & Anast. as. Agnet. Abb. st. Quedlinb. p. 6.* g) *Schlegel. de num. Isen. Mulhus. & Northus p. 145.* h) *spicil. 3. antiqv.* i) *Vid. syllog. nostram numor. Gosl. tab. 1. n. 16.* k) *n. 13. p. 10.*

apud Mabillonium sigilla aliquot Regum Franciæ, in quibus hi Reges itidem lilium dextra praeferunt, sed ad recentiorem modum formatum, quale solet occurrere in Regum Franciæ insignibus. Sed nec hæc quidem ad Imperatores nostros. Licet enim laudatus Mabillonius (a) hoc lilium Regiæ potestatis insigne putet, idque etiam a Pontificibus florem aureum in manu gerentibus observatum scribat, idem tamen ad Imperatores nostros vix poterit applicari. Cur enim Reges Franciæ lilium, Pontifex Romanus rosam auream præferant, omnibus puto constare. At de Imperatoribus nostris aliud erit dicendum. Licebit igitur proferre conjecturam, quæ mihi e numis bracteatis subnata est. Habes apud Cl. Olearium (b) quatuor numos Friderici Imp. in quibus omnibus Imp. dextra florem tenet; sed hic in propatulo est, rudes artifices non florem, sed sceptrum liligerum voluisse sculpere, quod tamen cum breviore manubrio capiteque prolixiore more suo fingerent, amphoram nimirum instituere, urceusque exivit. Possem id pluribus illustrare sigillis, nisi res ipsa loqueretur. Quæ cum ita sint, non est, quod dubitemus, quin & in hoc Caroli II sigillo non lilium, sed sceptrum, licet paulo brevius, sit intelligendum, quod sinistra quoque nonnunquam teneri solitum, docent numi bracteati. Sed quid fiet tunc gestamini dextræ, quod Cel. Tenzelius de sceptro explicavit? Sane oculo judice dextra nihil gerit aliud, quam baculum rectum, nulla sui parte sceptro similem. Solet enim sceptrum semper aut in lilium desinere, aut in aquilam; hic neutrum observatur; Et quamvis in Zyllesiano sigillo baculus in florem sive lilium desinat, sceptrum tamen nunquam adeo terram versus conspicitur gestari, quemadmodum hic fieri videmus. Ex quo non immerito concludere videmur, in Conradinis his sigillis dextræ gestamen esse sceptrum, sinistræ baculum. Solent equidem vulgo sceptra cum baculis Regalibus confundere, eaque habere pro synonymis: sed constat tamen, mediæ ætatis scriptores illa probe distinguere, Regibusque ac Imperatoribus præter sceptra etiam tribuere baculos, quos & virgas nonnunquam vocabant. Monachus Sangallensis in vita Caroli M, baculos hosce ita describit: *Tum baculus* (Regibus Francorum) *de arbore mali, nodis paribus admirabilis, rigidus, & terribilis, cuspide manuali ex auro vel argento cum cælaturis insignibus præfixo portabatur in dextra.* Annales Francorum Bertiniani: (c) *Hludovicus & Carolus Germana caritate convenientes, tanto amoris vinculo devincti apparuerunt, ut alter alteri baculos publice tribuendo Regum uxores & liberos superstiti commendaret.* Meminit quoque Ditmarus (d) *concambii mutuis baculis firmati.* Vbi non intelliguntur sceptra, sed baculi regales, a sceptris multum diversi. Sed longe dilucidiorem addo locum ex annalibus Bertinianis: (e) *Præsentata sunt Imperatori ab apostolico transmissa dona, inter quæ fuerunt præcipua sceptrum & baculus aureus.* Si horum baculorum formam conspicere aveas, adeundus tibi erit Stephanus Baluzius, (f) exhibens Carolum Calvum in sede Regia, simplicem baculum in sinistra tenentem, qui superius in globulum, inferius vero desinit in cuspidem, qualis effigies est & illa Lotharii ibidem intuenda. Hunc ergo morem a Francis acceptum deinde retinuerunt etiam ceteri Imperatores, id quod non modo ex sigillis Ottonis II & Henrici III mox a nobis explicandis patet, sed & ex hoc elegantissimo loco Witekindi: (g) *Proinde procedit pontifex cum rege,* (Ottone I.) *tunica stricta more Francorum induto, pone altare, super quod insignia Regalia posita erant, gladius cum baltheo, chlamys cum armillis, BACVLVS cum sceptro & diademate.* Quæ quidem abunde probare puto, baculorum usum, una cum sceptris dudum in Germania viguisse. Conferenda hic omnino, quæ de baculis Regalibus erudite, hoc est suo more, disserit Mabillonius. (h)

NON FLOREM, SED SCEPTRVM NOTAT.

GESTAMEN DEXTRÆ NON SCEPTRVM, SED BACVLVS EST.

BACVLVS REGALIS QVALIS?

III. KNAVTIANVM PLVMBEVM.

XL. Elegantissimum porro Conradi II sigillum, quod ultimo hic describimus, est bulla illa plumbea, a Cl. Christiano Knauth Archiatro Anhaltino descripta, (i) cujus ideo ipsa verba repetere juvat: Denn vor ihr (Habecha Aebtißin zu Gernrode) gedachtes Marggrafen Eckarti Schwester/ Adelheidis/ Aebtißin zu Gernrode und die andere so in der Zahl gewesen/ welche ihre confirmation über des Stiffts Güter und Freyheiten/ von Käyser Conrado II durch Vorbitt seiner Gemahl Giselæ anno 1029. 10. Calend. Septemb. zu Wahlhausen erlanget hatte. An dieser confirmation hangt ein BLEJERN SJEGEL/ in welchem auff der einen Seiten des Käysers Bild/ halb mit der Brust zu sehen/ mit dieser Uberschrifft:

CHV-

a) *lib. 2. c. 17. n. 4. p. 145. de R. D.* b) *l. c. n. 2. 3. 4. 6. p. 5. 7.* c) *ad ann. 849.* d) *l. 7. p. 99.* e) *ann. 870.* f) *Capitul. Reg. Franc. tom. 2. p. 1267.* g) *lib. 2. p. 642. ap. Meibom. tom. I. rer. Germ.* h) *lib. 2. cap. 17. n. 3. p. 144.* i) *lib. 2. antiquit. Comit. Ballenstad. & Aschersl. c. 28. p. 102.*

CHVONRADVS, Dei gratia Romanorum Imperat. Augustus, auff der andern Seite stehet ein Bild mit dem gantzen Leibe/ in der rechten Hand einen drey zinckischen Spieß/ in der lincken Hand aber ein Schild haltend mit dieser Uberschrifft: HEINRICVS SPES IMPERII. Hæc laudatus Knauthius, qui utinam ipsam hujus sigilli figuram eo, quem in dissertatione de pagis Anhaltinis secutus est, more delineasset! Iam supra observavimus, aureas plumbeasque Cæsarum bullas habere plerumque quiddam, antiquis Romanorum numismatibus simile. Id vero etiam ex hac elegantissima bulla liquet, quæ ipsa elegantia originem suam prodit. Nihil enim est in numis principum juventutis formula ista frequentius, quia in illis *non res laudanda est, sed spes,* ut ait Cicero apud Servium. Vt pauca tantum exempla proferam, numus Diadumeni (a) sistit figuram gradientem cum lilio & inscriptione: SPES PVBLICA. Numus Faustæ Augustæ (b) exhibet mulierem duos pueros ulnis gestantem, cum lemmate: SPES REIP. Huc pertinet etiam numus æneus Tetrici Iunioris, (c) cujus in antica conspicitur caput Cæsaris coronatum, cum inscriptione: C. DIVES. TETRICVS. CÆS. in postica figura gradiens, dextra lilium, aut alium florem ferens, cum titulo: SPES AVG. Similem numum etiam Conrado II, hoc sigillum fingi jubenti, fuisse ante oculos, dubio omni carere existimo.

XLI. Proximum sibi locum deposcunt sigilla Henrici III Regis, II Imperatoris, ut se in diplomatibus vocat, cujus complura diplomata in antiquitatibus nostris Goslariensibus edidimus in lucem. Cum tamen non omnium autographa viderimus, eæ vero, quas vidimus, membranæ sigilla non satis integra haberent, cogimur iis jam esse contenti, quæ ab alius sunt descripta delineataque. *Primum* ergo locum meretur aurea bulla, diplomati a Wil. Heda (d) recitato appensa, quam ita describit Buchelius in notis: *Hujus bullæ formam Nicolaus Schoonhovianus Archivorum olim Trajectensium custos expressit; videlicet ab una parte continebatur caput Imperatoris barbatum & coronatum ad scapulas usque, extensa dextera manu, cui insidebat avicula quædam, ab altera vero erat urbis Romæ simulacrum. Dicitur autem ipsa bulla ab Hollandis, postquam urbs & provincia Trajectensis se in protectionem Caroli Imp. dedisset, cum aliis monimentis nonnullis ablata.* Haberemus credo alterum AVREÆ ROMÆ exemplar, si aut Schoonhovianus aut Buchelius inscriptiones in utraque sigilli parte obvias addidisset. Quod cum factum non sit, nihil est, quod de hoc sigillo dicamus amplius, quam quod illi Ludovicianæ Lindenbrogii sit simillima, atque adeo avis dextræ Imperatoris insidens non fuerit avicula nuda, sed sceptrum consulare, cujus manubrium brevius intra manum procul dubio fuit reconditum, oculosque Schoonhoviani fefellit. Talia enim sceptra hujus ævi Imperatoribus familiarissima, quia breviora plerumque erant, sæpius aut pro aviculis saltim, aut pro floribus habita, supra notavimus, ubi Hludovici Pii bullam Lindenbrogianam, & Conradi II sigillum Tenzelianum expendimus. Quemadmodum vero jam initio hujus capitis maximum diximus discrimen inter bullas Cæsarum earumque sigilla cerea esse: ita & hoc notatu dignum est, quod inter cerea etiam hujus Imperatoris sigilla non minor se differentia offerat. Papebrochius (e) ex Zyllesio (f) allegat diploma, ab Henrico III Treverensibus concessum. *datum VIII. Kal. Aug. anno Incarnat. Domini Millesimo XLIII, (g) Indict. XII. anno autem Domni Henrici tertii ordinationis ejus XVI Regni vero I.,* (h) ubi simul sigillum æri Incisum exhibet. (*) Conspicitur in eo Henricus sedens, dextra manu sive rosam, sive sceptrum liligerum, sinistra vero globum tenens, cum hac perigraphe: HEINRICVS DEI GRACIA III REX ROMANORVM. Sed quantum ab hoc differt illud, quod vidit Maderus? (i) *in quo sedet Rex in sella, dextra sceptrum cum insidente ave, sinistra vero pomum Imperiale tenens.* Nec minus ab horum utroque diversum est aliud, cujus typum accurate æri incisum inusitatæ ac felicissimæ Domini Tenzelii (k) diligentiæ debemus. (**) Sistit hoc Henricum in throno sedentem, alteraque manu rosam, (mallem sceptrum liligerum) altera baculum Regalem tenentem, cum inscriptione: ✠ HEINRICVS TERCIVS DI. GRA. REX. Iam igitur si inter se contendas horum sigillorum typos ac descriptiones, maximum se tibi discrimen in gestaminibus offeret. In Vltrajectino enim Imperator sceptrum consulare; in Treverensi liligerum &

SIGILLA HENRICI III.

I) VLTRAIECTENSE AVREVM.

II. TREVERENSE.

III. MADERIANVM.

IV. TENZELIANVM.

a) *Patin. Num. Imp. p. 326.* b) *Id. ib. p. 468.* c) *Id. ibid. p. 428.* d) *Hist. Vltraj. p. 126.* e) *Propyl. tom. II. April. n. 51.* f) *part. 3. defens. Abbat. Sanmaximin. p. 36.* g) *ap. Zylles. habetur 1044.* h) *ap. Zyllesium est quinto.* *) *TAB. VI. n. 4.* i) *Antiquit. Brunsvic. p. 221.* k) *suppl. hist. Goth. II. p. 407. sq.* **) *TAB. VI. n. 3.*

rum & globum imperialem; in Maderiano sceptrum consulare & globum; in Tenzeliano denique sceptrum liligerum & baculum gestat. Quamvis igitur Dn. Tenzelius sceptrum liligerum non raro ex pictorum oscitantia natum velit, putetque sæpius evenisse, ut ductibus tenuioribus in cera vel non satis expressis, vel temporis diuturnitate obliteratis, pictores pro aquila alas elevante, caudamque & caput deprimente, lilium aut rosam videre sibi viderentur: haut dubito tamen, quin ipse sigillum suum, quod æri incidi fecit, accuratissime inspexerit; in quo tamen nihil deprehendo, ex quo aquila concipi possit. Hinc rectius meo quidem judicio statuere videbimur, seculo isthoc sceptra modo consularia, modo liligera fuisse adhibita, quod vel ex solis Henrici III numis patet, in quibus vix aliter, quam cum sceptro sive liligero, sive crucigero conspicitur, cum tamen in sigillis etiam consulare aliquando teneat. Hæc sunt sigilla majora Henrici III, quæ quidem mihi adhuc se obtulerunt. Possem etiam addere sigillum Secretum, cujus in Charta Ecclesiæ Nivellensis anno M. LIX. meminit Henricus IV hujus filius: Sed cum initio hujus capitis (a) de eo egerimus, & forma plane non sit descripta, non est quod plura hic adjiciamus.

V. SECRETVM HENRICI III.

SIGILLA HENRICI IV.

XLII. Henricum III excipit quartus, patrem filius, cujus sigilla, ut hic etiam intueamur, ordo jubet institutique ratio. Atque ut ab editis ordiamur, primum se nobis offert sigillum (*) cereum, quod æri incisum in polita dissertatione de pagis Anhaltinis dedit Cl. Knauthius. (b) Conspicitur in illo Imperator coronatus paludatusque, throno insidens, dextra sceptrum triumphale, sinistra globum Imperialem tenens, cum perigraphe ✠ HEINRICVS DI GRATIA REX. At vero hoc sigillum quoties specto, non possum aliter sentire, quam quod fugientes linearum ductus multum fefellerint pictoris oculos. Facile id quivis perspiciet, cui volupe est, aliud Henrici sigillum, (**) quod Zyllesius (c) exhibuit, tertiumque, quod nos alio loco ex ipso autographo accurate æri incisum dedimus, (d) cum hoc Knauthiano conferre. (***) Inveniet longe aliam in his, quam in illo coronæ formam, cumque corona in illo obvia, parum differat a mitra, in his trisulcam esse. Inveniet globum cruce ornatum, qua in illo destituitur, thronum porro habitumque longe alium, literas denique non tam rudes pingvesque, quales in illo occurrunt, sed multo elegantiores, inprimis Literæ U in Zyllesiano & nostro nullum vestigium. Ipsam denique inscriptionem non nihil ab illa Knauthii differre animadvertet. In Zyllesiano enim nostroque sigillo ita legitur: ✠ HEINRICVS DI GRA REX. Sed omnium maximum discrimen in eo consistit, quod in Knauthii typo Heinrici facies barba admodum promissa ac pene luxuriante deturpetur, cum in nostro æque ac Zyllesiano nulla barbæ nec vola nec vestigium appareat. Et quamvis responderi possit, nostrum diploma datum esse anno M LXIII, quo Henricus in puerili ætate constitutus nonnisi XIIIum annum agebat, Zyllesianum anno M LXV, quo XV annorum erat, Knauthianum vero anno M LXXIII, atque adeo decennio integro serius prodiisse: nondum tamen rem confectam puto. Est enim mihi aliud Heinrici diploma eidem ecclesiæ SS. Simonis & Iudæ anno M LXVIIII concessum, atq; adeo non nisi quadriennio recentius illo Knauthiano, in cujus sigillo, (†) (quod a priore illo meo, si formam spectes, non adeo multum, attamen, si magnitudinem consideres, haut parum differt, atque hinc revera ab illo diversum est,) Heinricus non minus, quam in priore imberbis apparet. Vt oculorum judicio eo commodius utatur Lector, placet sigillum meum una cum Zyllesiano & Knautiano æri incisum suppeditare. Procul dubio ab his diversum fuisset sigillum, quod in archivo Gothano vidisse se testatur Mellenius; (e) siquidem in eo Imperator non sceptrum triumphale, sed liligerum gestat, in hujus Imp. sigillis aliis non facile obvium, sed cum pro alite facile potuerit lilium sibi concipere, judicandi onus iis relinquimus, quibus sigillum hoc coram intueri, ac cum nostris conferre licuerit.

I. KNAVTHIANVM.

II. ZYLLESIANVM.

III ALIVD INEDITVM.

IV. BVLLA BRVSCHIANA.

XLIII Bulla Henrici IV mihi jam nulla succurrit alia, quam illa a Casp. Bruschio commemorata, incertum, aureane, an plumbea. Vt rem rectius capias, licebit eam ipsis Bruschii (f) verbis describere: *Immo* Abbas Fabariensis *consequutus est privilegia Brussellæ in Brurenio Sueviæ tractu ab Henrico IV anno 1060. Vni horum sigillorum ab una superficie inscriptus est his versiculus:*

Roma

a) *n.5.* *) *TAB. VII. n. 2.* b) *n. 10. p. 4.* **) *TAB. VII. n. 1.* c) *l. c. part. 3. p. 4.* d) *lib. 1. antiquit. Gosl. p. 75. Tab. 1. fig. 5.* ***) *TAB. VI. n. 6.* †) *TAB. VI. n. 5.* e) *Epist. de antiquis Thuring. numism. ad Sagittar.* f) *Chronol. Monast. p. 182.*

Roma caput mundi regit orbis frena rotundi.
Alteri superficiei inest hæc inscriptio:

CHRISTE PROTEGE HENRICVM REGEM.

Male profecto legentium curiositati consuluit Bruschius, dum solis recensitis sigillorum perigraphis ipsas imagines & sculpturas omittit. Si tamen conjicere ac divinare licet, altera superficies Henrici protomen; altera castellum sive simulacrum habuit. Ceterum utraque inscriptio est notatu digna. Antiquissimum enim hoc est sigillum, cui versiculus in recentioribus Cæsarum bullis frequentissimus inscriptus apparet. Idque eo magis videtur mirum, quod cum anno MLX, quo diploma hoc exaratum est, Heinricus nondum coronam Romæ quæsivisset, tamen Romæ se Dominum ferebat, egregium hoc ipso daturus documentum, non pendere a nutu pontificis Augusti Imperii majestatem, sed divinitus concessam videri, simul ac Germaniæ regnum cuidam fuisset procerum suffragiis demandatum. Nec minus observari & hoc meretur, quod Imperator in usum revocavit formulam primorum Imperatorum Francicorum XPE PROTEGE, tanto temporis intervallo non usurpatam. Animadvertebat nimirum Imperator, sola sapientia senex, ætate pene puer, in tanta procerum iniquitate mediaque rerum omnium perturbatione, totque seditionum jam occulte spirantium periculis non posse se non facere naufragium, nisi protectione auxilioque Christi tanquam remigio tutus fluctus procellasque imminentes enavigaret.

XLIV. Patri optimo imperium ausu parricidali extorsit Henricus V, quocum & Salica Cæsarum stirps justo Dei judicio exspiravit. Hujus sigillum nullum, quod sciam, in lucem prodiit, aliud, quam illud, quod Zyllesius diplomati Sanmaximiniano dato anno M C XII innexum invenit (a) ærique incisum dedit. (*) Throno in hoc Henricus insidet coronatus, imberbis eleganique tum tunica talari, tum pallio vestitus, dextra sceptrum liligerum; sinistra globum tenens cruce ornatum, cum perigraphe: ✠ HEINRICVS DI GRA ROMANORVM IIII IMPR AVG. Enimvero cum Domini Præpositi Grauhoffiani beneficio bina hujus Henrici diplomata in antiquitatibus Goslariensibus (b) ediderim, non incongruum erit hoc loco, non quidem ipsos sigillorum typos, quibus ipse destituor, attamen descriptionem, qualem in Copiali adjectam inveni, suppeditare. De altero sigillo pauca hæc lego: *Henricus V. sedens in throno in dextra sceptrum, in sinistra globum mundi gestat.* De altero vero hunc in modum: *Henricus sedet in throno & dextra effigiem Christi, sinistra effigiem mundi gestat, cum epigraphe:* ✠ HENRICVS DI GRA QVARTVS ROM. IMP. SEMPER AVG. Circa hæc sigilla plurima forte essent monenda, si ipsas membranas videre ac lustrare licuisset. Videndum enim esset in hoc posteriore, an titulus SEMPER AVG. revera sit adscriptus, qui in diplomate ipso non occurrit, nec in Zyllesiano sigillo invenitur. Considerandum porro, qualis illa effigies Christi sit, quam dextra gestet Imperator. Nullum enim videre me memini sigillum aut numum, in quo ejusmodi se mihi obtulerit Regum Cæsarumve gestamen. (c) Si vero signum Christi crucifixi hic intelligitur, licet res non careat exemplo, cum & Orientalium & Occidentalium Cæsarum plures supersint numi, in quibus ipsi Crucem gestant, veterum Byzantinorum exemplo, qui hoc signo tanquam victoriæ tessera omnium maxime delectabantur, non dubito tamen, quin sceptrum paulo prolixiore lilio instructum pro cruce habuerint ii, qui sigillum hoc descripsere. Interea liceat mihi huc referre pietatem Rudolphi I. Cæsaris, qui in consecrationis suæ sacris principum fidem sibi juramento devincturus, cum sceptrum abesset, crucifixi Christi imaginem sceptro ante habuit. Lubet hac de re audire Henricum Steronem: (d) *Rudolphus* in Romanum Regem electus

SIGILLA HENRICI V.

1. GRAVHOFFIANA.

a) *l. c. part. 3. p. 50.* *) *TAB. VII. n. 3.* b) *lib. 1. p. 110. & 116.* c) *Scripseram hæc, cum ultro se mihi offerret locus Conradi Abbatis Vrspergensis, ex quo multam lucem hoc sigillum capit. Plane enim inde poterit reddi ratio, cur Henricus V in sigillis suis uti voluerit cruce, quoniam nimirum inter imperialia insignia, insolito ante hæc tempora exemplo etiam crux illi fuit oblata. En! ejus verba, quæ p. 247. occurrunt:* Cui (*Henrico IV a filio per fraudem capto*) cum legati commuoionem seu pœnitentiæ modum absque generalis synodi & apostolicæ discussionis censura reddere ad præsens non possent, ipse partis utriusque consiliis annuens, Regalia vel imperialia insignia, CRVCEM scilicet & lanceam, sceptrum, globum atque coronam filii (*Henrici V*) potestati tradidit. *Vides igitur, Crucem hic primo loco inter imperialia insignia nominari, quæ alii aliter recensent.* d) *annal. anno 1273. p. 388. ap. Freher. tom. 1.*

electus *statim exegit a Principibus clericis & laicis fidei juramentum. Quod cum recusarent propter sceptri absentiam, ipse electus signum crucis accipiens talia dixisse fertur: Ecce signum, in quo nos & totus mundus est redemtus, & hoc* SIGNO *utamur* LOCO SCEPTRI. *Et deosculata cruce omnes Principes tam spirituales, quam seculares, ipsam* CRUCEM LOCO SCEPTRI *osculantes, recipientes feuda sibi fidelitatis juramentum præstiterunt.*

XLV. Stirpe Salica cum Henrico V extincta, summa rerum non statim penes Hohenstaufsios gente Svevos esse cœpit, sed veluti intercalaris rerum potitus est Lotharius Saxo, cujus sigilla proximum jam est ut expendamus. Primo ergo se nobis offert typus, quem Meibomius æri incisum tomis suis Rerum Germanicarum præmisit. (*) Exhibet hic equidem Lotharium more solito throno insidentem, dextraque sceptrum, sinistra globum tenentem sed habitu admodum diverso. Primo enim coronæ huic in omni antiquitate vix similis occurret, cum non modo radii sint admodum insoliti, sed & ex utraque parte per tempora dependeant terni globuli, tintinnabulis similes. Deinde sceptrum nec in aquilam, nec in lilium, nec in crucem, quod anterioribus Regibus solenne erat, definit, sed in florem satis prolixum. Quod ut rectius consideres, ipsum sigillum tibi denuo delineandum curavimus. Perigraphe ita concipitur: + LOTHARIVS. DEI. GRATIA. III. ROMANOR. IMPR. AVG. Hoc sigillum cuinam diplomati appensum sit, nondum habeo compertum. Id tamen liquet, tum demum illud a Lothario receptum esse, cum Imperatoris titulum ex Italia retulisset. Vt igitur scias, quali antea usus sit, en tibi aliud, (**) ex binis diplomatibus Richenbergensibus, a me jam in Antiquitatibus Goslariensibus editis, accurate expressum. In his licet idem fere habitus, eadem corona appareat, nec dependentes e corona globuli desint, habitus tamen & inscriptio plane sunt diversa. Ita enim se hæc habet: + LOTHARIVS DEI GRATIA III ROMANORVM REX.

SIGILLA LOTHARII.

I) MEIBOMIANVM.

XLVI. Hæc sigilla spectaturis nonnihil forte dubitationis suboriri poterit, quod hoc loco erit adimendum præoccupandumque. Quæritur ergo

QVÆSTIONES NONNULLÆ HISTORICÆ.

1) Cur Lotharius, qui secundus erat Romanorum Rex & Imperator, tertium se ipse tum in diplomatibus, tum in sigillis vocare maluerit?

2) Quid sibi velint ornamenta illa, quæ tintinnabulorum instar e corona utrinque dependent?

I) CVR LOTHARIVS SE VOCET REGEM III?

Vt igitur primæ quæstioni satisfaciamus, omnino mirum est, Lotharium se primo tertium Romanorum Regem, deinde & Imperatorem vocasse, cum tamen nullum ante se ejusdem nominis habuerit vel Germaniæ Regem, vel Imperatorem, nisi Hlotharium, Hludovici Pii filium, qui tamen nunquam Germania potitus est, sed utramque Italiam, Romanam & Longobardicam, Austrasiam & Narbonensem Galliam cum imperatoria dignitate in avitarum possessionum divisione accepit. Sed sciendum est, ad Lotharium nostrum non solum pertinuisse Germaniæ Regnum, sed & Austrasiam, antiquissimum Imperii Germanici patrimonium, quod & ad Caroli IV tempora juris Germanici fuit. Hoc igitur respectu jure se Lotharius vocavit tertium Regem:

Lotharius enim I. est ille Ludovici Pii major natu filius, Austrasiæ cum Gallia Narbonensi & Italia Dominus.

Lotharius II, Lotharii I ex Hermingarde filius, qui patre anno D CCC LV religioni se dante, ex paterna hæreditate sortitus est Austrasiam, ab ipso vel patre nomen Lotharingiæ habentem.

Lotharius III, noster, de quo jam loquimur, ad Austrasiæ Germaniæque Imperium simul Principum suffragiis evectus.

CVR IMPERATOREM III?

Sed quo jure se Imperatorem III vocavit, cum ex antecessoribus ejus, quos jam recensuimus, non nisi primus Augusta dignitate resplenduerit, secundo nimirum angustis Austrasiæ terminis incluso? Hic quidem fateor me hærere. Quamvis enim seculo X contra Rodulfum evocatus Hugo comes Arelatensis, Italiæ regno potitus Lotharium filium sibi adjungeret, qui mortuo parente solus, non nisi biennio Italiæ præfuit: (a) nescio tamen, an hunc Italiæ Regem in Imperatorum numerum referre possis, cum justiore titulo Augusta dignitas tum penes Ottonem M. esset. Sed cum invalescente in dies barbarie etiam accuratiorem historiæ notitiam non satis perspectam haberent Germani, facile Lotharius in numerandis antecesso-

*) *TAB. VII. n. 4.* **) *TAB. VII. n. 5.* a) *Sigon. lib. 6. regn. Ital.*

anteceſſoribus ſuis, qui eodem nomine ac dignitate ſplenduiſſent, errare potuit ac decipi, ut adeo hodie reſtitutis literis rectius Imperator ſecundus quam tertius ab accuratioribus hiſtoricis vocetur.

II. QVID SIBI VELINT GLOBI E CORONA PENDENTES?

XLVII. Iam ut ad alteram quæſtionem deveniamus, quæ globulos ex corona pendulos ſpectat, notandum eſt, Imperialem coronam id habere præ aliis ſingulare, quod ſub illâ mitra quædam capiti ſoleat imponi, cujus faſciæ utrinque per tempora defluant eo modo, quem in Pontificum corona ſeu regno epiſcoporumque infulis obſervamus. Probat id ex Chronico Ceccanenſi (a) Carolus du Freſne, (b) ubi anonymus auctor de Ottone IV ita loquitur: *Oddo coronatus Imperator, veſtitus imperialibus veſtimentis ſacratis*, MITRATVS *&* CORONATVS *fuit cum D. Papa.* Sed rectius curioſus Lector id ex ipſa ſigillorum a nobis delineatorum inſpectione diſcet, ſi poſteriorum Regum coronas volue it accuratius intueri. Has igitur faſcias per aures defluentes Lotharius ornamentis quibusdam ſeculo ſuo dignis exornare volens, globulos iſtos adjecit, quorum vices hodie forte retia illa artificioſa, aut lemniſci ſupplerent. Equidem non dubitarem aſſerere, hosce globulos tintinnabula eſſe, quæ Imperator, tanquam ornamenta, medii ævi hominibus ſolennia, coronæ appenderit, dummodo certius conſtaret, ecquando cœperit iſte mos ridiculus obſervari. Si Bucelini imagines genuinæ ſunt, quas Germaniæ ſacræ inſeruit, (c) omnino ſtatuendum erit, jam a ſeculo XI ejusmodi campanulas potentioribus fuiſſe in deliciis, id quod etiam ex imaginibus comitum Hennebergiæ atque Hollandiæ, a Tenzelio (d) allegatis, itemq; ex inſigni effigie Adolfi IV Schawenburgenſis, a Petro Lambecio (e) delineata, poſſet quodammodo colligi. At vero cum earum imaginum antiquitas non ſit adeo certa, luculentiſſimaque ſuperſint teſtimonia, quæ ſeculo XV potiſſimum iſtum morem invaluiſſe diſerte docent, (f) malim ornamenta ex corona Cæſaris defluentia de globulis quibusdam, quam tintinnabulis aureis interpretari. Scio equidem & Schlegelium (g) hunc ritum tintinnabula gerendi, longe facere antiquiorem, eumque in finem aliquot loca ex Apulejo, (h) Niceta Manuele (i) & Arnoldo Lubecenſi (k) adducere: ſed nondum lectori ſatisfactum puto. Apulejum enim altero ſtatim a nato Chriſto ſeculo floruiſſe inter omnes conſtat, atque adeo ejus locus ad medium ævum haut ſpectat. Cetera vero teſtimonia omnia loquuntur de tintinnabulis in equorum phaleris atque tegumentis, quæ uti in numis æque ac ſigillis non obſcure notamus expreſſa, ita antiquiſſima eſſe negare haut poſſumus. (l) Sed alia ratio humanarum veſtium eſſe videtur, de quibus cum auctores ante ſeculum XV taceant, ex ſolis imaginibus, quarum antiquitas dubia eſt, judicare vix licebit. Ceterum tantopere ſibi hisce nolis & campanulis placuere antiqui, ut omnibus pene rebus, quas ornatas cuperent, excellentius ea appenderent. Equitum præcipue baltheis annecti ſolita, ex *Thomæ Rouſe Feciali Belgico, Grammaji Lovanio* & multis antiquis epitaphiis & picturis docet Doctiſſimus Auctor Iurisprudentiæ Heroicæ. (m) Miſſa vetus ex Codice Ratoldi Abbatis Corbeienſis: *Super hæc quoque miniſtretur ei* (Epiſcopo) *tunica gyris in TINTINNABVLIS mirifice referta.* Vnde apparet, etiam in ſacris, Levitici forte cultus intempeſtiva æmulatione, veſtes ejusmodi ſacras adhiberi conſveviſſe. Cujus rei exemplum hodienum etiam videre eſt in armamentariis eccleſiæ SS. Simonis & Iudæ Goslarienſis, in qua labarum olim in proceſſionibus adhibitum, auro eleganter pictum, plurimisque campanulis argenteis admodum ſonoris exornatum, aſſervatur, curioſisque offertur ſpectandum.

EXCVRSVS DE TINTINNABVLIS VESTIBVS OLIM POTENTVM APPENSIS.

SIGILLA CONRADI III. I. KNAVTHIANVM.

XLVIII. Lothario III ſine maſcula prole extincto, ex Hohenſtauffia gente primus ad imperium adſpiravit Conradus, cujus ſigillum ex Nienburgenſi diplomate anno M. C. XLIII. dato, expreſſum æri incidi curavit Doctiſſimus Knauthius. (n) (**) Conſpicitur in hoc Conradus, corona denuo diverſa redimitus, throno diverſo inſidens, dextra ſceptrum cruciforme, ſiniſtra globum præferens, cum hac perigraphe: ✠ CVNRADVS. DI. GRA. RO-

Cc MANO-

a) *ad ann. 1209.* b) *part. 2. Gloſſ. L. p. 590.* c) *Hiſt. Agilolfing. p. 383. 414.* d) *Suppl. 2. Hiſt. Goth. p. 246.* e) *lib. 2. Orig. Hamb.* f) *Annalium Vrſinianorum Continuator MSC. bibliothecæ Francofurtenſis a Tenzelio l. c. exſcriptus: Anno 1400* biß das man ſchrieb 1430/ ward ein ſo groſſer Uberfluß an prächtigen Gewant und Kleidunge der Fürſten/ Graffen/ Ritter und Knechte/ auch der Weiber/ als vor niemals gehöret worden. Da trug man ſilberne Faſſungen oder Bänder mit groſſen Glocken von 10. 12. 15. und bisweilen von 20 Marcken/ ꝛc. g) *diſſ. de numis Iſenac. Mulhuſ. & Northuſ. p. 9.* h) *lib. 10. metamorph.* i) *lib. 6. n. 4.* k) *lib. 2. c. 16.* l) *Vid. Mellen. Epiſt. ad Sagitt. de antiquis quibusd. num. Thuring. anno 1678. len. 4.* m) *part. 1. artic. 8. p. 403.* n) *diſſ. de pag. Anhalt. n. 84. p. 54.* **) *TAB. VIII. n. 2.*

MANORUM. REX. *III.* Sed cum pictor in delineando hoc sigillo denuo plurimum aberrarit, facturus videbor operæ pretium, si aliud ejusdem Conradi hic in lucem protulero, innexum diplomati, anno M. C. L. ecclesiæ SS. Simonis & Iudæ Goslariensi (a) concesso, quod tam integrum reperi, ut omnia oris lineamenta quam accuratissime supersint, ex quo itaque nævi, in sigillum Knauthianum incuria pictoris invecti, omnium rectissime corrigi poterunt.

II. GOSLARIENSE INEDITUM.

(*) Perspiciet in eo curiosus Lector coronam quidem satis accurate a pictore expressam, at e contrario omissas esse fascias globulis ornatas e corona utrinque pendentes, a pictore vero Knauthii in capillos prolixiores commutatas, qui in nostro sigillo multo breviores sunt. Observabit etiam barbam ex ingenio suo Conrado affinxisse pictorem, quæ in sigillo nostro non apparet, aliquot tantum annis recentiore. Pallii quoque totiusque paludamenti aliam esse in nostro sigillo rationem animadvertet. Sceptrum porro non cruciforme, sed lilio in quinque folia expanso ornatum inveniet. Denique inscriptionem non tantum longe elegantioribus literis compositam, verum etiam nonnihil diversam notabit. In nostro enim illa ita se habet: ✠ CVNRADVS° DI GRA° ROMANOR͞V. REX. II. Levia quidem hæc forte videri possent, & nullius momenti, attamen, cum in sigillis non minus, quam in numismatibus accuratior delineatio omne punctum ferat, non plane negligenda.

CUR CONRADUS III. SE VOCET SECUNDUM.

XLIX. Non sane magis expeditum est, cur Conradus III se in sigillis vocare soleat secundum, cum tamen duos habeat antecessores ejusdem nominis Reges, Conradum nimirum Salicum & Conradum Francum, quos nemo non fatetur jure Germanis præfuisse. Video equidem Cl. Knauthium in sigillo suo legere sibi visum esse CONRADVM III. Sed huic emendationi non modo sigillum nostrum, sed & ipsum diploma, in quo Knauthius sigillum hoc reperit, repugnat. Hoc enim ita orditur: *Conradus divina favente clementia secundus Romanorum Rex.* Cujus generis & cetera sunt hujus Regis diplomata, a Lindenbrogio, Schatenio, Cel. Paulini atque a me ipso etiam edita, in quibus non aliter ac secundus, nunquam tertius vocatur. Cujus facti sui quas habuerit rationes, ægre profecto divinaveris. Conradum certe II omittere non potuit, quippe qui non modo Regis, verum etiam Imperatoris Rdm. titulum dignitatemque est consecutus. Primum ergo ex hoc numero exulare oportet. Sed quam ob rem? Nisi omnia me fallunt, in ea sententia Conradus III fuit, Conradum I, qui omnem Italiæ curam omiserit, solique Germaniæ precario imperarit, non posse Romanorum Regem vocari. Quod quamvis sit ita comparatum, ut & antiquo mori & rationi repugnet, cum eandem ob causam etiam Henricus I ex Romanorum Regum catalogo esset expungendus, cujus respectu tamen Henrici semper se vocarunt secundos, tertios, quartos, quintos, sextos ac septimos: ferendi tamen sunt antiquorum errores, maximam partem ex solidioris historiæ jurisque publici ignorantia profecti; ita tamen, ut nobis hodie in tanta literarum luce impune Conradum hunc tertium vocare liceat.

SIGILLA FRIDERICI I

L. Conradum ex eadem gente Hohenstauffio-Svevica secutus est Fridericus, cui rufa barba Ahenobarbi sive Barbarossæ nomen fecit, Princeps, quo nec prudentiorem ullum, nec manu fortiorem, nec servantiorem denique suæ majestatis humana potest memoria recordari. Hujus diplomata cum fere innumera lucem viderint, merito mireris, sigilla paucissima simul fuisse delineata, aut saltem descripta. In his primas sibi partes suo quodam jure vindicat bulla aurea, quam nobis, qua est in vetustis diplomatibus inquirendis expendendisque solertia, servavit ὁ πάνυ Mabillonius. (b) Exhibet illa in altera parte Imperatoris protomen cum inscriptione: FRIDERICVS DEI GRA ROMANORVM IMPERATOR AVGS. in altera civitatem Romanam, cum perigraphe: ROMA CAPVT MVNDI REGIT ORBIS FRENA ROTVNDI. Cum vero in hac bulla nihil occurrat, quod non jam a nobis sit explicatum illustratumque: absque ambagibus progredi licebit ad cerea. Elegantissimum igitur est illud, quod nobis describit Lehmannus, (c) innexum splendidissimo illi diplomati ac privilegio, quod Spirensis civitas anno M. C. LXXXII a laudatissimo Cæsare impetravit, dignumque habuit, quod aureis literis æneæ tabellæ incisum portæ majoris ecclesiæ affigeret. Cum vero Lehmannus nullum ejus sigilli dederit typum æri lignove incisum, defectum hunc tantisper supplebunt ipsa Lehmanni verba, quæ hic damus: Das Sigill dieses Privilegii ist in rothen Wachs mit diesen Worten: *Fridericus Dei gratia Romanorum Imperator*

I) BULLA AUREA MABILLONIANA.

II) CEREUM LEHMANNIANUM.

a) *Vid. Antiquit. m. Gosl. l. 2.* *) *TAB. VIII. n. 1.* b) *suppl. 1. de R. D. append. 2.* c) *lib. 5. Chron. Spir. cap. 64. p. 531.*

tor Augustus: In der Mitte ist des Käysers Bildnüß auff einem Stul sitzend / in der rechten einen Scepter / in der lincken den Reichsapffel haltend / mit des Käysers gewöhnlicher Unterschrifft / durch sonderbare characteres unterzeichnet. Tertium delineavit nobis Zyllesius, (a) in quo Imperatoris & corona & sceptrum & globus aureus & pallium & zonæ & armillæ & thronus innumeris gemmis exornata videntur. Inscriptio hæc est: + FREDERICꝰ DEI GRA ROMANO IMPERATOR AVGS. Nobis quoque in manus inciderunt bina diversa hujus Imperatoris sigilla, (*) quorum utriusque dare placet delineationem. Inscriptio utrobique eadem: FREDERICVS. DEI. GRA. ROMANOR. IMPERATOR. AVGS.

III. ZYLLESIANUM. IV. ALIA DUO INEDITA.

LI. In his sigillis omnia jam abunde explicata puto. Nec quicquam illa habere videntur, quod ab aliis magnopere discedat. Id modo singulare habet Spirense Lehmannianum, quod monogramma Imperatoris, si recte Lehmannum capio, in eo apparet, quod vix in aliis observabis. Vnde quæritur, num & in sigillis monogrammatibus, quæ signa vocabantur, locus fuerit? Atque hic quidem observamus, in numis quoque monogrammatum usum esse frequentissimum. Non dicam jam de numis Byzantinis, in quibus monogrammata dudum invenit Carolus du Fresne (b) sed de recentioribus saltem sive Germanicis, e quorum numero sunt illi Lotharii Imperatoris, (c) Ludovici Iunioris (d) Caroli Calvi (e) Ludovici III, (f) Caroli Crassi (g) Arnulfi (h) Ottonis I. (i) Ottonis III, (k) Heinrici Sancti (l) Henrici IV (m) Heinrici V, (n) Henrici Conradi III Filii (o) ipsiusque Friderici nostri, (p) Henrici VI. (q) Atque adeo toto fere illo tempore, quo monogrammata ejusmodi in diplomatibus adhibita sunt, etiam in numis sunt usurpata. Quamvis igitur a numis ad sigilla non adeo prona sit consequentia: non uno tamen specimine puto me adhuc demonstrasse, quanta sit inter utraque similitudo. Sane eodem pacto, quo in numis, etiam in sigillis potuere describi, inprimis cum Lehmannus id non obscure testetur. Ne tamen plane exemplis aliis videamur destitui, tam Occidentalibus, quam Orientalibus Principibus id fuisse solenne constat. De his testantur acta sextæ synodi Constantinopolitanæ, ubi de allatis in medium Marii epistolis Cæsaris sigillo communitis ita scribitur: (r) *Καὶ ἐπεδόθησαν δύο χαρτία ἐσφραγισμένα ἀπὸ κηροῦ, ἐκτυποῦντα* ΜΟΝΟΓΡΑΜΜΟΝ *Κωνσταντίνου δεσπότου, ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ προδηλώμενα κωδίκια, τὴν αὐτὴν σφραγῖδα ἔχοντα. Et porrectæ sunt chartæ, habentes sigillum ex cera, exprimens MONOGRAMMON Constantini Domini, similiter autem & præmemorati codices, idem sigillum habentes.* Huc pertinent etiam ea, quæ paulo post in actione XV (s) narrantur: *Καὶ προεκόμισεν ὁ αὐτὸς εὐλαβέστατος Πολυχρόνιος χαρτίον βεβουλλωμένον διὰ βούλλας ἐκτυπώσης* ΜΟΝΟΓΡΑΜΜΟΝ, *Πολυχρονίου ὁμολογητοῦ. Et protulit idem religiosus Polychronius chartulam bullatam, bulla exprimente MONOGRAMMVM Polychronii confessoris.* De occidentalibus antiquissimum exemplum habeo Symmachi, qui monogrammate suo, seu nomine literarum implicatione contracto se signasse ipse haut obscure testatur, (t) scribens ad Flavianum Fratrem: *Cupio cognoscere, an omnes obsignatas epistolas sumseris eo annulo, quo nomen meum MAGIS INTELLIGI, QVAM LEGI promtum est.* Pariculum huic sigillum fuit Aviti Viennensis, de quo ipse: (u) *Si quæris,* inquit, *quid insculpendum sigillo? Signum MONOGRAMMATIS mei, per gyrum scripti, nominis legatur indicio.* Ejusdem generis Annulum signatorium ex Antonio Bosio (x) describit Chiffletius. (y) Sed & Caroli Calvi bullas in postica monogrammate signatas supra ex Petro Sanjuliano & Baluzio dedimus. Quibus exemplis satis perspicuum est, hunc ritum in Oriente æque ac Occidente fuisse frequentissimum.

MONOGRAMMATA IN SIGILLIS ET NUMIS APPARENT.

LII. Fridericum excepit Henricus VI filius, relicto nonnisi impubere filiolo Friderico II extinctus. Mirum ergo, quantum ab ejus morte Germania inter diversa studia fluctuarit. Pars Philippum, Henrici VI fratrem, pars Ottonem IV, Henrici Leonis filium imperio dignum habuit, quibus inter se de summa rerum decertantibus, haut parum detrimenti cepit afflicta respublica. Interim uterque majestatem suam etiam sigillis testatus est. Philippi auream bullam jam supra stylo Ægidii Gelenii descripsimus. (z) Iam Ottonis IV sigillum (*)

SIGILLA PHILIPPI ET OTTONIS IV.

a) *l. c. part 3. p. 59.* *) *TAB. VIII. n. 3. 4.* b) *part. 2. Gloss. L. p. 264.* c) *Octav. de Strada de Num. Imp. lib. 3. p. 374.* d) *l. c. 373.* e) *p. 379.* f) *p. 381.* g) *p. 382.* h) *p. 385.* i) *p. 400.* k) *p. 405.* l) *p. 407.* m) *p. 414.* n) *p. 418.* o) *p. 423.* p) *p. 424.* q) *p. 426.* r) *act. 12. p. 138. tom. 3. part. 1. Concil. Sev. Binii.* s) *ibid. p. 171.* t) *lib. 2. epist. 12.* u) *epist. 78.* x) *l. 3. c. 50. Rom. Subt.* y) *c. 8. p. 127. Anast.* z) *Vid. supra cap. IV. n. 5* *) *TAB. VIII. n. 5.*

addimus elegantiſſimum, quod a celeberrimo Hofmanno acceptum æri incidi curavit Doctiſſimus Meibomius,(a) e quo nos illud repetimus. Multa hoc ſigillum, quod Imperatorem throno inſidentem, dextraque ſceptrum & ſiniſtra globum crucigerum geſtantem exhibet, habet ſingularia. Primo enim corona ab omnibus aliis diverſa, faſcias illas dependentes longe accuratius, quam cetera ſigilla exhibet. Deinde ſceptrum non eſt aut liligerum, aut triumphale, ſed in crucem duplicem, ſeu metropolitanam deſinit, qualem nullus superiorum Imperatorum tenet. Præterea ex altero latere Imperatori imminet ſol, ex altero lunæ bicornis, quæ ſymbola non magis ſunt obvia. Denique inſcriptio, ut literarum figuram interpungendique rationem jam non attingam, in his a ceteris ſigillorum perigraphis differt, 1) quod formula DEI GRATIA nomini præmittitur, 2) quod Imperator ſe non ſimpliciter Auguſtum, ſed ſemper Auguſtum vocat. En illam: ✠ DEI GRATIA: OTTO: ROMANORVM IMPERATOR: ET SEMPER AVGVST9:

QVÆSTIONES NONNULLÆ MOVENTVR.

LIII. Cum hoc ſigillum elegantiſſimum plura habeat ſingularia, non erit ſicco plane pede prætereundum. Præcipue igitur hæc videntur attendenda:

1) *Cur Otto IV loco ſceptri utatur cruce duplici, quam archiepiſcopalem vulgo vocant?*

2) *Cur ſolem & lunam ſibi adjici voluerit?*

3) *Quis primus Imperatorum uſus ſit titulo* SEMPER AVGVSTVS?

I) CVR OTTO IV. LOCO SCEPTRI VTATVR CRVCE?

Ad primam igitur quæſtionem priusquam reſpondeamus, obſervamus, non deeſſe exempla numorum, in quibus idem ſit factitatum. Non loquimur de Imperatoribus Byzantinis, quibus ſequiore ævo iſte mos fuit fere perpetuus, id quod multorum numorum teſtimonio evincunt Iac. Gretſerus (b) & Carolus du Freſne; (c) ſed de Occidentalibus, quibus aut Byzantinorum exemplo, aut proprio religionis ſenſu hoc ſignum ſæpius placuit. Extat apud Octavium de Strada (d) aurea moneta Henrici Conradi III Filii, qui jam Rex appellatus turbato naturæ ordine ante parentem diem obiit ſupremum, in quo Rex dextra ſceptrum in crucem elegantiſſimam deſinens geſtat. Apud eundem (e) numi Adolphi, Alberti, Henrici VII & Alberti II Cæſarum ſiſtunt Reges, ejusdem generis ſceptra cruciformia tenentes. Nos quoque in brevi de numis Goslarienſibus diſſertatione (f) explicavimus numum, cujus in antica exhibetur Henrici Regis caput cum ſceptro ejusmodi cruciformi & inſcriptione ✠ REX HINRICVS IM. in poſtica apoſtoli SS. Simon & Iudas urbis hujus tutelares cum perigraphe: ✠ SS SImON SS IVDAS. Nec in ſigillis plane inuſitata ſceptra cruciformia, quod declarant ſigilla Friderici I & Henrici VII Friderici II Filii, infra a nobis delineata. (*) Sed crux iſta ſemper non niſi unica eſt, & minor plerumque & lilio ſubjecta, ut in multis vix diſtingvere poſſis, liliumne, an crucem videas. At in noſtro ſigillo Ottonis IV geſtamen nihil fere habet ſceptro ſimile, ſed crux accurate repræſentatur, eaque duplex, qualem in Byzantinorum numis ac imaginibus invenimus. Cujus rei quæ videatur ratio, jam ediſſeremus, quamvis conjecturas magis, quam certa proferre nos fateamur. Autores igitur habeo, Ottonem cum Aquisgrani, quam urbem operoſa obſidione expugnaverat, ſolenni inaugurationis ritu eſſet conſecrandus, Imperii inſignia non habuiſſe ad manus, retenta quippe a Philippo æmulo, & non niſi eo occiſo ad Ottonem deferenda. Quæ tamen Otto, qua erat animi magnitudine, non magnopere deſiderans, *gloriabatur, ſe etiamſi non Regalia, jura tamen & loca Regalia tenere,* quæ verba ſunt Ottonis de S. Blaſio. (g) Oſtenſurus igitur, quam parum inſignium ejusmodi jactura moveretur, aliud ſibi adſcivit ſceptri genus, a ceteris plane diverſum, quale jam tum a Byzantinis uſurpatum noverat. Si cui alia arriſerit ratio, cum eo non contendam, cum tacentibus auctoribus, divinare potius, quam certum pronunciare de ejusmodi rebus liceat.

II. QVID SIBI VELINT SOL ET LVNA IN HOC SIGILLO?

LIV. Non magis proclive eſt, ad alteram quæſtionem ita reſpondere, ut omnibus ex æquo ſatisfacias. Quæritur nimirum, *quid ſibi in hoc ſigillo velint ſymbola ſolis & lunæ* bicornis, ex utraque parte Cæſari imminentia. Scio equidem, in numis bracteatis æque ac ſigillis ſequioris ævi ſæpenumero ejusmodi occurrere figuras, quarum omnium reddere rationes, Oedipi ſane res eſſet. In numis Iſenacenſibus a Cl. Schlegelio editis primus Tab. I. Ludovici Landgravii

a) *tom. 3. Rer. Germ. p. 158.* b) *de cruce p. 1618.* c) *diſſ. de infer. ævi numiſm. n. 23. p. 19.* d) *lib. 3. p. 423.* e) *l. 3. p. 448. 449. 454-474.* f) *Tab. 1. n. 1.* *) *TAB. VIII. n. 3. 4. Tab. IX. n. 1.* g) *cap. 46. p. 213. ap. Vrſtiſ. conf. Meib. apol. Otton. IV. p. 117. tom. 3. Rer. G.*

Landgravii a tergo Imperatoris sistit lilium, secundus rotam, tertius a tergo crucem, a fronte figuram quandam quadratam, qualis & in primo Tab. II. conspicitur, quintus ejusdem Tab. crucem, stellam aliamque figuram non satis cognitam exhibent. Ejusdem generis figuræ etiam in Comitum numis ab eodem Dn. Schlegelio in epistola de numo Comitis Blanckenburgensis editis, ut & in tribus antiquitatum spicilegiis Cl. Olearii apparent, quas enumerare esset tædiosum. Nec infrequens iste mos in sigillis. Sigillum Henrici Comitis Ascharia a Domino Knauthio (a) delineatum, a tergo habet lilium, sub equo rosam. Quibus multa e mea qualicunque supellectile liceret addere, in quibus stellæ, flores aliaque hujus generis symbola exprimuntur. Hæc vero omnia ornamenti causa ab artificibus male curiosis ingeniosisque adjecta esse, quis neget? Operam credo luderet, qui omnium flosculorum, stellarum, quadratorum, rhomborum, globulorum, sphærularum allegoricas quasdam excogitare rationes vellet. At vero solis lunæque adjecta simulacra in hoc Ottonis sigillo non plane videntur otiosa, inprimis cum & in Mariæ ejus conjugis sigillo occurrant. Cum vero jam non succurrat, quod mihi ipsi satisfaciat, adducam amici sententiam, cui nuper isthoc sigillum ostendi. Putabat nimirum iste, Imperatorem his symbolis alludere voluisse ad Iosephum, Ægypti Proregem, qui solem & lunam per quietem viderit sibi habere honorem. Quemadmodum enim Iosephus, antequam ad hanc dignitatem adspiraret, omni paterna hæreditate fratrum artibus spoliatus, aliena vivere quadra & durum servitutis onus sustinere coactus sit, postea vero omnibus fratribus suis imperarit: Ita & Ottonem IV omni pene hæreditate paterna spoliatum & procul a patria in Comitatu Pictaviensi præcario accepto degentem, insperata plane felicitate illis ipsis Principibus, qui patrem oppraſſerent, imperasse. Quæ licet paulo longius petita videantur, Lectoris tamen judicio permittimus, de ejusmodi conjecturis cum nemine inituri certamen. Ipsum certe Ottonem miram hanc fortunæ suæ catastrophen esse miratum, sæpiusque grata mente recoluisse, patet ex gravi oratione ad sacrum Episcoporum confessum in synodo Herbipolensi habita, atque ab Arnoldo Lubecensi (b) consignata, ex qua hæc pauca repetere juvat: *Deus cæli post multas adversitates cum beneplacito omnium regnum nobis donavit, ita, ut non immerito cum gratiarum actione ei dicere possimus: Lapidem, quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est nobis in caput anguli. A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris.*

LV. At maximi momenti est quæstio tertia, ex qua haut raro diplomatum ipsorum fides dependet. Cum enim antiquis temporibus Augusti sacrum nomen non nisi venerandum quidquam & consecratum notaret: interjecto demum tempore vox ista ad amplificandi significatum deflexa, vocem SEMPER veluti sociam adscivit, antiquiori isti significationi fundamento præcipui salvo aliquantulum repugnantem. (c) Ex quo consequitur omnino, diplomata illa, in quibus Imperatores se SEMPER AVGVSTOS vocant, paulo recentioris ævi esse. At vero, quia & antiquiores nonnullæ chartæ se offerunt, eodem stylo recentiore exaratæ, cardo rei in eo vertitur, ut, quo primum tempore hæc formula Imperatoribus placuerit, demonstretur. Certum est, jam ab antiquioribus Romanorum Imperatoribus, qui post Augustum, Claudios, Flavios & Antoninos Reip. præfuerunt, titulum *perpetuo* vel *semper augusti*, ἀεὶ σεβαστοῦ, αἰωνίου σεβαστοῦ, adscitum, & Constantiniano deinde Theodosianoque præcipue ævo magis frequentatum esse, idque numi æque ac inscriptiones a Ioanne Iacobo Boissardo, (d) Huberto Golzio, (e) I. Grutero, (f) Ioanne Nicolao Hertio, (g) & Cl. Schurzfleischio (h) collectæ, ut & loca quam plurima ex actis synodalibus & Iure Romano (i) docent. At vero ab hoc titulo deinde abstinuere Carolingi, qui sibi Augusti potius elegantiam, quam recentiorum Cæsarum mores imitandam proposuerant, cumque morem deinde etiam ceteri eorum in Imperio successores constanter aliquandiu servarunt, vix aliter quam Imperatores Augustos in diplomatibus æque ac sigillis se vocantes. Sed ut omnium rerum quædam vicissitudo est, ita sequioris ævi Imperatores titulorum simplicitatem sensim adspernati, formulam istam SEMPER AVGVSTVS revocarunt in usum, & initio quidem non

III. QVIS IMPERATORVM SE PRIMVS VOCARIT SEMPER AVGVSTVM?

 adeo

a) *diss. de pagis Anhalt. p. 22.* b) *lib. 7. c. 19. p. 563.* c) *Vid. Schurzfl. diss. de Tit. Augusti. p. 36.* d) *lib. 3. Antiqv. Rom. p. 29. & 54.* e) *thesaur. rei antiquar. p. 77.* f) *Inscript. p. CCLXXII. & CCLVIII.* g) *Diss. de diplom. Germ. Imp. & Reg. n. 11. p. 20.* h) *additam. ad diss. 1. de titulo Aug. p. 2.* i) *Vid. Becmann. Syntagm. dignitat. diss. 2. cap. 1. n. 6. p. 105.*

adeo frequenter, postea constantius usurparunt, donec perpetua veluti lege continuata omnium que gentium ac populorum scito comprobata ad posteros consecraretur. Factum id esse seculo duodecimo, magni auctores affirmant. Nominatim ejus rei inventionem Friderico I tribuunt Boeclerus (a) & H. Conringius, (b) qui ex consilio Doctorum Romani Iuris in Italia reviviscentis Imperatorem id fecisse putat. Sed nec desunt, qui titulum hunc antiquiorem credant. Becmanno (c) jam inde ab Ottonis I temporibus Imperatores nostri illo usi videntur. Alii jam Carolum M. eundem adhibuisse malunt, idque faciunt omnes illi, qui chartam divisionis Caroli M. inter Carolum Pippinum & Ludovicum filios, quæ apud Goldastum (d) & in Capitularibus Francorum (e) extat, tuentur. Cum vero hæc charta Viris doctissimis suspecta videatur, quicquid ad fidem illius stabiliendam afferat St. Baluzius (f) nescio an ex ea formulæ SEMPER AVGVSTVS antiquitas in Germania possit probari. Sigillum Caroli M. plumbeum, supra a nobis ex le Blanc allatum, parum probat. Nemo enim non videt, illud ad veterum numismatum formam esse compositum. Hinc quamvis in eo Carolus se vocet IMPP. F. P P. AVG. hoc est, *Imperatorem pium, felicem, perpetuo Augustum*, formula tamen PP. AVG. frequentior est illa SEMPER AVG. Vt taceam, celeb. Tenzelium (g) in hoc sigillo legere malle *Imp. Pius, Felix, Pater Patriæ Aug.* Denique negari non potest, extare apud Goldastum, Perardum, Schatenium, Henricum Bodonem, Limneum plura diplomata Caroli Crassi, Ottonum & Henricorum Cæsarum, in quibus ea formula occurrit, sed ea partim manifesto sunt supposititia, partim ab iis auctoribus prodierunt, quibus ipsa intueri autographa non licuit. Goldastina diplomata non omnia Sibyllæ folia esse, dudum inter eruditos constat; Limneus plerumque alios bona fide sequitur. Schatenii diligentia dudum suspecta fuit, ex quo tot ejus lapsus passim ostendit celeb. Paulini. Henricus vero Bodo, Monachus Gandersheimensis tam sublesta fide diplomata descripsit, ut plus quam centum παραγράμματα, observet is, qui ipsa autographa vidit, Dominus Georgius Leukfeldius, (h) Pastor Gruningensium optime meritus. Quare horum auctorum fide stare nolim, certo persvasus, in sigillis æque ac diplomatibus ante seculum XII vix quenquam Imperatorum Germanorum se SEMPER AVGVSTVM scripsisse. Imo vereor, ut Friderici I reperias diploma aut sigillum, quod istam formulam præferat. Procul dubio igitur hujus moris natales debentur Henrico VI, qui ut primus, mutato antiquo usu, provinciarum titulos cœpit nomini suo adscribere, ita & hujus formulæ in usum revocatæ auctor recte statui posse videtur.

SIGILLA FRIDERICI II.

LVI. Vt Philippo Pontifici inviso Otto IV, ita Ottoni oppositus est Fridericus II, Henrici VI filius, jam Siciliæ Rex, quo nullus a tot seculis Imperator majori animi magnitudine Imperii majestatem contra Pontificis furorem defendit. Hujus sigilla licet plura supersint, eaque non unius omnia ejusdemque generis, quod ob impostorem monachum Cæsarea sigilla nefarie fingentem typus subinde mutandus esset; (i) tria tamen jam mihi ad manus sunt, quæ alienis verbis describere libet. Primum igitur aureum hisce verbis delineavit

I. KIRCHMANNIANVM AVREVM.

Ioh. Kirchmannus: (k) *Vidi in archivo inclytæ hujus reipublicæ* (Lubecensi) *duas Friderici II. Imperatoris bullas aureas, quarum una ille avi sui Friderici I. cognomento Barbarossæ privilegia urbi Lubecæ anno M. C. LXXXVIII concessa confirmat, altera eam liberam Imperii urbem pronunciat & novis insuper beneficiis cumulat. In earum antica parte videtur effigies Imperatoris in solio sedentis & tenentis dextra sceptrum, sinistra globum cruciferum cum hoc titulo:* FRIDERICVS DEI GRATIA ROMANORVM IMPERATOR SEMPER AVGVSTVS REX IERLEM ET SICILIE. Haut multum diversa ab his est alia

II. MABILLONIANVM AVREVM.

bulla aurea ejusdem Imperatoris, pro cœnobio Sancti Apri Tullensi, quam his verbis describit Mabillonius: (l) *Hæc bulla appendet ex serico rubeo, præfertque in antica parte effigiem Imperatoris sedentis in throno, duobus liliis superne ornato: in dextra virgam cruce insignitam, in sinistra globum cum cruce gestantis, adjecta in orbem hac inscriptione:* ✠ FRIDERIC' DI GRA ROMANOR' REX ET SEMP AVGVSTVS EX REX SICILIE. *In postica urbs Roma, & in circulo:* ROMA CAPVT MVNDI REGIT ORBIS FRENA

a) *lib. 4. not. cap. 1.* b) *not. ad Lamp. c. 2. p. 103.* c) *l. c. p. 106.* d) *tom. unic. Const. Imp. p. 145.* e) *tom. 4. p. 439.* f) *not. ad tom. 2. p. 1068.* g) *dial. menstr. 1691. p. 421.* h) *Chron. Walkenred. part. 1. cap. 13. p. 242.* i) *Petr. de Vin. lib. 5. ep. 22. p. 577. p. 577.* k) *de annulis cap. 8. p. 34.* l) *lib. 2. c. 16. n. 16. p. 141.*

FRENA ROTVNDI. Quoniam tamen ipse ejus typum non dedit, dedimus operam, ut hanc bullam eleganter depictam ab Antonio Matthæi (a) Lectoris oculis subjiceremus. Nihil hic video, quod a Mabillonii descriptione abeat, nisi perigraphas, quas paulo aliter legisse videtur laudatus Matthæi. (*) In altera enim facie ita se habet: ✠. FRIDERIC9: DI. GRA. ROMANOR. REX. SEMP. AVGVST. REX. SICILIE. In altera: ✠: ROMA: CAPVT: MVNDI: REGIT: ORBIS: REGNA: ROTVNDI: His addimus cereum, quale nobis descripsit Ægid. Gelenius: (b) *Infra diplom.a ex sericis rubei viridis & flavi colorum filis contextis, dependet sigillum magnum, rotundum, referens in solio Imperatorem togatum, dextra sceptrum, sinistra tenentem globum cruce insignitum, in capite gestantem coronam, a qua velut infula vittæ ab utraque parte, duo lilia defluunt. Subscriptio ejus hæc est: FRIDERICVS DEI GRATIA IMPERATOR SEMPER AVGVSTVS.* (**) Cum hoc Geleniano conferendum erit quartum, quod æri incisum dedit Antonius Weckius (c) cum titulo: FRIDERICVS DI GRA IMPERATOR ROMANORV. SEMPER AVGVST9. REX I. IERLM. A quo, si titulum excipias, non multum discedit nostrum ineditum, (*⁎*) quod appensum est privilegio civitatis Goslariensis anno M° CC° XXX°, quod una cum Weckiano illo tibi delineandum hic putavimus. In his sigillis nihil equidem video, quod notandum sit aut singulare, præter titulum Regis IERVSALEM ET SICILIE, cum ante hæc tempora ab ejusmodi provinciarum recensione abstinuerint Imperatores. Placet hac de re audire excell. Hertium: (d) *Ceterum Henricus VI & Fridericus II Imperatorio titulo adjecerunt titulum REGIS IERVSALEM ET SICILIÆ, Carolus IV Regis Bohemiæ, Sigismundus Regis Hungariæ, Dalmatiæ & Croatiæ, Maximilianus I. Regis Germaniæ. Idem Maximilianus & Fridericus Pater, Imperatores, Austriacarum etiam ditionum titulos eodemque exemplo Carolus V. prolixum provinciarum ac dominiorum ad Austriacam domum spectantium syrma subjunxerunt.*

III. GELENIANUM CEREUM. IV. WECKIANUM. V. ALIUD INEDITUM.

LVII. Friderico Imperatore imperio privato triste ac ferale interregnum continuatam adhuc Imperatorum seriem turbavit. Cum vero sequentium Imperatorum sigilla magna ex parte cum his, quæ adhuc consideravimus, coincidant, licebit eorum hic catalogum uno conspectu dare, ipsique Lectori permittere, ut conspectis expensisque, quos infra suppeditamus, typis de ceteris ferat judicium. Sunt igitur mihi sequentia observata:

SIGILLA SEQUENTIUM IMPERATORUM.

LIIX. Sigilla bina Heinrici, Friderici II filii, qui se Regem septimum vocavit, patreque in Italia Palæstina absente reipublicæ, consilio Engelberti Coloniensis Archiepiscopi, præfuit, posteaque perfidiæ reus in exilium ire coactus ac mœrore confectus exspiravit. Vtrumque ex tabulariis ecclesiæ SS. Simonis & Iudæ Goslariensis accepimus. Alterum (†) hac epigraphe exornatur: ✠ HENRICVS. DI GRA. ROMANORVM REX. ⁊ (i. e. ET) SEMPER AVGVSTVS; Alterum vero licet ejusdem typi, in ipso tamen orbe simul adscriptas habet has voces ⁊ DVX S--- VEVIE id est: & dux Sveviæ.

BINA HENRICI VII.

LIX. Hujus frater Conradus, qui majore animo, quam fortuna aliquandiu per Germaniam Italiamque cum Gvelphica factione luctatus est, in sigillo suo, (††) quod Zyllesius (e) dedit, throno insidet imberbis, coronatus, dextra sceptrum liligerum, brevissimum, sinistra globum præferens cum titulo, qui partim in peripheria, partim in ipso orbe conspicitur: ✠. CONRAD9 DIVI AVG9TI. IMPRIS FRIDCI FILI9. DI GRA ROMANOR. I REGE ELECT9. HERE--S IERLM. Hoc est: *Conradus Divi Augusti Imperatoris Friderici filius, Dei gratia Romanorum in regem electus, hæres Ierusalem.*

CONRADI IV. S.

LX. Sigillum Wilhelmi Hollandi (†††) ex iisdem tabulariis acceptum satis elegans & in peripheria hoc titulo notatum: ✠. S. WILLELMV--ROMANORVM REX SEMPER AVGVSTVS. Simile delineavit Antonius Matthæi in eleganti de nobilitate tractatu. (f)

WILHELMI CÆS. S.

a) *lib. 4. de nobilitat. cap. 17. p. 1028.* *) *TAB. II. n. 1.* b) *Vit. S. Engelberti p. 114.* **) *TAB. XVII. n. 2.* c) *Descript. Dresd. P. 2. p. 154.* *⁎*) *TAB. XVII. n. 1.* d) *diss. de diplom. Imp. & Reg. c. 1. n. 11. p. 18.* †) *TAB. IX. n. 1.* ††) *TAB. IX. n. 2.* e) *part. 3. p. 60.* †††) *TAB. IX. n. 3.* f) *lib. 4. c. 17. p. 1028.*

RVDOLPHI HABSPVRGICI S.

LXI. Sigillum Rudolphi Habspurgici, fundatiſſimæ Auſtriacæ familiæ progenitoris, elegantiſſimum cum lemmate ✠ RVDOLPVS DEI GRACIA ROMANORVM REX SEMPER AVGVSTVS. (*) Gemina huic delinearunt Zylleſius (a) & Antonius Weckius. (b)

HENRICI VII S.

LXII. Henrici VII Luzelburgici nullum adhuc vidi diploma, ut adeo ſigillum dare non liceat. Interea notatu digna ſunt, quæ in Sileſiographia ex Caroli IV diplomate profert N. Henelius: (c) *Glorioſæ memoriæ Henricum avum ſuum, quondam Romanorum Imperatorem ſigillo Comitatus Lucenburgenſis, & ceteros divos Romanorum Electos prædeceſſores ſuos ſuarum titulorum, & ſe etiam Marchionatus Moraviæ ſigillo, ante ipſorum & ſuæ coronationis ſolennitatem, uſos fuiſſe.*

LVDOVICI IV BVLLA AVREA. I KIRCHMANNIANA. II CEREVM LEIBNITIANVM. III. ALIVD A BALVZIO DESCRIPTVM.

LXIII. Ludovici IV bulla aurea laudatur a Kirchmanno; (d) quæ ad vulgarem morem compoſita ex altera parte ſiſtit Imperatorem throno inſidentem cum lemmate: LVDOVICVS IV DEI GRATIA ROM &c. in parte poſtica caſtrum turritum cum inſcriptione: ROMA CAPVT MVNDI REGIT ORBIS FRENA ROTVNDI. Ejusdem ſigillum cereum tabulis fœderis inter Ludovicum IV & Philippum Galliæ Regem anno M. CCC. XLI initi appenſum, in quo a parte dextra throni exhibetur aquila una & in ſiniſtra altera, eſt apud ill. Leibnitium. (e) Sed accuratior eſt deſcriptio alia Ludoviciani ſigilli, quam verbis Clementis VI Pontificis dedit Steph. Baluzius, (f) ubi Pontifex meminit literarum Ludovici procuratoriarum, *ſigillatarum impendenti quodam ſigillo rotundo in cera crocea, in quo in medio ſculpta erat quædam imago hominis habentis infulam in capite ſuo, ſedentis inter duas aquilas, habentis ſub pedibus ejus duos leones, & tenentis in manu dextra quoddam ſceptrum, & in manu ſiniſtra quoddam pomum rotundum, in cujus circumferentia hæ literæ legebantur: LVDOVICVS QVARTVS DEI GRATIA ROMANORVM IMPERATOR SEMPER AVGVSTVS. Et a tergo dicti ſigilli erat impreſſio alterius parvi ſigilli, in qua erat ſculpta quædam aquila, & in circumferentia ipſius eæ literæ legebantur: IVSTE IVDICATE FILII HOMINVM.* Quamvis vero horum ſigillorum nullum poſſimus æri inciſum dare, facile tamen eorum figuram concipere ſibi lector poterit ex ſequentibus Carolinis.

CAROLI IV S. I) BVLLA AVREA. II. CEREVM INEDITVM.

LXIV. Sigilla Caroli bina damus. Alterum aureum celeberrimæ illi bullæ Francofurtenſi appenſum & a Domino Thulemario delineatum. (**) Alterum cereum ex tabulariis eccleſiæ SS. Simonis & Iudæ Goslarienſis. Habes hic eundem Imperatoris habitum, qualem deſcribit Clemens VI, habes idem contraſigillum, aquilas quoque easdem. Inſcriptio his abſolvitur: Karolus quartus divina favente clementia Romanor imperator ſemper augustus et Boemie rex. (***) Dedit & Zylleſius (g) Karoli adhuc Regis ſigillum, in quo thronus & corona & ſceptrum & totus habitus multum a noſtro differunt. Inſcriptio: KAROLVS DEI. GRACIA. ROMANORVM REX SEMPER AVGVSTVS ET BOEMIE REX.

SIGISMVNDI S.

LXV. Sequitur ſigillum Sigismundi Cæſaris, cujus deſcriptionem debemus Cl. Frehero, (h) Imperatoris ſchemati in antica adſcriptus eſt hic prolixus ſatis titulus: SIGISMVNDVS DEI GRATIA ROMANORVM IMPERATOR SEMPER AVGVSTVS AC HVNGARIE BOHEMIE DALMACIE CROACIE RAME SERVIE GALLICIE LODOMERIE COMMIE BVLGARIEQVE REX ET LVCEMBVRGENSIS HERES. *Averſa parte aquila conſpicitur cum hisce verſiculis:*

AQVILA EZECHIELIS
SPONSE MISSA EST DE CELIS
VOLAT IPSA SINE META
QVO NEC ALES NEC PROPHETA
EVOLAVIT ALCIVS.

Videtur

*) *TAB. IX. n. 4.* a) *part. 3. p. 61.* b) *Part. 2. Chron. Dreſd. tit. 1. p. 160.* c) *in append. privileg.* d) *de annul. p. 34.* e) *Cod. diplom. tom. 1. n. 81.* f) *lib. 2. miſcell. p. 274.* **) *TAB. I. n. 6.* ***) *TAB. IX. n. 5.* g) *part. 3. p. 63.* h) *ad Petrum de Andlo. p. 585.*

Videtur Sigismundus tum demum hoc contrasigillum adhibuisse, cum Augustam dignitatem more seculi a Coronationis tempore titulo adscribere cœpisset. Antea enim, cum adhuc Rex audiret, omisso contrasigillo, se ipsum tantum insidentem in sigillo exhibuit sex scutis Romano, Hungarico, Bohemico, Dalmatico &c. hinc inde dispositis, cum hoc prolixo titulo: Sigismundus. dei. gra. romanor. rex. sem ꝑ. august. ac. hungar. dalmac. croac. rame. servie. gallicie. lodomere. comae. bulg a rieq;. rex marchio. brandenburgen ß. nec non. bohemie & lucemburgen ß heres. ceu docet icon ab Antonio Weckio (a) delineata.

LXVI. Pedem figimus in sigillis Friderici IV Austriaci, sub cujus imperio auspicatissimo nova veluti Germaniæ ætas illuxit, evecta ad summum fastigium domo Austriaca, quæ irruenti hinc Gallorum, illinc barbarorum potentiæ veluti divinitus objecta, per aliquot jam secula patriæ quietem, imperio majestatem, universæ denique Europæ libertatem non armis minus, quam consilio præstitit illibatam. Quamobrem ne promissi instituti que immemores ad novæ quoque ætatis sigilla transire videamur, portum hic respicimus, velaque contrahimus. Collegerat jam Friderici IV sigilla Boeclerus, eaque destinaverat novæ Æneæ Sylvii de gestis Friderici editioni, quam parabat, cui operi cum ultima lima non accesserit, Culpisius obstetricias admovit manus schedasque Boecleri una cum sigillis ceteroque apparatu aliisque rerum Germanicarum scriptoribus evulgavit. Ex illis bullam auream tibi damus æri incisam. (*) Cetera cerea, quæ partim in laudato opere, partim apud Weckium, (b) partim in meis scriniis occurrunt, in antica exhibent Imperatorem throno insidentem, provinciarum Austriacarum insignibus per orbem dispositis, cum hac perigraphe: SIGILLVM MAIESTAT. FRIDERICI DEI GRA ROMANORV IMPERATORIS SEMPER AVGVSTI DVCIS AVSTRIE STIRIE KARINTHIE ET CARNIOLE COMITISQVE TIROLIS ETC. infra: QVI NATVS EST IN DIE MATHEI APOST. ꟾↄ CCCC XV. ubi hoc præcipue est notatu dignum, quod & natalem suum Imperator in sigillo annotari voluerit. In postica aquila biceps cum iisdem, quos in Sigismundi sigillo invenimus, versiculis: *Aquila Ezechielis* &c. symboloque A. E. I. O. V. FRIDERICI IV. S.

LXVII. Possemus jam, dimissis Imperatorum sigillis, ad alia transire, nisi viderentur nonnulla superesse, quæ diligentiorem requirunt indaginem. In his enim, quæ brevius persecuti sumus, posteriorum Cæsarum sigillis duo præcipue observamus accessisse, nimirum insignium non modo Imperialium, sed & gentilium usum, & inscriptionum obscuriorum syrmata. Hinc sequentes nectimus quæstiones: QVÆSTIONES NONNVLLÆ.

1) *Quis sibi velint versiculi: Aquila Ezechielis, Sponsæ missa &c.?*

2) *Quid literæ A. E. I. O. V. in Fridericianis sigillis notent?*

3) *Quando demum apud Germanos invaluerit aquila biceps?*

ad quas quæstiones licebit breviter nostro more respondere.

LXIIX. Vt igitur primo de versiculis sive rhythmis Aquilæ bicipiti circumscriptis dicamus, iis quiddam μυςηριῶδες inesse vidit jam Carolus du Fresne, (c) qui mutata voce SPONSE in SPONIE hos versus ita recenset: QVID SIBI VELINT VERSICVLI: AQVILA EZECHIELIS. ETC.

Aquila Ezechielis
Sponse missa est de celis
Volat illa sine meta,
Quo nec ales nec propheta
Evolavit altius.

Quod ænigma quid sibi velit, jam paucis dispiciemus. Cuivis igitur ex ipso textu statim liquere puto, eum, qui hos versiculos fecit, in animo habuisse prophetiam Ezechielis, (d) qui ænigma proposuit de *binis aquilis grandibus, magnarum alarum, longo membrorum ductu, plenis plumis & varietate.* Quamvis vero ibi aperte Propheta loquatur de duobus Regibus, altero

a) *Part. 2. Chron. Dresd. tit. 11. p. 180.* *) *TAB. II. n. 2.* b) *in Chron. Dresd. p. 1. tit. 5. p. 23.* c) *diss. de inferior. evi numism. n. 11. p. 10.* d) *cap. XVII. v. 2. 3. 7.*

altero Ægypti, altero Babyloniæ, in eoque omnes hodie interpretes ſanioribus hermenevticis regulis innixi, (a) conſentiant, non defuere tamen ſeculis anterioribus, qui iſtud oraculum propheticum de Aquila Romani Imperii putarent interpretandum. Iam ſeculo XIII iſtud ad Fridericum II Dominum ſuum referre non erubuit Petrus de Vineis,(b) inter ceteras Imperatoris laudes ita rhetoricatus: *Hic eſt, de quo Ezechielis verba proclamant: Aquila grandis magnarum alarum longo membrorum ductu, plena plumis & varietate multiplici.* Inprimis interpretes ejusmodi prophetiarum male curioſi tum non deerant, cum Conſtantinopolitanum Imperium omnibus fere provinciis exutum animam agere videretur. Hinc alteram aquilam Ezechielis de Orientali, alteram de Occidentali Imperio explicabant, quemadmodum vero altera aquila Ezechielis Ægyptia, cujus tutelam vinea, hoc eſt, populus Iudaicus ambiverat, vineæ perditionis ac ruinæ cauſa extitit, altera, quæ e libano cacumen cedri abſtulerat vineamque plantaverat, hoc eſt, Babylonica, altius efflorescere indies cœpit, ita vulgo ex hoc oraculo præſagiebant, Orientale quidem Imperium periturum, eccleſiamque Græcam magna ex parte ſecum una veluti ruina involuturum, occidentalem vero aquilam, eo majora habituram incrementa, & ad ſummum adſpiraturam eſſe felicitatis potentiæque gradum. Idque eo certius divinabant, quod Occidentale Imperium Romanæ eccleſiæ, hoc eſt, unicæ, ut tum loquebantur, Chriſti ſponſæ nomen daret, a cujus communione Græci dudum ſeſe exemerant. Certe a Romanæ partis ſcriptoribus non alia ratio divinæ vindictæ, quam hæc a Romana eccleſia diſceſſio ſtatuitur, qua factum ſit, ut Græci demum Imperium cum fide amiſerint. En Mezgeri verba: (c) *Tantam calamitatem cœleſti vindicta immiſſam fatentur omnes, præſertim quod poſt unionem in Concilio Florentino, ut ante vidimus, factam, rurſus in ſchiſma & impiam hæreſim de divini ſpiritus ex ſolo patre proceſſione reciderint, ut alia ſcelera taceantur. Cui congruit, quod urbem in ipſa feria tertia Pentecoſtes expugnatam plerique ſcripſerint. In quo tamen alii diſſentiunt, quod hæc feſta anno quidem priori ſeu 52. non autem 53. in vigeſimam nonam Maji inciderint.* Omitto Spondani, Schatenii aliorumque hujus farinæ ſcriptorum judicia, cum illo Mezgeri fere eadem. Nec veteres de hoc tanti Imperii interitu aliter judicaſſe certum eſt, quorum teſtimonia hic non operoſe colligam. Cum igitur Imperium occidentale a Romana eccleſia non deſciverit, videbantur ſibi bonorum Vatum partes agere illi, qui ex iſto oraculo Ezechielis huic Imperio ſummam felicitatem augurabantur. Atque hinc prodierunt verſiculi male tornati, quorum ſenſum hunc eſſe puto: *Aquila Ezechielis*, (id eſt Romanum Imperium Occidentale, cujus altera aquila Ezechielis vulgo tum ſymbolum eſſe credebatur) *Sponſæ* (hoc eſt Romanæ eccleſiæ) *miſſa eſt de cœlis* (cœlitus in tutelam & præſidium data eſt, Imperatores enim Occidentales Advocati eccleſiæ Romanæ audiunt) *Volat ipſa ſine meta* (durabit usque ad extremum illum ac decretorium diem, qui tempus omne hauriet atque abolebit) *quo nec vates nec propheta evolavit altius.* (Omnis enim prophetia non ulterius, quam ad finem mundi extenditur, ad quem etiam Romanum Imperium Occidentale durabit.) Clat. Frider. Lucæ, (d) qui hoc Sigismundi ſigillum etiam allegat, ambigere initio videtur, Brandeburgicam ne an Imperialem aquilam Sigismundus intellectam velit. Sed quemadmodum ipſe Rev. Auctor ſententiam ſuam corrigit, & Imperialem hic notari concedit, ita omnem dubitationem adimit ſigillum Friderici IV ſupra laudatum, in quo cum iidem verſiculi occurrant, plane liquet, ad Brandeburgicam aquilam eos non pertinere. Interea & nos cum Domino Lucæ mirati Brandenburgicæ aquilæ incrementa & vigorem, ſummum Dei Numen ſupplicibus veneramur votis, faveat porro muneribus ſuis & Pruſſicæ felicitati addat perpetuitatem.

SYMBOLVM A.E.I.O.V.

LXIX. Altera quæſtio ſpectat literas A. E. I. O. V. in Friderici IV ſigillis, numis aliisque monumentis obvias, quarum explicationem plures, non eadem tamen omnes felicitate tentarunt. Lambecius (e) hujus, ſive ſymboli, ſive ænigmatis explicationem cum cura aggreſſus, XXXVIII variorum conjecturas atque explicationes adduxit, atque ſuppoſititias omnes majorique ex parte ineptas pronunciavit. Ex eo tempore etiam in numis nonnunquam a vero ac genuino hujus ſymboli ſenſu aberratum eſt. Extant enim numiſmata in ſacratiſſimi Ioſephi utramque coronationem cuſa, in quibus literæ hæ reperiuntur explicatæ:

Auſtria

a) *Vid. Bibl. Crit. Angl. Tom. 3. p. 386. ſqq.* b) *lib. 3. epiſt. 44. p. 451.* c) *Hiſt. Salisb. lib. 4. cap. 40. p. 494.* d) *part. 3. atr. Princip. c. 6. p. 790.* e) *Diar. Sacr. Itin. Cellenſ. ap. Tenzel. dial. menſtr. anno 1694. p. 91.*

Austria Extendetur In Orbem Universum.
Austria Electa Iuste Omnia Vincit.
Aller Ehren Ist Oestreich Voll.

Sed cum quisque optimus rerum suarum interpres censeatur, nemo sane ipso Friderico rectius Friderici symbolum explicabit. Hinc ex ejus commentariis diurnis, qui MSCti in bibliotheca Vindebonensi asservantur, hæc allegat laudatus Lambecius, e quibus tota res patet accuratissime: Bey welchem Bau/ oder auff welchem Silber-Geschir/ oder andern Kleinoten der Strich und die fünff Buchstaben stehen/

A. E. I. O. V.

das ist mein Hertzog Friedrichs des jüngern gewesen/ oder ich habe dasselbig bauen oder machen lassen. Subjicit deinde in utraque lingua explicationem:

AVSTRIAE EST IMPERARE ORBI VNIVERSO.
Alles Erdreich Ist Oestreich Unterthan.

Mirum sane, Fridericum nec tum quidem Cæsarem, nulla adhuc ostensa tantæ potentiæ spe, isthoc symbolo usum esse, quod deinde fortuna exitu accurate comprobavit. Quantumvis enim vanitatis hoc sive symbolum, sive augurium arguant Galli, fuit tamen, eritque tempus, cum Austriaca domus hinc in Germania, illinc in Hispania veluti diviso orbis Imperio, qua sol oritur occiditque, sceptra protenderet, ac mox justo Deo auspice, ut auguramur, protendet iterum. Viderint ergo, quibus hoc Austriæ symbolum invisum est, quo jure Austriæ orbis imperium adimant, quod Augusto ipsa sacra pagina (a) tribuit, cui tamen non multo major, quam Austriæ, orbis pars obtemperavit. Id potius jure mireris, ex quo indicio hæc Austriæ fata prævidérit Fridericus? Temerarium enim ac arrogantius fuisset, citra ullum fundamentum talia præsagire. Auctores igitur meos secutus nullum puto seculum divinatricium artium ista Friderici ætate fuisse studiosius. Quicquid enim Astrologia habere se putat reconditum, in eo evolvendo isto quidem seculo summa ingeniorum alacritate certatum est. Nec defuere etiam hisce famosis artibus præmia. Siquidem & summi Reges ac Principes, quid in fatis de se esset, curiosius expiscabantur. Extat inter Freheri opera (b) prognosticon M. Antonii Torquati de *eversione Europæ, quod serenissimo Matthiæ Vngariæ Regi anno Salutis M CCCC LXXX dixerit usque ad annum M. D. XXXVIII*, clarissimum sane exemplum invalescentis istis temporibus curiositatis. Fridericum quoque astronomicis ejusmodi mathematicisque studiis se dedisse, auctor est Bonfinius. (c) Vnde facile in eam denevire possis sententiam, ex ejusmodi principiis eum de futura domus suæ felicitate conjecisse. Præterea somniis eum nonnulla tribuisse conjecerim ex Æneæ Sylvii historia Friderici III, (d) ubi hoc ipse Cæsar somnium narrat Pontifici: *Dixi tibi, sanctissime Pater, cum primum ad Te veni, velle me, postquam coronatus essem, somnium quoddam meum tuæ pietati referre. Id hujusmodi est. Cum ex Vienna a me ultimo recessisti, vidi per quietem sequenti nocte me Romam venisse, tuisque manibus meo capiti coronam imponi. Mirabar, neque sine molestia eram, qui non Romani Pontificis, sed Episcopi Bononiensis ministerio coronarer, exporrectus quoque nonnihil timebam, ne mea coronatio ridiculi aliquid præ se ferret. At cum postea te Petri cathedram sortitum accepi, coronationem tuis manibus faciendam minime dubitavi. Discrimina, quæ referebantur vel belli, vel pestilentiæ, pro nihilo duxi: neque jam somnium, sed certam visionem vidisse me credidi, id nunc re comprobatum est.* Hæc Æneas, ex quibus futurarum rerum faciem nonnunquam Friderico per quietem fuisse oblatam colligo. Sed enim magnis animis nonnunquam Deum futura familiarum imperiorumque fata veluti per transennam repræsentare, eaque ostendere, ad quæ viliorum hominum oculi plerumque caligant, multis exemplis constat. Certe qui Friderici III ingenium ex Æneæ historia perspectum habet, facile mecum judicabit, nunquam Fridericum ejusmodi symbolum sibi fuisse adsciturum, nisi de futura familiæ suæ felicitate certo aliquo augurio fuisset admonitus.

LXX. Venimus nunc ad tertiam quæstionem, quæ aquilæ bicipitis in sigillis expressæ originem spectat, de qua cum eruditi, inprimis Freherus, Socinus, Hopinkius, Fresneus, Menestrier, Papebrochius, Schefferus, Tenzelius aliique, sæpius diversa statuant, dabimus operam, ut omnes eorum observationes veluti in nucem compactas Lectori hic offeramus. QVANDO INVALVERIT AQVILA BICEPS?

Ee 2 Primo

a) *Luc. II. 1.* b) *tom. 2. script. Germ. p. 169.* c) *Part. 4. lib. 4.* d) *p. 82. edit. Culpis.*

Primo igitur negari non potest, aquilam ab ipsis reipublicæ primordiis Romanis instar sacri reipublicæ pignoris fuisse. Inter suprema dignitatis insignia jam Regum ævo erant sceptra eburnea, aquilis ornata, de quibus supra nonnulla monuimus. Militia Romana vel maxime ducebatur signis istis, quæ aquilas vocabant, in quibus describendis multum operæ posuere Dionysius Halicarnassensis, Vegetius, Lipsius, du Choul aliique antiquarum rerum curiosi scriptores. Denique & in numis consecratio Imperatorum vix aliter, quam aquilæ in cœlum evolantis schemate depingitur. Quæ omnia tam clara sunt, ut disputatione non indigeant. Id modo prætereundum non videtur, quod ipse Salvator irruentes in Iudæam Romanos *aquilas* vocarit. Huc enim pertinere existimo locum ab interpretibus adhuc male habitum: (a) *Ὅπου γὰρ ἐὰν ᾖ τὸ πτῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ* ΑΕΤΟΙ. Dici non potest, quantopere hunc locum torserint ii, quibus illum modo de Christo, modo de Evangelii propagatione, modo de aliis ejusmodi rebus interpretari placuit. Ipse vero textus loquitur de Hierosolymitano excidio, cujus futuram faciem delineaturus Salvator, hoc proverbio utitur, fore nimirum, ut resp. Iudaica intestinis malis ita turbetur, ut simulacrum potius reip. & cadaver civitatis, quam respublica sit superfuturum. Quemadmodum igitur ad cadaveris adspectum confluere soleant aquilæ, impune istud laceraturæ, ita nec Romanis aquilis difficile futurum, rempublicam ejusmodi turbatissimam perditissimamque exscindere ac exstirpare. Ita hunc locum eleganter explicant Lightfootius, (b) Rob. Knachtbull (c) & novissime Ioh. Clericus Arminianus, (d) cujus hæc satis elegans loci paraphrasis: *Quemadmodum vero dicere soletis, ubi est cadaver, illuc convolare aquilas: sic & ubicunque erunt Iudæi, liberationem a jugo Romanorum inani spe captantes, & bellum propterea iis moventes, eo advolabunt ROMANÆ LEGIONES, eos ad internecionem deleturæ.* Ex quibus non obscure colligas, aquilam priscis Romanis sacram quodammodo ac veluti propriam fuisse. *Secundo* nec id negari potest, ab Imperatoribus Germanicis quoque hoc antiquum Imperii pignus diligenter servatum, constantique usu veluti consecratum fuisse. De Friderico I. Guntherus in Ligurino: (e)

At qua Cæsarea, signum Latiale, cohortis
Regia fulget AVIS, magnorum densa virorum
Agmina, ceu magni glomeravit viscera regni.

De Ottone IV Rigordus: (f) *At opposita*, inquit, *parte stabat Otto in medio agminis confertissimi, qui sibi pro vexillo erexerat AQVILAM DEAVRATAM super draconem pendentem in pertica oblonga erecta in quadriga.* Quocum conspirans Gvil. Brito (g) ita disserit:

Erigit in curro palum, paloque draconem
Implicat, & procul hinc atque inde videri,
Hauriat ut ventos cauda tumefactus & alis
Dentibus horrescens rictusque patentis hiatu,
Quem SVPERAVRATA VOLVCER Iovis imminet ala,
Tota super fines, cujus nitet aurea, solis
Æmula quo jactet plus se splendoris habere.

Tertio illud extra omnem dubitationis aleam positum, quod nemo veterum distincte memoriæ prodiderit, simplexne an biceps aquila Germanicis Imperatoribus fuerit usitata. Attamen ex hoc eorum silentio non male colligas, simplicem potius, quam bicipitem ab iis adhibitam fuisse. Nec numis ea in re multum juvamur. Dn. I. Winckelmannus (h) ex Levini Hulsii serie Rom. Imp. (i) aliisque ejusmodi scriptis allegat aliquot Caroli M. numismata, in quibus aquila biceps apparet, sed ea supposititia esse, nemo non videt. Octavius etiam de Strada (k) delineatum dedit Henrici III numum, in altera facie Henrici III effigiem exhibentem cum perigraphe: IMP. CAES. HENRICVS. PI. FE. AVG. in altera scutum pileo Ducali tectum aquilaque bicipiti exornatum, cui aliud scutulum Franconici ducatus insignia referens innexum est, cum lemmate: + MONETA AVREA HENRICI IMP. ET. DV. FR. Sed cœcus sit, qui non ex literarum ductu, titulorum insolita structura, ipsiusque scuti ratione numum recentiorem pronunciet. Sequiora Imp. Regumque veluti Henrici

Rasponis

a) *Matth. XXIV. 28. Luc. XVII. 37.* b) *Hor. Talmud. ad Matth. p. 450.* c) *Animadv. ad Matth. p. 1834. Tom. II. Suppl. Crit. S.* d) *Harmon. Evangelist. hist. cap. 57. p. 186.* e) *l. 7. ad Reuber. p. 389.* f) *ad ann. 1215.* g) *lib. 11. p. 322.* h) *Vid. Tenzel. Dial. menstr. l. c. p. 490.* i) *p. 121.* k) *lib. 3. l. c. p. 412.*

Rasponis & Gvilielmi Hollandi (a) numismata nonnisi simplicem aquilam præferunt. At denuo biceps apparet in numis Elisabethæ, Alberti I; & Catharinæ Henrici VIII conjugis, quos non temere rejeceris, ut & in numo Wenceslai. (b) Ex quibus quarto putamus sequi, aquilæ bicipitis usum in numis, quam in sigillis antiquiorem observari. Cujus rei forte ratio ea reddi potest, quod cum numorum sculpturas suo quisque arbitrio mutarit, sigillorum tamen formam antiquiorem longe curiosius servandam putarint Imperatores, quam a tot seculis eandem fuisse noverant. Quæcunque demum fuerit ratio, certe ante Ludovicum IV. nemo Occidentalium Imperatorum sigilla aquila, nedum bicipiti exornavit. At Ludovicus nec ipse quidem statim bicipiti usus est, sed binas diversas aquilas ad utrumque throni latus collocavit. Quem deinde in hoc imitatus est Carolus IV, donec Sigismundus duas has aquilas in unam veluti conflavit ac bicipitem finxit. Ex eo tempore (id quod sexto observandum est,) iste mos invaluit, ut Cæsares, antequam Roma coronam peterent, simplici; impetrata jam dignitate Augusta bicipite aquila uterentur, idque inprimis observare est in sigillis Friderici IV. Imp. de quibus eleganter hunc in modum disserit Antonius Weckius: (c) Bey diesem Siegel (cujus ectypon exhibet) ist mit zu gedencken/ daß es kein Käyserl. sondern ein Römisch-Königliches ist/ und dahero so wohl das Bildniß nur mit einer Königlichen Crone/ als auch der Adler mit einem einfachen Kopffe zu sehen. Nach der Zeit aber/ und als dieser Käyser die Benediction zu Rom erhalten/ und als Imperator geherrschet/ hat er in dem Siegel eine Käyserl. Crone/ und den DOPPELTEN ADLER/ wie der Abriß sub N. 7. vorstellet/ geführet/ woraus abzunehmen/ wie die Vorfahren in solchen Sachen sehr punctuell gewesen/ und den mercklichen Unterscheid gehalten/ welchen die Observantz damahls erfordert hat. Es ist aber dem geneigten Leser hierbey nicht verborgen/ daß in den nachfolgenden seculis hierin Aenderung geschehen/ indem sich die erwehlten und in Deutschland gecröneten Römis. Käyser an die Rom-Fahrten oder Römer-Züge nicht so genau mehr gebunden. Denn obwohl Käyser Carl der Fünffte dießfals noch sorgfältig gewesen/ hat es jedoch sein Herr successor Käyser Ferdinand der Erste nicht mehr beobachtet/ daraus erfolget/ daß ihn Pabst Paulus IV für keinen ordentlichen Röm. Käyser erkennen/ und den gebührenden Titul geben/ noch auch sein Nuntius auffn Reichs-Conventen Ihme solchen zulegen wollen; Indem aber dieses ein Werck von grosser consideration, welches der Herren Chur-Fürsten des Reichs Wahl und Crönung concernirte/ gab der Römis. Käyser denselben solchen Anstoß zu erkennen/ diese so wohl die Geistl. und Weltl. Herren Chur-Fürsten/ (jeder Theil besonders) überreichten darauff zwey schrifftliche Gutachten/ und hielten einmüthig dafür: Der Pabst hätte darein gantz nichts zu sprechen/ die Wahl stünde vermöge güldener Bull bey dem Chur-Fürstl. Collegio, davon solte er sich nicht dringen lassen/ wolte der Pabst ihn nicht davor erkennen/ um des willen/ daß er nicht persönlich nach Rom kommen/ da er doch einen Legaten, welches gar genug wäre/ gesendet/ so solte er es nur dem Chur-Fürstl. Collegio melden/ und ihren Rath gebrauchen/ da wolten sie sich aller Gebühr bezeugen; Es erkenneten ihn alle Christliche Häupter/ in und ausserhalb Europa, auch die Ungläubigen für den Röm. Käyser/ warum solte sich der Pabst den weigern ꝛc. Und waren die geistl. Herren Chur-Fürsten in ihren Rathschlage fast die hefftigste/ darauff ist erfolget/ daß zu Vermeidung des besorgenden præjudizes/ kein eintziger nachgehender Römis. Käyser mehr in Person wegen der Benediction nach Rom gezogen. At aquilam bicipitem primus constanter adhibuit Carolus V, (d) quem omnes deinde successores in eo sunt imitati. Septimo notari meretur, quod Imperatores quoque Orientales aquilæ bicipitis signo nonnunquam usi sint. Theodorus Lascaris junior in numo aureo apud Octav. de Strada (e) insistit pulvillo aquilis bicipitibus exornato, qualiter etiam idem Imperator conspicitur inter Augustorum imagines ex codice Augustano delineatas & Nicephoro Gregoræ præmissas ab Hieronymo Wolfio, & Michaël Palæologus apud Goarum. (f) Alia exempla inprimis Palæologorum & Comnenorum referunt Georg. Phranzes (g) & Ism. Bulialdus. (h) Imo Car. du Fresne (i) affert sigillum cereum papyro superfusum Demetrii Palæologi Despotæ, in quo biceps aquila cum binis corollis effingitur. Denique in museo Regio Danico extare sigillum Alexandri, Romanorum Imperatoris, aquila bicipiti

a) *Octav. de Strad. l. c. p. 438. 439. 456.* b) *l. c. p. 467.* c) *Descript. Vrbis. Dresd. p. 23.* d) *Tenzel. dial. menstr. anno 1693. p. 687.* e) *l. c. l. 2. p. 352.* f) *in Euchalog. p. 914.* g) *l. 2. c. 14.* h) *not. ad Ducam. c. 37.* i) *diss. de infer. ævi num. n. 11. p. 8.*

insignitum, is, qui hoc gazophylacium descripsit, eruditissimus Auctor docet. (a) Unde *octavo* id colligitur, Orientales Augustos prius istis insignibus in publicis monumentis uti cœpisse, quam occidentales. Theodorum sane Lascarum anno M. C. LXXXXVIII. ab Alexio Comneno Despotæ honore auctum & in affinitatem Comnenorum adscitum primum aquilam bicipitem scuto cæruleo detulisse, docet du Fresne. (b) Puto igitur Orientalibus hanc aquilam bicipitem natam esse ex divisione imperii in Trapezuntinum & Constantinopolitanum, quæ seculo ineunte XIII, expugnata a Latinis Constantinopoli, facta est. Retenta vero postea hac aquila, & inter Imperii Orientalis insignia adscita, etiam occidentales videntur paulatim aquilam bicipitem adoptasse & tanquam perpetuum orientalis Imperii cum Occidentali conjungendi pignus ad posteros consecrasse, quo etiam collineare video Claudium Franciscum Menestrier (c) & Papebrochium. (d) Certe ex sigillis & numis rectissime ea veritas poterit hauriri, ceteræ effigies Cæsarum hinde inde obviæ, vel eo nomine minus nobis satisfaciunt, quod pleræque dubiæ ætatis fideique videntur.

DE SIGILLIS ORIENTALIUM IMP

LXXI. Defuncti jam breviter iis, quæ ad Imperatorum occidentalium sigilla pertinere videbantur, proximum quidem esse fatemur, ut eadem industria Orientalium quoque inire numerum & recensum instituamus. Enimvero cum pauca extent eorum sigilla, ac plurima quæ huc pertinent, jam sparsim supra a nobis sint explicata, non opus est multa jam dicta hic denuo dicere. Potius contenti erimus, vel per indicem Tibi hic ostendisse, quæ in hoc opusculo de Orientalium sigillis sumus commentati. De varia sigillorum Byzantinorum materia nonnulla diximus Cap. I. n. 10. de bullis aureis cap. IV. n. 4. 8. de bulla Andronici n. 7. & 8. incis. 1. de bulla Goslariensi maxima n. 7. de bullis argenteis Byzantinorum c. V. n. 7. de bullis plumbeis & inprimis illa Balduini II & Constantini Præsidis n. 8. De sigillis cereis cap. VI. n. 5. de sigillis cretaceis seu luteis n. 12. De crucibus in sigillis Byzantinis obviis cap. VIII. n. 7. de monogrammatibus in iisdem sigillis depingi solitis cap. IX. n. 40. Quibus si addideris ea, quæ de bulla Andronici ex instituto disseruere B. Meibomius & Dn. Thulemarius, nec non de aliis Mabillonius, puto non multum de hac materia posse desiderari amplius.

BALDUINI COMITIS FLANDRIÆ IMP. ORIENT AUREA BULLA.

LXXII. Nec prætereunda hoc loco aurea bulla Balduini Comitis Flandriæ, qui defuncto Isacio atque Alexio ejus filio ab altero Alexio Murzuflo, quem Constantinopolitani per seditionem Imperatorem consalutarunt, occiso, Constantinopoli septuagesima prima oppugnationis die potitus primus anno M CC IV Augustam Orientis dignitatem ad Latinos transtulit. Eleganter eam delineavit Olivarius Vredius, (e) ex cujus rariore libro illam hic Tibi curavimus depingendam. (*) Notabis in ejus antica Imperatorem coronatum throno insidentem, dextra crucem, commune Cæsarum Byzantinorum gestamen, sinistra globum cum cruce tenentem, cum inscriptione hac Græca: ΒΑΛΔΟΤΙΝΟϹ ΔΕϹΠΟΤΗϹ, in postica eundem coronatum paludatumque, insidentem equo, dextraque strictum ensem, sinistra scutum leone insignitum gestantem, cum hac Latina perigraphe: BALDuinus DI. GRA IMPR. ROM. FLANDriæ HAINoiæ COMes. Multa sunt in hoc sigillo notabilia, corona a ceterorum Byzantinorum diadematibus multum diversa, thronus ad crucis speciem effictus, totus habitus ad Imperatorum potius Occidentalium virilem decoramque, quam muliebrem & scrupulosam Byzantinorum vestiendi rationem accedens, phaleræ denique equorum tintinnabulis exornatæ, ex quibus simul de hujus moris, quem supra (f) tetigimus, ætate conjicere licebit.

BULLA ÆNEA ALEXANDRI.

LXXIII. Porro observanda est bulla ænea ovalis Alexandri Romanorum Imperatoris, nescio cujus, quam in Museo Regio Danico haberi auctor est is, qui illud Museum eleganti scripto illustravit. (g) Cum liber non sit ad manus, licebit illud Domini Tenzelii (h) verbis, licet vernaculis, describere: Das dritte ist ein ovales Siegel von Metall / mit dem doppelten Adler und Griechischer Umschrifft/ die auff Lateinisch heisset: *Alexander Misericordia Dei Imperator Romanorum: Magnus Monarcha Turcarum: Albaniæ, Serviæ, Bulgariæ Rex.* Optaremus, ut paulo prolixius de hoc sigillo egisset Dn. Tenzelius, ipsamque nobis Græcam Inscriptionem dedisset, cum liber rarior in privatorum bibliothecis vix reperiatur. Certe quis hic Alexander sit, isne, qui seculo X imperavit, an Alexander Despota, qui ad Concilium Constantiense

a) *Auctar. Mus. Dan. sect. 3.* b) *de famil. Byzantin. p. 218.* c) *c. 43. Science les armes.* d) *tom. 5. Maj. Comment. de S. Lucifero Calarit. c. 2. n. 107.* *) *TAB. I. n. 7.* e) *de sigill. Comit. Flandr. p. 27.* f) *n. 47.* g) *Auctar. Mus. Reg. Dan. sect. 3.* h) *Biblioth. curios. 1706. p. 369.*

ſtantienſe legatos dimiſit, & in inſcriptione inſignium Alexander Imperator Athenienſium ſalutatur, (a) cum ignariſſimis nos ſcire fatemur.

LXXIV. Obſignabimus hanc de ſigillis Imperatorum tractationem, ſi pauca prius de Auguſtarum quoque & Reginarum ſigillis addiderimus. Harum vero nullum, ſi illud Gallæ Placidiæ, de quo cap. V. n. 9. inciſo 1. egimus, excipias, extare video, quam unicam Mariæ Ottonis IV conjugis, cujus delineationem Meibomio debemus. Simile eſt hoc ſigillis Majeſtatis, qualia ſupra deſcripſimus, exhibetque Auguſtam coronatam, throno inſidentem, dextra lilium, ſiniſtra globum ſine cruce tenentem cum iisdem ſymbolis ſolis & lunæ, quæ in Ottonis IV mariti ſigillo invenimus, atque hac perigraphe: ✠ MARIA. DEI. GRACIA. ROMANOR. IMPERATRIX SEMP. AVGVSTA. (*) Quod accurate delineatum lectori ſiſtimus conſpiciendum, ut & Auguſtarum ſigilla aliquo exemplo habeat perſpecta. Ex hoc ſigillo recte etiam de ceterarum Reginarum ſigillis licebit judicare. Simillimum enim eſt illud Adelæ Reginæ Francorum Philippi Auguſti Matris, quod Mabillonio (b) teſte exhibet in cera viridi effigiem ſtantis Reginæ, lilium tenentis dextra, ſub his verbis: SIGILLVM ADILE REGINE FRANCORVM. Sane cum ſexus ſequior florum odorisque fragrantioris ſit amantior, non indignum illis geſtamen judicarunt eſſe lilia, de qua re infra in Principum fœminarum ſigillis plura notabimus. SIGILLA AVGVSTARVM.

CAPUT DECIMUM.

DE SIGILLIS REGUM, DUCUM, PRINCIPUM ET COMITUM.

I. De ſigillis Regum pauca dici poſſunt.
II. Antiquiſſima ſunt Merovingica.
III. 1) Aureus Childerici I annulus.
IV. Reges haſtis uſi ſunt. Haſta non idem geſtamen cum ſceptro & baculo.
V. Characteres quidam ſigillorum Meroving. 2) Sigillum Theuderici. 3) Chlodovei III. 4) Childeberti III. 5) Chilperici II. 6) Childerici III.
VI. 7) Sigilla Dagobertina ſuſpecta.
VII. 8) Sigilla Dagobertina ſpuria, 9) ut & Theuderici II.
VIII. Sigilla Regum Franc. ſtirpis ſecundæ 1) Pipini
IX. 2) Carolomanni
X. 3) Odonis 4) aliorum.
XI. Sigillum S. Ludovici.
XII. Sigilla Regum exterorum.
XIII. Sigilla Regum Orientalium 1) Ruſſorum.
XIV. 2) Saracenorum & barbarorum.
XV. Quando Principes diplomata ſignare cœperint?
XVI. Sigilla antiquiſſima Principum
XVII. Sunt ſimpliciſſima.
XVIII. Quid ſibi velit in nonnullis titulus Marchiſi?
XIX. Sceptrum & corona an inter inſignia Principum?
XX. Quid notet ſtrictus enſis in ſigillis?
XXI. Sigilla Principum equeſtria initio ſimpliciſſima.
XXII. Mox ornamentis variis conſpicua.
XXIII. Cimeria in galeis, & ſcuta gentilitia.
XXIV. Ornamenta alia.
XXV. Sigilla Principum juventutis equeſtria.
XXVI. Quæſtiones nonnullæ propoſitæ.
XXVII. 1) Cur Principes equitantes ſe ſiſtant?
XXIIX. 2) Cur vexillum geſtent?
XXIX. Vexillorum antiquorum forma.
XXX. 3) Quando ſcuta gentilitia ſigillis inſculpi cœperint?
XXXI. Quid ſibi velint canes, aves, flores, &c. in ſigillis Principum?
XXXII. Principes etiam nonnunquam ſtantes in ſigillis exhibentur.
XXXIII. Quid ſignificent turres in ſigillis Principum.
XXXIV. Sigilla Principum cum ſolis ſcutis gentilitiis.
XXXV. Varia horum ſigillorum genera.
XXXVI. Inſcriptiones in ſigillis Principum.
XXXVII. Sigilla Principum fœminarum.
XXXVIII. Obſervationes nonnullæ de harum ſigillis.

a) *Vid. Inſignia Tom. V. Act. Concil. Conſtant. præmiſſ.* *) *TAB. VIII. n. 6.* b) *l. 2. c. 17. n. 4. p. 145. de R. D.*

I.

DE SIGILLIS REGVM PAVCA DICI POSSVNT.

CVm in Germanorum sigillis expendendis nostra potissimum versetur industria, poteramus equidem, omissis Regibus, statim pergere ad ceteros Principes ac dignitates, nisi & de illis nonnulla agere, consultum videretur. Dicemus autem, quantum licebit. Video enim exterorum Regum sigilla parcius prodiisse in lucem, atque adeo eorum tractationem iis potius, quibus archiva patriæ patent, quam exteris esse suscipiendam.

ANTIQVISSIMA SVNT MEROVINGICA.

II. Antiquissima igitur procul dubio sigilla censenda sunt Regum Francorum, qui ex prima Merovingorum stirpe imperarunt, multaque diplomata papyro plerumque Ægyptiæ inscripta posteris reliquerunt, quæ cum minus accurate emisissent in lucem Dubletus, Labbeus, aliique; illa multo accuratius deinde additis ubique descriptisque sigillis edidere Mabillonius, Papebrochius & Zyllesius, quos omissis Rosierii deliciis hic potissimum sequi volumus. Et Mabillonius quidem, quo nemo diligentius veterum Merovingorum diplomata tractavit, delineata nobis sistit sigilla Merovingorum varia, ordine hic describenda.

1) AVREVS CHILDERICI I. ANNVLVS.

III. Omnibus hisce sigillis & certitudine & antiquitate facile palmam non dubiam reddet, sed præripiet aureus Childerici I. Regis annulus (*) Tornaci in ejus sepulcro anno M DC LIII mense Majo cum aliis antiquitatis Francicæ monumentis repertus, & singulari Commentario, quem Anastasin Childerici vocavit, cum cetero thesauro sepulcrali illustratus a Iohanne Iacobo Chiffletio, (a) ex quo ejus tibi iconem delineamus, cum & liber sit rarior, & ipse annulus in gazophylacio Parisiensi Regio asservetur, ad quod non cuivis patet aditus. *Habet hic annulus* (repetam e Chiffletio verba Wendelini) *insculptam* προτομὴν *hominis criniti largiter, capillitio in utrumque humerum defluente ac cincinnato. Manu dextra jaculum tenet. Nomen ipsum literis nondum Gothicis, sed adhuc Romanis expressum est* CHILDERICI REGIS, *quo indicio certi sumus, cujus iste sit annulus, aurumque reliquum, & ad quæ tempora referendus: ad illa nimirum ipsa, quibus nondum abolitis in totum Romanis elegantiis supererant adhuc bonæ artes & sculpturarum peritia: quanquam multum jam remittens de suo illo nitore, quem hic desideres perfectiorem, præsertim in S converso. - - - Illud certum est, annulum istum Childerici Regis ad illum Childericum pertinere, qui Merovei Regis filius quartus a Pharamundo cis Rhenum Francis imperavit, per quem Merovingica familia perstat hodieque in Austriacis cum Natalium prærogativa.* Cum hoc annulo merito conferendus esset alius Theodemari Regis his inscriptus literis: TEVDOME REX, & a Paulo Petavio in Gnorismate editus, dummodo rarissimi hujus auctoris copia mihi fieri potuisset. Conferant igitur, quibus licuerit hac in re esse felicioribus.

REGES HASTIS VSI SVNT.

IV. Spectatu dignum est in his sigillis jaculum, quod sceptri loco gerit Childericus, de quo ipsum placet audire Chiffletium (b) ita disserentem: *Adhæc imago sculpta in annulo HASTAM dextra manu tenet. Gregorius Turonensis de Guntramo Rege:* (c) Data in manus Childeberti HASTA, *ait:* Hoc est indicium, quod tibi omne Regnum meum tradidi. Ex hoc nunc vade, & omnes civitates meas, tamquam tuas proprias, sub tui juris dominationem subjice. *Amonius* (d) *de eodem*: HASTAM, quam manu gerebat, nepoti tradidit, inquiens: Hoc amantissime nepos, indicio noveris, te mihi successurum in Regno. *Faustus in Vita S. Mauri de Theodeberto Rege:* (e) Vocans ad se nepotem ipsius Flori, nomine Andrannum, dedit ei per sceptrum Regale, quod manu gestabat, quæcunque Florus patruus ejus ex Regali possederat dono. *Monachus Sangallensis de Carolo M.*: (f) VIRGAM AVREAM ad statum suum (*id est staturam suam*) fieri jussit. Mox adfert verba ejusdem Caroli de illa eadem virga: Sceptrum nostrum, quod pro significatione regiminis nostri, Aureum ferre solemus. *Theganus de Ludovico Pio:* (g) Coronam auream auro fulgentem in capite gestans & BACVLVM AVREVM in manu tenens. *Hasta ergo, sceptrum, virga & baculus aureus unum atque idem insigne Regium significabant, per quod de manu in manum fiebat traditio, quam recentiores investituram vocant.*

HASTA NON IDEM GESTAMEN CVM SCEPTRO ET BACVLO.

Hactenus Chiffletius, cui vereor, ut in eo possim accedere, quod sceptrum, virgam, hastam & baculum pro eodem insigni Regio habeat, quæ tamen accurate distingvunt Regum Francorum picturæ. Hastas, quas antiquissimis temporibus

*) *TAB. I. n. 4.* a) *cap. 7. p. 97. sq.* b) *l. c. p. 106.* c) *l. 7. c. 33.* d) *lib. 3. c. 63.* e) *Ian. 14.* f) *lib. 1. c. 19.* g) *cap. 19.*

ribus a Regibus gestatas tradit Iustinus Trogi Epitomator, (a) etiam Franci adhibuerunt, quod docent effigies Carolomanni & Pipini apud Browerum, (b) quocum conferendus Bissæus. (c) Atquantum ab his hastis seu bipennibus potius diversi baculi Regales, quales Carolus Calvus & Lotharius Imperatores gestant in iconibus a Baluzio (d) editis? quantum tum ab hasta, tum a baculo Regali differunt sceptra in picturis aliorum Francorum Regum obvia apud Baluzium (e) & Tenzelium? (f) Ex quibus sane consequi existimaverim, hastas, sceptra, & baculos Francorum Regum non plane eadem fuisse. Sed ut ad Childerici jaculum revertar, non est dubium, quin Romanorum elegantiam in eo imitari voluerit cælator. Nam si numos inspiciamus, ejusdem generis jacula ferunt non modo Herodianus, Severus Pertinax, Trobonianus Gallus, Valerius Probus, Carinus, Numerianus, Galerius Maximianus, Valerius Constantius, Maximinus Daza, Valerius Maxentius, aliique plures, sed & ipso Childerici ævo Iulius Valerius Majorianus, Fl. Anthemius, Leo Iunior Flavius Baseliscus, Marcianus, post eumque non pauci. (g) Francos enim Romanorum Byzantinorumque gloriam & luxum æmulatos, Annales Fuldenses produnt, de Carolo Calvo conquesti: (h) *Consvetudines Regum Francorum contemnens, Græcas Glorias optimas arbitrabatur*, quod etiam testatur Sigebertus Gemblacensis. (i) Idque ex hoc ipso etiam Childerici Regis annulo apparet. Nam tunica, qua induitur, ad eundem modum est effigiata, quo per ea tempora Imperatorum Orientalium in numismatibus thoraces, gemmis veluti emblematis tessellatis distincti, manifesto peregrini moris indicio. Certe non ignota Childerico fuisse Imp. Romanorum numismata, in quibus horum πεστεμαὶ jacula gestent, apparet præcipue e numis aureis argenteisque, in ejus sepulcro inventis, quos accurate Chiffletius explicavit. (k)

CHARACTERES QUIDAM SIGILLORUM MEROVINGICORUM.

V. Hic annulus Childerici Regis ideam quandam nobis sistit ceterorum Merovingicorum sigillorum. Nam, ut cetera omittam, hæc potissimum posteros ejus fuisse imitatos observo. *Primo*, quod totam faciem antrorsum obversam exhibeant, non vero ut Carolingi in sinistrum aut dextrum latus conversam. *Secundo*, quod capillos aluerint prolixiores & visu horridos. *Tertio*, quod literas Romanas adhibuerint. *Quarto*, quod magnitudinem sigilli non multo majorem statuerint, quam Childericus, licet loco formæ ovalis plerumque adhibuerint rotundam. Mabillonius quinque diversa exhibet Merovingorum sigilla, in quibus parum artis, elegantiæ nihil conspicitur. Primum (*) est sigillum Theodorici Filii Chlodovei Iunioris. (l) In eo habetur Caput Regis cum prolixa cæsarie inter duas cruces, cum titulo - - - VS REX FRA - -. Hoc est, ut ego interpretor, TheodoricVS REX FRAncorum. Secundum (m) est Chlodovei III, non multum a primo diversum, nisi quod & colli pars capiti adnectitur. E literis nulla legi potest præter sequentes: ✠ C - - - - - ORV. (**) Nemo tamen non videt, totam inscriptionem ita supplendam esse: Chlodoveus Rex FrancORVm. Tertium (n) a secundo pene non differt nisi magnitudine. (†) Sistit hoc vultum Childeberti III Regis inter duas cruces cum hac perigraphe: ✠ CHILDEbertus REX FRACORVM. Quartum (o) Chilperici II faciem exhibet plane horrendam, sed non inter cruces positam, ut in sigillis prioribus. (††) Inscriptio ita se habet: ✠ C - - - REX FAANC. Suspicor legendum esse: Chilpericus REX FRANCorum. Minimum pariter & elegantissimum est quintum (p) Childerici III, sistens Regem Iuvenem, qualis erat eo tempore Childericus. (†††) Inscriptio nulla adest. Ipsa facies in sinistrum latus conversa Carolingorum Regum Sigillis quicquam simile habet.

2) SIGILLUM THEODORICI.

3) CHLODOVEI III.

4) CHILDEBERTI III.

5) CHILPERICI II.

6) CHILDERICI III.

7) SIGILLA DAGOBERTINA SUSPECTA.

VI. Utinam vero nobis liceret esse tam felicibus, ut genuinum Dagoberti sigillum videre aliquando contingeret. Sed ea in re nec Mabillonius, nec alii nobis satisfaciunt. Diploma enim Dagoberti, cujus specimen æri incisum dedit Mabillonius, temporis injuriis sigillum amiserat, ita ut sola vestigia superessent. Novi equidem Zyllesium (q) integrum edidisse Dagoberti Regis decretum pro cœnobio Sanmaximiniano Treverensi, in quo etiam sigillum optime conservatum habetur, tum a Zyllesio, tum a Papebrochio, tum a Lambecio depictum explicatumque. Novi etiam Antonium Matthæum (r) e Petri Francisci Chiffletii dissertatione

a) *lib. 43. c. 3.* b) *lib. 2. Fuldens. Antiqu. c. 15.* c) *not. ad Upton. p. 78. 79.* d) *tom. 2. p. 1276. 1279.* e) *tom. 2. p. 1277. & 1307.* f) *dial. menstr. anno 1690. p. 812.* g) *Vid. Octav. de Strada p. 60. 92. 125. 159. 163. 168. 224. 225. 252. 254. 258. &c.* h) *ad ann. 876. p. 40. ap. Freher.* i) *ad eund. ann.* k) *cap. 17. l. c. p. 251. sqq.* *) *TAB. III. n. 1.* l) *lib. 5. tab. 20. n. 1. p. 381. de R. D.* m) *l. c. n. 3.* **) *TAB. III. n. 2.* n) *l. c. tab. 22. n. 1. p. 385.* †) *TAB. III. n. 3.* o) *ibid. n. 2.* ††) *TAB. III. n. 4.* p) *ibid. n. 3.* †††) *TAB. III. n. 5.* q) *Part. 3. defens. Sanmaximin. p. 9. 10.* r) *lib. 4. de Nobilitate cap. 17. p. 1031.*

tatione ad Bedæ & Fredegarii Concordiam dare Dagoberti sigillum, quod Sanmaximiniano est simillimum. Denique non ignoro bullam Dagoberti argenteam a Tenzelio primum editam ac supra a nobis descriptam, prorsus cum sigillo Sanmaximiniano convenire. Sed ut dicam quod res est, habere mihi videor argumenta, quibus omnium horum sigillorum *γνησιότης* in dubium vocari possit. Nam *primo* pleraque illa diplomata, quibus hæc sigilla adhæsere, aut suspecta sunt, aut ignota. Bulla Tenzelii argentea nulli affixa diplomati est, incertumque relinquit spectatorem, quando aut a quo diplomate detracta sit. Zyllesianum diploma, quod omnium Dagobertinorum diplomatum specimen putaverat Papebrochius, tot argumentis impugnavit Mabillonius, ut pauci hodie illud genuinum agnoscant. *Secundo* nulli Regum Francorum constat plura supposita esse diplomata, quam Dagoberto, quem olim monachi, qui origines suas crepabant esse antiquissimas, certatim cœnobiorum suorum auctorem laudabant. Vnde non est dubium, quin plura etiam sigilla conficta sint, quæ nunquam e Dagoberto palatio prodierunt. *Tertio* omnes Francorum Reges e Merovingica stirpe annulo signarunt. Quo factum est, ut nullum extet eorum sigillum, cujus diameter duorum digitorum latitudinem excedat. Pleraque etiam sunt minora. At Sanmaximinianum sigillum si spectes, triplo majus illud apparet, quantæ magnitudinis sigilla ante seculum X vix adhibita constat. *Quarto* Mabillonius (a) specimen Dagobertinum exhibens, etiam vestigia annuli Regii circulo mensuravit, cujus diameter ne duorum quidem digitorum est. *Quinto* nullum occurrit sigillum, sub prima stirpe, quod effigiem Regis umbilico tenus cum pallio, sceptro Regali & diademate exhibeat. In omnibus solum apparet caput cælatura simplicissima expressum. Vnde non immerito colligas, hæc gestamina paulo recentioris ævi esse. *Sexto* literæ in sigillis Dagobertinis, quam in ceteris Merovingicis multo sunt accuratiores, atque elegantiores. Conferat quæso Lector veritatis amantior ipsius Dagoberti numos, a Domino le Blanc & Mabillonio editos, sane eandem in scribendo incuriam observabit, ac in ceterorum Merovingorum sigillis. Qui factum igitur esset, ut solus ille cælator, qui horum sigillorum typum sculpsit, a communi ævi istius barbarie fuerit alienus? *Septimo*, quid sibi vult formula *Dei gratia* in sigillis tam antiquis? nunquam Merovingos illam lego nominibus suis adscripsisse, sive in diplomatibus, sive in sigillis. Ipse Dagobertus diplomata sua orditur: *Dagoberthus Rex Francor.* Ceteris hæ formulæ in usu fuerunt: *Chlodoveus Rex Francor. vir inluster. Theudericus Rex Franc. V. incl. In XPI nomine, Theudericus Rex.* Nec unquam formulam *Dei gratia* ante *Carolum Calvum* quendam video usurpasse. Quæ cum ita sint, nemo non videt, hæc sigilla dubia ac suspecta esse. Nec nos ab hac sententia dimovet horum sigillorum numerus. Experientia enim magistra constat, pessimos etiam impostores sigilla non suo arbitrio finxisse, sed plerumque ex alio, quod genuinum putabant, formasse, ne dolus statim in omnium oculos incurreret. Dudum hoc animadversum est ab aliis in diplomate Lindaviensi, cujus sigillum ad genuinum quoddam ab artifice efformatum liquet. Quidni ergo etiam in Dagobertinis eadem acta sit fabula? Quidni unus alterum decipere potuerit?

8) SIGILLA DAGOBERTINA SPVRIA.

VII. Sunt etiam Dagoberti sigilla tam absurde conficta, ut fraus omnium oculos feriat, quod ideo hic monemus, ut magis appareat, quanta seges olim Dagobertinorum diplomatum prodierit in lucem, quorum paucissima genuina esse verisimile est. In diuturna illa controversia, quæ inter Archiepiscopum Treverensem & Abbatem Cœnobii Sancti Maximini mota fuit, a parte Archiepiscopali aliquando provocatum est ad diploma ejusdem Dagoberti, sex munitum sigillis, uno aureo ipsius Dagoberti, exhibente campum liliis conspersum, & quinque cereis, tribus nimirum episcopalibus, uno Arnulphi, ac ultimo demum Pippini. Sed nemo erat, quin sigillum hoc primo statim intuitu Dagoberto suppositum deprehenderet. Hinc ipsi Archiepiscopales, referente Zyllesio (b) *cum Dagoberti ævo scuta ejusmodi non videantur fuisse usitata, sed posterioribus demum seculis introducta, teste du Tillet, Parisiensis parlamenti graphiario, aliisque authoribus (nam effigies Regum sigillis imprimebantur, ut iex plurimis originalibus antiquis constat) scuta illa tanquam suspecta omiserunt, uti in Dagobertino supra posito est videre, & solum exhibuerunt textum prætensarum Dagoberti literarum.*

9) VT ET THEVDERICI II.

Sistit etiam Coccius in Dagoberto suo (c) diploma Theodorici II Regis Neustriæ, *datum Metis in cœnobio S. Arnulphi, ejusdem loci Episcopi, quod est constitutum in suburbio sub die Kalend. Maji anno Dominicæ Incarnationis DCC XXIV. Indictione tertia, anno vero regni Theoderici quinto.* Grimoal-

a) *lib. 5. tab. 16. p. 375. l. c.* b) *Parte 1. Defens. Sanmaxim. p. 59.* c) *f. 56.*

Grimoaldus Cancellarius recognovit. In eo sigillum ita describit Coccius: *Hactenus Theodericus, cujus autographo media membrana sigillum erat liligerum Regis appressum, hac verborum subscriptione:* THEODORICVS DEI GRATIA REX FRANCORVM. Sed quot pene verba, tot *νοθείας* characteres in hoc diplomate se offerunt. Quis enim ferat formulas *Divina favente clementia*, & *Dei gratia*, tum in diplomate, tum in sigillo obvias? quis formulam invocationis: *In nomine sanctæ & individuæ trinitatis* huic ævo familiarem agnoscat? Quis unquam audivit, annum æræ Christianæ Merovingorum diplomatibus additum? Quo jure in hoc diplomate Theodoricus Childebertum vocat parentem suum, qui filius Dagoberti junioris aut potius III fuit? Denique quis ferat sigillum Theoderici liligerum. Ipsi cordatiores Galli hodie agnoscunt liliorum usum non adeo antiquum esse. Tilletius (a) & Chiffletius (b) nulli Regum Franciæ hoc insigne tribuere audent ante Philippum Augustum, qui anno M C LXXX vixit. Imo Spelmannus ante Valesiæ stirpis Reges lilia Francorum Regibus insignium loco fuisse negat. Facessat igitur hinc Coccius cum suis nugis.

VIII. Oppressa Meroveidarum stirpe rerum potitus est Pipinus, a quo Carolingorum SIGILLA
Regum familia deinde descendit, conjunctâ cum tot imperiis Augustâ dignitate celeberrima. REGVM FRANC.
Hujus diploma datum mense Ianuario in publico Palatio Maguntiæ decimo quarto Regni an- STIRPIS II.
no in lucem protraxit Nicolaus Zyllesius, (c) sigillumque etiam laudando consilio æri incidit; 1) PIPINI.
quod hic etiam intuebimur. Sistit hoc Pipini imberbis *προτομήν*, cum perigraphe: ✠ PIPINVS IMPERATOR. Non minima suspicione hoc sigillum videtur laborare: Inprimis si cum aliis ejusdem Regis conferas, quæ suppeditat Mabillonius. (d) Iam solam perigraphen spectabimus. Mirum sane, Pipinum se vocare Imperatorem, cum ad hanc dignitatem nunquam adspirarit, mirum, plane omisisse eum titulum REGIS FRANCORVM, quem ipse Carolus M. Augusta jam dignitate auctus non dimisit, mirum quoque, alio eum titulo in diplomate, alio in sigillo uti. In ipso enim diplomate ita scribit: *Proinde Ego Pipinus, gratia Dei Rex Francorum.* Scio equidem, Reges nonnunquam Imperatorum titulum affectasse, id quod de Bulgaris, Anglo-Saxonibus aliisque notum est & provocatum. Scio, Francis quoque Regibus nonnunquam idem placuisse. Chlodovæum enim Imperatorem vocat Baltherus. (e) Nec ignoro denique, Pipinum etiam hunc ipsum Imperatorem salutari a Sugerio. (f) Sed rara hæc exempla nondum conficiunt, Pipinum ipsum titulum istum nomini adscripsisse, sed id tantum demonstrant, jam tum gliscente adulatione non defuisse homines, qui principibus titulis ejusmodi excellentioribus palpum obtruderent.

IX. Pipini filius Carolomannus sigillum elegantissimum adhibuit, quod nisi diplomati 2) CAROLOMANNI.
ejus fuisset innexum, e Romana antiquitate ad nos pervenisse videretur. (*) E Mabilloniano specimine (g) illud tibi accurate infra curavimus exprimendum, ubi tamen repetenda mihi est ipsius laudati Mabillonii annotatio, quæ ita se habet: *In specimine erravit cælator noster, in exprimenda Icone Carolomanni, qui vultum ad lævam conversum habere debet, ut suo loco exposuimus, contra quam alii passim Reges Carolini, quorum sigilla vultum habent conversum ad dextram: Cum Meroveadæ adversum præferant. Carolomanni sigillum, etsi titulo destitutum, Regem tamen indicat & diademate.* Vix ergo consistere poterit Papebrochii conjectura, qui sigillum Caroli M. Sanmaximiniano diplomati affixum, quoniam imberbem vultum sistit, Carolomanni effigiem exhibere credidit. Sanmaximinianum enim sigillum secus ac hoc Carolomanni in dextram conversam Regis faciem exhibet. Qua de re jam supra uberius fuit actum.

X. Porro e Regum Galliæ sigillis notari meretur illud Odonis, (**) quod e Mabillonio (h) 3) ODONIS.
specimine infra expressimus, sistit hoc caput circulo aureo redimitum, & omni quidem Inscriptione est destitutum, cetera tamen tam elegans, ut seculi X simplicitatem multum videatur superare. Vnde ipse Mabillonius: *Specimen hoc*, inquit, *ex autographo cathedralis ecclesiæ Carnutensis expressum est, cum sigillo, quod nescio an ODONIS repræsentet effigiem, an cujusdam IMPERATORIS ROMANI.* Mihi vero neutrum videtur, quemadmodum enim habitus est elegantior, quam ut Odoni tribui possit, ita Imperatorum Romanorum facies

a) *Recneil des Roys de France.* b) *Anast. Childer. c. 9. p. 140.* c) *l. c. p. 3. p. u. 12.* d) *lib. 5. tab. 23. n. 1. p. 387. de R. D. & lib. 2. cap. 16. n. 8. p. 158.* e) *in vita S. Fridolini Abbat. n. 30.* f) *lib. 2. de administr. sua. Conf. Car. du Fresne part. 2. Gloss. p. 27.* *) *TAB. III. n. 7.* g) *lib. 5. tab. 23. n. 2. p. 387. l. c.* **) *TAB. III. n. 17.* h) *lib. 5. tab. 35. n. 1. p. 413. l. c.*

longe aliæ in eorum numis gemmisque apparent. Potius igitur eo adducor, ut sigillum hoc e gemma quadam veteri Ptolemæorum expressum credam. Eos enim tum cum circulo aureo, tum eodem fere capillo in monumentis antiquis apparere, perspicuum est ex eorum imaginibus numisque a I. Vaillantio in historia Ptolemæorum delineatis. Habes hic & alia Regum Galliæ sigilla e Mabillonio delineata, veluti (*) Ludovici Balbi, Caroli Simplicis, Ludovici Transmarini, qui primus corona radiata usus est, Zuenteboldi, Lotharii, qui primus baculum oblongum dextra gestat, sinistra sceptrum, instar clavæ Herculeæ, Hugonis dextra præferentis manum justitiæ. Rotberti, dextra lilium, aut sceptrum, sinistra globum gestantis, ac denique Henrici Regis, (**) de quo Mabillonius: *Primus*, inquit, *videtur in sigillo gestare coronam liliatam, licet eam jam Carolingi in effigiebus Baluzianis & tumulis gestent.* Recentiora, cum fere sint ejusdem generis, delineare piguit.

4) ALIORVM.

SIGILLVM S. LVDOVICI.

XI. Ex eadem tamen Capetingica Regum Francicorum familia hic repræsentare juvat annulum Ludovici Sancti, a Chiffletio (a) appictum, exhibentem Ludovici Regis thoracatam effigiem, sapphiro cyanei coloris expressam. (†) Habes hic Regem coronatum, lunæ, lilio signatæ, insistentem inter duo lilia, dextraque gladium tenentem. Habitus simplex, qualem nobis describit Nangiacus vitæ Ludovici S. auctor: *Numquam indutus squaleto, vel panno viridi seu bruncto, nec pellibus variis, sed veste nigri coloris vel camelini, seu Persei.* Non temere suspicatur Chiffletius, ejusmodi annulo Regem usum, cum afflictis Syriæ rebus opem laturus in Orientem trajiceret. Id tamen nescio, quo pacto admitti queat, quod lunam bicornem supra quam eminet thoracata Regis effigies, Thraciæ symbolum interpretetur. Quo jure enim Byzantinorum tum Christianorum symbolum sibi vindicasset? Nec Saraceni tum lunam bicornem insignium loco tulere. Potius ergo eo adducor, ut credam, lunam hanc solius elegantiæ causa additam esse. Idem enim frequentissimum est in numis tum Augustarum (b) tum illo spurio Heraclii Imperatoris, quem describit Carolus du Fresne. (c)

SIGILLA REGVM EXTERORVM.

XII. Quam ceteri Reges medio ævo secuti sint rationem, nondum habeo compertum. Suspicor tamen, eorum sigilla cum nostrorum Cæsarum sigillis, quæ majestatis vocant, fere coincidere. Sane enim eodem pene schemate, quale in Imperatorum sigillis deprehendimus, Reges Hispaniarum Philippum I, Carolum I, Philippum II, Philippum III, & Philippum IV exhibent sigilla, quæ eleganter æri incisa sistit Olivarius Vredius, (d) ex quibus exempli loco seligimus sigillum Philippi II, quod Philippum exhibet throno splendidissimo insidentem, dextra gladium, sinistra sceptrum tenentem, dispositis ex utraque parte insignibus, cum hoc titulo: PHILIPPVS D. GR. REX. HISPAN. ANGL. FRANC. VTR. SICIL. &c. ARCHID. AVSTR. DVX BVRG. BRAB. &c. COMES FLANDR. &c. De Svecorum etiam Regibus id mihi constat exemplo Christophori Regis, qui anno M CCCC XL emendatis a se regni legibus bina appendit sigilla, quorum in altero apparet Christophori effigies, cum Dacicis, Slavonicis & Bavaricis insignibus & titulo: SIGILLVM. MAIESTATIS. CHRISTOFERI. D. G. DACIE. SCLAVORVM. GOTORVMQVE. REGIS. COMITIS PALATINI. RHENI. ET. DVCIS. BAVARIE. in altero sagatus Ericus Rex, cum tribus coronis & perigraphe: SANCTVS ERICVS. SVECORVM. GOTHORVM. REX. SIGILLVM. REGNI. SVECIE. (e) Idem de ceteris quoque regnis statuendum videtur, quorum Reges non minus ac Hispani & Sveci Imperii nostri sigilla majestatis videntur imitati. Apparet hoc cum ex aliis, tum præcipue ex Wenceslai II Regis Bohemiæ elegantissimo sigillo, anno M CCC diplomati appenso, cujus nitida delineatio est apud Antonium Weckium. (f) Habes & hic Regem coronatum, throno insidentem, dextraque sceptrum, sinistra globum præferentem, apparentibus utrinque binis scutis cum leone & aquila coronato & titulo: ✠ WENCEZLAVS. SECVNDVS. DEI. GRACIA. REX. BOEMIE. DVX. CRACOVIE. ET. SANDOMERIE. MARCHIO: Q: MORAVIE: Contrasigillum vero sistit eundem equo eleganter strato tribusque scutis gentilitiis exornato insidentem, sinistra scutum cum aquila coronata, dextra vexillum cum leone tenentem. Titulus cum antecedente idem est. Videtur ergo ex hoc esse perspicuum, Reges Imperatorum nostrorum sigilla subinde esse imitatos,

*) *TAB. III. n. 15. 18. 16. 19. 20. 21. 22.* **) *TAB. VII. n. 6.* a) *c. 7. p. 97. Anastas. Child.* †) *TAB. I. n. 5.* b) *Octav. de Strada p. 89. 118. 124. 157. 270.* c) *diss. de infer. avi num. n. 65. p. 43. sq.* d) *de sigill. Com. Flan. passim. & p. 270.* e) *Scheffer. de antiqv. Regni Svec. insign. c. 9.* f) *Part. 2. Chron. Dresd. tit. 1. p. 161.*

tatos, nec tamen abhorruiſſe etiam ab ejusmodi ſigillis, in quibus ipſi equis inſidentes, gladiumque vel vexillum geſtantes apparent, ut plura exempla Caroli I. Philippi II, Philippi III & Philippi IV Hiſpanorum ab Olivario Vredio ſubinde allata abunde teſtantur. Quo etiam ſpectat ſigillum Premislai Regis Bohemiæ ceræ albæ impreſſum, exhibens illum equo inſidentem cum vexillo & ſcuto leonem exhibente: S. PRE --- BOEMO℞ MARCHIO MORAVIE, quod attulit Doct. Dn. Tenzelius, (a) qui etiam defectum quodammodo ex diplomate a Balbino (b) deſcripto ſuppleri poſſe credit, ubi hic titulus habetur: *Przemysl. Dei gratia Heres Regni Bohemiæ Dux Auſtriæ, Dnus Stiriæ, Moraviæ Marchio.* Denique mos iſte invaluit, ut Reges plerumque propriis imaginibus parcentes ſola inſignia Regni ſigillis inſculpenda curarent, quod hodienum in plerisque aulis curiisque Regum obſervari audio.

SIGILLA REGUM ORIENTALIUM. 1) RUSSORUM.

XIII. Ab hoc tamen occidentalium more ſe diſtingvunt Orientales, apud quos plerumque imaginum uſus non adeo frequens reperitur. Sane Moſcovitarum Czari, ut auctor eſt Baro Sigismundus ab Herberſtein, (c) olim tribus circulis triangulo incluſis pro ſigilli imagine uſi ſunt. Primo hæc epigraphe addita: DEUS NOSTER TRINITAS, QUÆ FUIT ANTE SECULA, PATER. ET FILIUS ET SPIRITUS SANCTUS. NON TAMEN TRES DII SED UNUS DEUS IN SUBSTANTIA. In ultimo circulo titulus Magni Ducis Moſcoviæ erat, in quo ſe Regem ac Dominum totius Ruſſiæ nuncupabat. In medio titulus Regis, ad quem ſcribebatur, addita inſcriptione: FRATRI NOSTRO.

2) SARACENORUM ET BARBARORUM.

XIV. Sigilla Turcarum, Imperatorum ut & Perſarum Regum ſupra deſcripſimus, (d) eaque non niſi certos linearum ductus variasque inſcriptiones ſine imaginibus diximus præ ſe ferre. Quod quam antiqvum ſit inſtitutum, patet ex ſigillis Chalifarum, de quibus Hottingerus: (e) *Symbolum*, inquit, *quisque ſuum ad pietatis ſpeciem utcumque compoſitum, ſigillo inſculpebat.* Ea ſymbola nobis ex *Elmacini Hiſtoria Saracenica* deſcripſit Doct. Dn. Tenzelius. (f) Ipſe enim Mahomed pſeudopropheta & impoſtor delectatus eſt formula: IN DUPLEX TESTIMONIUM, quam etiam Abubecer & Omar retinuerunt. Otman vero ſive Osman hoc ſymbolum in ſigillis expreſſit: CREDO IN DEUM CREATOREM ET ADMINISTRATOREM. Alis ſive Ali hanc elegit epigraphen: SOLI DEO FORTI DOMINIUM. Denique & Haſeno alia placuit hunc in modum concepta: NON EST DEUS ULLUS PRÆTER DEUM REGEM VERUM ET MANIFESTUM. Ex quibus liquet vera ſcripſiſſe Petrum de la Valle, (g) Orientales in ſigillis nulla inſignia, ſed titulos ſolum & ſymbola inſculpere. Plura equidem ejusmodi ſigilla Orientalium tum publica, tum privata deſcripſit *Andreas Mullerus in Notis ad Moſis Mardeni epiſtolas Syriacas.* Sed cum hoc libro, utpote rariore, deſtituamur, Lectori, cui licebit eſſe feliciori, iſtum conſulendum commendamus.

De Sigillis Principum Comitumque.

QUANDO PRINCIPES DIPLOMATA SIGNARE COEPERINT?

XV. Proximum eſt, ut ad Principum Comitumque ſigilla tranſeamus, inquiſituri, quibus potiſſimum imaginibus atque inſcriptionibus uſi ſint. Hic vero ante omnia videtur diſpiciendum, quonam ævo Principes Comitesque cœperint ſigillis in diplomatibus uti? Memini igitur jam ſupra (h) me ex Thaſſilonis Bojoariæ, Ludolphi Saxoniæ Ducum aliorumque Comitum tabulis a Frehero, Goldaſto & Piſtorio recenſitis obſervare, Carolingorum temporibus plerumque in Principum diplomatibus ſubſcriptiones ſigillorum loco eſſe, nec unquam fere ſigillorum fieri mentionem. Mature tamen admodum cœpiſſe eos mutato antiquo more ſigilla quoque adhibere, auctores meos ſecutus ſtatuo, quicquid aliis videatur. Egregie mihi placet Mabillonii (i) ſententia his verbis concepta: *Fatendum eſt ſigillorum uſum ſaltem apud Francos, etſi ab ævo Gregorii Turonenſis in chartis receptum, non tamen omnibus ante ſeculum XI convenisse. Nam in multis, quæ vidimus, Magnatum primariis inſtrumentis, puta Giſelæ, ſororis Caroli M., pro cœnobio Dionyſiano, Hugonis Ducis pro eccleſia Carnutenſi & aliorum NULLUM APPARET SIGILLI VESTIGIUM. At in charta quadam venditionis Vulrado Abbati Dionyſiano facta, per Adelbardum extat parvum ſigillum chartæ affixum.* Novi equidem, Io. Aventinum (k) iſtam gloriam vindicare Henrico VIII Regulo Bojorum, de quo

a) *ſuppl. 2. Goth. p. 597.* b) *Miſcell. Boh. dec. 1. l. 6. p. 18.* c) *lib. 1. de Reb. Moſcovit.* d) *cap. 3. n. 16.* e) *Archæolog. Orient. cap. 3. p. 185. & de num. Orient. p. 154.* f) *dialog. menſtr. 1690. p. 828.* g) *Part. 4. itiner. p. 184.* h) *cap. 3. n. 12.* i) *lib. 2. c. 18. n. 3. p. 146. de R. D.* k) *lib. 6. p. 492.*

de quo ita scribit: *Atque hunc Haimricum Octavum Regulum Bojorum, primum omnium, privatis auspiciis, donationem fecisse, diploma dedisse, hoc* SVA IMAGINE SIGNASSE, *id quod antea Imperatores, Reges & Cæsares* DVNTAXAT FACTITARVNT, *reperio, Initium finem exemplum ejus tabulæ subscribo. In nomine sanctæ & individuæ Trinitatis, Hunricus divina favente clementia,* DVX BAVVARIORVM *consensu Vulfhyldæ uxoris, decimas in pago Ranneshofen de nemore Willebart tradit ad aram divi Pancratii & alia quædam prædia. Actum Ranneshofen anno Christi M C XXV, præsente Ottone Palatino, Friderico de Regenesburc Dei gratia Dux Bavariæ. Data Ranneshofen in palatio. III. KL. Aug. per manum Bernhardi notarii.* Hæc Aventinus, quem patet sigillorum Ducalium originem in seculi XII initia referre. At non ferunt nostræ rationes, ut ei hac in re assentiamur. Quid enim fiet sigillo Guaimari, Principis Salernitani, quod profert Mabillonius? (a) Quid sigillo Geronis Marchionis, cujus meminit Hoppenrodius in annalibus Gernrodensibus? (b) Quid sigillis Arnulfi, Balduini, Roberti Frisonis, Roberti Iunioris, & Balduini Securis Comitum Flandriæ, quæ eleganter delineata reperimus ab Olivario Vredio? (c) Sane omnes hos Henrico Bavaro esse priores & tamen sua imagine signasse diplomata videmus. Gvaimarus enim floruit sub Conrado II & Henrico III Imp. Gero imperante Ottone I. Arnulfus Comes anno D CCCC XVIII. Balduinus Pius anno M XXXIV Robertus Friso anno M LXXI, Robertus Iunior anno M LXXXXIII. Balduinus Securis anno M C XII, cum Heinricus Bavarus demum anno M C XXV diploma istud dedisse feratur. Imo Mabillonius (d) profert locum e testamento Heckardi Comitis, qui Richildi legat inter cetera *sigillum de Amatixto*, (id est, Amethysto,) *ubi aquila sculpta est:* & Adanæ germanæ suæ *sigillum item de Ametixto, ubi homo est sculptus, qui leonem interficit.* At *sigillum de Onychino* aliudque *de Berillo* aliis tradit. Quæ sigilla si fuerint ad usum Heckardi, etiam plura uni sigilla nonnunquam tum adhibita esse demonstrant. Non igitur est dubium, quin statim a Carolingicæ stirpis interitu, cum Ducum principumque potentia sensim adolesceret, sigilla cœperint usurpare ii, quibus diplomata dare jure territoriali licuit. Quibus præmissis ad ipsas jam sigillorum Principalium imagines progredimur.

SIGILLA ANTIQVISSIMA PRINCIPVM

XVI. Primo igitur observamus, antiquissima Principum Comitumque sigilla referre principum imagines vel sellæ insidentes in judiciariæ potestatis signum (e) vel thoracatas, manu alterutra plerumque sive sceptrum præferentes, sive scutum, sive gladium strictum, sive vexillum. Sic Sigillum Arnulfi M. Comitis Flandriæ, (*) quod ex Principum sigillis vidi antiquissimum, sistit insidentem sellæ Comitem, dextra & scutum & ensem tenentem cum perigraphe: SIGNV ARNVLPHI FLANDRENSIS MARCHISI. Allegat hoc sigillum etiam Mabillonius, (f) qui tamen autorem non vidisse videtur. Tripliciter enim cum video hallucinari. Primo autorem vocat *Olivarium de Wreo*, cum ipse se constanter scribat *Olivarium Vredium*. Deinde diploma, cui sigillum affixum est, datum existimat anno D CCCC III, cum duodecim annis ante prodierit. Denique clypeum ait esse in sinistro brachio, qui in dextro est. Waimari Ducis Salernitani sigillum exhibet altera parte effigiem Principis thoracatam corona clausa redimitam, sceptrumque dextra tenentem cum inscriptione: VVAIMARIVS PRINCEPS, altera manu mprotensam, cujus digitus medius intra indicem latet eum eadem epigraphe. Binis his sigillis addimus tertium Alberti VII Comitis Ballenstedensis, (**) qui itidem seculo XI floruit, annoque M LXXIV demum dicitur obiisse. Debemus id sigillum diligentissimo Domino Christiano Knauth, (g) qui illud fundationi Præposituræ Ballenstedensis annexum invenerat. Sistit imaginem comitis umbilicum tenus palliati galeaque acuta & multis globulis exornata tecti, dextra quoque vexillum, sinistra umbellam præferentis cum perigraphe: + ADELBERTVS COMES.

SVNT SIMPLICISSIMA.

XVII. Ex tribus hisce sigillis, quibus antiquiora non vidi, satis puto Lectorem perspecturum, quænam antiquitus fuerit Principalium sigillorum facies. Summam nimirum in iis animadvertet simplicitatem, habitum Principum virilem, & ad majestatem compositum, insignia simpliciora & tantis viris digna, inscriptiones denique sine omni titulorum syrmate conceptas.

a) *supplem. lib. de R. D. c. 11.* b) *p. 424. ap. Meibom. tom. 2. Scr. Rer. Germ.* c) *de sigill. Com Flandr. p. 2. 4. 6. 7. 8. 9.* d) *lib. 2. c. 18. n. 2. p. 146. de R. D.* e) *Molan. hist. S. imag. l. 4. c. 29. p. 451.* *) *TAB. X. n. 1.* f) *lib. 2. c. 18. n. 3. p. 146. l. c.* **) *TAB. X. n. 2.* g) *Diss. de pagis Anhalt. n. 22. p. 8.*

conceptas. Ne tamen videamur sigilla recensere potius, quam explicare, hæc potissimum in his sigillis Lectori remoræ futura suspicor:

1) Quid sibi velit vox Marchisi in sigillo Comitis Flandrensis?
2) Cur Waimarus corona sceptroque, Regum insignibus, uti non dubitarit?
3) Cur gladium strictum toties in sigillis præferant Principes?

ad quæ breviter nostro more respondebimus.

QVID SIBI VELIT TITVLVS MARCHISI

XVIII. Titulus igitur Marchisi, licet in ceteris Marchionum sigillis non sit adeo frequens, Flandriæ tamen comitibus antiquioribus admodum fuit in deliciis. Olivarius Vredius, qui in splendidissimo opere de sigillis Flandriæ Comitum, non modo sigilla, sed & inscriptiones & subscriptiones diplomatum magna diligentia notavit, non raro hujus tituli meminit. Arnulfus I. diploma anno D CCCC XLI, ita orditur: ARNVLPHVS *adminiculante superne Regis clementia* MARCHISVS. In fine vero hunc in modum subscribit: *Signum Arnulfi clementissimi Comitis atque MARCHISI.* Aliud ejus diploma anno D CCCC LIII ita incipit: *Ego in Dei nomine ARNVLPHVS Flandriæ comes & MARCHISVS.* Eodem deinde titulo utuntur Balduinus Iunior anno D CCCC XLI Arnulfus II anno D CCCC LXXII. Balduinus Barbatus, anno D CCCC LXXXIIX. Balduinus Securis, anno M C XIX. Non alia hoc titulo dignitas indicatur, quam ea, quam vulgo Marchionatum, nostra dialecto ein Marggraffthum vocamus, eaque voce ad Gallicum Marquis propius accedente, utuntur etiam Hincmarus, (a) Ordericus Vitalis, (b) Radulphus de Diceto (c) aliique plures, quorum loca collegit Carolus du Fresne. Nec mirandum est, Marchisos se vocare Flandrenses Comites, qui posterioribus temporibus licet fortunis aucti, comitum axiomate contenti erant. Magna enim apud eos antiquis temporibus reperitur titulorum varietas. Vnus idemque enim Balduinus Pius annis M XXXIIX. M LXV & M LXVII se vocat Flandrensium Comitem, anno M LVI. Flandrensium Marchionem, anno M LXIII Flandrensium Principem. (d) Adeoque cum in comitatu suo summa uterentur potestate, nec titulos subinde mutare sibi religioni duxerunt. Imo Robertus junior, qui & ipse titulos sæpiuscule mutavit, testaturus, quanta gauderet in comitatu suo potestate, titulo hoc notatu dignissimo usus reperitur: (e) *Ego* ROBERTVS *universæ Flandriæ post Deum Princeps.* Quod quidem occasione vocis MARCHISI in Flandrensium sigillis obviæ, monere visum est.

SCEPTRVM ET CORONA ANINTER INSIGNIA PRINCIPVM?

XIX. At Gvaimari sigillum, de quo altera quæstio est proposita, fateor aliquid habere singulare, nec illud tam inter Principum, quam Regum sigilla puto referendum. Sane enim omnia Regum jura illum exercuisse, interque suos fuisse dignitate Regia, quamvis careret nomine, ex eo etiam constare arbitror, quod, ut supra monuimus, aurea bulla usus sit, quam præter Imperatores & Reges ea ætate usurpare ausus est nemo. In nullius quoque Principis sigillo coronatum Principem memini me vidisse. Capitis enim tegmen eos vix aliud video usurpasse, quam galeam, modo in acumen desinentem, modo mitræ instar rotundam. Sæpius etiam nudo capite se offerunt. Nec tamen plane inconsvetum illis fuit, corona uti. Cl. Schlegelius (f) profert numum bracteatum, nescio cujus Thuringiæ Landgravii, in quo princeps equo insidens in capite gestat circulum coronæ admodum similem. In Friderici Fortis Thuring. Landgravii monumento, quod celeb. Tenzelius (g) delineavit, Landgravius in capite gestat coronam: Ein Krönlein/oder in solcher Gestalt gefaltenes Nachthäublein. Nec desunt auctorum loca, ex quibus id facile demonstrari poterit. Continuator Aimonii (h) de Carolo Calvo Imperatore agens ita scribit: *Romam exiens Papiam venit, ubi & placitum suum habuit, & Bosone uxoris suæ fratre Duce ipsius terræ constituto & CORONA DVCALI ornato - ad monasterium pervenit.* Rogerus Hovedenus de Iohanne Comite Moritaniæ, postmodum Rege Angliæ: *Accinctus est gladio Ducatus Normanniæ, in matrici ecclesia per manum Walteri Rotomagensis Archiepiscopi: & prædictus Archiepiscopus posuit in capite ducis CIRCVLVM AVREVM habentem in summitate per circulum rosas aureas.* Ægidius de Roya: (i) *Rex Franciæ solennem Curiam Parisiis tenuit, in qua omnes principes sub CORONA fuerunt, dempto Roberto Comite Flandriæ, unde rex mirabatur.* Auctorem etiam habeo Balbinum

a) *epist. de ordine Palat. cap. 30.* b) *l. 3. p. 481.* c) *p. 680.* d) *Oliv. Vred. l. c. p. 4.* e) *Vred. l. c. p. 8.* f) *de num. Isen. tab. 2. n. 5.* g) *biblioth. curios. anno 1704. p. 1160. sq.* h) *cap. 32.* i) *ad ann. 1313. conf. du Fresne Gloss. L. tom. p. 1228.*

binum,(a) Duces Bohemiæ, antequam Regia dignitate fulgerent, a Friderico I Imperatore istud privilegium adeptos esse, ut aureo circulo a Pragensibus Episcopis redimiti prodirent. Cujus concessi juris meminit etiam his verbis Carolus IV in diplomate: *Sicut literæ Divi Friderici Romani Imperatoris Augusti testantur, qui de certa sua scientia in prima ipsarum claræ memoriæ Vladislaum Ducem Bohemiæ illustrem, dum viveret, hæredes & successores suos, virtutis & excellentia ipsius industria poscente, antequam eundem ad Regnum Bohemiæ coronari contingeret,* GESTANDO CIRCULO *decoravit, ut eodem insigni circulo ad instar Imperatorum & Regum Romanorum in Nativitate Christi & Salvatoris nostri, Pascha & Pentecostes nec non beatorum Wenceslai & Adalberti Patronorum Bohemiæ festivitatibus uteretur; qui tamen Circulus eidem Duci a nemine præterquam a Pragensi aut Olomucensi Episcopis, vel eorum altero, quidam alterum ex iis abesse contingeret, vices suppleret amborum, in prædictis festivitatibus fuerat imponendus.* Idem etiam insigne fuisse Ducum Burgundiæ, tum ex sigillis Maximiliani & Mariæ apud Oliv. Vredium, (b) tum ex Famiano Strada (c) liquet. Pertinent huc etiam monetæ Baronum Francicorum a Carolo du Fresne (d) delineatæ, in quibus subinde coronæ apparent, veluti in denariis Comitum Cenomanensium & Suessionensium. Quamobrem non multum equidem a more vulgari abiit Gvaimarus, corona usus; at quod coronam clausam suam fecit, id vero videtur paulo magis a principum consvetudine abhorrere, cum omnes hæ, quas recensuimus, principum comitumq; coronæ apertæ sint, ac illi Gvaimari dissimiles. Idem de sceptro sentiendum est, quod dextra gerit Gvaimarus: Omnino olim id insigne non Imperatorum solum & Regum, sed principum etiam fuit, licet procedente tempore illis cœperit esse proprium. Apparet id ex Ordine creandi novum Ducem a Paulo II Pontif. instituto, ubi ita legimus: *Postea immediate dat ei* SCEPTRUM *in manu dextra dicens: Accipe virgam directionis & justitiæ - - - Et mox cum bireto &* SCEPTRO *osculatur pedem pontificis.* Fr. quoque Modius (e) ita de investitura Borsi Ferrariæ Ducis scribit: *Insertum est dextra ejus ab eodem* SCEPTRUM *sive* PEDUM AURATUM. Denique & de Ducibus Lotharingiæ auctor est Ruellius (f) *eos manum justitiæ,* (hoc est sceptrum, cujus in extremitate manus eburnea, justitiæ signum, eminet) *gestare perinde ac Reges Francorum.* Non igitur est mirum, si Gvaimarus sceptro uti voluit, quod & alios principes usurpare noverat. Cujus rei exempla spectare licet tum in nummo bracteato Ludovici V Thuring. Landgravii a Cl. Schlegelio (g) delineato, tum in sigillo Ottonis & Henrici Comitum Aschariæ & Principum de Anehalt, infra a nobis proferendo, (*) in quo uterque illustrissimorum fratrum sceptrum liliigerum gerit.

QUID SIBI VELIT STRICTUS ENSIS?

XX. Tertia quæstio spectat enses, quos sæpius in sigillis gestant Principes & Comites. Sane in sigillis Comitum Flandriæ ab Olivario Vredio delineatis vix aliter apparent Comites, quam strictum ensem vibrantes. Id quod etiam observare licebit ex duobus sigillis Wilhelmi Comitis de Isenberch & Ulrici Domini de Hainowe infra a nobis describendis. (**) Nec desunt numi bracteati, in quibus principes æque ac comites cum gladiis strictis occurrunt. Profert Cl. Olearius (h) numum bracteatum Balderici nescio cujus, quem ipse laudatus auctor Balderico Thuringiæ Regi vindicat. In eo stantem videmus principem paludatum, dextra ensem, sinistra vexillum præferentem, cum perigraphe BALDORIC. Habemus ibidem (i) numisma ejusdem generis Ottonis Marchionis Brandeburgensis elegantissimum, quod itidem sistit Marchionem paludatum, dextra ensem, sinistra clypeum gestantem cum hoc titulo: OTTO MARCHIO BRANDEBURGENSIS. Cl. Schlegelio debemus numos tres Ottonis Marchionis Misniæ, (k) binos Alberti ejus filii, (l) unum Theoderici itidem Marchionis Misniæ, (m) unum Comitis Palatini Saxoniæ nescio cujus, (n) & denique unum Farmanni Comitis de Loddeburg, (o) qui omnes gladium strictum præferunt. Ex quibus id consequi puto, morem hunc ita pingendi principes comitesque, esse & frequentissimum & satis antiquum. Nec longe petenda videtur ratio, quamobrem isto gestamine adeo delectati sint Principes, cum ex ipsa scriptura rationem hujus rei reddere possimus. Graviter enim de Prin-

a) *Epit. Rer. Bohem. l. 3. c. 14. p. 261.* b) *l. c. p. 104. 166.* c) *Decad. 1. lib. 10. ad ann 1528.* d) *part. 2. Gloss. Lat. p. 650.* e) *Mod. Pand. Triumph. tom. 1. lib. 4. c. 15.* f) *pomp. funebr. Caroli III. Duc. Lothar. p. 161.* g) *diss. de num. Isenac. tab. 2. n. 4.* *) *TAB. X. n. 6.* **) *TAB. XII. n. 1. 2.* h) *Spicileg. antiquit. 1. n. 12. p. 9.* i) *n. 14. p. 11.* k) *de monast. Vet. Cell. n. 18. p. 31.* l) *n. 21. p. 33.* m) *n. 32. p. 43.* n) *epist. de numism. Blankenb. Tab. 1. n. 13.* o) *id. tab. 2. n. 22.*

de Principum ense locutus Paulus: (a) *Quod si male*, inquit, *egeris, formida. Nec enim sine causa GLADIUM gestat, quippe cum sit Dei minister, ad irrogandas pœnas iis, qui male faciunt.* Quod si tamen ex ipsa antiquitate rationem audire malis, recte ad principum quoque gladios retuleris, quæ de Imperatorum ensibus cecinit Godefridus Viterbiensis:

Iudicii Signum GLADIUS monstrare videtur,
Quo malefactorum feritas cessare jubetur,
Ut Latro frustretur, Rex tenet arma secus.
Præcipitur GLADIUS vibratus semper haberi,
Puniat ut subito, potuit quod culpa mereri,
Nam si tardus erit, pax viduata perit.

Hinc factum est, ut Comites territorii sui non alio, quam gladii oblati signo a Regibus impetrarent dominium, cujus rei multa exempla collegit Carolus du Fresne, (b) qui & in multis diplomatibus observavit phrases: *Hic locus pertinet ad justitiam GLADII mei. Comitatus Flint pertinet ad GLADIUM Cestriæ. Hunc locum possidet liberum ad GLADIUM.* Quibus imperium describere antiquos voluisse, omni dubio caret. Facile ergo cuivis licebit colligere, quamobrem isthoc gestamen tam frequenter in numis æque ac sigillis prætulerint principes, siquidem summum jus territoriale non potuissent commodiore symbolo testari. Interea non deerant Principes, qui modestius de se sentientes, non nisi in Dei servitium gladium se præferre asserebant. Unde Philippus Elsatius, Comes Flandriæ, diploma anno M C LXIV ita orditur: *Ego Philippus Flandriæ Comes, qui GLADIUM DEI porto, pro ecclesia ejus stare & jura ejus tueri debeo.* (c)

XXI. Ita quidem antiquissima Principum sigilla comparata esse videmus. Seculo undecimo aliud invaluit apud Principes comitesque sigillorum genus, quod equestrium nomine notamus. Cum enim sigilla antea Principes sedentes aut eorum duntaxat effigies thoracatas sistant: ex eo tempore equo incedentes se ostentare maluere, ita tamen, ut nec hic quidem apud omnes eadem appareat ratio. In sigillis ejusmodi equestribus antiquioribus equi, quibus insident, nihil habent ornamenti, adeo, ut plerumque & ephippia & fræna desiderentur, quæ elegans est observatio Olivarii Vredii. (d) Galeæ porro acuminatæ ornabant equites nullis cimeriis, quæ vocant, exsculptæ, reliquus habitus loricæ, quam deinde tunicis prolixis tegebant, id quod observat etiam Dugdalus in antiquitatibus Warwicensibus: *Tempore Regis* (Angliæ) *Iohannis erant in sigillis dominorum TUNICÆ super LORICIS, non autem ante, erant autem TUNICÆ LONGÆ ad talos.* Dextra denique plerumque vexillum, aut gladium, sinistra umbellam gerebant, nullis insignibus gentilitiis, sed striis lineisque exornatam. Inscriptiones fere nudum nomen & dignitatem, rarius provinciarum nomina continebant. Quod ut eo dilucidius appareat, en bina sigilla comitum Flandriæ, nec enim antiquiora nunc succurrunt, unum Rodberti Iunioris anno M XCIII, alterum Gvilielmi Normanni anno M C XXVII. In sigillo (*) Rodberti (e) Comes equo omnibus ornamentis destituto vectus, galeaque acuta ornatus, dextra gladium vibrat, sinistra umbellam tenet. Perigraphe: RODBERTUS, ceteras literas vetustas detrivit. Alterum (**) sigillum exhibet comitem equo, ephippiis quidem & stapedibus exornato, freno tamen destituto insidentem, vesteque mira admodum indutum, quippe cui galea uno nexu adhæret. Dextra præfert vexillum, sinistra umbellam. Inscriptio jam ab antiquo more paululum declinans ita se habet: ✠ SIGILLUM GUILLELMI COMITIS FLANDRIE.

SIGILLA EQUESTRIA SIMPLICISSIMA.

XXII. Ut innotescat porro, quam cœperint sensim Principum sigilla equestria magis magisque exornari, quatuor alia tibi suppeditamus, in quibus & equos multo comtiores, & ephippia longe elegantiora, & frena stapedesque multo expressiora, quin & calcaria & insignia gentilitia scutis impressa observabis. Primum esto Henrici Leonis, (*_*) sistens equitem, dextra vexillum tribus vicibus in ora exteriore incisum, variisque reticulis exornatum, sinistra scutum oblongum, cui leo insculptus est, tenentem, cum perigraphe: HENRICUS. DEI. GRA.

MOX ORNAMENTIS VARIIS CONSPICUA.

Ii

a) *Rom. XIII. 4.* b) *part. 2. l. c. p. 630.* c) *Vred. de sigill. Com. Flandr. p. 20.* d) *de sigill. Comit. Flandr. p. 9.* *) *TAB. X. n. 3.* e) *Vred. l. c. p. 7. & p. 11.* **) *TAB. X. n. 4.* *_*) *TAB. X. n. 5.*

GRA. DVX. BAWARIE. > SAXONIE. Secundum ſuccedat (*) Friderici Comitis Palatini Sommerſenburgenſis e ſeculo XII, in quo itidem Comes Palatinus equo inſidens dextra vexillum, ſiniſtra ſcutum gerit, cum inſcriptione: FRITHERICVS DI GRA PALATINVS COMES. Tertium eſto Ludovici III. Thuringiæ Landgravii jam a Cl. Schlegelio (a) delineatum, quod ideo commendare placuit, ut tintinnabula in phaleris obvia, qualia & in nonnullis ſigillis Flandricis & numis bracteatis conſpiciuntur, eo dilucidius lectorum oculis obverſentur. Habes ibidem Landgravium equo ornatiore vectum, dextra vexillum, ſiniſtra umbellam geſtantem, cum inſcriptione: LVDEVVICVS LANTGRAVIVS. Agmen denique claudat ſigillum Henrici Comitis Palatini Rheni & Ducis Saxoniæ, Henrici Leonis filii, cujus typum Tomis Scriptorum Germanicorum præfixit Meibomius, in hoc a ceteris diverſum, quod cum in illis Principes plerumque galeati vexilla ferant, nullis certis imaginibus inſignita, in hoc Henricus mitram potius, quam galeam ferre videatur & non modo ſcutum, verum etiam vexillum gerat, leone inſignitum. Inſcriptio ita ſe habet: ✠ HEINRICVS DI GRA DVX SAXONIE. ET COMES PALATINꝰ RENI.

CIMERIA IN GALEIS, ET SCVTA GENTILITIA.

XXIII. Paulo poſt cœperunt principes non modo galeas multis cimeriis ac criſtis exornare, verum etiam easdem penitus claudere, equos etiam prolixis tegumentis veſtire, eaque tegumenta non minus, quam ſcuta & vexilla inſignibus gentilitiis illuſtrare. Cujus rei tria hic proferemus exempla. Vnum ex Domini Knauthii diſſertatione de pagis Anhaltinis (b) Bernhardi Comitis Aſcherlevienſis, qui poſtea Ducatum Saxoniæ obtinuit, cum inſcriptione: ✠ BERNHARDVS. DEI. GRATIA. COMES. ASCHERSLEVE. Alterum (**) ineditum Ottonis Principis Anhaltini, elegantiſſimum, in quo tum equi tegumenta, tum ſcutum inſignibus gentilitiis exornatum, tum criſtas galeæ innexas licebit obſervare. Perigraphen hanc adjectam videmus: ✠ OTTO DEI GRA COMES ASCARIE. ET PRINCEPS DE ANEHALT. Tertium (***) denique denuo nobis ſuppeditabit Olivarius Vredius. (c) Habes hic Robertum Betunienſem, qui ſeculo XIII exeunte vixit atque anno M CC XCV. in ſigillo ſuo equo inſidet generoſo, tegumentisque, in quibus Leo Flandricus refulget, veſtito, ſiniſtra tenens ſcutum iisdem inſignibus exornatum, dextra vero, cujus in humero itidem leo apparet, gladium catenæ alligatum, in capite denique geſtans galeam undique clauſam, cui draco loco criſtæ inſiſtit, qualis etiam capiti equi imminet. Id quod rectius ex elegantiſſimo Vredii typo, quem tibi damus, intelliges. Inſcriptio his abſolvitur: ✠ S. ROBERTI: PMOGENITI: COMITIS: FLANDRIE:

ORNAMENTA ALIA.

XXIV. Non deſiit hic ornandi ſtudium. Nam ne quid deeſſet ſplendori, galeis etiam inſignia gentilitia, cornua bubula, leones, alas aquilinas, aliasque hujus generis res addidere, varia etiam ſcuta gentilitia per orbem diſpoſuere, terram, cui inſiſtunt equi, arboribus, canibus, floribusque exornarunt. Cujus rei cum plurima extent apud laudatum Vredium exempla, nos bina ſaltem hic conſpicienda commendamus, ex quibus omnia, quæ adhuc diximus, oculorum judicio rectius cognoſces. Alterum (†) Ludovici Creſſiacenſis Comitis Flandriæ anno M CCC XXIX, quod hanc inſcriptionem habet: ✠ LVDOVICI. COMITIS. FLNDRIE: NIVERNEN. ET REGISTESTEN. (d) Alterum Caroli Ducis Burgundiæ, qui anno M CCCC LXXVI, nonis Ianuarii ad oppidum Nanceium cum Helvetiis nimis animoſe pugnans occubuit, in quo hi tituli limbum implent: S. Karoli. dei. gratia. Burgundie. Lotharingie. Brabancie. Limburgie. et. Luxemburgie. ducis. flandrie. Arthesie. Burgundie. palatini. Hannonie. Hollandie. Zelandie. et. Namurci. Comitis. sacri. imperii. marchionis. domini. Frisie. de. Salinis. &. de Mechlinia. Quo ſigillo vix elegantius ſplendidiusque poteſt excogitari, nedum reperiri. (f) Huc pertinent etiam quinque elegantiſſima ſigilla Balthaſaris, Wilhelmi, Friderici, Wilhelmi & Friderici, Thuringiæ Landgraviorum, quæ Antonius Weckius (g) Chronico ſuo Dreſdenſi inſeruit (††) In his notabis Landgravios galeis miris veſtitos, cimmeriorumque loco & caput ſenile, Miſnenſi galeæ affigi ſolitum, & pileum acutum Saxonicum, vexillum ſingulare leone

*) *TAB. X. n. 7.* a) *diſſ. de num. Iſenac. tab. 2. n. 8.* b) *n. 35. p. 17.* **) *TAB. X. n. 8.* ***) *TAB. XI. n. 1.* c) *l. c. p. 51.* †) *TAB. XI. n. 2.* d) *Vred. l. c. p. 55.* e) *Vred. l. c. p. 94.* f) *P. art. 3. Chron. Dreſd. tit. 3. p. 242.* ††) *TAB. XVII. n. 3.*

lcone pictum, scuta præterea varia hinc inde disposita, aliaque singularia quamplurima. Vnde operæ pretium me putavi facturum, si unum Balthasaris accurate delineatum tibi sisterem inspiciendum. Cum his conferre etiam poteris ejusdem generis, sigilla Friderici II, Electoris Saxoniæ, Friderici Marchionis Misnensis, Friderici Thuringiæ Landgravii aliorumque, ab eodem Weckio (a) delineata. (*)

XXV. Sed a vulgari hoc more non parum discrepabant ea sigilla equestria, quæ principes juventutis præferebant. Eos enim cum non videretur consultum, armis illis, quibus ceteri principes ornabantur, induere: maluerunt iis tribuere aliud gestamen, quod felicem eorum adolescentiam non minus indicet, eosque a plebeja juventute statim distingvat. Cum igitur summi principes jam inde a pluribus seculis falcones alere atque aucupia iis exercere solerent, certosque præterea haberent in palatio ministros, rei accipitrariæ præpositos, quos Falconarios appellabant, (b) digna res illa visa est personâ principum puerorum, eos veluti ad rem accipitrariam aucupiumque proficiscentes in sigillis repræsentare. Profert Cl. Tenzelius (c) ex diplomate Georgenthalensi anno M CC LV. sigillum Alberti Degeneris, Thuringiæ Landgravii, adhuc juvenis, in quo princeps hic juventutis equo vectus falconem gerit, cum perigraphe: ✠. S. ALBERTI. H. MARCHIONIS. MISNENSIS. FILII. Tale etiam habet Olivarius Vredius, (**) elegantissimum Roberti Betuniensis adhuc pueri, anno M CC LXV, quod ita describit: (d) *Adeoque etiam tum sigillum habuit, figura equestri, tanquam ad venationem procedente: cujusmodi esse plerumque solent juvenum innuptorum sigilla.* Observo in hoc sigillo non modo canem venaticum principem comitari, & falconem portari, verum etiam minorem aviculam ante equum volitare, quam veluti persecuturus videtur comes. Inscriptio ita se habet: ✠. S. ROBERTI. P̄MOGENITI COĪT. FLANDR. ATTR. ADVOC. BETH. ET TEN̄R. DN̄I. Vt videas, quantum sibi isthoc gestamine placuerint principes juventutis, Henricus quoque Magnus Dux Bavariæ inter imagines a Bucelino (e) relatas dextra falconem cum tintinnabulo in pede gerit, quam effigiem ipse evolvere ac inspicere poteris.

SIGILLA PRINCIPVM IVVENTVTIS EQVESTRIA.

XXVI. En igitur diversa sigillorum equestrium genera, quæ tamen cum solum recensuerimus, exemplisque illustraverimus, proximum jam est, ut & imaginum reddamus rationem. Quod spero nos facile consecuturos, si nostro more ad aliquas quæstiones, & quidem sequentes respiciamus:

QVÆSTIONES NONNVLLÆ.

1) Quid significatum voluerint principes, dum equitantes se in sigillis fingi voluerunt?
2) Cur vexilla plerumque prætulerint, & quæ fuerit olim vexillorum forma?
3) Quando primum invaluerit insignium gentilitiorum usus?
4) Quam ob causam canes, aves, flores ac spicas adjicienda putarint?

De quibus pauca ex instituto nostro monere consultum putamus.

XXVII. Primo igitur de equestribus sigillis observamus, eodem schemate principes non modo in sigillis, verum etiam numis conspici. Plures extant numi bracteati Bernardi Ducis Saxoniæ, Ludovici & Hermanni Thuringiæ Landgraviorum, Comitum Blankenburgensium, Mansveldensium, Palatinorum Saxoniæ aliorumque, quorum jam inire recensum non vacat, in quibus omnibus equo insidere laudati principes videntur. Quæ cum ita sint, non dubito, quin hoc situ ac incessu summam dignitatem suam indicare voluerint. Quemadmodum enim olim stante Romana re, statuæ equestres ceteris præstare credebantur, ita principes ad dignitatem suam pertinere arbitrabantur, ut equites potius, quam pedites in sigillis fingerentur. Id quod patet 1) ex privilegiis quatuor advocatiarum, Thuringis a Carolo M. vel alio potius subsequentium Imperatorum concessis, quorum meminit Legenda Bonifaciana a Doctissimo Domino Tenzelio (f) elegantissimis observationibus illustrata, ubi inter alia ita legimus: *Nemo debet in armis equitare, nisi legitime ad hoc natus, uti magnati & nobiles galeati, attamen Christiano licet per defensionem gladium portare.* Certe principum inter ornamenta præcipua relatos esse equos palliatos, phaleratos, coopertos seu stratos, plurima evincunt testimonia Arnoldi Lubecensis, (g) Sugerii, (h) Annalium Colmariensium (i) & Alberti Argentinensis. (k)

1) CVR PRINCIPES EQVITANTES SE SISTANT?

Ii 2 Quo

a) *Id. l. c. p. 22. 293. 297. &c.* *) *TAB. XVII. n. 4. & 5.* b) *du Fresne Gloss. L. part. 2. p. 349.* c) *biblioth. curios. anno 1704. repos. 1. plut. 4. p. 326.* **) *TAB. XI. n. 5.* d) *l. c. p. 48.* e) *Hist. Agilolf. p. 385.* f) *Suppl. 1. hist. Goth. p. 355.* g) *lib. 2. cap. 4.* h) *in Ludov. VI.* i) *passim.* k) *p. 131.*

Quo pertinet 2) ritus sane antiquissimus, quo principum dextrarius equus armatus & phaleratus coram sepulcro adductus ecclesiæ solebat offerri tanquam hereoti nomine & principalis animalis vel caballi, cujus moris plura exempla ex ipsis principum testamentis collegit Carolus du Fresne (a) quemadmodum & apud Germanos nostros patrum memoria equi bini, alter phaleratus, alter panno pullo obductus (Trauer und Freuden-Pferd) tanquam præcipua principum symbola in funeribus consvevêre deduci. 3) Id inde etiam quodammodo colligas, quod & Imperatores Regesque equitantes se in numis voluerint depingi. Tres Ioannis & Caroli V, Regum Franciæ, & Henrici Regis Angliæ tres diversas, in quibus Reges equis vestitis insident, collegit Carolus du Fresne. (b) Alium Caroli VII maximi moduli explicavit Dominus Tenzelius. (c) Extant præterea Friderici Imperatoris Denarius Mulhulsinus Lothariique & Ottonis numi bracteati a Cl. Olerio editi, in quibus Imperatores non minus, quam principes equo veluntur. Quod argumento esse videtur, non alia de causa, quam ut summum imperium in territoria sua testarentur, hoc schemate se voluisse a ceteris distingvere. 4) Id quoque argumento esse poterit, quod soli illi, qui ad provinciarum regimen pervenere, principes equestribus ejusmodi sigillis usi sint, ceterique solis insignibus gentilitiis fuerint contenti, cujus rei præclarum exemplum in sigillis trium fratrum Hermanni Landgravii filiorum notavit Dn. Tenzelius. (d) Denique 5) vel inde id mihi jure videor colligere, quod in propatulo sit, in iis principatibus, qui in sequiorem etiam sexum hæreditario jure devolvebantur, nec fœminas quidem equitantes in sigillo se sistere dubitasse. Quod cum in nostris regionibus, ubi intra Digniorem sexum principatuum hæreditas plerumque consistit, insuitatum sit, merito inde consequi puto, fœminas istas, penes quas summa potestas fuit, hoc situ suum jus testari voluisse. Certe in Olivarii Vredii opere equitantes observabis illustres fœminas Margaretham Comitissam Flandriæ, (e) Iohannam Comitissam Flandriæ & Hannoniæ, Margaretham sororem Comitissæ Flandrensis, Mariam Ducissam Burgundiæ: Quod quidem tam diu pro summæ potestatis indicio licebit habere, donec aliud videro ejusdem generis sigillum equestre, a fœmina illustri, hæreditatis paternæ minus participe, usurpatum.

3) CUR VEXILLUM GESTENT? XXIIX. Idem statuendum videtur de vexillo, Principum equitantium gestamine, quod Dn. Knauthius (f) hastam cum flammulo (einen Rennspieß mit einer Fahne) vocat. Novi equidem, Cl. Schlegelium (g) in ea esse sententia, quod vexilla ista symbola sint *rite ipsis ab Imperatore collati feudi ac justæ possessionis suorum principatuum.* Sed hanc conjecturam facile evertent numi bracteati Friderici I & Ottonis IV Imperatorum, ab ipso Domino Schlegelio editi, in quibus non minus ac in Principum sigillis & numismatibus Imperatores equo vecti vexillum vibrant. Iam vero nemo non videt, in hisce numis vexillum non posse signum esse collati feudi, quale Imperatores a nemine agnoscunt. Huc accedit, quod & alii Principes in sigillis ejusmodi vexilla gestent, qui neminem nisi ipsum Deum agnoscebant superiorem. Sane enim Comites Flandriæ, qui se *totius Flandriæ post Deum principes* vocabant, vexilla non respuerunt, quod non fecissent, si collati feudi hoc signum esse nossent. Cl. Otto Sperlingius (h) in alia omnia discedit. Explicans enim numum Ludovici Provincialis Comitis de Isenac, a Gudenio (i) exhibitum, eumque Ludovico V Hermanni Fratri tribuens, argumentum etiam sumit a vexillo, quod flammulum S. Georgii sacræque expeditionis insigne esse putat. Ita enim loquitur: *Vellem* (numum) *ad Ludovicum V. Comitem Provincialem Thuringiæ, Fratrem Hermanni Palatini Saxoniæ referre, qui cum Friderico I Imperatore in terram sanctam expeditionem suscepit, & in Syria* ἄπαις *occubuit circa ann. 1191. HINC quoque cum VEXILLO in hoc numo conspicitur, proculdubio S. Georgii, cujus Sancti insignia oppidum Isenacense retinet, ejusque effigiem inauratam in foro civitatis, Mittwochen-Marckt dicto, positam habet - - - - - . Idem ille Ludovicus S. Georgii templum Isenaci erexit anno 1190. ut Paulinus docet, erat enim ille Georgius & Sanctus & Martyr & Miles Patronus Ludovici.* Summa verborum huc redit, cum S. Georgius mira religione cultus sit Isenaci, tempore Ludovici V., idemque princeps eum sibi patronum elegerit, credibile esse, illum ejusdem Divi vexillum tum Germaniæ sacrum, tanquam sacræ militiæ tesseram in numo præferre. Sed quum innumera alia extent tum numismata cava, tum sigilla, in quibus principes vexilla ferunt, cum tamen neque S. Georgium

a) *part. 2. p. 734.* b) *Gloss. L. part. 2. p. 630.* c) *dial. menstr. anno. 1664. p. 952.* d) *biblioth. curios. anno 1704. p. 1071.* e) *l. c. p. 23. 30. 35. 101.* f) *Antiqv. Ballenfted. p. 137.* g) *de numis Isenac. p. 7. sq.* h) *de num. bracteat. orig. p. 23.* i) *lib. 1. p. 31.*

orgium sibi patronum assumsisse legantur, nec militiam sacram ex voto suscepisse, aliam oportet hujus communis veluti gestaminis fuisse rationem. Hinc potius eo adducor, ut credam, vexillis istis Principes jus suum territoriale, seu merum mixtumque imperium voluisse indicare. Notum enim est & provocatum, vexilli erectionem in castro sive turri supremi dominii symbolum semper fuisse. Cujus rei exempla quam plurima suppeditabunt Tudebodus,(a) Ordericus Vitalis, (b) Wilhelmus Tyrius (c) Albertus Argentinensis.(d) Nec quenquam latere puto, in solennioribus Principum pompis totidem præferri vexilla, quot provinciarum Dominum se esse Princeps novit. Non autem putandum est, recentiorem hunc ritum ad antiquius ævum non pertinere. Auctorem enim habemus Ottonem Frisingensem, (e) jam Friderico I. Imperatore Henricum Austriacum in solenni investitura cum septem vexillis processisse. En ipsa ejus verba: *Henricus major natu Ducatum Bojariæ per* SEPTEM VEXILLA *resignavit. Quibus minori traditis, ille* DVOBVS VEXILLIS MARCHIAM ORIENTALEM CVM COMITATIBVS AD EAM EX ANTIQVO SPECTANTIBVS *reddidit. Exinde de eadem Marchia, cum prædictis Comitatibus, quos tres dicunt, judicio Principum, ducatum fecit: eumque non solum sibi, sed & uxori cum* DVOBVS VEXILLIS *tradidit.* Ex quo patet, tot Henricum Imperatori obtulisse vexilla, quot adhuc provincias obtinuerat. Vt adeo vexilla nihil sint aliud, quam symbola principatus magistratusque superioris & dominii. Inde etiam factum est, ut vix aliter prodirent in militiam viri principes, quam vexillis ejusmodi armati. Hoc ipso nimirum antiquiore ævo maxime se distingvebant milites, qui apud Germanos nostros trium ordinum fuerunt. Sic enim Bruno Monachus: (f) *Similiter pacis oscula dederunt* ORDINIS SECVNDI *seu* TERTII *partis utriusque Milites.* Wippo: (g) *Quod omnes Episcopi Duces & reliqui Principes Milites* PRIMI, MILITES GREGARII, *quin ingenui omnes, si alicujus momenti sint, Regibus fidem faciant.* Quæ loca allegans Carolus du Fresne (h) hanc addit explicationem: *Milites primi & primi ordinis sunt barones ac bannereti,* QVI EDVCENDI VEXILLA IN PRÆLIIS IVS HABEBANT: *alii Milites secundi & tertii ordinis & gregarii sunt ii, quos Chevaliers, Bachelirs dicimus & qui milites simplices appellantur in Constit. Sicul. lib. 1, Tit. 9. 10. lib. 2. Tit. 3. ubi Baronibus opponuntur.*

VEXILLORUM ANTIQVORVM FORMA.

XXIX. Ceterum singularis fuit medio ævo vexillorum forma, & ab antiquis pariter & recentioribus haut parum discedens. Binis constant partibus, hastili sive lancea, & flammulo sive velo oblongo. Lancea plerumque nihil habet artis, sæpe etiam cuspis vix notatur. At velum in duas fere areas dispescitur, quarum altera integra hastili propior, antiquiore ævo nihil habuit in se aut pictum aut intextum, nisi aut areolas, aut rhombos, aut strias seu colores variegatos aut punctula, aut aliud ejusmodi, aut omnino nihil, posteriore vero tempore insignia gentilitia, modo nuda, modo scuto inclusa: id quod innumeris fere exemplis illustrare liceret, nisi & numi & sigilla equestria, quæ extant, satis sententiam meam firmarent. Altera aliquoties incisa modo in tres, modo in quatuor lacinias distingvitur. Quod in sigillis præcipue tam est cognitu facile, ut nullo opus sit perspicillo. Miror itaque, Dominum Tenzelium explicatis numis Bernardi Ducis in altera area rhombos Ballenstadienses, in altera incisa Ascherslebienses trabes sibi videri invenisse. (i) Non enim Anhaltina solum, sed & Thuringica sigilla numique bracteati ejusdem generis vexilla præferunt. Præterea ipse Dn. Tenzelius exhibuit ex Obrechti prodromo historiæ Alsaticæ sigillum Friderici Ducis Sveviæ, in quo & rhombi & lacinulæ tam accurate apparent, ut nesciam, quo pacto illa de insignibus possimus interpretari. Imo extant sigilla & numi, in quibus S. Georgius & S. Mauritius vexilla tenent, tam similia illi Bernhardino, ut vix ovum ovo possit esse similius. Rectius igitur statuere videmur, ea vexillorum ornamenta communia esse.

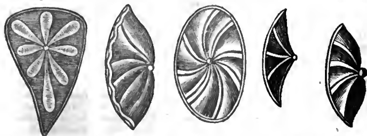
QVANDO COEPERINT SCVTA GENTILITIA SIGILLIS INSCVLPI?

XXX. Proximum jam est, ut de scutis gentilitiis eorumque origine non nulla dicamus, cum ea res permultum ad dignoscendam sigillorum æque ac numorum ætatem facere videatur. Quare primo hoc est observatione dignum, quod scuta inter primaria principum nobiliumq; arma locum olim habuerint. Sane in sigillis numisque Caroli Crassi, Arnolfi, Conradi I, Henrici I, Ottonis I, Cæsarum supra a nobis descriptis umbellam etiam inter Imperatorum

Kk insignia

a) *lib. 3. p. 802. 808. 812.* b) *lib. 10. p. 773.* c) *lib. 13. c. 13. lib. 14. c. ult.* d) *ap. Vrstis. ann. 1349.* e) *lib. 2. de gestis Friderici p. 32.* f) *de bello Sax. p. 133.* g) *de vita Conr. Salici p. 428.* h) *l. c. Part. 2 p. 543.* i) *dial. menstr. anno 1691. p. 624.*

insignia vidimus, observavimusque, id in numis Imperatorum Byzantinorum fere esse perpetuum. Præterea tanti videbatur hoc scutum, ut eo amisso, aut in hostium potestate relicto nobilitas quoque perdita læsaque fama crederetur. Qua de re in lege Salica (a) quoque cautum est, cui addenda ea, quæ disserit Spangenbergius. (b) Quod ideo monere visum est, ut appareat, cur in sigillis Germanorum clypei tanta cura alligati conspiciantur. In sigillis comitum Flandriæ a Vredio collectis, aliisque passim editis, scuta e loris satis amplis per collum & pectus transeuntibus dependent, ne ab hoste temere avelli aut eripi incautis possint. Cujus moris vestigium reperio etiam in statutis Castrensibus Friderici Barbarossæ, ubi hæc lego: (c) *Si quis sedens in dextrario SCVTVM habet IN COLLO, lanceam in manu.* Nec hic quidem eorum cura in servandis clypeis substitit; siquidem, quod jucundum est aspectu, in iisdem Vredii sigillis etiam gladios, quos in manu tenent, firmioribus catenis scuto alligatos observamus, quo scilicet nemo scutum petere possit, nisi prius gladium extorsisset manu, aut a scuto avulsisset, quamvis nec desint sigilla, in quibus catena, cui gladius adhæret, non scuto, sed thoraci affigitur. Cum igitur tanti visa sint scuta principibus, factum inde est *secundo*, ut ea jam antiquis temporibus multis coloribus distingverent variisque imaginibus exornarent. Non curamus jam exteros, aut Romanos, quorum clypeos variis resplenduisse imaginibus affabre pictis vel argumento esse poterit militis effigies in Trajani columna hodienum superstes, cujus in clypeo aquilam bicipitem reperiri testatur Lipsius. (d) Idque genus scuta Poëtis vocantur *arma picta.* At Germani, quibus major in bene utendis, quam pingendis ornandisque scutis cura posita fuit, ab imaginibus quidem illis plerumque abstinuerunt, attamen id dederunt elegantiæ, ut aream clypei externam, Tacito (e) teste, *tantum lectissimis coloribus distingverent.* Hinc in omni antiquitate nullum monumentum Germanorum præfert scutum, cujus imago habeat quicquam insignibus simile. In sigillis Caroli Crassi, Arnolfi, Conradi I, Henrici Aucupis & Ottonis M. supra descriptis Imperatores semper scuta tenent. Sed nullum ibi cujusdam imaginis vestigium, nullus insignium usus. Sed striæ saltem & colores variegati, quos lineis extantioribus depressioribusque in sigillis numisque indicari oportebat. Idem quoque in antiquioribus principum sigillis numisque video observatum. Apparet id ex sigillo Ludovici III Landgravii Thuringiæ ejusque ut & Friderici I. Imperatoris, Hermanni Landgravii aliorumque principum & comitum numismatibus bracteatis, (f) quæ quo antiquiora sunt, eo simpliciora scuta præferunt. Inprimis hoc genere clypeorum antiquos delectatos esse video:

Quo pertinet Schubarti (g) elegans hæc observatio: *E varietate colorum, quibus ævo Taciti scuta Germani distingvebant, communiter arguunt hodierni moris primordia fluxisse, colores autem Germanorum lectissimi hodienum in areis clypeorum usitati, non alio fine quondam adhibebantur, quam ut indicia virtutis & testimonia ostentarent.* At sequiore ævo, cum familiæ potentia opibusque magis, quam ante, Cæsarum indulgentia florere cœpissent, consultum existimabant ejusmodi sibi adsciscere insignia, quibus a ceteris distingverentur, eaque primo scutis, deinde

a) *tit. 32. n. 6.* b) *Spec. nobilit. p. 301.* c) *Radev. l. 1. de gest. Frider. c. 26.* d) *analect. ad milit. Rom. p. 18.* e) *cap. 2. de mor. Germ.* f) *Schlegel. diss. de num. Isen. & epist. ad Schmid. de num. Blankenb.* g) *Exercit. de comit. Palat. p. 304. 305.*

deinde vexillis, poſtea galeis, ac denique ipſis equorum phaleris propriisque veſtibus illeverunt, donec ſuccedente tempore res eo prolaberetur, ut integra ſcientia heraldica multisque regulis opus eſſe videretur. Sed ecquando id quaque occaſione fieri cœperit, de eo diverſimode ſentiri, *tertio* obſervamus. Schefferus, rem ſatis accurate exſecutus, vel inde conſtare ait, inſignia gentilitia non caſu hominumque aliquot arbitrio, ſed conſilio inventa eſſe, quod uno eodemque fere tempore ab omnibus moratioribus gentibus cœperint uſurpari. Atque ideo paſſagia, ſeu militias cruciatas occaſionem dediſſe putat. Cum enim tunc omnes fere Chriſtiani principes in Saracenorum perniciem conſpiraverint, neceſſario eligenda fuiſſe ejusmodi inſignia, quibus principes a ſe invicem diſtingverentur, quod etiam Schauenburgenſium exemplo probat Cl. Otto Sperlingius, (a) quorum primus *Adolphus III in memoriam arcis Schawenburgicæ, in monte Vrticarum exſtructæ, urticæ folium, & in memoriam rei geſtæ in terra ſancta, tres clavos manuum ac pedum Chriſti inter inſignia ditionum ſuarum Schawenburgenſium & Holſaticarum conjunxiſſe cum corona ſpinea legatur.* Cum igitur hæc ſententia in antiquioribus ſigillis numisque genuinis magnum inveniat præſidium, non temere videtur rejicienda. Sane enim quam parce initio uſi ſint principes ejusmodi inſignibus, patet ex ſigillis comitum Flandriæ, in quibus primus leone utitur Robertus Friſo anno M. LXXII, quem tamen deinde ſucceſſores omnes omiſerunt, usque ad Philippum Elſatium, qui anno M. C. LXIII hæc inſignia denuo tum in ſcuto, tum in vexillo, tum in galea oſtentat. Cum igitur ſub cruciatæ demum militiæ initia mos iſte invaluerit, non temere ſtatuere mihi videor, omnia ſigilla, quæ ante iſtud tempus inſignia ad recentiores heraldicorum regulas compoſita adſcripta habent, ſequioris multo ævi cenſenda eſſe. *Quarto* & hoc licebit hic annotare, quod dudum obſervavit Cl. Otto Sperlingius: (b) *Eccleſiaſticorum morem, his ornamentis & inſignibus uti apud Chriſtianos, quibus eccleſias ſuas diſtingverent, antiquiorem eſſe, quam principum ſecularium, quos vocant, eosque his præiviſſe in illa inſignium hodiernorum materia.* Quod tamen aliter videtur Mabillonio, (c) qui ante medium ſeculum XIII nullum epiſcoporum ſymbolum ejusmodi aſſumſiſſe exiſtimat, cum ſeculares principes jam ab anno M C LXIV arma gentilitia contra-ſigillis impreſſiſſe obſervet. Neque ſtatim clericos quantumvis nobiles familiæ ſuæ inſignia ſibi tribuiſſe refert, teſte uſus Herveo de Monte Morentiaco Decano Pariſienſi, qui pro inſignibus habeat monogramma nominis ſui anno M C LXXXIX, cum conſangvinei ejus arma gentilitia tunc præferrent. Sed puto utrumque poſſe conciliari. Laudatus enim Sperlingius loquitur de inſignibus eccleſiarum, Mabillonius de armis gentilitiis, quæ ſequiore ævo in unum ſcutum transferri ſolebant.

XXXI. Reſtat jam ultima quæſtio, de canibus, avibus, floribus, ſpicis aliisque ejusmodi rebus, quæ in ſigillis principum conſpiciuntur, paucis nunc expedienda. De avibus vero cum jam ſupra nonnulla dixerimus, nihil prohibet, quo minus jam ſtatim de canibus nonnulla moneamus. Edidi in antiquitatibus meis Goslarienſibus (e) monumentum in eccleſia SS. Simonis & Iudæ poſitum, quod vulgo Mechtildi Henrici III Imperatoris filiæ adſcribunt. Quod licet cum hiſtoria illius ævi conſiſtere non poſſit, aperuimus tamen ibi conjecturam noſtram de Giſela Henrici III matre, eique lapidem argumentis quibusdam vindicavimus. Cum vero in iſto lapide etiam canis ad pedes Imperatricis conſpiciatur, faſſi tum ſumus, *quid canis in imo lapide ſibi velit, nobis adhuc eſſe incompertum.* At poſtea pluribus monumentis collatis, reperimus, canibus jam olim adeo delectatas eſſe principes perſonas, ut & monumentis imaginibusque ſuis eos appingi curarent. Inter imagines a Bucelino in hiſtoria Adelolfingica delineatas canem dextra geſtat Vtha Vxor Guelphi VI, (g) ſiniſtra Irmintruda uxor Gvelphi II, (f) in ſinu Irmintruda Welphonis I mater. (g) Quod imitati deinde ſunt principes, quibus ſæpius canes venaticos ſub equis currentes in ſigillis ſculpere in more fuit poſitum, eadem de cauſa, qua ſupra falcones eos in manu nonnunquam tenere diximus. In ſigillis Flandricis jam Robertum Betunienſem canem venaticum anno M CC LXV ſculpſiſſe (h) obſervamus, idemque deinde factitarunt Carolus Dux Burgundiæ, (i) qui totam venationem in ſigillo ſuo exhibuit, Maria ejus filia, (k) Maximilianus & Maria conjuges, (l) qui etiam patrem ſecuti venationem exhibuere in ſigillis, (m) Philippus Archidux Auſtriæ. (n) Præterea

4) QVID SIBI VELINT CANES, AVES, FLORES IN SIGILLIS.

a) *de numis bracteat. orig. p. 44.* b) *de num. bracteat. orig. p. 27.* c) *lib. 2. c. 18. n. 6. p. 147. de R. D.* d) *lib. 1. p. 66.* e) *p. 404.* f) *p. 383.* g) *p. 363.* h) *Vred. p. 48.* i) *Id. l. c. p. 94. 99.* k) *p. 101.* l) *p. 104. 107.* m) *p. 108.* n) *p. 130. 135.*

terea in iisdem sigillis sæpe capellas & hœdos arbusta depascentes, spicas agros replentes, flores succrescentes, aviculas aliasque id genus res deprehendimus, quibus quid significatum voluerint isti comites, non temere conjeceris, nisi forte de fertilitate regionum deque rei pecuariæ ubertate velis interpretari.

PRINCIPES ETIAM STANTES EXHIBENTUR.

XXXII. Hæc de equestribus sigillis Principum jam sufficiant, quæ quamvis seculis X & sequentibus sint frequentissima, non desunt tamen & alia, in quibus & Principes stantes se sistunt, quorum utpote non ubivis obviorum aliquot exempla hic dare, operæ pretium putamus. Primum igitur Boleslai II Ducis Silesiæ diplomati anno M CCC XLI exarato appensum ex Io. Go. Milichio (a) profert Rev. Dominus Fridericus Lucæ, (b) cujus hic verba iconis loco repetemus: Das an diesem diplomate hangende Insiegel ist in grünes Wachs gedrücket/ daran um den Rand gelbes Wachs/ von ungemeiner Grösse. Mitten darinn stehet abgebildet Hertzog Boleslaus II in vollen Kyraß/ und hat darüber/von oben her/biß auff die Knie einen Pantzer. Auffm Haupt trägt er einen Helm/ der das Angesicht bedecket und auff demselben einen breiten Huth/ mit einem auffgestützten Feder-Busch. Zu beyden Seiten siehet man einen Thurm/ und soll der zur rechten Schweidnitz/ der zur lincken das Schloß **Fürstenberg** bedeuten. Wiederum hält er in der rechten Hand ein bloßes Schwerd/und in der lincken Hand ein kleines Schildlein/ darinnen ein auffgerichteter Adler stehet/ als das Schweidnitzische Stamm-Wapen. Inscriptionem etiam, cum illam ipsi diplomati subjecerit laudatus Dominus Frider. Lucæ, hic exhibeo hunc in modum conceptam: ✠ S. BOLCONIS DI. GRA. DVCIS. SLE. ET DNI. DE FVRSTEBHG. Addimus & alterum (*) Woldemari Marchionis Brandeburgi & Lusatiæ, quod e diplomate anni M CCC LXX delineavit Antonius Weckius (c) Habes & hic Woldemarum Marggravium stantem tunica stellis picta, supra quam pallium per humeros volitat, indutum, dextraque vexillum, sinistra scutum, utrumque aquila Brandenburgica insignitum, tenentem, cum titulo: ✠ S. WOLDEMARI. DEI. GRACIA. MARCHIONIS. BRANDEBVRGENSIS. Accedat & illud, cujus jam in Antiquitatibus nostris Goslariensibus copiam exhibuimus, (**) Ottonis & Henrici Comitum Ascariæ principumq; de Anehalt anno M CC LXVII sub tutela matris Mechtildis adhuc viventium. In cujus medio animadvertimus turrim, cui insistit scutum eorum gentilitium divisum, ex alteraque parte aquila, ex altera quatuor trabibus notatum, eique denuo imminet gonfanon tanquam scutorum umbraculum. Ex utroque latere adstant principes fratres togati & cincti, altera manu tenentes sive sceptrum, sive lilium, altera tangentes scutum cum perigraphe: ✠ S. OTTO. ➤ HẼRICVS COMITES DE ASCARIA. ➤. PRINCIPES DE ANEHALT. Meretur etiam cum his conferri sigillum Meinheri Burggravii Misnensis a Weckio (d) delineatum, in quo stat Burggravius, dextra vexillum, sinistra scutum, utrumque cruce Andreana signatum tenens, cum titulo: ✠ SIGILLVM. MEYNHERI. BVRCRAVII MISNESIS.

QVID SIGNIFICENT TVRRES IN SIGILLIS?

XXXIII. In his itaque sigillis præcipue notari merentur turres, quas medio ævo nonnunquam in sigillis, at frequentius in numis bracteatis ostentabant principes. Quod quo consilio fecerint, eleganter explicavit Summe Rev. Dn. Io. Andr. Schmiedius (e) Abbas Mariævallensis: *In numis bracteatis* (adde & sigillis) *quos inferior ætas nobis reliquit, ut haberemus subinde novam materiam vel crucem, quæ eruditos exerceat, nihil frequentius est, quam ut personæ vel seculares vel ecclesiasticæ insideant vel sellæ vel arcui sive ponti inter duas TVRRES posito, ad indicandam majestatem, dominium & potentiam, quam in quibusdam regionibus, quorum characteres sunt TVRRES, habuere.* Cujus etiam sententiæ suffragatur Cl. Schlegelius (f) observans præterea, turres istas plerumque notare metropoles, aut arces præcipuas, in quibus sedem principes collocarunt. Sic in sigillo Silesiaco supra a nobis descripto per turres intelliguntur Schweidnicium & Furstenberga, in Anhaltino altero aut Aschersleibia aut arx Ascaniensis Anhalt. Idem Dominus Schlegelius discedit a conjectura Cel. Domini Tenzelii, (g) qui arces ac turres in numis Moguntinis Conradi, Christiani & Aribonis de munitionibus urbis refectis ac instauratis explicaverat, eique opponit alia numismata Coloniensium,

a) *differt. de constit. &c. Bolconis II Ducis Siles. Svidn. p. 6.* b) *atr. Princip. part. 4. c. 10. p. 1381.* *) *TAB. X. n. 6.* **) *TAB. XVII. n. 6.* c) *Part. II. Chron. Dresd. tit. 1. p. 162.* **) *TAB. X. n. 6.* d) *Part. II. Chron. Dresd. tit. 1. p. 158.* e) *differt. de num. cathedral. p. 5.* f) *diss. de num. Isenac. p. 13.* g) *diss. de numis Mogunt. p. 5.*

niensium, Treverensium, aliorumque Antistitum, in quibus itidem turres apparent, de quibus dici non possit, quod in refectarum munitionum memoriam cusa sint. Sed non contemnenda mihi videntur ea, quæ in hanc rem scribit Cl. Olearius: (a) *Dn. Tenzelius, inquit, Archiepiscopo Moguntino hunc tribuit nummum, qui TURRES additas non inepte explicat in memoriam simul Erfordiensium murorum (teste historia) ab ipso reparatorum, dum dicat fuisse hunc nummum singularem. Id quod Cl. Schlegelius explodere studet argumentis a ruditate seculi & aliis hoc loco non sufficientibus hinc inde desumtis. Ipso autem meliora non docente, statuimus, non absurdum, aut impossibile esse, nummos quosdam bracteatos usuales etiam simul esse memoriales, sicuti & alii in memoriam conflati solidi.*

XXXIV. Sigilla hæc tamdiu in usu fuere, donec hominum semper ad mutationem proclivis genius aliud excogitaret sigillorum genus, nec splendore, nec elegantia cum antiquis comparandum. Cum enim antea equestri habitu incedere viderentur, postea omissa imagine sua, sola gentilitia scuta ceræ imprimere consveverunt. Quo tempore id primum factum sit in Germania, non facile dixerim, id vero habeo compertum, seculo XIII & sequentibus hunc morem præcipue invaluisse. Certe in Anglia scriptores chronographi etiam annum, quo hæc sigilla primum inventa fuere, accurate signarunt. Ita enim Dugdalus in Antiqvit. Warwicensib. sub anno M CCC LXV: *post captionem Iohannis Regis Franciæ, Domini atque Generosi, relictis imaginibus equitum, in sigillis posuerunt ARMA SUA in parvis scutis.* Quæ licet ad Germaniam haut spectent, vel eo tamen nomine videntur notatu digna, quod ex iis possimus conjecturam capere, apud Germanos ejusmodi sigilla primum invaluisse ac jam seculo XIII ineunte in usu fuisse, a quibus deinde ad alias regiones transierunt. Vnam enim gentem in ejusmodi rebus alteram plerumque imitari, notum est & provocatum. Nec tamen putandum est, eandem statim ubique sigillorum hujusmodi rationem fuisse. In antiquioribus symbolum gentilitium non scuto, sed toti orbi inclusum est. Idque præcipue in sigillis Ducum Brunsvicensium jam seculo XIII factum video. Profert Dn. Tenzelius (b) diploma Ottonis Ducis de Brunsvic anno M CC XXXIV ad monachos & moniales Northeimenses directum, cujus sigillum ex veteri libro copiali ita describitur: *Hujus privilegii sigillum est rotundum impendens de facco in serico. In cujus circumferentia stat scriptum literis capitalibus: Sigillum Ottonis Ducis de Brunswich. In medio vero stat leo habens caput & caudam elevatas & pedes extentos.* Ejusdem generis est sigillum Heinrici, Henrici Filii, appensum anno M CCC LI diplomati Walkenredensi, quod ita describit Maderus: (c) *In Sigillo est leo magnus gradiens. In perigraphe sigilli:* SIGILLUM HENRICI DEI GRATIA. DUCIS BRUNSWICENSIS ET CETERA. Cum vero horum neuter ipsum typum delinearit, sistimus tibi ejusdem commatis sigillum (*) Henrici Mirabilis diplomati Richenbergensi anno M CCC XVI appensum, ac contrasigillo munitum. In illo hæc perigraphe circa leonem observatur: ✠ SIGILLUM HINRICI. DUCIS DE BRUNESWIC. Vt omittam bina alia, licet paulo minora, Alberti & Magni Ducum Brunsvicensium, alterum anno M CCC I, alterum M CCC XLV usurpatum, quorum ectypa curiosus Lector inveniet in *Illustri Examine scripti Senatus Brunsvicens.* (d) Vt adeo ejusmodi sigilla veluti propria huic celsissimæ Domui fuisse videantur. Quod eo probabilius est futurum, si addideris tres numos bracteatos, unum Henrici Leonis, alterum Hainrici, nescio cujus, (forte ejusdem Mirabilis, cujus sigillum descripsimus,) tertium Ottonis de Luneburg, sive sit Otto puer, sive Otto IV Imperator, quos descripsit Cl. Olearius. (e) In quibus omnibus non minus ac in sigillis nostris leonem eodem fere habitu expressum animadvertes, quo Brunsvici apparet in colosso Henrici Leonis.

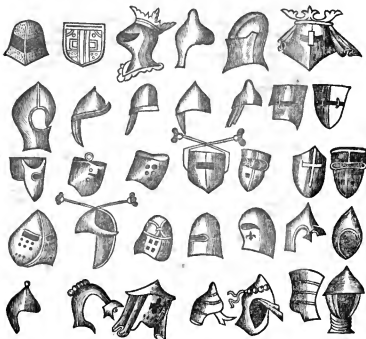
Sigilla Principum cum solis scutis gentilitiis.

XXXV. Nimis forte prolixum foret, omnia hic recensere sigillorum, insignibus gentilitiis ornatorum, genera, tam a se invicem diversa, ut eorum vix numerus iniri posse videatur, si minuta quævis spectare velimus. Licebit itaque præcipua saltem hic nominare. *Primo* igitur haut pauca supersunt sigilla, in quibus præter galeam cimeriis suis ornatam nihil apparet. Tale est illud Heinrici, Alberti filii Landgravii Thuringiæ, a Cl. Schlegelio depictum (f) vulgo Heinrichs ohne Land/ in quo sola galea apparet, præferens cornua bubula in interiorem partem conversa. Tale etiam sigillum IUDICIS ET CONSERVATORUM PACIS

Varia horum sigillorum genera.

a) *Spicil. 1. antiqvit. n. 18. p. 13.* b) *dial. menstr. anno 1692. p. 198.* c) *antiqvit. Brunsf. p. 269.* *) *TAB. XI. n. 3.* d) *quæst. 8. p. 175.* e) *spicil. 2. antiqvit. n. 1. 3. 4.* f) *de vet. Cell. p. 72.*

GENERALIS Per THVRINGIAm a Domino Tenzelio (a) prolatum. Talia porro sigilla Gunteri Comitis de Kevernburg & Guntheri Comitis de Schwarzburg e diplomate anni M CC XLIX ab Antonio Weckio (b) depicta, quorum in altero galeæ insistit ramus novem foliorum, in altero pecten & ramus decem globulis ornatus. Inscriptiones ita se habent: ✠ SIGILLV COMITIS. GVNTERI. DE. KEVERNBERC. & ✠ SIGILLVM. COMTIS. GVNTHERI. DE. SVARXBVRC. Nos diversas saltem galearum formas hic ex pluribus sigillis colligere juvat.

Secundo observari meretur, dari sigilla, (*) in quibus solum scutum gentilitium sine galeis earumque cimeriis conspicitur. Quorum exempla cum sint innumera, hic non quærimus. Tertio loco ponimus sigilla ea, (**) in quibus galeæ scutis obliquis insistunt, suis cimeriis exornatæ. Quarto triangularia sigilla, in quibus insignia absque galeis & cimeriis se offerunt. (†) Quinto sigilla ovalia, in quibus nec scutum nec galea, sed solæ illæ imagines, quibus insignium loco utuntur, apparent. Sic in sigillo Hoyeri (††) Comitis de Valkenstein apparent tres falcones volantes, cum lemmate ✠ SIGILL COMITIS HOIGERI DE VALKENSTEIN. Vltimo denique loco ea respicimus, in quibus galea apparet, cui tamen non cimeria familiæ isti gentilia, sed rosæ, flores, rami, aliæque ejusmodi res insistunt. Id quod etiam in ipsis sigillis equestribus nonnunquam observatur, veluti in sigillo Friderici Marchionis, ut se vocat, de Dresden, apud Antonium Weckium, (c) in quo Marchio loco cimeriorum florem nescio quem galeæ infixum gestat. Ad quæ genera cetera omnia facile retuleris, cum vix aliam armorum dispositionem apud antiquos in sigillis sis observaturus.

XXXVI.

a) *biblioth. curios. anno 1704 p. 1705. sq.* b) *Part. II tit. 1. Chron. Dresd. p. 156.* *) *TAB. XII. n. 2. 8.* **) *TAB. XII. n. 10.* †) *TAB. XII. n. 12 p. 6. 7.* ††) *TAB. XI. n 4.* c) *Part. II. Chron. Dresd. Tit. 5 p. 93.*

INSCRIPTIONES IN SIGILLIS PRINCIPUM.

XXXVI. Vidimus hactenus imagines in sigillis Principum Comitumque conspiciendas. Oportunum erit etiam de inscriptionibus nonnulla notare. Cum vero de cruce, a qua ordiuntur, deque vocibus & formulis: *Sigillum, signum, subscriptio sigilli, Dei gratia*, aliisque jam supra actum sit, atque observatum etiam, magnam apud antiquos deprehendi titulorum simplicitatem, hic quidem nihil est, quod addamus amplius. Potius ut generalem hic veluti ideam inscriptionum demus, apud antiquos, illæ cruce solum, nomine & dignitate absolvebantur, hoc modo: ✠ WAIMARVS PRINCEPS. ✠. ADELBERTVS COMES. Mox addebatur formula *Dei gratia*. ✠ FRITHERICVS DI̅ GRA PALATINVS COMES. Porro accedebant provinciæ, e. g. ✠. HENRICVS DEI GRA DVX BAWARIE ET SAXONIE. Denique & voces *secretum, sigillum*, aliæque hujus generis sunt admissæ, licet eas & antiquiora nonnulla sigilla præferant. Id vero non possum non monere, dari sigilla, quorum in perigraphis etiam cognatorum fiat mentio, quod cum ad restituendam eorum genealogiam plurimum faciat, nonnulla hic exempla congerere consultum putamus. Sic Conradus Landgravius Thuringiæ, is, qui postea Magister Ordinis Teutonici est renunciatus, anno M CC XXIX in literis Reinhardisbrunensibus sigillo suo hæc inscripsit: SIGILLVM CVNRADI FRATRIS THVR. LANDGR. (a) Heinricus, Alberti Landgravii Filius, vulgo Heinrich ohne Land/ anno M CC LXXIV hac perigraphe in sigillo usus est: S. HEINRICI FILII ALBERTI LANTGRAVII THVRINGIE. (b) Ne vero solos principes, ad quos provinciarum regimen non pervenit, hunc morem observasse putes, etiam iis, qui provinciis præfuerunt, hoc solenne fuisse deprehendimus, e. g. Carolo Bono, Comiti Flandriæ, qui hanc perigraphen adhibuit: S. CAROLI COMITIS FLANDRIE ET FILII REGIS DATIE, (c) Balduino, cujus anno M CXCIV hic est titulus: ✠. BALDVINVS FILIVS MARCHIONIS NAMVRCI COMITIS HANOIE, (d) Gvidoni, anno M CC XLV ita se vocanti: S. GVIDONIS DE DAMPETRA FILII COMITISSE FLANDRIE ET HAINOIE, (e) Philippo Duci Burgundiæ, cujus sigillo anno M CCC LXXXIV ita inscriptum: ✠. SIGILLVM PHILIPPI FILII REGIS FRANCORVM DVCIS BVRGVNDIE. (f) Idque etiam factitarunt sequioris sexus Principes, veluti Margaretha Filia Balduini Imperatoris Constantinopolitani, cujus sigillo anno M CC XXV hæc insculpta: ✠. S. MARGARETE SORORIS COMITISSE FLANDRENSIS. (g)

SIGILLA PRINCIPUM FOEMINARUM.

XXXVII. Progredimur jam ad sigilla Principum Fœminarum, quæ iterum non ejusdem generis invenimus. De equestribus earum sigillis jam ante diximus, quæ tamen iis solummodo Principissis propria esse observavimus, ad quas provinciarum hæreditas fuit devoluta. In Germania vero, ubi hoc jus paulo parcius valuisse constat, non temere reperies Principem fœminam, quæ se equo insidentem in sigillis ostenderit. Antiquiore ævo plerumque sellæ insident, palliatæ, id quod apparet ex sigillo oblongo Sophiæ Landgraviæ Thuringorum, in quo hæc Princeps elegantiori sedili insidens dextra lilium præfert, cum perigraphe: ✠. SOPHIA LANTGRAVIA. Quod sigillum diplomati Georgenthalico anno M CCXXIV appensum eleganter delineatum exhibet Dominus Tenzelius. (h) Tale etiam est sigillum Elisabethæ Landgraviæ, quod ita describit laudatus Tenzelius: (i) *Elisabethæ sigillum exhibet eam sedentem, utroque brachio extenso, & dextra manu galeam Thuringicam, sinistra scutum cum leone tenentem hac perigraphe:* ELIZABET. DEI. GRACIA. TERRE. THVRINGIE. LANTGRAVIA. Nec desunt tamen sigilla, in quibus stantes apparent illustres fœminæ. Tale jam exhibuit Cl. Schlegelius in Chronico Cellensi (k) Iuttæ Marchionissæ Misnensis, Thodorici viduæ, in quo stanti Principi & veluti ad luctum compositæ hæc addita est inscriptio: ✠ IVTTA DI GRA MARCIONISSA MISNENSIS. Hisce tribus quartum addimus ex Olivario Vredio (l) sigillum Margarethæ, in quo Comitissa inter duos leones stans dextra lilium præfert hoc lemmate: ✠. S. MARGARETE COMITISSE FLANDRIE ET HAINOIE. Quintum, quod hic locum inveniet, esto Agnetis Ducissæ Silesiensis & Schweidnicensis, appensum diplomati anno M CCC exarato. quod ex Millichii dissertatione de constitutione Bolconis Bolconis II Ducis Silesiæ, (m) ita

a) *Tenzel. bibliothec. curios. 1704. p. 1073.* b) *Schlegel. de vet. Cell. p. 72.* c) *Oliv Vred l. c. p. 10.* d) *id. p. 25.* e) *id. p. 40.* f) *id. p. 63. 65. 66. 67. 68.* g) *Id. p 35.* h) *biblioth. curios. anno 1704. p. 292.* i) *Supplem. 2. Hist. Gothan. p. 73.* k) *n. 31. p.* l) *de sigill. Com. Fl. p. 36.* m) *sect. 1. c. 1. §. 7. p. 13.*

describit Fr. Lucæ: (a) Das ungemeine grosse Insiegel samt dem titulatur (perigraphe ita se habet: AGNES. DEI. GRA. DVCISSA. SIL. DE FVRSTBEG. IN. SWYDNITZ. ET. IN. IAWOR.) in gelbes Wachs gedrucket/ præsentirt der Hertzogin Agnes Bildniß/ in der Gestalt des uhralten Frauenzimmers. Sie stehet auff einem steinern Gestelle/ so daß ihr Leib-Rock biß über die Fußsolen reichet. Denselben bedeckt von gleicher Länge von den Schuldern herab rückwerts ein Mantel/ beyde Hände hat sie gefalten/ gleichsam stünde sie in Andacht/ rings um das Oberhaupt hat sie eine gegreisselte und etwas erhabene Haube/ von der zu beyden Seiten die langen Haarlocken bis auf die Achseln gehen. Das gantze inwendige Feld/ darinnen sie stehet/ ist gleichsam gefenstert und mit Sterlein/ oder sind es Creutzlein/ besetzet. Zu ihrer rechten Hand liegt ein Schild/ darinnen ein Adler/ und über denselben ein Stück von einem Helm/ und über denselben noch ein Adeler/ welcher die Flügel empor schwinget/ gleichsam fertig zum fliegen. Lincker Seit stehet ein Schild angefüllet mit einem Schach/ und über denselben ein casqvet, mit einer herab hangenden Binde/ und auf denselben ein grösserer Huth/ auff welchen ein Busch Pfauen-Federn auffgestutzt. Und diese Schilde bedeuten das Schweidnitzische und Jaurische Wapen. Oben auff dem Rand des Insiegels zwischen dem Haupt der Hertzogin und der Titulatur, siehet man ein kleines Schildlein/ und in denselben einen durchgezogenen Strich oder Balcken. Davon machet Herr Millichius folgende Erklärung: *Adest præterea ad capitis sinistram partem alia insignium species, quam cum Austriaca Agnes fuerit, & aliquam similitudinem cum Austriæ armis habeat, ferme affirmaverim, Austriacorum esse, qui area rubra cum fascia alba medium dirimente utantur.* Hactenus elegantissimi sigilli elegans descriptio, cujus utinam typum quoque dare possimus! quod cum nobis non liceat, Lectori alia tria ejusdem generis delineabimus: Vnum Principis, bina Comitissarum. Primum (*) est Machtildis Principis Anhaltinæ, quæ anno M CC LXVII, una cum Volrado Halberstadensi Episcopo, ut & Ottone & Henrico Filiis ecclesiæ SS. Simonis & Iudæ Goslariensi restitutionem quandam advocatiæ Reinstedensis, a Fratribus de Wedestorp adhuc possessæ, confirmat. Sigillum hoc est rotundum, in eoque se sistit Mechtildis elegantissime vestita, pallio prolixo amicta, extenso utroque brachio, dextra tenens scutum gentilitium Anhaltinum, sinistra Brunsvicense. Ex utroque latere duæ turres conspiciuntur, ipsumque orbem intra binas corollas hæc ambit inscriptio: ✠ MECHTILDIS. DEI. GRA. COM. ASCH. ET. PRĪCEPS. DE. ANEHALT. Secundum (**) est Lutgardis, filiæ Henrici Comitis de Sladem, adhuc puellæ, diplomati parentis anno M CCC XXXIV appensum. In eo Lutgardis itidem stans exhibetur, dextra gestans scutum, cui leo Slademensis insculptus est, hoc lemmate: ✠ S. FILIE COMITIS DE SLADEM. Tertium (†) esto sigillum Margarethæ Dominæ de Waulaincour, quod exhibetur in probatione Genealogiæ Familiæ de Sohier. (b) Sistit se hic Margaretha coronata, sinistra avem, dextra cornu, aut aliud quidquam ejusmodi præferens, ad dextram stella, ad sinistram aranea conspicitur, cum perigraphe: MARG --- WAVLAINCOVR. Omnia, quæ adhuc vidimus, Principum fœminarum sigilla, ipsas earum imagines, sive sedentes sive stantes exhibent. At sequiore ævo imaginibus suis pepercere, earum loco substituentes insignia gentilitia, & quidem si innuptæ essent, insignia paterna, sin jam nupsissent, tum parentis, tum mariti. Plura ejusmodi sigilla penes me sunt, quorum bina iterum subnecto, alterum Sophiæ Abbatissæ, Gandersheimensis, in quo scutum Brunsvicense, alterum Sophiæ, Comitissæ Blankenburgensis, in quo non modo scutum Blankenburgense, sed & Woldenbergense apparet, cum hoc titulo: ✠ S. SOPHYE DE BLANKENBORG. Alia sigilla fœminarum Illustrium describit ὁ πάνυ Mabillonius, (c) in quibus jam stantes depinguntur cum caduceo in dextra, & libro in sinistra, jam equis insidentes, partim muliebri more, partim virili, jam avem tenentes, jam lilium, jam ramusculum floridum. Sane & hic

- - *Varium & mutabile semper*
fœmina.

OBSERVATIONES DE HARVM SIGILLIS.

XXXII. In his ceterisque Principum fœminarum sigillis pauca hæc observatione digna occurrunt:

1) quod

a) *arr. Princip. p. 4. c. 10. p. 1383.* *) *TAB. XII. n. 3.* **) *TAB. XII n. 5.* †) *TAB. XII. n. 11.* b) *p. 95.* c) *lib. 2. c. 18. n. 9. & 11. p. 148. 149. de R. D.*

i) **quod illæ plerumque se sistant habitu ad religionem composito & veluti orantes**, id quod ex sigillis Iuttæ Marchionissæ, Margarethæ Flandrensis & Agnetis Silesicæ ad oculum patebit.

k) Commune earum gestamen esse sive lilium, sive scutum gentilitium, datum id enim est fœminarum genio, ad flores gestandos, odoremque illorum hauriendum proclivi, quamvis etiam observem, in sigillis Comitissarum Flandriæ ab Olivario Vredio depictis vix quidquam aliud gestare illustres fœminas, quam Falcones, more istis temporibus frequenti, quippe quo ejusmodi aucupia, ut paulo ante monuimus, personis in dignitate constitutis, maxime erant in deliciis. Sed forte uberius hæc omnia explicata essemus habituri, si voto satisfieret Domini Tenzelii (a) ita scribentis: **Es wäre zu wünschen/ daß** Herr Schlegel einen Commentarium de sigillis fœminarum illustrium **schriebe/ deren** er viele in seinem grossen volumine insignium **abgezeichnet hat/ und durch guter Freunde Vorschub leicht mehrere bekommen kan.** Quo opere, ut literarium orbem augeat, cl. Schlegelium etiam nos sub finem hujus capitis pro amicitia nostra publice obtestamur.

CAPUT UNDECIMUM.

DE SIGILLIS NOBILIUM ET CIVITATUM.

I. Nobilium alii Milites, alii Famuli. Illi se ipsi vocarunt Dominos.
II. Nobiles sigilla sero adhibuere. Ea qualia fuerint?
III. Sigillum Hildebrandi de Goslaria expenditur.
IV. Sigilla civitatum varia.
V. Turres & Drvitutelares in sigillis civitatum.
VI. Sigillum Civitatis Leodiensis recentius esse probatur contra Baronium.
VII. Aliæ civitates in sigillis ad nomen alludere.
VIII. Sigilla civitatum Rhenanarum.
IX. Civitates multa insignia Principum suorum imitantur.
X. Sigilla civitatum secreta.
XI. Sigilla diversorum unius civitatis Weichbildorum.
XII. Treiberi schediasma de Civitatis Sigillis.
XIII. Sigilla Privatorum.

I.

PRoximos jam Principibus Comitibusque statuimus nobiles, de eorum quoque sigillis nonnulla commentaturi, quæ præcipue notanda videbuntur. Iam vero statim ab initio observamus, alios ex nobilium ordine *Milites*, Rittere/ alios *Famulos*, Knapen/ sive Knechte esse appellatos. Quod cum apud plerasque gentes olim fuerit usitatum, sola hic Meibomii (b) verba repetemus: *Sunt nostri equites* die Ritterschafft/ *Saxonibus* die ehrbare und gute Männer/ *a ministerio, quod ratione clientelæ Principibus debent* Knapen oder Knechte. *Ex his torque donati MILITES* Ritter/ *reliqui FAMULI vel SERVI appellati fuere.* Quamvis vero neutri quidquam habeant, quod magnam importet differentiam, ideo tamen hoc præmonendum fuit, ut constet, cur in quibusdam sigillis vox Domini occurrat, quæ in aliis ejusdem temporis familiæque desideratur. Nimirum video milites plerumque se ipsos vocare *Dominos*; ceteros vero nec ab aliis quidem hoc honoris titulo fuisse compellatos. Hinc frequentes in diplomatibus formulæ: **Ek Her Borchard de Lange/ gheheten van der Asseborg/ Ridder/ un we Borchard Dom Here to Halberstadt/ un Borchard de jüngste/ Broedere/ des vorbenomtem Ridders Söhne** etc. **Ek Her Borchard de Lochte/ Ridder van der Asseborg - - - - Mynen Brodere Her Borcharde dem langen van der Asseborg dem Riddere. Ek Her Hinrick und Hinrick geheten van Schwichelt** etc. NOBILIUM ALII MILITES, ALII FAMULI.

II. Frustra autem a me expectabis, ut antiquiora tibi Nobilium sigilla hic describam. Paulo serius enim privatos sigilla adhibere cœpisse, dudum observavit Ioachimus Vadianus: (c) *Et notandum est* (ita inquit) *veteres cartas privatorum hominum non appensis signis sigillisve, sed tantum ad nomina testium inscriptis confirmatas fuisse.* Hinc plura se mihi obtulerunt diplomata seculo duodecimo exarata, in quibus viri nobiles ad ecclesias & monasteria nonnihil se elargitos testantur, quæ tamen non ipsi, sed episcopi ordinarii, aut principes suis sigillis con- NOBILES SIGILLA SERO ADHIBUERE.

a) *l. c. p. 292.* b) *Scriptor. Germ. tom. 1. p. 413.* c) *lib. 2. de collegiis & monast. Germ. p. 32. ap. Goldast. tom. 3. Rer. Alam.*

EA QUALIA FUERINT.

confirmarunt. Ex quo vero propria sigilla usurparunt, duo præcipue eorum genera deprehendo, aut enim sigillis triangularibus, scuta gentilitia insculpere sunt soliti, aut, quod recentiore factum est ævo, eadem arma gentilitia sigillis rotundis & quidem ceræ plerumque viridi impressere, cujus rei cum plura ubique exempla extent, non est ut hic diutius illi immoremur.

SIGILLUM HILDEBR. DE GOSLARIA EXPENDITUR.

III. Sed quid statuendum erit de sigillo equestri Magistri Hildebrandi de Goslaria, cujus ectypon jam in Antiquitatibus nostris Goslariensibus ex diplomate Siffridi Hildesheimensis Episcopi anno M CC XCVIII ecclesiæ SS. Simonis & Iudæ concesso delineavimus? Fateor me hic hæsisse. Nondum enim poteram excogitare, quid in sigillo, non dicam nobilis, sed viri ecclesiasticis dignitatibus conspicui sibi velit eques cataphractus, cum in aliis ejusdem familiæ sigillis, quæ in iisdem antiquitatibus exhibui, nihil aliud reperiatur, quam insignia gentilitia. Sed jam expeditam rem habeo. Sistit enim hoc sigillum S. Martinum equitem pallii divisi partem pauperi exhibentem, quod apparebit dilucidius, si quis illud cum sigillo Vltrajectinorum conferre voluerit, ubi S. Martinus eodem schemate depingitur. Cum vero S. Martino usus sit Volcmarus noster, non facile dixerim. At quis seculi istius religionem ignorat?

De Sigillis Civitatum.

SIGILLA CIVITATUM VARIA.

IV. Plura sigillorum genera a civitatibus adhibita reperimus, quas a seculo demum XII usurpasse sigilla, censet Mabillonius. (a) Alia enim usurparunt civitates Imperiales, alia municipales, alia senatus, alia Burgenses. Sæpe etiam una eademque civitas in plures Weichbildos seu curias distincta totidem etiam sigilla habuit. De singulis igitur aliquot exempla in sequentibus paragraphis sumus prolaturi.

TURRES ET DIVI TUTELARES IN SIGILLIS CIVITATUM.

V. In eo igitur omnes fere civitates antiquitus consensisse video, quod sigillis majoribus impresserint aut *turres*, vel *castella*, aut *divos tutelares* aut utrumque. Quemadmodum enim turres commune civitatum symbolum, ita Divi tutelares veluti differentiæ specificæ locoerant, quibus a ceteris se distingvebant. Luculentissimum jam exemplum hujus rei sigillum Goslariæ nostræ exhibuimus in *Antiquitatibus Goslariensibus* & in peculiari Dissertatione *de Divis tutelaribus antiquæ Goslariæ*, quod ob elegantiam hic repetimus:

Habes

a) *lib. 2. c. 18. n. 9. & 11. p. 148. 149. de R. D.*

Habes hic mœnia civitatis nostræ, porta elegantiore atque aliquot turribus distincta, inter quas eminent duo sancti, quos inscriptiones in manibus gestatæ SS. Simonem & Iudam Apostolos esse indicant, utpote antiquos, ut e numis aliisque monumentis probavi, civitatis nostræ tutelares. Perigraphe his concepta verbis est: ✠ SIGILLVM BVRGENSIVM IN GOSLARIA. Huic geminum est sigillum civitatis Quedlinburgensis, (*) in quo itidem mœnibus inter duas turres insistit S. Servatius Quedlinburgensium patronus, cum perigraphe: SECRETVM CIVITATIS QVEDELINGEBORCH, aliudque majus, ejusdem quidem generis, hac tamen perigraphe notatum: SIGILLVM BVRGENSIVM IN QVEDELINGEBVRCH. Eodem pacto Treverenses S. Petrum, Gothanos S. Gothehardum Hildesiensium Episcopum, (a) Ienenses & Ordruffenses S. Michaelem Archangelum, (b) Isenacenses & Bambergenses S. Georgium, (c) Fuldenses S. Bonifacium, (d) Coburgenses S. Mauritium, (e) Saalfeldenses S. Iohannem Baptistam, (f) alias civitates alios patronos in sigillis adhibuisse constat, quod tam est notum provocatumque, ut res omni careat ambiguitate. Atque hic denuo cum sigillis conveniunt numi bracteati, de quibus Otto Sperlingius: (g) *Patroni*, inquit, *Ecclesiarum & urbium sæpius in numis apparent* χϑὶς ἢ πρῶτον *percussis, ut ex variis hodiernis numis demonstrari posset, si opus esset. Neque enim mos ille ubique desiit, viget adhuc, inprimis ubi pontificia religio animis, ibi numis, quoque insidet.*

SIGILLVM CIVITATIS LEODIENSIS RECENTIVS ESSE PROBATVR CONTRA BARONIVM.

VI. Omnium, quæ ejusmodi Divos tutelares præferunt, sigillorum notatu dignissimum est Leodiense, quippe quo non solum vanam fiduciam in Sanctorum meritis locatam, verum etiam Romanæ ecclesiæ venerationem & cultum civibus testatum esse voluit Humbertus, qui primus eis hoc sigillum dedisse fertur, cum ossa S. Lamberti transtulisset Leodium. Describunt id Miræus, (h) Molanus (i) Bucelinus (k) Pallatius (l) aliique plures. Sed cum maximos in eo triumphos agat Baronius, (m) ejus potissimum verba audire juvat: *S. Humbertus Leodiensis episcopus inter alia monumenta, quibus suam ecclesiam illustravit, illud quidem edidit haut mediocris gloriæ & utilitatis, quo posteris omnibus bene voluit esse consultum, ne fidem catholicam, quam purissimo e latice haustam bibissent, aliquando novatoribus suadentibus, permutarent. Quo igitur subditos in catholicæ fidei observantia & S. Romanæ ecclesiæ obedientia, a qua sanctum evangelium accepissent, cultu perpetuo firmiter contineret, & posteris eodem vinculo obligaret, tradidit publicum sigillum urbi S. LAMBERTI MARTYRIS IMAGINE sculptum, atque hujusmodi inscriptione notatum:* SANCTA LEGIA ROMANAE ECCLESIAE FILIA. Hæc Baronius, invenisse se putans, non quod pueri in faba. Quemadmodum enim huic παντομανοῦντι annalistæ nihil est solennius, quam revocato Gibeonitarum astu novis antiquitatem induere, ita & Germanicarum ecclesiarum subjectionem antiquissimam facturus, sigillum nobis finxit antiquum, quod procul dubio est recentius. De illo jam non disputabo. Abunde enim a viris doctissimis est demonstratum, Germanorum ecclesias ante S. Bonifacii adventum sui juris fuisse ac papam Romanum non magis, quam Antiochenum aut Alexandrinum patriarchas suspexisse. Id modo notare convenit, sigillum istud, quod tantopere commendat Baronius, longe recentioris ævi esse. Omnes enim, qui hanc S. Lamberti translationem descripsere, quorum præcipuus videtur Auctor coætaneus apud Surium, (n) nihil de hoc sigillo dicunt, unde miror, ex quo fonte id post tantum temporis intervallum hauserit Molanus, quem Baronius exscripsit. *Deinde* non temere reperies isto ævo hanc urbem Legiam, sed semper Leodium vocari. *Tertio* res est omni exceptione major, Episcopos sub Francorum Regibus jura territorialia non exercuisse, atque adeo non integrum fuisse S. Humberto, tali sigillo ornare civitatem Leodiensem, quippe quod Francorum potius Reges decuisset. *Quarto* in confesso est, seculo VIII ineunte, quo translatio S. Humberti facta est, (o) sigilla multo fuisse rariora, quam ut iis uterentur civitates. Sane enim cum

*) *TAB. XIV. n. 7. & TAB. XVI. n. 2.* a) *Tenzel. Supplem. 2. Gothan. p. 24.* b) *Beier Geogr. Ieneus. c. 6. p. 88.* c) *Olear. Syntagm. Rer. Thur. p. 60.* d) *Ex Brower. antiquit. Fuldens. Sagittar. gentilism. Thur. l. 3. c. 25. p. 330.* e) *Cum in insignibus Coburgensibus solum caput conspiciatur, quale etiam in sigillis Friderici strenui occurrit, alii id vocant caput æthiopis, alii caput ipsius Friderici Principis, a quibus tamen discedens Hænnius Chron. Coburg. part. 1. p. 129. S. Mauritium Coburgensium Patronum intelligere mavult.* f) *Sagittar. gentilism. Thur. l. 3. c. 25. p. 330.* g) *de num. bracteat. Orig. p. 9. 10.* h) *Annal. Leodiens.* i) *indic. SS. Belg. & in natal. eorum d. 3. Novembr.* k) *Germ. S. part. 1. p. 36.* l) *tom. 1. de gest. pontif. p. 340.* m) *ad ann. 699. p. 633. Tom. 8.* n) *d. 3. Novembr. p. 14.* o) *anno 710. Hunc annum contra Bucherium defendit Olivar. Vred. Flandr. Christian. p. 285.*

nondum civitates administrarent consules & senatus, qui mos sub Imperatoribus demum Saxonicis Salicisque obtinuit, sed Comites, Duces, missique Dominici, ab his quoque, non vero a civitatibus, chartas publicas expediendas fuisse sequitur. Cui usui itaque fuisset sigillum a S. Humberto datum? quid sigillo opus, ubi chartarum expediendarum non conceditur potestas? *Quinto* aliæ civitates ante seculum XII propriis sigillis, Mabillonio (a) teste, usæ non fuerunt. Cur ergo soli cives Leodienses ejusmodi prærogativa essent gavisi? Quæ argumenta si quis paulo accuratius considerarit, non dubito, quin mecum hoc sigillum multo recentius sit crediturus. Laudo itaque Olivarii Vredii (b) judicium ac candorem, qui cum in sigillis antiquis non mediocriter esset versatus, hoc Leodiense tam antiquum venditare noluit, sed fa[...] saltem de ea re esse meminit. **Sed valeat cum suis strophis Baronius.**

ALIÆ CIVITATES IN SIGILLIS AD NOMEN ALLVSERE.

VII. Aliæ civitates, quibus ista superstitio minus fuit in deliciis, ejusmodi adhibuere in sigillis imagines, quæ nomen quodammodo ejusque etymon referrent. Dudum id observavit B. Rhenanus: (c) *Solenne fuit plerisque civitatibus, ut insignia effingerent ad* SVVM QVÆQVÆ NOMEN *in propria lingua alludentes.* Cur adstipulatur Beatissimus Spenerus: (d) *In Civitatum*, inquiens, *clypeis nihil frequentius, quam* FIGVRÆ PARONOMASTICÆ. Multa extant hujus rei exempla. Ipse laudatus Spenerus profert Mulhusam, quæ ferrum molendinare, Isnam, quæ soleam equinam, Monachium, quod monachum, Schafhusam, quæ ovem, Bernam, quæ ursum sigillis inprimere consveverint. (*) Quibus Cl. Olearius (e) addit Magdeburgenses, qui virginem burgo, seu castello insistentem, Anerspergenses, qui urum in monte gradientem, Sternbergenses, qui stellam in monte, Hennebergenses, qui gallinam in monte insignium loco habuere, ac denique ipsos Arnstadienses, quorum in sigillo antiquo aquila (veteri Franconica dialecto Arn vocata) inter turres urbis volitat, hac perigraphe: ✠ SIGILLVM ARINSTETENSIS CIVITATIS. Eandem rationem & aliæ civitates sibi putarunt ineundam, veluti Argentina, quæ rubram stratam in albo scuto, Bienna, vulgo Biel/ quæ securim, Eimbeca, (**) quæ præter turres istas leonemque amnem etiam per portam defluentem, Francofurtum ad Oderam, quæ Gallum, Antwerpia, quæ tanquam vocaretur Handwerpen binas manus in sigillis exhibuit. Nos exempli loco tibi depingimus sigillum oppidi Scheppenstedensis, (†) (f) cui, quod aliæ magno sæpe ambitu frustra affectant, invitæ fama beneficium hoc obtrusit, ut volet per ora virum. Habes hic navem, ut scias, unde nomen sit oppido natum, cui insistit leo, cum hac perigraphe: SCHEPPENSTEDE.

SIGILLA CIVITATVM RHENANARVM.

IIX. At Rhenanas civitates haut parum hac in re ab aliis discrepasse video, quippe quarum sigilla quo simpliciora sunt, eo majorem præ se ferunt antiquitatem. Observavit id jam Iacobus Curio, (g) qui ex hisce insignibus admodum simplicibus Francos iis imperasse colligit, ita inter alia locutus: *Franciæ Ducum imperio, ut annales referunt, circa hæc tempora subjectas fuisse Rhenanas civitates, clypeorum signa, quæ adhuc ferunt, non obscure indicant. Agrippinates in militaribus signis suis acies triangulares, parum a Wirzburgensibus aciebus discrepantes, initio habuerunt. Ceterum ubi Magorum corpora accepissent, acies mutatæ eis sunt in tres coronas, servato* FRANCORVM COLORE ALBO ET RVBRO. *Sic suis signis Francos aliquando se Moguntini, Wormatienses, Spirenses, Argentoratenses & multi alii testantur. Moguntia duas rotas albas in rubro folio, Spira Conradinam id est* FRANCICAM *Ecclesiæ structuram in folio albo. Argentoratum rubram stratam in albo.* Hactenus curiosa Curionis conjectura, quæ non videtur de nihilo esse. Sane enim si tres coronas Colonienses, turres Spirenses, rotas Moguntinas exceperis, quas recentiore ævo constat accessisse, nihil poterit excogitari his sigillis antiquius, nihil Francico scuto, quod Wurzburgenses episcopi retinuere, similius.

CIVITATES MVLTÆ INSIGNIA PRINCIPVM IMITANTVR.

IX. Nec id quoque videtur hic prætereundum, multas civitates in sigillis suis sequi insignia suorum principum, quippe a quibus eorum usum accepisse præsumuntur. De numis suo tempore cusis jam id animadvertit Georgius Agricola. (h) Cum vero inter numos & sigilla magnam ostenderimus esse affinitatem, de hic quoque idem videtur statuendum. Plerasque

a) *lib. 2. c. 18. n. 11. p. 149.* b) *Flandr. Christian. p. 285.* c) *lib. 3. rer. Germ. p. 150.* d) *Op. Herald part. general. c. 9. n. 10. p. 365.* *) *TAB. XVI. n. 1.* e) *Histor. Arnstad. cap. 2. p. 9.* **) *TAB. XVI n. 5.* †) *TAB. XVI. n. 4.* f) *Exam. illustr. script. Brunsvic. civit. quæst. 8. p. 172.* g) *epist. de orig. Francor. f. 170.* h) *de pretio metallor. & monet. p. 268.*

rasque sane civitates imperiales aquilam sigillis suis præcipue secretis imprimere olimque id fecisse, experientia docet. E municipalibus civitatibus, tantum non omnes illæ, quæ unquam in Ducum Brunsvico-Luneburgensium ditione fuerunt, leonem In sigillis circumferunt. (*) Id quod Scheppenstedensium, Scheningensium, Lotharienlium, Sesensium, Northeimensium, Gottingensium, Hanoveranorum, Mundensium, Vslariensium, Mœringensium, Dransfeldensium, Pattensensium, Eimbeccensium, Osterodensium, Bodenwerteranorum, Duderstadensium & Luneburgensium inductis exemplis probatum ivit Celsissimus Examinis illustris Auctor. (a) Possem id civitatum quoque Marclicarum, Saxonicarum, aliarumque municipalium exemplo probare, nisi res omnibus esset in propatulo.

SIGILLA CIVITATUM SECRETA.

X. Diximus jam supra, non unius generis in una eademque civitate adhibita esse sigilla, aliaque Burgensium, alia senatus, alia authentica, alia secreta, alia sigilla ad causas, imo tot sigilla fuisse recepta, in quot curias seu Weichbildos civitas descripta fuerir. De quibus tamen omnibus cum certæ regulæ suppeditari vix possint, id modo notare consultum putamus, sigilla secreta civitatum potissimum cœpisse seculo XV. Quod perspicuum erit ex hac Sigismundi Cæsaris constitutione: (b) Eine jegliche Reichsstadt soll zwey Insiegel haben/ das ein soll besonder das Reich angehören/ und das heist sigillum secretum, darum daß man diß mit versiegelt/ das heimlich in dem Reich gehöret zu thun/ als ein Reichsstatt der andern schreiben würdt in des Reichs Sachen: Das ander Insigel soll der Stadt Zeichen haben/ und damit soll man der Stadt Sachen siegeln und des Reichs Sachen. Quod tamen non usquequaque observatum esse multis exemplis compertum habeo, plures siquidem civitatum Imperialium tabulas vidi, sigillis secretis communitas, quæ tamen nullas res imperium spectantes continuere.

SIGILLA DIVERSORUM UNIUS CIVITATIS WEICHBILDORUM.

XI. Ceterum si sigillorum a diversis unius civitatis curiis adhibitorum exemplum reqviris, adeundum tibi erit sæpe laudatum Examen illustre, (c) ubi quatuor Weichbildorum Brunsvicensium sigilla antiqua delineata videbis. Cum enim in quatuor regiones magna ista urbs quondam descripta fuerit, quarum singulæ suo jure usæ sunt, totidem etiam sigillis se distinxere. (**) Primum exhibet leonem gradientem cum anchora in pectore & perigraphe: NEWEN. STADT. Secundum Leonem ejusdem generis cum rota in pectore & perigraphe: HAGEN. Tertium leonem colosso insistentem cum titulo: SACK. Vltimum denique leoninum duntaxat caput, cui circumscriptum: ALTE. WEIG.

TREIBERI SCHEDIASMA DE CIVITATUM SIGILLIS.

XII. Ne tædium lectori pariamus, hic quidem subsistimus, plura de civitatum sigillis desiderantem ablegantes ad Cl. Treiberi, Rectoris Arnstadiens. Schediasma *de nonnullis judiciorum civitatumque insignibus ac sigillis*, (d) quod a Cl. Oleario laudari video, licet mihi diligentissime quærenti ejus copia nondum facta sit.

SIGILLA PRIVATORUM.

XIII. Privati licet jam antiquitus donationes suas personis ecclesiasticis collatas in chartas referrent, sigilla tamen aut nunquam, aut rarissime adhibuerunt. Testantur hoc tot traditiones Fuldenses a Pistorio editæ, testantur chartæ Alamannicæ a Goldasto collectæ, in quibus nulla sigilli mentio. Nec in autographis ullum reperiri sigilli vestigium, testis *αὐτόπτης* est Ioachimus Vadianus, cujus verba jam supra attulimus. Verum a seculo XIIII, quo primum privati sigillis uti cœperunt, suo quisque animo obsecutus est, insculpsitque quicquid lubuit. Hic caput quoddam, ille animal aliquod, iste sanctum quendam, alius supellectilem domesticam, alius aliud. Tædiosum enim esset, tot ingeniorum male curiosorum recensere *εὑρήματα*.

CAPUT DUODECIMUM.

DE

SIGILLIS PONTIFICUM, CONCILIORUM ET CARDINALIUM.

I. Sigilla Pontificum triplicia.
II. Pontifices primo solum nomen bullæ inscripserunt.
III. Leo IX & antiquas bullas retinuit & novas invenit.
Victor II sua imagine signavit.
IV. Postea SS. Petri & Pauli capita constanter bullis impressa.

 A quo

*) *TAB. XVI. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9.* a) *quæst. 8. p. 172. 174.* b) *lib. 2. c. 16.* c) *l. c. p. 177.* **) *TAB. XVI. n. 10. 11. 12. 13.* d) *edit. Arnstad. anno 1690.*

A quo id primum factum?
V. Cur S. Paulus ad dextram, S. Petrus ad sinistram collocetur?
VI. Bullæ Græcis literis inscriptæ.
VII. Bullæ Papales subinde mutatæ.
VIII. Annulus Piscatoris.
IX. Pontifex nondum coronatus bulla dimidia utitur.
X. Bullæ Conciliorum.
XI. Sigilla Consistorialia.
XII. Sigilla Cardinalium.
XIII. Sigilla indulgentiis Tezelianis appensa.

I.

SIGILLA PONTIFICUM TRIPLICIA.

EXpensis jam eorum sigillis, qui vel imperium gessere, vel in dignitate aliqua natalium beneficio fuere constituti, proximum est, ut per statum etiam ecclesiasticum euntes, pari cura personarum sacra dignitate effulgentium sigilla contemplemur. Cum vero in medio potissimum ævo versemur, quo pontifices Romani sacrum totius ecclesiæ imperium invasere, nihilque fuit isthoc nomine per terrarum orbem venerabilius: merito ab eo tractationem hanc ordimur. Ceterum jam supra monuimus, tria esse sigillorum papalium genera, aliis quippe ad diplomata publica, aliis ad brevia, aliis denique ad privatas literas & epistolas pertinentibus, atque ita inter se discernendis, ut primi generis sigilla *bullarum*, secundi *annuli piscatoris*, tertii *signorum* nomine veniant. Quandoquidem vero jam supra (a) de signi imagine ex Dominico Macro, (b) & Mabillonio (c) egerimus: solæ bullæ plumbeæ annulusque piscatoris in præsenti erunt consideranda.

PONTIFICES PRIMO SOLUM NOMEN BULLÆ INSCRIPSERUNT.

II. De bullarum igitur antiquitate jam non quærimus, quam jam supra adductis variorum sententiis consideravimus. Sed quæstio est de sculpturis, quæ in illis apparent, quas iterum quadruplices reperio. Aut enim sola Pontificum nomina, aut eorum simul imagines, aut Petri Paulique capita, aut insignia denique Pontificum in illis conspiciuntur. Ac primo quidem plumbo vetustissimorum Pontificum non impressas fuisse imagines Petri & Pauli, sed tantum in antica illius Pontificis nomen, cujus literæ obsignabantur, in postica Papæ vocabulum, observat etiam Dominicus Raynaldus, (d) cujus sententiam longo deinde veluti agmine facto sequuntur Mabillonius (e) Du Fresne, (f) Thulemarius (g) aliique plures. Unde ea signa plumbea, quæ sola Pontificum nomina ac crucem aliquam præferunt, merito antiquissima videntur censenda. Dolendum vero est, tam pauca adhuc vetustissimorum Pontificum diplomata ex ipsis autographis esse edita, iis vero, quæ in lucem prodierunt, non addita fuisse signa plumbea, quæ tamen curiosis fuissent gratissima futura. Hinc iis contenti esse jubemur, quæ collegit Pallatius, quæ tamen cum pleraque ex Romanis cimelarchiis, non autem ex ipsis diplomatibus sint petita, vel eo nomine minus se commendant, quod incertos plerumque nos destituunt ac ambiguos, ad quemnam hujus nominis Pontificem præcipue sint referenda. Ut habeas tamen, quo te exerceas, missis illis Pallarii, aliquot bullas tibi ex Mabillonii operibus delineavimus. (*)

LEO IX. ET ANTIQUAS BULLAS RETINUIT ET NOVAS INVENIT.

III. Hunc morem seculo XI adhuc viguisse, compertum mihi est exemplo Leonis IX, Pontificis Maximi, cujus bullam (**) exhibet Zyllesius. (h) In altera facie numerus novenarius apparet hunc in modum dispositus:

IIII
V

cum perigraphe ✤ L ✤ E ✤ O ✤ N ✤ I ✤ S in altera rosa octo foliorum cum lemmate: ✤ P ✤ A ✤ P ✤ A ✤ E. Datum est hoc diploma anno M LII. Cum jam antea anno M XLIX aliam adhibuisset bullæ figuram. Edidimus ejus diploma in Antiquitatibus nostris Goslariensibus. (i) Huic appensa est bulla plumbea, (†) in altera parte sistens B. B. Apostolorum Petri & Pauli capita, cum lemmate SPA. SPE. In altera LEO PP. Quæ bulla nobis ea gratior esse debet, quod ex illa licet cognoscere, quisnam primus bigam hanc Apostolorum plumbo impresserit? Qua de re paulo post uberius erit dicendum.

a) *Cap. VI. n. 6.* b) *Hierol. p. 38.* c) *l. 2. c. 24. de R. D. p. 186.* d) *ap. Allat. lib. 1. de consens. utriusque eccl. c. 6* e) *lib 2. c. 14. n. 10. p 128. de R D.* f) *Gloss. Lat part. 1. p. 643.* g) *cap. 4. de bull. plumb. p. 19. sq.* *) *TAB. III. n. 23. TAB. V. n. 5. 9. 11.* **) *TAB. II. n. 3.* h) *part. 3. p. 38. l. c.* i) *lib. 1. p. 49.* †) *TAB. II. n. 7.*

VICTOR II SVA IMAGINE SIGNAVIT.

cendum. (*) Neque tamen putandum est hunc morem statim posteris placuisse omnibus. Qui enim illum secutus est, Victor II, aliam excogitans bullarum rationem, plumbo impressit, aut suam, aut, ut Mabillonio videtur, S. Petri imaginem umbilicum tenus, ita ut sinistram extendat, prehensurus clavem, a manu e nubibus porrectam, cum perigraphe: (*) TV PRO ME NAVEM LIQVISTI SVSCIPE CLAVEM. In postica vero expressit castrum, cui adscriptum: AVREA ROMA. Et in limbo: VICTORIS PAPA II. Delineavit jam nobis bullam istam Pallatius, (a) sed cum ejus typum cum autographo non usquequaque deprehenderim convenire, ipse in Antiquitatibus Goslariensibus (b) multo accuratiorem dedi, quem hic denuo adjiciam. Victorem hunc II aliquot deinde imitati sunt ejus successores, veluti Nicolaus II, cujus bullam pro cœnobio Virdunensi Sancti Vitoni allegat Mabillonius, (c) dependentem ex vinculo coriaceo, ex alteraque parte præferentem effigiem S. Petri, de manu superne efficta clavem accipientis, cum hac inscriptione: ✠ TIBI PETRE DABO CLAVES REGNI COELORVM. Ex altera Romam cum his verbis: AVREA ROMA. Videtur ergo Pallatius (d) ectypon tantum hujus bullæ vidisse, cum posticam tantum faciem illius dederit, eique paulo aliam tribuerit inscriptionem, hanc nimirum ✠ NICOLAI PAPÆ SECVNDI. Idem Pallatius (e) profert etiam bullam Alexandri II, qui itidem imaginem suam eodem schemate plumbo impressit, variata licet non nihil perigraphe: QVOD NECTES NECTAM, QVOD SOLVES IPSE RESOLVAM. Cur auream Romam, quam supra Imperatoribus veluti propriam vindicavimus, Pontifices quoque usurpare ausi sint, jam in Antiquitatibus nostris diximus. Eo nimirum progressus fuerat Præsulum Romanorum fastus, ut potissima Imperatorum jura involare minus sibi religioni ducerent. Verum id potius mirandum est, cur Victor II ab antecessorum more abeundum sibi putaverit, novumque induxerit bullarum genus? Cujus rei non alia succurrit ratio, quam quod hic Pontifex Germaniam nostram patriam agnoverit, Comes quippe Calbensis & antequam ad Pontificatum adspiraret Eistatensis Episcopus. Iam vero constat, pleraque Germanorum Principum æque ac Episcoporum sigilla ipsas eorum imagines continere, unde proclive est divinare, Victorem jam Pontificem factum, miratum antiquiorum Pontificum simplicitatem, patriæ suæ mores sequi maluisse sapienti profecto consilio, siquidem diplomatum suorum fidei hoc ipso non parum consuluit. Facilius enim erat impostoribus aliquot literas, quam ejusmodi imagines effingere tabulisque appendere supposititiis.

POSTEA SS. PETRI ET PAVLI CAPITA BVLLIS IMPRESSA.

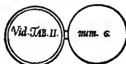
IV. Hæc tamen utilitas persvadere non potuit Pontificibus Romanis, ut hoc Victoris II inventum imitarentur. Paucos enim Victoris successores se ipsos in bullis effingere videoeo situ, ut clavem e cœlo porrectam peterent. Sed statim invaluit alia ratio, Petrum & Paulum apostolos, tanquam præcipuos Romanæ ecclesiæ patronos, plumbo imprimendi, quo quid sibi velint, explicat Felix Faber: (f) *Caput Petri significat cœlum clavibus Petri aperiri observatoribus bullæ. Pauli caput significat, gladio Pauli neglectores bullæ pulsum ad inferos iri. Hanc Papæ sententiam esse significatur ejus in altera parte sigilli nomine.*

A QVO ID PRIMVM FACTVM.

Sed præcipue quæri solet, quisnam Pontificum primus hos apostolos in bullis suis usurparit? Qua de re magnopere video inter se contendere auctores. Raynaldus (g) non antiquiorem hujus generis bullam vidisse se fatetur, quam Adriani IV, qui circa annum M. C. LIII cathedræ Romanæ insedit, quamvis neget, esse verisimile, quod jam Honorius II & Innocentius II isto more sint usi. Dubletus, (h) cujus præcipua laus in lustrandis monasterii S. Dionysii chartis extitit, mavult originem hujus generis bullarum tribuere Paschali II. Mabillonius (i) denuo aliam viam ingressus inventorem schematis statuit Vrbanum II. Caracciolus denique, (k) licet nihil certi definiens, morem tamen hunc facit antiquissimum, eumque inventum putat seculo IIX vel IX. Horum igitur diversas sententias dijudicare non licebit, nisi ipsas Pontificum bullas sive in autographis diplomatibus, sive in libris occurrentes spectemus. Ac Adriani quidem IV bullas plumbeas, quæ visæ Raynaldo, præferre apostolos Petrum & Paulum, ipse in quodam ejus diplomate vidi. (**)

*) *TAB. II. n. 8. 9.* a) *tom. 2. de gest. Pontif. p. 292.* b) *lib. 1. p 64.* c) *lib. 2. c. 14. n. 10. p. 128. de R. D.* d) *l. c. p. 316.* e) *l. c. p. 348.* f) *ap. Crusium Annal. Svev. l. 9. part. 3. c. 19.* g) *ap. Allat. lib. 1. de consens. eccl. c. 6. p. 88.* h) *p. 475.* i) *lib. 2. c. 14. n. 10. p. 128. de R. D.* k) *ap. Allat. l. c. p. 728.* **) *conf. TAB. IV. n. 20.*

De Paschali quoque II non falso retulisse Dubletum, constat mihi ex typo eo, quem dedit Pallatius, (a) addita hac descriptione: *Anno 1103 nobili monasterio Bantino in Apulia, quod a Northmannis extructum, & speciali regimini sedis Apostolicæ reservatum erat, dedit privilegium bullatum cum sigillo plumbeo, in quo* EFFIGIES *sunt B.* PAVLI *&* PETRI *ab uno latere, ab alio descriptum nomen Paschalis II in sigilli autem crepidine verba leguntur: Verbo Domini cœli firmati sunt.* Recte igitur uterque horum allegavit pontifices, qui ejusmodi bullas usurparint. Sed sane non hi fuere primi, siquidem & Vrbani bullas Apostolorum imaginibus nominibusque exornatas proferunt Baronius, (b) Mabillonius, Ciacconius Pallatius, (c) cujus simul verba adscribere juvat: *Vrbanus II, rogatus in Apuliam se contulit ad consecrandam ecclesiam S. Mariæ. Monachis privilegium concessit, quod subscripsit & sigillo signavit, in quo Apostolorum nomina & a tergo* IMAGINES *plumbo fusæ sequentibus inscriptis circulo:* Benedictus Deus & pater Domini nostri Iesu Christi. *Huic similia Ciacconius edidit*

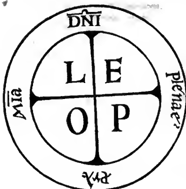

ab eo, quod Baronius pingit, dissimilia, quia in illo imagines Apostolorum plumbo fusæ essent, non hic - - . Quæ ut rectius capiat Lector, Baronii etiam verba adscribimus: *Porro Pontificium signum, in quo Apostolorum nomina & a tergo* IMAGINES *plumbo fusæ habentur cum ejusmodi in extimo circulo inscriptione legitur: BENEDICTVS DEVS ET PATER DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI.* Quæ cum ita sint, non est dubium, quin Mabillonii sententia propius absit a veritate, quam ceterorum. Quo minus tamen & huic calculum adjiciam, dissvadet mihi bulla (*) Leonis IX Goslariensis, supra a nobis allegata, quippe quæ jam anno M XLIX capitibus SS. Pauli & Petri est insignita. Licet enim Zyllesius aliam proferat cum solo Pontificis nomine, (**) non vereor tamen asserere, etiam nostram hanc genuinam, & Leoni solennem fuisse. Constat enim inter omnes, hunc Pontificem nonnulla in diplomatibus Papalibus immutasse. Observat Mabillonius, (d) eum primum e Romanis Pontificibus æram Christianam adscripsisse. Idem auctor est, (e) eundem Pontificem formulam BENE VALETE, quam prædecessores ejus integris literis, scilicet majusculis Romanis, exhibuerant, in monogramma contraxisse, præmisso circulo majori, exhibente in medio crucem, cum nomine Pontificis; & in ambitu ejusdem sententiam seu dictum: MISERICORDIA DOMINI PLENA EST TERRA. Quod ut rectius cognoscas, Mabillonianam figuram (f) hic subjicere placet cum nostro specimine fere coincidentem.

Quidni

a) *tom. 2. p. 456.* b) *ad ann. 1088. tom. XI. p. 607.* c) *tom. 2. de gest. Pontific. p. 423.* *) *TAB. II. n. 7.* **) *TAB. II. n. 3.* d) *lib. 2. c. 25. n. 7. p. 184. de R. D.* e) *lib. 2. c. 14. n. 10. p. 129. l. c.* f) *lib. 5. tab. 50. p. 445.*

Quidni igitur idem Pontifex, qui diplomata in aliam plane formam redegit, etiam in bullas novi quicquam invexisset? Nec obstat bulla Treverensis. Cum enim hic Pontifex bonam vitæ partem peregrinando exegerit, non erit absonum statuere, illum aliquando in itinere bulla nova destitutum veterem adhibuisse. Leonem deinde secuti sunt alii, ac initio quidem, ut solet fieri, paulo parcius, ita ut nonnunquam sola Apostolorum nomina bullis inscriberent, donec tandem posteris temporibus omnes pontifices istis insignibus sibi utendum existimarent.

V. In hisce sigillis id maxime mirum ac notatu dignissimum videtur, quod ecclesiæ Romanæ præsules in locandis ad se invicem apostolis primatum Petri & *προεδρίαν*, pro qua hodie tanquam pro aris & focis contendunt, non adeo scrupulose attenderint. Vix enim aliter Petrum in hisce bullis pontificum positum reperies, quam ad Pauli sinistram, cum inscriptione: S. PA. S. PE., hoc est, *S. Paulus, S. Petrus*, aut ut alii malunt, *S. Paulus Apostolus. S. Petrus Episcopus.* Quod cum ipsis Pontificiis monstro videatur simile, semper dedere operam, ut rationem aliquam excogitarent, qua Petro, etiam oculorum reclamante judicio, *προεδρία* in sigillis Pontificum vindicaretur. Operosi admodum in hac re sunt Leo Allatius, (a) Nicolaus Alemannus, (b) Vghellus, (c) Pallatius (d) & Iohannes Mabillonius. (e) Imo jam olim hæc cura coxit S. Maximum (f) & Petrum Damianum, (g) quorum jam conjecturas præcipuas male plerumque curiosas & invita Lucina natas hic colligemus. S. igitur Maximus animadvertens Petrum in numis dextrum, in diplomatibus sinistrum occupare locum, eo voto id concludit factum, quod Petro data sit clavis potentiæ, Paulo vero clavis sapientiæ, & uterque alteri præstet, sed in genere suo. At Raynaldus, aut potius Leo Allatius longe subtilius hujus moris originem repetit ex varia positione templorum, quorum alia primitus Occidenti, alia Orienti obversa fuissent. Cum igitur in illis porta ad Orientem, altare vero ad Occidentem fuerint sita, factum inde esse, ut horum Apostolorum imaginibus ad altare locatis, Petrus quidem ad Austrum, Paulus vero ad Aquilonem steterint; atque adeo omnino locus honoratior datus sit Petro: Postea vero cum ista templorum dispositio mutata esset in eam, quæ hodie per orbem Christianum communis est, altare quidem translatum esse ad orientem, imagines tamen eundem situm retinuisse, Petrum nimirum partem Australem, Paulum vero Aquilonarem. Eoque factum esse, ut Petrus, qui antea Paulo fuerat ad dextram, jam sinistrum teneret locum. Id quod etiam in bullis deinde plumbeis sit observatum. Magis profecto hic admiramur Allatii acumen, quam ipsam conjecturam, quæ quo subtilior est, eo minus est vero similis. Cum enim ante Leonem IX nemo Pontificum Petri & Pauli imagines plumbo impresserit, cujus tempore eadem fuit, quæ hodie templorum dispositio, non

Cvrs. Pavlus ad dextram s. Petrvs ad sinistram collocatvr.

Oo video,

a) *l. c. de consens. eccl. p. 88.* b) *libro de dextra & lava.* c) *tom. 6. Ital. S. p. 457.* d) *tom. 1. de gest. pontif. p. 14.* e) *lib. 2. de R. D. c. 14. p. 130.* f) *S. Maxim. serm. ultim. de SS. Petro & Paulo.* g) *Comment. ad Desiderium Abbat. Opusc. 35.*

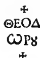
video, quid illum impulerit horum Apostolorum ordinem ad templorum antiquorum leges componere. Relicta igitur hac sententia, alias ingeniose excogitarunt Petrus de Marca, (a) Mabillonius, (b) Io. Pallatius. (c) Ordinem enim Apostolorum non ex ipsorum, sed potius spectantium situ judicandum putant, ita enim fieri, ut qui dextro loco consistat, sinistro; & qui sinistro, dextro stare videatur. Qua de re præcipue notanda videntur verba Pallatii: *Sæpe dexter est, qui videtur sinister, cum non ab ipsis, sed ab alio, qui adeos conversus est, numerandi ordo desumatur; uti fit in templis, ubi dignior loco collocatur sinistro, ut sit respectu Numinis e cœlo illum respicientis dexter.* Porro Petrus Lambecius (d) delineatis aliquot Pontificum bullis, hos Apostolos non in anteriorem partem spectare, sed sibi ad invicem oppositos stare contendit: unde aut neuter, aut Petrus, locum superiorem obtineat. Verum hanc conjecturam soli oculorum judicio permittimus, cum primo intuitu quilibet sit perspecturus, Paulum revera dextrum Petri latus tenere. Alii huc trahunt Romanorum ritum, apud quos locus sinister in sacris dextro fuerit dignior, hanc in rem allegantes Plutarchum, (e) Varronem, (f) Ciceronem (g) & Plinium. (h) Alii Græcorum in antiquitatibus invenisse se aliquid putant, quo nodum hunc solverent. Eusebium (i) enim auctorem secuti Græcis solenne fuisse ferunt, ut juniores cum ætate provectioribus ambulantes semper dextrum horum latus clauderent, ac veluti laterum suorum oppositu eos tegerent. Qua de re iterum audire juvat Pallatium, quem hujus sententiæ auctorem arbitror: *Vel dicas morem fuisse Græcorum, cum duo simul incederent, ut junior senioris latus dexterum clauderet: & nonnihil præcederet in signum obsequii. Hinc teste Eusebio Constantinus adolescens, cum provinciam obiret cum seniore Augusto, semper ad dextram ejus incedebat, & tamen pene privatus erat. Sic Paulus ad dextram Petri collocatur, ut eum præcedat & ferme totum tegat, quod est argumentum obsequii in Paulo, & dignitatis in Petro. Quod autem postea cœperit pingi ad dextram, etiam cum Petrum non tegit, hoc ex imperitia factum videtur, non in honorem Pauli: Nam in reliquis Paulo semper præponitur Petrus, ut si nominandi sint, præcedit Petrus: si in precibus invocandi, præcedit Petrus: si festum celebrandum, præcedit Petrus.* Præterea cum plerumque inter hosce Apostolos media statuatur crux, ita pergit Pallatius: *additur ad prærogativam Petri, quod manus dextra Petri, qua cruci innititur, superior sit sinistra Pauli, qua eandem crucem loco & gestu humiliore sustinet.* Denique nodum hunc Gordium non solvit, sed secat Antonius Arnaldus, qui dudum Iansenistarum causam veluti Atlas quidam sustinuit, statuendo nimirum ecclesiam Romanam bicipitem, & Paulum æque ac Petrum ecclesiæ capita asserendo. Quo cum etiam facere nonnullis videtur Papebrochius, (k) quippe qui Pontificem Romanum non Petri tantum, verum etiam Pauli successorem statuat. Quorum conjecturæ licet Romæ parum applausus invenerint, vel eo tamen nomine non plane videntur contemnendæ, quod in antiquitate multum præsidii inveniant. Sane enim patres antiquos veluti ex compacto Paulo ac Petro pares tribuere honores, multa eorum loca testantur, quæ ex nostris colligit Reuferus, (l) e Pontificiis vero male solvunt Leo Allatius (m) & Natalis Alexander. (n) Quocunque se vertant Pontificii, fateri coguntur tamen antiquorum modestiam, quibus non fuit religioni Paulum præponere Petro, in cujus προεδρίᾳ hodie religionis suæ constituunt acropolin. Quod etiam ipse agnovit legatus apostolicus, anno M CC XXXVII ad componendam inter Archiepiscopos Canterburiensem & Eboracensem subortam de primatu controversiam in Angliam missus, qui ostensa legationis suæ bulla, ex illa, teste Matthæo Parisiensi, hoc argumentum ad svadendam modestiam accommodatissimum nectit: *In bulla Domini Papæ stat imago Pauli a dextris crucis, medio bullæ figuratæ, Petri a sinistris, nulla tamen inter tantos sanctos est orta unquam ista contentio, ambo enim sunt in coæquali gloria.*

BULLÆ GRÆCIS LITERIS INSCRIPTÆ.

VI. De inscriptionibus harum bullarum id præcipue notandum putamus, antiquioribus papis solenne nonnunquam fuisse Græca lingua in iis uti. Quod qua causa adducti fecerint, non facile dixerim, fecisse tamen, exempla loquuntur. Pallatius (o) Theodori PP. vitam

a) *Exercitat. de singulari primatu Petri.* b) *lib. 6. de R.D. p. 623.* c) *l.c. tom. 1. p. 14.* d) *tom. 4. de bibliotheca Vindebonens. p. 315.* e) *Quæst. Rom. 78. & de Placit. Philosoph. lib. 2. c. 10.* f) *lib. 6. de lingua Latina.* g) *lib. 2. de divinatione.* h) *lib. 2. Hist Nat. c. 54.* i) *lib. 1. de vita Constantini.* k) *Respons. ad exhibit. error. per Sebast. de S. Paulo part. 1. art. 7.* l) *Vindic. Evangelico-Thomistic. p. 112.* m) *l. c. cap. 3.* n) *seculo 1. hist. eccles. Dissert. 4.* o) *tom. 1. p. 304.*

vitam describens allegat bullam plumbeam, cujus in altera parte aquila alas expandens conspicitur, in altera hi charactares:

quam licet Pallatius male e crucibus colligat esse cujusdam Pontificis, rationem tamen solum, non ipsam rem rejicimus, eamque Theodori Papæ esse non negamus. Idem (a) ex bibliotheca Vaticana profert sigillum Sergii cujusdam Pontificis, (*) cujus in antica hæc apparet inscriptio: ΒΟΗΘΗ CΕΡΓΙΟΤ, hoc est *Clamor Sergii*, quod sigillum curioso Lectori exhibemus: Non dubito tamen, quin male legerit Pallatius. Quid enim sibi vult vox Βένθη, quo pacto illa in sigillo locum inveniet? Quamobrem rectius literas expendisse videtur Papebrochius, (b) qui sigillum hoc repræsentans inscriptionem ita conceptam notat: ΒΟΗΘΕΙ CΕΡΓΙΟΤ ΘΕΟΣ. Quæ magis nobis arridet, quo notior est formula Græcorum ΒΟΗΘΕΙ ΘΕΟΣ, quæ deinde ad Latinos & præcipue Francorum Reges devoluta illam XPE PROTEGE peperit, de qua jam supra egimus. Quamvis vero Papebrochius istud sigillum tum ob Græcum idioma, tum ob diversitatem a ceteris Sergii Pontif. bullis, Sergio Patriarchæ Constantinopolitano tribuere malit, qui tam ante, quam post hæresin sæpius literas Romam exararit, malim tamen illud tribuere Sergio cuidam Romanorum Pontifici, siquidem litera S. in basi crucis conspicua Latini potius, quam Græci Sergii nomen videtur indicare. Certe apud Latinos quoque non plane desiisse Linguæ Græcanicæ usum, docent monachi S. Galli illius admodum studiosi, (c) docet Bovo Corbeiensis, Græce doctissimus, (d) docet mos iste officia nonnulla Græca per ecclesias Latinas retinendi, ut alia nunc omittamus. * In nominibus vero suis consignandis græce doctos quam sæpissime Græca lingua uti consvevisse indicat non modo diploma Ratbodi Treverens. Episcopi, quod ita desinit: *Hanc ergo epistolam Græcis literis hinc inde munire decrevimus* (e) &c. vorum etiam rarioris notæ signum a Winitherio Cancellario Henrici III diplomatibus subscribi nonnunquam solitum, ubi Aventinus (f) hanc sibi legere visus fuerat inscriptionem: ΕΙΔΑΙΑ ΓΙΝΘΕΡΙΟΤ ΚΑΝΚΕΛΛΑΡΙΟΤ, quam nos alio loco (g) ex ipso autographo restituimus: ΤΔΕΑ ΤΤΤΝΤΘΗΕΡΤΤ ΚΑΝΚΕΛΛΑΡΤΤ: Hoc est *Idea Wynitherii Cancellarii.* Vnde non mirum, Sergium quoque non minus, quam aliquot alios pontifices Græcis inscriptionibus in sigillis suis uti voluisse.

VII. Nec hic quidem desiit Pontificum in mutandis bullis studium. Siquidem Clemens VI. PP. qui anno M CCC XLII Romanæ ecclesiæ præesse cœpit, sigillis suis intulit insignia gentilitia, quinque nimirum rosas. Id quod memoriæ prodidit Albertus Argentinensis (h): *Hic papa*, inquiens, *cum arma progeniei suæ haberent quinque rosas, contra morem antecessorum totidem ROSAS poni fecit* IN BVLLA. Verum nec Clementem pontificem hujusmodi bullas semper adhibuisse, nec apud ejus successores earum usum esse perpetuum ex innumeris exemplis patet. Vix enim aliud quidquam seculis XIV & XV impressum video, quam ex altera quidem parte Petri Paulique capita, cum epigraphe: S. PA. S. PE. ex altera vero parte Pontificis nomen. Placuit tamen nonnullis hunc Clementis morem imitari. Auctorem meum habeo, (i) Johannem Papam XXIII arma in sigillo sive bulla plumbea gestasse, quæ deinde publice in Concilio Constant. abolita ac erasa fuerunt. Julium etiam II Pontificem Sixti IV. ex fratre nepotem glandes, quibus insignium loco utebatur, denuo imprimere consvevisse bullis suis, non est obscurum. Qua de re satis libere judicat Conradus Mutianus Rufus (k) *Scripsi ad Spalatinum nostrum de novitio Canonico, quem ego Spinturnitium appellavi. Vidi Pappantis (Julii II) diploma: attrectavi notam bifrontem & plumbeam cum canabe dependula. Observavi* TRES GLANDES *sub minutula*

BVLLÆ PAPALES SVBINDE MVTATÆ.

Oo 2 cruce.

a) *l. c. p. 340.* *) *TAB. II. n. 5.* b) *Respons. ad exhibit. error. per Sebast. a S. Paulo part. 1. art. 2. n. 8.* c) *Ekkehard. Iun. de casib. monast. S. Galli cap. 3. p. 27. & 47. ap. Goldast tom. 1. rer. Germ.* d) *Witekind. Saxo lib. 3. p. 651. ubi vid. Meibom. not. p. 694.* e) *Baluz. not. ad capitul. p. 1284. tom. 2. & p. 585.* f) *Aventin. lib. 7. annal p. 553.* g) *Antiquit. Gosl. lib. 1. p. 44.* h) *Chronic. p. 133. tom. 2. Vrstis.* i) *Hardt. tom. 4. part. 3. Concil. Constant. p. 282.* k) *epist. 21. p. 29.*

cruce. Confestim suspicabar, quod pudicis auribus dandum non est. Aut enim id ipsum obscœnas virilis membri glandes significare videtur, aut avi seu patrui divi Sixti glandiferam quercum: Hoc est insignia patroni quondam sui. Utcunque sit. Nos vel in parvis etiam rebus vel admirabilibus sagaces esse volumus: ne credas inanem meam oscitationem. Quod tamen ænigma alium forte requirit Oedipum. Iulium enim II licet auctores tanquam morosum ac intolerabilem hominem, pacis turbinem bellorumque facem ac tubam nobis describant, nemo tamen, quantum memini, aliquid de eo prodidit memoriæ, quod Mutiani conjecturam firmet. Inverecundum sane est, rem turpitudinis nihil habentem deterius ac contra alterius mentem interpretari. Aliam mutationem Paulo II auctore factam observant Auctor Compilat. Chronologicæ (a) & Paulus Langius, (b) quorum ille ita differit: *Anno Domini 1464 Paulus II patria Venetus, qui prius Petrus Barba vocabatur, electus est. Hic mutavit sigillum plumbeum papale. Nam antea semper duo capita, scilicet Petri & Pauli uno latere continebat, in altero vero nomen Papa tantum, nunc vero stat in latere uno, quasi imago Papæ infulati coram populi multitudine, in alio duæ imagines oblongæ Apost. Pauli & Petri.* Vidit ejusmodi bullam, qui locum hunc ignoravit, Mabillonius (c), quam ideo ipsius verbis describemus: *Adhæc Paulus II in recta bulla plumbeæ exhibet suam ipsius effigiem in throno sedentis, Cardinalibus hinc inde partim adstantibus, partim genuflexis: in aversa capita Apostolorum.* Sed nec hujus quidem papæ institutum successoribus placuisse multarum constat argumento bullarum papalium postea appensarum.

ANNULUS PISCATORIS.

VIII. Atque hæc quidem de bullis Pontificum plumbeis. Proximum est, ut & de cereis sigillis, quibus annulus piscatoris nomen fecit, pauca dicamus. De antiquitate ejus jam supra rejecimus F. Bongratiæ aliorumque ineptam sententiam, annulli piscatoris usum Petro jam solennem statuentium. Rectius Mabillonius (d) in originem ejus videtur inquisivisse, cujus igitur verba integra adscribere consultum putamus: *Olim tam Brevibus quam Bullis idem sigillum plumbeum apponebatur, nec scio an multum ante annos quadringentos inventus sit annulus piscatoris. De eo quidem nihil ego legi antiquius, quam quod refert Massonus in Clemente IV, qui anno MCCLXIV pontifex renunciatus, epistolam ad Aegidium Grossum consanguineum suum ita concludit: Non scribimus tibi nec consanguineis nostris sub bulla, sed sub piscatoris sigillo, quo Romani Pontifices in suis secretis utuntur. Nondum quippe in brevibus usitatum erat istud sigillum, sed in literis privatis, in quibus modo pontifices symbolis gentilitiis utuntur. Certe quotquot vidimus ante id tempus minutas pontificum literas, quantumvis breves & exiles, sigillum plumbeum habebant appensum. Brevibus appositus est annulus piscatoris saltem seculo XV, qualia sunt brevia Calisti III & Pauli II sub annulo Piscatoris. Annulus hic cera imprimitur non plumbo, ut alia sigilla Pontificum.* Solet vero hic annulus pontifici recens inaugurato offerri a senatu populoque Romano, pretio centum & quindecim scutatorum æstimatus. Mortuo vero pontifice Cardinalis Camerarius & vice-Cancellarius eum in minutissima frusta confringunt, ac penitus abolent (e). Quæ ejus sit sculptura, præcipue ex ipso nomine patet. Ideo enim vocatur annulus piscatoris, quod Petrum piscantis habitu sistat, ut describitur apud Matthæum (f): *Ambulans Iesus ad Mare Galilææ vidit duos fratres, Simonem, qui dictus est Petrus & Andream fratrem ejus jacientes rete in mare: erant enim piscatores. Et dicit eis: Sequimini me & faciam vos piscatores hominum.* Summe Rever. Dn. I. A. Schmidius Abbas Mariævallensis & Theologus Helmstadiensis (g) magna cura se ait ejusmodi sigillum, annulo piscatoris impressum, quæsivisse, sed cum cera plerumque sub ipsa secretarii diffluat aufugiatque manu, in Germaniam quoque nostram brevia ejusmodi non nisi integro fasciculo inclusa mittantur, semper se hactenus frustra fuisse. Addit tamen schema e numo quodam Innocentii IX (h) petitum, ex quo de annulorum imaginibus quodammodo possit conjectura fieri. Sed figuram annuli piscatoris delineatam videre me aliquando memini in Cherubini Bullario Magno (i), quam tamen cum Schmiedii icone conferre nunc non licet. Hæc cum tam sint clara atque perspicua, ut omni careant dubitatione, merito mireris Claudium du Molinet (k) scriptorem

a) *ap. Pistor. tom. 1. 1. p. 752.* b) *ap. eund. tom. 3. p. 869.* c) *lib. 2. c. 14. n. 10. p. 129.* d) *lib. 2. de R. D. c. 14. p. 130.* e) *I. Fr. Meyer. de Pontif. Rom. elect. cap. 1. p. 19. Borell. lib. 2. de magistr. edict. c. 13. n. 15.* f) *cap. V. 18. 19.* g) *diss. de annulo pastor. in addend p. 38.* h) *ap. Claud. du Molinet hist. Pontif. per numism. p. 125.* i) *tom. 1. p. 17.* k) *le Cabinet. de bibliotheque de sainte Gennevieve.*

rem omni elegantiore doctrina ornatissimum, duos annulos, qui in gazophylacio San-Genofevensi servantur, solisque clavibus signantur, pro annulis piscatoris habere: cum neque Petrum piscantis habitu præferant, & omni ex parte adhuc sint integri, nihilque adeo habeant, ex quo annulum piscatoris agnoscas. Non negaverim equidem, pontificis cujusdam fuisse, sed neque certo tamen id ego affirmaverim. Claves enim decussatim positas non modo Pontifici Romano, verum etiam aliis episcopis insignium loco fuisse, neminem latere puto.

IX. Nihil est, quod de Pontificum bullis hic observemus amplius, nisi quod illi pontifices, qui consecratione solenni nondum sunt inaugurati, non soleant Bullas suo nomine inscriptas, sed tantum apostolorum Petri & Pauli vultibus ex parte una notatas emittere, donec consecrationis solennia peracta fuerint, quod expresse testatur Innocentius III Pontifex. (a) Intelligitur hinc ex eo, quid sit *bulla dimidia*, cujus idem pontifex meminit, (b) de ejusmodi bulla nondum consecrati pontificis accipienda ex mente Cironii. (c) PONTIFEX NONDUM CORONATUS BULLA DIMIDIA UTITUR.

X. Proxima bullis annulisque pontificum statuimus conciliorum synodorumque sigilla, quæ non adeo antiqua esse supra observavimus. Ex quo vero inventa sunt, non nisi tunc fuere adhibita, si quando ejusmodi celebraretur concilium, quod universalis nomen sustinere sibi videbatur. Sin vero episcopi alicujus provinciæ in synodum coirent, non quidem communi, sed suo quisque sigillo decreta firmabat: Id quod mihi patet ex quam plurimis indulgentiis e Synodis Herbipolensi, Erfurtensi aliisque emissis, quibus aliquot episcopi sigilla appenderunt. At universalium, quæ vocant, conciliorum signa, non unius ejusdemque generis sunt, plumbo tamen omnia impressa. Constantiense (*) ab Hermanno van der Hardt (d) in hujus concilii actis depictum sistit binas claves decussatim positas, quarum a dextra caput Petri, a sinistra Pauli, secus quam in Pontificum bullis fieri solet, apparet, cum perigraphe: SIGILLUM SACROSANCTI CONCILII CIVITATIS CONSTANTIENSIS. Quia tamen Cl. Editor addit, hoc sigillum absente a concilio Imperatore adhibitum esse, conjicio alias ipsius Cæsaris sigillum decretis fuisse adjectum. Basileense (**) ex altera parte refert Papam, cardinales, episcopos aliosque religiosos, quibus imminet Spiritus S. in columbæ specie, & Iesus Salvator e nubibus prospiciens, ex altera parte nomen concilii: ✠ SACROSCA: GENERALIS: SINODUS: BASILIENSIS: Tridentinorum patrum sigillum nondum vidi, forte nec habuerunt. Aliquandiu certe eos proprio sigillo caruisse, ejusque loco adhibere coactos esse sigillum Principis Legati, colligo ex hac Petri Suavis (e) narratione: *Quæ proxime secuta est congregatio in legendis literis, quas formandas præceperant, consumpta, simul disputando de sigillo, quo obsignandæ erant: aliis proponentibus, ut sigillo synodo peculiari plumbeo obsignarentur, cujus unum latus Spiritum Sanctum in forma columbæ repræsentaret, altera Synodi nomen insculptum haberet; aliis, alias formas, sed quæ omnes speciosi aliquid præ se ferrent, commemorantibus. Verum legati, quibus aliter Roma imperatum erat, postquam Patres ea de re differuissent, eos facile ab instituto dimoverunt, asserentes, & fastuosum id esse, & tempus extrahere; quandoquidem necessario Venetias esset aliquis ablegandus ad modulum formandum, nec Tridenti reperiretur ullus artifex huic operi idoneus. Deinde accuratius de ea re postmodum esse cogitandum; nunc vero necessitatem literarum expediendarum impendere, quod nomine ac sigillo PRINCIPIS LEGATI commode fieri possit: de cætero congregatione sequenti statuendum - - - -.* Tam scilicet servile fuit concilii hujus erga Papam obsequium, ut neque decernere jam quicquam posset, nisi in eorum sententiam, quibus in turbido erat consilium, nec ei suo nomine ac sigillo firmare illud liceret, quod auctore papa sciscere jubebatur. Quasi non tam celare, quam candide profiteri voluerit pontifex, id quod tegi ejus quam maxime interfuisset, omnia in hoc concilio se suadente, jubente, cogente, ac insusurrante gesta esse. BULLÆ CONCILIORUM.

XI. Conciliis Synodisque affines quodammodo sunt sacri congressus, quos vulgo consistoria vocant. Et sane opportunum hic erat de eorum quoque sigillis nonnulla commentari, nisi medio ævo sacra judicia plerumque ad officiales episcoporum spectassent, quorum curiæ parum cum hodiernis consistoriis conveniebant. Nec tamen omittendum videtur Consistorium fratrum Hussitarum, quod florentibus in Bohemia rebus suis instituerant. SIGILLA CONSISTORIALIA.

Pp Verum

a) *lib. 1. epist. 333.* b) *lib. 1. epist. 83.* c) *lib. 1. Observ. jur. Canon. c. 2. p. 3.* *) *TAB. XV. n. 1.* d) *tom. 5. part. 3. p. 52.* **) *TAB. XV. n. 2.* e) *lib. 2. hist. concil. Trident. p. 239.*

Verum cum res Hussitarum patum diligenter sint memoriæ proditæ, de hujus Consistorii sigillo dicere aliud non possum, quam tale illi consessui fuisse. Auctorem hujus rei habeo Andream Wengerscium (a), qui *Weleslai Stranski* diarium secutus ita scribit: *Cunradus quoque Vestphalus Archiepiscopus Pragensis 7. Jul. 1421 Evangelicorum, qui tum Hussita vocabantur, religionem amplexus est: idemque Consistorio Presbyteris Pragensis Hussitico SIGILLVM OFFICII contulit, & jurisdictionem firmavit.*

SIGILLA CARDINALIUM.

XII. Dicenda etiam nonnulla de Cardinalium sigillis, quæ tamen cum denuo multum inter se diversa reperiamus, id modo notamus, eos olim usos esse plerumque sigillis oblongis, mox rotundis ceræ rubræ impressis, in quibus apparent vel Sancti eorum titulorum, quibus præfuere, vel eorum insignia gentilitia, vel aliquid ejusmodi aliud. De quibus tamen cum certæ dari regulæ non possint, placet hic bina tantum exempla proferre, e quibus de aliis possit fieri judicium. Prodeat igitur primum Nicolaus de Cusa, qui cum ab obscuris natalibus ad summas dignitates eluctatus sit, dubium nobis reliquit, utrum ipse patriæ, an ipsi patria plus debeat, siquidem ille ab ipsa nomen, hæc ab illo famam summamque obtinuerit celebritatem. Ejus acta cum in Antiquitatibus nostris Goslariensibus (b) summa industria ac cura descripserimus, nunc quoque sigillum addimus oblongum, (*) sistens in inferiore parte templum, in cujus porta in genua provolutus orat Cardinalis, addito a tergo bireto Cardinalitio. In superiore parte duo loculamenta, quorum ex altero prodit S. Petrus catenis adstrictus, atque ab Angelo deductus, ac in imo denique scutum, in quo cancrum mihi videor videre. Inscriptio ita se habet: S. NICO. TT. SCI PETRI AD VINCVLA. PbRI. CARDINAL. DE CVSA. Huic succedat alterum (**) Stephani tt. S. Mariæ trans Tiberin Presbyteri Cardinalis, cujus in superiore parte annunciatio S. Mariæ cum apostolorum Petri & Pauli imaginibus, in inferiore Mariæ simulacrum Jesum crucifixum tenentis, cum aliis nescio quibus Sanctis videntur repræsentari. Inscriptio ita se habet: S. STEPHANI. TT. S. Mariæ trans TIBERIN PBRI CARDINAL. Recentiora, quorum ectypa satis multa possidemus, cum ad nos non spectent, hic plane præterimus.

SIGILLA INDVLGENTIIS TENZELIANIS APPENSA.

XIII. Vltimo loco considerabimus & ea sigilla, quibus ineunte seculo XVI indulgentiarum institores, ruentis per Lutheri reformationem pontificii Totatus prodromi, literas suas, seu indulgentiarum bullas signarunt. Cum vero me multo felicior in his colligendis fuerit Cel. Dn. Tenzelius, ejus stylo eorum aliquot describam (c): Das Siegel (: Indulgentiis anno 1517 *fororibus ordinis S. Augustini de penitentia S. Mariæ Magdalenæ conventus Francfordensis* appensum :) habe ich auch an dem von Hrn. Prof. Hardten angeführten Göttingischen Ablaß-Brieffe gesehen / in roth Wachs gedruckt / und in einer blechernen Capsul an einer seidenen Schnur herunter hangend: es zeiget oben S. Petri Brust-Bild / so in der rechten Hand einen Schlüssel / in der lincken ein Buch hält / unter welchen des Pabsts Crone gewöhnlicher masse über 2 creutzweiß gelegenen Schlüsseln mit der Umschrifft: S. FABRICE S. PETRI DE VRBE. Denn es ist bekant / daß derselbe Ablaß wegen des neuen Baues der Peters-Kirchen zu Rom dem euserlichen Vorgeben nach eingesammlet worden. Cum vero paulo post a Luthero larva detraheretur huic instituto, ac vix quisquam sibi amplius persvaderi pateretur, orbem unius hujus fabricæ causa expilari, sigillum quoque mutandum putarunt ii, quibus infaustum hoc indulgentiarum vendendarum negotium commissum a Papa fuerat. Idem sigillum paulo post his verbis describit laudatus Dn. Tenzelius: Das Siegel (: appensum indulgentiis anno 1519. ecclesiæ B. Magdalenæ conventus Monialium Ordinis S. Augustini ad albas Dominas nuncupatæ oppidi Francof. :) hänget an einer rothen Schnur herunter in einer blechernen Capsul / auf roth Wachs in oval form gedruckt / præsentiret drey neben einander stehende Heiligen und Patronen, nemlich den Mäyntzischen S. Martinum, den Magdeburgischen S. Mauritium und den Halberstadischen S. Stephanum, unter denen des Cardinals Wapen. Die Umschrifft aber heist: ALBERTVS TIT. S. CHRISOGONI S. R. E. PBR CARDINAL. ARCHI. MAGVNTI. ET MAIGDE. PRIN. ELEC. ET PRIMAS.

CAPVT

a) *Hist. eccl. Slav. lib. 1. c. 6. p. 19.* b) *lib. 5. p. 397.* *) *TAB. XIII. n. 1.* **) *TAB. XIII. n. 2.* c) *dial. menstr. 1698. p. 489.*

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

DE
SIGILLIS ARCHIEPISCOPORUM, EPISCOPORUM ET MAGISTRORUM DOMUS TEUTON.

I. Sigilla Episcopalia Episcoporum icones sistunt.
II. Bullæ Episcoporum plumbeæ quales?
III. Sigilla episcop. cerea rotunda qualia?
IV. Mitræ Episcopales olim humiliores.
V. Peda Episcopalia breviora.
VI. Cathedræ Episcopales quales in sigillis observentur?
VII. Formula PAX VOBISCUM *cur Episcop. libris inscripta?*
VIII. Episcopi etiam nonnunquam stantes exhibentur.
IX. Insignia Ecclesiarum & familiarum sigillis Episcopalibus insculpta.
X. Sigilla Episcoporum minora.
XI. Sigilla Episcoporum Angliæ.
XII. Sigilla Magistrorum Ordinis Teuton.

I.

EPiscoporum sigilla jam nostro more consideraturi, merito dolemus, antiquiora seculo XII nondum nobis incidisse in manus, ex quibus de eorum forma possimus judicare. Pauca enim, quæ ante isthæc tempora conscripta vidi diplomata, sigillis carebant omnia, antiquitate, ceu arbitror, detritis. Nec Mabillonius hac in re me fuit multo felicior, quippe cui (a) sigillum episcopale non antiquius se obtulit, quam Hugonis Rotomagensis literis pro S. Luciano Belvacensi appensum, in cujus recta est effigies Episcopi benedicentis & in aversa protome cum capite nudato. Ætas hujus Episcopi vel inde potest colligi, quod illi subscripsit Hugo de S. Victore, qui seculo XII vixit. Antiquissimis temporibus & cerea fuisse episcoporum sigilla & eorum imagine signata, dubitare nos non patiuntur tum Mabillonii testimonium, tum sigillum Luithberti Moguntini Archiepiscopi, jam anno DCCCCXXXVIII impressi, cujus meminit cel. Paulini. (b) De horum sigillorum tum antiquitate, tum figura audiamus Mabillonium: (c) *Non solum Rom. Pontifices, sed etiam episcopi ab antiquis retro temporibus sigillis usi sunt, non tamen omnes, neque semper. Et primum quidem sigillis quidvis ex arbitrio imprimebant: deinde vero nomen proprium propriæque civitatis, tum sanctæ ecclesiæ suæ Patroni, postea suam ipsorum imaginem, ad extremum gentilitia suæ stirpis insignia.* Fecerint hoc fortassis Episcopi Francici. Nos quid observaverimus, ipsi paucis dicemus. Antiquissimos, quos vidi, episcopos suas icones & nomina imprimere solitos, constat exemplo Luithberti, quod e cel. Paulini syntagmate supra adduximus. An vero ejusdem generis fuerit icon cum illis, quales deinde in episcoporum sigillis conspiciuntur, nondum mihi compertum est. Serius recepta sigilla episcopalia apud Anglos comperio, in concilio nimirum Londinensi, habito sub Othone Cardinali, Sedis Apostolicæ in eo regno Legato, anno M CC XXXVII idque ob penuriam tabellionum. Acta hujus concilii recenset Matthæus Paris ex eoque Binius, aliique conciliorum compilatores, ad quos me refero. SIGILLA EPISCOPALIA EPISCOP. IMAGINES SISTUNT.

II. Deinde seculis IX, X, & XI invaluisse existimo morem, ut Archiepiscopi atque episcopi uterentur sigillis plumbeis. Id quod Liemari, Actardi, Brunonis aliorumque Episcoporum exemplis supra demonstravimus: (d) Quales vero fuerint hæ Episcoporum bullæ, aut quas imagines habuerint inscriptas, non magis exploratum habeo, cum omni licet adhibita industria nullum adhuc typum sigilli plumbei ab episcopo profecti, aut in archivis a me perlustratis, aut apud auctores potuerim indagare. Attamen nisi nos conjectura fallit, non incommode statuere videmur, solum nomen episcoporum in bullis plumbeis plerumque fuisse conspectum, quod & de antiquioribus Pontificum Romanorum sigillis plumbeis observavimus. Colligere id haut difficulter licebit ex canone synodi Cabilonensis II, (e) ubi mentio fit *literarum, in quibus sint nomina episcopi & civitatis plumbo impressa.* Quo etiam pertinent hæc Flodoardi (f) jam supra adducta: *Actardus Episcopus epistolam suo* NOMINE *ad Nicolaum PP. dictari fecit, quam & bulla* SVI NOMINIS *sigillavit.* Nec dubito tamen, interjecto BULLÆ EPISCOPORUM PLUMBEÆ QUALES.

a) *lib. 2. c. 18. n. 4. p. 146.* b) *Syntagm. Hist. Germ. p. 486.* c) *lib. 2. cap. 18. de R. D. p. 146.* d) *cap. 9. n. 19.* e) *can. 41. ap. Bin. tom. 3. p. 195.* f) *lib. 3. hist. Rhen. cap. 17.*

tempore præter nomina etiam cruces, aliasque ejusmodi res in sigillis episcoporum plumbeis apparuisse.

SIGILLA EPISCOPOR. CEREA ROTUNDA.

III. Tertio loco sigilla statuimus cerea eaque rotunda, quæ tamdiu observata fuerunt, quamdiu sigilla consveverunt ipsi membranæ innecti, postea enim oblonga fere ceteris prælata sunt. In iis constanter effingi videmus episcopos cathedræ insidentes, dextraque pedum pastorale, sinistra librum aut apertum, aut clausum tenentes. Qualia sunt Bernhardi Hildesiens. Episcopi, cujus epigraphe ita se habet: ✠ BERNHARDVS DEI GRA HILDENESHEIMENSIS EPC. Brunonis ejus successoris, cujus hæc perigraphe: ✠ BRVNO. DI. GRA. HILDENESHEIMENSIS EPS. Adelhogi ejusdem ecclesiæ Episcopi, cujus hic titulus est: ADELHOGVS DEI GRATIA HILDENESHEIMENSIS EPISCOPVS. Quæ sigilla Te, Lector, in ipsis potius eorum ectypis, quam nostra descriptione contemplari malo.

MITRAE EPISCOPALES OLIM HVMILIORES.

IV. Nihil est hisce sigillis simplicius, dici enim vix potest, quantum episcoporum habitus a recentiori differat. Primo enim mitræ episcopales tantum abest, ut in ejusmodi fastigium excrescant, quale in recentioribus sigillis conspicimus, ut potius ab aliis mitris vix quicquam differant, ubi denuo apparet mira ista inter sigilla medii ævi numosque bracteatos similitudo. Edidit Cl. Olearius (a) numos Lupoldi Archiepiscopi Moguntini, Ludolphi Magdeburgensis, Cunradi Moguntini, Gardolphi aliorumque Episcoporum Halberstadensium, (b) in quibus mitræ hæ episcopales modo ut circuli caput ambientes, modo ut lunæ bicornes (quas Anglorum proprias putat cel. Otto Sperlingius, (c) nunquam vero eodem, quo in recentioribus schemate occurrunt. Nec putandum, tribuendum id esse artificum inertiæ, quam in numis bracteatis ubique elucere non diffitemur, satis diu enim mitras hasce humiliores in usu fuisse, alii quoque numi solidi & elegantiores docent. Extant apud me icones numorum Tiderici, Henrici, Bernhardi, Iohannis, Bartholomæi Episcoporum Dorpatensium in Livonia, (*) quas Richardo van der Hardt, Viro antiquitatum Svecicarum Livonicarumque peritissimo, debemus, eas hic Tibi delineandas ideo putavi, ut cognoscas, mitras, episcopales in numis non minus, quam sigillis multum ab hodiernis differre. Cl. Otto Sperlingius ejusdem generis numum proferens, (d) abbatem, non episcopum sibi videre visus est, eo quod *Episcoporum mitræ altiores sint & ampliores.* Verum episcopales etiam demissiores olim fuisse, supra allegati numi docent. Quamobrem aut recentius inventum esse oportet mitras istas bicornes excelsiores, aut certe non unius ejusdemque generis illas olim fuisse statuendum erit. Quod etiam colligi quodammodo poterit e ceremoniali Episcoporum, (e) ubi hæc legimus: *Mitræ usus antiquissimus est, & ejus triplex est species: una quæ pretiosa dicitur, quia gemmis & lapidibus pretiosis vel laminis aureis vel argenteis contexta esse solet: altera auriphrygiata sine gemmis & sine laminis aureis vel argenteis, sed vel aliquibus margaritis composita, vel ex serico albo auro intermisto, vel ex tela aurea simplici sine laminis & margaritis. Tertia, quæ simplex vocatur, sine auro, ex simplici serico Damasceno, vel alio, aut etiam linea, ex tela alba confecta rubeis laciniis seu frangiis & vittis pendentibus.* Quemadmodum igitur materia haut parum inter se differebant mitræ ejusmodi pastorales, ita & alias aliis humiliores obtusioresque fuisse verisimile est.

PEDA EPISCOPALIA BREVIORA.

V. Eadem deinde simplicitas animadvertitur, si peda pastoralia, quæ modo dextra, modo sinistra tenent episcopi in sigillo efficti, paulo accuratius considerentur. Nihil in iis ornamenti, nihil elegantiæ, quam sequiore ævo affectarunt. Cum enim recentiores baculos hos pastorales tam longos fingant, ut justam hominis staturam æquare videantur, in sigillis antiquioribus tam breves sunt, ut nec sedentium quidem episcoporum capita superent, id quod etiam in numis bracteatis observatum multis exemplis constat. Ex quo forte non incongrue colligas, primo Christianorum ævo peda pastoralia ab episcopis non tam officii, quam sustentationis causa adhibita fuisse. Qua de re egregia sunt, quæ observat summe rev. Dn. D. Io. Andr. Schmiedius Abbas Mariævallensis & Theologus Helmstad. (f) Porro in superiore parte, ubi flexus incurvatusque est baculus, plane desunt illa ornamenta, quæ in recentioribus observamus. Desiderantur enim flores & rami, in quæ novo more baculi in sigillis

a) *Specim. 1. antiqv. n. 15. sqq. p. 11.* b) *id. Spicileg. 3. antiqv. n. 3. 4. 5. 6.* c) *de origine numor. cav. p. 75.*
*) *TAB. XI. n. 6. 7. 8. 9. 10.* d) *l. c. p. 74.* e) *lib. 1. c. 17.* f) *differt. de baculo pastorali. n. 18.*

gillis desinunt. Vt paucis me expediam, eandem fere referunt formam, quali in numismatibus Romanorum solet esse lituus, quem ita Gellius (a) describit: *Lituus est virga brevis in parte, qua est robustior incurva, qua augures utuntur.* Id quod facile deprehendent omnes, qui ipsius litui formam in numismate M. Antonii Triumviri apud Octavianum de Strada, b) & binis Aurelii Cæsaris apud Ioh. Weidnerum, (c) aliisque antiquitatis monumentis (d) conferre non dubitaverint. Vnde denuo verisimilia sunt, quæ profert laudatus Dominus Schmiedius: (e) *Alii baculum pastoralem ex Romanorum sacris petunt, atque litui formam referre autumant. Quæ conjectura forte tam absurda non videbitur illis, qui multa temporis successu in ecclesiam ex ethnicismo & judaismo fuisse translata, dudum observarunt, aliis licet contradicentibus.*

CATHEDRÆ EPISCOPALES QVALES.

VI. Postremo de cathedris, quibus insident, id observa, eas plerumque referre crucem Andreanam, cujus superiora cornua, inter quæ sedile est, tapetibus instructum, in capita canina desinunt. Putassem hanc observationem nullius esse momenti, nisi morem hunc omnibus per aliquot secula fuisse communem notassem. Possideo ectypa sigillorum ex omnibus fere Germaniæ episcopatibus profectorum, in quibus omnibus eadem est sellarum live cathedrarum ratio. In numis etiam personarum ecclesiasticarum bracteatis hoc genus sellarum non esse infrequens, docent præcipue numismata Lupoldi & Conradi archiepiscoporum Moguntinensium, Adelhaidis Abbatissæ Essendensis, Agnetis Abbatissæ Quedlinburgensis, Gardolfi episcopi Halberstadensis a Cl. Oleario (f) passim edita. Nec ullum hactenus sigillum episcopale vidi, in quo alia cathedrarum fuerit ratio, præterquam Sancti Engelberti Coloniensis Archiepiscopi, in quo loco capitum caninorum bini apparent dracones, capita sibi invicem obvertentes. (*) Crederem equidem, has sellas episcopales non sine ratione ita fuisse effictas, nisi etiam Reges atque ipsi Imperatores ejusdem generis thronos nonnunquam usurpasse constaret. Sane enim Dominus Tenzelius (g) ex antiquo MSCo codice capitularium Regum Franciæ profert effigiem Caroli M, simili throno insidentis. Cl. Olearius (h) exhibet numos bracteatos Friderici & Henrici Imperatorum, in quibus iidem throni occurrunt. Vnde non est dubitandum, quin hæ sellæ hisce seculis fuerint usitatissimæ.

PAX VOBISCUM EPISCOP. LIBRIS CUR SIT INSCRIPTUM.

VII. Diximus jam supra, explicatis Episcoporum libris sæpe inscriptum esse PAX VOBISCVM, formulam non modo Christo Apostolisque ex Iudæorum ritibus familiarissimam, verum etiam primitivæ ecclesiæ Patribus, Chrysostomo (i), Socrate (k) Sozomeno (l) Cyrillo Alexandrino (m), Athanasio (n) & Optato Milevitano (o), satis usitatam. Nihil enim antiquis hisce patribus solennius fuit, quam ut populo & in congressu & in concionibus & in homiliis & in ceteris sacris pacem hac formula apprecarentur, quod multis exemplis probatum ivit sæpe laudatus Dn. I. A. Schmiedius in elegantissima de Insignioribus veterum Christianorum formulis dissertatione. (p) Quamvis vero initio hac formula tanquam salutatione communi uterentur omnes, qui cleri sacro ordini adscripti fuerant, quemadmodum hodienum utuntur in ecclesia Græca, (q) mature tamen illam sibi veluti propriam vindicarunt Episcopi, ademtoque ceteris hoc jure, solis sibi fas esse putarunt dicere: PAX VOBISCVM. Hinc Optatus Milevitanus (r) inter præcipua episcoporum officia & munia hanc potestatem salutandi populum adnumerat. Et a Patribus Concilii Carthaginensis tertii (s) cautum est, ne lectores populum (hac scilicet formula) salutent, quod jus & presbyteris deinde & diaconis ereptum solisque relictum episcopis fuit, ut prolixius docet Albaspinæus. (t) Quemadmodum igitur Principes vexilla, equos phaleratos, gladios, scuta tanquam dominii sui insignia in sigillis exhibenda putarunt, ita & episcopi sua interesse rati sunt, ut suæ dignitatis insignia, quibus a ceteris mortalibus distinguerentur, ceræ imprimerent. Hinc & hæc formula in sigilla transiit, inprimis tum, cum Abbates etiam pontificalibus induti, vix quicquam ornamentorum episcopis relinquerent proprium.

a) *lib. 1. noct. Attic. c. 8.* b) *part. 1. l. c. p. 10.* c) *de piet. in num. n. 8. & 9. 25.* d) *ap. du Choul. discours. de la relig. des anciens. Romains p. 248. sq.* e) *l. c. n. 7.* f) *Spicil. antiqvit. 1. n. 15. 19. 20. 21. 23. 24. p. 11. sq. Spicil. III. n. 9.* *) *TAB. XIII. n. 4.* g) *dial. menstr. anno 1690. p. 812.* h) *Spicil. antiqv. 1. n. 1. & 3. p. 4. f.* i) *homil. de iis, qui in paschat. jejunant. & homil. in epist. ad Coloss.* k) *lib. 6. hist. eccl. c. 16. p. 324.* l) *lib. 8. c. 18. p. 783.* m) *lib. 12. in Iohann.* n) *epist. ad Eustath.* o) *lib. 3.* p) *n. 5. p. 8. conf. Hildebr. diss. de Veter. Concion. §. 20.* q) *Goar. Euchol. Græc. p. 68.* r) *lib. 1. sub. fin.* s) *can. 4.* t) *not. ad Canon. Concil. Carthag. III. p. 409. sq.*

EPISCOPI ETIAM NONNUNQUAM STANTES EXHIBENTUR.

VIII. Atque hæc quidem de iis sigillis, quæ episcopos sedentes exhibent. Nec enim desunt, in quibus stantes occurrunt, præcipue ii, qui extra Germaniam vixere episcopi. Hujus generis sunt sequentia: Primo Johannis Lettoviensis, (*) dextra gerentis crucem brevem, sinistra pedum episcopale cum inscriptione: ✠. S.FRIS. IOAN. DI. GRA. LETTOVIEN. EPS. Quo in sigillo præcipue notari meretur crux, quam dextra gerit episcopus, Symbolum quippe officii, quod gessit. Totam enim Germaniam illum anno Christi M CC LXXV & sq. lustrasse, prædicataque cruce novas copias in ordinis Teutonici subsidium excivisse, e multis monumentis compertum habeo. Deinde ejusdem generis est Meinhardi I. Rigensis Episc. sigillum, omni inscriptione destitutum, solumque sistens Meinhardum stantem, sinistraque crucem majorem tenentem, ad dextram vero habentem pedum pastorale cum vasculo aquam stillante, imminentibus ex utroque latere luna bicorni & stella. Sed omnium elegantissimum est sigillum Alberti I (**) ejusdem sedis tertii Episcopi, nobilis de Buxtehœfden, qui ineunte seculo XIII floruit. Totum sigillum ceræ rubræ impressum bifariam divisum in superiore parte exhibet Archiepiscopum in pontificalibus stantem, dextraque gerentem pedum pastorale & vasculum stillans, medium inter duas turres, ad quas viri in genua provoluti orant, quorum alteri adscriptum PRIE, alteri LIVO: In inferiore parte quatuor viros mari insistentes, imminente desuper Spiritu Sancto, cum subscriptione: ESTONI. Tota perigraphe hunc in modum concepta est: S. ALBT. DI. GRA. EPISCOP. LIVONIEN. BAPTO. GETES. QVARV. OS. ABLVS. GETES. Nondum mihi fateor se obtulisse inscriptionem hac ipsa obscuriorem. Quamvis enim priora verba S. ALBT. DI. GRA. EPISCOP. LIVONIEN. facile explicari possint, nihil quippe notantia aliud quam hoc: *Sigillum Alberti Dei gratia Episcopi Livonensis:* posteriora tamen tanquam sphingis quoddam ænigma Oedipum requirere existimo. Ego sane præter conjecturam vix quicquam proferre potero, cum ipsum originale non viderim, typum quippe tantum nactus a Dno Richardo van der Hardt. Nisi igitur omnia me fallunt, ultima hujus inscriptionis verba hunc aut similem hexametrum constituunt:

BAPTIZO. GEnTES. QVARVm cOR ABLVO MEnTES.

Ipsas enim literas a pictore confusas primo statim intuitu liquet. Cetera ad hujus sigilli explicationem pertinentia infra proferre licebit.

INSIGNIA ECCLESIARUM ET FAMILIARUM SIGILLIS EPISCOPALIBUS INSCULPTA.

IX. Succedente tempore haut levis in Archiepiscoporum Episcoporumque sigillis mutatio observatur. Cum enim antea Episcoporum effigies cathedræ simpliciori insidentes altera manu librum, alteraque tenerent pedum pastorale, postea non solum ex utroque sellæ latere scuta tum ecclesiarum, tum gentilitia affigere cœperunt, verum etiam omisso libro dextram veluti benedictionem impertituri sustulere. (***) Posterius quando fieri cœperit, ægre definiveris, at scuta gentilitia quando primum in sigillis Episcoporum conspecta sint, optime perspectum videtur habere Mabillonius (a) ita hac de re scribens: *Quod attinet ad* SCVTA GENTILITIA EPISCOPORVM, *nullum vidimus, qui ea in sigillo suo adhibuerit antiquiorem Thoma Belvacensi, qui in literis pro Compendiensi monasterio datis anno M CC LXXXIX in contrasigillo insignia sua exhibet. Itaque sub* MEDIVM SECVLVM XIII. *Episcopi more nobilium insignia sua contrasigillis apponere cœperunt, in recta suam ipsorum effigiem retinuere.* Attamen nec desunt Episcoporum sigilla, quæ etiam in recta scutum gentilitium sistunt. Tale sigillum jam supra vidimus Adelberti Archiepiscopi Bremensis, atque Henrici Hildesiensis Episcopi. (†) Quibus jam plura alia addere liceret, nisi res nota esset & passim obvia. Potius notamus, loco cathedrarum ultimo adhibitos esse splendidiores thronos, instar loculamentorum opere Gothico exornatos, in quibus non modo insignia ecclesiarum & familiarum, verum etiam patroni episcopatus apparent. Exempli loco esse poterunt tria sequentia. Primum Bertrami Episcopi Lubecensis M CCC LXXVI indulgentiis ecclesiæ Richenbergensi concessis appensum, exhibens episcopum ædiculæ insidentem, cujus ad dextram affixa insignia Ecclesiæ Lubecensis, ad sinistram gentilitia, in superiore parte Sanctus quidam, Lubecensium Patronus, cum hac perigraphe: ✠. S. BERTRAMMI. DEI. GRA. EPI. LVBICEN. Secundum (††) Landulphi Brixinensis Episcopi, itidem ædiculæ insidentis, cujus in superiore parte consistit Agnus Dei, vexillum portans, quo insignium loco

*) *TAB. XIII. n. 14.* **) *TAB. XIII. n. 9.* ***) *TAB. XIII. n. 5.* a) *L. 2. c. 15. n. 2. p. 133. de R. D.* †) *TAB. XIII. n. 12.* ††) *TAB. XIII. n. 7.*

loco utitur Brixinensis ecclesia, superque eum S. Maria virgo, eorum tutelaris, cum perigraphe: S. LANDVLPHI DEI GRA EPI BRIXINEN. Tertium(*) denique Gerhardi Hildesiensis Episcopi, exhibens in ejusmodi loculamentis B. Mariam Hildesiensium patronam, cujus sub pedibus episcopus ad umbilicum usque conspicitur inter bina scuta alterum Hildesiensis ecclesiæ, alterum Gerhardi gentilitium, cum hac inscriptione: S. GHERARDVS DEI GRA. EPS. HILDENSEMENSIS. Ex quibus horum sigillorum rationem facile quivis perspicere poterit. Singulare ob inscriptionem est sigillum Henrici Constantiensis Episcopi, literis fundationis monasterii Wengensis apud Vlmenses appensum, quod ita describit Crusius: *Sigillum, quod literis fundationis monasterii Wengensis apud Vlmenses ab Henrico episcopo Constantiensi ut veris adjectum fuit,* CHARACTERES *habuit, qui hoc ipso Episcopo Henrico ajente sonant:* SANCTA MARIA DEI GENETRIX. *Ipsum sigillum rotundum: & in medio ejus effigies, sive imago S. Mariæ est desculpta, & filum de sericis, gilvis & rubris ipsi instrumento appensum est.*

X. Ceterum imaginibus suis quando uti desierint Episcopi, non potest adeo explicate doceri. Id tamen mihi constat, seculo XV ineunte vix aliquod ejusmodi sigillum amplius esse adhibitum. Sane in Hildesiensium episcoporum ordine Gerhardum, qui exeunte seculo XIV floruit, ultimum tali sigillo usum esse, compertum habeo. Horum in locum subrogata secreta minora partim rotunda, (**) quibus præter loculamenta, & scuta affixa nonnunquam divi tutelares additi, partim ovalia, (***) quibus solum scutum inest, infula tectum ac in medio divisum, ex altera parte insignia ecclesiæ, ex altera gentilitia præferens. Nec desunt alia, in quibus caput episcopi, aut aliud ejusmodi exhibetur. Sed quis omnium numerum ineat, cum in ea re cuivis suo morem gerere ingenio libuerit. Denique sola insignia episcopalia (†) ceræ rubræ impressa in sigillis episcoporum locum invenere, quæ hodienum observantur. SIGILLA EPISCOPORUM MINORA.

XI. Hæc de episcopis Germaniæ earumque provinciarum, quæ ad Germaniam olim pertinuerunt; de Angliæ Episcoporum sigillis nihil aliud mihi adhuc innotuit, quam constitutio illa Ottonis Cardinalis Legati in Anglia A. M. CC XXXVII apud Matthæum Parisiens: (a) *Habeat unusquisque* (Archiepiscopus & Episcopus) SIGILLVM, *puta nomen dignitatis, officii, seu collegii, & etiam illorum proprium nomen, qui dignitatis vel officii perpetui gaudent honore, insculptum notis & characteribus manifestis, sicque* SIGILLVM AVTHENTICVM *habeatur.* SIGILLA EPISCOP. ANGLIÆ.

XII. Cum in ipsorum Archiepiscoporum ordine locum suum obtineat supremus Magister Ordinis Teutonici, non incongruum erit, hoc loco tria suppeditare ejus sigilla, quæ eidem, quem paulo ante collaudavimus, Domino Richardo van der Hardt debemus. Primum †† exhibet Mariam in Ægyptum fugientem, cum puerulo Iesu asello vectam, cujus frenum prehendit Iosephus, cum inscriptione: ✠ S. COMMENDATORIS DOMVS ORDINIS THEVT. IN PRVS. ↗ LIV. Secundum (†††) ceræ rubræ impressum sistit puerulum Iesum, in lectulo recubantem, quem adorat, nescio quis, crucem tenens, imminentibus supra ad præsepe asino & bove. Perigraphe ita se habet: ✠ S. COMENDATORIS DOMVS THEVTON. IN LIV. Tertii effigies eadem est, quæ primi, hoc excepto, quod asinus terræ non insistit & in extremo duo scuta apparent, alterum Ordinis Teutonici, alterum gentile, cum perigraphe: SIGILLVM MGRI. Quibus quidem hoc etiam caput juvat obsignare. SIGILLA MAGISTR. ORD. TEVTON.

*) *TAB. XIII. n. 13.* **) *TAB. XIII. n. 11.* ***) *TAB. XIII. n. 8. 10.* †) *TAB. XIII. n. 6.* a) *ad eund. ann. p. 370.* ††) *TAB. XV. n. 12.* †††) *TAB. XV. n. 13.*

CAPVT DECIMVM QVARTVM.

DE
SIGILLIS ECCLESIARVM, MONASTERIORVM, ABBATVM, PRÆPOSITORVM, DECANORVM.

I. Sancti tutelares in sigillis ecclesiarum. Fundatorum memoria in sigillis conservata. Sigillum societatis Kalendariorum.
II. Sigilla Præpositorum & Decanorum ecclesiarum cathedr.
III. Sigilla Generalium & Provincialium.
IV. Sigilla Abbatum.
V. Abbates etiam tutelares ecclesiæ suæ sigillis insculpsere.
VI. Sigilla Abbatissarum.
VII. Sigilla aliorum presbyterorum & Clericorum.
VIII. Quæstiones nonnullæ.
IX. Quid in sigillis ecclesiarum flores notent?
X. Varia Signa & symbola sanctorum imaginibus adjecta.
1) Nimbi.
XI. 2) Palma.
XII. 3) Homines Sanctis supplicantes.
XIII. 4) Libri sanctis tribuuntur.
XIV. 5) Stellæ Sanctorum imaginibus additæ.
XV. 6) Vt & Angelorum capita. Cur illa B. Mariæ præcipue adjiciantur?

I.

SANCTI TVTELARES IN SIGILLIS ECCLESIARVM.

Dicenda nonnulla supersunt de sigillis monasteriorum atque ecclesiarum earumque præsulum, quæ seculis demum XI & XII obtinuisse videntur Mabillonio, (a) mihi vero etiam haut paulo ante adhibita creduntur, ob locum Ekehardi Iunioris paulo post proferendum. Interim curiosa est ejusdem (b) observatio, quod Capitula sigillorum loco subinde adhibuerint cauteria jumentorum. Pleraque, quæ adhuc se mihi obtulerunt, aut templa turrita, aut quod frequentius fieri video, sanctos tutelares, eosque vel totos, vel eorum capita, vel historiam simul, aut denique reliquiarum quidquam exhibent. In antiquitatibus nostris Goslariensibus (c) jam edidimus sigilla ecclesiarum SS. Simonis & Iudæ, Montisque S. Petri, ut & Monasteriorum Novi Operis, Richenbergensis, Montis S. Georgii, Heiningensis, Franckenbergensis, Fratrum minorum Goslariensium, in quibus omnibus Sanctos tutelares offendes. Attamen ut & iis videamur consuluisse, qui Antiquitates istas non possident, placet hic illustriora nonnulla exempla notare. Antiquissimum igitur hoc esse institutum patet e sigillo S. Galli, jam Ottonis M. temporibus usurpato, de quo Ekehardus Iunior: (d) *Et a patre* SIGILLVM *recludere jussus, ipsi illud (nam Sancti Galli semifacies erat) in manum dabat. Quod ille sollicite intuitus, filii mei, pauperis Domini, imaginem, aut, esse putavi.* Elegantissimis merito accenseas sigillum antiquum ecclesiæ majoris Hildesiensis, (*) sistens throno insidentem S. Mariam Deiparam cum puerulo Iesu, adstantesq; ex utroq; latere S. Bernwardum & S. Gothehardum Hildesienses Episcopos in Divorum numerum relatos, cum perigraphe: ✠. SIGILLVM. HILDENSEMENSIS ECCLESIE. Illustris Corbeiæ sigillum exhibet Christum e cœlo prospicientem, atque inferius S. Stephanum & S. Vitum Patronos. Ecclesia Fuldensis S. Bonifacium monachis benedicentem, in monasterio constitutis, cum inscriptione: SCS. BONIF. ARCHIEPIS. ET. M̄R. & perigraphe: ✠. SIGILLVM CONVENTVS MAIORIS ECLESIE FVLDENSIS. (e) Ecclesia S. Crucis Hildenesheimensis crucem Christi cum affixo titulo, ad eamq; utrinq; SS. Petrum & Paulum apostolos cum perigraphe: ✠. SIGILL. EC̄C̄E SCE CRVCIS IN HILDENSHEM. Ecclesia Woltingerodana S. Mariam throno insidentem, cum inscriptione: SCA MARIA IN WOLTINGERODE, quam etiam sigillo suo insculpsit ecclesia Marienrodensis cum hac perigraphe: ✠. S. CONVENTVS NOVALIS SANCTE MARIE. Sic & Ecclesia S. Bonifacii Halberstadiensis S. Bonifacium; Ecclesia S. Mauritii ibidem S. Mauritium; Ecclesia vero cathedralis S. Stephanum in genua provolu-

a) *l. 2. c. 15. n. 3. p. 133. de R. D.* b) *l. c. n. 1. p. 132.* c) *vid. tab. an. passim.* d) *cap. 16. de casib. monast. Galli p. 55.* *) *TAB. XV. n. 5.* e) *Sagittar. de gentilism. & Christianism. Thur. lib. 3. c. 25. p. 330.*

volutum exhibent. (*) Placet ultimum hoc sigillum ideo delineatum dare, si forte alius me felicior, quid manus e cœlo protendant, docere possit. Inscriptio ita se habet SIGILLVM CAPITVLI HALBERSTADENS ECCL. Aquensis porro ecclesia Annunciationem D. Mariæ, Sultensis prope Hildesiam S. Bartholomæum, Schœningensis S. Laurentium, aliæ alios Deos tutelares sigillis suis impressere: id quod etiam ab ecclesiis parochialibus video factitatum, inter quas ecclesiæ SS. Cosmæ & Damiani, S. Stephani, SS. Petri & Pauli, S. Thomæ & S. Iacobi Goslarienses suos quoq; patronos in sigillis ostendit. Sola nonnunquam Sanctorum tutelarium capita imprimi solita, exemplo elegantissimo probare possum, sigillo nimirum monasterii Ringelheimensis, (**) quod vel ideo adjiciendum putavi, quoniam miram inter illud bullasque pontificias observo convenientiam. Habes igitur hic capita SS. Abdonis & Sennis coronata & cruce distincta cum perigraphe: ABDON SENNES PATRONI IN RINGELEM. In hoc sigillo vel id etiam observari meretur, crucem, qua distingvuntur hæc Regum capita, literæ A superpositam esse, inque eam quasi desinere, qua quidem litera majuscula, A, nihil aliud notari autumo, quam Henricum Aucupem, ut aliorum plurium ita & hujus monasterii primum fundatorem. Extant civitatum non paucarum, quæ eundem Imperatorem autorem suum venerantur, numi bracteati, eadem literæ figura insigniti, in luculentam Aucupis, Parentis sui, memoriam. Vide, sis, quæ hanc in rem disseruimus in sylloge nostra numorum Goslariensium (a) Antiquitatibus Goslariensibus subjecta. Nec minus in aliis quoque sigillis solenne est, fundatorum memoriam ab ecclesiis variis iconibus & characteribus conservari. Tale jam exemplum suppeditavimus in Antiquitatibus nostris sigillum Ecclesiæ Montis S. Petri Goslariensis, ubi Agnes Imperatrix in genua provoluta & S. Petro templum offerens spectatur. (b) Idem in aliis ecclesiarum sigillis video observatum. Sane in sigillo Præpositi Novi Operis Goslariensis, quod itidem alio loco (c) edidimus, vir ille, qui ante D. Mariam Deiparam in genua procumbit, non esse videtur alius, quam Volcmarus a Wildenstein fundator, quemadmodum & in Abbatissæ sigillo mulier velata, Mariam e cœlo despicientem adorans, ejus uxorem Liccam videtur notare, quam cum marito fundasse hoc monasterium, ex iis, quæ in Antiquitatibus nostris diximus, erit perspicuum. Omitto nunc alia, atque id tantum observo, olim vix aliud fuisse symbolum, quo fundatores se esse antiqui testabantur, quam templum turritum, quod manu præferebant. Hinc si quæ ejusmodi templa in manibus virorum aut fæminarum in epitaphiis, sigillis aut aliis monumentis occurrunt, certo erit statuendum, illa fundatarum ecclesiarum esse testimonia. Quin imo extant sigilla, in quibus licet ipsorum fundatorum imagines non appareant, earum tamen loco ejusmodi signa occurrunt, e quibus facili negotio ecclesiarum originem colligas. Sic in sigillo præpositi Montis S. Georgii, hic sanctus martyr tenet scutum aquila insignitum, quod cum S. Georgio vindicari non possit, merito concludas, ibi natales hujus monasterii, quos Conrado II & Henrico V Cæsaribus debebat, indigitari. In sigillo majori ecclesiæ SS. Simonis & Iudæ inter hos sanctos tutelares apparet corona Cæsarea, quam eo certius fundationis Cæsareæ indicium interpretor, quod in numis etiam Goslariensibus a nobis explicatis, (d) in quibus capita SS. Simonis & Iudæ Apostolorum occurrunt, eadem corona conspicitur: Id quod sine ratione factum nemo temere statuerit. Nescio, an ad sacros Ordines referre debeam fratres *ἱερωνοὺς*, qui a Kalendis, Kalendariorum nomen sortiti, Curios simulabant & vivebant Bacchanalia, (e) quorum sigillum non possum non hic describere verbis Domini Paulini: *Sigillum ejus*, (Societatis Kalendariæ) *gerit manum, quæ crucis signum in altum elevat.* Procul dubio hanc notitiam vir optimus debet Christ. Gothülf. Blumenbergo, qui suo de *Moguntina illa substructione in glandis figuram composita*, (von dem Eichelstein) tractatui appendicem annexit von Kaland oder etzlichen uhralten Lateinisch und Teutschen documentis MSC. von der so genanten im Pabstum vor diesem florirenden Kalender-Gesellschaft ꝛc. ubi (f) & sigillum hujus societatis apparet ejusdem figuræ, cum ea, quam describit Dn. Paulini, nisi quod manui crucem elevanti umbraculum imminet. Inscriptionem, quam Auctor legere non potuit, operæ pretium esset ex aliis horum fratrum monumentis restituere, dummodo certo constaret, totiusne societatis, an solius confraternitatis Leisnicensis hoc sigillum fuerit? De quo alii videant.

FUNDATORUM MEMORIA IN SIGILLIS CONSERVATA.

SIGILLUM SOCIETATIS KALENDARIÆ.

Rr II. Non

*) *TAB. XV. n. 3.* **) *TAB. XV. n. 8.* a) *n. 10. p. 8.* b) *lib. 1. p. 46.* c) *Ibid. lib. 2. p. 163.* d) *Vid. Sylloge. num. Gosl. l. c.* e) *Vid. Paulin. Chron. Otberg. p. 174. Confer. Feller. dissert. de Fratr. Kalendar.* f) *p. 289.*

SIGILLA PRÆPOSITORUM ET DECANORUM.

II. Non multum diversa ab his sunt sigilla Præpositorum & Decanorum, qui Ecclesiis collegiatis præfuere. Ii enim, cum initio proprias imagines in sigillis exhiberent, deinde recentis plerumque Deorum tutelarium imaginibus, quas ecclesiæ coluere, sua tantum insignia gentilitia adjecere. Id quod jam aliquot exemplis in Antiquitatibus meis Goslariensibus probavi, quibus tamen bina nunc addo. Prius Rainoldi, Comitis Dasselensis, quem e Goslariensium Canonicorum numero primum ad præposituram Hildesiensem, atque inde ad Archiepiscopatum Coloniensem evocatum alio loco diximus. Posterius Adelhogi e Præposito ecclesiarum SS. Simonis & Iudæ, & Montis S. Petri ad episcopatum Hildesiensem evecti.(*) In illius sigillo ipsius occurrit imago, sinistra librum, dextra palmam tenens, cum perigraphe: ✠ RENALDVS PPOSITVS. In hoc effigies Adelhogi librum tenentis. Cum igitur hunc Rainoldum in Canonicorum Goslariensium numerum repofuerimus, ejusque historiam alio loco (a) succincte tradiderimus, aliquot etiam ejus diplomatibus editis, non erit injucundum jam ipsam ejus imaginem intueri.

SIGILLA GENERALIUM ET PROVINCIALIUM.

III. Quo tempore Abbates & præpositi antea sigillis ecclesiarum contenti, diversa ab his ac propria sigilla habere cœperint, satis ad liquidum perduxisse videtur Mabillonius, (b) rei hujus originem rejiciens in seculum XII, idque probans diplomate Isemonis Abbatis Ambroniacensis, qui anno M C XL antecessorem suum sigillo proprio caruisse ipse fatetur. Sed videndum etiam de istorum sigillorum figura. In iis igitur tria præcipue occurrunt notatu digniora. Siquidem vel ipsorum Abbatum imagines, vel Divi ecclesiarum tutelares, vel monachus ejus ordinis, cui ipsi nomen dederunt, in hisce sigillis conspiciuntur. Vt enim ab iis ordiamur, qui alicui ordini monastico veluti cum summo imperio præsunt, & Generalium aut Provincialium nomine notantur, eos plerumque aut monachum, aut ipsum fundatorem ejus ordinis, cui præfuerunt, sigillis olim impressisse comperio. Cujus rei exemplum dare possum sigillum(**) Fr. Gvilielmi Bartonis, Fratrum minorum de Observantia Cismontanarum partium Generalis Vicarii, nec non Reverendi Patris Vicarii Generalis Vltramontani commissarii, qui anno M CCCC XXC Germaniam perlustravit. Sistit illud S. Franciscum habitu monastico indutum, nimbo circa caput cinctum, in manibusque & pedibus stigmata illa, quæ illi tanquam Christo typico impressa ferunt hujus ordinis fraterculi, cum hac perigraphe: ✠ S. Gvilierm Gnal Frum minor de Obſervancia. Quod etiam alios monasteriorum antistes nonnunquam fecisse constat. Edidi enim aliquot sigilla præpositi Richenbergensis, in quibus Canonicus Regularis longiore pallio, (quali per hyemem utuntur) indutus effingitur, cum hac inscriptione: SIGNVM ECCLIE RICHENBERGENS.

SIGILLA ABBATUM.

IV. Suas ipsorum imagines sigillis impressere plerique Abbates, quibus annuli mitræque usus a Pontifice fuerat concessus. Iis enim solenne fuit episcopos æmulari, seque modo sedentes, modo stantes in pontificalibus effingere, ita ut altera manu pedum, altera librum teneant. Et quidem ut Corbeiensem aliosque principes Abbates omittam, sedentem episcopali fere habitu se in sigillis suis exhibuit Albertus, Abbas Montis Cellensis in Hercynia, cujus monasterii memoriam fere intermortuam ex aliquot diplomatibus feliciter resuscitavimus. (c) Ceteri, quos vidi, stantes plerumque apparent, & quamvis pedum Abbatiale teneant, mitra tamen & pontificalibus abstinuere, solo habitu suo monastico contenti. Qualia sunt sigilla duo, quæ nunc tibi delineanda putavi. Primum (†) S. THIDERICI ABBATIS IN REDAGHESHVSEN. Alterum (††) S. HINRICI ABBATIS. NOVALIS. SANCTE MARIE.

ABBATES ETIAM TUTELARES ECCLESIÆ SVÆ SIGILLIS INSCULPSERUNT.

V. Tutelarium imagines sigillis suis impressisse video Abbates aliquot præpositosque & Abbatissas tantum non omnes. Talia jam complura dedimus in antiquitatibus nostris Goslariensibus, quibus tamen hic subnectimus unicum Henninghi Abbatis S. Godehardi Hildesiensis, sistens Godehardum loculamento insidentem, dextraque tenentem templum sive monasterium, sinistra pedum, cum inscriptione: S. Henninghi abbatis sci Godehardi. Sunt etiam sigilla Abbatum, in quibus non ipsorum modo imagines, verum etiam sancti tutelares simul conspiciuntur. Quibus accensendum videtur sigillum Heysonis Abbatis Ringelheimensis, (d) quod possideo, exhibens in superiore parte capita SS. Abdonis & Sennis, quibus adscriptum AB. SE. in inferiore Abbatis mitrati effigiem umbilicum tenus, dextra pedum, sinistra librum

*) *TAB. XV. n. 6.* a) *l. 2. Antiqu. Gosl. p. 155. sq.* b) *lib. 2. c. 15. n. 3. p. 134. de R. D.* **) *TAB. XV. n. 10.* c) *Antiquit. Gosl. lib. 3. p 255. sq.* †) *TAB. XV. n. 9.* ††) *TAB. XV. n. 11.* d) *vixit anno 1404.*

librum tenentis, cum hac perigraphe: ✠ S. HEYSONIS ABBATIS IN RINGELEM. Imo nonnunquam Abbatibus non modo sigilla imagine sua insignita, verum etiam alia diversa, in quibus solæ patronorum imagines cum eorum titulo occurrunt, apponere diplomatibus placuit. Cujus rei notatu dignum exemplum se obtulit B. Sagittario (a) quod ipsius verbis describam: Sonst ist in den Fürstl. Friedensteinischen Archiv ein Consens-Brief Abbts Heinrichs zu Fulda verhanden/ über den Verkauff des Dorffs Katerfeld an Abt Wittecho und seine Ordens-Brüder zu Georgenthal: und war der Verkäuffer Ludwig von Wangenheim/ dessen Vater Berthog von den Dom-Herrn zu Hünefeld dasselbe Dorff an sich getauschet hatte. An diesen Consens ist nicht nur jetztgedachten Fuldischen Abbts Insiegel/ sonden auch neben demselben Bonifacius in einem sonderbahren Sigel zu sehen: welches ich genau abreissen und in Holtz schneiden lassen/ wie die pag. 331. befindliche Figur ausweiset/ darum folgende Worte stehen: SANCTUS BONIFATIUS ARCHIEPISCOPUS. Ipsum hujus sigilli formam exhibet laudatus Dn. Sagittarius, quam loco allegato licebit intueri.

SIGILLA ABBATISSARUM.

VI. Antiquissima Abbatissarum sigilla quomodo se habuerint, non facile dixerim. Videntur tamen eæ, quæ alicujus nominis dignitatisque fuere, statim ab initio suis ipsarum imaginibus signasse. Argumento hujus conjecturæ mihi sunt sex elegantissima Sigilla Osterlindis, Gertrudis, Bertradis, Iuttæ, Luckardis & Elisabethæ, Abbatissarum Quedlinburgensium. (*) Sistunt se in omnibus Abbatissarum imagines, non horridiore quidem veste monastica, sed habitu satis liberali indutæ, dextra præferentes lilium, sinistra librum, eo fere schemate, quo in numis bracteatis alias Abbatissas Quedlinburgenses & Essendienses sculptas videmus. (b) Perigraphe ubique eadem fere apparet. Primo enim sigillum adscriptum ✠. OSTERLINDIS DEI GRA IN QVIDELINGEBVRCH ABBATISSA. Secundo: GERTRVDIS DI GRA. IN QVIDELINGEBVRCH ABBATISSA. Tertio: BERTRADIS DEI GRA IN QVEDELINBVRCH ABBATISSA. Quarto: ✠. SIGIL. IVTTE DI GRA IN QVIDELINGEBVRCH ABBATISSA. Quinto: SIGIL. LVCKARDIS DI GRA IN QVIDELINGEBVRCH ABBATISSA. Sextodenique: ELISABETA DI GRACIA QVIDELINBVRGENSIS ABBATISSA. At paulo minoris dignationis Abbatissæ aliam in sigillis secutæ suntrationem, siquidem modo se ipsas geniculantes & orantes, modo Divos ecclesiæ suæ tutelares, modo insignia ecclesiæ, modo aliud quicquam ejusmodi exhibuerunt. De qua re cum plura exempla in promtu sint, nihil attinet hic agere prolixius.

SIGILLA CETERORUM PRESBYTERORUM ET CLERICORUM.

VII. Ceteris ecclesiarum presbyteris & clericis, qui proprium non faciebant collegium seu capitulum, sigillo uti initio nefas fuit, nisi Patronorum accederet consensus. Hinc in Cironii Quinta Compilatione Epistolarum Decretalium Honorii (c) sequens extat rescriptum ad Præpositum R. & I. Archidiaconum Svession: *Dilecta in Christo filia Abbatissa Iotrēn nobis insinuare curavit, quod cum presbyteri & clerici Iotrensis Ecclesiæ Meldensis diœcesis non consueverint proprium habere sigillum, nec sint unum corpus, ita quod Capitulum appelletur: nihilominus tamen contra voluntatem ipsius Abbatissæ, quæ ipsorum caput est & patrona, sigillum habere contendunt in ejus præjudicium & gravamen, quare id eis a nobis petiit inhiberi. Quia vero nobis non constitit de præmissis, discret. vestræ mandamus, quatenus inquisita super his diligentius veritate, si vobis constiterit, rem taliter se habere, dictis presbyteris & clericis autoritate nostra inhibeatis expresse, ne præsumant vel de novo fabricare sigillum, vel utieo, si forte noviter fabricarunt, ipsos si contra prohibitionem nostram venire præsumpserint, a præsumptione hujusmodi per censuras Ecclesiasticas appellatione postposita compescentes.* Vidi tamen sexcenta ecclesiarum parochialium sigilla a presbyteris plebanisque appensa, sanctorum illorum, quibus dedicata est ecclesia, imagine plerumque signata, quæ argumento sunt, constitutionem hanc Pontificis interjecto tempore in desvetudinem abiisse.

QUÆSTIONES NONNULLÆ.

IIX. Hæc itaque sunt, quæ de ecclesiarum, earumque prælatorum sigillis notanda putavi. In quibus eo minus puto immorandum, quo majus forte inde Lectori tædium suspicor creatum iri. Non enim est cujusvis, minora ista curare. Quamobrem omissis iis, quæ forte adhuc dici poterant, quæstiones aliquot ex his sigillis proponimus, more nostro paucis solvendas. Quærimus ergo:

a) *lib. 3. de Gentilism. & Christianism. Thur. cap. 25. p. 329.* *) *Vid. TAB. XIV. n. 1. 2. 3. 4. 5. 6.* b) *Olear. Anastas. Agnet. id. Spicil. Antiquit. I. n. 23. 24.* c) *tit. 10. cap. 2. p. 211.*

1) Quid sibi velint flores in sigillis ecclesiarum sæpe obvii?
2) Quibus signis ac symbolis in sigillis hisce cognosci possint Sanctorum imagines?

QVID IN SIGILLIS ECCLESIARVM FLORES NOTENT.

IX. Flores igitur in sigillis ecclesiasticis occurrere sæpius, tot exemplis exploratum habeo, ut pigeat eorum hic inire recensum. Quisquis modo sigilla a me in antiquitatibus Goslariensibus edita intueri voluerit, aliquot ibi reperiet sigilla, floribus ejusmodi decorata. Et quidem flores modo inter sanctorum imagines, modo per ipsam circuli interioris aream sparsi sunt, modo in manibus gestantur, id quod patet e sigillis Abbatissarum Quedlinburgensium, modo a nobis laudatis. Hoc igitur symbolo quid sibi voluerint antiqui, simplicitatis, quam elegantiæ studiosiores, hic paucis dispiciemus. Cl. Schlegelius (a) explicaturus rationes, cur Abbatissa Northusana lilium teneat, ita loquitur: *Florem vero florentiorem cœnobii sui statum, si non Imperatorum & Marchionum, qui etiam cum sceptris liliatis & floribus sedentes sese exhibebant olim in nummis, imitationem, (mysticam illis significationem Oratoriæ ecclesiasticæ Doctoribus relinquimus, minime hic quadrantem) designare auguramur.* Sed cum credibile non sit, personas ejusmodi sanctitatem miram affectantes, aut florentiorem ecclesiæ suæ statum jactasse arrogantius, aut Imperatorum Marchionumve insignia sibi tribuere ausas esse, malim adstipulari sententiæ Cl. Olearii, qui cum in Anastasi sua Agnetis Abbatissæ Quedlinburgensis de floribus in numis bracteatis multa disserat, alio loco (b) hanc facit summam cogitationum suarum omnium: *Quæ singula* (stellæ, libri, nimbi) *ceu in aliis crux, FLORES, palma, vitæ sanctitatem fideique constantiam nostri denotant sancti. De quibus alibi egi fusius.* Non jam operose colligam ea, quæ hanc in rem ex Molani observationibus proferri possent. Nec multa hic auctorum testimonia congeram, quibus res probari facillime possit. Sed id modo addam, nihil esse medii ævi scriptoribus frequentius, quam ut sanctimoniam vitæ disciplinæque integritatem, quam in monasteriis florere jactabant, similitudinibus a flore aut odore desumtis describerent. Sic Gregor. Magnus: (c) *Aliter*, inquit, *olet flos rosa, quia mira est fragrantia, quæ rutilat & redolet ex cruore martyrum: aliter flos lilii, quod candida vita est de incorruptione virginitatis.* Eugenius Papa in diplomate anno M C LII. 3. Kal. Aug. Ordini Cisterciensi concesso: (d) *Inde est, dilecti in Domino filii, quod sacra religionis vestræ opinione, TANQVAM ODORE AGRI PLENI, CVI BENEDIXIT DOMINVS, provocati, religiosis petitionibus vestris benignum impertimur assensum.* Hermannus Abbas Corbeiensis (e) in epistola ad Ludevicum Thuringiæ Landgravium anno M CC XXVII perscripta de monialibus S. Catharinæ Isenacensibus: *Matura facta deliberatione cum toto conventu meo, unanimiter conclusum est, ex isto religioso monasterio --- SVRCVLOS aliquos VITÆ ILLIBATÆ & bonæ spei in agrum nostrum transplantare, ut a DIFFVSO RIGOROSÆ VITÆ EARVM ODORE SVAVISSIMO TOTA VICINIA REPLEATVR, & eadem dulcedine ad similia pietatis opera in Domino inflammetur.* Sed elegantissimus ea de re locus est in diplomate Iohannis Hildesiensis Episcopi, (f) quem adscribo: *Gratulantes ad memoriam revocamus, qualiter hic VITIS generosa Cisterciensis Ordinis multiplificavit ODORES & in FLOREM HONORIS & HONESTATIS longe lateque PALMITES VIRTVTVM expandit, ac multiplicatum fructum in vitam æternam feliciter reportavit.* Cum igitur monachis id vel maxime fuerit in more positum, ut disciplinæ, aut ut ipsi loqui solebant, *conversationis suæ* integritatem flori aut agro suavem spargenti odorem conferrent: nihil relinquitur dubitationis, quin flores, in sigillis æque ac numis bracteatis eorum sive per aream sparsi, sive manibus gestati, eandem debeant indicare.

VARIA SIGNA ET SYMBOLA SANCTORVM IMAGINIBVS ADDITA.

X. Sanctorum porro imagines multa habent appicta signa, quibus eas cognoscere possis: Talia sunt nimbi capita cingentes, palmæ manibus gestatæ, homines e genibus adorantes, stellæ, libri, angelorum capita e nubibus respicientia, hujusque generis alia.

1) NIMBI.

1) Nimbi capita cingentes in omnibus fere Sanctorum imaginibus tum in numis bracteatis, tum sigillis, tum ceteris monumentis occurrunt, iique tam antiqui sunt, ut omnem memoriam videantur superare. Solet equidem inter auctores disputari, unde originem hi nimbi habeant. Sed nescio, an satis accurate rem perviderint ii, quos putares acutissimos. Iosephus Scaliger (g) in ea est sententia, antiquitus artifices statuis a se exasciatis super

a) *Differt. de num. Northusin. p. 146.* b) *Spicil. Antiqvit. III. p. 6.* c) *hom. 6. ad Ezech. f. 260.* d) *ap. Tamburin. de jure & privil. Abbat. Tom. 2. disp. 4. quæst. 5. p. 391.* e) *Paulin. Chron. Otberg. p. 179.* f) *Vid. Antiqvit. Gosl. lib. 3. p. 278.* g) *Comment. in apend. Virg. p. 211.*

super capita adjecisse umbellas lunatas (μηνίσκους) ne ab avibus conspurcarentur, quas nec Deorum statuis pepercisse probent hæc Tibulliana:

At o Priape sæpe floribus novis
Tuas sine arte deligavimus comas,
Abegimusque voce sæpe, cum tibi
Senexve corvus, impigerve graculus
Sacrum feriret ore corneo caput.

Hos ergo μηνίσκους etiam in sanctorum statuis retinuisse Christianos putat Scaliger, cujus rei causam ignorantes pictores, dum putarent honoris causa imponi debere, etiam imaginibus pictis apposuisse, ubi tamen minime necesse erat. Hæc sententia quantam habeat veri speciem, vel inde patet, quod celeberrimos invenit fautores Henricum Salmuthum, (a) Emundum Figrellum, (b) Ioachimum Camerarium, (c) & Iul. Cæs. Bulengerum. (d) Alii nimbos ejusmodi successisse putant in locum circulorum aureorum, quibus antiquiores incinxerint frontes. Ioannes Nicolai, (e) qui de nimbis cum cura egit, plane ἐπέχειν videtur, id modo notans, Scaligeri & qui cum eo sentiunt, sententiam concoquere non potuisse Anselmum Solerum in tractatu de pileo. (f) Quæ cum ita sint, omnium maxime mihi arrident hæc verba Laurentii Pignorii, quæ ex ejus Explicatione Mensæ Isiacæ allegat laudatus Io. Nicolai: *Consuevit*, inquit, *Dædala antiquitas res hominum opinione religiosas & augustas, quibusdam veluti notis insignire, per quas iis aliqua dignitas accederet. Inter has maxime nobilis fuit. ORBIS quidam CAPITI aliquando CIRCUMSCRIPTUS, venerationis index & majestatis, qua humanam excederet.* Sane maxime probabilem hanc esse Pignorii sententiam, innumeris monumentis antiquis potest demonstrari, cum vix quicquam paulo augustius venerabiliusque in theologia sua gentiles habuerint, quod non ejusmodi nimbis putarint exornandum. Quis enim ignorat, simulacris Deorum, urbium Diis tutelaribus, animalibus Diis consecratis, Phœnicibus aliisque ejusmodi rebus sacris nimbos appingi solitos? Quin immo stante Romana re eo prolapsa est adulandi libido, ut non modo Principes in Deorum numerum Senatus suffragio relati, verum etiam viventes spirantesque, radiante capite aut nimbo cingerentur, ut pote symbolo Deorum veluti gentili. Illud innumera loquuntur exempla. Hoc præcipue liquet ex numis Constantii & Constantis, Theodosii Iunioris ac Placidii Valentiniani consularibus. Quam in rem egregia sunt, quæ disserit Carolus du Fresne (g) in eam deflectens sententiam, quod posterioribus temporibus nimbus etiam cum Consulibus fuerit communicatus, ut divinitatis species quædam & his assereretur. Cum igitur innumera sint argumenta, ex quibus apparet, Christianos primitivos veterum Romanorum mores, quos salva religione retineri posse existimabant, elegantiæ causa retinuisse: non erit incongruum statuere, etiam nimbos hosce sanctorum capita ambientes non aliunde petitos esse. Idque his magis condonandum erat, quam gentilibus. Cum enim gentilibus non alia succurreret facti sui ratio, quam poëtarum fingendi libido, qui jam inde ab Homeri ætate Deos Deasque apparentes semper nimbis lucique splendidiori involvunt. Christiani certiora de beatorum statu edocti, jure meritoque cœlitibus augustiorem faciem splendoremque ipso sole lucidiorem tribuebant.

XI. Palmas (2) in manibus gestare sanctos, inprimis martyres, in sigillis exhibitos, multis exemplis constat. In sigillo Ecclesiæ S. Bonifacii Halberstadensis S. Bonifacius dextra pedum pastorale, sinistra palmam tenet. Quod gestamen etiam video esse S. Stephani πρωτομάρτυρος in sigillo templi parochialis S. Stephani Goslariensis eleganti pariter ac antiquo. Nec quenquam adhuc observavi cum palma pingi in sigillis, nisi aut martyres, aut Sanctos Pontificis auspiciis in Divorum numerum relatos. Id quod etiam fere in numis bracteatis observatur. In Halberstadensibus enim a Cl. Oleario (h) editis quater exhibetur S. Stephanus palmam tenens. Cujus rei non alia succurrit ratio, quam quod martyres aliique sancti gloriosissime de Satana & mundo triumpharint. Unde recte Molanus: (i) *Pinguntur PALMÆ in manibus* PALMÆ.

a) *ad Panciroll. de reb. deperd. p. 179.* b) *de statuis illustrium Roman. p. 274.* c) *Quæst. promisc. decur. 8. probl. 10.* d) *de Pictur. L. 1. c. 18. p. 56.* e) *de nimbis antiqu. c. 5. p. 85.* f) *sect. 13.* g) *Dissert. de infer. ævi num. n. 15. p. 12.* h) *Spicil. antiquit. II. n. 2. §. 9. 10.* i) *Hist. Imagin lib 4. c. 26.*

bus propter illud Apocalypſeos VIII, & palmæ in manibus eorum. *Et illud Pſalmiſtæ Pſ. XCII.* Iuſtus ut palma florebit. *Significant autem palmæ victoriam.* Pertinere etiam huc videntur ea, quæ de inſcriptionibus Chriſtianorum obſervat Erneſt Salomo Cyprianus (a) Director & Profeſſor SS. Theologiæ in Gymnaſio Coburgenſi celeberrimus, epitaphiis nimirum Martyrum plerumque aut palmas aut columbas cum ramo olivæ ſubjici. Quæ tamen ſigna virginibus propria putat Cornelius a Lapide, ſolis vero Lapidicidarum ingeniis adſcribit doctiſſimus Auctor elegantis libelli de Antiquitatibus, (b) cum aliis libellis ad variam eruditionem pertinentibus editi. Quamvis igitur negari non poſſit, palmam martyrii ſanctitatisque quoddam veluti ſymbolum eſſe, atque hoc fere in ſigillis notare: merito tamen mireris, qui fiat, ut in numis bracteatis, quibuscum alias optime ſigillis convenit, palmæ etiam aliis perſonis utriusque ſexus eccleſiaſticis æque ac politicis tribuantur, quæ tamen nec ſolenni eccleſiæ Romanæ ritu conſecratæ ſunt, nec cruenta morte pro Chriſto occubuere. Extant enim numi Friderici II Imperatoris, Diterici Marchionis Miſniæ, Sifridi Archiepiſcopi Colonienſis, Wicmanni Epiſcopi Cizenſis poſtea Magdeburgenſis Archipræſulis, Eberhardi Archiepiſcopi Moguntini, Agnetis Abbatiſſæ Quedlinburgenſis, Hadwigis Abbatiſſæ Northuſanæ a Cl. Oleario, (c) Tenzelio, (d) Io. Andr. Schmiedio (e) & Schlegelio (f) editi explicatique, in quibus omnibus palmæ occurrunt. Vnde merito colligas, aliam quoque ſubfuiſſe rationem, cur hoc ſibi geſtamen tanto conſenſu elegerint. Sed in hac invenienda licet multi ſuam exercuerint induſtriam: paucis tamen ea venerunt in mentem, quæ ad omnes hos numos applicare poſſis. Cl. Olearius in explicatione numorum Agnetæ Abbatiſſæ (g) talem numum conſiderans, cuſum illum ſuſpicatur in memoriam obitus ipſius, quod tamen an de ceteris quoque dici poſſit, non facile dixero, cum tempus, quo cuſi ſunt numi bracteati, ſemper ſit dubium. Idem de Doctiſſ. Dn. Tenzelii (h) conjectura ſane ingenioſa ſtatuendum videtur, qui palmam in Eberhardi Archiepiſcopi numo, memoriam initæ anno M. CC. LIV inter Moguntinos & Wormatienſes pacis conſervare non dubitat. Vereor enim, ut de ceteris quoque nimis idem dici poſſit. Summe rev. Dn. Schmiedius (i) ejusdem generis explicaturus numum Wichmanni Cizenſis Epiſcopi, qui poſtea invito licet Eugenio Pontifice ad Magdeburgenſem Archiepiſcopatum adſpiravit, de palma ita diſſerit: *An* PALMAM *propterea tenet, quod contradicente licet Eugenio Pontifice, Epiſcopatum, atque ſic victoriam obtinuerit Wichmannus?* Sed ejusmodi victorias cum ceteri quoque, quorum numi ejusmodi extant, obtinuiſſe ſe non potuerint gloriari, victoriæ ſpirituales contra diabolum & mundum a religioſis reportatæ, in ſubſidium vocandæ erunt, quæ ſententia admodum veriſimilis eſt Cl. Olearii. (k) Palmam ſane ſemper fuiſſe victoriæ aut ſignum, aut augurium, lippis & tonſoribus notum eſt. Nec ullus amplius ſupereſt numus, quin ex hac hypotheſi poſſit explicari. Si Imperatores aut principes palmam geſtant, ſignum id credi poteſt victoriæ ab hoſtibus reportatæ, ſi religioſi viri aut fœminæ hoc geſtamine incedere videbuntur, ſignum id erit triumphati diaboli & mundi, quem religioſos & ſacros homines diu noctuque oppugnare decet. Sin denique Sanctos palma ornat aut martyres, ſignum id erit triumphi a perſecutoribus eccleſiæ obtenti, vitæque in triumphante eccleſia inchoatæ. Atque ſic ſemper palma manebit victoriæ ſymbolum. E contrario non video, quomodo conſiſtere poſſit Cl. Schlegelii (l) ſententia, quam his verbis profert: *Sed* (palma) *noſtra opinione ſaltem in genere Monaſterii, vel ſi Epiſcopus eſt, epiſcopatus, vel ſi Abbas eſt, Abbatiæ, vel ſi denique Imperator eſt, Imperii ſui, in ſecularibus vigorem, ac in ſpiritualibus proſperum omnium rerum ſucceſſum* (notat). Cur enim palmam potius exoticam frondem, quam quemvis e patria florem adhibuiſſent, idem multo facilius indicaturum. Idem Cl. Schlegelius allegat Papebrochii (m) conjecturam ſtatuentis, palmam eſſe religionis *Hieroſolymitana inſigne*, ſive potius *ſignum Ordinis Teutonici, vel fratrum in Palæſtinam pro recuperanda terra ſancta*, iter ſuſcipientium, & quamvis nonnulla huc facientia afferat, aſſerere tamen non dubitat, ſpecioſa magis, quam vera tradere eos, qui ita ſentiant, ſuamque explicationem, donec certiora tem-

pus

a) *de eccleſ. ſubterr. p. 44.* b) geöffnet *Antiquitäten*-Zimer. *Part. 1. cap. 4. n. 4. p. 60.* c) *in Introduct. ad num bracteat. & Anaſtaſ. Agnet. Abbatiſſ. Quedl.* d) *Schediaſm. de num. Mogunt.* e) *diſſert. de num. Pegavienſib.* f) *de num. Northuſin.* g) *p. 18.* h) *de num. Mogunt. p. 9.* i) *Diſſ. de num. Pegav. p. 22.* k) *epiſt. ad Dn. Schmied. de numo Gardolf. p. 6.* l) *diſſert. de num. Northuſan. p. 147.* m) *Acta Sanctor. ad d. 13. Iun. append. fol. 91.*

pus submittat, præferre non veretur. Equidem Papebrochii opus mihi non est ad manus, atq; adeo genuinam ejus sententiam ex ipsius verbis haurire non licet: attamen asserere ausim eam tantum non omnibus palmam præripere. Sane enim eos, qui peregrinationem Hierosolymitanam, seu ex voto pietatisque sensu, seu ob crucem susceptam inierunt, domum redeuntes palmas in manibus detulisse, quarum Syria est feracissima, egregie docet Carolus du Fresne, (a) hos peregrinatores inde *palmariorum* & *palmatorum* nomen adeptos esse monens, elegantissimumque ea de re allegans locum Durandi: (b) *Qui de* HIEROSYLIMIS *veniunt* PALMAS IN MANIBUS FERUNT, *in signum, quod illi Regi militarunt, qui Hierosolymis cum palmis honorifice receptus est, & postmodum ibidem cum diabolo pugnans, victor extitit.* Omitto cetera auctorum testimonia, quæ ex Abbate Urspergensi, Alberto Stadensi, Petro Damiani, aliisque tum editis, tum MSCtis affert vir incomparabilis, duoque addo exempla in ipsis sigillis nimirum Theodorici & Philippi Comitum Flandrensium obvia, quorum alter tribus vicibus, annis nimirum M C XXXVIII. M C XLVII. & M C LVII, alter bis annis M C LXXVII & M C XC sacram expeditionem ex voto suscepit. (*) Utriusq; sigilla exhibent palmam e fundo exurgentem, quam ita explicat Olivarius Vredius: (c) *In fundo sigilli primarii frondet palma peregrinationis Hierosolymitanæ atque inde reditus argumentum: in secundario caput lauro redimitum victoriæ in Syria reportatæ est monumentum,* ex quibus plane constat, palmam isto ævo sacræ militiæ itinerumque Hierosolymitanorum tesseram fuisse. Hæc igitur cum ita sint, facile reddi poterit ratio, cur Fridericus II Imperator, Tidericus Marchio Misnensis, Sifridus Archiepiscopus Coloniensis, Wicmannus Magdeburgensis aliique palmam ostentent in numis, cum eos sacræ militiæ dedisse nomen in confesso sit. Et quamvis etiam eorum aliquot extent numi palmis ornati, qui sacræ militiæ tesseram ipsi non susceperunt, id quod præcipue de religiosis fœminis palmam præferentibus extra controversiam est, ipse tamen laudatus Schlegelius ex Hardtknochio (d) observat, *Scopum fraternitatis Teutonicæ primarium fuisse, sufficientem saltem pauperum & ad urbem Hierosolymarum peregrinantium sustentationem, UNDE ET FRATRES ET SORORES IN HUNC ORDINEM ALLECTOS, iisque non opus fuisse iter hoc ipsum aggredi difficile ac periculosum, sed sufficeisse, si bonam pecuniæ summam eleemosynarum loco eo ablegaverint, aut saltem inde redeuntes, pauperiores milites & peregrinantes sustentaverint, & pro felici Christianorum adversus infideles successu peculiares instituerint preces.* Cum igitur plerique per Germaniam præsules, principes, prælati & abbatissæ, quibus ipsam adire terram sanctam molestius videbatur, in hanc tamen fraternitatem procul dubio consenserint, non erit absonum statuere, etiam Ordinis hujus symbolum, quod palma erat, eos in numis usurpasse.

XII. Transimus ad cetera Sanctorum insignia, in sigillis inveniri solita. Non raro itaque fit, ut 3) HOMINES SANCTIS SUPPLICANTES.

3) homines in terram provoluti sedentes stantesve Divorum imagines e genibus adorent. Ubi tamen jam supra notavimus plerumque, hic fundatores ecclesiarum intelligi oportere, quorum memoriæ grati cœnobitæ hoc ipso consulendum putabant. In privatorum vero medii ævi sigillis, ubi etiam illi Sancti sæpius occurrunt, quibus se more seculi præcipue commendaverant, homines illi geniculantes non sunt alii, quam illi ipsi, quorum sigilla sunt. Quemadmodum enim in monumentis & cenotaphiis horum seculorum isti, qui obierunt, plerumque e genibus sanctos adorare inveniuntur, ita eodem schemate in sigillis suis fingi voluerunt, majore humilitatis simplicitatisque, quam veræ pietatis argumento.

XIII. Libros porro (4) vere ac proprie posse inter Sanctorum symbola referri, non facile dixerim, usitatissimum tamen eos esse Sanctorum gestamen multis exemplis compertum habeo. Vidi ego S. Matthiam, SS. Simonem & Iudam, S. Stephanum, S. Petrum S. Bonifacium aliosque complures, qui libros dextris gessere. Quemadmodum in numis quoq; Halberstadensibus a Cl. Oleario (e) editis S. Stephanus quinquies librum gestans occurrit. Attamen LIBRI SANCTIS TRIBUUNTUR.

a) *part. 3. Gloss. Lat. p. III.* b) *lib. 1. rationar. divin. offic. c. 3. n. 14.* *) *TAB. XVI. n. 14. 15.* c) *de sigill. Comit. Flandr. p. 17. 18. 21.* d) *Vet. Pruss. p. 153. Hist Pruss. p. 261. Dissert. 19. de reb. Pruss. n. 14. & 15.* e) *Spicileg. III. antiqv. n. 1. 2. 8. 10. 11.*

men cum & Episcopi & Abbates, imo Abbatissæ quoque, & in numis principes religionis studiosiores libros præferant, istud quidem gestamen non modo cœlitum, verum etiam hominum in terra sanctimoniæ operam navantium symbolum atque insigne fuisse statuimus.

XIV. (5) Idem de stellis quoque mihi videtur, quippe quas non solum sanctis, verum etiam Episcopis, Prælatis, & Principibus in sigillis offendimus adjectas. Cujus rei plura exempla ex ipsis sigillorum figuris, tum in calce hujus libri, tum in Antiquitatibus nostris Goslariensibus delineatis Lector reperiet. Quemadmodum igitur in horum numis æque ac sigillis stellæ non nisi vana ornamenta sunt, ab artificibus male ingeniosis adjecta: (a) licet Dn. Schlegelius (b) generis claritatem istis indicari conjiciat: ita ubi Sanctorum simulacris adduntur, splendorem eorum singularem, quo inter cœlites refulgent, significare, facile persvadeor verbis Molani, (c) a Cl. Oleario (d) adductis: *Ego omnium maxime splendorem & lucem illis* (Confessoribus) *convenire arbitror, ac propterea non inepte STELLÆ vel RADII LUMINIS eorum imaginibus appinguntur, juxta illud Prophetæ: Qui docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, & qui adjustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates.*

5) STELLÆ SANCTORUM IMAGINIBUS ADDITÆ.

XV. Restant (6) angelorum capita, e nubibus respicientia, quæ in multis sigillis Sanctorum imaginibus adjecta observo: quod etiam in numo bracteato Halberstadensi a Cl. Oleario (e) explicato fieri autumo, in quo licet non S. Stephani imago, sed incerti cujusdam Episcopi icon occurrat, inscriptio tamen solius S. Stephani meminit, ut adeo ista angelica capita non tam iconem Episcopi quam S. Stephanum in inscriptione respicere videantur. In Sigillis ista angelorum capita nullis nisi Sanctis addita invenio, inprimis B. Mariæ Deiparæ, quamvis & SS. Stephano & Vito, Corbeiensium patronis, honor iste in eorum sigillo majore tribuatur. Ejus instituti ratio facile cuivis subolebit. Notum enim est e sacris literis, justorum animas angelorum ministerio deferri in sinum Abrahæ. Quod licet de omnibus Sanctis ὄντως talibus verum sit, Mariæ tamen, benedictæ inter mulieres, id singulari quodam jure competere crediderunt nimis nonnunquam creduli majores. Constat enim inter omnes, quæ de ejus assumtione vulgo referantur. Audi modo nugantem suo more Nicephorum: (f) *Antiquissima & verissima omnino traditione receptum est, instante Maria obitu, Apostolos ex ipsis orbis terrarum finibus, ubi ad prædicationem divini verbi obeundam dispersi erant, sublimes in arce Hierosolyma venisse, visione auspicatiore hymnos divinarum potestatum exauditos esse: & absque strepitu aliquo, mirifico plane modo verbum & filium ejus advenisse atque in manus suas divinum illius spiritum suscepisse. Sacrosanctum autem corpus ipsius angelica simul & apostolica hymnodia elatum, in tumulo quodam e regione Gezemani repositum esse, & in tertium usque diem eo loco carmina angelos perpetua in laudem & honorem Dei genitricis cecinisse. Et cum eodem tertio die, is qui in obitu virginis matris choro Apostolorum non adfuerat (Thomas) advenisset, & sacrum illum cœtum, ut tumulum recluderet, quod & ipse Verbi matri debitum supremumque persolveret honorem, precibus summopere sollicitasset, atque sigillo ablato sepulchrum apertum esset, sacrum illius corpus prorsus repertum non esse, sed sepulchrales illius fascias tantum suo loco intactas & inviolatas perinde atque corpus ea paulo ante reliquisset, repertas, & quidem inenarrabili odoris svavitate redolentes: eaque illos abunde afflatos signaculo quodam rursum tumulo imposito abiisse, ad miraculum tantum consternatos: atque illud solum pro eo atque debebat, animo secum meditatos, illum ipsum Deum verbum & Dominum gloriæ, qui subsistentia sua pro beneplacito suo, eo, quem neque verbis, neque intelligentia assequi liceat modo carnem ex ea suscipere & deinde post ineffabilem illam uteri gestationem & partum virginitatem illæsam conservare dignatus sit: illud, inquam, ipsum etiam post obitum, & ex hac vita migrationem mirifice immaculatum, impollutum, & modis omnibus sanctum ejus corpus ante destinatam quoque & communem omnium resurrectionem immortalitate cohonestasse, eoque per angelorum ministerium in loca quadam cœlestium regionum lucidissima, & a corruptione alienissima translato, honore præcipuo prosequutum esse, ne una cum reliquis vel celeberrimis laudatissimisque hominibus resurgeret.* Cuivis igitur in promtu erit ratio, quamobrem Mariæ præcipue imagini, in sigillis ecclesiarum freqventer exhibitæ, toties addita sint angelorum capita, quippe cujus assumtionem angelorum ministe-

6) UT ET ANGELORUM CAPITA.

CUR S. MARIÆ PRÆCIPUE ADJICIANTUR?

a) *vid. supr. c. 9. n. 43.* b) *epist. ad Dn. Schmiedium de num. Blankenb. p. 5.* c) *Hist. imagin. l. 4. c. 30.* d) *Spicil. Antiqv. III. p. 5. conf. Anast. Agnet. p. 14.* e) *Spicil. Antiqv. III. n. 4.* f) *lib. 15. H. E. cap. 14.*

nisterio adscribunt omnes, quibus ista commenta non sordent. Interea eo minus nobis hæc fabula obtrudi poterit, quo certius constat, in ipso papatu nonnullos oculatiores totius traditionis vanitatem perspexisse. Vt enim jam non laudem Launojum, cujus judicium nemo non eruditorum admiratur & suspicit, digna profecto observatione sunt, quæ Parisiis, cum de recudendo Vsuardi martyrologio ageretur, inter eruditos de assumtione Mariæ acta sunt. Ea debere me fateor calamo R. P. Danielis Papebrochii S. I., qui cum anno 1696. Calend. Novembr. me per epistolam amantissime scriptam multa de hac controversia docuit, tum hæc etiam adjecit historiæ literariæ amantibus non invidenda: Ipsam assumtionis talis (Mariæ) certitudinem nunquam mihi sumsi discutiendam, neque etiam vacat eo animum intendere. Fecerunt id Parisiis viri eruditi, cum ageretur de recudendo Vsuardi Martyrologio, ubi dicitur, quod ecclesia quid de corpore factum sit mavult cum pietate nescire, quam frivolum & apocryphum inde timendo docere, atque XVIII Iulii 1669 judicatum, mutandum in Vsuardo nihil. In cujus sententiæ confirmationem Claudius ICtus Canonicus Parisiensis mox edidit dissertationem de verbis Vsuardi, quæ in martyrologio ecclesiæ Parisiensis referuntur in festo assumtionis B. M. V. die XV. Mense August. Sorbon. apud Ludov. Prussaret 1669, & anno sequenti edidit VIII. Kal. Maji Epistolam apologeticam pro Vsuardo ad Etrium & Bultonium Cardinales, Rotomagi typis Eustachii Viret 1670. cum addendis & corrigendis in dissertatione. His duobus libellis, eodem anno 1670 Iacobus Goudinus D. Sorbonicus & Canonicus Parisiensis, opposuit libellum cui titulus: Assumptio Mariæ Virginis vindicata contra dissertationem &c. Parisiis apud Franc. Maguet 1670. Item eodem mense Septembris prodiit alius: Vindiciæ Parthenicæ auctore Nicolao L'advocat Billiart, Doct. Sorbonico apud Iacobum & Emmanuelem Lanclois. Parisiis omnes in 8. Habet uterque Doctorum Sorbonicorum approbationes contra Canonicum: ICtus prior etiam. Præjudicia anni 1497: 26. Aug. contra Fr. Io. Maret. Ord. Prædicatorum: Horum ego hactenus nihil legi, neque quæsivi quis fuerit controversiæ exitus, aliis scilicet occupatus. Sed habeo Breviarium Parisiense reformatum anno 1680, ubi hæc recitatur oratio: *Veneranda nobis, Domine, hujus diei festivitas opem conferat salutarem, in qua sancta Dei genetrix mortem subiit temporalem, neque tamen mortis nexibus deprimi potuit, quæ filium tuum Dominum nostrum Iesum Christum de se genuit incarnatum, qui tecum &c.* Et in hymno ad laudes canitur: *Sed victa partu mors tuo, Te labis expertem nequit suis, nec audet stringere vita parentem noxibus.* Invitatorium item quod in Romano: *Venite adoremus Regem Regum, cujus hodie ad æternum Virgo mater assumpta est cœlum.* Quæ omnia satis dubium sensum habent, cum propositum fuerit breviarii istius auctoribus, omnia declinare, de quibus inter catholicos controvertitur: unde etiam homiliæ Sanctorum Patrum per nocturnas tota octava legendæ, totæ tales sunt, ut de corpore habeant explicite nihil, omnia de suprema gloria animæ dicant. Equidem corpoream assumptionem, cum revelata in scripturis non sit, non puto fide divina tenendam, neque auctores vindiciarum id exigunt. Solum sustinent (quod nec Dominus ICtus, ut puto, negavit) haberi a fidelibus certam moraliter, & nunc indubitatam per affectum piæ credulitatis, juxta illud Augustini, si bene memini: *Quicquid rationi judicaveris esse convenientius, id crede fecisse Deum.* Si ergo eos, qui cum Domino resurrexerunt, credimus non iterum esse mortuos, sed una cum Christo corporaliter ascendisse in cœlum: cur non potius hoc factum sit Deiparæ privilegium? cum tamen, qui voluerit dubitare, aut non nisi cum formidine actuali id opinari, non ausim magnopere redarguere tanquam Virgini parum affectum." Hæc hactenus Papebrochius, cum evoluto abhinc decennio & quod excurrit de hac quæstione non modo coràm Antverpiæ, sed & postea per literas cum eo agerem: quippe quæ non indigna visa sunt, quæ & aliis legerentur. Sed hæc de sigillis ecclesiarum, Divisque tutelaribus in illorum cera effictis sufficiant, nunc ad alia properamus.

CAPUT DECIMUM QUINTUM.

DE SIGILLIS SECRETIS ET CONTRASIGILLIS.

I. *Secreta modo seorsim appensa, modo sigillorum tergo impressa.*
II. *Contrasigillorum usus & antiquitas.*
III. *Cacheta.*
IV. *Secretorum usus & antiquitas.*
V. *Imagines secretis insculptae.*
VI. *Secreta Caesarum, Principum, Episcoporum.*
VII. *Secretorum inscriptiones.*

I.

SECRETA MODO SEORSIM APPENSA, MODO SIGILLORUM TERGO IMPRESSA.

Consideratis hactenus singulorum ordinum dignitatumque sigillis authenticis, (ita enim majora vocari solebant) dicenda nonnulla restant de sigillis secretis, quae ut omnibus fere Ordinum hominibus fuere communia, ita multum fuere inter se diversa. Cum igitur nimis sit taediosum futurum, omnia eorum genera prolixius describere: quanta licebit brevitate omni hac materia defungi, ac summa tantum rerum capita persequi placet. Notandum igitur existimamus, sigilla secreta duorum praecipue generum esse: Alia quippe separatim diplomatibus appensa videmus, alia tergo sigillorum authenticorum impressa, quorum illa secreta κατ' ἐξοχὴν, haec non modo Secreta, verum etiam Contrasigilla vocari solent. De singulis nonnulla separatim.

CONTRASIGILLORUM USUS ET ANTIQUITAS.

II. Contrasigillorum usus tam antiquus est, quam bullarum aurearum plumbearumque, quarum plerasque ex utraque parte signatas esse supra non uno exemplo est comprobatum. In cereis vero sigillis, antiquis temporibus adhiberi non potuere, quod illa non appendi, sed ipsi membranae initio innecti consueverunt. Posteaquam vero abolito illo pristino more e filis sigilla suspendere consultius visum est, statim inolevit consuetudo a tergo imprimendi Contrasigilla, idque majoris fidei auctoritatisve causa. Sane ex Imperatoribus primum id fecisse Henricum VI, jam supra (a) ex Catoldo (b) probavimus. An vero successores statim hunc morem sint secuti, nondum habeo compertum, cum Philippi & Ottonis IV sigilla ipse non viderim. Fridericum certe II, Henricum VII Regem, Gvilielmum, Rudolphum Adolphum & Albertum ejusmodi Contrasigillis non fuisse usos vice plus simplici observavi. Denique morem hunc revocavit Ludovicus Bavarus, cujus successores ad Carolum V usque omnes Contrasigilla authenticis objecere, modo minora, modo ejusdem cum primario magnitudinis. Regum Galliae primus aversum sigillum Ludovicus VII apposuisse videtur Mabillonio, (c) idque propter ducatum Aquitaniae, quam ob causam equitem cataphractum in dorso exhibuit cum inscriptione: ET DUX AQUITANORUM. Unde recte mihi videor colligere Contrasigillorum usum ideo inventum, quod Principes mediantibus illis non unius provinciae Dominos se esse vellent demonstrare. Id quod ad oculum patet ex sigillo Wilhelmi Conquaestoris, cujus altera facies Wilhelmum exhibet, in forma equitis cataphracti cum hac inscriptione: HOC NORMANORUM WILHELMUM NOSCE PATRONUM, altera eundem ut Regem Anglorum cum gladio in dextra & globo cruce insignito in sinistra, addita hac inscriptione: HOC ANGLIS REGEM SIGNO FATEARIS EUNDEM. Comitum Flandriae, cujus familiae solius sigilla justa serie disposita Olivarii Vredii opera habemus, primus contrasigillum sigilli majoris tergo impressit Theodericus Theoderici Elsatii filius, cujus typum suppeditat laudatus Oliv. Vredius (d) haec adjiciens: *Annis* 1157. 1158. 1159. (Theodericus) *tertia vice fuit in Syria: unde redux anno* 1159 *novum sibi assumsit sigillum: cui primus ipse, tum primum opposuit minus, quod Contrasigillum vocant.* E Ducibus Brunsvico-Luneburgensibus neque Henricum Leonem, neque ejus filios, neque nepotem contrasigillis usos inveni. (*) Attamen id anno 1316. fecit Henricus Mirabilis, quem tamen primum fuisse valde dubito. Episcopale sigillum contrasigillo munitum non vidi antiquius illo Gerhardi Archiepiscopi Moguntini literis anno M CC XCIX appenso. (**) Ecclesiarum vero & civitatum contrasigilla aut rarius adhibita aut a me non observata esse oportet. Certe eorum jam exempla mihi non succurrunt. In Anglia quando coeperint contrasigilla

a) *cap. IX. n. 7.* b) *de Imper. quaest. 89. n. 6.* c) *lib. 2. c. 16. n. 10. p. 139. de R. D.* d) *De sigill. Comit. Flandr. p. 17.* *) *TAB. XI. n. 3.* **) *TAB. XIII. n. 5.*

gilla authenticis opponi, memoriæ nobis prodit anonymus Historicus apud Dugdalum in antiquitatibus Warwicensibus, cujus hæc verba excerpsit Car. du Fresne: (a) *Circa annum 1218. Domini, qui in sigillis more solito habebant equites armatos cum gladiis, nunc in dorso sigillorum arma sua posuerunt de novo in scutis.* De ceteris gentibus alii videant, quibus earum sigilla intueri licuerit.

CACHETA. III. Singularia sunt ea contrasigilla sequiore ævo inventa, quæ Gallica dialecto Cacheta (un cachet) vocare solent, octangula quippe & hodiernorum privatorum sigillis non multo majora. Ea non tantum sigillis a tergo opponi, verum etiam ipsi sigillorum fundo imprimi consveverant, ut diploma a Principe revisum esse, primo statim intuitu constarent. Hinc loco subscriptionum fuisse, autor est Ant. Weckius, ita enim ille: (b) Ja daß die Besiegelung auch entweder in des Fürsten Gegenwart geschehen/ oder doch ohne dessen Vorbewust kein dergleichen Siegel an eintzigen Brief habe dürffen gehänget werden/ bezeuget das zurück in das gelbe noch absonderlich in roth Wachs eingedruckte kleinere Fürstliche Daumen-Secret/ welches/ weil die Lehn-Brieffe der Zeit noch nicht unterschrieben worden/ zum Zeugniß des Lehen-Herren Wohlbewusts dienen müssen. Quatuor diversa hujus generis contrasigilla usurpavit Fridericus IV Imp., quorum primo insulpta tria scuta, cæsareum cum aquila bicipite, Austriacum & Tirolense cum symbolo A. E. I. O. V. Secundo eadem scuta, quamvis aquila in eo biceps, inscriptioque nulla plane appareat: Tertio caput Friderici coronatum cum titulo: REX FRIDERIC. Quarto denique Ianus non bifrons, sed quatuor faciebus præditus, sine omni inscriptione. Quæ cacheta Friderici jam supra (c) e Bœcleri Commentariis ad Aneæ Sylvii Historiam Friderici III allegavimus. Tale etiam sigillum adhibuit Maximilianus I (d) sistens aquilam bicipitem, tum scuto insertam, tum galeæ impositam, cum literis M. R. I. A. hoc est, *Maximilianus Romanorum Imperator Augustus.* Quemadmodum vero sigillis majoribus rarius impressa reperiuntur, ita præcipue literis familiaribus observandis inserviisse videntur. Qualia nonnulla Ducum Burgundiæ extant apud Olivarium Vredium.

SECRETORUM VSVS ET ANTIQUITAS. IV. De sigillis secretis separatim appendi solitis fateor me etiamnum dubitare, in quam ætatem eorum sit origo referenda. Sane haut procul absum ut credam, ea non adeo recentia esse. Nam Henrici III Imperatoris secretum, cujus Miræus (e) meminit, manifesto est a sigillo majestatis diversum. Et quamvis hodie vix supersint diplomata seculo XIII antiquiora, quæ solis secretis muniantur: nihi tamen prohibet, quo minus secretorum usum multo antiquiorem statuamus. Haut difficulter enim largimur, secretum ante istud seculum rarius in diplomatibus publicis seu patentibus solum conspici; attamen quis dubitet, quin antiqui Cæsares æque ac Principes præter majora ista sigilla authentica, habuerint etiam minora, quibus negotia secreta literasque ad alios mittendas obsignarent? Quis credat illa majoris molis sigilla etiam literis familiaribus fuisse impressa? Sane si quædam illorum literæ privatæ eadem cura, qua diplomata publica fuissent ad posteros transmissa, videremus procul dubio alia sigilla secretis, alia publicis negotiis confirmandis inserviisse. Quæ cum ita sint, ita sentio atque ita animum induco meum, secreta ejusmodi sigilla tum demum invaluisse, cum Cæsares æque ac principes loco annulorum minorum, quales ad Henrici Aucupis usque ætatem adhibitos constat, majora sigilla adoptarent, illis quidem splendidiora, attamen signandis literis privatis minus apta. Denique sequiore ævo inprimis seculis XIV & XV tam frequentia fuere hæc sigilla secreta, ut vix alia, quam ista a Ducibus Principibusque per Germaniam appenderentur.

IMAGINES SECRETIS INSCVLPTÆ. V. Iam ut de imaginibus etiam, quæ in sigillorum secretorum areis conspiciuntur, nonnulla moneamus, eas fere pro lubitu cujusvis fuisse excogitatas comperio. Elegans ea de re observatio est Caroli du Fresne, (f) quam integram adscribo: *Sigillis secretis interdum impressa fuere militum insignia, interdum familiarum, quas affinitate quadam contingebant, aut a quibus originem trahebant: Interdum denique figuræ quædam exoticæ pro lubitu ipsorum, quorum erant sigilla, quod quidem licet omnibus advertere in sigillis, quæ a Duchesnio & aliis stemmatographis describuntur.* Facile liceret singula hæc exemplis quibusdam illustrare, nisi brevitatis habenda esset ratio. Pauca igitur dixisse nunc sufficiat.

Tt 2 VI. Cœ-

a) *part. 3. Gloss. L. p. 853.* b) *part. 2. Chron. Dresd. tit. 2. p. 173.* c) *cap. IX. n. 7.* d) *Oliv. Vred. l. c. p. 150.* e) *cap. 89. Dipl. Belg.* f) *part. 3. Gloss. Lat. p. 855.*

SECRETA CÆSARUM. VI. Cæsarum secreta antiquiora solam aquilam præferre cum lemmate: IUSTE IUDICATE FILII HOMINUM, jam supra monuimus. Sigismundus & Fridericus IV retinuere aquilam, ille simplicem, hic bicipitem, variis insuper scutis hæreditariarum provinciarum exornatam, cum lemmate ænigmatico supra a nobis descripto: AQUILA EZECHIELIS &c. Maximilianus I & Carolus V præter aquilam vix quicquam adhibuere.

PRINCIPUM. Multo major diversitas in Principum sigillis spectatur. Frequentissime adhibuere insignia, eaque vel integra, vel saltem ex parte. Henricus mirabilis Dux Brunsvicensis, aliique ejus posteri usi sunt capite leonino. In secretis Comitum Flandriæ sæpe insculpti apparent Leones aliaque eorum insignia varie admodum disposita. Nec tamen hoc semper factum est. In secreto enim Theodorici Comitis Flandriæ anno 1159 exhibetur caput laurea redimitum. In secretis Philippi anno 1163 ipse comes armatus equo insidens, vexillumque vibrans, quod etiam in secretis Balduini Comitis Hanoniæ anno 1192 & Balduini postea Imperatoris Constantinopolitani, ut & Thomæ Comitis Sabaudi anno 1257, & Roberti Comitis Flandriæ anno 1291 fieri video. Margaretha Comitissa Flandriæ anno 1192 in secreto suo exhibuit manum

EPISCOPORUM. lilium tenentem. Aliis alia placuere. Sic & episcopos variatio delectavit. Plerique secretorum sigillorum areæ inscripsere scutum ecclesiæ suæ, alii addidere insignia gentilitia, Gerhardus Moguntinus solam secretis inscripsit rotam. Fuerunt etiam, qui Divos tutelares ecclesiarum suarum in loculamentis ostentarent. Nonnulli peda pastoralia, quidam capita mitris episcopalibus exornata, alii alia in secretis effinxere. Nihil jam addo de secretis & contrasigillis Nobilium & civitatum, quibus plerumque insignia publica placuisse multis mihi exemplis constat.

SECRETORUM INSCRIPTIONES. VII. Inscriptiones & perigraphæ in secretis maxime notatu dignæ videntur. Quamvis enim plerumque absolvantur voce SECRETUM & nomine ejus, cujus est sigillum, sæpe tamen aliam initam esse rationem constat. *Primo* enim nonnunquam tituli provinciarum, qui in sigillo primario locum non habuerunt, in contrasigillum fuerunt rejecti. In sigillis Philippi Flandriæ Comitis anno 1163 sigillum authenticum hanc exhibet perigraphen: ✠ SIGILLUM PHILIPPI COMITIS FLANDRIE. Hunc titulum vero talem in modum supplet perigraphe secreti: ✠ ET VIROMANDIE. Item in sigillo Balduini Comitis anno 1192 hæc est inscriptio authentici: ✠ BALDUINUS COMES FLANDRIE ET HAINOIE. Perigraphe secreti: MARCHIO NAMUCI. *Secundo* loco nominis & tituli solæ sæpius usurpantur formulæ: SECRETUM MEI. SECRETUM MEUM. SECRETUM MEUM MICHI. SECRETUM EST. SECRETUM SERVA. SECRETUM SIGILLI. SIGILLUM SECRETI MEI. TESTIMONIUM VERI. SIGILLUM VERITATIS. DEUM TIME, CLAVIS SIGILLI, AVE MARIA GRATIA PLENA & alia id genus dicta. Quemadmodum multis exemplis e Iustello, Duchesnio, Chiffletio aliisque probant Carolus du Fresne (a) & post hunc ὁ πάνυ Mabillonius. (b) Tales formulæ etiam apud Olivarium Vredium inveniuntur, cujus opus cum a Du Fresne non sit allegatum, eas hic excerpere libet. Hujus generis sunt hæ: SECRETUM MEUM MIHI (c) SECRETUM COMITIS. (d) SECRETUM MEUM. (e) SIGILLUM SECRETI. (f) CONTRASIGILLUM GUIDONIS. (g) *Tertio* denominatio sigilli haut raro non a sigillante, sed potius ab impressa imagine petita est. Sic sigillum secretum ecclesiæ SS. Simonis & Iudæ Goslariensis, imagine B. Matthiæ notatum, hanc exhibet perigraphen: IMPRESSIO B. MATTHIE. Cetera, quæ de secretis contrasigillis & cachetis dici hic poterant, jam in superioribus capitibus sparsim commemorata hic denuo repetere nihil attinet.

CAPUT

a) *Gloss. Lat. part. 3. p. 855.* b) *l. 2. c. 18. n. 8. p. 148. de R. D.* c) *de Sigill. Comit. Flandr. p. 29. 30. 36.* d) *p. 31.* e) *p. 32.* f) *p. 38.* g) *p. 41.*

CAPUT DECIMUM SEXTUM.
DE MODO SIGILLA IMPRIMENDI ATQUE APPENDENDI.

I. *Sigilla vel membranis innexa vel appensa.*
II. *Modus sigilla innectendi.*
III. *Loca sigillorum innexorum in diplomatibus.*
IV. *Quando sigilla appendi consueverint per Germaniam?*
V. *Extra Germaniam hoc citius factum est.*
VI. *Fila, ex quibus sigilla dependent pontificum R.*
VII. *Fila ceterorum Principum.*
VIII. *Fila membranacea.*
IX. *Terga sigillorum. Bina sigilla ex eodem filo dependentia.*
X. *Sigilla papyro superfusa.*
XI. *Testamenta lino constricta signabantur.*

I.

Spectavimus hactenus sigilla separatim, ac veluti a membranis suis detracta; considerandus quoque nunc erit modus, quo diplomatibus solebant annecti. Id vero duobus modis factum comperio. Nam vel ipsi membranæ innecti consveverunt, vel e filis, chordis aut loris membranaceis appendi. Qua de re paulo accuratius nunc erit agendum. SIGILLA VEL MEMBRANIS INNEXA VEL APPENSA.

II. Antiquissimus igitur, ipsisque Francorum Regibus Merovingis usurpatus sigilla diplomatibus annectendi mos in eo positus erat, ut incisa in crucem membrana ex utroque latere cera objiceretur hiatui, atque ita deinde comprimeretur, ut sigillum ceræ impressum decidere non posset. Auctores ejusmodi sigilla vocant *membranæ affixa, diplomati innexa, agglutinata*, quibus tamen denominationibus omnibus nescio an notabilior sit hæc Henrici II Imperatoris, qua ipse in diplomatis anno M XXI Paderbornensi ecclesiæ concessi clausula (a) usus est: *Et ut hæc nostræ traditionis seu confirmationis auctoritas stabilis & inconvulsa omni habeatur tempore, hoc præceptum inde conscriptum manu propria firmavimus, & NOSTRO SIGILLO REPERCUSSO INSIGNIRI IUSSIMUS.* Mabillonius (b) quidem, qui eadem verba, non ex Schatenio, sed monumentis Paderbornensibus allegat, *sigillum repercussum* interpretatur *de sigillo plumbeo bis percusso*, id est, in recta & aversa parte signato. Sed cum neque monumenta Paderbornensia, si recte memini, neque Schatenus sigilli plumbei injiciant mentionem, quod facere certe non omisissent, malim id de sigillo cereo accipere. Vocat igitur *sigillum repercussum* ideo, quod cera utrinque sibi invicem opposita & per membranæ incisæ hiatus connectenda, non sine quodam nisu & repercussione posset firmari. Ad oculum id patet ex iis diplomatibus, e quibus sigilla ob vetustatem deciderunt. Quale producit Olivarius Vredius (c) Arnulfi II Comitis Flandriæ, de quo ita loquitur: *Diploma, quod anno 972 edidit, hujusmodi habet proœmium: Ego Arnulphus gratia Dei Marchisus. E duabus incisuris in ima pergamena colligo, affixum fuisse sigillum, sed vetustate dilapsum.* Quod ut dilucidius constet, Doct. Nicolai Hertii primum, deinde Benjaminis Leuberi verbis rem illustrabimus. Ille (d) hunc sigilla imprimendi morem ita describit: *Et quidem sub Carolidis charta in crucis modum incisa, & quatuor incisuræ angulis revulsis appositæ utrinque ceræ per fissuræ spatium in unum coagmentatæ, in antica parte imprimebantur.* Hic vero (e) patria dialecto rem ita explicavit: Käyser Otto M. hat keine güldene Zeichen/ aureas bullas, zu geben gepflogen/ sondern alle diplomata und originalia, welche diessfalls fürkomen/ haben keine Zeichen und sigilla von Gold gepreget und geschlagen/ sondern nur von Wachs/ und zwar von weissen Wachs geformiret. Ist auch nicht zu verspühren/ dass solches Wachs/ wie heutigs Tages bräuchlich/ in hölzerne/ küpfferne/ silberne oder güldene Capsulen eingedruckt gewesen/ sondern der Augenschein giebets/ dass das Pergament an dem Ort/ da die Siegel auffgedrucket seyn/ solcher masen durchschnitten worden/ dass das Pergament Creutzweis gantz blieben/ hernach von aussen und inwendig das Wachs auff das Creutz geleget/ das Siegel inwendig auf das Wachs/ und hierdurch das inwendig und auswendig auffs Pergament gelegte Wachs zusammen gedrucket worden/ also dass es keines weges abfallen kan/ und auff diese Art und Weise werden die Diplomata von den Sächsis. Käysern besiegelt zu seyn befunden. Unter den Schwäbischen Käysern aber ist folgender Zeit auffkomen/ die sigilla an die Brief und diplomata mit seidenen oder anderen Schnüren oder durchzogenen Schnitten zu hengen/ und das Wachs in sonderliche Capsulen einzutrücken. Hæc Leuberus, licet nec ea, quæ postremo loco de pensilibus sigillis sub Suevicis demum Imperatoribus introductis disserit, simpliciter concedenda, nec hic mos MODUS SIGILLA INNECTENDI.

Vv ad

a) *Schaten tom. 1 Antiqv. Paderb. ad h. ann.* b) *lib. 2. c. 16. n. 17. p. 142. de R. D.* c) *de sigill. Com. Flandr. p. 3.* d) *diss. de diplom. Germ. Imp. & Reg. Sect. 1. n. 8. p. 12.* e) *Stapul. Magdeb. n. 1572.*

ad solos Saxonicos Imperatores cum illo restringendus videatur. Nam & Carolidas & Merovingios hoc aut non multo diverso modo sigilla membranæ affixisse & postea omnes Duces, Episcopos, Principes & Comites non alia ratione esse usos, tam certum est quam quod certissimum. Inter rariora hujus generis sigilla merito retuleris, quæ per vinculum membranaceum diplomati non appensa, sed adstricta sunt, quorum nonnulla vidisse se testatur Mabillonius.(a)

LOCA SIGILLORUM INNEXORUM.

III. Ejusmodi vero sigilla membranæ affixa non eundem omnia locum solent occupare. Sub Merovingis enim plerumque affigebantur paulo supra extrema *Data*,(quam vocant) verba: id quod e pluribus exemplis diplomatum a Mabillonio æri incisis liquet. (b) At Carolidarum diplomata sigillum fere affixum habent post Cancellarii, aut Referendarii nomen, quod in contextas convolutasq; lineolarum tricas sigillum Regium circumcingentes desinebat. Ceteri Imperatores locum sigillo elegere e regione signi & Recognitionis Cancellariorum. Duces & Episcopi denique aut in calcem literarum mediumq paginæ aut in extremam chartæ oram sigilla rejecere, ita tamen, ut dextrum plerumque membranæ latus, nunquam fere sinistrum tenerent.

QUANDO SIGILLA APPENDI CONSUEVERINT PER GERMANIAM.

IV. Sed quæri solet inter curiosos antiquitatum indagatores, ecquando demum antiquus hic sigilla imprimendi mos aboleri, novusque excogitari cœperit, illa appendendi? Quæ res cum plurimum ad dignoscendam diplomatum ætatem facere videatur, non indigna videtur accuratiore indagine. *Primo* igitur observamus, sigilla non tum demum cœpisse diplomatibus appendi, cum innecti desiissent, sed antea dudum hoc usitatum fuisse in bullis aureis, argenteis plumbeisque, quæ aliter quam hoc pacto membranæ illigari non poterant. Quapropter hoc loco non tam quæritur, quando sigilla pensilia in usu esse cœperint? cui quæstioni jam supra, ubi de bullarum aurearum, argentearum plumbearumque origine egimus, abunde satisfactum puto: quam quo tempore hic mos a sigillis metallicis ad cerea translatus sit, quæ antea innecti tantum membranæ consveverant? Vbi *secundo* notandum est, antiquum morem nullibi fere diutius, quam in Germania esse retentum, tamque diligentem majoribus nostris patrii moris mansisse custodiam, ut omnium postremo pensilibus sigillis usi videantur. Sane enim ex Imperatoribus nemo ante seculum XII sigillum pensile usurpavit. Ipsoque seculo XII constanter antiqvum morem retinuere Henricus V, Lotharius, Conradus III & Fridericus I, quorum nemo ceram membranæ appendit. An idem factitarit Henricus VI, non facile dixerim, nondum quippe viso hujus Imperatoris diplomate. Attamen non desunt argumenta, quibus adductus credam, hunc primum esse Cæsarem, qui sæpius apud exteros, quam in Germania visus, antiquum morem mutarit. Ejus sane successores Philippum & Ottonem IV sigilla tantum appendisse, idque omnes deinde posteros eorum esse imitatos, dubitari non poterit. E Ducibus Principibusque Henricus Leo anno 1154 usus est sigillo impresso, Henricus Comes Palatinus Rheni, illius filius, appenso. Ludewicus III Thuringiæ Landgravius adhuc anno 1168 sigillum membranæ innectere solitus est. (c) Ex Episcoporum ordine Marcolfus Archiepiscopus Moguntinus anno 1141 sigillum membranæ impressit.(d) Idemq; ad annum usq; 1189 fecit Adelhogus Hildesiensis Episcopus, cujus tamen successores aliam deinde rationem inierunt novoq; more sigilla appendere maluerunt, quemadmodum ipsa eorum diplomata testantur. Ex quibus consequi puto, ante Friderici I obitum per Germaniam non aliam viguisse consvetudinem, quam eam, qua sigilla non appendi, sed ipsi membranæ innecti solebant. Facile ergo patet, quid de diplomatibus sentiendum sit, quæ jam seculo XI, imo anterioribus quoque, sigilla appensa habent, quorum bonum hic inire possem numerum, nisi invidiam vererer.

EXTRA GERMANIAM HOC CITIUS FACTUM EST.

V. At extra Germaniam, id quod *tertio* observamus, multo citius consvetudo hæc inolevit. Extat apud Vghellum Charta Roffredi Archiepiscopi Beneventani anno 1078, cujus hanc clausulam allegat Carolus du Fresne: (e) *Nosmet ipsi propria manu subscribendo signo sanctæ crucis illud corroboravimus, & sigilli nostri impressione insigniri precepimus, & demandavimus, & sigilli insignia appendi volumus.* Sed cum non satis ex his liqueat, cereum ne an plumbeum fuerit sigillum, quod appendit, nondum exinde satis colligere possumus, jam tum sigilla appendi consvevisse. In Anglia jam Eduardum I id fecisse certius constat, idque præclare docent Matthæus Parkerus (f) & Auctores Vitarum S. Albani. (g) Vnde patet, Anglos plane nunquam alio more diplomata signasse. Eduardum enim hunc primum sigillorum usum

a) *lib. 2. c. 19. n. 1. p. 150. de R. D.* b) *Vid. Hert. diss. cit. n. 17. p. 33.* c) *Tenzel. Suppl. II. hist. Goth. p. 481.* d) *id. l. c. p. 464.* e) *part. 3. Gloss. Lat. p. 852.* f) *in Vita S. Anselmi.* g) *p. 52.*

usum populares docuisse supra vidimus. Galli quando sigilla appenderint, non satis constat. Multi, & in his ipse magnus Peirescius, ante Ludovici VI ævum, qui anno 1108 cœpit imperare, vix conspici talia sigilla existimarunt. Quibus Carolus du Fresne opponit locum Ingulphi, qui tamen cum de solis Anglis loquatur, pro Francis nihil facit. Accuratius rem determinasse videtur Mabillonius, (a) ita scribens: *Sub duabus primis Regum stirpibus affixa sunt Regum sigilla, sub tertia appensa, sed rarissime ante Ludovicum VII.* Sigilla Comitum Flandriæ ad unum omnia ipsi membranæ affixa observat Olivarius Vredius, usque ad Balduinum Securim, qui anno 1112. majorum ritum mutavit. De quo ita laudatus Autor: (b) *Balduinus Securis usus fuit uno semper eodemque sigillo; id vero non affixit membranæ, ut omnes ante eum, Comites, sed appendit, quod ipsum ceteri, eum secuti Comites hodieque imitantur.* Sed & Episcopi exterarum gentium citius, quam Germani sigilla e filis vinculisque cœperunt appendere; jam seculo X & XI, idque Pontificum Romanorum exemplo factum existimat Mabillonius. (c) Quid? quod sigilla pensilia in occidente plane non inventa, sed ab Imperatoribus Græcis primum usurpata, & deinde a Magnatibus passim, ut solet fieri, in consvetudinem esse deducta, eidem laudato Mabillonio facile largimur.

Fila, ex quibus sigilla dependent pontificum.

VI. Fila, e quibus sigilla ejusmodi dependent, vel cannabina sunt, vel serica, coriacea vel membranacea. Serica iterum tam variorum colorum, ut certæ de iis regulæ tradi vix possint. Videbimus tamen, quid a singulorum ordinum hominibus factum sit. Pontifices igitur Romani veluti propria sibi adoptârunt fila cannabina, id est chordas ex cannabe contortas. Cujus rei causam Dominicus Raynaldus (d) rejicit in Pontificis humilitatem, qua fiat, ut demisso quodammodo dignitatis, qua fungatur, splendore, nec aurum, sed plumbum, vilissimum metallum, nec sericum, sed nudos funiculos e cannabe contortos usurpet. Credemus tantisper Raynaldo: vilibus enim uti quam maxime decebat Servum servorum Dei, qualem se in ipsa literarum fronte profitetur Romanus Pontifex. Sed quoties Papæ neglecta hac Raynaldi ratione majorem dignitatis, quam humilitatis habuere rationem? quoties serica rubri & flavi coloris fila cannabinis funiculis prætulere? Allegat Ill. Dn. Thulemarius (e) bullas Pauli II anno 1465 & Sixti IV anno 1475, in archivo Illustrissimi Lippiaci Comitis Dethmoldiæ asservatas, aliasque sex bullas Bonifacii IX, unam Eugenii IV & Vrbani VI Pontificum in archivo academiæ Heidelbergensis olim depositas, omnes e filis sericis rubri flavique coloris suspensas. Quibus Dn. Tenzelius (f) addit tres bullas Innocentii III, Bonifacii VIII & Clementis V Pontificum. Imo ipsi vidimus in ecclesiæ Richenbergensis tabulariis bullam Innocentii II e sericis rubris flavisque pendentem. Vt alias plures hic omittamus. Facti hujus rationem invenire sibi visus est Felix Fabri, Vlmensis Prædicator, in libello MSC. Offenhusensi vel Gnadencellano, quem ex Crusio (g) allegat laudatus Thulemarius: (h) Ita enim ille: *Papa utitur cannabino vinculo in sigillandis rebus bellicis tristibus, serico autem flavi & rubei coloris in lenibus & misericordibus.* Quamvis vero hæc speciose admodum videantur dicta; sæpe tamen in rebus lenibus & misericordibus non minus quam in bellicis & tristioribus funiculos cannabinos adhibitos video: ut adeo illa Felicis Fabri observatio non videatur usquequaque vera. Potius ego crediderim, hoc filorum discrimen a solo pontificum dependisse arbitrio, modo majestatem suam ostentare, modo humilitatem jactare volentium, quamvis facile alios sim auditurus, quibus meliora succurrunt.

Fila ceterorum principum.

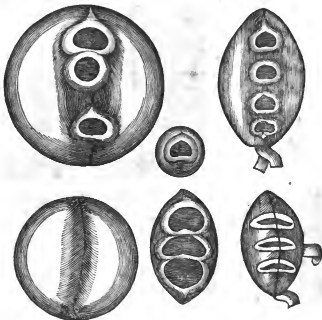
VII. Difficillimum foret de filis, quibus usi sunt Cæsares, certa hic asserere. Tantam enim hic reperio varietatem, ut vix certis regulis includi posse videatur. Serica equidem fila omnes adhibuere, attamen modo purpurea, modo purpurea & flava, modo flava & nigra, ut adeo nesciam, quæ sit tanti discriminis ratio, nisi cujusvis arbitrium denuo legem hic statuere velis. Eadem diversitas in Regum, Principum, Episcoporumque sigillis deprehenditur. Vt adeo ex tot inspectis a me diplomatibus nihil didicerim aliud, quam certi nihil statui posse de funiculorum colore. Adjiciemus tamen, quæ de hac re tam ambigua & incerta observavit Mabillonius: (i) *Diversi coloris, diversæque materiæ fuerunt appendiculæ sigillorum. Materia ex serico, corio, membrana, chordula & filo. Serica olim fuere vincula bullarum pontificiarum, ut in autographis Benedicti III, Nicolai I pro Corbeiensi, Vrbani II pro S. Basoli cœnobio: Canabina etiam ab annis bene multis, quale erat Iohannis XIII. pro cœnobio Trenorchiensi*

a) *lib. 2. c. 16. n. 1. p. 135. conf. n. 10. p. 139. de R. D.* b) *l. c. p. 9.* c) *lib. 2. c. 19. n. 1. p. 150. l. c.* d) *ap. Leon. Allat. lib. 1. de perpet. consens. utr. eccl. c. 6.* e) *de bull. cap. 4. p. 19.* f) *Suppl. II. hist. Goth. p. 607. 613. 620.* g) *lib. 9. annal. Svev. part. 3. c. 10.* h) *l. c. p. 20.* i) *lib. 2. c. 19. n. 6. p. 151. de R. D.*

ensi apud Chiffletium (Tornu. p. 227. & 228.) *Serica non solum Regum, sed etiam Episcoporum, Abbatum, & illustrium personarum. Ex membrana pendet sigillum Agnetis seu Annæ Reginæ, Henrici I. relictæ pro Fossatensi monasterio: Wilhelmi Archiepiscopi Rhemensis & Cardinalis pro S. Theoderico: Itemque Petri Rhemensis Archiepiscopi ejusque suffraganeorum, in literis pro canonizatione S. Ludovici Regis. Adhæc ex membraneis vinculis pendent sigilla quadraginta-quinque Priorum aliorumque superiorum capituli provincialis fratrum prædicatorum apud Cenomannos in literis pro eadem canonizatione ad Gregorium VIII datis anno M CC LXXV, quas vidimus in archivo Dionysiano. Denique ex filo pendent non solum Romanorum Pontificum, sed etiam quorundam Episcoporum, aliorumque ut Manassæ II Archiepiscopi Rhemensis pro S. Remigio de altari S. Thomæ prope Viennam. Coloris porro non minor fuit varietas in sericeis appendiculis. Quidam enim serico partim violaceo rubeove: alii penitus rubeo aut viridi usi sunt.*

FILA MEMBRANACEA. VIII. Episcopis, Principibus, Comitibus, Ecclesiis tum collegiatis, tum monasteriis sequiore ævo solenne fuit sigilla sua non filis sericis aut cannabinis, sed loris membranaceis appendere. In eo nullam diversitatem observavi, nisi quod aliis utriusque lori finem e fundo sigilli, aliis alterum e fundo, alterum ex alterutro latere extrahere placuit. Fuere etiam, qui lorum ex ipsa membrana, cui diploma inscriptum fuerat, exciderent. Quo consilio nullum poterat inveniri ad tuendam diplomatum fidem magis idoneum. Non poterat enim sigillum inde demi & alii suppositio appendi, ut non fraus statim se proderet. Sed cum hic mos intra paucos steterit, nec unquam sit publice receptus, periculum est, ne sæpius fraus illa in diplomatibus commissa sit, quam hodie ceteris paribus vix deprehendimus.

TERGUM SIGILLORUM. IX. A tergo sigillis plerumque impressa videmus contrasigilla, qualia superiore capite descripsimus. Si tamen illa absunt, cera ita comparata est, ut medium transeat veluti acies quædam, cui aliquot foramina vel pollice vel instrumento quodam alio imprimebantur hac fere forma:

Carolus

Carolus du Fresne auctor est, sigilla secreta ex authenticis nonnunquam eodem filo pependisse: Sed cum nunquam tale sigillum viderim, nec ab aliis ejus mentionem fieri animadvertam, vix unquam in Germania, aut certe in his regionibus hunc morem viguisse arbitror. In Belgio tamen non desunt exempla. Tale est in Probatione Genealogicæ tabulæ Dominorum de Sohier. (a) BINA SIGILLA EX EODEM FILO.

X. Hæc quidem sufficerent, nisi adhuc expedienda videretur quæstio, quando sigilla papyro cœperint tegi? de qua paucis videbimus. De nullo igitur, quantum memini, sigillo papyro superfuso legi, quod antiquius sit eo, quod his verbis describit Carolus du Fresne: (b) *Verum quod omnem adimit controversiam, habemus præ manibus epistolam Demetrii Palæologi Despotæ ad Carolum VI Francorum Regem, quam suo loco damus, cui attextum est SIGILLVM CEREVM PAPYRO SVPERFVSVM, in quo biceps aquila cum binis corollis effingitur.* Cum igitur Carolus VI ab anno 1380 usque ad annum 1422 Franciæ Regno præfuerit, quo tempore per Germaniam nuda cera nulla papyro, aut membrana superfusa diplomatibus appendebatur, non dubitamus, inventum hoc esse Orientalium Regum, inprimis Byzantinorum, quod exciso Constantinopolitano imperio cum aliis artibus moribusque per Græculos fugibundos in patriam quoque nostram fuit delatum. Certe non nisi seculo XVI eum morem per Germaniam invaluisse video, quem paucis describam: Lorum, cui sigillum appendendum erat, utrinque tegebatur cera, hæc vero charta quadrata ex utraque facie vestiebatur, atque ita alteri faciei imprimebatur sigillum. Elegans ejus rei exemplum ipse possideo. Literas nimirum *Iohannis Episcopi Apamensis, Reverendissimi in Chro patris & illustrissimi principis & Domini dni Iohannis Alberti Archi Epi Magdeburg. Primatis in Germania, Episcopi Halberstadensis, Marchionis Brandenburgensis in Pontificalibus Vicarii*, datas anno 1546. quarum sigillum hic subnecto: SIGILLA PAPYRO SVPERFVSA.

XI. Hæc de sigillis, quæ diplomatibus patentibus sive publicis inprimi sive appendi consveverunt. Sin vero literæ aut testamenta signanda essent, charta prius lino erat trajicienda, ne falsariorum artibus esset locus. Autor hujus formæ Senatus Romanus fuit Neronianis temporibus, quod memoriæ his verbis prodidit Svetonius: (c) *Adversus falsarios tunc primum repertum, ne tabulæ nisi pertusæ ac ter LINO PER FORAMINA TRAIECTO obsignarentur.* Qui mos deinde adeo invaluit, ut auctores vix aliter describant epistolarum solutionem, quam his formulis: *τὸ λίνον τέμνειν, vinculum epistola solvere, incidere linum, rumpere linum, vincula epistola laxare*, aliisque hujus generis. (d) Nec putandum est, hunc ritum ad mediam ætatem haud pertinere. Diutissime enim illum viguisse apparet ex Marculphi formulis a Baluzio inter Capitularia Regum Francorum editis, (e) ubi hæc lego: *Testamentum nostrum condidimus, quem illi notario scribendum commisimus, ut quomodo dies legitimus post transitum nostrum advenerit, recognitis sigillis INCISO LINO, ut Romanæ legis decrevit auctoritas, per inlustres viros illos, quos in hac pagina testamenti nostri legatarios instituimus, gestis reipublicæ municipalibus titulis eorum prosecutione ab ipsis muniatur.* Eadem occurrunt in formulis Lindenbrogii ab eodem Baluzio denuo editis (f) ut & in nova Collectione formula- TESTAMENTA LINO CONSTRICTA.

 mula-

a) *p. 75.* b) *differt. de infer. æv. numism. n. 11. p. 8.* c) *in Nerone cap. 17.* d) *Vid. Paul. l. 5. sentent. tit. 25. & lib. 4. tit. 6. Cic. Catilin 3. Quintilian. lib. 12. cap. 8. Sallust. in Catilin. Lucian. in Timon. Nepos. cap. 4. Pausan.* e) *lib. 2. n. 17. p. 415. tom. 2.* f) *n. 72. p. 529. tom. 2.*

mularum (a) ad quæ videnda, quæ commentatus est Hieronymus Bignonius. (b) Sed cum nec hodie quidem penitus iste mos exspirarit, soleantque epistolæ clausæ principum adhuc non quidem lino, at loris membranaceis trajici, non difficile erit, de hac antiquorum consvetudine judicare.

CAPUT DECIMUM SEPTIMUM.

DE VARIIS FRAUDIBUS AC IMPOSTURIS IN RE SIGILLARI COMMISSIS.

I. Multa sigilla sunt supposititia.
II. Quot modis hoc factum?
III. Falsa sigilla falsis diplomatibus adjecta.
IV. Falsa sigilla veris diplomatibus adjecta.
V. Vera ac genuina sigilla falsis diplomatibus adjecta.
VI. Hoc exemplis illustratur.
VII. Membrana diplomatum incisa, ac si sigilla adfuissent.
VIII. Sigilla in aversa membranæ facie.
IX. Sigilla penitus inversa.
X. Regula de discernendis sigillis supposititiis.
XI. Conclusio Partis I.

I.

MULTA SIGILLA SUNT SUPPOSITITIA.

Passim adhuc injecimus mentionem sigillorum spuriorum, quæ ab impostoribus conficta, imprudentibus facile imponunt, nisi accurata instituta indagine a genuinis diligenter discernantur. Id mihi facile concedent omnes, quibus pessimæ horum sycophantarum artes non prorsus ignorantur. Sane cum nec a Codicibus MSCis, nec a numismatibus antiquis, nec a diplomatibus, nec ab aliis rebus, etiam sanctis & religiosis abstinuerint manus; quis iisdem sigilla solum sacrosancta ac inviolabilia fuisse credat? Immo ipsa ratio suadet, totidem spuria numerari sigilla, quot diplomata supposititia, quorum numerum vix quisquam iniret. Vt igitur constet, quo pacto genuina a falsis rite possint distingvi, consultum putavimus, ultimo hoc capite, quid a nobis hac in re observatum sit, paucis indicare.

QVOT MODIS HOC FACTUM.

II. Sex itaque modis potissimum fraudem aut errorem in sigillis commissam video. Aut enim sigilla falsa falsis diplomatibus innexa, aut falsa veris addita, aut vera falsis apposita, aut charta eo modo incisa, ac si sigilla decidissent, cum nulla adfuerint, aut sigilla aversæ diplomatum faciei per errorem impressa, aut sigilla denique ipsa inversa sunt. De quibus singulis modis nonnulla observatu digniora hic tractare juvat.

FALSA SIGILLA FALSIS DIPLOMATIBUS ADIECTA.

III. Primo impudentissimi censendi sunt ii, qui falsis diplomatibus falsa etiam sigilla addidere. Cum enim utrumque crimen sit ita comparatum, ut si alterutrum tantum admittatur, quovis supplicio plectendum sit, quid statuendum videbitur in eum, qui utroque simul se polluere non erubescit? Et tamen non defuere perfrictæ frontis homines, quorum interfuit, tale quid committere. Horum ex officina omnes istæ chartæ spuriæ prodierunt, quarum νοθεία tum ex aliis indiciis tum e sigillo absurdo fuit deprehensa. Si enim nec charta ipsa cum aliis genuinis coincidit, aut characteres habuerit commissæ fraudis, nec sigillum cum aliis possit conciliari, nemo non videt, utrumque malæ notæ esse. Innumera ejusmodi prodierunt diplomata, quorum tamen deinde eos ipsos plerumque puduit, a quibus fuerunt allegata. Eo facilius enim ejusmodi merces furtivæ deprehenduntur, quo impudentiores falsarii fuerunt. Tale diploma Dagobertinum eruditis animadversionibus proscripsit Nicolaus Zyllesius, (c) quippe quod nec in textu quicquam sani habet, & sigillis communitum est manifesto supposititiis. Sed vereor, ne & ipsum illud diploma Dagobertinum, quod Zyllesius pro Cœnobio San-Maximiniano affert, eiusdem notæ hodie videatur eruditis. Si quidem & in textu plura Dagobertino ævo maxime indigna reperit ὁ πάνυ Mabillonius (d) & sigillum quoque suspicione non prorsus carere, a nobis jam supra fuit ostensum. Sed si quis integram ejusmodi diplomatum messem convectam videre discupiat,

a) n. 28. p. 471. tom. 2. b) ad form. Marculf. p. 939. tom. 2. c) part. 1. defens. S. Maximin. p. 59. d) lib 3. De R. D. cap. 1. p. 217.

at, cum ego ablegaverim ad Francisci de Rosariis stemmatum Lotharingicorum Tomos VII, (a) qui in confingendis propalandisque his adulterinis mercibus impudentissimus, tot diplomata edidit, quorum nec textus satis sanus, nec sigilla genuina sunt, ut capitis ideo damnatus sit a Parlamento Parisiensi. Prolixe fata hujus Scriptoris referunt Thuanus, (b) Eruditissimus Auctor Bibliothecæ antiquæ Jenensis (c) & laudatus sæpius Mabillonius, (d) cuius verbis hic utimur: *Franciscum de Roseriis, uti falsorum diplomatum subornatorem merito senatus Parisiensis capitali sententia damnavit sub Henrico III, qui tum pro insita animi lenitate, tum Reginæ matris carissimæ precibus victus falsatori audacissimo crimen & vitam indulsit, ut inter alios Beslius refert.*

FALSA SIGILLA VERIS DIPLOMATIBUS ADIECTA.

IV. Non minor deinde eorum fuit impudentia, qui falsa sigilla veris diplomatibus adjicere nonnunquam ausi sunt. Vt enim illi impostura sua effecerunt, ut falsa diplomata pro veris aliquando haberentur, ita horum simplicitate factum est, ut genuina diplomata ob sigilli vitium tanquam falsa nunc sordeant sagacioribus. Ea fraus tunc potissimum admissa est, si quando vera sigilla a diplomatibus decidissent. Tunc enim ii, quorum intererat, veriti, ne diploma sigillo destitutum probandi vim amitteret, ausi sunt sigillum ex alio minoris momenti Diplomate detractum in delapsi locum restituere, idque tanta sæpius temeritate, ut fraus in ipsos oculos incurrat. Dudum hujus rei exempla observavit Mabillonius, (e) cujus verba lectu digna videntur. Ita enim ille: *In fine admonendum est, in quibusdam chartis authenticis, ex quibus primaria sigilla amissa aut comminuta exciderant, alia nonnunquam ex aliis avulsa fuisse imposita, ut in nonnullis instrumentis observatum est. Sed cum aliquando veteratores illi sigilli suppositi inscriptionem legere aut discernere non valerent, accidit, ut quæ erant, exempli causa, Ludovici Pii aut Caroli Calvi sigilla, Caroli M. Diplomatibus inepte aptata sint. Ea res objecta est in causa, mota inter Mediolanensem Archiepiscopum & Monachos S. Donati de Scozela, tum occasione Luitbardi Archiepiscopi, cum diplomatis Henrici Imperatoris apud Innocentium III.* (f) Ipse aliquando hujus commatis vidi diploma Henrici III, cui sigillum Friderici I fuerat innexum. Imo si specimina ab ipso Mabillonio edita genuina sunt, quod ille contra P. Germonium constanter asserit, non dubito, quin sigilla illa Pipini & Caroli M, quæ Bacchum & Anubin præferunt, ab aliena manu sint. Cum enim vera sigilla comminuta excidissent, ausus est forte nescio quis, antiquam gemmam forte fortuna inventam ceræ imprimere, ratus, antiquitatis specie facilius imponi posse lectoribus, inprimis cum Diplomatum textus nihil haberet vitiosi. Sane id liquido vel inde constat, quod sigillum istud Pipini, *non extante, (uti assolet,) figura, sed cera cavo impressum* ipse fatetur laudatus Mabillonius, (g) quod ideo factum videtur, quod ea figura in gemma exstaret.

VERA SIGILLA FALSIS DIPLOMATIBUS ADIECTA.

V. Tertius imposturæ modus in eo fuit positus, ut vera sigilla falsis Diplomatibus literisque apponerentur, qua fraude nulla latius patuit. Modo enim sigilla genuina a Diplomatibus avulsa, modo typarium ad genuini cujusdam sigilli exemplar accurate confectum est, ita, ut fraus deprehendi vix posset. Illius generis iterum alia plura artificia fuerunt. Innocentius III Papa (h) novem recenset modos, quibus Bullæ papales possint falsari, quorum plerique huc pertinent. Non pigebit itaque totum hic locum exscribere: *Prima species falsationis hæc est, ut falsa bulla falsis literis apponatur, secunda, ut filum de vera bulla extrahatur ex toto, & per aliud filum immissum falsis literis inseratur. Tertia, ut filum ab ea parte, in qua charta plicatur, incisum cum vera bulla falsis literis immittatur, sub eadem plicatura cum filo similis cannabis restauratum. Quarta cum a superiore parte bulla altera pars fili sub plumbo rescinditur, & per idem filum literis falsis inserta reducitur intra plumbum. Quinta cum literis bullatis & redditis in eis aliquid per rasuram tenuem immutatur. Sexta, cum scriptura literarum, quibus fuerat apposita vera bulla, cum aqua vel vino universaliter abolita seu deleta, eadem charta cum calce & aliis juxta consuetum artificium dealbata de novo rescribitur. Septima cum charta, cui fuerat apposita vera bulla, totaliter abolita vel abrasa, alia subtilissima charta ejusdem quantitatis scripta cum tenacissimo glutine conjungitur. Eos etiam a crimine falsitatis non reputamus immunes, qui contra constitutionem nostram scienter literas non de nostra vel bullatoris nostri manu recipiunt. Illos quoque, qui accedentes ad bullam, falsas*

a) *edit. Paris. 1580. fol.* b) *ap. Gerb. van Staken. Thuan. enucl. lib. 11. p. 77.* c) *anno 1705. mens. Ian. o. 11.* d) *lib. 1. de R. D. cap. 6. n. 6. p. 25.* e) *lib. 2. cap. 19. n. 9. p. 152.* f) *lib. 2. Epist. 35. ap. Alteserram p. 293.* g) *lib. 2. cap. 16. n. 8. p. 158.* h) *lib. 5. Decret. tit. 20. cap. 5.*

literas caute projiciunt, ut de vera bulla cum aliis sigillentur. Sed hæ duæ species falsitatis non possunt facile comprehendi, nisi vel in modo dictaminis, vel in forma scripturæ, vel qualitate chartæ falsitas cognoscatur. In ceteris autem diligens indagator falsitatem poterit intueri, vel in adjunctione filorum, vel in collatione bullæ, vel motione vel obtusione, præsertim si bulla non sit aequalis, sed alicubi magis tumida, & alicubi magis depressa. Cum igitur tot modi fuerint, plumbeas Pontificum bullas genuinas falsis diplomatibus alligandi, quot modis cetera sigilla depravari & in falsas chartas transferri potuisse credibile est?

HOC EXEMPLIS ILLVSTRATVR.

VI. Iuvat hic exempla nonnulla proferre in medium, e quibus tota res erit clarior. Per totum orbem Christianum innotuit diploma illud Ludovicianum Lindaviense, tot animadversionibus confossum ab Heidero, Conringio, & nuperrimis Conringii Vindicibus, ut nemo temere hodie sit futurus, qui illud genuinum amplius habeat. Attamen si sigillum spectes, multa illud habet, quæ cum ceteris Ludovici Pii sigillis conveniunt, inprimis cum Paderbornensi & Corbeiensi a nobis edito. Sunt tamen etiam haut pauca, in quibus ab his diversum est. Quis ergo dubitet, quin hoc sigillum non quidem a genuino quodam diplomate avulsum, sed ad genuini tamen sigilli exemplar satis caute fuerit effictum? Nec putandum est, ineptiores fuisse mediæ ætatis cælatores, quam ut genuini sigilli typum accurate exprimere potuerint. Innumera enim extant exempla, quæ aliud docent. Eo quippe processerat infaustum artificium, ut & viventium sigilla imitarentur. Iam supra in medium protulimus exempla Legatorum Græcorum, qui Gunthero (a) teste Friderici I sigillum cælando fuerint imitati, Domicellæ, quæ artificio faciendi ac placandi sigilla coram Rege Francorum ostenso, flammis luerit facinus (b) Diaconi Rhemensis Ecclesiæ, qui ob hoc crimen in Suessionensi synodo pœnas dederit, (c) Clerici denique circumvagi, *falsas sigilli Friderici II formas adulterantis.* (d) Iam & alia licebit adjicere. Vrbanus PP. III (e) Clericorum quorundam meminit, qui Philippi Francorum Regis sigillum falsaverant. Leo IX PP. Sublacense monasterium visitans, subdiaconos ad se vocavit in monasterio, quorum requirens monimenta chartarum notavit falsissima, & ex magna parte ante se igni cremari fecit. Pontificali itaque Præcepto confirmavit Monasterio Sublacum & totam Abbatiam. (f) Vix dubito, quin harum chartarum falsitatem inprimis e sigillo deprehenderit. Denique B. Bernardus affiduus est in accusandis iis, qui sigillum suum nefarie fuerant imitati, unde istud mutare coactus fuit. Notatu digna sunt ejus verba epistolæ ad Eugenium Papam (g) inserta: *Periclitati sumus in falsis fratribus, & multa litera falsata sub* FALSATO SIGILLO *nostro in manus multorum exierunt, & quod magis vereor, etiam usque ad vos dicitur falsitas pervolasse. Hac necessitate abjecto illo, novello, quod cernitis, de novo utimur, continente & imaginem nostram & nomen. Figuram aliam tanquam ex nostra parte non recipiatis, nisi forte pro Episcopo Claromontis, cui sub altero sigillo literas dedi, cum nondum istud haberem.* Eandem itaque fraudem etiam in aliis diplomatibus quam plurimis commissam, credere par est, inprimis in restitutis, quæ vocant. Solebant enim monachi nonnunquam, si membranas antiquas laceras deprehenderent, eas denuo describere, literis ad authentici exemplar quam curatissime delineatis, sigilloque, si illud adhuc integrum esset, vel ex authentico in Restitutum translato vel denuo ad genuini cujusdam exemplar sculpto. Quod nec ipsi diffitentur ii, qui diplomata Ecclesiarum & Monasteriorum summa cura defendunt ac tuentur.

MEMBRANA INCISA, AC SI SIGILLA DECIDISSENT.

VII. Modestiores videri voluerunt, qui licet detestando ausu diplomata maximis Principibus supponerent, sigilla tamen adnectere, religioni sibi duxerunt. Enimvero ne diplomatum sigillo destitutorum fides primo statim intuitu vocaretur in dubium, aliam excogitarunt fraudem non minus ingeniosam. Incisa enim per crucem membrana, angulisque revulsis speciem præbuere delapsi per temporum injurias sigilli. Ne longius abeam, tale quid contigisse videtur in fingendo diplomate Dagobertino Erfurtensi, quod cum manifesto falsum & suppositium sit, nec sigillo quidem est munitum, ne scilicet fraus, quæ ex omnibus indiciis elucet, etiam sigillo proderetur. Attamen ne nihil videretur egisse Impostor, membranam eo, quem diximus, modo incidit, ut adfuisse sigillum ac decidisse crederetur. Animadver-

a) *lib. 5. Ligurin. p. 356.* b) *Contin. Chron. Nang. ad ann. 1331. ap. Dacher. tom. II. Spicil. p. 751.* c) *Baluz. Tom. I. Capitular. pag. 52.* d) *Petrus de Vineis lib. 5. epist. 22. p. 577.* e) *lib. 5. Decretal. tit. 20. c. 3.* f) *Baron. Tom. XI. annal. ad ann. 1051. p. 176.* g) *Epist. 284. conf. epist. 298.*

madvertit jam hanc fraudem Trithemius, (a) *Consideratio tertia fictionis mihi suspicionem generat vehementem, pro eo, quod literæ fundationis memoratæ, quas fratres ut originales apud Sanctum Petrum ostendunt in Erphurdia,* NULLIUS SIGILLO *muniantur, licet foramen appareat in charta*, QUASI PRAE ANTIQUITATE NIMIA SIGILLUM DECIDISSET. Sed hæc diplomata eo majori cura videntur inspicienda, quo facilius Lectorem incautum decipiunt. Quemadmodum enim fraus alias ex inepto sigillo facili negotio deprehenditur, ita absente sigillo nulla fraus præsumitur, si reliqua recte se habeant.

VIII. Diximus jam supra, sigilla nonnunquam in aversa Diplomatum facie apparere, idque nos ipsi testari possumus. Vidi ego diploma Brunonis Hildesiensis Episcopi, cujus sigillum non in eodem, quo scriptura, latere apparebat, sed in altero vacuo. Quamvis igitur hoc ab impostoris cujusdam manu esse, asserere nolim, huc tamen illud referre placuit, quia sigillum initio hoc pacto impressum fuisse, non videtur verisimile. Potius ego crediderim, sigillum ex hoc diplomate decidisse, ac a non nemine ilerum agglutinatum fuisse, qui perinde esse sibi persuaserit, alterutri lateri illud imprimeret. Quod quamvis satis ineptum sit, facile tamen in mentem venire potuit homini, qui nunquam alia hujus generis diplomata oculis usurpavit. SIGILLA AVERSÆ MEMBRANÆ FACIEI IMPRESSA.

IX. Difficile foret, tam supinam oscitantiam sibi de ullo concipere, nisi & liquido constaret ex aliis sigillis, quæ ubi denuo cum Diplomatibus conjungebantur, ita penitus inversa fuerunt, ut, quæ superiore erant ponenda loco, jam inferiorem teneant. Ne vero dubites, talia usquam inveniri, diserte id asserit testis αὐτόπτης Mabillonius (b) hic omnino consulendus. SIGILLA PENITUS INVERSA.

X. Expensis igitur tam variis fraudibus, imposturis erroribusque, in re sigillari observandis, jam proximum est, ut & regulas quasdam, quibus observatis sigilli falsitas deprehendi possit, subjiciamus. Quam in rem sequentes nunc succurrunt observationes. REGULÆ NONNULLÆ AD DISCERNENDA SIGILLA SUPPOSITITIA PERTINENTES.

I. Quodcunque sigillum figuræ multo recentioris est, quam diplomatis ætas ferre possit, illud merito est inter adulterina referendum. Exempli gratia, si quis Carolo M. Sigillum parabolicum acutum aut triangulare tribueret, statim figura fraudem proderet, quam Carolino ævo prorsus in sigillis ignorarunt.

II. Si ceræ coloris sit tum temporis nondum recepti; Sigillum etiam non caret suspicione. E. g. si cujusdam e Carolinis, Saxonicis aut Salicis Imperatoribus extaret sigillum aliquod viride, continuo id malæ notæ esse pronunciarem. Hic porro monendum est, non modo colorem, sed & ipsam ceram probe esse inspiciendam, num tantam ætatem ferat. Cum enim diuturnitate temporis cera magis magisque exsiccetur, ita ut demum argillæ quam materiæ ejusmodi pinguiori videatur propior, cum cura videndum est, num ceræ quædam adhuc inesse videatur pinguedo, aut certe, num alterutra facies ceram videatur habere altera pingviorem. Hoc si ita sit, statim deprehendent sagaciores, quid sigillo factum sit.

III. Si sigillum cereum appensum dicitur eo tempore, quo nondum in ista regione hic mos invaluerat, aut si innexum fertur eo tempore, qno dudum hæc consuetudo obsoleverat, non dubitandum videtur, quin sigillum non sit ex eo ævo, quod diploma præfert. Iam supra adduximus sigillum Adelberti Bremensis Archiepiscopi, quod ex filis dependere, ipsa Lambecii docet delineatio. Cum vero hoc diploma datum sit anno MLIX, quo per totam Germaniam nullum visum fuerat sigillum cereum e funiculis aut filis sericis dependens, visi sumus habere rationem, cur illud suspicione non carere diximus.

IV. Si sigillum aliud in fine diplomatis nominatur, aliud membranæ appensum est, vix hoc νόθείας absolvi poterit. Sic cum in diplomatibus Caroli M, in quibus suo se annulo signasse fatetur, sigillum tamen appareat Carolomanni, aut Pipini, aut Anubis, id ego fraudis argumentum satis evidens existimaverim.

V. Si in sigillo seculorum IIX, IX, X, vel ineuntis XI insignia gentilitia aut scuta ad heraldicæ artis regulas composita inveniantur, fraus videtur in oculos incurrere. Exempli loco esse poterunt Roserii, Coccii, aliorumque hujus farinæ scriptorum sigilla Me-

a) *de Orig. Gentis Francor. conf. Sagittar. lib. 1. Antiqv. Ducat. Thur. cap. 11. p. 36.* b) *lib. 2. cap. 19. n. 6. de R. D. p. 151.*

rovingica ac Carolingica, multis liliis conspersa, atque adeo manifesto adulterina.

VI. Si in sigillo antiquiore titulus prolixior & ad hodiernum morem compositus, aut plane ineptus habetur, fraus commissa statim patescit. Sic statim omnes explodent sigillum Heinrici III, in quo idem habeatur titulus, qui in ejus numo apud Octavianum de Strada (a) occurrit: HENRICVS IMP. ET DVX FRanciæ. Eadem facilitate omnes rejicerent sigillum Henrici Leonis, in quo ille *Elector Saxoniæ aut S. R. I. Archi-Marschallus* vocaretur. Quis ferat e seculis IX vel X sigillum Archiepiscoporum Bremensium, si Bremenses se in illo vocarent, cum eo tempore Hamburgenses audirent?

VII. Si in sigillo nomen proprium extat, quod tum nondum in usu fuit, de ejus fide merito dubitatur. De hac re jam alio loco quædam monuimus, occasione nominis HEINRICI, HENRICI, HAINRICI, HINRICI, quæ nominis hujus formæ non una eademque omnes ætate in usu fuerunt. Idem de ceteris quoque tenendum est. Sic si seculis X vel XI ineunte Episcopus aliquis se vocaret Monasteriensem, sigillum istud suspectum haberem, co quod tum episcopi illi audirent Mimigardevordenses. De voce Legia & Leodium jam supra diximus.

VIII. Par ratio est, si formula quædam recentior in sigillo antiquiore habetur, e. g. si quisquam Episcoporum seculo X vel XI se vocaret *Dei & Apostolicæ sedis gratia episcopum.*

IX. Ipsæ quoque sigillorum imagines si a ceteris ejusdem ordinis vel ætatis imaginibus nimium discrepant, & e contrario cum aliis recentioribus satis conveniunt, suspicionis haut parum habent. E.g. Si quod sigillum Carolum M exhiberet, non vero eo schemate, quo omnes illius ætatis Imperatores in sigillis conspiciuntur, sed longe recentiore, ita ut throno insideret, dextraque sceptrum, sinistra globum præferret, quis illud genuinum agnosceret?

X. Literæ quemadmodum in sigillorum inscriptionibus singulis fere seculis aliæ fuerunt, ita præcipue usum præstant in ætate sigillorum dijudicanda. Sic si in sigillo seculi X vel XI occurrerent literæ rotundæ vel Gothicæ, aut etiam recentiores Germanicæ, nemo credo dubitaret, quin illud recentioris multo ævi sit.

XI. Bullæ Pontificum adulterinæ, quibus signis possint deprehendi, præcipue docere statuit Innocentius PP. III (b) ex eoque Cironius & Mabillonius; sed ut vera fatear, vix ullum usum regularum ab iis traditarum video, cum etiam supposititiis Pontificum Diplomatibus plerumque adjectæ sint bullæ genuinæ, aliunde surreptæ. Sed optime de sigillorum γνησιότητι & νοθείᾳ judicabitis, qui illa, quæ tota hac parte priore de sigillorum natura & constitutione diximus, familiaria sibi reddiderit propriasque addiderit observationes. Ei enim non deerunt Regulæ, ad quas criticam hanc necessariam instituat. Certe tradi quidem possunt sigillorum adulterinorum characteres, genuinorum notæ dari non possun. Critica enim omnis non nisi fraudes ac imposturas detegit, licet certo asserere non possit, an id quod fraudem non prodit, statim sit genuinum fraudisq; expers.

CONCLVSIO PARTIS PRIORIS.

XI. Hæc sunt, quæ de sigillorum antiquitate, materia, figura, imaginibus, inscriptionibus, impressione, appensione, aliisque, quæ huc pertinere videbantur, dicenda putavi. Plura fortasse superant dicenda, si minutiora respicere placuisset. At vero cum brevitatis habenda fuerit ratio, ac specimen tantum eorum, quæ in sigillis observavimus, dare libuerit, nescio an non venia mihi apud æquos rerum judices parata sit futura. Si quis plura me præteriisse contendat, ei ego non magnopere repugnaverim. Quis enim tanto est oculorum acumine, ut omnia videat? Adhibitæ tamen curæ ac fidei optime mihi conscius asserere non dubito, non pauciora hic reperturum esse Lectorem, ab aliis prætermissa, quam ipse forte festinans prætermisi. Si hæc curiosis non plane displicuerint, non pigebit ea, quorum hic primas veluti lineas duximus, Deo volente, accuratius aliquando expendere, editisque supplementis perducere ad maturitatem.

SYNTA-

a) *lib. 3. p. 412.* b) *in epist. passim.*

SYNTAGMATIS HISTORICI
DE
VETERIBVS
GERMANORVM
ALIARVMQVE NATIONVM
SIGILLIS
PARS POSTERIOR.

/1?°

PARS SECVNDA

DE

VSV ET PRÆSTANTIA SIGILLORVM.

CAPVT PRIMVM.

COLLATIO SIGILLORVM CVM NVMISMATIBVS.

I. Numi sigilla superant antiquitate, copia, diuturnitate.

II. Sigilla historiam medii ævi magis quam numi illustrant.

III. Sigillorum quam numorum γνησιότης certior est.

IV. Chronologia sigillorum quam numorum certior.

V. Sigilla numis mediæ ætatis sunt elegantiora.

VI. Inscriptiones sigillorum magis perspicuæ quam numorum.

VII. Hæc sequentia magis illustrabunt.

I.

NVMI SIGILLA SVPERANT ANTIQVITATE, COPIA ET DIVTVRNITATE.

IO. Georgius Major, (a) Medicus Kiloniensis, quo nemo antiquitatis naturæque cimelia majore solertia collegit atque explicavit, Numismato-criticam describens, ea neque sublimiorem ullam, neque præstantiorem esse ait, eo quod qui istam tractent cum Dei vicariis, hoc est, summis magistratibus in auro, argento atque ære viventibus familiariter versentur. Hinc ita infit: *Quemadmodum studium non habetur Theologico sanctius, sic inter scientias seculares NVMISMATO-CRITICA non facile SVBLIMIVS aliud reperitur, quoniam cum DEI in hoc orbe VICARIIS PERSONIS ILLVSTRIBVS in ære, argento auroque viventibus negotium sibi est.* Quæ si vera sunt, quod nemo nisi in judicia præcipitior negare audebit, nescio an non secundæ partes deferendæ sint ei criticæ, quæ in spectandis explicandisque sigillis versatur, quod in hac non minus, quam in Numismato-critica summas in Orbe personas, veluti Imperatores, Reges, Duces, & Principes in auro, argento, plumbo ceraque spirantes licet intueri, iisque familiariter uti. Quamvis enim sigilla facile cedant numis, fascesque iis libentissime submittant, quippe nec antiquitate, nec multitudine, nec diuturnitate cum his conferenda: numi tamen, memores, sigillorum se veluti fratres esse, his ultro nonnulla concedent, quæ ipsi non affectant. Mirantur equidem omnes numorum antiquitatem meritoque suspiciunt eorum prudentiam, qui imagine rebusque gestis metallo impressis monumenta sibi exegerunt ære perenniora. Hinc Græcorum, Ægyptiorum, Syrorum, Parthorum, Romanorum ceterarumque gentium principes in numis vivunt, quorum sigilla vel pauca hodie, vel nulla supersunt. Stupent præterea numorum multitudinem, ad quam sigillorum numerus vix poterit conferri. Cum enim numi & diversorum generum & magno numero flari cudique soleant, sigilla non nisi diplomatibus affixa constat. Vnde

a) *Append. de Iot. subsc. p. 67.*

Unde non mirum, plura Illustrium virorum numismata, quam sigilla post tot temporum injurias ætatem tulisse, inprimis cum diplomatibus per varios casus absumtis, sigilla tanquam nullius pretii habita, incuria facile perirent. Porro & constantia & diuturnitate quantum numi sigillis antecedunt? Illi ex auro, argento, ære Corinthiaco, stanno, plumbo, electro ferroque conflati in semet ipsis satis præsidii adversus temporum injurias invenere, terræque suffossi, aut murorum parietumque ruderibus tecti post tot evoluta secula felici subinde ἀναστάσει resurgunt, cum e contrario sigilla, si aurea, argentea plumbeaque exceperis, quorum non adeo magnus est numerus, e cera, fluidissima pariter & mollissima materia confecta sint, atque adeo igne non modo, verum etiam ipsa antiquitate facile confundantur, frangantur ac decidant. His ergo argumentis numi palmam sigillis non multum repugnantibus eripient, licet forte antiquitati numorum gemmas non multo recentiores, multitudini numerum sigillorum ab ecclesiis nobilibus, imo privatis impressorum, quibus numos cudendi nulla fuit potestas, stabilitati denique ac diuturnitati curam in custodiendis archivis adhiberi solitam opponere possis. Sed esto, concedant se hisce rebus a numismatibus superari. Habebunt tamen & sigilla, quæ suam præstantiam tueantur, quod paucis jam edisserere placet.

II. Primo igitur ea veluti propria sigillis laus est, quod mediæ ætatis res, ubi numis quodammodo destituimur, quam maxime illustrent. Cum enim historia antiqua multum lucis a numis mutuetur, omniumque Imperatorum Romanorum, Regumque Syrorum, Ægyptiorum, Parthorum, & Græcorum antiquitates e numis adhuc sint explicatæ, mediæ tamen ætatis historiam tam parum adjuvant, ut si absque sigillis essemus, multum forte in hac nobilissima historiæ parte essemus desideraturi. Extant quidem numi Regum Francorum a Domino le Blanc in unam seriem collecti: habemus etiam numismata Imperatorum Romanorum fere omnium ab Octavio de Strada aliisque descripta: Sed quot eorum suppositita sunt? quot dubia? Sane qui vel unam mihi numorum Cæsareorum seriem ostenderit, is Phyllida solus est habiturus. Merito equidem mireris numismatum medio ævo cusorum paucitatem, cum ex ultima antiquitate tanta eorum turba ad nos delata sit. Sed in promtu hujus facti ratio est. In Germania enim in locum solidorum satis mature successere bracteati, tenue numorum genus, quod paulo durius tractatum, in ipsis manibus defluit, tantumque sensim de sua integritate amisit, ut singulis decem annis decem novi cum quatuordecim antiquis commutarentur: quo factum est, ut ex nimium detritis novi demum cuderentur. Quæ cum ita sint, eos quidem bracteatos, qui communem sortem evasere, tanquam fractas e naufragio tabulas admiramur, eosque licet nec elegantia, nec pretio se commendent, antiquitate & raritate metimur. In aliis vero regionibus, ubi solidorum usum diligentius servatum reperimus, id tamen haud parum eorum numerum imminuit, quod barbaro ævo numi ad usum potius, quam rerum gestarum memoriam cuderentur. Unde subinde Magistratuum arbitrio denuo conflati, aut instaurati sunt, si pristinum valorem diuturno usu aut hominum fraude amisissent. Quæ cum ita sint, non amplius mirandum est, numismatum medii ævi numerum, cum antiquiorum, qui in Italiæ, Germaniæ, Galliæ, Hispaniæ, Sveciæ, Daniæque gazophylaciis asservantur, multitudine collatum, vix minimum esse. Hunc ergo defectum quantum supplent sigilla? Sane a Caroli M. ætate, (ut de Merovingorum sigillis cum P. Bartholomæo Germon non contendam) vix se offeret Imperator aut Rex ullius gentis, cujus sigilla non aut lucem viderint, aut videre possent, dummodo diligentius ex archivis publicis protraherentur. Ipsi nos supra in colligendis Imperatorum sigillis hujus rei specimen dedimus. Olivarius Vredius idem in Flandrensium Comitum historia sigillis illustranda præstitit, cujus institutum, si ceteræ quoque Regumque Principumque familiæ imitarentur, esset certe, quo medii ævi numismatum paucitatem æquiore animo feramus. SIGILLA HISTORIAM MEDII ÆVI QUAM NUMI ILLUSTRANT.

III. Secundo & id habent sigilla, quo suam præstantiam tueantur, quod eorum γνησιότης pariter & νόθευσις facilius, quam numorum feriat oculos, atque adeo certiora e sigillis, quam e numis plerumque hauriantur. Quot quæso Romanorum, quot Græcorum, quot mediæ ætatis numismata circumferuntur, quorum laborat fides? Quot quæso præstantissimis Criticis imposuere, quibus deinde aliorum sagacius ingenium dicam scripsit? Non est hujus loci exempla congerere, quæ facile se offerunt. Scilicet non est ea omnibus narium felicitas, ut odorando numorum ætatem dijudicent, quale quid de Italo quodam refert Wagenseilius. Cum igitur eo prolapsa esset hominum curiositas, ut in numis explicandis summam eruditio- SIGILLORUM QUAM NUMORUM ΓΝΗΣΙΟΤΗΣ CERTIOR.

nem

nem constituerent, omnes que perquirerentur latebræ, & numisma aliquod antiquum in vitam veluti revocarent: plures reperti sunt, qui obtrusis ejusmodi mercibus falli volentibus illuderent, numosque adulterinos cum veris non sine fœnore commutarent. Observavit jam hanc fraudem Baronius, de ejusmodi impostorum fraudibus summopere conquestus. Cujus generis hominibus nescio an non & Biæum accenseri oporteat, qui pluribus fucum fecit editis in lucem *Francia Metallica* & *Familiis illustribus Franciæ per numismata illustratis*, de quibus Labbeus: (a) *Verum ut id obiter Lectorem meum moneam, omnia hæc propemodum* (numismata) *conficta sunt ad libitum, fucumque faciunt minus eruditis*, & paulo post: *Les familles de la France illustrées par les monumens des medailles &c. ibidem (Paris in fol. anno 1636) eodemque anno atque adeo eadem hoc est, sublesta, saltem in plerisque fide, quæ nobis nuper cusa & pro ingenio ac libidine cujusque efformata pro priscis obtrusit, ut norunt apprime rerum istarum periti, sive Parisienses sive exteri.* Quibus addenda etiam ea, quæ Papebrochius (b) de Biæi opere judicat a Domino Tenzelio repetita. Operam luderem, si quæ inter Hottingerum & Conringium de numis Ebræorum, interque alios de quibusdam numis Constantini, Attilæ aliorumque acta sunt, repeterem hic prolixius. Ex his sane jam satis perspicuum est, quam solenne aliquibus sit, illudere in his rebus pariter ac illudi. Quantum vero ab hac fraude absunt sigilla, quæ licet & ipsa nonnunquam Impostorum artibus fuerint exposita, se ipsa tamen facile produnt ob annexa diplomata, e quorum scribendi ratione, stylo, rebus contentis, notisque chronologicis facilius poterit fraus deprehendi. Numi enim ex se ipsis judicandi sunt, sigilla e diplomatibus, quæ si genuina sunt, & criticorum examina sustinent, magnum sigillis annexis præstant præsidium, sin minus, sigillum quoque adulterinum pronunciant, si vel maxime ad genuini cujusdam prototypum sit expressum. Apparet id ex diplomate illo Lindaviensi. Si enim sigillum ex eo detractum in aliquo gazophylacio ostenderetur, vix aliquem fore existimo, qui illud adulterinum aut supposititium esset habiturus. Multa enim illud habere genuinis similia, imo ad ipsum genuinorum prototypum expressum esse, dudum est a Baluzio Mabillonioque observatum. At vero cum ipsum diploma, cui annexum est, extet, idque criticorum telis dudum confossum ac plane enectum sit: nemo jam amplius adulterino sigillo falli se patietur, omnesque fraudem eo facilius ex reliquorum collatione deprehendunt, aliasque subinde atque alias in ipso sigillo deprehendunt notas, e quibus impostura elucet, quas tamen, nisi diplomatis fides laboraret, nemo forte animadvertisset. Hinc nemo non videt, quanto facilius securiusque sit sigillorum, quam numismatum examen instituere?

CHRONOLOGIA SIGILLORUM QUAM NUMORUM CERTIOR EST.

IV. Porro si chronologiam spectemus, quam animam historiæ non incongrue dixeris, in hac quoque parte sigillorum præstantia vel maxime profecto elucet. Quamvis enim antiqui numi, in quibus Consulatus, Tribunitiæ potestatis, imperii anni, sed & æræ urbium regionumque satis diligenter annotantur, permultum facere videantur ad chronologiam emendandam, in eoque summa ingenia Spanhemius, Pagius, Norisius, Harduinus, & Vaillantius elaborarint: sæpe tamen crucem eruditis figunt ejusmodi notæ chronologicæ, & frequentius divinantur, quam in oculos incurrunt. Quod in numis mediæ ætatis difficillimum est, eo quod omnes characteres chronologici in illis desiderantur, solaque nomina titulique eorum, quorum sunt numi, satis nonnunquam obscure indicantur. Imo ut numis bracteatis sua assignetur ætas, fieri plane non potest. Licet enim in iis nomina eorum, a quibus cusi sunt, describantur, nullus tamen adhuc lucem vidit, qui aut annum aut numerum, quo plures ejusdem nominis distingui solent, adscriptum habeat, unde necesse est in eorum divinanda ætate sæpius criticos hallucinari. Eximi quidem ex hoc ordine posset numus Bernardi Ducis Saxoniæ, quem Dn. Tenzelius (c) eleganter explicavit, in quo eruditorum nonnulli annum CIↃ C LXXXI videre visi sunt, sed cum characteres isti, ex quo hunc annum sibi concepere, admodum sint obscuri, magis ego quidem assenserim Cl. Oleario, (d) qui nullos numeros in bracteatis occurrere candide fatetur, quocum etiam Dn. Thulemarius & Rever. Gerhardus Abbas Loccumensis, in hoc studio versatissimi, faciunt. (e) Hæc cum ita sint, semper dubium remanebit, cuinam Principi, Episcopo, Abbati, aut Abbatissæ nummus bracteatus sit tribuendus. Si enim numi præferunt nomen FRIDERICI IMP. HEN-

a) *biblioth. Nummar. p. 430.* b) *Propyl. ad Act. Sanct. tom. 2. April. n. 49.* c) *dial. menstr. anno 1691. p. 619.* d) *Isagog. ad numophylac. bracteat. cap. 3. sect. 4. p. 21.* e) *vid. Tenzel. dial menstr. an. 1693. p. 455.*

HENRICI IMP. CONRADI. IMP. BERNARDI DVCIS, LVDEVVICI LANDGRAVII &c., quis quæso certo dixerit quis Fridericus, quis Henricus, quis Conradus, quis Bernardus aut Ludewicus hunc numum cuderit, aut quo anno id factum sit, a cujus tamen circumstantiæ cognitione tota sæpe numi explicatio dependet. At si sigilla consideres, omnia in iis certa atque explorata sunt. Non Principes modo, quorum sunt sigilla, accurate plerumque distinguuntur, sed & annus, imo & mensis & dies, quo appensa sunt, adjiciuntur in diplomatibus. Quæ si vel maxime nonnunquam omissa sint, ex testium tamen nominibus, aliisque signis facile de diplomatis ætate conjectura petitur, ut adeo paucorum admodum sigillorum ætas possit ignorari. Imo postremis temporibus etiam annus diserte sigillis addi nonnunquam cœpit, veluti in sigillo Mariæ Ducissæ Burgundiæ adscriptus annus 1476. in sigillo Maximiliani Imperatoris, ejusque uxoris Mariæ Burgundæ annus 1477. in sigillo Georgii Ducis Saxoniæ apud Weckium (a) annus Domini 1515.

SIGILLA NVMIS MEDIAE AETATIS SVNT ELEGANTIORA.

V. Præterea & elegantia sigilla numos mediæ ætatis longo post se intervallo relinquunt. Sane enim numi tum solidi tum bracteati dici non potest, quam sint sæpe deformes, quam crasso sculpturæ genere signati. Nescimus, sæpe hominesne videamus an monstra, literasne an characteres magicos, quid? quod nonnunquam obscurum sit, utrum viri, an mulieres, sancti an profani, nostro se sistant obtutui? id quod multis explicare exemplis liceret, nisi id esset ab instituto nostro alienum. Id modo hic non possum non referre. Nuper admodum cum numos Goslarienses quærerem, bonam eorum partem mihi suppeditabat vir quidam admodum honestus, cujus nomini parco. Is vero animadvertens, bracteatos mihi quam maxime esse in deliciis, mirari se, inquit, curiositatem meam, quod numos ejusmodi curarem, qui mera monstra idolorumque ethnicorum phantasmata, & Crodonem inprimis diabolum sisterent. Meminisse se, parenti ejusmodi numos quamplurimos fuisse, sed cum religioni sibi duxisset, eos gazæ suæ inferre, sibi filiis eos dedisse, a quibus inter ludum & jocum fuerint perditi. Quin imo, quod maxime videbatur ridiculum & illud adjecit, sibi pueris non aliter fuisse persvasum, quam quod Crodonis aut dæmonum effigies in hisce numis fuerint expressæ, atque ideo semper cruce se ad eorum adspectum signasse. *Auditum admissi risum teneatis amici.* Satis ex his apparet, quam monstrosa nonnunquam exhibere videantur numi bracteati, quos licet sanioribus oculis intueantur eruditi antiquitatumque periti, imo licet nonnulli extent ceteris elaboratiores, parum tamen elegantiæ atque artis in plerisque elucere omnes agnoscunt. Cum his ergo si sigilla conferas optime conservata, magnam sane illis præ numis mediæ ætatis præstantiam laudemque attribues. Simplicissima sane elegantiora elegantissimo quovis numo bracteato invenies. Imo sunt nonnulla tam nitida tamque diligenter elaborata, ut nihil possit excogitari pulchrius. Cum igitur Romani numi eo præcipue nomine commendentur, quod sua elegantia ac arte omnium animos oculosque capiant quodammodo atque alliciant: non potest non & sigillorum pulchritudo, qua numos multum antecedunt, aliquam eis præ his laudem conciliare.

INSCRIPTIONES SIGILLORVM MAGIS PERSPICVAE QVAM NVMORVM.

VI. Huc accedunt inscriptiones & perigraphæ, quæ in sigillis plerumque quam in numis accuratiores absolutioresque apparent. Quoties in numis bracteatis integræ voces transpositæ, confusæ atque in compendium missæ sunt? quoties ea, quæ restant elementa atque apices sensum genuinum atque integrum haut constituunt? Paucis exemplis rem explicabo. Nonne quovis Sphingis ænigmate obscuriores sunt perigraphæ, quas in Friderici Imperatoris quibusdam numis invenit Cl. Olearius (b) SVCECIPF ROTAPEI. vel SVDEIPI ROTAPEI. Quis ex his characteribus sani quicquam, ac non potius mera monstra fingeret? Versis tamen vocibus & literis hinc inde adjectis aut mutatis hæc prodit inscriptio: FRIDERICVS IMPERATOR. Qualem Oedipum requireret inscriptio numi cujusdam Quedlinburgensis: ACIVQ ABT. I. CVN OLID. quam Cl. Olearius (c) ita explicat: *Agnesa CIVitatis Quedlinburgensis ABBa TIssa Filia CVNradi SOLIDus.* Dn. Schlegelius (d) vero hunc in modum emendandam putat: *ICVN (pro icon) SOLIDorum Agnesa CIVitatis Quedlinburgensis ABBatissa*, ipso Dn. Oleario (e) hanc emendationem

 non

a) *Part. IV. Chron. Dresd. tit. 9. p. 477.* b) *Isag. ad numophyl. bract. c. 3. sect. 4 p. 20. spicil. t. antiqu. n. 3. 4. p. 5.* c) *Anastas. Agnet. Quedlinb. Abbat. p. 6.* d) *De numis Isenac. p. 42.* e) *Spicil. Antiqu. l. p. 15.*

non satis probante. Quis est tam lynceis oculis, ut pervideat inscriptionem numi, quem e Schilderiano museo produxit Mellenius (a): ita se habentem: IRR. NONCHA. ICV. OA LVDCGCRO. Vbi quidem Mellenius & Dn. Tenzelius (b) explicationem suam reticent: Olearius (c) legendum putat IRENarCHA ---A LVDEGERO, Schlegelius vero (d): LVDEGERI ImPeRatoris MONETAc ICVNCVLA. Quis non miratur hic stuporem eorum, qui flando feriundoque æri hac ætate præfuerunt, dum tanta nobis literarum verborumque monstra obtrusere, in quibus explicandis, qui versantur, putant sibi decimum tertium Herculis laborem venisse. Sane si Pignorius Kircherusque hos numos vidissent, viderentur sibi forte Aegyptiorum Hierophantarum monumentum aliquod videre, non numum in Germania cusum. Hic denuo sigillorum elucet præstantia, in quibus inscriptio semper genuinam sententiam absolvit, literæ nunquam præpostera ratione constituuntur, abbreviaturæ, quas vocant, verborumque compendia, nec tam frequentia sunt, & facili plerumque negotio intelliguntur, nihil denique obscurum aut abstrusum occurrit, sed plana atque expedita omnia. Sane nondum se obtulisse mihi sigillum memini satis conservatum, cujus inscriptionem non facili negotio sim assecutus, præter unicum illud Alberti Rigensis Episcopi, supra descriptum, quod tamen non ipse vidi, sed ab alio mihi est suppeditatum, cujus pictor facile in literarum ductu suis oculis minus familiari potuit cæspitare. Cum igitur obscuritas nullius mortalium, nisi forte Heracliti σκοτεινοῦ ingenio possit esse in deliciis, omniumque judicio perspicuitas in laude ponatur: nemo non videt, quantum sigilla numis bracteatis præstent & quam facile suam laudem præ his tueantur.

HAEC SEQUENTIA MAGIS ILLUSTRABUNT.

VII. Sed clariora hæc erunt, si ad specialiora descenderimus, & quomodo se sigillorum utilitas in omnibus fere elegantioris eruditionis partibus exerat, ostenderimus paulo accuratius.

CAPUT SECUNDUM
DE
USU SIGILLORUM GRAMMATICO ET CRITICO.

I. Sigilla Grammaticæ Criticæque studiosis prosunt.
II. Docent quæ singulis seculis fuerit forma literarum.
III. Observationes nonnullæ de forma literarum.
IV. Observationes nonnullæ de Diphthongis.
V. Observationes de Abbreviaturis.
VI. Observationes de interpunctionibus.
VII. Observationes de Orthographia.
VIII. E sigillis genuina nomina propria restituenda.

I.

SIGILLA GRAMMATICAE CRITICAEQUE STUDIOSIS PROSUNT

Licet curiosa hac ætate, quæ omnia utilitate pariter & splendore metitur, Grammatica æque ac Critica tantum de sua fama gloriaque amiserit, ut Criticorum Grammaticorumq; nomen plerisque sordeat: Sunt tamen, qui insigni earum artium utilitate experiundo perspecta & æstimant illas, & e numero artium liberalium injuria eximi agnoscunt. Hisce ergo procul dubio satisfiet, si, quæ ex sigillis ad incrementa harum artium expectanda videantur, paucis edocuero.

DOCENT QUAE SINGULIS SECULIS FUERIT FORMA LITERARUM.

II. Primo igitur inter omnes constat, nihil esse ad distinguendam cognoscendamque veterum monumentorum ætatem utilius, quam id ut habeamus exploratum, quæ singulis seculis scribendi fuerit ratio, quis literarum ductus, quis connectendi mos, quæ literarum compendia & similia, quibus rite perspectis facili negotio de aliorum monumentorum, eadem scriptura exaratorum ætate poterit judicari. Sane hic character cum maxime sit internus & maximam tamen per tot secula subierit mutationem: non potest non ad cognoscendam rerum antiquarum ætatem plurimum conferre. Nota sunt, quæ hac in re tentavit Mabillonius, quippe qui conquisitis undique diplomatibus genuinis, eorumque scriptura literisque diligenter depictis ac æri incisis, docuit, quo pacto alia ad illa tanquam Lydium lapidem exigenda

a) *epist. de quibusd. num. bract. p. 21.* b) *supplem. II. hist. Goth. p. 455.* c) *Isagog. ad numophyl. bracteat. p. 33.* d) *l. c. p. 40.*

Ad Caput II. Partis II. n. 2

1) *Literæ Sec V. et VI.* 2) *Literæ Sec. VII.*

AC DEFGHILRSSVX AEDEFHILMNRVX

Literæ Græcæ Sec. VII.

BΓHΘ INOPCV pro Y

3) *Literæ e Seculo Christi* VIII.

ACEFGG LMN pro NC OPRTVX M vel IM pro IMP

4) *Literæ Seculi* IX.

AABCCDEEFGHIKLMOPRS vel Z TVXZ

5) *Literæ Seculi* X.

AAABCCDEFF FFGGGHILMNORRSVXNC pro NC

6) *Literæ Seculi* XI.

AAAAÆBBCCDDEEEFGGGHHIILLLL MMMNOoPPQRRRRSſSTVvVXÆ pro Æ

7) *Literæ Seculi* XII.

AAAABCDDEEEEFGGHhhhhIKLLLM MMMMNNNOPPRSTTVWXXXV pro VS

OR pro OR L pro LVS 9 pro VS ME 7 pro ET

8 *Literæ Seculi* XIII.

AABbCCDDEEGHhhhILLOMMMNNNO PPRSTVUUWXXZ vel Z pro ET P pro PER AL 9 pro VS M

9) *Literæ Græcæ hujus Seculi*

A BZEHINOПCTV pro Y

10. *Literæ Seculi* XIIII.

ABCDEFGhIKLMNOPQRSTVUXÆ ... FggIIKLmnopqrſſstuX *Græcæ* ΛΔЄIKΛNOΠPCϚT

11) *Literæ Seculi* XV

ABCD EFGhIKLMNOPQ pro QVE RSTVU ET pro ET

12 *Literæ Seculi XV Græcæ*

ΛαΓЄHΘIKMN OΠPCϚ pro ST Φ ωϒ

igenda sint, licet & hic maxime inveniat P. Bartholomæus Germon, quæ carpat. At vero cum alia in diplomatibus, alia in sigillis observetur scribendi ratio, facturi videmur operæ pretium, si & nos percurrentes secula, quæ singulis literæ in sigillis usitatæ fuerint, declaremus. Id enim e sigillis, quam numis & codicibus MSC fieri poterit eo felicius, quo certior illorum quam horum ætas est. Subsistemus vero in præsenti tantum in sigillis Græcorum & Latinorum, cum orientalia & rariora sint, & monogrammatibus plerumque artificiose connexis constent, ex quibus certa alphabeta extrahi vix possunt. Liceret forte singula literarum genera propriis quibusdam nominibus vocare: dummodo integrum esset in consilium adhibere Codicem MSC. Leonardi Wirstelini, alias Hamaxurgi, de quo C. Bruschius: (a) *Hujus Abbatis ætate vixit in cœnobio S. Vlrici* (Augustano) *monachus quidam* Leonardus Wirstelinus *alias* Hamaxurgus *dictus, ex Suevorum Menchingo natus, incomparabilis scriba, qui librum centum diversarum scripturarum Latinarum* (*quarum quamque peculiari proprio & erudito nomine appellavit*) *anno Domini 1522 Divo Maximiliano Imperatori dedicavit, quem Abbas hujus loci hodie adhuc habet, & mihi inspiciendum dedit.* Hæc Bruschius, qui & nomina scripturarum suo operi inseruit, in eorum gratiam, qui pingendarum literarum varietate & elegantia quadam delectantur. Sed cum hæc nomina satis barbara sine ipsarum literarum inspectione intelligi non possint, non est, quod ea hic repetamus.

Observationes nonnullae huc facientes

III. Cum vero literarum diversitas oculorum judicio facillime pateat, consultum putavimus, omnium seculorum, e quibus sigilla ad nos pervenere, alphabeta in brevi veluti tabella delineare, quam jam paucis explicabimus. Quod enim de numis pronunciat Cl. Otto Sperlingius, (b) *esse & fuisse semper numorum linguam & scriptionem peculiarem & in multis a vulgari discedentem*, idem & de sigillis statuendum esse comperio. Primis ergo seculis ad Carolingicæ familiæ interitum usque literæ quadratæ in sigillis apparent, quæ nulla sui parte a veteri elegantia discedunt, si excipias literas A & F, quas in Caroli Calvi & Arnulfi Imp. sigillis non accurate Romanas deprehendi, sed hoc modo ductas ΛF, id quod etiam seculo X in sigillo Arnulfi Comitis Flandriæ apud Olivarium Vredium notavi. Nondum ergo tunc e sigillis exulavit elegantior scribendi ratio, quæ tamen in inscriptionibus istius ævi plane evanuisse videtur. Si quis enim Lapidem Bononiensem a Malvasia (c) descriptum cum sigillis nostris contulerit, facile mecum statuet, elegantiæ bonarumque literarum studium in palatiis, quam in privatorum ædibus diutius floruisse. Seculis XI & XII literæ quadratæ pleræque retentæ fuerunt, nisi quod A in superiore angulo lineola transversa notari inciperet, quod ex ipsa tabula clucebit. Formæ etiam E. G. M. & E. G. M. promiscue usurpabantur. Seculo XII invaluerunt etiam hæ formæ h pro H. M pro M. P pro P. At seculo XIII literæ magis rotundæ quam quadratæ esse cœperunt. Tunc enim usurpata sunt U pro V. N pro N. C pro C. E pro E. M pro M. Dici non potest quam cito hæc nova scribendi ratio orbem Christianum pervaserit. Eodem enim ineunte seculo in Gallia æque ac Dania numos rotundis ejusmodi literis inscribi cœpisse; cum antea characteres Romani Gallici ubique viguissent, autor est is, qui Museum Regium Danicum descripsit. (d) Seculo denique XIV literæ Latinæ vix quicquam habent quadratis simile & magis ad Germanicam, quam vocant, fracturam accedunt, cujus rei originem e monachorum scribendi ratione petendam arbitror, qui tachygraphiæ studentes hanc literarum formam maxime habuerunt in deliciis.

Observationes de diphthongis.

IV. Videndum etiam de diphthongis, de quibus maxima sæpe est inter Criticos contentio. Et seculis quidem IIX, IX, X, & XI diphthongos in scripturis fuisse retentas, tot diplomata docent, ex quibus & id liquet quod Æ non aliter quam separatim fuerit exaratum ae, aut unica litera ę cum virgula, quod & in litera majuscula E nonnunquam vidi observatum. Sed num idem in sigillis factitatum? Id quidem certo haut affirmaverim. Cum nondum se mihi obtulerit sigillum hoc ævo appensum, in quo vel diphthongus occurrat, vel in locum illius alia litera sit subrogata. In formulis enim *Xpe protege*, *Di gra Rex* &c. non est locus diphthongo. Certius compertum habeo seculo XII & sequentibus a diphthongorum usu sculptores abhorruisse. Licet enim in diplomatibus adhuc aliquandiu retinerentur, in

a) *Chronol. Monast. p. 505.* b) *p. 32. de num. bracteat. orig.* c) *Marm. Fels. sect. 9. cap. 5. p. 572.* d) *auctar. Mus. Reg. Dan. p. 70. 71.*

sigillis tamen semper loco AE est E. e. g. ✠ HENRICVS DEI GRA. DVX BAVVARIE ⁊ SAXONIE, id quod ex innumeris sequioris ævi sigillis elucet. Nec tamen plane desunt exempla diphthongorum in sigillis obviorum. Olivarius enim Vredius (a) bina suppeditat sigilla, alterum Roberti Frisonis anno 1072, alterum Karoli Boni anno 1112 Comitum Flandriæ, in quibus diphthongus AE unica nota Æ exprimitur. En enim ipsas inscriptiones: ✠ SIGILLVM ROTBERTI COMITIS FLANDRIÆ. KAROL. COMES FLANDRIE ET FILIꝰ REGIS DACIÆ. Vbi in posteriore id est notatu dignissimum, quod idem casus Genitivus in voce *Flandriæ* per E, in altera *Daciæ* per Æ scribitur, id quod argumento est, usum τῶν Æ & E initio fuisse promiscuum, ac deinde τὸ Æ plane obsolevisse.

OBSERVATIONES DE ABBREVIATVRIS.

V. Magnum etiam usum antiquitatum studiosus capiet ex compendiis literarum & vocibus abbreviatis, quæ nosse ejus multum interest, qui antiqua monumenta explicare cupit. Sæpe igitur (1) binæ vel plures literæ connexæ ac veluti in unum contractæ sunt, quarum ductus cum operæ exprimere non possint, in tabula quærendæ sunt. Sic vox IMP. in sigillo Caroli Crassi unica litera M cum curvatura dextro fulcro adjecta, scripta apparet; ita ut fulcrum sinistrum literam I, dextrum cum curvatura P simul præstet. Eodem pacto M & E, V & S, T & H, M & P, A & L, multæque aliæ literæ contrahuntur, id quod etiam in multis veterum Inscriptionibus fieri observat Reinesius. (b) (2) Aliquando loco vocum, syllabarum aut literarum nuda ponuntur signa, si forte spatium ipsas literas non capiat. Notissimum est omissa N vel M suppleri hodienum lineola literæ anteriori imposita. Id jam antiquitus factum constat, ubi tamen observandum, (c) Carolingorum ævo lineolam hanc non in capite, sed ad latus literarum collocari consuevisse hoc modo: XPE PROTEGE HLVDOVVICVM IMPERATORE⁻ Post hæc tamen tempora frequentius capiti literarum imponi cœpit, ita tamen, ut litera illa, cui imponebatur, sæpe minor ceteris esset, e. g. PRĪCPS DE ANEHALT. SIGILLV̄ &c. Vbi porro observandum est, crebro etiam alias literas, quibus lineola non est imposita, ceteris esse minores. In sigillo ROBerti Frisonis Comitis Flandriæ anno 1072 vocales O & V semper ceteris sunt breviores hoc modo: SIGILLV̄ RoBERTI CoMITIS IvNIoRIS, alibi legere me memini: GRATiA. Quod facile condonandum videtur sequiori ævo, cum & antiquæ inscriptiones nonnunquam minores imo & cursivas literas quadratis misceant. Scaliger enim hoc describit monumentum:

D. M.
SANDALIVS. DICIt.
AMBVLA. SAEQVERE.
ME. CVM. OENVFORV
CVM. CaLICE. Et
tAPANtIONE.

Iam ut ad compendia literarum transeamus, notissimum est signum 9, quod pro VS frequentissime in sigillis etiam occurrit, ita ut superiori parti literæ ultimæ adjiciatur hoc modo: FERNANDꝰ BALDVINꝰ nonnunquam etiam in medio vocum e. g. AVGꝰSTI pro AVGVSTI. Id tamen non semper fit, sed & alia in promtu fuit nota, qua absentem syllabam ultimam supplerent, virgula nimirum aut ipsi literæ annexa, aut ad latus posita. Sic KAROLi scripsere pro KAROLVS. SIGILLi pro SIGILLVM, MECHTHILDi pro MECHTHILDIS. IMPR̃ pro IMPERATOR. BALDi pro BALDVINVS. Peculiaris quoque est nota ⟩ quæ pro ET in numis quoque ac sigillis hinc inde occurrit, pro qua in sigillo alio deprehendi notam, quæ duabus notis numeralibus binariis sibi invicem impositis proxime accedebat. (3) Haut raro etiam nonnullas literas, quarum absentia legentem non magnopere turbare videbatur, deficiente spatio, abesse jusserunt. Sic e. g. DI. GRA scripsere pro DEI GRATIA. IMPR. pro IMPERATOR, AVGS pro AVGVSTVS, IMPRX pro IMPERATRIX, XPE pro

a) *de sigill. Comit. Flandr. p. 6. & 10.* b) *epist. 41. ad Hoffmann.* c) *Mabillon. p. 395. tab. 26. & 28. Vindic. Conring. p. 101.*

pro XPISTE, EPS pro EPISCOPVS, PMOGENITVS, pro PRIMOGENITVS, COMTTES pro COMITES, ECCLIE pro ECCLESIE, SCI pro SANCTI, HERICVS pro HENRICVS, PPOSITI pro PRÆPOSITI. FRTRVM pro FRATRVM, APLORVM pro APOSTOLORVM, LIQVSTI pro LIQVISTI, BAPTO pro BAPTIZO, DNI pro DOMINI, ROBTI pro ROBERTI. FRACORVM pro FRANCORVM, IHV pro IESV, FRIDICI pro FRIDRICI. IERLM pro IERVSALEM, PBRI pro PRESBYTERI. (4) Inter abbreviaturas etiam retuleris, si quando tota vox unica litera aut binis notatur, veluti quando P. lineola transversa trajectum ponitur pro PER. S. pro SIGILLVM. PA. pro PAVLVS. PE. pro PETRVS. PP. pro PAPA, P. cum cauda pro PRO &c.

VI. Porro interpungendi distingvendique rationem singulis seculis usitatam quantum cognosse expedit? Notum est, Salmasium (a) distinctiones tanquam characterem quendam, ex quo de Codicum MSC ætate possit judicari, agnovisse. Quemadmodum vero & in MSCtis & in Inscriptionibus magna in eo apparet diversitas, ita & in sigillis non eadem est interpungendi ratio: Merovingorum ævo verba plerumque interpungere omiserunt. At Carolingi in suis sigillis antiquum revocarunt morem, singula verba punctis distingvendi, quæ a Cicerone (b) *interpuncta verborum* vocantur. Qua de re etiam Seneca: (c) *Nos etiam*, inquit, *cum scribimus, interpungere consuevimus.* Sunt tamen etiam sigilla, in quibus nullis plane punctis verba distingvuntur, præcipue ea, quæ seculo XI & sequenti prodierunt. In aliis singula verba binis punctis, quæ colon vocant, distinguuntur, imo non nunquam singulis vocibus interjecta tria puncta hoc modo: + S) GVIDONIS ⁝ COMITIS ⁝ FLANDRIE ⁝ ET ⁝ MARCHIONIS ⁝ NAMVCEN ⁝ Alias & rosæ loco punctorum apparent vel singulæ vel binæ: e. g. + SIGILLVM ❀ LVDOVICI ❀ COMITIS ❀ FLANDRIE ❀ NIVERNEN ❀ ET ❀ REGISTETEN. In calce Inscriptionis punctum sæpe omittitur, ejusque locum nonnunquam occupat lilium, stella vel aliud quicquam ejusmodi: Imo sunt sigillorum perigraphæ, in quibus & singulæ literæ flore vel lilio distinguuntur. Commata vero ceteraque distinctionis signa penitus e sigillis exulant, quippe quæ licet veteribus non plane incognita, vix tamen fuere usitata. OBSERV. DE INTERPVNCTIONE.

VII. Ipsam orthographiam quod spectat, ejus quoque cognitio haut parum facere videtur ad monumentorum ætatem rite dijudicandam. Quantum enim ingenia hominum, tantum & scribendi leges mutari cœperunt, ut constet nihil esse in vita mortalium stabile, aut perpetuum. Pauca hæc notare licebit. Primo igitur in Merovingorum sigillis quanquam literæ parum a Romanis quadratis aberrant, in eo tamen habent quicquam singulare, quod vocem GRACIA per C scribant, id quod ex Dagoberti præcipue sigillis liquet: quod & in inferioris ævi sigillis sæpius occurrit. Carolingorum ævo veluti propria sunt XPE pro CHRISTE, HLVDEVVICVS & HLOTHARIVS pro LVDOVICVS & LOTHARIVS. KAROLVS pro CAROLVS. ARNOLFVS pro ARNOLPHVS, quamquam & hoc jam seculo X inveniamus. Cetera, si quis observare ipse voluerit, eum non dubitamus operæ pretium facturum. Hujus generis sunt hæc APVT pro APVD, MICHI pro MIHI, LANTHGRAVIVS pro LANDGRAVIVS, FRITHERICVS pro FRIDERICVS, MARCIONISSA pro MARCHIONISSA, ASGARIA pro ASCHARIA, BONIFATIVS pro BONIFACIVS, RVDOLPVS pro RVDOLPHVS, RIGENBERGH pro RICHENBERG, SIGILVM pro SIGILLVM, MARESCALLVS pro MARSCHALLVS, WENCEZLAVS pro WENCESLAVS, BERC pro BERG, SVARXBVRC pro SCHWARZBVRG, BVRCRAVIVS pro BVRGGRAVIVS, aliaque hujus generis plura, quæ ipse lector curiosus privata industria colliget. OBSERVATIONES DE ORTHOGRAPHIA.

a) *epist. ad Sarrav. conf. Struv. acta liter. fascic. 1. de criter. MSC. §. 15. p. 17.* b) *cap. 46. de Orat.* c) *epist. 40.*

E SIGILLIS GENVINA NOM NA R. STITV-ENDA.

VIII. At maxime se sigillorum utilitas exserit in genuinis antiquorum Principum Civitatumque nominibus constituendis emendandisque. Cum enim ea nosse curiosi sua multum interesse existiment, non possum non sigilla magnifacere, e quibus ea quam optime discimus. Magnam apud antiquitatum studiosos gratiam inierunt Illustr. Ezechiel Spanhemius (a) & Vaillantius, (b) dum e numis genuina NICATORIS, DIONYSI, ΔΗΜΕΤΡΙΟΥ ΘΕΟΥ ΦΙΛΟΠΑΤΟΡΟΣ ΣΩΤΗΡΟΣ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΘΕΟΠΑΤΟΡΟΣ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ, ΑΝΤΙΟΧΙΙ ΘΕΟΥ, ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ, ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΖΕΒΕΝΝΟΥΣ ΒΟΛΟΓΑΣΟΥ, ΑΒΓΑΡΟΥ, aliaque innumera restituerunt. Idem in mediæ quoque ætatis nominibus e sigillis fieri poterit haut minore cum fructu. Cum enim antiqua Græcorum Orientaliumque nomina aut ex voto aut boni ominis causa essent indita, (c) atque adeo semper natales suos patriæ lingvæ deberent, quæ a posteris etiam non corrupta intelligebantur facillime; nescio quo fato factum sit, ut nos præcipue Germani, qui dudum cum majoribus loqui dedidicimus, vix ullius antiqui nominis originem habeamus certam exploratamque, sed illas patrii sermonis reliquias non magis quam Sinensium Afrorumque linguas hodie intelligamus. Edidit Goldastus (d) e vetustissimo codice San-Galliensi prolixum Catalogum Nominum propriorum, quibus Alamanni quondam appellati. Ea si quis paulo attentius adspiciat, mirabitur sane orbem tam cito factum esse alium, ut posteri majores non capiant amplius. Vnde Ioachimus Vadianus: (e) *Atque hic*, inquit, *iterum sese offerunt Germanica testium nomina, aspera quidem & ipso sono horrorem quendam præferentia, sed quæ ipsa tamen Germanis non minus apte significarint, quam Græca Græcis & Latina Latinis. Non temere enim sed ratione & de natura moribusque enata causa imposita sunt, quanquam originem & etymologiam in multis hodie perdifficile sit deprehendere propter vitiata longo abusu nomina, & mutata a posteris scribendi rationem. De qua re libro rerum Germanicarum tertio scite ab Rhenano est proditum.* Hæc cum ita sint, operæ sane pretium est, e sigillis in primam inquirere nominum propriorum orthographiam, dependentemque inde pronunciationem, qua inventa facilius de etymologia poterit judicari. Antiquos enim linguam suam calluisse, atque adeo nobis melius sua verba exprimere valuisse, ipsa ratio svadet, cum illi proprietatis, nos soni ac elegantiæ potius habeamus rationem. Sic KAROLVS proculdubio propius accedit ad antiquam pronunciationem & originem quam CAROLVS, HLVDEVVICVS, quam LVDOVICVS, HLOTHARIVS quam LOTARIVS, CVONRADVS & CHVONRADVS, quam CONRADVS, HEINRICVS quam HENRICVS aut HINRICVS, ADELBERTVS quam ALBERTVS aut ALBLRECHTVS, WILLELMVS aut GVILLELMVS quam WILHELMVS, HEZIL quam ETHELO, ROTBERTVS aut RODBERTVS quam ROBERTVS aut RVPERTVS. THIODORICVS aut THEODERICVS quam DITERICVS. Eadem utilitas in provinciis etiam & urbibus observatur, quarum nomina cum antiqui enunciarent simplius, posteri ad Romanam analogiam magis composuere, quo factum est, ut pleræq; suum genuinum nomen ignorent. Manifestum id est ex voce *Ascania*, qua Comitatus Ascherslebiensis hodie in Anhaltinorum Principum titulo notatur. Quas conjecturas inde de Ascenate, Ascanio, Ascaniisque arripuerunt Brotuffius, Peucerus, Spangenbergius, Albinus, Auctor Vindiciarum Anhaltinarum, Dresserus & Reineccius aliique hujus commatis historici, dudum explosere Pfannerus (f) & Sagittarius (g) cujus hic verba repeto: *Quia enim caput hujus comitatus ac urbs primaria idiomate Teuthonico non Ascania, sed Aschersleblum vocatur; forte an conjectura foret locus, Aschersleblensem comitatum olim audivisse, qui postea antiquiori ac elegantiori vocabulo Comitatus Ascaniæ dici cœperit.* Hanc vero Sagittarii sententiam non conjectura, sed ipsa rei veritate niti non modo e diplomatibus, verum etiam sigillis probavit Dominus Knauthius. Bernhardus enim Alberti Vrsi filius initio hac perigraphe usus est in sigillis: BERNHARDVS DEI GRATIA COMES ASHERSLEVE posteaquam vero Ducatu Saxoniæ auctus est, hanc sigillis incidit inscriptionem: BERNHARDVS DVX SAXONIE ANGRIE WESTFALIE COMES ASHERSLEVE. Eadem sigilla docent postea adhibitas voces ASCARIE, ASGARIE, ASHARIE, donec tandem ASCANIA antiquius elegantiusque vocabulum enatum sit. Sic & arcem Anhaltinam olim ANE-

HALT

a) *de usu & præstant. numism. p. 85. 375. 399. 460. 86. 425.* b) *de numis. Reg. Syr. passim.* c) *Hier. Wolf. ad Isocr. panegyr. p. 286.* d) *tom. 2. part. 1. Antiqu. Alam. p. 92. sqq.* e) *lib. 2. de collegiis & monast. p. 44.* f) *de præcip. Princip. Germ. gentib. c. 10.* g) *Hist. Princip. Anhalt. cap. 1. n. 5.*

HALT & ANAHALT, audivisse ex iisdem sigillis scimus. Quid? quod sigilla nonnunquam nomina penitus amissa ac plebis perversa pronunciatione in alium plane sonum detorta feliciter restituant. Est in vicinia splendidum satis monasterium Richenbergense, cujus originem ac fata in antiquitatibus nostris Goslariensibus cum cura descripsimus. Id ab aliquot seculis vix aliter vocatum video, quam *Reisenberg* aut *Risenberg*, cum tamen sigilla æque ac diplomata genuinum nomen RICHENBERG inculcent, quod paulatim nunc veluti renasci incipit. Dania, quod hodie vocatur regnum, olim Daciam audivisse plura testantur auctorum testimonia, sed cum ea fere non adeo antiqua sint, plerique eruditi sequioris ævi ignorantiæ aut κακοζηλίᾳ hoc tribuunt. At e sigillis (a) constat, jam ineunte seculo XII id fuisse frequentissimum. Vnde malim statuere hoc nomen ex antiqua pronunciatione Dansko/ quam ex auctorum ignorantia esse profectum. Sic comitatus, qui hodie HANNONIA vulgo *Hennegau* audit, olim in sigillis vocabatur HAINOIA, Namurcum NAMVCVM, *Brunsviga* BRVNESVVIC, Francofurtum FRANKENOFVRT, Stolberga STALBERG, Hildesia HILDENESHEIM, Bamberga BABENBERG, Eichstetum EISTETVM, Lubeca LVBICE, Numburgum NVENBVRGVM vel NVWENBVRGVM, Dresda DRESEDENE, Eisenberga YSEMBERC vel ISENBERG. Haut raro in scriptoribus antiquis se offerunt urbium nomina, quæ qualibus hodie sint tribuenda non satis claret. Hic quoque sigilla se commendabunt. Auctor est Gregorius Turonensis, (b) *Chlogionem utilem ac nobilissimum in gente sua Regem Francorum fuisse, qui apud Dispargum castrum habitaverit, quod sit in termino Thoringorum.* Dici non potest, quantopere inter eruditos de hoc castro Dispargo sit disputatum, Wendelinus de natali solo Legum Salicarum (c) & Henschenius, (d) per Dispargum intelligunt Disthemium Brabantinum. Bucherius (e) Heinsbergam Iuliæ oppidum, Browerus (f) Dielesburgum in sylva fagonia, Gelenius (g) Desenbergam in Westphalia, alii Doesborch ad Isalam, Petavius (h) denique Auctor monum. Paderbornens. (i) Sagittarius (k) Duisburgum ad Rhenum. At ab his omnibus discedit Chiffletius, qui cum in Lumine I. Salico cum Henschenio & Wendelino fecisset, mutata postea sententia in Anastasi Childerici (l) Dispargum explicare mavult de Deusonis castro ad Furam in Brabantia, tum quia nomen quadraret, tum quia castrum ibi olim extitisse constet. Probat hoc sigillo istius municipii, exhibente castrum cum duobus vexillis & inscriptione: ✠ S. SCABINORVM DE DVSEBORCH. Quo sigillo fretus Chifletius ita suam sententiam prodit: *Habemus ergo Duisburgum castrum, habemus ejusdem sigilla vetustissima; constat etiam situm olim vel in ipsa Tungrensi Diœcesi vel saltem in confinio, ut plane possimus affirmare, fuisse Disburgum seu Dispargum castrum, in quo Rex Clodio habitavit, sedemque primum regni Francici constituit.* Nostrum quidem hic non est tantas componere lites. Vel hoc tamen exemplo liquet, quid sigilla ad restituenda antiqua nomina conferant, & geographiam etiam mediæ ætatis hinc inde illustrandam. Sed quorsum mea se diffundit oratio? Charta me credo destitueret, si omnia, quæ de propriis nominibus e sigillis observari possent, hic prolixius vellem persequi. Habebunt hic, in quo suam exerceant industriam ii, quibus antiquam patriæ linguam e busto veluti revocare curæ cordique est, qui se sane multum sigillis non minus, quam diplomatibus aut numis juvari experiundo discent.

CAPVT TERTIVM.

DE VSV SIGILLORVM HISTORICO.

I. Historia e numis adhuc egregie illustrata est.

II. At numi Historiam antiquam tantum illustrant, sigilla etiam mediam.

III. Historia Sanctorum e sigillis illustratur.

IV. Ecclesiæ facies etiam e sigillis elucet.

V. Ecclesiarum origines e sigillis discuntur. Et & conversiones Gentium.

VI. Civilem historiam e sigillis illustrari testimonis docetur.

VII. Vsus sigillorum in genealogia patet ex inscriptionibus.

a) *Oliv. Vred. p. 10. 11.* b) *lib. 2. c. 9.* c) *cap. 14.* d) *diatrib. de trib. Dagob. lib. 4. cap. 8. p. 240.* e) *lib. 15. Belg. Rom. c. 10.* f) *lib. 1. Antiqv. Fuld. c. 2.* g) *in hierotheca Engelbertina.* h) *Part. 1. Rat. Temp. lib. 6. c. 13.* i) *p. 156. sq.* k) *de regn. Thur. lib. 2. cap. 2. p. 148.* l) *cap. 1. p. 7. sq.*

VIII. Idem usus se prodit in scutis gentilitiis.
IX. Historia Principum e sigillis illustrata.
X. Sigilla docent provinciarum inter fratres divisionem. Observatio de titulis antiquorum.
XI. Usus sigillorum in studio antiquitatum.
XII. Ritus quidam sacri in sigillis exhibiti. Observatio de mitra Episcopali.
XIII. Observationes de barba Clericorum.
XIV. Arma varia in sigillis exhibita veluti vexilla. Observationes de Gonfanonibus.
XV. Observationes de gladiis & calcaribus.
XVI. Observationes de clypeis.
XVII. Observationes de thoracibus & loricis.
XIIX. Observationes de chirothecis & ocreis.
XIX. Observationes de ornamentis equorum apud veteres. Antiquissime freno, stapiis & ephippiis equitarunt. Equi vestiti.
XX. Res vestiaria medii aevi e sigillis petenda. Observationes de tunicis longioribus. Coronarum forma varia in sigillis spectatur. Ut & pileorum. Observationes de capillis & barbis. Observationes de palliis. Observationes de habitu illustrium foeminarum.
XXI. Sigilla num etiam Architecto prosint?
XXII. Utensilia in sigillis obvia.
XXIII. Effigies summorum virorum ad virtutem inflammant.
XXIV. Num sigilla Principum vultus exacte referant?

I.

HISTORIA E NUMIS ADHUC EGREGIE ILLUSTRATA EST.

MAgnam adhuc gloriam consecuti sunt ii, qui historiam variarum gentium numis illustrare, eaque, quae a vetustis Scriptoribus memoriae sunt prodita, ex iis aut confirmare aut supplere sustinuerunt. Id enim inde utilitatis ad orbem literarium rediit, (a) ut & ea, quae Scriptores retulerant, multo certiora inposterum sint, & multa praeterea quotidie emergant in lucem, quae, absque numis si essemus, plane ignoraremus. Quantum incrementi Romanae historiae dederunt numi a sexcentis collecti, quantum historiae Syriacae & Ægyptiae numi Vaillantii, Herodianae numi Harduini? Quid in historia Parthica essemus ignoraturi, si Wagnero Arsacidum historiam numis illustratam perpolire per mortem licuisset? Quantum esset quaeso, quod de antiquorum sacris ritibus, de eorum armis, supellectile domestica, sacrificiis, templis ac Deorum simulacris compertum haberemus, nisi ea in numis nobis servata essent? Iam chronologiae & Geographiae, quas duas historiae alas jure meritoque appellaveris, quantum in numis praesidii est? Docent id Norisii, Pagi ac Harduini labores, qui vel ex solis Actis Eruditorum Lipsiensibus non ignoti possunt esse curiosis.

AT NUMI HISTORIAM ANTIQUAM TANTUM ILLUSTRANT, SIGILLA ETIAM MEDII AEVI.

II. Attamen aut fallor ego, aut propria haec laus est numis antiquis & modernis, nec ad mediae aetatis numismata pertinet, quae & maxime saepius sunt sterilia, & ob omissas notas chronologicas admodum obscura. Tentavit quidem le Blanc historiam Regum Franciae, Tenzelius historiam Moguntinam, Mellenius Historiam Regum Ungariae atque Imperatorum Romano-Germanicorum eodem pacto numis illustrare: sed cum in sterili messi versarentur, saepius necesse habuere, numos ex historia, quam historiam e numis illustrare. Verum hunc defectum supplebunt quam maxime sigilla, quae quantum usum in historia praestare possint, paucis dicemus.

HISTORIA SANCTORUM E SIGILLIS ILLUSTRATUR.

III. Primo igitur insignem sibi inde utilitatem polliceri possunt ii, qui historiam sacram amant. Habebunt hic multas Sanctorum imagines, quorum historiam & martyria eo majore jucunditate e numis perdiscent, quo certius firmiusque ea, quae videmus, quam quae legimus, animo insident. Non enim putandum est, nudas tantum Sanctorum imagines, quod in numis fieri solet, hic ostendi, sed plerumque ex eorum historia aliquid additur, quod scitu dignum est. Sic si quis Abdonis & Sennis capita in Ringelheimensium sigillis intuebitur, (*) statim e coronis notabit, martyres hosce Regulos fuisse Christianos, quod & martyrologia docent. Ex palmis in Sanctorum manibus conspectis quivis judicabit, eos martyres esse. Sed si absolutissimam Sancti cujusdam historiam in sigillo expositam desideras, en sigillum Ecclesiae S. Ægidii Brunsvicensis jam (**) supra descriptum. Habes hic S. Ægidium missificantis habitu, coram altari calice libroque instructo stantem cum lemmate: S. EGIDIUS, pone quem in genua provolutus se sistit Rex, quem Carolum Martellum esse ex addita inscriptione: KAROLUS REX, constat, cujus manibus adscriptum AVE MARIA, ut preces eum recitare scias. Pone hunc subsistunt bini monachi, ad missam servientes: Supra altare denique Angelus

a) *Vid. Spanhem. diss. 5. 6. 7. de usu & praestant. numism.* *) *TAB. XV. n. 8.* **) *TAB. XV. n. 4.*

Angelus volans schedam tenet, cui inscriptum: DIMISSVM PECCATVM. Perigraphe primaria his absolvitur: SIGILLVM ECCLIE S. EGIDII IN BRVNESWICH. Poterat ne historia Ægidii dilucidius omnium oculis exponi? Quæ ut omnia rectius intelligat Lector, audiemus Vicentium Bellovacensem: (a) *Hujus ergo* (Sancti Ægidii) *famam Rex Carolus audiens, & ab eo visitari desiderans, impetrato ejus adventu, ab eo reverenter est exceptus, eumque interloquendo Rex rogavit, ut pro se dignanter oraret, quia quoddam facinus fecerat, quod nulli unquam, nec ipsi Sancto, confiteri audebat. Sequenti itaque Dominica dum Sanctus Egidius celebrans pro Rege oraret, apparuit ei angelus Domini super altare, cedulam ponens, in qua scriptum erat per ordinem & Regis peccatum, & Egidi precibus jam dimissum, si tamen ejus peniteret, & ab eo cessaret. Adjunctum quoque erat in fine, quod quisquis sanctum Egidium pro quocunque commisso invocaret, si tantum ab illo desisteret, remissum sibi a Deo esse procul dubio crederet. Oblata ergo Regi cedula, Rex agnito peccato suo procidens veniam petiit.* Quamvis igitur hæc sive fabula, sive legenda haut parum suspecta videatur cordatis, nec male judicent Centuriatores Magdeburgici, si cetera, quæ de Ægidio referuntur, vera sint, certo statuendum, illum delirum & stolidum hominem fuisse: juvabit tamen & superstitiosas de Sanctis fabulas nosse, atque ex illis de seculorum istorum infelicitate judicare.

IV. Pontificum bullæ semper admonebunt historiæ ecclesiasticæ studiosum, & de pristina Romanæ ecclesiæ integritate, & de insecuta lamentabili corruptione. Nunquam intuebitur capita Petri & Pauli, quin antiquorum modestiam laudet, quibus adeo nihil de Petri cathedra Romæ constituta, deque ejus dominatu constitit, ut Paulum ei ad dextram locarent. Quantumque enim se torqueant Pontificii, ut verisimilem hujus rei rationem excogitent, nihil tamen adhuc præter nugas egerunt. Videbit præterea, pontificum sigilla nihil habere, quod aut decantatum illum totius orbis primatum, aut monarchiam indicet. Quod licet & sequiores pontifices sint imitati, id tamen non alia ratione fecerunt, quam ne a majorum suorum vestigiis discedere viderentur. At æque mirabitur in sequioris ævi sigillis crescentis in dies & ad fastigium contendentis pontificii dominatus vestigia. Quid enim sibi aliter volunt pontificum imagines clavem e cœlo protensam arripientes, quam id sibi soli tribuere jam cœpisse pontifices, quod cum aliis Christi ministris habebant commune. Quo spectant inscriptiones: QVOD NECTES NECTAM, QVOD SOLVES IPSE RESOLVAM. item: TV PRO ME NAVEM LIQVISTI SVSCIPE CLAVEM. Prior enim eodem jure ad omnes Christi ministros & rerum divinarum dispensatores pertinens, a Papa sibi soli arrogatur, manifesto injusti dominatus argumento. Posterior vero præterea etiam opinionem de merito bonorum operum jam tum pullulantem inculcat. Quasi enim Christus ideo clavem tribuisset Petro, quod navem reliquerit, aut quasi cum clave aliquod dominium ac non potius ministerium sit consecutus. De eadem corruptione ecclesiæ testabitur precationis formula AVE MARIA non raro in sigillis ecclesiarum obvia, hominum imagines coram sanctis procumbentes atque orantes, sancti tutelares urbium, in turrium mœniumque fastigiis tanquam ad custodiam dispositi, palmæ sacram peregrinationem indicantes, cujus rei jam supra e Vredii sigillis exempla bina adduximus.

ECCLESIÆ FACIES ET IAM E SIGILLIS ELVCET.

V. Ejusdem historiæ sacræ studiosi interest scire ecclesiarum origines & fundationes, quæ licet e diplomatibus multo accuratius & certius disci possint, sæpe tamen fundationum diplomata, quæ vocant, perierunt, nec quicquam præter incertas traditiones supereft. At in alio forte diplomate conservatum est sigillum hujus ecclesiæ, in quo origo ejus memoriæ perenni consecrata reperitur. Tale quid evenit mihi in inquirenda origine Ecclesiæ Montis S. Petri Goslariensis, de qua cum diu frustra laborassem, atque ipsum fundationis diploma ætatem non tulisset, omnem demum dubitationem mihi exemit sigillum hujus ecclesiæ antiquissimum, in quo provoluta in genua Regina offert S. Petro templum binis turribus instructum, cui adscriptum: AGNES IMPX. Cum igitur diplomata etiam Agnetis Henrici III Conjugis liberalitatem in hanc ecclesiam prædicarent, nihil amplius restabat dubii, quin illa Fundatrix esset. Sic aquilæ & coronæ ecclesiarum sigillis additæ nihil declarabunt aliud, quam a Cæsare, aut Rege ecclesiam esse conditam, idque supra aliquot exemplis demonstravimus. Denique & de conversione gentium aliquando sigilla testantur. Iam ante descripsimus sigillum (*) Alberti I. Episcopi Rigensis, in quo prope stantem episcopum & baptizantem,

ECCLESIARVM ORIGINES E SIGILLIS DISCVNTVR.

VT ET CONVERSIONES GENTIVM.

a) *lib. 14. cap. 140. tom. II.* *) *TAB. XIII. n. 9.*

tem, Prussi & Livones ad templa orant cum inscriptione: PRIE & LIVO, in inferiore parte Esthonibus in aqua constitutis atque baptismum veluti expectantibus imminet Spiritus S. cum lemmate: ESTONI. Perigraphen paulo obscuriorem nos ita jam supra explicavimus: S. ALBT. DI GRA. EPISCOP. LIVONIEN. BAPTiZO GEnTES QVARVm cOR ABLVO MEnTES. Nemo non videt, conversionem gentis Livonicæ hic indigitari. Nihil enim aliud sibi vult vas aquaticum, quod Archiepiscopus manu gestat, nihil aliud viri ad templa orantes, nihil aliud Spiritus S. Esthonibus imminens, nihil denique aliud Esthones aquæ insistentes, ut de versu taceam:

Baptizo gentes quarum cor abluo mentes,

qui quomodocunque se habeat, de nulla re alia, quam de hac conversione poterit explicari. Fuit hic Albertus I domo Buxhofdanus, Canonicus Bremensis, qui post Meinhardum & Bartholdum Rigensem cathedram tenuit. Quamvis vero primus Livones Christum docuerit Meinhardus, (a) quippe cujus sepulcro Rigæ adscriptum:

Hac sunt in fossa Meinhardi *præsulis ossa.*
Nobis PRIMO FIDEM DEDIT *annis quatuor idem,*
Actis millenis centenis nonaquegenis
Annis cum senis hic ab his it ad æthera pœnis.

Albertus tamen, quæ antecessores inchoaverant, perfecit, totamque Livoniam, nescio an satis Apostolico convertendi ritu, ad Christum pertraxit. Gladio sane Pauli non minus, quam Petri clavibus usum esse memoriæ prodidit Arnoldus Lubecensis, (b) cujus verba, cum maxime sigillum nostrum illustrent, hic repeto: *Post hæc Dominus Albertus, Bremensis Canonicus in sedem defuncti sublimatus est. Qui cum adhuc juvenili floreret ætate, magna morum pollebat maturitate. Et quia vir parentatus erat, ornatus fratribus & amicis, in vinea Domini cooperatores habuit plurimos. Nec facile exprimere potero, quantam invenerit gratiam apud Reges & Magnates, qui ei cooperabantur pecuniis, armis, navibus, victualibus,* (quis quæso Apostolis hæc arma carnalia suppeditavit?) *inter quos Dominus Andreas Archiepiscopus Lundensis, Bernhardus Pachelburgensis, Iso quoque Verdensis manus suas domino consecraverunt. Obtinuerat etiam a sede Apostolica, ut si quos invenisset viros religiosos, sive de Ordine Monachorum sive Regularium Canonicorum, vel aliorum Religiosorum, ipsos suo labori cooperatores efficeret. Vnde ipsum sequebatur multitudo maxima & militum manus copiosa. Cumque frequenter æstivo tempore exercitum duceret contra crucis Christi inimicos, non solum Livones, verum etiam alias barbaras nationes,* (INPRIMIS ESTHONES) *ita sibi subjecerat, ut ab eis obsides acciperet, & pacis conditiones cum eo facerent. Crevit igitur Ecclesia Dei per venerabilem virum Albertum, bene disposita Præpositis, parochiis, cœnobiis.* Ex his licet perversa convertendi ratio satis eluceat, puduit tamen, credo, Apostolum militem, tam tristis rei memoriam in sigillo conservare: atque hinc, quicquid præstiterat per Livoniam, Spiritui Sancto adscribere maluit, cujus tamen arma non nisi Fidem, Charitatem, Patientiam, Spem, Preces & Verbum Dei esse, ex Scripturis liquet.

CIVILEM HISTORIAM E SIGILLIS ILLVSTRARI TESTIMONIIS DOCETVR.

VI. Civilis historia quantum e sigillis possit illustrari, jam multis exemplis in variis scriptis probarunt Duchesnius, Chiffletius, e nostrisque Browerus, VVeckius, Obrechtus, Tenzelius aliique plures. Inprimis hoc agnovit Magnus Pereiscius, Gassendo (c) teste identidem dictitare solitus, *SIGILLA, numismata, aliaque id genus testes esse antiquitatis incorruptos, quodque ex iis addiscerentur, quæ frustra requireret quis ex Historiographis omnibus.* Luculentum quoque hujus rei exemplum dedit Olivarius Vredius, qui Comitum Flandriæ historiam & Genealogiam elegantissimis eorum sigillis illustravit, tantumque inde historiæ præsidium promittit, ut statim in fronte libri fateatur, *Historiam Comitum Flandriæ concinnatam se habere, cui ex ipsorum Comitum diplomatibus, eorum item* SIGILLIS *& ab authoritate Scriptorum, singulis Comitibus coætaneorum, fidem facere decreverit.* Et paulo post: *Genealogiam genuinamque Comitum ac Domus Flandricæ posteritatem non a cæcis conjecturis, uti hactenus plerumque contigerit, verum ab ipsis qua Comitum qua eorundem uxo-* rum

a) *Arnoldus l. 7. c. 8. p. 513. conf. Albert. Stadens. ad ann. 1195. 1197. Cranz. Vandal. lib. 6. c. 9. 10. Arnkiel. Cimbr.* Heidenbekehr. *lib. 6. c. 7. p. 335. sq.* b) *lib. 7. c. 9. p. 515.* c) *Gassend. lib. 2. Vid. Pereisc.*

rum liberorumque SIGILLIS *comprobatam dare se conatum esse*, ait. Animadvertit hunc usum etiam Mabillonius, (a) optans, ut hodie Regum sigilla majori cura imprimerentur, ex quibus multum præsidii aliquando eorum Historia esset habitura. En ejus verba: *Sane ad historiam Regum nostrorum non parum conducit hæc tractatio, optandumque esset, ut plus hodie diligentiæ adhiberetur in efformandis Regiis* SIGILLIS, *quæ pro caducitate ceræ vix annis triginta integra perseverare possunt. Nam si apud antiquos tanta fuisset materiæ fragilitas, nullam hodie Caroli M. aut Ludovici Pii eorumque successorum effigiem haberemus. At non tantum secundæ stirpis Regum sed & primæ imagines in* SIGILLIS *adeo integræ ad nos usque pervenerunt, ut cera ipsa ære ac plumbo paulo minus durabilis videatur.*

VII. Ut vero, quo se diffundat hic usus, dilucidius patescat, placet inde ordiri, unde maxime historiam Civilem ordiendam putant, Genealogia nimirum, quæ profecto e sigillis multum poterit illustrari. Quod enim in numis nunquam fieri solet, id in sigillis satis fit frequenter. Adjiciuntur enim subinde parentis & fratrum nomina, quod quantum lucis genealogiæ afferat, satis liquet. Anno 1129 abrupta Balduini Ferrei Comitis Flandriæ stirpe, totus hic comitatus devolutus est ad Carolum, a quo sequentis stirpis Comites descendunt, qui cujas fuerit, ejus sigillum (b) docet, ita inscriptum: S CAROLI COMITIS FLANDRIE ET FILII REGIS DATIE. Ex quo patet, Carolum hunc patre usum esse Canuto, Rege Danorum, qui ducta in matrimonium Adela, Roberti Frisonis, Flandriæ Comitis filia, filio insignem hæreditatem paravit. Abrupta denuo stirpe Normannica, hæreditas devenit ad Guidonem, cujus parens Guilielmus de Dampetra Margaretham, Balduini Imperatoris Constantinopolitani Comitisque Flandriæ filiam, uxorem duxerat. Adeptus igitur hæreditatem natales suos hac sigilli perigraphe testatus est: (c) S. GVIDONIS. DE DAMPETRA. FILII. COMITISSE FLANDRIE ET HAINOIE. Dabo & alia hujus generis sigilla, genealogiam multum illustrantia. Anno 1265 Robertus Betuniensis, Comes Flandriæ, hunc titulum in sigillo adhibuit: S. ROBERTI PMOGENITI. COIT. FLANDR. ATTR. ADVOC BETH. ET TENR. DNI. Huc etiam pertinent sequentes sigillorum perigraphæ: ✠ SIGILLVM PHILIPPI FILII REGIS FRANCORVM. DVCIS BVRGONDIE. ✠ SIGILLVM. THOME. DE SABAVDIA. COMITIS, ex quo patet, Thomam hunc, cui Flandria jure dotalitio a Johanna Comitissa Flandriæ, Balduini Imperatoris filia obtigerat, gente Sabaudum, hoc est, Thomæ Sabaudiæ Comitis filium fuisse. ✠ S. MARGARETE SORORIS COMITISSE FLANDRENSIS FILIE COMITIS FLANDRIE. ✠ SIGILLVM CVNRADI FRATRIS THVR. LANDGRA. (d) Cum igitur hoc sigillum appensum sit anno 1229, facile patet, per Thuringiæ Landgravium hic intelligi Henricum, Hermanni filium. Ejusdem generis est sigillum Henrici Thuringiæ Landgravii, vulgo Heinrichs ohne Land / quod delineavit Cl. vir Christianus Schlegelius, (e) appensum anno 1274, atque ita inscriptum: S. HEINRICI. FILII ALBERTI LANTGRAVII THVRINGIE. Quod sigillum eo rarius & præstantius est, quo incertiora sunt, quæ de hoc Henrico adhuc circumlata fuerunt. Cum enim e liberis Alberti â nonnullis plane eximeretur, magnam profecto gratiam habemus laudato Schlegelio, qui eum hujus sigilli beneficio loco suo restituit. Eodem ritu Albertus degener anno 1255 adhuc juvenis Parentis in sigillo (f) meminit hisce verbis: ✠ S. ALBERTI H. MARCHIONIS MISNENSIS FILII. Sic porro & Fridericus, Henrici Marchionis Misnensis filius, qui se plerumque *Dominum civitatis & territorii Dresdensis* vocavit, anno 1292 in sigillo apud Weckium (g) hac inscriptione usus est: ✠ S. FRIDERICI. FILII. HEINRICI. MARCHIONIS MISNENSIS. Fridericus vero Thuringiæ Landgravius Balthasaris filius apud eundem (h) natales suos hac sigilli perigraphe testatus est: S. FRIDERIC. THVRING. LANTG. VII. MARCH. MISNE. FILII. DNI. BALTH. Et quamvis eorum, quos adhuc retuli, principum genealogia satis alioquin certa videatur: nemo tamen non videt, multum in sigillis, si diligentius inquirantur, ad restituendas illustrium familiarum genealogias esse præsidii.

VSVS SIGILLORVM IN GENEALOGIA PATET EX INSCRIPTIONIBVS.

Ccc VIII.

a) *lib. 2 c. 16. n. 2. p. 155. de R D.* b) *ap. Vred. p. 10.* c) *Vred. p. 40.* d) *Tenzel. bibl. curios. an. 1704. p. 1071.* e) *de veteri Cella n. 56. p. 72.* f) *Tenz. bibl. curios. anno 1704. p. 326.* g) *Weck. Part. 2. Chron. Dresd. tit. 1. p. 158.* h) *Id. Part. 3. tit. 3. p. 242.*

IDEM VSVS SE PRODIT IN SCVTIS GENTILITIIS.

VIII. Sunt etiam sigilla, in quibus licet Inscriptio genus Principum reticeat, satis tamen defectus suppleri potest ex adjectis scutis gentilitiis, quæ clare de eorum origine testantur. In universum hoc notandum est de sigillis Episcoporum, qui ex eo tempore, quo scuta gentilitia invaluerunt, insignia non modo Ecclesiarum, sed & familiarum suarum in sigillis usurparunt, eaque vel sola vel cathedris Episcopalibus utrinque affixa. Vnde facile ii, quibus illustrium familiarum insignia nota sunt, de Episcopi gente conjecturam petent, licet vel maxime illa aut ab historicis prætermissa, aut non satis recte sit allegata. Eadem utilitas expectanda e sigillis Illustrium fœminarum, e quibus non modo historia, verum etiam genealogia præcipue earum lumen accipit. Sic Agnesam Ducissam Silesiensem, quæ anno 1300 vixit, Austriacam fuisse, ex scuto Austriaco, quod in ipsius sigillo occurrit, collegit Millichius. (a) Sed nos non nonnulla observabimus ad sigillum MECHTILDIS DEI GRA. COM. ASCH. ET PRINCIPIS DE ANEHALT, Heinrici I Principis Anhaltini Conjugis, quod jam supra descripsimus. Principem hanc fuisse domo Brunsvicensem, omni dubio caret. Id enim manifesto liquet ex scuto duobus leopardis insig nito, quod sinistra tenet. Vnde & Auctor Chronicæ Brunsvicensis (b) *Otto Senior*, inquit, *ex Mechtilde genuit Mechtildem, quam duxit Henricus Pingvis, Comes de Anehalt, & genuit Ottonem Comitem, & facta est propter sui discretionem postea Abbatissa in Gheroude.* Diploma, cui hoc Mechtildis sigillum appensum, datum est *Ascharia anno 1267 VIII Cal. Martii in die Cathedra S. Petri*, idque statim post obitum Mariti, qui Auctore Vindiciarum Anhaltinarum (c) & B. Sagittario (d) testibus, eodem anno fatis concesserat. Iam tum sane Henricum I in vivis esse desiisse, ex ipso diplomate satis liquet, alias enim nec filii nec mater contractum inter Ecclesiam SS. Simonis & Iudæ & fratres de Reinstede firmare potuissent, quod tamen hoc anno constanter factum, docet etiam hæc notitia Chærici, a Sagittario descripta: (e) Anno 1267 legen Fürst Otto und Heinricus, filii Heinrici I durch Zulassung matris Mechtildis das Schloß und Stadt Wegeleben mit dem Gerichte / Müntze und anderer Gerechtigkeit unter das Ertz-Stifft Magdeburg / und nehmen solches vom Ertz-Stifft wieder in Lehen. Hinc dubitandum non est, quin Henricus I Mechtildis maritus jam ad plures abierit. Iam vero sequente statim anno 1268 Hoppenrodio teste (f) Mechtildis quædam a Clemente IV Papa Abbatissa Gernrodensis confirmata est, quod eleganter consentit cum testimonio Anonymi Brunsvicensis, *Mechtildem nimirum factam esse propter sui discretionem Abbatissam in Gheroude*, hoc est Gerenrode. Et quamvis ex his verbis colligat B. Sagittarius, id ab obitu statim mariti factum esse: per *sui discretionem* tamen intelligere malim renunciationem tutelæ, in qua adhuc filii per annum fuerant. Iam igitur ex hoc sigillo nostro, si cum loco Maderiano conferatur, satis apparet, quam male scripserit Hoppenrodius: *Familia, ex qua nata fuit* (Mechtildis Abbatissa) *intercidit:* quem errorem tamen, si vel solum sigillum nostrum vidisset, poterat evitare. Eodem ergo pacto, quo Dominus Knauthius (g) ex Leone in monumento Cellensi Illustris cujusdam fœminæ obvio probat, istud non Hedwigis fundatricis, natæ Marchionissæ Brandenburgicæ, quod voluit Dn. Schlegelius, (h) sed Agnetis Bohemicæ imaginem referre, etiam e scutis in sigillis Principissarum depictis de earum origine judicari poterit.

HISTORIA PRINCIPVM E SIGILLIS ILLVSTRATA.

IX. Præter usum genealogicum etiam hoc ipso permultum sigilla conferunt ad historiam civilem, quod præclare docent, quibus sensim dignitatibus provinciisque aucti Principes fuerint, quod quantopere scire expediat, facile liquet. Dudum inter eruditos disputatum fuit, quo primum tempore Archiepiscopi Rhenani titulo Archicancellariorum uti cœperint. Ex sigillis tamen facile potest demonstrari, eos multo citius jura hujus dignitatis exercuisse, quam titulum adscriberent. Sane enim non modo Sifridus Archiepiscopus Coloniensis anno 1107 hoc tantum titulo utitur: SIFRIDVS DI GRA SCE. CQLON. ECCLIE ARCHIEPS. verum etiam S. Engelbertus, qui cum summum in Imperio locum teneret, ac absente Imperatore omnia Henrici VII Regis auspiciis administraret, nulla tamen alia, quam hac anno 1225 utebatur perigraphe: ENGELBERT. DEI. GRATIA. COLONIENSIS. ECCLIE ARCHIEPISCOP9. E Moguntinis quoque, quos jam inde ab Ottonis M. imperio hunc togatæ militiæ locum serie non interrupta tenuisse constat, ante Gerhar-

a) *differt. de constitut. Bolcon. II. Duc. Siles. sect. 1. cap. 1. n. 7. p. 13.* b) *ap. Mader. p. 21. Antiqv. Brunsv.* c) *p. 5.* d) *hist Princip. Anhalt. cap. 2. p. 21.* e) *l. c. p. 29.* f) *annal. Gernrod. ap. Meib. p. 435. Tom. II.* g) *epist. ad Schlegel. ap. Tenzel. bibl. curios. 1704. p. 529.* h) *de vet. Cella n. 14. p. 28.*

Gerhardum II, qui anno 1288 cathedræ impositus est, vix quenquam sese Archi-Cancellarium in sigillis vocasse comperio. Vnde merito mireris antiquorum modestiam, qui magni esse, quam dici maluerunt, atque has seculares dignitates sacri muneris veluti accessiones habuerunt, soloque Archi-Episcoporum nomine omnem dignitatem suam complecti voluerunt. In secularium principum sigillis non sine jucunditate spectamus, quo pacto sensim provinciarum titulorumque numerus creverit. Non enim putandum est, eum tum viguisse morem, qui hodie obtinet, ut provinciarum nomine, quæ jure magis quam possessione sua esse ferebant, titulo adscriberent. Sed si titulum auctum in sigillis reperimus, certo credere licet, eam provinciam tum ad familiam hanc sive hæreditate, sive jure belli, sive alio justo titulo devolutam esse. Hujus rei exemplum non potest aliunde melius, quam e sigillis familiæ cujusdam justa serie dispositis observari. Denuo igitur in subsidium vocabimus Olivarium Vredium, & quomodo sensim auctæ sint Flandrensium Comitum opes & dignitates, ex eorum sigillis ostendemus:

Anno 941 Arnulfus Comes Flandrensis in sigillo se vocavit FLANDRENSIVM MARCHISVM, quem titulum etiam anno 961 ipse, ut & ejus nepos Arnulfus anno 972, Balduinus anno 1056 & 1066, & Robertus Hierosolymitanus annis 1090. 1093. 1101. Balduinus Securis anno 1119 in diplomatibus nonnunquam adhibuerunt. Ex quo constat, id quod vix a scriptoribus memoriæ proditum fuit, Flandriam initio non Comitatum, sed Marchionatum fuisse.

Anno 1065 Balduinus Pius se vocavit COMITEM, quem titulum etiam sequentes Comites Robertus Friso, Robertus Iunior, Balduinus Securis, Carolus Bonus, Gvilielmus Normannus, Theodericus Elsatius usurparunt, licet e diversis familiis orti.

Anno 1164 Philippus Elsatius se vocavit COMITEM FLANDRIE ET VIROMANDIE, quod argumento est, eum cum uxore Elisabetha, majore natu filia Heriberti Comitis Viromanduorum, hunc comitatum familiæ suæ adjecisse.

Anno 1192 Balduinus Hannoniæ Comes ducta Margaretha, Theoderici Comitis Flandrensis filia, atque utroque Comitatu conjuncto in sigillis se cum uxore vocavit COMITEM FLANDRIE ET HAINOIE, MARCHIONEM NAMVCI. Quamvis enim jam Balduinus Montensis anno 1067 ducta in uxorem Richilde, Raginerii IV Hannoniæ Comitis filia, provinciis suis Hannoniam adjecisset, male tamen consuluerat posteris, divisis inter filios provinciis, & Flandria Arnulpho, Hannonia Balduino concessis, quo factum est, ut extincto Arnulpho frater Balduinus a Flandriæ successione excluderetur, & modo e Danica & Normannica, modo e Lotharingica prosapia principes Flandria potirentur, donec denuo hi comitatus per matrimonium hoc conjungerentur. Ceterum has provincias una cum titulo retinuere Balduinus Imperator Constantinopolitanus anno 1194. 1203. Fernandus Lusitanus ejus gener, anno 1211, & uxor hujus Iohanna anno 1212, & qui defuncto Fernando hanc duxit Thomas Sabaudus anno 1237, ut & Iohannæ soror Margaretha anno 1244.

Anno 1247 Guilielmus de Dampetra, cui Margaretha altera Balduini Imperatoris Constantinopolitani filia nupserat, addidit superioribus titulum DOMINVS DE DAMPETRA. Vnde ejus filius Guido sigillo inscripsit: S. GVIDONIS DNI DE DAMPETRA COMITIS FLANDRIE ET HAINOIE.

Anno 1248 idem Gvido ducta uxore Mechtilde, filia Roberti Advocati Atrebatensis, Bethuniæ & Teneramundæ Domini, easdem ditiones suis provinciis adjecit, quod iterum patet ex ejus sigillis, in quibus se vocat ATTBATN ADVOC. BETHVN ✕ TENREMODE DNVM. Qvod & anno 1265 Robertus ejus filius imitatus est.

Anno 1272 idem Robertus Comes cum uxore Iole Comitis Nivernenensis filia jure dotalitio accepit Comitatum Nivernensem, eumque superioribus titulis adjecit, quod & Ludovicus ejus nepos anno 1322 fecit.

Anno 1330 idem Ludovicus titulo suo adjecit Comitatum Regitestensem, quem per decessum matris suæ Mariæ fuerat adeptus, quem in hoc Ludovicus filius anno 1346 est imitatus.

Anno 1384 denique Margaretha filia hujus Ludovici nupta Philippo Duci Burgundiæ, Iohannis Galliarum Regis filio, amplissimas has possessiones cum Burgundi provinciis conjunxit, unde hic prodiit titulus: PHILIPPVS FILIVS REGIS FRANCIE, DVX BVRGONDIE COMES FLANDRIE ARTESII, BVRGONDIE PALATINI. DOMINI DE SALINIS. COMES REGISTEDEN ET DOMINVS MASOLIE. Quibus titulis sensim deinde accesserunt Baronia Donzyaci, Ducatus Lotharingiæ, Brabantiæ, Limburchi, Comitatus Hollandiæ, Seelandiæ, Dynastia Frisiæ &c. Vnde Carolus ultimus Burgundiæ Dux anno 1430 hac perigraphe in sigillo est usus: S. Caroli: dei: gracia: Burgundie: Lotharingie: Brabantie: Limburgie: & Luxemburgie: ducis: Flandrie: Arthesii: Burgundie Palatini: Hannonie Hollandie: Zellandie: & Namurci Comitis: Sacri: Imperii: Marchionis: dns: Frisie: de Salinis: Mechlinia:

Hæc sunt, quæ ex solis Flandriæ comitum sigillis de provinciarum dignitatumque accessione ac mutatione ad horum Comitum historiam notari atque hauriri possunt, quæ multo accuratius ab ipso Olivario Vredio enarrantur. Quod si igitur ceterarum quoque familiarum sigilla justa serie extarent, quis dubitaret, quin certiora multa de earum incrementis & mutationibus simus habituri? Quæ titulorum syrmata nobis obtrudunt vulgo recentiores Chronicorum Compilatores? Quid de antiquis Marchionibus Brandenburgensibus, quid de Ducibus Saxoniæ, quid de aliis potentissimis familiis certi habemus atque explorati? Cum tamen huic defectui historiæ medii ævi facili negotio possent mederi illi, qui eorum sigilla, cum procul dubio adhuc innumera in archivis passim lateant, diligentius in lucem protraherent. Scio equidem, idem ipsa quoq; eorum diplomata præstare posse. Sed illa ideo diligentius servantur, quoniam multa in iis forte extant, quæ ignorari familiarum interest. Verum nihil tale verendum videtur, si sola sigilla justa serie disposita eadem methodo, qua Vredius usus est, publici juris fierent. Quantum enim inde historia Principum lucis sit habitura, nemo est, quin videat.

SIGILLA DOCENT PROVINCIARVM INTER FRATRES DIVISIONEM

X. Hæc titulorum ratio, ex sigillis tutissime petenda, etiam hoc nomine magni videtur facienda, quod accurate ex iis liquet, quam quisque fratrum provinciam in hæreditatis divisione obtinuerit: Tam enim religiosi antiqui Principes in titulis eligendis fuere, ut raro aliam, quam cui præerant, provinciam nomini adscriberent. Præcipue id apparet ex sigillis Marchionum Misnensium, qui multis provinciis, veluti Thuringia, Landesberga, Marchia Orientali seu terra Plissnensi aucti, divisis subinde inter se provinciis suam quique provinciam titulo adscripsere, ita ut alii se Marchiones Misnenses & Orientales, alii Landesbergenses, alii Landgravios Thuringiæ &c. appellarent. Imo Fridericus Heinrici Marchionis Misnensis filius anno 1311 in sigillo apud Antonium Weckium (a) ab unica civitate Dresdensi se vocavit *Marchionem de Dresden.* Ita enim se habet sigilli inscriptio: ✠ S. FRIDERICI. DEI. GRACIA. MARCHIONIS. DE. DRESDEN. (*) Magnum profecto hæc observatio usum habet in constituendis veterum genealogiis. Sæpius enim factum est, ut binæ aut plures familiæ viderentur, quæ tamen non nisi totidem unius ejusdemque familiæ lineæ fuerunt. Quod patet ex antiqua familia Comitum Kevernburgensium, quam fere omnes hodie ejusdem cum Illustrissima gente Schwarzburgica originis esse credunt. Digna etiam notatu sunt Brunsvicensium ducum sigilla, de quibus nonnulla subnectam. Henricus Leo tribus diversis usus est sigillis. Anno 1154 adlubuit sigillum istud equestre, quod supra descripsimus cum lemmate: ✠ HENRICVS DI̅ GRA DVX BAWARIE ET SAXONIE. Iam antea anno 1146 hanc in sigillo usurpaverat perigraphen: HEINRICVS DEI GRACIA DVX BAWARIE. (b) Denique anno 1191 proscriptus jam & provinciis exutus sigillo impressit Leonem cum titulo: HENRICI DVCIS SIGILLVM. Patet ergo ex his sigillis, non alias provincias nomini suo adscribere ausum esse Henricum, quam eas, quas aut revera possidebat, aut jure suo fretus propediem se sperabat recuperaturum. Sane enim anno 1146, quo Bavariæ se Ducem appellavit, Welphus ejus tutor Bavariam jam ab aliquot annis felicibus armis pene totam subjugaverat, licet deinde Conradi III Regis potentia ille impediretur, quo minus jus pupilli penitus in patrio ducatu stabiliret. Anno 1154 eo potiore jure Saxoniæ Bawariæque Ducem se poterat vocare, quod eo ipso anno Gunthero (c) teste hic Ducatus

OBSERVATIO DE TITVLIS ANTIQVORVM.

a) *Part. 2. Chron. Dresd. tit. 5. p. 193.* *) *TAB. XVII. n. 4.* b) *Meibom. Tom. I. Rer. Germ. p. 484.* c) *lib. 1. Ligurin. p. 299.*

catus in Comitiis Goslariensibus jam ei redditus fuerat. Denique anno 1191 solo Ducis titulo contentus neque Saxoniam neque Bavariam nomini adscripsit, quam utramque provinciam ei æmulorum potentia extorserat. Otto autem ejus nepos licet nondum dux Brunsvico-Luneburgensis creatus, in sigillo tamen suo hac usus est perigraphe: SIGILLVM OTTONIS DVCIS DE BRVNESWICH. Avus enim, omnibus amissis provinciis solam Brunsvicensem, quippe allodialem, nec lege beneficiaria possessam retinuerat. Cum igitur majores in titulis suis tam accurati fuerint, nullamque provinciam adscripserint nominibus, quam non revera possederint, perspicuum esse puto, quanta ex sigillis utilitas ad eorum historiam restituendam emendandamque possit redundare.

XI. Sed maximus sigillorum usus elucet in studio antiquitatum, quod adhuc a restitutis usque literis omnibus elegantioris literaturæ studiosis fuit in deliciis. Constat inter omnes, e Romanorum numis ritus atque consvetudines antiqui ævi omnium felicissime hauriri, Quicquid enim theologia gentilium habuit ceremoniarum, (a) quicquid in re bellica armorum, signorum, trophæorum, arcuum triumphalium, triumphorum, pugnarum navalium (b) fuit, quicquid artes instrumentorum & signorum, (c) quicquid denique Architectura antiqua elegantiæ & splendoris, res domestica utensilium, agricultura & res equestris instrumentorum & supellectilis habuit, id omne in numis egregie delineatum conspicitur, ac ante oculos ponitur, ut adeo, quicquid scriptores describunt subinde paulo obscurius, e numis ad oculum pateat. Quod igitur in antiquis ritibus numi, idem in mediæ ætatis rebus moribusque sigilla præstant, idque multo felicius, quam numi bracteati, in quibus artificum ruditas prohibuit, quo minus res, ita ut erant, depingerentur. Quod paucis nunc exemplis demonstrabimus. *Vsvs sigillorum in studio antiquitatum.*

XII. Cui sacros medii ævi ritus intueri volupe est, is curiositati suæ consulet, si altaria, sacerdotes missificantes, sacrum Episcoporum, Abbatum & monachorum habitum, aliaque hujus generis in sigillis passim obvia spectaverit. Inveniet habitum eorum multum ab hodierno diversum, mitras haut paulo humiliores, peda omni fere ornatu destituta, omnia denique quam hodie modestiora. Dicemus nonnulla de mitra. Eam ante seculum XI haut fuisse in usu multi ex scriptorum silentio colligunt. (d) Id sane e sigillis etiam patet, in quibus non eo solum tempore, verum etiam paulo post Episcopi Pontificalibus ceteris; induti sæpe sine mitra apparent. Dn. Caspar Calvoer (e) in Rituali Evangelico hanc in rem laudat bullam Victoris II in Goslariensi Ecclesia servatam, quam supra descripsimus, in qua Pontificis caput solo camelucio obnubitur, nullaque aut infula aut corona triplex præterea conspicitur. Sed multo dilucidius hoc apparet ex sigillo Bernardi, Episcopi Hildesiensis, qui & ipse vitta solum humiliore caput cooperuit. Infulæ sane altioris nullum video vestigium. Equidem jam mihi in promptu haut sunt antiquiora Episcoporum sigilla, quæ tamen si inquirerentur diligentius, facile negotium omne expedirent. Interea notamus, Menardum (f) etiam & Carolum du Fresne (g) ingenue fateri, nullam omnino ejus mentionem inter ornamenta Pontificum apud veteres Auctores, qui de officiis divinis scripsere, aut in Sacramentariis libris, aut in antiquis Liturgiis fieri, adeo ut vix ante annum 1000 ea Pontificibus & Episcopis tribuatur. *Ritus quidam sacri in sigillis exhibiti. Observatio de mitra episcopali.*

XIII. Solet porro de Clericorum barba quæri, alendane sit illa, an ponenda? Notum est, in hoc vel maxime se ab invicem distinguere Græcæ Romanæque Ecclesiæ sacerdotes, quod hi barbam radant, illi eandem tanta cura alant, ut vitam minoris quam hoc dignioris sexus decus habeant, (h) nec dubitent multi ad radendam barbam damnati hanc ignominiam turpi ad Mahomedismum apostasia redimere. At Latini Sacerdotes tanto magis a barba abhorruerunt, quo certius illis persvaserat Gregorius VII PP. (i) *totius occidentalis Ecclesiæ Clerum ab ipsis fidei Christianæ primordiis barbam radendi morem tenuisse.* Jam si sigilla consulamus, totam rem multo tenebimus exactius. Ex iis quidem verum esse constat, toto fere medio ævo episcopos æque ac ceteros sacerdotes imberbes se sistere; id vero sequiore etiam ævo factitatum esse, sigilla plane faciunt dubium. Satis id demonstrat *Observationes de barba clericorum.*

Ddd Bulla

a) *Spanhem epist. ad Morell p. 179.* b) *Id. p. 187.* c) *Olear. curiense* Münz-Wissenschafft. *part. I. n. 16. 17. 18. p. 38. sq.* d) *Vid. Cardin. Bona lib. 1. Rer Liturg. c. 24.* e) *part. 2. sect. 3. cap. 30. p. 528.* f) *ad sacramenta, libr. Gregor. M.* g) *Glossar. Lat. part. 2. p. 589.* h) *vid. Wilbelm. Tyr. lib. 11. cap. 2.* i) *lib. 8. epist. 10.*

Bulla Concilii Basileensis, cujus aliquot ectypa ipse possideo, in qua Pontifex æque ac ceteri plerique Episcopi, qui Spiritum S. implorantes exhibentur, barbis satis promissis circame itum vestiuntur. Scio equidem, Cl. Hermannum van der Hardt idem sigillum inter acta Concilii Constantiensis edidisse, episcoposque omnes exhibuisse imberbes. Sed vereor, ne lineamenta bullæ, quam ipse delineandam curavit, paululum a vetustate confusa sint. Ex sane, quas ipse inspexi, barbas Episcoporum satis notabiles ostendunt, quas etiam ideo satis diligenter expressere tum Zimmermannus (a) tum nuperrime Dn. C. Calvoer. (b) Vt adeo vix videatur ambiguum esse, concilii Basileensis ætate a barbis non adeo abhorruisse Episcopos. Certe non amplius illos nefas duxisse, barbatos sacra facere, constat exemplo Bessarionis, Cardinalis Trapezuntii, qui proditæ in concilio Florentino patriæ Religionis pretium tulit galerum Cardinalitium. Hic enim promissæ barbæ studiosior patrium morem, Latinis licet adscriptus, diligentissime retinuit. Qua de re lepida sunt, quæ refert Pomp. Sarnellus: (c) *Papam factum fuisse Bessarionem, nisi barba promissiore fuisset usus. Vnde Cardinalem Avenionensem ad collegas conversum; Nondum*, aisse, *barbam rasit, & nostrum caput erit? Imo eum Ludovicus XI Rex Galliæ ejus barbam non sine scommate tetigisset, illum præ mœrore esse mortuum.* Quod ipsum etiam Gobelinum, unde Sarnellus hæc procul dubio hausit, narrare memini. Quamvis vero ex hoc loco constare videatur, singulare hoc fuisse Bessarionis exemplum, atque adeo Latinis non admodum placuisse, non tamen imitatione caruit. Semel enim ostensa barbam promittendi licentia, verisimile est, eam ab Episcopis avide arreptam, utpote quibus semper libuerat, secularium Principum splendorem sequi. Vnde demum nec ipsos quidem Pontifices Romanos barbæ puduit. Primum id fecisse Iulium PP. II. auctorem habeo Spondanum, (d) ita scribentem: *Eum denique ferunt, ut se formidabiliorem redderet, prolixam barbam aluisse contra fere morem majorum, qui barbam deponere consueverant, quanquam potuerit etiam id præstare ad majorem quandam intuentibus reverentiam incutiendam. Nec tamen hoc ab initio fecisse, observant alii ex numismatibus, vultum ejus primis Pontificatus annis imberbem repræsentantibus, cum alia barbatum exprimant.* Vidit procul dubio ejusmodi numum Iulii II primis Pontificatus annis cusum Pallatius, (e) quippe qui vultu eum pingit imberbi & plane lævi. Ex his satis liquet, scrupulosas veterum in alendis ponendisque barbis rationes sequiore ævo negligentius cœpisse observari.

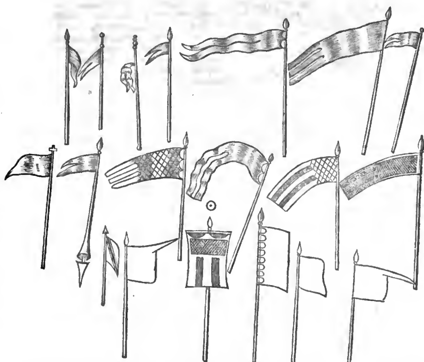
ARMA VARIA IN SIGILLIS EXHIBITA.

XIV. Dicere hic etiam prolixius liceret de variis armorum generibus, veluti vexillis, scutis, galeis, gladiis, nisi jam in superiore parte plura nobis, rem initio alio ordine tractaturis, de hisce rebus calamo effluxissent, quæ hic repetere nihil attinet. Intra paucas igitur observationes jam opera nostra stabit. De vexillis jam supra diximus, ea non unius omnia ejusdemque generis fuisse, quippe cum in his rebus ingenii humani indoles ad mutationem prona quammaxime eluceat. Hinc jucundum pariter & utile erit antiquitatum Studioso, varia vexillorum genera e sigillis colligere, ut & ex his signis monumentorum aliorum ætatem discernere discat. Cum eam operam in antiquitatum studiosorum gratiam jam supra susceperimus, ut galearum varia genera delinearemus: idem hoc institutum nostrum sequi juvat in vexillis, quæ in sigillis Principum & ecclesiarum occurrunt. Horum itaque potiora hæc sunt:

VELUTI VEXILLA.

Illud

a) *Amœnit. theol. nerv. 5. p. 602.* b) *Part. 2. sect. 3. Ritual. Evangel. c. 30. p. 528.* c) *lettres ecclesiastiches. ep. 12.* d) *ad ann. 1503. n. 7.* e) *Tom. III. de gest. Pontif. p. 741.*

Illud vexillorum genus, quod ſigno ⊙ notavimus, vocatur Gonfanon, quod nomen præcipue in Italia egit radices, ubi hodienum auditur. Mediæ ætatis Scriptores vocant *Confanonem*, alii *Cunfanon*. Vnde vero vox originem habeat, paulo eſt obſcurius. Auctor Auctarii Muſei Danici (a) vocis originem in Septentrione quærendam ratus, eam repetit a voce Danica Gud/ quæ Deum, & *Fane*, quod vexillum notat, ut adeo *Gonfanon* idem ſit ac vexillum Sacrum, eine GOttes-Fahne. Sed cum ſæpius ſcribatur *Gonfano* vel *Confano*, item *Guntfano*, nunquam vero *Gudfano*, vix video, quo pacto doctiſſimi hujus Auctoris etymologia locum inveniat. Interea negari non poteſt, vocem e Germanico Fahne fuiſſe compoſitam, id quod etiam agnoſcit Doctiſſ. Carolus du Freſne. (b) Sed unde prior ſyllaba acceſſit? Mea quidem ſententia derivanda videtur a voce antiqua *Gunna*, *Guna*, *Gonna*, *Gouna*, *Gowne*, quæ veſtem villoſam notat. Vexilla enim ejusmodi pellibus hermineis exornari ſolita, admodum videtur veriſimile. Ceterum *Gonfanon* ſæpius quidem notat quamlibet haſtam, ex qua flammulum ſive infulæ dependent, qualibus in pompis ſolennioribus olim principes inprimis eccleſiaſticos uti conſveviſſe, multis exemplis probat Carolus du Freſne. (c) Vnde etiam natum eſt nomen *Guntfanonarii*, iis tributum, quibus aut cuſtodia hujus vexilli aut geſtatio demandata fuit. Sic Carolus Calvus in Capitulari anno 865 (d) *Et miſſi noſtri de ipſo miſſatico providentiam habeant, qualiter unusquisque Epiſcopus vel Abbas ſeu Abbatiſſa cum omni plenitudine, & neceſſario hoſtili apparatu & ad tempus ſuos homines illuc transmiſerit cum GVNTFANONARIO, qui de ſuis paribus cum miſſis noſtris rationem habeat.* Ad quem locum

OBSERVATIONES DE GONFANONIBVS.

a) *Commentar. ad numiſm. p. 91.* b) *Part. 2. Gloſſ. Lat. p. 679.* c) *l. cit.* d) *ap. Baluz. tit. 37. p. 199. Tom. 2.*

locum ita differit Sirmondus: (a) *GUNTFANONARIUS vexillifer vel Dux. Mansit vocis usus apud Italos, qui vexillum GONFALONEM vocant. Ac Romæ nunc etiam GONFANONARIUM sive ut vulgo enunciant GONFALONARIUM Ecclesiæ nuncupant magistrum seu præfectum vexilli militiæ ecclesiasticæ. Et apud Florentinos superioribus seculis status fuit magistratus, qui GONFALONARIUS IUSTITIÆ dicebatur.* Est etiam quando Gonfanon accipitur pro vexillo Regni præcipuo, quod veluti sacrum reipublicæ pignus plerumque venerabantur, Romanorum, ut videtur, exemplo, quibus signa & aquilæ militarium numinum loco erant. Talis est Gonfanon Romanæ Ecclesiæ, cujus ferendi munus Duces Parmenses in insignibus suis testantur. Tale est vexillum Danicum, quod Waldemaro II Regi Daniæ adversus Livones profanos depugnanti misisse dicitur Pontifex Romanus, aliis vero cœlitus dicitur delapsum. Illud Auctor supra laudatus (b) prolixius describit, Danisque summo in honore fuisse ait, tanquam certum victoriæ pignus, donec anno 1500 in bello Dithmarsico ejus fecerint jacturam. Diserte illud vexillum vocat *Gonfanonem*, nec dissimulat tamen, sequiore ævo successisse nomen *Dane-braage*, quoniam multis coloribus distinctum fuerit, quod eorum lingua est *braage*. De ejusmodi vexillis sacris, veluti Germanorum vexillo S. Georgii & S. Mauritii plura hic differere, iliada esset post Homeros scribere, cum in Doctissimorum virorum Scriptis in Causa Noni Electoratus hinc inde editis tota hæc de vexillis Imperii Romano-Germanici historia accuratissime sit excussa atque expensa. (c) Singularis Gonfanonum usus est in sigillis, in quibus vicem præstant tegumenti insignibus principum impositi, quod artis Heraldicæ scriptores vocant *un Pavillon*. Quemadmodum enim viris excellentioribus, ita & eorum scutis gentilitiis ejusmodi gonfanones solebant adjici: Hoc testatur Sigillum Ottonis & Henrici Comitum in Ascharia & Principum de Anehalt supra a nobis descriptum, in quo ejusmodi Gonfanon scuto Anhaltino impositus conspicitur, eo fere modo, quem Duces Parmenses suis in insignibus observant. Extat etiam apud Olivarium Vredium (d) sigillum Ludovici Comitis Flandriæ minus, sistens leonem, insigne Flandrensium Comitum, cui imposita galea, ala aquilina ornata, e qua velum dependens itidem leonem, Flandriæ symbolum impressum habet. Quamvis vero illud plane diversum videatur a Gonfanone nostro, vexilloque Anhaltino admodum dissimile, apparet tamen inde, vexilla scutis gentilitiis jam olim consuevisse imponi. Unde hodienum artis heraldicæ scriptores ad exornanda rite scuta gentilitia (ein Wapen völlig auff zu zieren) post umbraculum, pallium, cœlum, galeas, coronas, armigeros, tesseras ordinis equestris, & symbola etiam requirunt vexillum (die Standarte oder Haupt-Fahne.) Cujusmodi insignium elegans exemplum est scutum Regis Galliarum, ab Imhofio (e) accurate secundum omnes regulas heraldicas depictum. Denique Gonfanones etiam sunt vexilla ista seu labara, quæ in solennibus festivitatibus apud Romanenses circumferuntur. Quo sensu sumitur in Chronico Murensis Monasterii, ubi hæc leguntur: *Sunt hic & 2 offertoriala, & linteum analogium subter evangelium ponendum in festivis diebus, & 5. Confanones, & 1 sericum super sedile sacerdotis ponendum.*

OBSERVATIONES DE GLADIIS ET CALCARIBUS.

XV. Non minorem voluptatem sentiet antiquitatum studiosus, si cetera mediæ ætatis arma vestesque lustraverit. Mirabitur gladios initio breviores & acutiores, postea majores tantæque molis, ut modo clypeis modo thoraci prolixa catena alligarentur. Observabit non sine jucunditate antiqua calcaria, non eadem semper forma confecta, sed modo in rotulam aculeatam, modo in unicam cuspidem desinentia. Hujus certe generis calcaribus anno 1207 usum video Guilielmum Normannum in monumento Monasterii Bertiniani, quod exhibet Olivarius Vredius, (f) ut & in numo, quem idem exhibet. Eadem pedibus adstrinxere seculo XII Bernardus Dux Saxoniæ in numo bracteato, anno 1221 Ludovicus Thuringiæ Landgravius in sigillis & numis a Domino Schlegelio delineatis, (g) anno 1200 Theodericus Marchio Misniæ in sigillo, ejusdem industria servato, (h) Henricus Comes de Blankenburg, Hermannus Landgravius Thuringiæ, Burchardus Comes de Mansfeld aliique Comites in numis bracteatis

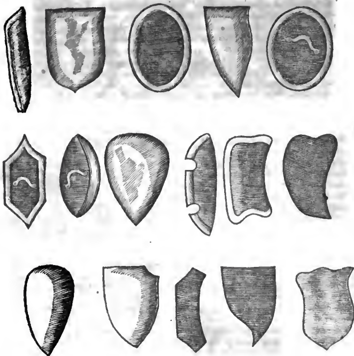
a) *not. ad Capitul. ap. Baluz. p. 796. Tom. 2.* b) *Auctar. Mus. Danic. p. 91. Thom. Bartholin. diss. de ordin. Danebr. f. 8.* c) *Conf. Ulric. Obrecht differt. de vexill. Imper. & Becmann. notit dign. diss. 8. c. 2. p. 278.* d) *expos. Sigill. Com. Flandr. p. 60.* e) *de famil. Gallic. p. 1.* f) *Exposit. sigill. Comit. Flandr. p. 14.* g) *diss. de num. Isenac. Tab. 2. n. 1. 2. sqq. Tab. 1. n. 1. 2. 3.* h) *de Vet. Cella n. 24. p. 36*

ctеatis ab eodem depictis explicatisque, (a) Otto Dives & Tidericus Afflictus in monumento Cellensi. (b) Denique Henricus Leo, Fridericus Palatinus Comes Sommersenburgensis & Otto Princeps Anhaltinus in sigillis a me alibi laudatis. Observabit etiam, antiquissimos calcaria plane neglexisse, id quod præcipue in priorum Comitum Flandriæ sigillis a Vredio explicatis aliisque a Weckio delineatis animadvertet. Notabit porro singulare genus calcarium, nec in cuspidem nec in rotulam desinentium, sed similium sagittæ, qualia adhibuit Fernandus, filius Sanctii Regis Lusitaniæ, in sigillo, quod depingit Vredius. (c) Denique nec rotulas in calcaribus plane novas deprehendet. Sigillum enim Friderici, Suevorum Ducis, quod dedit Obrechtus, (d) jam anno 1181 illas in usu fuisse docet. Zyllesius (e) quoque dedit sigillum Cunradi Comitis de Lucelemburc, ex quo apparet, anno 1135 calcaria rotulis instructa non ignorata fuisse. Imo jam inde a Philippo, qui anno 1164 vixit, tantum non omnes Flandriæ Comites in sigillis ejusdem generis calcaria adhibuerunt. Non vocabo in subsidium varia monumenta principum, in quibus calcaria ejusmodi recentioris formæ apparent: sed id modo observabo, in antiquissimis sepulcris non raro illa inveniri. Auctor est Iohannes Puricellus (f) detecto tumulo Bernardi Regis Italiæ, Pipini filii, calcaria quoque inventa fuisse, quæ his verbis ipse describit: *Sed & Bernardi pedibus ita calceatis aurata induerunt calcaria, ex ære, quod nos vulgo Rame nominamus. Figuræ tamen illa erant, parum admodum ab hodiernis & nostratibus diversæ: in exterioris cornu extremitate parvum erat & rotundum foramen, e quo superne fibula, inferne autem ansula ex eodem ære pendebant. Ansulæ consuta claviculo erat corrigia & corio rubri pariter coloris, quæ de sub pede per alterum inferioris cornu foramen modice longum deducta, & illi fibulæ inserta, calcar pedi adstringebat. Rota vero e calcaris dorso modice prominens senis & perbrevibus circum radiis acuminata vergit deorsum.* Ejusdem fere formæ calcaria haut raro suppeditant sepulcra Cimbrica. Cl. Wormius (g) inventum in sepulcro refert calcar inusitatæ magnitudinis, cujus longitudo pedem & tres uncias æquat, rota vero 11 radiis satis longis est instructa. Antiquissimum esse vel mira ejus moles docet. Quanquam enim Wormius ex arcu, quo pedibus adstringebatur, paulo arctiore colligit, hominem justæ staturæ illo usum, atque ideo de Haraldo, Rege quodam Daniæ suspicatur, magis tamen se mihi probant rationes doctissimi Arnkielii, (h) quas ipsius dialecto describam: Es kan seyn/ daß der Sporen-Bogen nicht gantz gewesen/ sondern ein Stück davon abgekommen. Aus der langen Sporen-Stange scheinet/ daß der Reuter oder Träger desselben ein sehr grosser Mensch müsse gewesen seyn/ dessen Füsse von des Pferdes Bauch herunter gehangen/ daß er mit gebeugeten oder gekrümmeten Füssen des Pferdes Bauch mit den Sporen hat anstossen müssen. Aliud calcar rotula octo radiorum ornatum ex Riestii (i) Colloquiis menstruis depingit laudatus Arnkiel. (k) Denique Auctor Auctarii Musei Danici (l) sæpius laudatus testatur, antiquos Daniæ Reges novis equitibus militibusque a se creatis calcaria ænea aut ferrea inaurata dedisse, quæ Spithamam plerumque longitudine æquabant, rotis satis grandibus & sex fere radiis instructa, quæ non nisi in solennioribus pompis adhibita, in eorum denique funeribus ad sepulcra suspendebantur. Addit etiam, hisce calcaribus ordinarie insculptas esse primas Regii nominis literas veluti M si Magnus, E si Ericus, H, si Iohannes vocaretur. Ex qua observatione illud Wormianum calcar, undecies quippe litera H exornatum poterit illustrari. Sed omnium tutissime e sigillis formæ calcarium colligi poterunt. Proinde si quis Dominum Tenzelium auctorem secutus de calcaribus veterum commentari instituerit, non parum lucis huic materiæ mea quidem sententia affundet, si præter auctores simul consuluerit sigilla, utpote in quibus plura forte calcarium genera a nobis festinantibus hic non observata inveniet.

XVI. Transimus ad clypeos, quorum varietate non minus se oblectabit antiquitatum studiosus. Si enim formam spectet, quot eorum genera in sigillis inveniet? Habebit orbiculares, triangulares, ovales, acutos, id quod ex hac paucorum delineatione apparebit. OBSERVATIONES DE CLYPEIS.

Eee Deinde

a) *epist. ad Schmiedt. de nummo Comit. Blankenburg. n. 1. 3. 4. 5. 6. 11. 12. 13. 14. 15.* b) *n. 33. de Ver. Cella. p. 44. n. 24. p. 36.* c) *l. c. p. 28.* d) *prodr. rer. Alsat. cap. 10. p. 229.* e) *part. 3. defens. S. Maximin. p. 54.* f) *Monum. Ambros. Mediol. p. 71.* g) *lib. 1. Monum. cap. 7. p. 49. sq.* h) Cimbr. Heyden-Begräbniß. *lib. 1. cap. 23. p. 170.* i) Monatlich. Gespräch. *VI. p. 81.* k) *loc. cit.* l) *Vid. Tenzel. bibl. curios. anno 1706. p. 366. sq.*

Deinde si materiam spectes, illa quidem in sigillis non adeo exacte distingvi potest, e limbis tamen scuta antiquissima ambientibus, aliisque indiciis colligi quodammodo poterit, vera esse, quæ jam olim de Germanorum tabulis scripserunt Cornelius Tacitus (a) & alii, ea nimirum vel lignea vel ex stuppa linteisque firmiter compactis fuisse confecta aut corio bubulo obducta. Siquidem in hac materia istis quidem temporibus satis videbatur esse præsidii adversus tum gladiorum tum sagittarum ictus. Tertio observationem merebitur clypeorum situs, quippe qui licet vel natura magistra ad sinistrum latus pertineat, dextræ tamen nonnunquam, ceu e sigillis discimus, sunt alligati. Sane Arnulfus primus Flandrensium Comes scutum in dextro humero gerit. Quarto & hoc discere antiquitatum studiosi interest, quod clypei plerumque vinculo coriaceo aut catena collo alligarentur, ne scilicet in conflictu ejus facerent jacturam, amissorumque armorum subire infamiam cogerentur. Denique & oculos pascet mira imaginum scutis appictarum varietas, quæ origo est totius artis heraldicæ, de qua paulo post erit dicendi locus.

OBSERVATIONES DE THORACIBUS ET LORICIS.

XVII. Si ipsas vestes, quibus armati accingebantur, spectaverit paulo accuratius, habebit sane & hac parte, quo curiositati suæ satisfaciat antiquitatum amantior. Equidem Annales Colmarienses ab Vrstisio (b) publicati veterum armaturam hunc in modum describunt: *Armati reputabantur, qui galeas ferreas in capitibus habebant, & qui Wambasia, sive tunicam spissam ex lino vel stuppa vel ex veteribus pannis consutam* (c) *& desuper camisiam ferream, sive vestem ex circulis ferreis contextam, per quam nulla sagitta homo vulneratur.* Multo distinctius

a) *lib. 5. annal.* b) *Tom. II. Script. Rer. Germ. p. 57.* c) *Hujus generis tunicas vocabant* perpunctas, *quod acu stipata ac perpuncta essent. Vid. Car. du Fresne tom. 3. Gloss. Lat. p. 247.*

stinctius tamen omnia e sigillis concipimus. Ex iis enim patet, 1) antiquiores nonnisi breviores thoraces in medio per lumbos cinctos induisse, eosque 2) paulo post circulis ferreis non tam contra sagittarum quam gladiorum ictus præmunivisse. 3) istos circulos, quos & annulos vocabant, sensim fecisse minores, ut etiam sagittas sustinerent, quo loricarum genere munitos poëtice hunc in modum eleganter describit Guntherus in Ligurino: (a)

Chalybum munitus pectora textu,

& Avitus: (b)

Hi loricarum vasto sub tegmine gaudent,
Intexit creber sibimet quas circulus hærens.

4) Nec deesse thoraces æque ac loricas, quibus eodem tractu adhærent galeæ aut certe mitræ, galeis supponendæ. 5) Ornatus causa novas superindui cœpisse sive camisias, sive tunicas manicis carentes. Sic Sansonem sub tunica pancercam habuisse, & præ ejus gravamine natare non potuisse refert Twroczius. (c) 6) Has porro tunicas nonnunquam lectissimis coloribus solitas distingui, aut 7) insignibus etiam gentilitiis ornari, donec justi succederent thoraces ferrei. 8) Porro in sigillis notabit loco circulorum ferreorum nonnunquam adhiberi solidas laminas (*maculas* vocabant,) ex eadem materia artificiose consutas, ut veluti squamis piscium responderent, (unde & *Scammata* quasi *Squamata* dicebantur,) facilique negotio quaqua versum flecterentur. Loqui de his videntur Sylvester Giraldus: (d) *Vndique ferro vestiti, alii loricis longis, alii LAMINIS FERREIS, ARTE CONSVTIS.* Guiliermus Brito: (e)

- - - - *Inter*
Pectus & oru fidit MACVLAS THORACIS,

Vt & Tidericus Langenius in Saxonia: (f)

Tunc infinitus populus ratibus redimitus
MASCLIS ornatus, ad quævis bella paratus.

& infra: (g)

Gens armatorum venit ex hoc Vngariorum
Millia MASCLORVM Rex quinquaginta suorum
Secum ducebat.

Ibi enim *masclum* idem esse ac *loricam maculis consutam* facile adsentior Carolo du Fresne, (h) Vides, quantum e sigillis veterum armatura possit illustrari. Id ut eo dilucidius appareat, loricas tunicasque singulorum generum quibusdam hic iconibus e sigillis petitis delineabimus.

a) *lib. 2. ap. Reuber.* b) *l. 5. poemat.* c) *Chron. Hung. de Geysa Rege c. 65.* d) *lib. 1. de expugn. Hibern. c. 21.* e) *lib. 11. Philippid. p. 232.* f) *ap. Meib. Tom. 1. p. 806.* g) *Ibid. p. 810.* h) *Tom. 3. Gloss. Lat. p. 473.*

OBSERVATIONES DE CHIROTHECIS ET OCREIS.

XVIII. Nihil jam in mediæ ætatis armatura restat amplius, quam manuum pedumque involucra, quæ paucis etiam in antiquitatum studiosorum gratiam e sigillis consideraBimus. Manus tegere eo magis erat necessarium, quo majori essent periculo expositæ. Constat enim gladiorum manubria non ita fuisse comparata, ut manus intra illa tuto delitesceret, quod sequiore demum ævo fieri cœpit, sed parum discrepasse a cultrorum manubriis, solum si exceperis ferrum transversum, quod manubrium a ferro distingvebat. Hinc excogitatæ sunt chirothecæ vel e corio solidiore consutæ, vel ferreis annulis obductæ, vel totæ e laminis ferreis flexilibus confectæ. Omnium horum generum chirothecæ in sigillis occurrunt. Vbi tamen singularis est ea observatio, quod istas initio non utrique manui aptaverint, cum sinistræ plus satis in clypeo esset præsidii, sed dextræ tantum, qua gladius erat vibrandus. Sane enim in sigillis Comitum Flandriæ ab Olivario Vredio delineatis sinistra manus non semel nuda apparet, cum dextra sit chirotheca munita. Ceterum quia parum ab hodiernis discrepant chirothecæ in sigillis obviæ, non est, quod earum icones hic inferamus. De ocreis id modo observo, in sigillis antiquorum Principum, qui se armatos sistunt, ocreas apparere simpliciores, & ad pedis figuram tam accurate confectas, ut veluti nudis equitare pedibus videantur. Postea pedes vestiverunt annulis ferreis, eodem modo, qui in loricis apparet, contextis. Denique pedibus subligarunt laminas ferreas, aut coria bubula, ex quibus sensim enatos credo ocrearum superiores ambitus, (die Stolpen vocant) quos hodie assuere amant. Ceterum & id docent sigilla, jam antiquum esse morem, quem hodie multi revocant in usum, ut ocreæ in suris dividerentur, ac deinde loro per foramina vel fibulas trajecto constringerentur. Sed hæc minutiora spectaturis danda erit opera, ut sigilla quam optime conservata obtineant.

Facile

Facile enim vetustas arrodit ceram, sculptorumque, qui minutissima quævis religiose exprimebant, lineamenta confundit.

XIX. Transimus ad rem equestrem, phaleras ceteraque equorum ornamenta, in quibus veterum modo modestiam & simplicitatem, modo pompam & elegantiam admirabitur rerum ejusmodi curiosus. Gratiam forte aliquam apud hujus generis homines inibimus, si aliquas hic dederimus observationes, quæ nobis varia sigilla lustrantibus se obtulerunt. Hinc primo illud attendi meretur, quod antiquissima sigilla equos plerumque sistant, nullis ephippiis aut stapedibus, ac ne frenis quidem instructos, quæ tamen res ad rem equestrem ita existimantur hodie necessariæ, ut nemo hoc apparatu destitutus equum temere ausurus sit conscendere. Veteres tamen hoc ausos esse, patet ex sigillis, inprimis antiquissimis, veluti Comitum Flandriæ, in quibus nulla hujus apparatus vestigia se offerunt. Vnde Olivarius Vredius: (a) *In hoc*, inquit, *aliisque circa hæc tempora sigillis interdum nec equorum* FRÆNA *conspiciuntur, nec* EPHIPPIA, *nec* SVBICES ILLI PEDANEI, *qui Romanis ignoti fuerunt, ut nec nomen quidem habuerint, novo nunc vocabulo stapedes dicti. Nempe antiquitus generosum ducebant, equo insilire, eumque regere jubis apprehensis.* Hæc Vredius, secutus, ut opinor Gvilielmum du Choul (b) e marmore depingentem equitem Romanum leviter armatum, cujus equus nec stapedibus nec freno instructus est. Quamvis vero hæc, quæ de Romanis notat Vredius, consistere non satis possint, cum & Hieronymus & alii voces *Stapia, bistapia, stapeda Astrabas*, & *Astrabaria* (c) usurpent, verum etiam Romæ vetus hæc superest inscriptio:

OBSERVATIONES DE ORNAMENTIS EQVORVM APVD VETERES. ANTIQVI SINE FRENO, STAPIIS ET EPHIPPIIS EQVITARVNT.

AMOR FVIT EQVO DVM ASPECTVI
FORMOSISS. DVRMIONIÆ PVELLÆ
VIRGVNCVLÆ SVMMA POLVORIA
PLACERE CVPEREM CASV DESILIENS
PES HESIT STAPIÆ TRACTVS INTERII.

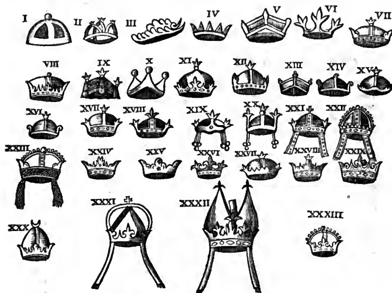
Germanos tamen antiquos generoso homine dignum duxisse, equum sine ejusmodi adminiculis commode temperare, facilius concedam, quippe quos rei equestri omnium maxime studuisse, maximamque sibi inde laudem quæsivisse, tot auctorum testimonio constat. 2) Ephippia antiquissima comperio esse simplicissima, nihilq; differre a pulvinari, nisi quod plura ex utraq; parte lora per equi latera defluant, ornatus elegantiæq; causa. 3) Ephippia porro non quidem eo, quo hodie fit, ritu equo adstringebantur, sed loro per pectus equi transeunte, seu antilena alligabantur, ut decidere non possent. 4) Atque illud lorum pectorale tanquam præcipuum equi ornamentum multis phaleris, tintinnabulis globulisque exornabant. Tintinnabula in sigillis perspicue admodum exprimuntur, deque iis jam supra memini me nonnulla differere. Ceteræ phaleræ ex ipsa sigillorum diligenti inspectione, quam descriptione qualicunque perspicientur rectius. 5) Cetera quoque lora si spectes, multo aliter antiquos equos sternere solitos apparebit, quam nobis hodie solenne est. Frontem enim equi aliquando lata fascia ornabant, quæ frontalis præberet speciem. Non raro etiam postilena ab ephippio per clunes equi transibat, qualem hodienum in equis, quos currui jungimus, non item in iis, quibus vehimur, adhibemus. 6) Sed maxime splendorem & magnificentiam ostenderunt antiqui in vestiendis equis, siquidem non posteriora tantum, verum etiam anteriora equi variis stragulis & docsualibus pulcherrime pictis ac variegatis velabant, ita ut nec de capite quicquam, præter aures, emineret. Mira in hoc eorum apparuit solertia, ut equos quam pulcherrime vestitos haberent. Modo enim insignia gentilitia in stragulis his ubique depingenda curabant, modo illas tintinnabulis distingvebant, modo iisdem substernebant loricas ferreas, ita, ut supra diximus, ex annulis ferreis contextas. Postremum hoc quemadmodum in sigillis Vredianis ad oculum patet, ita & in Auctoribus habet præsidium. De dextrariis enim ita Annales Colmarienses, (d) *Hi equi cooperti fuerunt* COOPERTORIIS FERREIS, *id est, veste ex* CIRCVLIS FERREIS *contexta.* Inquirenti in hujus rei originem illud mihi præcipue occurrit notatu dignum, quod sigilla antiquiora equos sistant omnibus ejusmodi or-

EQVI VESTITI.

Fff namentis

a) *exposit. Sigill. Comit. Flandr. p. 9.* b) *Castrametation des Romains p. 56. 61.* c) *Hieron. Mag. lib. 2. Miscell. cap. 14. Salmas. ad Spartian.* d) *ad ann. 1298. p. 57. ap. Vrstis. Tom. II.*

Imperatores, quam patrios ritus in hoc imitati. Ne igitur prorſus ea deſideret lector, aliquot addidimus e ſigillis, quibuscum conferendæ quatuor coronæ, binæ a Carolo Calvo, tertia a Lothario Imperatore, quarta a neſcio quo Rege uſurpatæ, quas debemus Baluzio. (a)

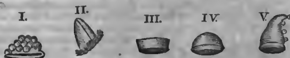

1. Corona Dagoberti M.
2. Caroli M.
3. Zventeboldi.
4. Ludovici Tranſmarini.
5. Lotharii I. Reg. Franc.
6. Rotberti I. Reg. Franc.
7. Ottonis I Regis.
8) Ottonis I jam Imperat.
9. Ottonis II. Reg.
10. Ottonis III. Imp.
11. Ottonis ejusdem.
12. Henrici II. Sancti.
13. Conradi II.
14. Henrici III.
15. ejusdem.
16. Heinrici IV.
17. Ejusdem
18. Henrici V.
19. Lotharii II.
20. Conradi III.
21. Friderici I.
22. Friderici ejusdem.
23. Ottonis IV.
24. Mariæ ejus uxoris.
25. Friderici II.
26. Henrici VII.
27. Conradi IV.
28. Wilhelmi.
29. Rudolfi Habsburgici.
30. Ludovici Pii.
31. Caroli IV.
32. Friderici IV.
33. Balduini Imp. Conſtantinop.

De

a) *Tom. II. Capit. p. 1276. 1277. 1279. 1307.*

De pileis non æque certa omnia atque explorata sunt: Non raro enim Principes æque ac privati in sigillis aut galea caput obnupti, aut plane nudo capite se sistunt. Quod non ita est accipiendum, ac si semper nudo capite incesserint, sed quod magis decorum putarent, Principes viros nudo capite depingere. Unde quæ Celeb. Wedelius (a) de numis, eadem recte de sigillis pronunciabimus: *Non obstat vero, in numis antiquis, gemmis & statuis ordinarie magis nudo vel saltim non operto capite exhiberi icones Imperatorum aliorumque, quod ibi nativa magis forma & facie visendi sint. Rarissimi & hodierno seculo sunt numi pileati recentiores, nemo tamen inferat inde, non in usu esse pileos. Quod vulgatissimum est, id fere omni seculo minus scriptis celebratum, sed suppositum potius & frustraneum, ut scriberetur, habitum.* Ne tamen plane hic sigillorum ope videamur destitui, en aliquot pileorum figuras: quamvis virorum fere principum propriæ fuisse videantur. UT ET PILEORUM.

Primum & quartum pileorum genera rotunda ac depressa inter vetera Comitalis dignitatis insignia referenda communi nomine audiebant *Mortaria*, ob similitudinem aliquam vasis rotundi, in quo res fractu faciles pistillo teruntur. Vocantur & alias *birreta* seu *pilei*, vel *corona comitis*, & in ipso Creationis actu Comitibus conceduntur hac formula: *Te N. & tuos filios, & descendentes legitimos in infinitum, in veros Comites creamus, cum potestate portandi, vel utendi BIRRETO, seu PILEO, vel CORONA COMITIS, cum PALLIO seu MANTELLO, ANNULO & quibuscunque aliis ad dignitatem COMITIS pertinentibus.* (b) Quintum, sive globulis aureis, sive tintinnabulis exornatum, est Conradi Comitis de Lucelemburc, cujus sigillum appensum anno 1135 inter diplomata San - Maximiniana delineavit Zyllesius. (c) At notandum maxime est secundum Saxoniæ familiæ proprium atque ideo in galeam Saxonicam translatum, de quo infra nonnulla dicemus. Nec putes velim recens hoc pileorum genus esse. Antiquissimum enim & Germanis jam olim solenne fuisse, probat numus Trajani Imperatoris a celeb. Wedelio (d) explicatus.

4) Non multa dicam de capillis & barbis, quas modo promittebant, modo tondebant, modo in hanc, modo in aliam formam componebant. Id unde rectius, quam e sigillis disci poterit? In numis bracteatis vix unquam barbatum Principem intueberis. Etiam illos, quos solidi & sigilla barbam aluisse docent, imberbes sistunt bracteati. *Cui rei* (inquit Cl. Otto Sperlingius) (e) *nullam causam reperire possim aliam, quam monetariorum moribus in Anglia, ex qua primos suos Dani habuisse videntur, hoc factum. Illi enim plerumque sine barba Reges suos in numis expresserunt, præsertim in cavis, in quibus barbatos non amabant: nec decorum esse, nec moris inter nummorum elegantias recepti credebant. Eadem ratione in numis Germanicis reperiuntur sculpti, rarissime cum barba, utut majores nostri illam amarent & colerent, ut ex variis exemplis & historiis manifestum reddere possemus, si hoc nunc agere liceret.* Malim ego id artificum inertiæ adscribere, quæ vix admittebat, ut barbas tam subtili cælatura in tam rudi numorum genere exprimerent. Utut sit, magna in hoc apparet sigillorum præstantia, in quibus & comæ & barbarum rationem habitam reperimus. Speciminis loco unicam hanc dabo observationem. Veteres auctores Francorum describentes habitum, plerumque eorum cæsariem prolixamque comam admirantur. Claudianus (f) Marcomerem Clodionis avum & Sunnonem e majoribus illius quendam vocat *Reges crinigero vertice flaventes*, & Eumenius (g) exaggerat *Francorum corpora barbara & prolixo crine rutilantia*. Postea vero securo tempore licet omnes Franci strictim tonderentur, omnisque in Francia, inprimis Orientali, coma interdiceretur plebi, donec Petri Lombardi Magistri OBSERVATIONES DE CAPILLIS ET BARBIS.

a) *diss. de num. pileat. p. m. 1.* b) *Chiflet. in Anastas. Childer. p. 139.* c) *p. 3. p. 54.* d) *differt. de numis pileat. p. 4. & 5.* e) *p. 31. de num. bract.* f) *lib. 1. de laud. Stilic.* g) *laud. Constantii Cæs.*

Magistri illius sententiarum intercessione, ut ferunt, eam alendi licentiam impetrarent: (a) Semper tamen Regibus jus istud promittendi comam sartum tectumque mansit, omnesque fere Merovingicæ stirpis Reges hunc habitum maximi fecerunt, nec unquam patrium morem deseruerunt. Id quam eleganter in sigillis exprimitur? In iis fere semper Merovingi horribili pene facie ac involitantibus utrinque in humeros capillorum cirris conspiciuntur, quemadmodum e tabulis æneis (*) Mabillonii (b) & Childerici annulo apparet.

5) Possent plurima commemorari de collis antiquorum nudis, de manicis strictioribus, de calceis & tibialibus, sed malo hæc aliis relinquere, in sigillis conspicienda. In cingulo vero mirum est, quam antiqui affectarint elegantiam. Patet id ex Vita S. Batildis Reginæ, ubi hæc Regina fertur *ipsum regale, quo cingebatur, CINGVLVM a sacris lumbis abstulisse, fratribusque in eleemosynam dedisse.* Cui enim bono fuisset fratribus cingulum, nisi a pretio illud se commendasset? Ita & Venant. Fortunatus: (c)

Pulcra topaziacis oneratur ZONA lapillis.

Ejusmodi cingula plura eleganter variegata sigilla Cæsarum, Principum ac Abbatissarum suppeditant, quæ curiosus Lector infra conspicere suoque lubitu expendere poterit.

OBSERVATIONES DE PALLIIS.

6) Commune utrique sexui erat pallium satis prolixum, quod ante pectus fibula constrictum in terram usque defluebat. Vbi simul observandum est, pallia illa plane destitui patagiis, quæ hodie istis assuuntur, quod & ex aliis monumentis observat Antonius Matthæus: (d) Quamvis vero Principum pallia, si cetera spectes, non adeo multum discrepare videantur ab hodierno usu, longe alia tamen Imperatores nostri & Reges sibi sumserunt, nimirum quadrata, quibus si induebantur, bini anguli in alterutro humero fibula constringebantur, reliquus pannus in alterum armum colligebatur, ut utraque manus libera esset, pectus vero æque ac tergum pallio decore tegeretur. Descripsit hoc Regium velamen Monachus Sangallensis: (e) *Vltimus habitus eorum erat* PALLIVM CANVM *vel* SAPHIRINVM QVADRANGVLVM DVPLEX *sic formatum, ut cum imponeretur humeris, ante & retro pedes tegeret, de lateribus vero vix genua contegeret.* Sed cum illa descriptio sit paulo obscurior, merito ad sigilla potius confugiendum videtur, ubi oculis multa ejusmodi pallia se offerunt. Vix enim a Carolo M. occurrit Imperator, quin in sigillis hujusmodi pallio se vestiverit, quod in humeris est fibula constrictum. Inprimis hic vestiendi mos apparet e sigillis Henrici I, Ottonis I, Ottonis III, Henrici II, Henrici III & Henrici IV, ut & aliquot eorum successorum, dignis ideo, quæ cum allegato Monachi Sangallensis loco conferantur.

OBSERVATIONES DE HABITV ILLVSTRIVM FOEMINARVM.

7) Transimus ad Illustrium fœminarum habitum, ubi mitras modo in superiore parte planas, modo rotundas capiti impositas notamus, quibus quidem non occiput involvebant, ut hodie mulierculis solenne est, sed verticem non aliter ac pileo tegebant. Ejusmodi mitras non modo in Comitissarum Flandriæ, verum etiam nostris sigillis infra delineatis conspicere licebit, quibus & alia principum fœminarum sigilla a Tenzelio, Schlegelio, Milicho aliisque edita jungi poterunt.

8) Ex his mitris plerumque per humeros defluebant capilli, quippe quos præcipuum suum ornamentum credebant mulieres. Nec putandum est innuptis id solis placuisse, quas jam veteri ævo comæ ornare credebantur; sed & desponsis idem mos fuit observatus, id quod ex Comitissarum præcipue Flandriæ & Agnetis Ducissæ Silesiensis patet.

9) Nec desunt tamen etiam sigilla, in quibus mulierum e mitris supra descriptis utrinque dependent vittæ seu fasciæ, quæ sub mento constringuntur. Imo in quibusdam sigillis capitis ornatus Principum fœminarum non multum distat a tæniis peplisque, quibus moniales facies obvolvunt.

10) Collum modo nudum, modo veste tectum apparet. At turpis illa ubera ostentandi consvetudo, qua nostri seculi mulierculæ jam veluti desipiunt, e medio ævo plane exulat. Vnde apparet, quanto sanctius suam pudicitiam habuerint olim honestæ fœminæ, quam

a) *Conring. de habitu Corp. German. p. 15. 16. Chifflet. c. 9. Anast. p. 103. sq.* *) *TAB. III. n. 1. 2. 3. sq.* b) *L. 2. c. 16. conf. tab. 19. 21. 22. de R. D.* c) *lib. 8. poem. 4.* d) *Analect. vet. avi p. 480.* e) *Vit. Carol. M. lib. 1. c. 36.*

quam hodie, cum jam nihil fere habeant adeo a natura reconditum, quod non juvenum puerorumque oculis exponant, pessimo sane exemplo sufflantes alentesque ignem, quem extingvi magis sua interesset. Sed hoc pravi seculi dedecus jam alii gravissimis verbis detestati sunt. Nos ad alia pergimus.

11) Si collum nudum esset, ex eo in pectus pendebat monile, hoc est, cimelium aureum, vel gemmeum, quod aperte se offert in sigillo Mathildæ Ascaniensis.

12) Reliquum corpus tegebatur prolixa stola, quæ ad pedes usque defluebat, & superiore quidem corporis parte strictior, in inferiori multis plicis ornata, ac denique limbo elegantiore erat prætexta. Manicæ plerumque strictiores ad manus usque pertingebant, ut adeo recentior videatur mos brachia ad cubitum usque nudandi.

13) Ea vestis per lumbos aut supra illos nonnunquam elegantiore zona cingebatur, aliquando etiam zona deest, ubi tamen superior stolæ pars plerumque tam est stricta, ut omnes corporis artus exprimat.

14) Exterius Principum fœminarum tegumentum æque ac Principum virorum pallium est, quod in pectore fibula vel fascia constrictum per tergum defluit, & egregie plerumque est exornatum. Hæc igitur omnia, ut & alia plura, si quis secum expendere accuratius, adhibitisque sigillis aliis intueri voluerit, habebit sane campum, in quo excurrat: quoque multa, quæ a medii ævi scriptoribus de habitu & re vestiaria sui temporis scribuntur, optime explicet atque illustret. Nobis ad metam properantibus vel specimen dedisse suffecerit.

XXI. Equidem qui ædificandi scientiam profitentur, multo majorem percipient utilitatem, si veterum Græcorum, Romanorumque elegantiam ex eorum numis discere studeant, in quibus templa, prætoria, amphitheatra, arcus triumphales, pontes, columnæ & alia hujus generis ad absolutissimas architecturæ regulas composita sunt, (a) cum e contrario medio ævo novum invaluerit ædificandi genus, quod ita eleganter describit Nicolaus Goldmannus (b) a celeberrimo Christophoro Leonhardo Sturmio, Professore Mathematum Francofurti ad Oderam, affine meo exoptatissimo, in lucem editus: Also hatte die gute Bau-Kunst ihr Ende erreichet/ wie es die folgende Zeiten ausgewiesen haben. Denn die mitternächtischen Völcker überschwemmeten mit grossen Heeren und Grausamkeit / als eine Sündfluth gantz Italien/ und Rom muste als ein ungeheuer Lust-Gebeude zur Erden stürtzen/ also daß man in Wahrheit saget/ es liege das alte Rom in dem neuen begraben. Nach diesem hat das wilde und wüste Leben/ als eine anfällige Seuche in gantz Europa zugenommen/ man hat etliche hundert Jahr nach einander nichts als durchbrochene und durchbohrete Stein-Berge an statt zierlicher Gebeude auffgerichtet &c. Attamen cum etiam simplicitatem medii ævi pernosse jucundum sit, non frustra erit antiquitatum studiosus, qui in sigillis varias turres, pontes, templa, altaria, loculamenta Sanctorum navesque consideraverit. SIGILLA NVM ETIAM ARCHITECTO PROSINT?

XXII. Non minus delectari solent rerum antiquarum curiosi, si varia veterum utensilia domesticamque supellectilem expendere liceat. Harum rerum magnam copiam nobis offerunt sigilla, in quibus throni, sellæ, claves, crates, cultri, serræ, libri eorumque ornamenta aliaque hujusmodi innumera exhibentur, spectatu sane non indigna. VTENSILIA IN SIGILLIS OBVIA.

XXIII. Denique quis non nisi insigni voluptate se sentiat perfundi, quoties in fumosis hisce ceris tot Cæsarum, Regum, Principum, Episcoporum aliorumque de ecclesia requepublica præclare meritorum hominum effigies spectare ac coram sibi intueri eorum facies videtur? Quis eorum virtutes ex ipso vultu veluti emicantes spectans, non ad æmulationem se incendi intelligat? Quis non orantium pietatem, fundatorum liberalitatem, in vestitu modestiam, in toto denique corporis habitu virilem quandam gravitatem admiretur? Omnes sane in eo consentiunt, nihil esse ad posterorum virtutes inflammandas efficacius, quam si majorum iis imagines ad majestatem & summam severitatem compositæ tanquam domestica, quæ sequerentur, exempla proponantur. Romani sapientissimi mortalium, quibus nulla gens magis unquam orbis imperium meruit, pulcrum hoc sequebantur institutum, ut dispositis per atria majorum imaginibus ceræ impressis posterorum animos ad tuendum familiæ decus inflammarent. Hinc Plinius: (c) *Apud majores*, inquit, *in atriis hæc erant, quæ spectarentur, non signa externorum artificum, nec æra, aut marmora. Expressi cera vultus, singulis* EFFIGIES SVMMORVM VIRORVM AD VIRTVTEM INFLAMMANT.

a) *Vid. Oisel. tab. 106. usque 109.* b) *Architectur. Civil. l. 1. cap. 2. p. 4.* c) *lib. 35. cap. 2. Hist. Nat.*

gulis disponebantur armariis - - - stemmata vero lineis discurrebant, ad imagines pictas. Tablina codicibus implebantur & monumentis rerum in magistratu gestarum. Aliæ in foribus & circa limina animorum ingentium imagines erant, affixis hostium spoliis: quæ nec emptori refringere liceret, quæ etiam dominis mutatis domus ornamenta erant; eratque hæc stimulatio summa & ingens, exprobrantibus tectis, quotidie imbellem dominum intrare in alienum triumphum. Adeo multum vitæ mortuorum vultus inspirant langventium animis; Tam difficile est, sacras eorum facies, quas Mars & Sapientia habitant, sine honesta æmulatione, aut pudore certe intueri. Contigit id Manlio Torqvato, de quo Valerius Maximus: (a) *Videbat*, inquit, *se in eo atrio consedisse, in quo illius imperiosi Torquati severitate conspicua imago posita erat, prudentissimoque viro succurrebat, effigies majorum suorum cum titulis suis, idcirco in prima ædium parte poni solere, ut eorum virtutes posteri non solum legerent, sed etiam imitarentur.* Quibus merito accenseas Q. Maximum & P. Scipionem, illa belli fulmina, quæ se majorum imaginibus ad honesta facinora impulsos sæpenumero profitebantur. Testatur id his verbis Sallustius: (b) *Sæpe audivi Q. Maximum, P. Scipionem, præterea præclaros Civitatis viros solitos ita dicere, cum Majorum imagines intuerentur, vehementissime sibi animum ad virtutem accendi: scilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim in se habere, sed memoria rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere, neque prius sedari, quam virtus eorum famam atque gloriam adæquaverit.* Quæ cum ita sint, non parum profecto ii consuluisse posteritati censendi sunt, qui historias suas variis veterum effigiebus ex epitaphiis aliisque monumentis depromtis distingvunt, quod hodie faciunt pene omnes, qui elegantioris literaturæ sunt studiosi. Sane enim cum illustres animæ exemplis majorum, quam regulis malint ad virtutem incendi, facile patet, quantam vim habitura sint exempla, si non modo ex scriptorum chartis legi, sed & ipsis oculis coram inspici possint. Præclare id docuit incomparabilis Gisbertus Cuperus, (c) quamvis in solis numis pro instituti ratione acquiescat. Eadem vero etiam de sigillis dicenda videntur. Persvasissimus enim sum, magna cum jucunditate Principes juventutis in historia patria exerceri posse, si majorum sigilla ea methodo, quo Olivarius Vredius usus est, ederentur, iisque breviter subjicerentur eorum res gestæ. Ita enim futurum esset, ut & historiam cum voluptate imbibant, & tædium omne, quod ex scripto capere forte possint, consideratione tam diversorum vultuum habituumque facile abstergatur & denique tacite simul discentium animi ad imitandam Majorum virtutem inducantur.

NVM SIGILLA PRINCIPVM VVLTVS EXACTE REFERANT?

XXIV. Sed posset quisquam in eam sententiam devenire, non multum jucunditatis afferre posse imagines, quas tam inerti ævo sculptas constet, inde enim colligi, vultus eorum non satis accurate in sigillis fuisse expressos. Verum enim vero hic in universum observandum videtur, non unam esse eandemque omnium sigillorum rationem. Certe in Francorum Regum Imperatorumque sigillis vultus eorum satis accurate depingi, dudum agnoverunt Peirescius, Mabillonius, Tenzelius aliique. Iam de Peirescio ipsa adducam Gassendi (d) verba: *Commendans Peirescius VETERA SIGILLA, quæ coram inspexit, ectypisque expressa tulit ex Archivis Abbatiarum S. Dionysii, S. Germani, S. Mauri, & ceterarum, ut in quibus continerentur GERMANÆ EFFIGIES KAROLI Magni, HLUDOVICI Pii, HLOTARII Imperatoris, PIPINI REGIS Aquitaniæ, KAROLI Calvi, CAROLI simplicis, aliorumque Regum ex secunda stirpe: Hæc sane, inquit, satis refellunt, tumulos & statuas hisce principibus confectas ante quadringentos aut quingentos annos.* Tantum scilicet sigillis tribuebat Peirescius, ut & monumenta cetera alios vultus referentia, eorum auctoritate rejiceret. An vero idem de seqventi ævo sperandum sit, non facile dixerim. Olivarius Vredius ipse ea de re videtur dubitare. Vnde in præfatione ita monet: *Sicubi effigies Comitum eos vultus ad vivum exacte non referant, quos repræsentant: - - - nihil a me meisque anaglyptis; totum vero a priscis sculptoribus illorum sigillorum, unde cera expressa est, erratum esse scito; Ita enim illa dedi in ære, quemadmodum reperi in cera: non ut esse debent, sed ut sunt, neque meum esse putavi, ullo modo ea vel corrigere, vel innovare.* Interea negari non poterit, sculptores, quantum per seculi simplicitatem licuit, eorum, quos sculpserunt, vultuum maxime habuisse rationem, operamque dedisse, ut eos quam accuratissime exprimerent. Hinc

non

a) *lib. 5 cap. 8. n. 3.* b) *de bello Iugurt.* c) *de utilit. quam ex numis principes capere possunt.* d) *lib. 2. Vit. Peiresc.*

non erit verendum, ne sigilla exhibeant barbatum, qui barbam non aluerit; ne nasum aquilinum affinxerint illi, qui depresso fuerit usus; ne os prælargum tribuerint illi, cui minutius dedisset natura. Esto igitur, non omnia vultuum lineamenta ad vivum repræsentari, jucundum tamen erit, qualemcunque ex sigillis sibi formare ideam de ejus vultu, cujus sigillum videmus. Denique nec objici poterit, lineamenta vultuum ob materiæ fluiditatem facile post tot elapsa secula confundi potuisse: nam non desunt sigilla, quæ tam accurate omnia referunt, ac si nuperrime fuissent expressa. Inprimis diuturni temporis injurias felicissime evitarunt ea sigilla, quæ ipsi membranæ imprimebantur. Cum enim membrana ita plicaretur, ut sigilla intra diplomata laterent, multum iis fuit tum adversus incautas manus, tum contra pulverem præsidii. Sed de his satis.

CAPVT QVARTVM.

DE VSV SIGILLORVM HERALDICO.

I. Usum etiam sigilla præstant in Politicis & Moralibus.
II. Sed maxime in Heraldica.
III. Sigilla docent scutorum gentilitiorum originem. Scuta antiqua gyronata & striis distincta non sunt tesseræ gentiles.
IV. Insignia quando invaluerint?
V. Insignium partes in sigillis perspicue conspiciuntur.
VI. Unde cimeria in sigillis nata?
VII. Amplius de hac materia disputatur.
IIX. Fasciarum in sigillis gentilitiis origo.
IX. Atlantum origo.
X. Emblemata insignium e sigillis sæpe restituenda.
XI. Insignium tota historia e sigillis petenda.
XII. Conclusio tractationis.

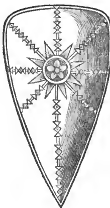
I.

Miretur nemo, me sigillorum utilitate, quæ in aliis scientiis sese exerit, nondum ostensa ad finem ruere, cum enim mihi temporis quam maxime parco non nisi specimen dare curiosis libuerit, dedi operam, ut omni re, quanta liceret, brevitate defungerer. Non equidem multum laborandum esset, si & præstantiam sigillorum in civili moralique scientiis ostendere vellem. Quam multa enim ad pietatem, liberalitatem, fortitudinem omnesque virtutes ceteras exempla in sigillis proponantur, jam superiore capite aliqua ex parte dictum est. Quot vero controversiæ ex antiquorum Principum titulis, scutis gentilitiis insignibusque ceteris a Politicis decidi possint, quivis paulo prudentior, me quoque indicente, ipse æstimabit: Sed cum de litibus ejusmodi Principum scribere meum non sit, ac sine exemplis res non satis clara sit futura, quæ tamen invidia non carent; aliis hanc partem relinquo perpoliendam. VSVM ETIAM SIGILLA PRÆSTANT IN POLITICIS ET MORALIBVS.

II. At de heraldica arte nonnulla adhuc monere visum est. Eam enim ex sigillis haut parum posse illustrari, nemini puto dubium fore. Certe cum ad insignium cognoscendam originem nihil sit utilius, quam antiquissima lustrare monumenta, in quibus illa depicta sunt, facile apparet, facturum illum operæ pretium, qui & sigilla consuluerit, ex quibus non modo armorum figura, sed & ætas cognosci potest. Ne tamen nimium excrescat libelli moles, placet totam de scutis gentilitiis tractationem paucis hisce observationibus absolvere. SED MAXIME IN HERALDICA.

III. Primo non dubito, ex sigillis, si diligentius colligerentur, accurate demonstrari posse, quo nam tempore cœperint Principes insignibus uti. Cum enim totus Principum habitus in sigillis curatius exprimeretur, cui dubium esset, quin etiam scutorum imagines a sculptoribus sint observatæ? Memini me jam supra nonnulla de insignium origine dicere. Attamen & hic e re erit, nonnulla monere. Initio igitur nihil aliud in scutis delineatum fuisse sigilla docent, ac varias strias, seu colores varios. Talia scuta tenent Conradus I, Henricus I, Otto I, Ludovicus Thuringiæ Landgravius, quorum sigilla infra apparebunt. Ea modo notatur diversitas, quod suo quisque arbitrio alii strias istas a peripheria umbellæ ad centrum, alii perpendiculariter, alii horizontaliter, alii aliter ducere voluerint, quod observantes nonnulli veterum morum non satis periti, scuta ejusmodi, lectissimis coloribus veterum Germanorum exemplo variegata, insignia familiarum gentilitia continere existimarunt. SIGILLA DOCENT SCVTORVM GENTILITIORVM ORIGINEM. SCVTA ANTIQVA GYRONATA ET STRIIS DISTINCTA NON SVNT TESSERÆ GENTILES.

Cujus rei exemplum satis notabile proferam. Extat Audomaropoli in S. Bertini cœnobio effigies Wilhelmi Normanni, Comitis Flandriæ, saxo sepulcrali incisa, quæ scutum sustinet cum emblemate a posteriorum Flandrensium Comitum insignibus prorsus diverso. Cum enim hæc Leone merectum ferant, illud modo a circulo umbilicum ejus obeunte in octo segmenta (gyros vocant) ex æquo divisum est, hoc modo:

Videntes hoc monumentum nonnulli, quibus vetusti ritus non adeo in numerato fuerunt, eo prolapsi sunt, ut Comitibus Flandriæ duplicia insignia assererent, altera antiqua scutum ejusmodi gyronatum, altera recentiora, leone notata. Hinc Iperius (a) de Liderico Harlebecano: *Hic*, inquit, ***arma detulit auri & azuri distincta pyramidibus, umbonis centro scuto rubeo junctis.*** *Ipse est stipes & radix, a quo Flandris Comites processerunt, qui omnes hæc armorum insignia detulerunt, usque ad Philippum, qui aurum cum nigro leone conquisivit.* Imo alii multum inter se contenderunt, tum in quot segmenta scutum illud describatur, tum quibus coloribus distingvatur. Imo Olivarius Vredius (b) asserere non dubitat, hujusmodi insignium nullum unquam apud Flandriæ Comites usum fuisse, potiusque ea esse a Cœnobitis Bertinianis, a qvibus illa deinde Comitibus tributa sint, illam ob causam, quod ex iis aliqui fuerint etiam Bertini Abbates, alii in habitu religioso ibi sepulti. Verum neuter rem videtur ex omni parte tetigisse. Nec Iperius enim insignia Flandrica inde comminisci, nec Vredius ipsam lapidis antiquitatem suspectam reddere, aut monasterii insignia hic agnoscere debuerat. Quam enim νοθείας notam habet monumentum præstantissimum? Quid simile inter scuta Gvilelmi & monasterii Bertiniani? illud modo gyronatum, hoc septem bacillis liligeris & uno pedo abbatiali in rotam dispositis constat. Quo jure porro negabit Vredius, Flandriæ Comites ejusmodi scutis usos, cum ipse proferat numum elegantissimum, cujus altera facies sistit Comitem, dextra gladium, sinistra scutum gyronatum tenentem, altera crucem quatuor rosis circumdatam. Rectius itaque meo quidem judicio sensissent, si docuissent, scuta ejusmodi gyronata non quidem insignium loco, attamen tum Comitibus Flandriæ tum aliis Germaniæ principibus solennia fuisse, nondumque eo tempore sui oblitos fuisse Germanos, quos jam Tacitus scuta lectissimis coloribus distinxisse auctor est. Quemadmodum vero ex scutis Conradi I, Henrici I, Ottonis I, Ludovici Thuringi, Adelberti Comitis in varia segmenta descriptis colligere non possumus, ea antiqua familiæ insignia fuisse, ita nec idem de Flandriæ Comitibus garrire debuisset Iperius.

IV. De-

a) *Chron. Belg. fol. 99.* b) *de sigill. Flandr. p. 12. 13.*

INSIGNIA QVANDO INVALVERINT.

IV. Deinde occasione expeditionum cruciatarum cœperunt paulatim homines figuris ejusmodi scutorum orbi impressis tanquam gentilitiis quibusdam tesseris uti, casque non amplius mutare, ut paulo ante fieri consueverat, sed perpetuo retinere, atque ad posteritatis etiam usum veluti consecrare. Hinc nullum temere sigillum seculo XI antiquius suppetit insignia gentilitia præferens, quod quidem falsi suspicionem effugiat, certo ducumento, non rejiciendam esse eorum sententiam, quibus ante expeditiones illas sacras insignium usus ignoratus creditur. Id vero quibus e monumentis rectius, quam e sigillis demonstrabitur: in quibus & scuta principum & eorum adeo insignia quoque statim insculpta fuisse constat. Sed cum hanc rem jam supra aliquot exemplis illustraverimus, non est, quod jam plura commemoremus.

INSIGNIVM PARTES IN SIGILLIS PERSPICVE CONSPICIVNTVR.

V. Deinde & omnes illæ partes, quas in armis gentilitiis heraldicæ artis magistri desiderare solent, ex sigillis quam rectissime poterunt explicari. Docebunt hæc scutorum figuras, docebunt eorum situm modo rectum, modo obliquum, sed & galearum ratio omnis e sigillis Principum disci poterit. Cum de his omnibus jam supra multa dixerimus, duo præcipue momenta adjicimus, alterum de cimeriis, quæ in galeis habentur, alterum de fasciis, quibus galea scutaque ornari hodie solent.

VNDE CIMERIA IN INSIGNIBVS ENATA?

VI. Cimeriorum, qualia in armis gentilitiis sunt, usum antiquissimum ac cum Romanis communem (a) comperio. Quamvis enim Herodianus (b) nuda Germanorum capita referat, ac diserte scribat Tacitus: (c) *paucis lorica: vix uni alterive cassis aut galea:* non desunt tamen luculentissima auctorum testimonia, quæ galeas ejusmodi cimeriis ornatas Celtis ac in his Germanicis quoque gentibus familiares fuisse testantur. Diodorus Siculus (d) de Gallis: *Æneis*, inqvit, *utuntur galeis, cum magnis adpendicibus, ad prolixam ostentationem factis. aliis namque cornua adfixa sunt; aliis avium, aut quadrupedum formas expressas habent.* De Cimbris eadem testatur Plutarchus: (e) *Galeas quærebant, quæ repræsentarent sævarum beluarum rictus & insitatas figuras, quas alatis fastigiantes cristis adparebant eminentiores.* Quibus aliisque scriptorum locis permotum credo Cluverum (f) ut Germanorum etiam duces subinde cum galeis alatis cristatisque depingeret. Nec vero est, quod antiquos tantum Germanos ita se ad terrorem hostium composuisse existimemus. Idem enim media quoque ætate adhuc factitatum esse, sigilla docent, quorum pauca hic exempla adducam. Philippus Comes Flandriæ anno M. C. LXIV galeæ loco utitur pileo leone insignito. Thomas Sabaudus anno M. CC. XXXVII non quidem cimeriis ejusmodi galeam instruxit, attamen semper in galeæ vertice apparet annulus, cui illa solita sunt alligari. Robertus Primogenitus anno M. CC XCI & M CCC XXII galeæ imposuit draconem. Anno M CCC XXIX Ludovicus Cressiacensis cornua bubula, inter quæ leo sedet, anno M CCC XLVI Ludovicus Maleanus alam, anno M CCC LXI Philippus Burgundus lilium quinquefolium, quo & ceteri deinde ejus successores usi sunt. Imo & Carolus V binas alas interque eas caudam pavoninam satis excelsam galeæ infixit. Sic & Bernhardus Comes de Aschersleve, qui postea Dux Saxoniæ est renunciatus, in binis sigillis apud Knauthium (g) galeæ impositum habet pileum acuminatum multis cristis exornatum, ejus in Anhaltina gente successores in aliquot, quæ vidi, sigillis galeæ infixas habent duas cristas decussatim positas. Alia ejusmodi cimeria in sigillis Vlrici Comitis de Hagenowe & Wilhelmi Nobilis viri de Isenburch infra delineatis, ut & aliis a Weckio editis ipse lector curiosus observabit. Ceterum maxime huc pertinere videntur ea, quæ de Galtero Comite Boloniensi scribit Gviliermus Brito: (h)

Cujus equum, cujus clypeum galeamque nitentem
Balenæque jubas ceu cornua bina gerentem,
Tum jam Victores post pugnam in castra rediissent,
Vidit & agnovit Rex atque exercitus omnis.

a) *Vid. du Choul. Castramentat. des Romains. p. 99.* b) *lib. 6.* c) *de morib. Germ. c. 6.* d) *lib. 6. biblioth.* e) *in Mario.* f) *vid. lib. 1. Germ. ant. cap. 50.* g) *antiqv. pag. Anhaltin. p. 17. 19.* h) *lib. 9. Philippid. p. m. 291.*

Alibi (a) ejusdem galeam describit

- - Gemina e sublimi vertice fulgens
Cornua conus agit superasque eduxit in auras
E costis assumta nigris, quas faucis in antro
Branchia Balena Britici colit incola ponti.
Vt qui magnus erat magna superaddita moli
Majorem faceret phantastica pompa videri.

Taceo plura alia exempla, quæ curiosus Lector facile observabit.

AMPLIVS DE HAC MATERIA DISPVTATVR.

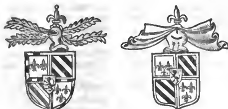
VII. Hæc igitur cimeria in insignia gentilitia quoque cum ipsis galeis transtulerunt principes, inprimis cum in galeis non minus ac in scutis ea invaluisset ratio, ut insignia avita conservarent, atque ad posteros quoque constanti usu consecrarent. Viderunt id jam alii. Nam ut, qui recentius armorum gentilitiorum tractarunt causas, veluti Menestrierium & τὸν πάνυ Spenerum prætercam, solius hic verba adducam Stewechii: (b) *Ex re militari haut dubie mos, quo etiamnum hodie insignia familiarum exorta atque distincta videmus; cum galeis insident leones, lupi, cervi, canes, aquila, vultures, dracones, & aliarum bestiarum sive capita sive cornua, sive pedes. Originem moris tam antiqui spero me nunc primum invenisse. Ab Ægyptiis enim descendisse, observavi apud Diodor. Sicul. lib. 2 ubi ille Reges eorum caput leonis, tauri, aut draconis principatus insigne capite gestasse scribit. Ab Aegyptiis porro mutuatos hoc Græcos, ut multa alia, quæ ad disciplinam militarem pertinebant, magnam mihi verisimilitudinem habere videtur: præsertim quod Lacedæmoniis galeæ inventionem videam tribui a Plinio lib. VII. cap. LVI.* Quæ res unde rectius quam e sigillis confirmatur? Quod unico exemplo declarabo. Sæpius adhuc inter Heraldicæ studiosos fuit quæsitum, quid sibi velit cimerium in galea Saxonica conspicuum. Sed optime rem omnem sigillorum beneficio confecit Cel. Tenzelius. (c) Nam ex sigillis Bernhardi, primi Saxoniæ Ducis, ex Anhaltina familia constituti, a Knauthio delineatis liquet, jam hunc principem pileum fastigiatum plumis pavoninis ornatum ferre solitum, unde coloribus scuti rutaque additis talis sensim prodierit pileus, qualem galea Saxonica præfert. Ejusmodi observationes innumeras e sigillis petere licet, quas non vacat hic addere. In universum voluptati erit discere, quo pacto pictorum scrupulosa industria antiquas cimeriorum figuras sæpe ita interpolarit, ut hodie illas vix agnoscas. Sic quis hodie in tot galeis putaret se cornua bubula ac non potius elephantorum proboscides videre? At sigilla dubitare nos non patiuntur, quin cornua bubula repræsententur. Nam semper fere ita in illis exprimuntur, ut [illegible]mina sibi invicem obversa appareant.

FASCIARVM IN SCVTIS GENTILITIIS ORIGO.

VIII. Pervenio ad ornamenta illa, quibus artis heraldicæ magistri galeas æque ac scuta circumdari præcipiunt, ac vulgo Helmdecken vocantur. Eas fascias sive lacinias alii pictorum phantasiæ tribuunt, alii a pinnis galearum derivant, alii a vittis deducunt, quibus pluvio cœlo galeas tegere consveverunt antiqui. Horum sententia magnum certe in sigillis invenit præsidium. Inter Olivarii enim Vredii sigilla Flandrica plures ejusmodi galeæ occurrunt, e quibus fasciæ vel vela satis prolixa defluunt, veluti in sigillis Roberti Primogeniti, (d) Ludovici Cressiacensis, (e) Philippi Burgundi aliisque. (f) Cum igitur hæc vela initio instruendis insignibus gentilitiis in scuto utrinque explicarentur eo modo, quem iterum sigilla docent, postea pictores, quibus semper fingendi quidlibet fuit æqua potestas, nescii, quid sibi ista velint, suo ingenio hæc excogitarunt ornamenta, omnibus fere Heraldicis magistris demum recepta.

IX. Por-

a) *lib. II. p. 330.* b) *ad Verget. lib. I. c. 20.* c) *bibl. curios. anno 1706.* d) *p. 51. 53.* e) *p. 55. 56. 57. sqq.* f) *p. 87.*

IX. Porro sigilla docent Atlantes, sive telamones, a quibus scuta gentilitia tenentur, & recentioris esse inventi & ad heraldica instituta olim vix pertinuisse, cum personalis magis quam gentilis eorum usus fuerit. Dici non potest, quantum ea in re sit semper variatum. In una eademque familia modo leonem unum, modo duos, modo aquilam, modo angelum, modo cygnos, modo gryphes adhibitos video. Nonnunquam hi Atlantes, caput galeæ inserunt, scuto separatim posito, modo scuta tenent, modo alii scuta, alii galeas tangunt. ATLANTUM ORIGO.

X. Eodem pacto etiam ipsa emblemata in scutis gentilitiis depingi solita e sigillis omnium rectissime discimus. Cum enim pictorum culpa plures figuræ ita sensim fuerint immutatæ, ut quales esse debeant vix appareat, ex e sigillis optime poterunt restitui. Multa in hanc rem dici possent. Sed unico exemplo ero contentus, ne limites propositi libelli transire cogar. Constanter adhuc fuit creditum, cingulum istud, quod trabes Saxonicas oblique transit, sertum esse rutaceum. Additur, Fridericum Cæsarem, hoc sertum, quod ob æstum nimium capite ferebat, scuto Bernhardi Ascaniensis a se Ducis creati oblique imposuisse. At Brotufius ejus filiis rutæ originem tribuere mavult; Albinus (a) addit fabulam, Albertum Bernhardi filium Venetiis peregrinantem apud mercatorem aliquandiu serviisse, & amore filiæ captum, cum jam abitum pararet, ab ea accepisse sertum rutaceum. Illum vero amicæ natales humiliores adspernatum sertum disrupisse, & partem illi reddidisse, partem in perpetuum amicæ monumentum insignibus ap inxisse. Iam igitur certum est ex epitaphiis æque ac aliis monumentis, sub stirpe Ascanica æque ac Misnica scutum Ballenstedense oblique transire fasciam ejusmodi, quam vulgo sertum rutaceum vocant, at sigilla non obscure innuere videntur, non rutam, sed trabem esse, quæ deinde variis ornamentis expolita rutæ nomen induerit. Laudat Cel. Tenzelius tum in supplemento II Gothano tum in Bibliotheca curiosa (b) sigillum Rudolfi I. Electoris e diplomate Dobrilugensi, quod in copiali MSCo bibliothecæ Iensensis ita describitur: *In hoc privilegio videtur sigillum, preferens equum falera tectum & in pectore & in femore equi apparent duo clipei unius formæ, videlicet cum tribus foliis lacunalibus, & apparet in equo quasi vir sedens, habens ad sinistram clipeum, qui habet per latitudinem sive per transversum quinque tractus elevatos & quatuor depressos, quos cancellat VNUS TRACTUS veniens de superiore cornu dextro ipsius clipei, & habet in manu dextra vexillum ejusdem formæ cum clipeo, & habet vir ille galeam in capite, & super galeam pileum, in cujus cono apparet, quasi sit aggregatio pennarum. Et est in sigillo duplex circumferentia literarum, quæ faciunt verba hæc: Rudolphus Dei gratia Dux Saxoniæ, Angariæ, Westphaliæ, Comes in Bren & Burggravius in Magdeburg.* Idem etiam allegat sigillum Wenceslai Electoris, quod ibidem ita describitur: Hieran henget ein groß Ingesiegel/ daran siet man als eynen Man vf eynen Pferde der eynen Helm vffe habe/ und darufe eyne Crone und uz der Crone sticht vfgeracht als eyn Pusch Feddirn/ und hat der Mann eynen Schilt vf der lincken Seyten mit Strichin di twere/ und mit eyn andirn do über her &c. Cum igitur nec figura cum Ruta conveniat, & hoc sertum non in omnibus monumentis ejusdem sit figuræ, recte videtur Cl. Struvius (c) non rutam sed baltheum, a Pictoribus sculptoribusque pro arbitrio exornatum in scuto Saxonico invenisse, EMBLEMATA INSIGNIUM E SIGILLIS RESTITUENDA.

Iii quem

a) *Albin.* Stamb. *p. 208.* b) *anno 1704. p. 312.* c) *de Ruda Sax. sect. 3. n. 9.*

quem tamen deinde feciales heraldicæ artis termino vocarunt mitellam rutaceam. Quo pertinet præclarus locus, quem e Sylvestri a Petra Sancta rariore libro de tesseris gentilitiis adducit laudatus Struvius: *Singularis quoque est baltheus superne asperatus, quibusdam veluti flosculis instar coronæ, quem baltheum rutæ mitellam feciales appellant. Hic vero baltheus instar coronæ rutaceæ expictus, colore prasino supra scuti aream argenteolam atra insitia præcinctam, est Vegelebeniorum in Thuringia. In scuto autem octies lemniscato tæniis tam atris, tum argenteolis, est Ducum Saxoniæ in Imperio.* Dubia ergo est hujus balthei origo, ex sigillis tamen solis discenda, quam in rem Dn. Tenzelius sigillum Alberti, Bernhardi filii, Ducis Saxoniæ, videre optat, quod propediem nos speramus consecuturos.

INSIGNIUM TOTA HISTORIA E SIGILLIS PETENDA.

XI. Deniq; ut paucis rem expediam, omnis insignium gentilitiorum historia ex nullis fontibus quam ex sigillis antiquis hauritur rectius. Ex illis discimus, quibus insignibus familiæ illustres jam inde ab antiquissimis temporibus usæ sint, quomodo paulatim successu temporis immutata, aucta, exornata sint, donec hodiernam faciem induerint. Sed & de galearum cimeriorum, Atlantum, coronarum variis formis varias ex sigillis observationes nectet harum rerum curiosus. Denique ipsam armorum dispositionem toties immutatam mirari in sigillis licebit. Verbo dicam, colores & tincturæ si addi in sigillis potuissent, ex iis solis heraldica ars discenda videretur.

CONCLUSIO TRACTATIONIS.

XII. Sed ne nimium hic excrescat libelli moles, hanc de sigillis eorumque usu & præstantia tractationem obsignamus. Potuisse forte plura de his rebus dici, Lector existimabit. Neque ego multum refragabor. Sed cum introductionem duntaxat dare instituerim, danda mihi fuit opera, ut & prior pars paulo plenius tractaretur, & in utraque multa potius, quam prolixa legerentur. Quod si hunc conatum non plane tædio fuisse curiosis animadvertam, proxime aliquot familiarum sigilla justa serie disposita atque explicata, quibus colligendis jam operam do, succedent, qua in tractatione multa, quæ hic locum non invenerunt, suppleri poterunt, totumque adeo opusculum paulatim perpoliri.

SPICILEGIUM.

i. e.

ADDENDA ET TARDIUS OBSERVATA.

Part. I. cap. VIII. n. V. p. 64. observavimus, in sigillis medii ævi parum artis elucere, inscriptiones quoque nonnunquam satis rudes esse & minus ingeniosas. Attulimus etiam *Tab. III. n. 4.* sigillum *Chilperici* II. Reg. Francorum, in quo litteræ inversæ apparent hoc modo ⊏. REX ⅃ꓘVИ⊏. Huic geminum est contrasigillum *Conani*, quod Dn. *Lobineau* delineavit *No. L.* in quo aquila uniceps habetur cum perigraphe: ✠ ƆOИИAИI ꟻILIVS ƆOMITIS. id est ✠ CONNANI FILIUS COMITIS.

Part. I. cap. IX. n. LVI. allegavimus bullas aureas FRIDERICI II Regis a *Mabillonio t. 2. c. 16. n. 16. de R. D. p. 141.* & *Antonio Matthæi l. 4. de nobilit. cap. 17. p. 1028.* exhibitas, hancque etiam delineavimus *Tab. II. Fig. 1.* Sed & ex *Kirchmanno* ibi adduximus bullas binas ejusdem jam Imperatoris, Lubecensibus concessas. Paullo post incidit in manus meas bulla aurea ejusdem Friderici Imperatoris ab omnibus diversa, ex qua didici, eum typario non uno usum esse. Quod forte ideo factum, quoniam ejus sigilla subinde a falsariis exprimebantur, ceu docet *Petrus de Vineis l. 5. ep. 22. p. 577.* Cum enim in Mabilloniana & Matthæana titulus Friderici ita se habeat: ✠ FRIDERICꝰ DI GRA ROMANOR' REX (ET) SEMP. AUGUSTUS (ET) REX SICILIE, in Kirchmannianis: ✠ FRIDERICUS DEI GRATIA ROMANORUM IMPERATOR SEMPER AUGUSTUS REX IERLEMĒT SICILIE: in nostra hæc legitur perigraphe: ✠ FRIDERICꝰ DI GRA ROMANORV̄ IMP̄RAT OR ≻ SEP̄ AUGU deinde ad sinistram Imp. STꝰ ≻

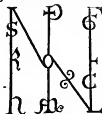
REX

REX IERLEM, ac denique ad dextram ET SICILIE. Ut taceam, ipsum Imperatoris habitum in nostra bulla alium observari, quantitatem quoque aliam, Romæque faciem aliam esse ac in illa *Matthæi*, nec in nostra deprehendi voces AUREA ROMA, quæ in illis apparent. Sed en ipsam bullam Tibi TAB. XIIX. fig. 1. conspiciendam damus, appensam diplomati seqventi:

In nomine sancte & individue trinitatis. FRDERC$^{S}_{V}$ secundus divina favente clemencia rom. Im pat. s p aug. Ierlm. & Sicilie Rex. Excelsa nri sedes Imperii exaltatur ac principal moderamina regiminis in omi justicia & pace disponuntur, cum ad nro jura principum & magnatum debita provisione prospicimus, in quibus velut honorabilibus membris insidet caput ita nru viget & consistit Im p ium. 7 tanta cesarce magnitudinis moles regit & evehit eos, quorum humeris innititur 7 portatur. Noverit igit' presens etas 7 futura posteritas, q in foro julii apt Sibidatum una cum dilecto filio nro Henr' Rom' Rege conveniẽtes rogati p Principes & magnates quorum ibidem diligenda nobis aderat multitudo, ut gram eis ab eodem Rege dilecto filio nro in gnali curia Wormaciensi indultam nre auctoritatis munimine prosequi dignaremur, dignum duximus eo precibus favorabiliter annuendum, utpote qui non indigne in eo promocione nrm & Impii statum intendimus comode promovendum. concedimus igit jũx quod idem Rex filius nr noscitur concessisse. ac perpetue concessioni donamus, statuentes quatenus nullum norũ castrũ vel civitas in fundis ecclia vel occasione advocaciæ per nos vel quamque alium sub pretextu quolibet construatur. It. quod nova fora non possint antiqua aliquatenus im pedire. It. nemo cogatur ad aliquod forum ire invitus. It. strate antiqve non declinentur, nisi de usc voluntate. Item in Civitatibus nris novis banitu miliare deponatur. It. unqquisq principum libertatibus. jurisdictionibq. comitatibus. cencis. s. liberis vel infeodatis utetur quiete secundum terre sue consvetudinem approbatam. It. centum gravij recipiant terras a dno terre. vel ab eo qui per dnum terre fuit infeodatus. Item locum cence nemo mutabit. sine consensu dni terre. It. ad cencas nemo Synodalis vocetur. It. Cives qui Phalburgere dicuntur penitq eiciant. It. census VIIII pecunie frumenti vel alii quos rustici constituerunt hactenus se soluturos relaxentur. 7 ulterius non recipiantur. Item principũ nobilium & ministerialium Ecclesiarum homines proprii in civitatibus nris nõ recipiant. Itẽ Principq nobilibq ministerialibq & ecclis proprietates & feoda per civitates nras occupata restituantur, nec ult[illegible]us occupẽt. It. conductum principum per terram eorum quæ de manu nra tenetur in feodo vel p nos ul. p nostros non impediemus, vel infringi paciemur. It. nõ compellãt aliqui p Sculteros nrõs ad restitucionem eo que a longinquo tempore ab hominibus receperant, p'usq d se in nris Civitatibus collocarent. nisi homines ipsi fuerint Imperio immediate subjecti quos tenebim juvare su p eorum jure in foro eorũ in quorum terris talia sunt percepta. It. in civitatibq nris nullus terre dampnosus. vel a judice dampnatus. vel proscriptus recipiatur scienter. Recepti convicti ejiciant. It. nullam novam monetam in terra alicujq principis cudi faciemus per quam moneta ejqdem principis deterioretur. It. civitates nre jurisdictionem suam ultra civitatis ambitum non extendant, nisi ad nos ptineat jurisdictio special. It. in civitatibq nris actor forum rei seqvatur. nisi reus vel debitor principalis ibidem fuerit inventq quo casu ibi tenebitur respondere. Item nemo recipiat bona in pignore, quibus quis infeodatus fuerit sine consensu & manu dni principalis. It. ad opera civitatum nullus cogatur nisi de jure teneatur. It. homines in nris civitatibq residentes consveta & debita jura de bonis extra civitatem sitis dnis & advo-

advocatis persolvant, neque indebitis exactionibus molestentur. It. homines proprii advocatici: feodales qui ad dnos suos trãsire voluerint ad manendum per officiales nros non arceantur. Ad hꝯ itaꝗ concessionis ⁊ confirmaois nre memoriã & stabilem firmitatem presens privilegium fieri jussimus bulla aurea typario nostre magestatis impressa munitum. Hujus autem rei testes sunt S. Maguntin. Archieps B. patriarcha aquilegen. G. Salzemburgensis & A Madeburgensis Archiepi B. Papenburgen. S. Ratispon. Imperial. aule cancellarius. H. Wormacien. ⁊. Herbipolen. Epi. C. Frisingen. electꝯ. - - - abbas sci Galli A Dux Saxonie O. Dux Meranie & B. dux Carinthie H. de Gertembch ⁊ a de Schœmbe Comites G. & C. de Hoenloch. G. de Buningen. Gvarnerius de bollandia Gunzolinus pincerna de Winf steyt Burggravius de Nuribc pincerna de clingenburc & alii quam plures.

Signum dni friderici secundi dei gratia invictissimi Romanorum Imperatoris semper Augusti Ierlem & Sicil. Regis.

Ego Syfridus Ratisponen. Eps ⁊ Im pial aule cancellarius vice dni S. Maguntinẽn Archiepi & tocius Germanie Archicancellarii recognovi.

Acta sunt hæc anno dnice Incarnacionis mill? ducentesimo secundo - - - quinte Indictionis imperante dno nro FR secũdo Dei gra invictissimo Rom Imperatore semp Augusto Ierlm & Sicilie Rege anno Romani ejus Imperii duodecimo Regni Ierlm septimo, Regni vero Sicilie tricesimo quinto feliciter Amen.

Dat. aput Utinum anno mense ⁊ Indictione prescriptis.

En diploma auro contra carum, quod benevole mihi concessit Senatus ampliss. Halensis. Solum dedi diplomatis textum, quo eo majorem Tibi B. L. salivam moveat doctissima illius interpretatio, quam consultissimus noster ANDREAS OCKEL, ICtus celeberrimus Consul & Scabinus Halensis scriptis aliis quamplurimis orbi litterario cognitus molitur.

Part. I. cap. IX. n. LXIII. p. 108. ex Kirchmanno descripsimus bullam auream Ludovici IV Imp. vulgo Bavari, sed cum mihi tunc temporis nec hæc bulla, nec cereum aliquod Ludovici sigillum ad manus esset, nec iconem dare potui. Iam vero hunc defectum, qua est in bonas literas propensione, benevole supplevit Dnꝯ PETRUS LUDEWICH, ICtus, Consiliarius, Historiographus & Archivarius regius, & in hac illustri Fridericiana Professor celeberrimus, suppeditata mihi bulla hujus Imperatoris aurea affabre pró temporum illorum conditione effićta, cujus in antica Imperator coronatus inter binos leones sedens dextra sceptrum, sinistra globum aureum gestat cum perigraphe: ✠ LUDOVICUS. QUARTUS. DEI. GRACIA ROMANORU IMPERATOR SEMPER AUGUSTUS. in postica Roma Urbs exprimitur Tiberi interfluente divisa cum lemmate: ROMA. CAPUT. MUNDI. REGIT. ORBIS. FRENA. ROTUNDI. Voces vero AUREA ROMA, quæ in plerisque bullis aureis alias reperiuntur, nec hic quidem apparent. Vid. Tab. XIIX fig 2.

Part. I. Cap. X. §. XXI & sq. p. 125. Prolixe actum est de sigillis equestribus Principum. Cum vero ab eo, quo isthæc scripsimus, tempore, plura se nobis hujus generis sigilla obtulerint, in quibus varias observavimus res alibi non obvias: haut incongruum erit, nonnihil (quantum

tum ſcilicet per operarum feſtinationem licuerit) hic cum B. Lectore communicare. Edidit binos ante annos *Guil. Alexis Lobineau*, Monachus Benedictinus congregationis S. Mauri Hiſtoriam Ducatus Britanniæ, gallice ſcriptam, opus & mole & ſplendore nulli alii ſecundum, in quo etiam CCLXXXV ſigilla Ducum & Comitum Francicorum tabulis æneis XXII exhibentur. Ex iis nonnulla ad opus noſtrum pertinentia excerpere liceat. Obſervavimus principes, qui in ſigillis equitantes plerumque finguntur, præter ſcuta, aut gladios aut vexilla geſtare. Illud etiam in his ſigillis Britannicis videmus, ſed cum alias vexillorum haſtæ ventri equitantis obvertantur, in ſigillo VIII Iohannis Domini Dolenſis, qui anno 1147 vixit vexillum perpendiculariter geſtatur, ceu apparet ex ſigillo Domini *Lobineau* octavo. In Germanicorum Principum ſigillis præter vexilla ſcuta & gladios vix aliud Principum geſtamen reperias. In Britannicis vero iſtis Godefridus de Dinan, qui anno 1120 vixit, Conan IV le petit, & Andreas de Vitrejo qui anno 1239 vixit, equitantes præferunt haſtas prolixas, quas veluti cominus pugnaturi antrorſum projiciunt. Vid. ſigilla Domini Lobineau II. LXXIV. & CL. & quod nos inde deſumſimus Tab. XIIX. Fig. 3.

Part. I. cap. X. n. XXX. p. 129. ſqq. ut & *Part. II. cap. IV. n. 3.* egimus de ſcutis principum ſtriatis & gyronatis, eaque antiquiſſima quidem, nec tamen ad ſymbola gentilitia referenda eſſe diximus. Qua in ſententia ulterius confirmamur ſigillis principum Britanniæ a Domino Lobineau delineatis. Numero enim III profert ſigillum *Alani de Dinamo*, in quo hic princeps equo inſidens dextra gladium, ſiniſtra ſcutum ejusdem generis nempe gyronatum præfert. Perigraphe eſt talis: ✠ SIGILLVM ALANI DE DINAMO. Nō. XXI exhibetur ſigillum Eoni filii Comitis de Rohan, qui anno 1131. vixit, in quo ejusdem generis ſcutum gyronatum licet obſervare in ſiniſtro figuræ equitantis brachio. Eadem obſervabis etiam in ſigillo XLI, *Roberti de Vitré* ab anno 1171. item in ſigillo XLII, *Andreæ de Vitré*, in ſigillo XLV, *Adami de Hereford*, nec non in ſigillo LIX *Larnogonis de Rochefort*. Quæ ſatis docent, ejusmodi ſcuta omnibus omnino familiis fuiſſe communia, nec ad ſcuta gentilitia ullo modo pertinere.

Part. I. cap. X. n. XXXI. p. 131. actum eſt de canibus, qui in principum monumentis conſpiciuntur. Quibus addi nunc poſſunt non modo monumenta Petri, Iohannis IV & Franciſci II Ducum Britanniæ, ut & Oliverii de Cliſſon, qui etiam canibus inſiſtunt in epitaphiis a Domino Lobineau delineatis, ſed & ſigillum fractum Hugonis le Brun Comitis de Angoulesme, in quo eques apparet, qui canem equo inſidentem dextra tenet, ceu apparet ex ſæpe laudati Domini Lobineau figura LXXVIII.

Part. I. cap. X. n. XXXII. p. 132. egimus de ſigillis principum, in quibus hi ſtantes exhibentur, diximusque eos vel gladios, vel ſcuta, vel vexilla geſtare, turribus plerumque hinc inde eminentibus. Laudatus vero *Lobineau* profert aliquot hujus generis ſigilla aliis rebus inſignita. Sigillum XLV. *Adami* de *Hereford* ſiſtit virum armatum, qui dextra bipennem, ſiniſtra ſcutum gyronatum tenet, cum perigraphe: ✠ S. adAmi de herefoRD. Sigillum CLXII Iohannis vice-comitis de Rohan, qui anno 1380 vixit, virum armatum, qui dextra haſtam, ſiniſtra galeam cum ſcuto gentilitio tenet. Dextrorſum pars equi conſpicitur. Perigraphe ita ſe habet: ✠ S. IOHANNIS. VICECOMITIS DE ROHAN. In area quoque ter conſpiciuntur ſiglæ I. R. I. R. I. R. i. e. Ioh. Rohan. Huic fere ſimile eſt CLXXII Iohannis Ducis, Britanniæ comitis Montisforti, qui anno 1391 floruit, præterquam quod loco haſtæ vexillum præfert & thoracem geſtat ſymbolis gentilitiis ornatam. Vid. Tab. XIIX. fig. 4. 6.

Part. I. cap. X. n. 37. p. 135. actum eſt de ſigillis Principum fœminarum, obſervatum que, eas vel ſedentes vel ſtantes reperiri palliatas & vel flores, vel aviculas tenentes, vel manus precantium habitu plicantes. Hæc etiam illuſtrari poterunt ex laudati Lobineau ſigillis. No. IV. enim exhibetur Gervaſia coronata & palliata inter duas ſtellas ſtans ex dextra lilium præferens cum lemmate: ✠ S. GERVASIE. VICECOMITISSE DE ROHĀ DNE DINANNI. No. XII. exhibetur ſigillum Iſeldis de Dol, quæ ſellæ ſimpliciſſimæ inſiſtit nudo capite, & dextra aviculam tenet cum lemmate: SIGILL ISELDIS FILIE IOHANNIS. DE DOL. No. LXXI exhibetur Alix uxor Petri I. Ducis Britanniæ, quæ an. 1214 vixit. Habemus & hic principem ſtantem, coronatam, pallioque, in quo inſignia gentilitia refulgent, velatam, ſiniſtraque præferentem aviculam vinculo illigatam cum perigraphe: ✠ S. A A L I S. DVCISSE BRITANNIE CoIT RICHEMONTIS. Nō. LXXIX conſpicimus Yolandam Duciſſam Britanniæ vittatam ac palliatam, cujus ſiniſtræ itidem avis vinculo illigata inſiſtit cum lemmate: ✠ S. YOLENDIS VXORIS DNI HVGONIS BRVNI. No.

LXXXI. delineatum est sigillum Blanchæ Ducissæ Britanniæ, in quo hæc princeps se offert coronata pallioque hermineo induta, dextra sceptrum præferens cum lemmate: ✠ SIGILLVM BLANCHE DVCISSE BRITANNIE. In quo tamen sigillo regium fere habitum observamus. Quod inde forte accidit, quoniam regis Navarrensis filia fuit. Qua in conjectura firmamur sigillo CXXIX, in quo Iolanda Britanniæ Ducissa, Regis Scotiæ filia, eodem habitu se sistit, hoc tamen discrimine, quod hujus in tunica leo gradiens, Scotorum insigne, apparet. Perigraphe est - - DE IOLANDE DE - - -. Singulare est sigillum Annæ Ducissæ Britanniæ, quæ anno 1490 vixit. In eo enim apparet hæc princeps velata throno insidens, utraque manu gladium tenens cum lemmate S. Anne - - ubi repetenda erunt, quæ part. I. c. X. §. XXVII. p. 128. de equestribus fœminarum principum sigillis observavimus. Eadem enim ratio, ob quam has principes equestri habitu depictas videmus, nos etiam docet, cur gladio uti consveverint, nimirum ut jus suum supremum in provincias subditas testarentur.

Part. I. cap. XI. n. XIII. p. 141. actum est de sigillis privatorum, sed perfunctorie saltem, cum tot ingeniorum male curiosorum εὑρήματα recensere & impossibile esset & tædiosum. Hic vero dabo id meritis B. Lutheri, ut ejus sigillum, in quo Christianorum sortem graphice admodum expressit, describam. Quamvis enim totus ab eorum superstitione abhorream, qui in Lutheri reliquiis nescio quid papissare videntur, non possum tamen probare *Gotofridi Arnoldi* maledicentiam, qua in eos, qui Lutheri reculas memoriæ caussa asservarunt, declamavit, ejusque pocula & vitra stylo satis satyrico insectatur. Sane enim, si Imperatorum gentilium, aliasque antiquitatis reliquias colligimus, & tantæ antiquitatis memoria delectamur: si majorum nostrorum utensilia religiose conservamus, eaque non pretio, sed affectu nostro metimur: quid quæso tanto clamore dignum committunt illi, qui Lutheri annulos, MSta ac utensilia, si qua ipsis in manus veniunt, non abjiciunt statim, sed secum memoriæ causa retinent? Sane nullum nostrûm tam superstitiosum fore scio, ut iis cultum aliquem præstet, aut vires aliquas miraculosas tribuat, quod pontificii suis faciunt reliquiis. Sed ad sigillum Lutheri redimus. Sistit illud cor rubrum, cruce nigra insignitum, rosaque alba cinctum. Quod ænigma simplex quidem & significantissimum ipse beatus vir hoc epigrammate explicavit:

Der Christen Hertz auff Rosen geht/
Wenns mitten unterm Creutze steht.

D. Georg. Henric. Goezius, Superintendens Lubecensis meritissimus, in curiosa de Reliquiis Lutheri dissertatione refert, Lutheri annulum sigillarem demum in Ioh. Georgii I. Electoris Saxoniæ manus pervenisse, qui eum a Ioh. Martino Luthero consiliario Wurzensi, Megalandri pronepote, prædio Hohburg redemerat, tantique per omnem vitam fecerat, ut anno 1632. Pragæ coram Cæsare multisque Imperii Statibus eo ornatus incesserit, publiceque asseverarit, malle se frustulatim dissecari, quam veritatem divinam ab hoc viro in lucem assertam deserere. Quin imo morti jam proximus, depositis omnibus annulis, hunc solum retinuit, & filo serico cingi jussit, ne a digitis per morbum attenuatis decideret. Quo ipso indicatum modo voluit confessor constantissimus, se veritati Dei gratia Lutherique opera in lucem revocatæ constanter adhæsurum. Hic vero annulus an symbolo isthoc ac emblemate insignitus fuerit, nondum constat, diu enim est, quod in gazophylacio Saxonico desideratur. Præter eos, qui ex instituto B. Lutheri res gestas memoriæ prodiderunt, de hoc Lutheri sigillo curiosa extat homilia *M. Andreæ Kreuchii Ortrufficensis Thuringi*, Pastoris Illebiensis in comitatu Glichensi, quæ tantum placuit piis, ut auctorem altera editione eorum desideriis satisfacere oportuerit. Titulus libelli hic est: *Sigillum Lutheri.* Eine Christliche und einfältige Predigt vom Sigill und Merckzeichen des hocherleuchten und Gottseeligen Mannes Gottes D. Martini Lutheri, welches ein roth Hertz gewesen/ mit einem schwartzen Creutz in einer weissen Rosen. Darinnen unser gantzes Christenthum abgebildet/ beneben einer kurtzen Verzeichniß etlicher Chur- und Fürsten zu Sachsen ꝛc. so auff die rechte reine Lutherische Lehre seeliglich entschlaffen/ gethan durch *M. Andream* Kreuch/ damahls Pfarrern zu Illeben in der löblichen Graffschafft Gleichen. Erfurti 1609. in 8. In hac homilia, quam Serenissimæ *Dorotheæ Susannæ*, natæ comitissæ Palatinæ ad Rhenum, tum vero viduæ Saxonicæ dedicavit, textus loco sibi petractandum proposuit dictum Matth. XVI, 24. *Si quis vult pone me venire, abneget semet ipsum & attollat crucem suam ac sequatur me.* Deinde indicata occasione, qua inductus de sigillo Lutheri loquatur, nimirum pictura hujus sigilli in suggestu Illebiensi conspi-

ſpicua, ita partitur concionem, ut 1) de Lutheri vita ejusque in eccleſiam meritis 2) de ipſius ſigillo, & doctrina in illo adumbrata, 3) de ſolatio in cruce tanquam roſis inter ſpinas diſſerat. Vtinam vero omnes Chriſtiani, qui hodie ethnicis, immo nonnunquam obſcœnis emblematibus in ſigillis delectantur, B. Lutheri noſtri exemplo ejusmodi mallent cælaturis uti, quibus ad pietatem tum ipſi, tum alii ſpectantes incendi poſſent.

Part. I. cap. XII. n. XIII. p. 150. Ex *Tenzelio* diſſeruimus de ſigillis, quibus indulgentias ſuas ſub reformationis tempora munire ſoliti ſunt indulgentiarum inſtitores. Poſtea indulgentiarum hujusmodi exemplum ex bibliotheca Rudolphea Helmſtadienſi depromtum mecum communicavit Cl. *Hermannus von der Haard*, Præpoſitus Mariæbergenſis & Lingv. Orient. in Academia Helmſtad. Prof. celeberrimus: quod hic una cum ſigillo (vid. Tab. XIIX. Fig. 7) Benevolo Lectori exhibendum putavi:

ALBERTVS DEI & apoſtolicæ ſedis gratia ſanctæ Moguntinenſis ſedis ac Magdeburgenſis Eccleſiæ Archi-Epiſcopus. Primas ex Sacri Romani Imperii in Germania Archi. Cancellarius. Princeps Elector, ac Adminiſtrator Halberſtattenſis, Marchio Brandenburgenſis, Stettinenſium, Pomeraniæ, Caſſuborum, Sclavorumque Dux, Burggravius Nurenbergenſis, Rugiæque princeps, Et Guardianus fratrum ordinis Minorum de obſervantia Conventus Moguntini, per Sanctiſſimum Dominum noſtrum Leonem papam decimum, per provincias Moguntinenſes ac Magdeburgenſes, ac illarum & Halberſtattenſis civitates & diœceſes, nec non terras & loca, illuſtriſſimi & illuſtrium principum dominorum Marchionum Brandenburgenſium temporali dominio mediate vel immediate ſubjecta, Nuncii & Commiſſarii, ad infra ſcripta ſpecialiter deputati, Vniverſis & ſingulis præſentes literas inſpecturis ſalutem in Domino. Notum facimus, quod ſanctiſſimus Dominus noſter Leo, divina providentia Papa decimus modernus, omnibus & ſingulis utriusque ſexus Chriſti fidelibus, ad reparationem Fabricæ Baſilicæ principis Apoſtolorum ſancti Petri de Vrbe juxta ordinationem noſtram manus porrigentibus adjutrices, ultra pleniſſimas indulgentias ac alias gratias & facultates, quas Chriſti fideles ipſi obtinere poſſunt, juxta literarum Apoſtolicarum deſuper confectarum continentiam miſericorditer etiam in Domino indulſit atque conceſſit, ut idoneum poſſint eligere confeſſorem, presbyterum ſecularem, vel cujus vis etiam mendicantium ordinis regularem, qui eorum confeſſione diligenter audita, pro commiſſis per eligentem delictis & exceſſibus ac peccatis quibus libet, quantumcunque gravibus & enormibus, etiam in dictæ ſedi reſervatis caſibus, ac cenſuris Eccleſiaſticis, etiam ab homine ad alicujus inſtantiam latis, de conſenſu partium, etiam ratione interdicti incurſis, & quorum abſolutio eſſet eidem ſedi ſpecialiter reſervata, præterquam machinationis in perſonam ſanctiſſimi pontificis, occiſionis Epiſcoporum aut aliorum ſuperiorum prælatorum, & injectionis manuum violentarum in illos aut alios prælatos, falſificationis literarum apoſtolicarum, delationis armorum & aliorum prohibitorum ad partes infidelium, ac ſententiarum & cenſurarum occaſione aluminum tulfæ apoſtolicæ de partibus infidelium ad fideles contra prohibitionem apoſtolicam delatorum incurſarum ſemel in vita & in mortis articulo quotiens ille imminebit, licet mors tunc non ſubſequatur, & in non reſervatis caſibus totiens quotiês id petierit, plenarie abſolvere & eis pœnitentiam ſalutarem injungere, nec non ſemel in vita & indicto mortis articulo plenariam omnium peccatorum indulgentiam ac remiſſionem impendere, & Euchariſtiæ Sacramentum (excepto die Paſchatis & mortis articulo) quibusvis anni temporibus miniſtrare, Nec non per eos emiſſa pro tempore vota quæcunque (ultramarino, viſitationis luminum apoſtolorum & ſancti Iacobi in Compoſtella, religionis & caſtitatis votis duntaxat exceptis) in alia pietatis opera commutare, autoritate apoſtolica poſſit & valeat. Indulſit quoque item ſanctiſſimus Dominus noſter præfatus benefactores, eorumque parentes defunctos) qui cum charitate deceſſerunt, in precibus, ſuffragiis, eleemoſynis jejuniis, orationibus miſſis, horis canonicis diſciplinis, peregrinationibus, & ceteris omnibus ſpiritualibus bonis, quæ fiunt & fieri poterunt in tota univerſali ſacro ſancta Eccleſia militante & in omnibus membris ejusdem in perpetuum participes fieri. Et quia devoti, *Meckel relicta Rodes Peders & Adam Rode*, ad ipſam fabricam & neceſſariam inſtaurationem ſupra dictæ Baſilicæ principis apoſtolorum, juxta ſanctiſſimi domini noſtri Papæ intentionem & noſtram ordinationem de bonis ſuis contribuendo ſe gratos exhibuerunt & liberarunt. In cujus rei Signum præſentes literas a nobis acceperunt; ideo

ideo eadem autoritate apostolica nobis commissa & qua fungimur in hac parte, ipsis, quod dictis gratiis & indulgentiis uti & iisdem gaudere possent & valeant, per præsentes concedimus & largimur. Datum in *Göttingen* sub sigillo per nos ad hæc ordinato, die prima mensis Iulii, Anno Domini M. CCCCC. XVII.

Forma absolutionis, totiens quotiens in vita.

Misereatur tui &c. Dominus noster Iesus Christus per meritum suæ passionis te absolvat, autoritate cujus & Apostolica mihi in hac parte commissa & tibi concessa, ego te absolvo ab omnibus peccatis tuis. In nomine Patris & Filii & Spiritus S. Amen.

Forma absolutionis & plenissimæ remissionis semel in vita & mortis articulo.

Misereatur tui &c. Dominus noster Iesus Christus per meritum suæ passionis te absolvat, & ego autoritate ipsius & apostolica mihi in hac parte commissa & tibi concessa te absolvo primo ab omni sententia excommunicationis majoris vel minoris, si quam incurristi, deinde ab omnibus peccatis tuis, conferendo tibi plenissimam omnium peccatorum tuorum remissionem, remittendo etiam tibi pœnas purgatorii, in quantum se claves sanctæ matris Ecclesiæ extendunt. In nomine Patris & Filii & SS. Amen.

Part. I. cap. 15. n. VI. p. 186. Explicavimus contra-sigillorum figuras, & jam arma gentilitia, jam arma affinium, jam figuras quasdam exoticas, jam aliud quicquam in iis occurrere observavimus. Iam id unicum notamus. Non deesse sigilla principum, in quibus contra-sigilla non modo ejusdem cum sigillo principali magnitudinis, sed & eodem fere typo iisdem perigraphis insignita apparent. Tale est inter Domini Lobineau sigilla XXXIV, cujus in antica se sistit princeps armatus equo insidens & vexillum gestans cum lemmate: ✠ GAVFRID HENRICI REGIS FILIVS DVX BRITANNIE. S. in postica eques eodem habitu indutus, sed dextra gladium vibrans cum perigraphe: ✠. SI GAVFR - - - EMVN. Sunt quoque contra-sigilla ejusdem cum sigillo magnitudinis, in quibus symbolum familiæ expressum habetur. Quale est sigillum Domini *Lobineau* LII, cujus in postica forfex, Montfortiorum insigne occurrit media inter literas A & Ω cum lemmate ✠ S. WLLMI De monTEFORti. Rarius est, & pii principis institutum, si sacri quippiam in ejusmodi sigillis occurrit. Quemadmodum in Domini de Lobineau contra-sigillo LI. Hoëlis comes Nannetensis usus est effigie IESV CHRISTI vel alius cujusdam sancti sedentis & sinistra baculum tenentis, dextra benedictionem præbentis cum lemmate: ✠ Hoel - - S. COMES BRITANNIE.

Part. I. cap. XV. n. VII. p. 168. diximus, in contra-sigillo loco nominis & tituli sæpe usurpari formulas aliquas rariores. e. g. *sigillum secreti mei, secretum mei, secretum meum michi, secretum est &c. Tales etiam observantur in sigillis Domini de Lobineau e. g. n. VII. ✠ SVB MEO SCVTO EST MEVM SECRETv̄. n. XL. apparet leo cum lemmate: ✠ LEO ꝓHIBENS DOLVM. n. LXX. LXXI. & LXXII. ✠ SECRETVM MEVM. n. 81. HOC EST: SECRETVM: MEVM:*

Part. II. cap. III. n. III. p. 190. explicatum a nobis est sigillum Ecclesiæ S. Ægidii Brunsvicensis, in quo historia seu potius Legenda de Ægidio isto Carolo Martello proponitur. Quoniam autem subinde in hoc opere ad numos respicimus, non possumus prætermittere numisma argenteum Sedunense a Domino S. H. SCHMIEDTIO consiliario aulico Quedlinb. affini meo dilectissimo mihi exhibitum, in quo eadem fabula S. Theodoro adscribitur, quæ ab aliis de Ægidio narratur. Sistit illud in altera facie Episcopum coram altari provolutum & dextra pedum episcopale, sinistra gladium gestantem. Altari supreme imminet angelus schedulam altari imponens, Episcopum pone sequitur diabolus, follem tergo portans. Supra legitur CAROLVS infra 1501. Perigraphe ita se habet: ✠. PRECIBVS: S. THEODORI: DiMISSA: EST: CVLPA: CAROLI: In medio alterius lateris occurrit clypeus bifariam divisus, in superiori parte crucem, in inferiori tres trabes exhibens, impositaque infula & gladio pariter & pedo decussatim constitutis ornatus. Hoc scutum cingit perigraphe: ✠ MATEVS. EPS. SEDVᵛ. PREꝒ. ET. COVALES. Denique marginem constituunt septendecim clypei minores. Explicatio facilis erit, si cui sanctorum Legendas evolvere libuerit. Mihi enim festinanti jam non vacat. Ea etiam festinatio jam prohibet, quo minus alia, quæ jam parata habemus, supplementa adjicere possimus, si tamen DEVS O. M. vitam ac valetudinem concesserit, dabimus operam, ut & alia satis curiosa ad rem sigillarem pertinentia sequantur, promissisque demum nostris aliquando satisfiat. Hi interea utere B. L. & Vale!

S. D. G.

❧ ✻ ☙

INDEX I.
S C R I P T O R V M
in hoc opere allegatorum.

A.

AEliani *var. Histor.*
Agobartus *Lugdun. de insolentia Iudaor.*
Agricola *de pretio metall. & monet.*
Aimonius *monachus, & ejus continuator.*
Albani *S. Vita.*
Albaspinæi *not. ad Canon. Concil. Carthagin.*
Albericus *de Rosate.*
Albertus *Argentinensis.*
Albertus *Stadensis.*
Albini Stamb.
Alcvini *epistola.*
Alemannus *de dextra & lava.*
Alexander *ab Alexandro.*
Allatius *de consensu utr. ecclesia.*
Alteserræ *Epist.*
Anastasius *in vita Pontificum.*
Andreæ, *Episc. Mogor. Gubernat. Conciliorum.*
Antiquitäten-Zimmer.
Antiquitates *Goslarienses.*
Apollodorus.
Apologia *Archiepisc. Coloniens.*
Aquila.
Aringhi *Rom. Subterr.*
Arnkiel *Cimbr.* Heidenbegräbniß.
Arnobius.
Arnoldus *Lubecensis.*
Arnonis *Breviarium Donat.*
Athanasius.
Aventini *Annal. Bojor.*
Aviti *Poëmata.*
Aurea Bulla.

B.

Balbini *Miscell. Bohem.*
Balsamon. *de privileg. patriarchal.*
Baltheri *vita S. Fridolini Abbatis.*
Baluzii *not. ad Capitul. R. Franc.*
Baronii *Annales.*
Barthii *Adversar.*
Bartholini *dissert. de ordin. Danebr.*
Basilius.
Becmanni *Synt. Dignit.*
Beieri *Geogr. Ienens.*
Benedictus S. *de ferrament. & reb. monast. custod.*
Bernardi *Epist.*
Bertiniani *annales Francor.*
Beslii *histoire des Comtes Pictou.*
Biblia *Critica Angl.*
Bibliotheca *antiqua Ienens.*
Bignonius *ad form. Marculf.*
Binii *Concil.*
Bissæi *Not. ad Vpton.*
Bivarr. *ad Chron. Pseudo-Maxim.*
le Blanc *de Monetis Franciæ.*
Diss. histor. sur quelques monnoyes de Charlemagne.
Blessensis *Epistol.*
Blumenberg, von dem Eichelstein.
Bodon. *Synt. de monast. Gandersheim.*
Bœcleri *Diplom. Friderici III.*
Boissardi *Antiqu. Rom.*
Bona *Cardinal. Res Liturg.*
Bonfinius.
Bongratia *Summul. select. qu. regul.*
Boniti S. *vita.*
Borellus *de Magist. edict.*
Bosii *Roma Subterran.*
Bouche *Histor. Provinc.*
Brice *le Cabinet du Roy.*
Brisson *de regno Persarum.*
Brito *Guilielmus.*
Bromptoni *Chron. Angliæ.*
Brovveri *antiqu. Fuldens.*
annales Trevirenses.
Bruno *Monachus de bell. Sax.*
Bruschii *Chronol. Monast.*
Bucelini *Germ. S. it. Rhætica Sacra & Profana.*
Histor. Agilolfing.
Buchelii *nota ad Wilhelm. Hedam.*
Bucherii *Belgic. Rom.*
Bulengerus *de picturis.*
Bulialdi *not. ad Ducam.*
Busbequii *epistola.*
Buttnerus *de urnis.*

C.

CAlvoër *Rituale Evangel.*
Cambdenus *Britonn.*
Camerarii *Quæst. promisc.*
Canisii *annotat. Arnon. Epist.*
Lect. antiq.
Carpzovii *disp. feudales.*
Cassiodori *var. Epistol.*
Castoldus *de Imper.*
Cave *Histor.*
Cedreni *Synops. Histor.*
Cherubini *Bullar. Magn.*
Chiffletii *Anastas. Childerici.*
Vindic. Hispan.
Histor. Tornutens.
Choppin *de droits de religieux & monasteres.*
du Choul *dans le discours de la religion des anciens Romains. it. Castrametation des Romains.*
Chronicon *Goslariense MSC. membranaceum.*
Chrysostomus.
Cicero.
Cironii *Observat. Iur. Canonici.*
Claudianus.
Clerici *Harm. Evangel. histor.*
Cluveri *Geographia.*
Coccius *in Dagoberto.*
Codinus *Curopalates de official. palat. Constant.*
Colomesii *Opusc. Critic.*
Concilium *Toletanum.*

LII

Conringii

Conringii *censur. diplom. Lindav.*
Paradox. de Num Hebraor.
de hab. Corp. Germ.
Cornelius *Nepor.*
Crenzii *Vandal.*
Crusii *Annal. Suev.*
Turco-Graecia.
Culpisii *Collect. Diplom. ad Æn. Sylvii histor.*
Cuperius *de utilitate, quam Princ. ex numis capere possunt.*
Curio *de orig. Saracen.*
Curionis (*Iacobi*) *epist. de origine Francor.*
Curtius.
Cyprianus (*Ern. Salom.*) *de eccles. subterran.*
Cyrillus *Alexandrinus.*

D.

DAcheri *Spicileg.*
Damiani *Commentar. ad Desider. Abbat.*
Dio Cassius *Histor. Rom.*
Diodorus *Siculus.*
Dissertatio *de divis tutelar. antiqua Goslar.*
Doepler *Theatr. pœn.*
Dominicus de Iacobetiis *de Conciliis.*
Drusi *Critica Sacra.*
Fragment. Interpr. veter. in pentateuch.
Duchesnii *probat. Hist. Duc. Burgund.*
Dugdali *antiquitat. Warwicensis provincia.*
Durandus *rational. div. offic. it. de prabend.*

E.

EGinhardus *in vita Caroli M.*
Ekehardus *Iunior de caf. mon. S. Galli.*
de vita S. Notkeri.
Erasmi *Adagia.*
Enmenii *laud. Constantii Cæsaris.*
Eusebius *Histor. Eccles. &c.*
Examen *illustr. Script. Brunsv. Cioit.*

F.

FELleri *dissertat. de fratr. Kalendar.*
Ferdinandi *Episcopi Paderb. Monum. Paderb.*
Ferrar. *de antiqu. epistol. ecclesiast. genere.*
Figrellus *de statuu illust. Rom.*
Flodoardi *hist. Rhenan.*
Florentius *Wigorniensis.*
Freherus *Chronic. Lauresb. & August.*
Scriptor. German.
ad Petr. de Andlo.
du Fresne *Gloss. Lat.*
Gloss. med. & infima Græcitat.
de infer. ævi numismatibus.
dissert. de lingua lat. corruptione.
nota ad Ioinvillam,
dissert. de numis Byzant.
de famil. Byzant.
Fulgentii *Mythologia.*

G.

GAssendi *vita Peirescii.*
Geisler. *dissert. de titulo: Nos Dei gratia.*
Gelenii *Syntagma.*
hierotheca Engelbertina.
Gellii *Noctes Atticæ.*
Germon *Discept. de veter. Regum Francor. diplom.*
Gewold *in Metrop.*
Giraldus *de expugn. Hibern.*
Goar (*Iac*) *Euchols Græc.*
Gobelini Personæ *Cosmodrom.*
Goetii *dissert. de reliqu. Lutheri.*
Goldasti *Res & Antiq. Alemann.*
Annotat. ad Ekehardum.
Constitut. Imper.
Goldmanni *architect. Civilis.*
Golzii *thesaur. rei antiquar.*
Gorlæi *Dactyliotheca.*
Gozecense *Chronicon.*
Gregorius *Magnus & Turonensis.*
Gretseri *Episcop. Eistet.*
Gretserus (*Iacobus*) *de cruce.*
Gronovius.
Grotius.
Gruteri *Inscript.*
Gryphiander *de Weichbild. Saxon.*
Guicciardini *descript. Belg.*
Guillimannus *de reb. Helvet.*
Guntherus *in Ligurino.*
Gutherius *de jure manium.*

H.

HAmelmanni *Chron. Oldenb.*
Hardt (*Herm. van der*) *Concil. Constant.*
Hardtknoch *de Prussia.*
Harmenopolus.
Hasselbach *Chron. Augustense.*
Hede *Wilh. Histor. Ultraject.*
Henelii *Silesiographia.*
Henricus *monachus in vita S. Germani Altisiodor.*
Henschenius *diatrib. de trib. Dagob.*
Herberstein *de reb. Moscov.*
Herodotus.
Hertii *diss. de diplom. Germ. Imper. & Reg.*
Herwarti *apol. Ludov. Bavari contra Bzov.*
Heuterus *de reg. Burg.*
Hierocles.
Hieron. *Mag. Miscell.*
Hildebrand. *de Veterum Concion.*
Hincmari *epist. de Ordine Palat.*
Hoennii *Chron. Coburg.*
Hoksemii *Hist. Episcop. Leodiens.*
Hopinkius *de Sigill. prisco & novo jure.*
Hoppenrodii *annal. Gernrodens.*
Horatius.
Hottingerus *Archæolog. Orient. & de numis Orient.*
Huetii *Demonst. Evangel.*
Hulsii *Ser. Rom. Impp.*
Hygini *fabul.*

I.

IMhof *Genealog.*
Ingolphi *Histor. Croylandens.*
Innocentii *PP. epistola.*
Ioannis a Leydis *Chron. Belg.*

Ionathan.

Ionathan.
Iovius (*Paulus*) *Histor.*
Iosephi *Antiquit. Iud.*
Iperii *Chron. Belg.*
Isidorus.
Iulius Capitolinus.
Iustinus.
Iuvenalis.

K.

Kircheri *China illustrata.*
Kirchmannus *de annulis.*
Kirchner. *de offic. Cancellar.*
Kleinsorgii *Chronic. Westphal.*
Knachtbull *Animadv. ad Matth.*
Knauthii *Antiquit. Comit. Ballensted.*
differtat. de pagis Anhaltinis.
Kreuchii *sigill. Lutheri.*

L.

Labei *Biblioth.*
Lambecii *Comment. de biblioth. Vindobon.*
Chronol. & auctar. rer. Hamb.
Langenii *Tiderici Saxonia.*
Langu *Chron. Citiz.*
Layritzii *differt. de Landgr. Norib.*
Lehmannus *Chronic. Spirens.*
Leibnitii *Cod. Iur gent. diplom.*
Leo Allatius *de perpet. consens. orient. & occident. ecclef.*
Leo Grammaticus.
Leonis Ostiensis *Chron. Casfinense.*
Leuberi *Stapul. Magdeburg.*
Leuckfeldi *Antiquitates Poldenses.*
Lightfoot *Hora Talmud.*
Limnaei *Not. ad Capitul. Ferd. III.*
Lindenbrogii *privil. ecclef. Hammaburg.*
Lipsii *Commen. in Tacitum.*
Not. ad Polit.
Analect. ad milit. Rom.
Lobineau *Histor. Duc. Britannia.*
Loscherus *de numaria rei usu praest. in histor. eccl.*
de Luca (*Cardinalis*) *Relat. Rom. Cur. forens.*
Lucae *Atrium Ducum.*
Lucianus.
Ludolphi *Histor. Aethiop.*
Lupi, *Abbatis Ferrariensis*, *epistola.*
Lynker *differt. de idiomate Imperiali.*

M.

Mabillonius *de Re Diplomat. item vet. Analect.*
Macer (*Dominicus*) *Hierolex.*
Macrobius.
Maderi *Antiqvitat. Brunsvicens.*
Maimonides.
Mallinkrotius *de Archicancel. & Cancellar. Imp.*
Marca *Histor. Benebarn.*
differt. de primatu Petri.
Marshami *Chron.*
Martialis.

Matthaei (*Anton*) *de Nobilitate.*
Analect. vet. aevi.
Matthaeus *Paris.*
S. Maximi *serm. de S. Petro & Paulo.*
Mayerus *de Pontif. Rom. elect.*
Megiserii *descript. Vrb. Venet.*
annal. Carinth.
Meibomii *Script. & res Germ.*
Meinwerci *vita.*
Mellenii *epist. de antiquis Thuringiae numismat.*
de num. bracteat.
Menestrier *science les armes.*
Meursius *Gloss.*
ad Lycophron Cassand.
Mezgeri *Histor. Salisburgensis.*
Milichii *differt. de constitut. Bolconis II. Ducis Siles. Suidnic.*
Miraei *Annal. Leodiens.*
Diplom. Belg.
Notit. eccles. Belg.
Modius *Pand. triumph.*
Molani *Ind. SS. Belg. & natal. eor.*
histor. S. imagin.
Molinet *dans le Cabinet de la biblioth. de S. Geneve.*
Histor. Pontific. per numism.
Monasticum *Anglicanum.*
Montanus, (*Arnoldus*) *legat. memorab. ad Iapan.*
Mulleri *nota ad Mosis Mardeni epistolas Syr.*
Musaei Danici *auctarium.*
Mylerus *ab Ehrenberg de Princip. & Stat. Imper.*

N.

Nathalis Alexander *hist. eccles.*
Naudaeus *dans les raisons peremptoires.*
Nazianzenus.
Nicaeni Synodi *acta.*
Nicephorus.
Nicetas *Paphlago in vit. S. Ignatii Patr. Constant.*
in Manuele Comneno.
Nicolai *de Siglis veterum.*
de nimbis antiqu.
Noppii *Chron. Aquisgran.*

O.

Obrechti *differt. de vexill. Imperat.*
Prodrom. rer. Alsat.
Olearii *itinerar. Persic.*
Olearii *Syntagm. Rer Thur.*
Histor. Arnstad.
Isag. ad numophylac. bracteat.
curieuse Münz = Wissenschafft.
Spicileg. antiqu.
Anastas. Agnet. Abbat. Quedlinburg.
epist. de Namo Gardolf.
Onkelos.
Optatus Milevitanus.
Ordericus Vitalis.
Origenes.
Otto Frisingensis *de gestis Friderici I.*

 P. Pal-

P.

PAllatius *de Gestis Pontificum.*
Pancirollus *de reb. deperd.*
Papebrochii *Propyl. Antiquar.*
differt. de antiq. diplom.
Resp. ad exhibit. error. per Sebast. de S. Paulo.
Paris (*Matthaus.*)
Parkerus *in vita S. Anselmi.*
Pasquier *aux recherche de la France.*
Patini *thesaur. Numism.*
Paulini *Syntagm. Histor. German.*
Chronic. Otberg.
Pausanias.
Persius.
Petavius *in Rat. temp.*
Petri Svavis *hist. Concil. Trident.*
Petronius.
Petrus *Blessensis.*
Petrus *Diaconus in Chron. Casin.*
Petrus *de* Vineis.
Pfannerus *de pracip. princip. German. gentib.*
Philo *lib. de gigant.*
Phranzes.
Pign. (*Io. Bapt.*) *histor. princip. Estens.*
Pistorius.
Pithœus *de Comit. Champagnia.*
Planudes (*Maxim.*) *Vita Aesopi.*
Plinii *Hist. Natur.*
Plutarchus.
Poliænus.
Politiani *Miscellan.*
Pollux.
Polybius.
Porphyrius.
Ptolemæi *Lucensis Annal.*
Puricellus *de basilic. Ambrosii.*

Q.

QVintilianus.

R.

RAdevicus *de gest. Friderici.*
Radulphus de Diceto.
Ratpertus *de Cas. monast. S. Galli.*
Rebuffii *prax. benefic.*
Reinesii *Syntagma.*
Reuber.
Reuseri *Vindic. Evangelico-Thomist.*
Rhenanus *de Reb. German.*
Riestii Monatliche Gespräche.
Rigardus.
Rocchus Pirrhu s *in notit. Sicul.*
Romuald. *Salernitan. Chron. MSC.*
de Rosceariis *in apparatu ad Stemmata Lothar.*
de Roya (*Ægidius.*)
Rub. (*Hieronymus*) *Hist. Rav.*
Ruellii *pomp funebr. Caroli III Ducis Lotharing.*
Rufi (*Conr. Mutiani*) *Epistola.*

S.

SAgittarii *Gentilism. Thur. it. Antiquit. Thur.*
Antiquit. Magdeburg.
Histor. princip. Anhaltin.
Salazar *Mendoçanus de Dignitatibus.*
Sallustius.
Salmasius *de Subscript. & Signat. test.*
de modo usurarum.
ad Solinum.
epist. ad Sarrav.
Salmuthus *ad Panciroll. de reb. deperditis.*
Sangallensis *Monachi vita Caroli M.*
Saniovinus *hist Venet.*
Sarisberiensis *Epist.*
Sarnellus *lettres ecclesiastiches.*
Scaliger *de emendat. tempor.*
Comment. in append. Virg.
Canon. Isagog.
Schatenius *Annal. Paderborn.*
Schefferus *de antiquis verisque regni Svecia insign.*
de antiqu. torquibus.
Schilterus *de libert. eccles. Germ.*
Schlegelii *Hist. Vet. Cellens.*
de num. Isen. Mulhus & Northus.
epist. de nummo Comitis Blanckenburgensis.
Schmiedii (*I. And.*) *differt. de annulo pastorali.*
differt. de numis cathedral.
differt. de insign. Veterum Christian. formulis.
differt. de numis Pegaviens.
Schubart. *exercit. de Comit. Palat.*
Schurtzfleisch *diss. de titulo Augusti.*
Schvveigerus *Itinerar.*
Seldenus *I. N.*
ad Eadmer.
de titul. honor.
Seneca.
Serarius *res Moguntin.*
Servius *Virgilii Scholiastes.*
Sigertus *Gemblacensis.*
Smiedt *Oppid Batav.*
Socratis *Histor. Eccles.*
Soleri *tractat. de pileo.*
Sozomenus.
Spangenberg. *Chron. Saxon.*
Spec. Nobilitat.
Spanhemius *de usu & prastantia numismat.*
epist. ad Morell.
Spelmannus *Concil. Angl.*
Spencerus *de Leg. Hebr.*
Speneri *Opus Herald.*
Sperlingius *de num. bracteat. origine.*
Spondanus.
Sponii *Miscell. erudit. antiqv.*
Sprenger *Rom. nov.*
Stevvechius *ad Verget.*
van Stœken *Thuan. enucl.*
Strabo *Geograph.*
Strada (*Octavian.*) *de Rom. Princip.*
Strauchii *differt. jur. publ. exoter.*
Struvii *Acta literar.*

Strykii *Dissertatio de cera rubra.*
Sturmii *Architect. Civil.*
Suetonius.
Sugerius *de administratione.*
Surii *Commentar. rerum in orbe gestar.*
Sylvii (*Æneæ*) *histor. Frid. III.*
Symmachi *epist.*

T.

TAcitus *de mor. Germanor.*
Tamburin *de jure & privil. Abbatum.*
Tenzelii *Supplem. Hist. Gothan.*
Bibliothec. Curios.
Dialog. Menstr.
Vindic. Conring.
dissertat. de numis Mogunt.
Tertullianus *de corona militum.*
Theophanes.
Thucydidis *Scholiastes.*
Thulemarius *de Bullis.*
Tilletii *recueil de Roys de France.*
Treiberi *Schediasma de Civitatum Sigillis.*
Trithemii *Chron. Spanheim.*
Chron. Hisp.
de origine Gent. Francor.
Trivet *Nicol. Chronicon.*
Tudeboldus.
Turnebus.
Tvvroczii *Chron. Hung.*

V.

VAdianus *de Colleg. & monast. German.*
Vaillantius *de numis.*
Valerius Maximus.
de la Valle *Itinerar.*
Varro *de lingua Latina.*
Velserus *de reb. Boicis.*
Venantii *Fortunati Poëmata.*
Vergilius *de invent. Rerum.*
Vghellus *Ital. S.*
Vicentius *Bellovacensis.*
Villaneus *Ioannes.*
Vossius *de Histor. Lat.*
Vredii *Flandria Christiana.*
de Sigillis Comit. Flandriæ.
Vrstisii *Scriptor. Rer. Germ.*
Vuevero (*Monach. Leod.*) *epitom. Chronic.*

W.

WAgenseil *dissert. de summis S. R. I. official.*
Warnefridus *de gestis Longobard.*
Weckii *Chron. Dresdens.*
descript. urbis Dresd.
Wedelii *dissert. de numis pileatis.*
Weidnerus *de pret. in numis.*
Wendelinus *de natali solo legum Salicarum.*
Wengerscii *hist. eccles. Slavor.*
Wilhelmus *Malmesburiensis de gestis Regum Angl.*
Wilhelmus *Tyrius.*
Wippo *in vita Conradi Salici.*
Witekindus *Saxo.*
Wolfii *Lect. Memorab.*
Wormii *Monument.*

X.

XEnophon.
Xiphilinus.

Y.

YEpez (*Anton. de*) *Chron. ord. S. Bened.*

Z.

ZImmermanni *Amœnitat. Theolog.*
Zyllesii *defens. Abbat. S. Maximini.*

INDEX II.

RERVM ET VERBORVM.

A.

A.E.I.O.V. *Friderici IV symbolum, quid sibi velit* 110
Abbates, *quando demum propria sigilla habere cœperint* 158
quid sigillis suis insculpserint ibid.
quando sigilla parabolica oblonga adhibuerint 57
Abbatissæ, *quidnam in earum sigillis conspiciatur* 158. 159
cur in numis interdum palmis ornata 163
in sigillis sæpius librum præferunt 164
Abbreviaturæ *in sigillis conspicua* 186
Abessini, *eorum sigilla* 30
vid. Habessiniæ Rex.
Accubitoris *pala in aula Byzantina officium* 42
Adelæ, *Francorum Reginæ, sigillum* 115
Adelberti, *Archiepiscopi Bremensis, sigillum* 59. 154
an sit genuinum 57
Adelhogi, *Episcopi Hildesiensis, sigilla* 61. 152. 158
Adolphus *Nassovius, quonam usus sit sigillo* 53
quo titulo delectatus 71
Adrianus *IV, Papa, ejus bulla plumbea* 143
an primus Pauli & Petri capita bullis impresserit 143
Adulteratores *sigillorum qua pœna sint affecti* 12. 176
Aegidii *fabula* 72. 190
Aegyptii *an sigillis olim usi* 23
an & lutacea sigilla adhibuerint 55
Aeneæ *bulla a quibusnam sint adhibita* 50
Aesopus *quando occisus* 25
Agnesæ, *Abbatissæ Quedlinburgensis, numus* 183
Agnesæ, *Ducissæ Schweidnicensis, sigillum* 135. 194
Alberti, *Ducis Saxoniæ, numus* 95
Alberti *Degeneris, adhuc juvenis, sigillum* 127
Alberti, *Episcopi Halberstadensis, sigillum* 60
Alberti I, *Episcopi Rigensis, sigillum* 154. 191
Alberti *VII, Comitis Ballenstad. sigillum* 122

Alexander *M. cur sigillo Darii usus* 24
Alexandri, *Rom. Imperatoris, sigillum* 114
Alexandri *III. Pontificis bulla* 143
Alexandri *Martyris inscriptio* 17
Alexius, *Patriarcha Constantinop., bullas plumbeas adhibuit* 49
Altaria *quando Sanctorum lipsana in iis sint recondita* 17
Andronici *II. Bulla aurea, & diploma* 31.37.38
Angelorum *capita cur sanctis in sigillis addita* 164
cur S. Mariæ præcipue adjiciantur ibid.
Angli *quando sigillorum usus apud eos invaluerit* 28. 170
quando contrasigilla adhibuerint 166
an bullis aureis usi 36
quo charactere diplomata signarint 28.68
Angliæ *Episcoporum sigilla* 155
Angliæ *Reges cuinam sigillorum custodiam demandent* 13
Annuli, *quando a Græcis adhibiti* 25
Christianorum veterum quid præferant 62. sq.
Defunctorum terræ mandati 14
Annulus *a Iuda Thamari datus qualis fuerit* 20
a Pharaone Iosepho traditus num fuerit signatorius 23
octangulus a quibus nam in sigillis adhibitus 78
Piscatoris *vid.* Piscatoris.
Antvverpia, *civitas, quid in sigillo suo exhibeat* 140
Anubis *in plurimis numis conspicitur* 63
an Caroli M. sigillum, Anubi insignitum, sit genuinum 63
Appendi *quando consueverint sigilla* 170
Aquila *Romanis instar sacri pignoris fuit* 112
ab Imperatoribus Germanis hoc imperii pignus diligenter servatum 112
an sigillis olim insculpta 113. 291
simplici Imperatores Germanici olim usi 112
biceps quando demum in sigilla transierit 113
an imperatores, corona Romæ impetrata, ea demum sint usi 113
an eam adhibuerint Imperatores Orientales 113 114
Aquila Ezechielis Sponte missa, &c. *quid sibi velint hi versiculi* 109
Archicancellarii, *quando Archi-Episcopi Rhenani hoc titulo usi* 194
Architecto *num prosint sigilla* 211
Arei, *Regis Spartan. litteræ ad Oniam perscriptæ an sint genuinæ* 25
Argenteæ bullæ *raro sunt adhibitæ* 40
an Latinis fuerint familiares 40
nonnulla earum exempla 41
apud Græcos & Orientales fuerunt frequentes 42
an iis episcopi in occidente usi 42
Argentina, *civitas, quid in sigillo suo exhibeat* 140
Arma *veterum in sigillis exhibita* 198
Arnoldi, *Episcopi Bambergensis, sigillum* 69
Arnstadiensis *civitatis sigillum* 140
Arnulfi *M. Comitis Flandriæ sigillum* 122. 195
Arnulfi *II Comitis Flandriæ titulus* 123
Arnulphi *Imperatoris bulla aurea* 33
diploma aureis litteris conscriptum 31
numisma aureum 89
sigillum Corbeiense 89. 130
Artes *quando renatæ* 65
sub Imperatoribus Salicis floruere 65
Ascania, *unde vox hæc sit enata* 188
Assumtio *Mariæ vid.* Maria.
Athelberti, *Angliæ Regis, diploma* 28
Atlantum *origo* 217
Attali *Fl. Cæsaris numisma* 93
Auersperga, *urbs, quid in ejus sigillo conspiciatur* 140
Aves *quid sibi velint in sigillis principum* 131. 221
vid. Falcones.
Augustarum *sigilla* 115
vid. Feminæ.
Augustus, *Cæsar, quo sigillo usus sit* 75
Augustus, *Rex Franciæ, quibusnam sigilla sua legarit* 15
Aurea Roma, *cur hæc verba sigillis Impp. inscripta* 93
Aureæ *bullæ, earum origo* 32
cur Byzantia sint vocata ibid.
varia earum quantitas 37
gemmis nonnunquam fuere distincta 37
in quibus negotiis sint adhibita 38
quibusnam diplomatibus hodie appendantur 40
quibus characteribus sint insignita 78
ab Imperatoribus Occident. frequentissime sunt adhibita 33. sq.
an & exteri Reges illis signarint 36
an Pontifices Romani iis usi sint ibid.
an principes extra regiam dignitatem constituti eas adhibuerint 37
cum inscriptione: Renovatio regni Francorum 44
Aurum, *a quibusnam in conscribendis litteris adhibitum* 31

B.

Bacchus *plurimis numis deprehenditur incisus* 63
annulo Pipini insculptus quid sibi velit ibid.
Baculus *regalis qualis* 96
Balderici *Thuringi sigillum* 124
Balduini *I Imp. Byzantini sigillum* 114. 195
Balduini *II Imperatoris bulla aurea* 37
bulla plumbea 43
corona 208
Balduinorum, *Flandriæ Comitum, tituli* 123. 195
Balthasaris, *Thuringiæ Landgravii, sigillum* 126
Bamberga *quem patronum sibi adsciverit* 139
quomodo olim scripta 189
Barba, *an eam aluerit Carolus M.* 81. *sq* *conf.* 209
quando Episcopi ea usi 197
Bartholomæi, *Dorbatensis episcopi, sigillum* 152
Bartonis, *Generalis, sigillum* 158
Basileensis *concilii sigillum* 149
Bene valete *formula in monogramma contracta* 145
Benedictus S. *qua mulcta monachos, sigillorum adulteratores, affecerit* 12
Berna, *civitas, quid in sigillo ejus appareat* 140
Bernhardi, *episcopi Dorpatensis, sigillum* 152
Bernhardi, *episcopi Hildesiensis, sigillum* 58. 152

Bernhardi, *Saxonia Ducis, titulus* 71
sigillum 126
Bertradis, *Abbatissa Quedlinburgensis, sigillum* 159
Bertrami, *Episcopi Lubecensis sigillum* 154
Bienna, *civitas, quid in ejus sigillo conspiciatur* 140
Bohemiæ *Duces, an olim corona usi* 124
Boleslai *II, Ducis Silesia, sigillum* 132
Brevia *Pontificum unde nomen acceperint* 52
qua cera signentur ibid.
Brunonis, *Hildesiensis episcopi, sigillum* 152
Brunsvicensis *ecclesia sigillum* 72. 190
Brunsuicensium *Weichbildorum sigilla* 141
Brunsuiga, *quomodo olim vocata* 189
Bulgari *an aureas bullas adhibuerint* 36
Bulla *varias habet significationes* 29
Aenea vid. Aenea bulla.
Argentea vid. Argenteæ bullæ.
Aurea vid. Aureæ bullæ.
Plumbea vid. Plumbeæ bullæ.
Bullæ, *quibus inscriptum :* Renovatio Regni Francorum, *cuinam Carolo sint tribuenda* 44. sq.
an sint genuina 46
Pontificum &c. vid. Pontifices
Βουλλωτήριον 19
Burgensium *in Goslaria sigillum* 138
Burgundiæ *Duces corona usi* 124
Byzantia *cur bulla aurea ita sint vocata* 32
Byzantini *Cæsares sigillis frequenter usi* 11
eorum sigilla a Græcis osculo sunt excepta 21
encausto diplomata subscripserunt 31
an diplomata aureis litteris conscripserint 31
bullas aureas nonnunquam ad clerum dedere 39
an soli bullas argenteas adhibuerint 41. 42
bullas plumbeas primum usurparunt 42
qua cera signarint 52. 53
an primi sigilla charta appenderint 171
an primitus sigilla papyro superfuderint 173
qua occasione bullas cereas usurparint 52
an sigillis cretaceis sint usi 55
an in sigillis professi se Dei munera imperare 69
horum sceptra consularia 86
quidnam globo crucigero in sigillis addiderint 86
loco sceptri usi sunt in sigillis cruce 104
aquila bicipiti prius delectati, quam Impp. Occidentales 114
Byzantini *Episcopi promissam barbam aluerunt* 197

C.

Cacheta, *quando sint adhibita* 167
Cærulea *sigilla. vid.* Color.
Cæsares. *vid.* Imperatores.
Calcaria *Veterum* 200. sq.
Campanulæ. *vid.* Tintinnabula.
Cancellarii, *an iis apud Francos sigillorum custodia demandata* 13
Candida *sigilla. vid.* Color.
Canes *quid sibi velint in sigillis principum* 131. 221
Capita *Angelorum. vid.* Angeli.
Sanctorum. *vid.* Sancti.
Cardinalium *sigilla* 150
Caroli *Simplicis Sigillum* 89 120
Caroli *Burgundia Ducis sig.* 126. 195
Caroli *Flandria Comitis sig.* 135. 193
Carolingi, *eorum sigilla & inscriptiones elegantiam spirant* 64
quanam in eorum sigillis crebro occurrant formula 68
an sigilla secreta adhibuerint 77
an vultum ad dextram, an ad levam habeant conversam in sigillis 117. 119
Carolomanni *sigillum* 119
Carolus Magnus *an barbam aluerit* 81
an tunica proliziore usus 207
an corona laurea caput cinxerit 64. 80. 92
an se vocarit semper augustum 106
quo fuerit animo in artes liberales 65
formula Χρε *protege maximopere delectatus est* 80
an bullas aureas adhibuerit 33. *an plumbeas* 43
eius bulla, cum lemmate : Renovatio regni Franc. 44
varia ejus sigilla horumque caracteres 79. 82. 106.
quanam sint spuria 63
cur Romam sigillis suis insculpserit 93
ejus corona 208
ejus numus cum aquila bicipiti 112
Carolus Calvus, *ejus bulla* 33. 37. 44
cereum ejus sigillum 89
quanam in artes liberales fuerit propensione 65
quam formulam nomini suo in sigillis adjecerit 81
Carolus Crassus, *an, & cur Magnus sit dictus* 45
ejus bulla plumbea 44
nonnulla ejus sigilla 88. 130
Carolus IV *Imper. cur aquila biceps ipsi arriserit* 113
prolixo in sigillis titulo usus deprehenditur 71
quidnam contrasigillis inscripserit 78
ejus bulla 37. 39 40
ejus sigilla 108
ejus corona 208
Carolus V *an primus aquila bicipiti constanter usus sit* 113
Castella *in sigillis civitatum quid sibi velint* 138
Catacombæ, *sacris peragendis olim adhibita* 17
Cathedræ *episcopales* 153
regum & Imperatorum 153
Cava *sigilla qua* 60
Cauteria *jumentorum, loco sigillorum adhibita* 156
Ceræ *quomodo comparata, si contrasigilla absunt* 172
Cerea *sigilla quomodo eorum ectypa accurate efformari possint* 8
an a principibus & privatis sint adhibita 50
an temporibus antiquissimis in usu fuerint ibid.
cujusnam fuerint coloris 51. sq.
quando in calce litterarum appensa 58
de varia eorum figura & quantitate 56. sq.
Chalifarum *sigilla* 121
Childeberti *III, Francia Regis, sigillum* 17
Childericus *I, Rex Francia, quidnam in ejus sepulchro repertum* 15
ejus annulus aureus 16

53

Childerici *III, Regis Franciæ, sigillum* 117
Chilperici *II, Regis Franciæ, sigillum* 117
Chirotecæ *Veterum* 204
Chlodovæi *III, R. Franciæ, sigillum* 117
Christi *monogramma. vid.* Monogramma.
Christiani, *ubinam sacra olim peregerint* 17
in sigillis a mythologia gentilium abhorruerunt 62
quidnam eorum annuli præferant 62.*sq.*
crucem mirum in modum amarunt 66
Christophori, *Regis Sveciæ, sigillum* 120
Christus, *quid de sigillis ipsi adscriptis statuendum* 22
quomodo ejus nomen Germani olim scripserint 88
Chronologia *sigillorum quam nummorum certior est* 182
Cimeriorum *in galeis & scutis gentilitiis origo* 126. 215
Cinnabari *littera a Græcis sunt subscripta* 31
Civitates, *paria earum sigilla* 47. 138. 141
cur turres & divos tutelares sigillis insculpserint 138
quando demum sigillis usa 138. 140
quando demum a consulibus & senatu administrata 140
nonnulla in sigillis ad nomen allusêre 140
multa principum insignia imitantur 140
quando secreta adhibuerint 141
Imperiales quidnam sigillis imprimant 141
Rhenana sigilla simplicissima adhibuerunt 140
Clavis *annularis* 26
Clemens *VI PP. sigillis suis intulit insignia gentilitia* 147
Clerici, *eorum tonsura quomodo a Græcis vocata* 18
quibusnam olim sigillorum usus interdictus 159
Clypei *variis olim coloribus distincti* 130
clypeus & umbella in sigillis quid sibi velit 89.130
clypeorum antiquorum figura 130.200
Coburgensium *patronus* 139
Cognati *nonnunquam memorantur in sigillis* 135
Colonia *Agrippina quamdiu tres coronas in sigillis suis adhibuerit* 140
Color cæruleus *an unquam in sigillis adhibitus* 55
candidus *in sigillis olim omnibus principibus fuit communis* 51 *nonnullis privilegio concessus* ibid.
luteus *frequentissime olim in sigillis cereis est adhibitus* 51
niger *quando in sigillis receptus* 53
ruber *in Impp. & Regum sigillis initio locum invenit* 52. *it. in pontificum* 54. *nonnullis privilegio est concessus* 54
viridis *quando ejus usus in sigillis invaluit* 53.54
Comes *Palatii, quando huic in Francia demandata sit sigillorum custodia* 13
Comites *an candidi coloris ceram olim adhibuerint* 51
quando cœperint sigillis in diplomatibus uti 121
quando cera viridi delectati 54
quando sigillis ovalibus 57
triangularia frequenter adhibuere 59
vid. Principes
Comitiva *Palatina fuit olim dignitas splendidissima* 40
Commodus *Imperator sua imagine signavit* 76
Conchæ *sanguis. vid.* Encaustum.
Concilia *quando primum sigilla adhibuerint* 47.*sq.*
qualia ea fuerint 48.149
Confano. *vid.* Gonfanon.
Conradi, *Landgravii Thuringiæ, sigillum* 60.135
Conradi *I Imp. sigillum* 89.130
Conradus *II Salicus, ejus aurea bulla* 34
plumbea bulla 46.96
ejus sigilla 70.95
quid sibi velit flos in sinistra Regis 95
quid baculus in dextra 96
imago in sigillis conspicua 80
cereorum ejus sigillorum quantitas 61
corona 208
Conradus *III cur se in sigillis vocet secundum* 102
an bullis aureis usus sit 34
ejus diploma aureis litteris scriptum 31
sigilla 101.102
cereorum sigillorum quantitas 61
corona 208
Conradus *IV, ejus sigillum* 107
quo titulo usus 71
ejus corona 208
Consecratio *Imperatorum quomodo in nummis depingatur* 112
Consistorialia *sigilla* 149
Coostantiensis *Concilii sigillum* 149
Constantini *Imp. incerti plumbea bulla* 43
Constantinopolitani *Cæsares. vid.* Byzantini.
Patriarcha vid. Patriarchæ.
Constantinus *Lichudes, Patriarcha Byzantinus, plumbeis bullis signavit* 49
Consul *Pragensis, sigillo amisso, capite mulctatur* 13
Consulare *Sceptrum. vid.* Sceptrum.
Consulum *Romanorum gestamen* 86
Conversiones *gentium e sigillis addiscuntur* 191
Corbejensis *ecclesia sigillum* 165
Corona *laurea in numo Sinopensium* 63
in sigillis Hludovici semper conspicitur 84
in sigillo Ottonis III qualis 92
in sigillo Lotharii Saxonis qualis 101
Imperialis quid præ aliis habeat singulare 101
an inter insignia principum 123
Coronæ *variæ Imperatorum* 208
Contrasigilla, *eorum antiquitas* 166
cur inventa sint 166
Cretacea *sigilla, quando adhibita* 55
Criticis *multum prosunt sigilla* 184
Crux *oblatis eucharisticis impressa. quomodo vocetur* 18
hac plerumque insigniti annuli Christianorum 62
hac mirum in modum delectati veteres Christiani 66 *sq.* 69
ea ordinantur plerumq; inscriptiones sigillorum 66
quando in chartis & subscriptionibus usurpata 66.*sq.*
eam Rudolphus I sceptro antehabuit 99

cruce duplici cur loco sceptri utatur Otto IV Imp. 104
cur tot cruces veteres chartæ illeverint 68
e subscriptionibus cruces in sigilla transierunt 68
quando in desvetudinem venerint ibid.
Cryptæ. *vid.* Catacombæ.
de Cusa, *Cardinalis, ejus sigillum* 150
Cypri *reges an bullis plumbeis usi* 47
Cyreoenses *sigillis admodum delectati* 25
egregii in sculpendis annulis fuerunt artifices ibid.

D.

Dagoberti, *Fr. Regis, bulla argentea* 41. 118
sigilla suspecta & spuria 117. 118
corona 208
Dane-braage, *vexillum Danicum, unde ad Danos pervenerit* 200
quando amissum ibid.
Δακτυλιόγλυφοι *qui* 17
Dani *an aureis bullis usi* 37
Dania *quomodo olim appellata* 189
Dacius, *cur ejus sigillum Alexander retinuerit* 24
Decanorum *Eccles. cathedral. sigilla* 158
Dei gratia, *hujus formulæ origo* 69
Demetrii *Palæologi Despotæ nummus* 113
Despotæ *qua cera olim signarint* 52
Dextræ *gestamen in sigillis principum* 128
Diadumeni *nummus* 97
Dii *gentilium. vid.* Mythologia.
Diphthongi *an in sigillis occurrant* 185
Diplomata *auctoritatem sigillorum plerumque elogio inculcant* 10
iis sæpius plura sigilla appensa 10
interdum vocantur sigilla 17. item bullæ 19
quomodo Angli ea signarint 28
quomodo Turcæ, aliique Orientales 29
encausto a Byzantinis Impp. subscripta 31
aureis interdum litteris conscripta 31
aureis bullis insignita 33. *sq.*
an eorum γνησιότης *ex sigillis perspici possit* 10 174. *sq.*
Dispargum *castrum ubinam situm* 189
ejus sigillum ibid.
Distinctiones. *vid.* Interpunctiones.
Divi *tutelares in sigillis civitatum* 138
Divisio *provinciarum e sigillis liquet* 196
Dominos *quinam nobiles se vocarint* 137
Draco, *regni Sinici insigne* 29
Dresda *quomodo olim scripta* 189

E.

Ebræi. *vid.* Hebræi.
Ecclesiæ *Germanorum quousque sui juris fuerint* 139
Ecclesiarum *insignia quando episcoporum sigillis insculpta* 154
sigilla 154
cuinam olim concredita 13
quid flores in his obvia sibi velint 160
facies & origo e sigillis elucet 191
Effigies *summorum virorum ad virtutem inflammant* 211
Eichstetum *quomodo olim scriptum* 189
Eimbecæ *civitatis sigillum* 140
Eisenberga *quomodo olim scripta* 189
Elector *Moguntinus, cur in convivio Cæsaris inaugurali sigillum gestet* 12
Elisabethæ, *Thuringorum Landgraviæ, sigillum* 135
Abbatissæ Quedlinburgensis sigillum 159
Emblemata *insignium e sigillis sæpe restituenda* 217
Encaustum *quid* 31
eo subscripta sunt aliquando litteræ ibid.
Engelberti, *Coloniensis episcopi, sigillum* 72. 153
cathedra 153
Ensis *strictus quid sibi velit in sigillis Comitum & Principum* 124
Ephippia *num a veteribus adhibita* 205
Epigraphæ *sigillorum* 71
Episcopi, *an & quando bullas plumbeas adhibuerint* 49 51. 151
quibusnam formulis in subscriptione delectati 69
qua inscriptione libri eorum sint insigniti 72. 153
suas olim icones sigillis insculpserunt 151. *quando hic mos in desvetudinem abierit* 155
an in titulis olim meminerint episcopatus sui 70
quando jura territorialia exercuerint 155
cur palmis ornati conspiciantur 163
an barbam olim aluerint 197
num etiam gonfanonibus usi 200
quomodo mitra eorum se olim habuerint 152. 197
eorum pedo antiqua & hodierna 152
quales cathedræ in eorum sigillis observentur 153. *sq.*
an etiam stantes in sigillis exhibeantur 154
quæ fuerint forma & quantitate eorum sigilla 51. 57. 61. 152. 155
quid sigillis suis secretis inscripserint 168
quando contrasigilla adhibuerint 166
Angliæ episcoporum sigilla 15
Eques *cataphractus quid sibi velit in sigillis Hildebrandi de Gotlaria* 138
Equestria *sigilla quando invaluerint* 125
fuerunt primo simplicissima 125
mox variis ornamentis conspicua ibid.
principum juventutis 127
Equi *quomodo olim ornati & vestiti* 205
cur bini in funeribus principum deducti 128
Equitantes *cur principes se in sigillis fingi voluerint* 127
an etiam Imperatores & reges hoc schemate conspiciantur 128
an etiam feminæ illustres ibid.
Erasmus *Roterodamus quo signo in litteris usus* 64
de Evecstein *Comitis sigillum triangulare* 59

F.

Falcones *in sigillis principum juventutis crebro conspiciuntur* 127
nec non in sigillis principum feminarum 137
Falsa *sigilla falsis & veris diplomatibus adjecta reperiuntur* 174. *sq.*
Famuli *quinam nobilium ita nuncupati* 137
Fasciarum *in scutis gentilitiis origo* 216
Faustæ *Augustæ nummus* 97

Feminæ illustres quanam se sistant equitantes in sigillis 128. 135
plerumque sella insident palliata 135
interdum etiam stantes deprehenduntur 135
plerumque se sistuut velut orantes 137. 221
commune earum gestamen 137
cur gladium gestent 222
priscus earum habitus 210
Ferdinandi II & III Impp aurea bulla 38.39
Fides Græca 15
Fila, ex quibus sigilla dependent, Pontificum, aliorumque 171
ex uno filo an unquam duo pependerint sigilla 731
Flandriæ comites quando sigilla adhibuerint 171
variis olim titulis usi 123. 99
vexilla in sigillis crebro gestant 128
quando demum sigillis leonem intulerint 131
quando contrasigilla adhibuerint 166
quid in sigillis secretis ostentarint 168
Flores in sigillis Principum quid denotent 132
quid in sigillis ecclesiarum 160
Flos in sinistra Conradi Salici quid sibi velit 95
an sceptrum denotet 96
vid. Lilium.
Formulæ variæ in sigillis & diplomatibus conspicuæ 69. 70. 80. 110. 145
Franci annulos defunctorum a terra mandarunt 14
an cruce olim subscripserint 67
quando sigilla appenderint 171
quo habitu priscis temporibus delectati 206
cæsarie & prolixa coma olim usi sunt 209
Franciæ reges cuinam sigilla custodienda dederint 13
eorum sigilla 26. 116. sq.
bullas aureas frequenter adhibuerunt 36
an primum aureis bullis signarint 32
an usus bullarum argentearum ipsis fuerit familiaris 40. sq.
quanam cera in sigillis delectati 53
quali sigillorum figura oblectati 56
cerea eorum sigilla qua fuerint quantitate 61
an Deos gentilium sigillis inciderint 63
in sigillis sculpendis Romanorum elegantiam imitati sunt 64. sq.
unde hauserint formulam: χρε protege 80
sceptri consularis usus cur ipsis arriserit 86
primum in occidente globo crucigero sunt usi 86
Byzantinorum luxum & gloriam sunt æmulati 117
quando demum lilia ipsis insignium loco fuerint 119
quando contrasigilla adhibuerint 166
Carolingi vid. Carolingi.
Merovingi vid. Merovingi.
Francofurti ad Viadrum sigillum 54.140
Francofurtum quo modo olim scriptum 189
Frenum, an eo olim equos rexerint 205
Friderici Com. Palat. Sommerseb. sigillum 126
Friderici II, Electoris Sax. sigillum 127
Friderici, Marchionis Misnensis, sigillum 127.196
Friderici, Thuringiæ Landgr. sigillum 127
Fridericus Fortis, Thur. Landgr. corona conspicuus 123
Fridericus I Imp ejus bulla aurea 34.39. 102
diploma aureis litteris scriptum 31
sigilla 53. 102. 103. 104
cereorum ejus sigillorum quantitas 61
an se primum scripserit semper Augustum 106
ejus corona 208
Fridericus II Imp aureis bullis frequenter usus est 34.37 39
ejus aurea bulla 106
sigilla 107
prolixiore titulo primum delectatus est 107
ejus corona 208
diploma 219
Fridericus III Imp. an aureis bullis usus 36
cereorum ejus sigillorum quantitas 61
Fridericus IV Imp. ejus bulla aurea 109
ejus sigilla 76. 109
cacheta 167
ejus symbolum A. E. I. O. V. 110
unde fata domus suæ præviderit 111
mirificum ejus somnium 111
ejus corona 208
Fuldensis ecclesiæ sigillum 158
Fuldensium patronus 139
Fundatorum memoria in sigillis ecclesiarum conservata 156.158.

G.

Galba Imperator quo sigillo usus 76
Galeæ quando cimeris & cristis exornata 126
variaeis addita sunt ornamenta 126
varia earum forma 134
Gallæ Placidiæ bulla plumbea & nummus 42
an bulla hæc sit omni exceptione major 43
Galli maximum sigillis exhibent honorem 12
vid. Franci.
Galliæ reges. vid. Franciæ reges.
Genealogia ex sigillis multum illustratur 193
Generales ordd. monasticorum quid sigillis suis insculpserint 158
Gentiles quosnam nimbis ornarint 161
Gerhardi Episc. Hildes. sigilla 57. 154
Archiepisc. Moguntini sigillum 166
Germani an antiquitus sigilla usurparint 26
an in subscriptionibus crucis characteribus usi 67
quando sigilla pensilia adhibuerint 170
rei equestris fuerunt peritissimi 205
quo fuerint olim habitu induti 206
Germania ante Carolum M. barbarie sorduit 26
Germanus Patriarcha Cpolitan. bullas plumbeas usurpavit 49
Gertrudis, Abbatissæ Quedlinburgensis, sigillum 150
Gladii veterum an ab hodiernis diversi 200.204
cur eos feminæ in sigillis gestent 122
Glandes in bulla Julii II quid sibi velint 147
Globuli e corona Lotharii Saxonici pendentes quid sibi velint 101
Globus cruciger a quibusnam primum fuerit adhibitus 86
a quibusnam in Occidentem sit invectus 86
Gonfanon, quid & unde dictum 199
Goslariæ civitatis sigillum 138

Gosla-

Goslarienſis eccleſiæ ſigilla 72.157.168.191
Gotha quem ſibi patronum elegerit 139
Græca lingua Pontificibus antiquioribus in ſigillis arriſis 146. ſq.
Græci, quando annuli uſus apud eos invaluerit 25
quid priſcis temporibus ſigillorum loco adhibuerint 25
fidem nonnunquam ſigillis ſuis denegarunt 15
an ipſis laus inventarum aurearum bullarum deneganda 32
bullis plumbeis frequenter ſignarunt 42
an ſigillis cretaceis uſi 55
crucis characteribus in ſubſcriptionibus ipſaque charta nimium delectati 67
Græci Imperatores. vid. Byzantini.
Grammaticæ ſtudioſis multum proſunt ſigilla 184
Gregorius I Papa an bullas plumbeas primum adhibuerit 48
Guaimarus, Dux Salernitanus, ejus ſigillum 122
cur corona & ſceptro uſus ſit. 123
Guidonis de Dampetra ſigillum 135 193.195
Guilielmi Imp. ſigillorum cereorum quantitas 61
Guilielmi Normanni, Com. Flandriæ, ſigillum 125
Guntfanonarii quinam olim ita appellati 199
Guntheri Comitis de Kevernburg ſigillum 134
Guntheri, Comitis de Schwarzburg, ſigillum 134

H.

H, hanc litteram Franci & Gothi olim litteris L. R. T. & B. præfixere 85
Habeſſiniæ Rex quonam utatur ſigillo 30
legatio ab eo Bataviam miſſa cur ſuſpecta 30
Hadrianus I, Papa, an primum plumbo ſignarit 48
Halberſtadenſis eccleſia S. Mauritii ſigilla 61. 72.156
S. Bonifacii 72. 156
Hannonia quomodo olim vocata 189
Haſtæ olim a regibus geſtata 117
an idem quod ſceptrum & baculus 116. ſq.
in ſigillis Britannorum conſpiciuntur 221
Hebræi an olim ſigillis uſi 70
iis imagines, ſigillis inſculpta, ſudes ſunt in oculis 21
Hennebergæ civitatis ſigillum quid ferat 140
Henninghi Abbatis S. Godehardi Hildeſ. ſigillum 158
Henrici, Aſchariæ Comitis, ſigillum 105.124.132
Brunſvicenſis Ducis ſigillum 53
Conſtantienſis epiſcopi ſigillum 154
Dorpatenſis epiſcopi ſigillum 152
Fuldenſis abbatis ſigillum 159
Hermanni filii ſigillum 193
Hildeſienſis epiſcopi ſigillum 58
ohne Land, Thuringiæ Landgravii, ſigillum 133. 135.193
Leonis ſigilla 125.196.71
Leonis filii ſigillum 126. 133
Mirabilis, Ducis Brunſvicenſis, ſig. 133.166.168
IIX, Angliæ Regis, bulla aurea 37.39
Henricus I Imp. ejus ſigillum 89.130
quomodo ſe habeat ejus imago in ſigillis 80
Henricus II Imp. cur Sanctus appellatus 94
primum ſigillis majeſtatis uſus eſt 78
bulla ejus argentea Paderbornenſis 41
bulla ejus aurea 34
ejus ſigilla 49
ejus diploma ineditum 94. aliud aureis litteris ſcriptum 31
ejus corona 208
Henricus III Imp. aurea ejus bulla 34.37.97
ejus ſigilla 77.97.98
ſigillorum quantitas 61
numus aquila bicipiti ornatus 112
corona 208
Henricus IV. Imp. ejus bulla aurea 34
ejus bulla Bruſchiana 98
ſigilla 98
diplomata aureis litteris exarata 32
cereorum ſigillorum quantitas 61
corona 208
formulam χρε protege in uſum revocavit 81. 99
Henricus V Imp. aurea ejus bulla 34
ejus ſigilla 99
corona 208
Henricus VI Imp. an bullas aureas averſatus ſit 34
quid inſcripſerit ſigillis ſuis ſecretis 78. 166
an primus provinciarum titulos nomini ſuo adjecerit 106
an ſe primus ſemper Auguſtum ſcripſerit 106
Henricus VII, Friderici II filius, quo in ſigillis titulo ſit uſus 72
ejus ſigilla 104. 107. eorumque quantitas 62
ejus corona 208
Henricus VII Luzelburgicus, quid de ejus ſigillis notandum 108
Henricus IIX Bavarus, an primus principum diplomatibus ſigilla addiderit 122
Heraldica ex ſigillis haud parum illuſtratur 213
Heyſonis, Abbatis Ringelheimenſis, ſigillum 158
Hildebrandi de Goslaria ſigillum 138
Hildeſia quomodo olim ſcripta 189
Hildeſienſis eccleſia ſigillum 72.156
Hinrici Abbatis ſigillum 158
Hiſpani ſummam venerationem exhibent Regum ſuorum ſigillis 12
an bullis plumbeis uſi 46
Hiſpaniæ Reges aureis bullis ſæpius uſi 36
eorum ſigilla 120
Wiſigothi. vid. Wiſigothi.
Hiſtoriam medii ævi ſigilla magis illuſtrant quam numi 181. 190.192
Hludovicus. vid. Ludovicus.
Homines ſanctis ſupplicantes quid ſibi velint in ſigillis 163. 157
Honorius I, Papa, an jam bullis plumbeis uſus 48
Hoyeri, Comitis de Valkenſtein, ſigillum 134.57
Hugonis ſigillum 120
Hungari quando ſigilla adhibuerint 28
aureis bullis ſæpius ſignarunt 36

I.

Iaculum in ſigillis regum quid ſibi velit 116. ſq.
in plurimis Romanorum numis conſpicitur 117
Iapanenſes ſigillis delectantur 30
Iena quem patronum ſibi elegerit 130
Idovaldi ſexti Goth. Regis numus 93

Imagines an in Iudaeorum sigillis conspiciantur 21 sq.
an Turcae eas adhibeant 29. an Persae ibid.
Deorum gentilium an in veterum Christianorum sigillis occurrant 62
quanam majestates nuncupata 77
nonnullorum Caesarum in sigillis ad sinistrum latus conversa 80
in sigillis Principum & Comitum 122 sq.
Sanctorum tutelarium in sigillis ecclesiarum & monasteriorum 156. 158
quaenam sigillis secretis insculpta 167
Imperatores Occidentales, eorum sigilla olim osculo sunt excepta 11
interdum diplomata auro conscripsere 31
an & plumbeis bullis signarint 43
eorum sigilla olim cera alba impressa 51
an etiam cera rubra usi 52. 53
qua sigillorum figura delectati 56. 76
primum solum nomen sine prolixo titulo sigillis inscripsere 69. sq. 78
quando vocem Romanorum titulo inseruerint 71
an soli sigilla majestatis sibi vendicarint 77
diversis in sigillis coronis conspiciuntur 92
cur Romam sigillis insculpserint 93
quinam eorum primus se vocarit semper augustum 105
quando demum aquila bicipiti usi sint 111
equitantes in nummis conspiciuntur 128
quando contrasigilla adhibuerint 166
quid sigillis secretis inscripserint 168
quid sibi velit, quod interdum palma ornati conspiciantur 162
Imperatores Graeci. vid. Byzantini.
Franciae. vid. Franciae reges.
Salici. vid. Salici.
Impressio an idem ac sigillum 19
Indulgentiarum exemplum 123
Indulgentiis Tenzelianis quaenam appensa fuerint sigilla 150. 123
Innectendi sigilla modus 169
Inscriptiones sigillorum medii aevi magis sunt perspicua, quam numorum 183
plerumque sunt latina 66
ordiuntur a cruce 66
secundaria explicandarum figurarum causa adjecta 71. sq.
an & sigilla, inscriptione carentia, inveniantur 73
in sigillis Caroli M. 80
in sigillis Principum 135
in bullis Pontificum Graeca lingua consignata 147
sigillorum secretorum 108
genealogiam egregie illustrant 193
Insignia gentilitia quando coeperint sigillis insculpi 115. 129
quinam primus ex Pontificibus iis usus 147
quando episcopi ea adhibuerint 154
vid. Scuta.
Instrumentum. vid. Diploma.
Interpunctiones quales in sigillis conspiciantur 187
Iohannes XV, Papa, quomodo diplomata signarit 48
XXIII, arma gentilitia in bullis gestavit 147
Iohannis, Episcopi Dorpatensis, sigillum 152
Lettovicensis episcopi, sigillum 154
Iosephi fides in describenda Arei epistola est suspecta 25
Isenacenses quem patronum sibi adsciverint 139
Isna, civitas, quid sigillis impresserit 140
Itali an aureis bullis signarint 36
Iudaei. vid. Hebraei.
Iulii Nepotis nummus 93
Iulius Caesar imagine Veneris armatae signavit 74
Iulius II Papa, insignia gentilitia bullis impressit 147
an primus barbam aluerit 198
Iuttae, Misnensis Marchionissae, sigillum 57 35
Abbatissae Quedlinburgensis, sigillum 159

K.

Kalendariae societatis sigillum 157

L.

Lacedaemonii an ex Graecis primi sigilla adhibuerint 25
Lagenae olim a matribus-familias obsignatae 55
Landulphi, Episc. Brixinensis, sigillum 154
Lapis sepulcbris reliquiarum suppositus 17
Latina lingua cur in inscriptionibus sigillorum adhibita 66
Latini an bullis argenteis signarint 41
vid. Romani.
Lauru cur caput cinxerit Carolus M. 64
Legati Manuelis Imperatoris, impostores 7
Legatus Regis Habessinae suspectus 30
Leo insigne Regis Habessinae 30
eo delectatae civitates municipales Brunsvico-Luneburgenses 141
Leo I. Papa, an bullis signarit 48
Leo IX PP. antiquas bullas retinuit, novasque invenit 142
bina ejus bulla 142. 144
an primus aram Christianam sigillis adscripserit 144
formulam bene valete in monogramma contraxit 144
Leodiensis Civitatis sigillum recentius esse probatur contra Baronium 139
Leopoldi Imperatoris aurea bulla 39
Libri in sigillis episcoporum nonnunquam inscriptione notati 72
saepius sanctis in sigillis tribuuntur 163
Ligna a vermibus exesa quibusnam fuerint loco sigillorum 25
Lilia, principibus in sigillis addita, quid sibi velint 95
quando Gallis primum insignium loco fuerint 119
Lilium, commune gestamen principum feminarum 158
Lindaviense Diploma Criticis vapulat 11. 83. 85. 176. 182
Litterae in sigillis variae 184 sq.
in sigillis Caroli M. 80
Litterae Pontificum quotuplices 52
qua cera signentur ibid.
Principum, an iis merito ornamenta adjecta 30
Majestaticae. vid. Majestaticae litterae.
conf. Diplomata.

Lituus quid 153
an ejus formam referant peda episcopalia 153
Livonia quomodo ad Christum perducta 192
Logothetæ sigilli custodiam in aula Byzantina habuere 13. 26
aureas & argenteas bullas expediverunt 42
Longobardi an aurum in consignandis litteris adhibuerint 32
Loricæ Veterum 202. sq.
Lotharingiæ duces an bullis aureis usi 37
an sceptro 124
Lotharius I Imperator an bullis plumbeis usus 44
an formulam χρε protege primus mutarit 80
ejus sigilla 87
ejus corona 208
Lotharius II, Rex Fr. ejus sigilla 87. 120
Lotharius Saxo, ejus sigilla 100
cur se vocet Regem III. 100
cur Imperatorem III. ibid.
quid sibi velint globi ex ipsius corona pendentes 101
cereorum ejus sigillorum quantitas 61
ejus corona 208
Lubeca, quomodo olim scripta 189
Luca, civitas, cujus beneficio sigillorum plumbeorum usum adepta 47
Luckardis, Abbatissæ Quedlinburgensis, sigillum 159
Ludolphi, Ducis Saxoniæ, diploma 27
Ludovici Cressiacensis, Comitis Flandriæ, Sigillum 126
Comitis de Isenac numus 128
Thuring. Landgravii sigillum 126. 130
Ludovicus Pius Imp. ejus bulla aurea 33. 44. 84. 86
bulla argentea 41. 84
alia incerti metalli 43
sigilla cerea 83. sq.
quando barbatus expressus 84
qua corona redimitus in sigillis appareat 84
an crucem in subscriptionibus adhibuerit 85
an formula χρε protege sit usus 80. 85
quomodo ejus nomen scribatur 85
quænam ejus sigilla sint maxime genuina 85
quam præferant inscriptionem bulla ejus plumbea 44. 85
quid sibi velit sceptrum & globus in ejus bulla 86
ejus corona 208
Ludovicus II Imp. ejus diploma suspectum 44
Ludovicus III Imp. ejus sigillum 89. 120
Ludovicus IV. Bavarus Imp. ejus aurea bulla 35. 120. 108
ejus sigilla 108
an primus Aquila bicipiti usus 113
an morem contrasigillis utendi revocarit 166
Lodovicus Senior, Rex Germ. formula χρε protege delectatus 80. 88
ejus sigilla 87
facies ejus in sigillis in latus dextrum conversa 87
an unquam Imperator sit vocatus 88
an ipsius nomen scribatur, Hludovicus 88
quid de barba, corona & vestibus ejus notatu dignum 88
Ludovicus S. Rex Franciæ, ejus sigillum 120
Ludovicus Transmarinus, Rex Germ. ejus sigillum 89. 120
ejus corona 208
Ludovicus VII, Rex Franciæ, ejus sigillum secretum 166
Luna in sigillo Ludovici S. 120
& sol quid sibi velint in sigillo Ottonis IV. 104
Lutaceorum sigillorum usus quando invaluerit 55
Lutgardis, Comitissæ de Sladen, sigillum 136
Lutheri sigillum & annulus 222

M.

Magdeburgi, civitatis, sigillum 140
Magistrorum ordinis Teutonici sigilla 155
Mahomedi, ejusque successorum symbola 121
Mahomedani. vid. Turcæ.
Majestas an & cur majora sigilla sint appellata 71
an etiam simulacris Deorum tributa 77
Majestaticæ littera 77
Majestatis Sigilla qualia 76
an solis imperatoribus fuerint propria 77
quid in iis exhibeatur 78
quando primum adhibita 78
Maltha ad signandas tabellas adhibita 56
quid, & quomodo confecta ibid.
Mansfeldenses comites privilegium cera rubra utendi quando adepti 54
Marchisi vox in sigillis Flandrensium obvia quid sibi velit 123
Margarethæ, Comitissæ Flandr. sigillum 135
Margarethæ de Waulaincour, sigillum 135
Maria, Honorii Imp. Sponsa, quid in ejus sepulchro repertum 14
Mariæ Ottonis IV. conjugis sigillum 115
corona 208
Mariæ cur Angelorum capita adjiciantur 164
ejus assumtio corporea an omnibus Pontificiis arrideat 165
Marsyæ & Apollinis fabula 75
Martyres cur in sigillis palmam manibus gestent 161
cur eorum epitaphiis columba cum ramo olivæ subjecta 162
eorum sepulcra fuere Christianorum templa 17
Maximiliani Imp. cacheta 167
Mechtildis, Principis Anhaltinæ, sigillum 136. 194
ex quanam gente fuerit oriunda 193
Medi. vid. Persæ.
Meinhardi I, Episcopi Rigensis, sigillum 154
sigillum inscriptione carens 73
Meinheri, Burggravii Misnensis, sigillum 132
Meinwerci, Episcopi Paderbornensis titulus 71
Melitensium equitum magister nonnunquam cera nigra utitur 53
Merovingi, Franciæ reges, eorum Sigilla 116 horum magnitudo & forma 117. 118
in sigillis faciem antrorsum obversam exhibens 117
capillos prolixiores aluerunt ibid.
an literas Romanas adhibuerint ibid.
an omnes annulo signarint 118
an annum æræ Christianæ diplomatibus addiderint 119
Milites olim apud Germanos trium fuerunt ordinum 129
quinam nobiles ita olim vocati 137
Mitræ episcopales olim fuerunt humiliores 152
quando in usu esse cœperint 197

Mixta *sigilla qua* 54
Modestia *priscorum episcoporum* 21
Moguntiæ *sigillum* 140
Monachium *civitas, quid in ejus sigillo conspiciatur* 140
Monasteriorum *sigilla* 150
Monogramma *Christi an charta, in quibus hoc apparet, pontificibus tribuenda* 63
Monogrammata *an etiam in sigillis & numis appareant* 103
Μοχλοσφραγισταὶ *apud Aegyptios quinam* 23
Moscovitæ *vid.* Russi.
Mushusa *quid sigillis impresserit* 140
Musyum *Romanum Carolum M. sistens* 81
Mythologia *gentilium olim Christianis fuit sudes in oculis* 62

N.

Namurcum *quomodo olim vocatum* 189
Neapolitani *an bullis aureis signarint* 36
Nero *an vestigia antecessorum in litteris signandis legerit* 75
musica amore nimium captus 76
ejus annulus ibid.
Nicolai *II pontificis bulla plumbea* 94.143
Nigra *Sigilla. vid.* Color.
Nimbi, *sanctorum capita cingentes, unde originem trahant* 160
Nobiles, *alii milites, alii famuli* 137
quinam se ipsi vocarint dominos 137
sigilla sero adhibuerunt 137
ea qualia fuerint 59.138
Nomen *olim sine prolixo titulo in sigillis scriptum* 68
Nomina *propria e sigillis optime restitui possunt* 188
Numburgum *quomodo olim scriptum* 189
Numeris *quando reges & pontifices sint distincti* 49
Numi *sigilla superant antiquitate, copia & diuturnitate* 180
ex iis historia antiqua multum lucis fœneratur 181. 182
sapius prastantissimis Criticis imponunt 181.182
Numi *bracteati quando in Germania recepti* 181
ex iis chronologia perspici nequit 182
nihil in iis elegantia deprehenditur 183
inscriptiones maxime obscura in iis apparent 183
an patroni ecclesiarum & urbium in illis interdum conspiciantur 139
Friderici Imperatoris 87.183

O.

Ocreæ *Veterum* 204
Odonis, *Regis Francia, sigillum* 89.119
Orbicularia *Sigilla sunt antiquissima* 56
Ordruffensium *patronus* 139
Orthographia, *an ex sigillis addisci possit* 187
Osculo *quondam Imperatorum sigilla sunt excepta* 11
Osnabrugense *Caroli M. Sigillum* 79
Osterlindis, *Abbatissa Quedlinburgensis, sigillum* 19
cura no nullis rejectum 81. 82
Ottonis *I. Imp. littera aureis litteris conscripta* 31
bulla aurea 34. 44. 130
imago in sigillis 80
Sigilla 90.91
diplomata adhuc inedita 90
corona 208
Ottonis *II. Imperatoris, sigilla* 91
corona 208
Ottonis *III. Imperatoris aurea bulla* 34
bulla plumbea 46
sigilla 92. sq.
numus 92
corona 208
Ottonis *IV. Imperat. bulla aurea* 34
sigillum 104
corona 208
cur bic loco sceptri utatur cruce 104
cur solem & lunam sibi adjici voluerit 104
Ottonis *Ascharia comitis, sigillum* 124. 126. 132. 200
Bambergensis episcopi, titulus 71
Brandenb. Marchionis numus 124
de Brunsvic sigillum 133
Hildesiensis sigillum 72
Ovalia *sigilla sunt antiquissima* 56
quando episcopi & Comites iis usi 57
Carolus M. ea plerumque adhibuit 80

P.

Paderbornensis *bulla argentea* 41
Pallia *veterum* 210
Palmæ, *cur eas in manibus gestent sancti* 161
an etiam aliis, prater sanctos tribuantur 162
eas in manibus detulerunt, ex peregrinatione Hierosolymitana redeuntes 163
Palmarii *quinam olim dicti* 163
Papa. *vid.* Pontifex.
Papyro *quando sigilla superfusa* 173
Parabolica *oblonga sigilla quando inventa* 57
Paschalis *II PP. an primus Pauli & Petri capita bullis impresserit* 143
Patriarchæ *Constantinopolitani eorum sigilla* 26 *plumbeas bullas dudum adhibuerunt* 49 *viridi colore in sigillis usi* 53. *nonnunquam nigro* 54
Patritii *urbium sigillis triangularibus frequentissime usi* 59
Patroni *in sigillis civitatum conspicui* 139
Pauli & *Petri capita quando pontificum bullis impressa* 143 *cur Paulus ad dextram, Petrus ad sinistram collocetur* 145
Paulus *II Papa, quid bullis plumbeis intulerit* 148
Pax vobiscum *cur hac formula episcoporum libris sit inscripta* 72. 153 *quando episcopi eam sibi vindicarint* 153
Peda *episcopalia olim fuerunt breviora* 152
Pensilia *sigilla quando in occidente adhibita* 171
Perigraphe *sigillorum vid.* Inscriptiones.
Persæ *an apud eos sigillorum usus obtineat* 24 *quale* ἐπισφράγισμα *eorum sigilla habeant ibid. a sigillis, imagine ornatis, abhorrent* 29
Petri & *Pauli capita quando Sigillis impressa* 143. *vid* Paulus.
Philippi *Suevi Imp. aurea bulla* 34 103
Philippus *II regis Hispaniæ sigillum* 120
Philippi *Ducis Burg. inscriptio sigilli* 196
Philippi *Elsatii Flandr. Comitis Sigillum* 163 195
Philippus *II. Franciæ rex, qua cera signarit* 53
Pictores *olim miseri fuere artifices* 71
Pilei *veterum* 209
Pipini *Regis Franciæ bulla aurea num extent* 33 *sigillum cum Bacchi capite est suspectum* 63 *aliud suspicione laborans* 119 *an imperator sit vocatus* 119

Pisca-

Piscatoris *annulus, an eo D. Petrus signarit* 28. 148 *quando primum adhibitus* 148 *cur ita vocatus* 148 *ejus pretium* 148 *mortuo pontifice aboletur* *ibid.*
Plumbeæ *bullæ fuerunt apud Græcos usitatissimæ* 41. *sq. an & Veliores iis signarint* 43 *an imperatores & Reges occidentales iis delectati* 43 *cum inscriptione:* Renovatio regni Francorum, *cui tribuenda, & an sint genuina* 44 *sq. an etiam post Carolingos iis usi Impp.* 46 *an & alii reges, duces & principes eas adhibuerint* 46. *sq. num civitatibus & Conciliis earum usus arreserit* 47 *quando Pontificibus in usu esse cœperint* 48 *an sint humilitatis indicium* 49 *num patriarcha Constantinopolitani iis obsignarint* 49 *an eas olim episcopi usurparint* 49 *in quibus monogramma Christi reperitur, num omnes papæ tribuenda* 68 *quales præferant characteres* 35
Polycrates, *Samiorum tyrannus, an primum inter Græcos sigillis usus* 25
Pontifices *Romani quando sigilla adhibuerint* 28 *eorum sigilla sunt triplicia* 142 *qua occasione ea confringantur* 15 *quando & cur bullis plumbeis primum signarint* 48 *nondum coronati qua bulla utantur* 149 *qua cera in sigillis utantur* 52 *an eorum titulus:* servus, servorum Dei, *olim & aliis fuerit familiaris* 71 *an etiam sigillis suis insculpserint lemma:* aurea Roma 94 *primo solum nomen bullis insculpserunt* 142 *quando sua signarint imagine* 143 *quando Petri & Pauli capita iis impresserint* 143 *antiquiores eas Græcis litteris insignerunt* 146 *eorum bullæ subinde mutata* 147 *quibus funiculis in appendendis sigillis usi* 171 *quot modis eorum bullæ falsari potuerint* 175 *quando demum barbam aluerint* 197 *cerea eorum bullæ vid.* Piscatoris *annulus. eorum epistolæ vid.* epistolæ.
Popilii *Nepotiani nummi* 93
Præpositi *monasteriorum quibus schematibus eorum sigilla conspicua* 158 *vid.* Abbates.
Premislai *Regis Bohemiæ Sigillum* 121
Presbyteri *an sigilla adhibuerint* 159
Principes *quando diplomata sigillare cœperint* 121 *eorum sigilla antiquissima sunt simplicissima* 122 *quibus funiculis sigilla sua appenderint* 171 *sigillis triangularibus rarius usi* 59 *qua cera signarint olim* 51. 54 *quali eorum sigilla plerumque fuerint figura* 57 *an bullis plumbeis signarint* 47 *quibus inscriptionibus delectati* 70. 133 *num etiam sigillorum majestatis usum sibi vendicarint* 77 *an eorum litteris merito ornamenta varia addantur* 30 *quid sigillis secreti inscripserint* 168 *stantes nonnunquam in sigillis exhibentur* 132. 22. *cur equitantes se in sigillis fingi voluerint* 127 *conf.* 221 *an sceptro & corona in sigillis usi* 123 *cur ense stricto se sistant* 124 *cur vexillum gestent* 128 *quid sibi velint aves, canes, flores, stellæ in eorum sigillis* 131 164 *cur tueres sigillis inscripserint* 132 *an eorum vultus in sigillis accurate exprimantur* 217 *quando demum armis gentilitiis usi* 131. 213 *quando solis* 133 *cur in funere eorum bini equi deducantur* 128 *quando eorum Sigilla in pompa funebri confringantur* 14. 15 *eorum sigilla equestria vid.* Equestria.
Principes *juvenes quibus sigillis delectati* 127. *feminæ vid.* Feminæ
Privati *quando apud eos sigillorum usus invaluerit* 17. 137. 141
Provinciæ *quæ & quando titulis adscripta* 70. 195 *earum inter fratres divisio accurate e sigillis perspicitur* 176
Provinciales *Ordd. Monasticorum quid sigillis insculpserint* 157
Puncta *qualia in sigillis adhibita* 188
Purpura *vid.* Encaustum.

Q.

Quadrata *sigilla sunt rarissima* 80
Quedlinburgensis *civitatis sigilla* 139

R.

Rainoldi, *Comitis Dasselensis, præpositi sigillum* 158
Referendarii *annulos Regum Merovæidarum custodierunt* 13 *quinam in horum locum successerint* *ibid.*
Religiosi *cur palmam interdum gestent* 162
Reges *olim eubra in sigillis cera usi* 52. 53 *longo titulorum syrmate olim haud delectati* 70 *de eorum sigillis* 116 *an bastis sint usi* 116 *plurimi Imperatorum nomen affectarunt* 119 *eorumque sigilla subinde imitati* 120 *interdum sola insignia regni sigillis insculpsere* 121 *an equitantes in nummis conspiciantur* 128
Reginarum *sigilla* 115
Reisenberg *monasterium, geminum ejus nomen* 198
Reliquiæ *Sanctorum vid.* Sanctorum.
Renovatio regni Francorum, *lemma, bullis inscriptum* 44
Repercussum *sigillum quodnam* 169
Rhæticum *sigillum an genuinum* 27
Rhenani *Archiepiscopi, quando demum archicancellariorum titulo usi* 194
Richeobergensis *præpositi sigillum* 158
Ringelheimense *monasterium a quonam fundatum* 157 *ejus sigillum* 157. 190 *& patroni* *ibid.*
Ritus *sacri in sigillis exhibiti* 197
Robertus *Betuniensis ejus sigillum* 126. 193 *adhuc juvenis quo sigillo delectatus* 127. 138
Robertus *Junior, comes Flandriæ, quo titulo in sigillis usus* 123. 195
ejus sigillum 125
Roma *civitas, an plumbo signarit* 47 *vox hæc frequenter numismatibus est insculpta* 93 *aurea vid* Aurea Roma.
Romani *annulos defunctorum terra mandarunt* 14 *an sigillis usi* 26 *sigillorum cretaceorum usum non respuere* 55 *an a Christo aquilæ sint vocatæ vid.* Latini.
Rosæ *interdum loco punctorum sunt adhibita* 187
Rosariis, (*Franciscus de*) *ejus fata* 157
Roberti *Reg. Franciæ sigillum* 120 *corona* 208
Rotunda *sigilla vid.* Orbicularia.
Rudolphus *Habspurgicus, ejus bullæ aurea* 35 *ejus sigilla* 53. 108 *sigillorum ejus cereorum quantitas* 61 *quem titulum in sigillis usurparit* 71 *in consecrationis suæ sacris crucem sceptro antehabuit* 99 *ejus corona* 208
Russi *quando Sigillorum usus apud eos invaluerit* 28 *aureis bullis frequenter utuntur* 36 *eorum sigillum* 121 *an apud eos imaginum in sigillis usus* 121
Ruta Saxonica 217

S.

S, *littera quando sigillis ante nomen insculpta* 68
Saalfeldensium *patronus* 139
Sacra *ubinam Christiani olim peregerint* 17
Salici *Imperatores, eorum sigilla elegantia se commendant* 65
Sancti *quando eorum lipsana in altaribus recondita* 17 *eorum imagines Majestates dicta* 77 *cur eorum imaginibus nimbi adjecti* 160 *cur in manibus gestent palmas* 161 *quid sibi velint homines ipsis supplicantes* 163 *sæpius iis tribuuntur libri* 163 *cur eorum imaginibus stellæ additæ* 164 *cur angelorum capita ibid. eorum historia e sigillis illustratur* 190
Sancti *tutelares in sigillis ecclesiarum frequentissime conspiciuntur* 156 *interdum eorum tantummodo capita* 157 *in sigillis abbatum & abbatissarum sæpius occurrunt* 158 *vide* Divi.
Sangallensis *bulla plumbea* 44
Sangenovefensis *bulla plumbea* 44 *sq.*
Sanmaximinianum *Caroli M. Sigillum* 79 *an sit genuinum* 82
Saracenorum *sigilla* 121
Sceptra *an idem quod baculi regales* 66. 117 *sæpius pro aviculis aut pro floribus habita* 86 96
Sceptrum *an insigne principum* 123 *triumphale & consulare in sigillis* 86
Schafhusa, *civitas, quid in ejus Sigillo conspiciatur* 140
Scheppenstedensis *oppidi Sigillum* 140
Scipio *eburneus cum aquila quorumnam fuerit gestamen* 86
Scuta *gentilitia primaria principum nobiliumque arma* 129 *quando cœperint sigillis insculpi* 129. 213. 221 *quando sola* 133 *in sigillis principum feminarum conspiciuntur* 137 *multis jam olim coloribus & imaginibus ornata* 130 *quando ea adhibuerint episcopi* 154. 131 *quando nobiles* 138 *gyronata & striis distincta non sunt vera tesseræ gentiles* 215
Secreta *Sigilla quæ & quotuplices* 77. 166 *quando primum adhibita* 77. 167 *quid in illis exhibeatur* 78. 167 *quando civitates ea adhibuerint* 141 *eorum inscriptiones* 168 *Cæsarum, principum, & episcoporum* 168 *vid.* Contrasigilla.
Secretum *an idem quod Sigillum* 19

Semper-Augustus *quisnam Imperatorum primum hoc titulo usus* 105
Sepulcra *martyrum, in iis primi Christiani sacra peregerunt* 17
Sepulcrum *Mariæ, Sponsæ Imperatoris Honorii* 14
Serapis. *Vid.* Anubis.
Sergii *Papæ sigillum* 60 147
Sergius *I, Papa, an bullis usus* 48
Servi *quinam nobiles ita olim appellati* 137
Siculi *an bullis aureis usi* 36 *an plumbeis* 47
Sigilla, *eorum adulteratores summis affecti sunt suppliciis* 8 11 *quinam ea scriptis explanarint* 8 *eorum auctoritas in diplomatibus inculcatur* 10 *plura nonnunquam uni diplomati sunt affixa* 10 *an probent sigilli γνησιότητα* 10 *maximus iis semper honos est exhibitus* 11 *cuinam eorum custodia demandata* 13 26 *eorum amissio fuit capitalis* 13 *cur interdum cum principibus sepulta* 14 *cur confracta* 15 *monialibus nonnunquam sunt legata* 15 *eorum usus antiquissimus, omnibusque fere gentibus communis* 20. *sigillis suis quinam fidem derogarint* 15 *medii ævi fuere simplicissima* 64 *iis in olim nomen sine prolixo titulo scriptum* 68 *quando iis nota S. five explicata vox sigillum addita* 68 *nonnulla omni destituuntur inscriptione* 73 *an monogrammata in iis adhibita* 103 *quando diplomatibus innecti cœperint* 169 170 *quando appensa* 170 *vid* fila *quando papyro superfusa* 173 *de variis fraudibus in re sigillari commissis* 174 *an nummis præferenda* 181 *de eorum usu Critico* 184 *historico* 189. *sq. Heraldico* 213
Sigilla Cava *vid* Cava Cerea *vid.* Cerea. &c &c.
Sigillaria *festum servorum* 16
Sigillatæ *vestes* 16
Sigillati *Scyphi* 16
Sigilliarii *quinam* 17
Sigilliolum *an sit vox Latina* 16
Sigillum *unde deriveitur* 16 *varias admittit significationes ibid. ejus synonyma* 18
Sigillus *quid* 17
Sigismundus *Imperator, ejus aurea bulla* 35 *prolixo titulo in sigillis usus* 71 *ejus sigilla* 108 109 *quid sibi velint versiculi: Aquila Ezechielis &c in ejus sigillo occurrentes* 109 *an primus aquilam bicipitem adhibuerit* 13
Signaculum *quid* 19
Signetum *idem quod Sigillum* 18
Signum *quid* 18
Simulacrum *parvum audit interdum sigillum* 16
Sinenses *sigilla maximopere venerantur* 12 *quonam sigillo utantur* 29
Sinister *locus in sacris dextro fuit honoratior* 146
Societatis *Kalendariæ Sigillum* 157
Somnium *Friderici IV Austriaci* 111
Sol & *luna quid sibi velint in sigillo Ottonis IV* 104
Sophiæ, *Landgr. Thuringorum, sigillum* 135 *Abbatissæ Gandersheimensis, Sigillum* 136 *Comitissæ Blankenburg. Sigillum* 136
Spirenses *an dicti turribus in sigillis usi* 140
Σφραγὶς 18
Σφραγισταὶ *quinam apud Aegyptios* 23
Stantes *nonnunquam exhibentur principes in sigillis* 132. 221
Stapia *an olim fuerint adhibita* 205
Stellæ, *Sanctorum aliorumque imaginibus additæ, quid sibi velint* 164
Stephani *papæ sigillum quadratum* 60 *Cardinalis Sigillum* 150
Stephanus *III, Papa, an primus bulla signarit* 48
Sternbergæ *civitatis sigillum* 140
Stolberga *quomodo olim scripta* 189
Subscriptio & *signatio an differant* 18 *quando cruces in subscriptionibus adhibitæ* 66 *sq.*
Sueciæ *regum sigilla* 120
Sultani *Iconienses jam pridem sigillis usi* 29 *an bullis aureis signarint* 36
Sylvestri *papæ tempore an bulla plumbea fuerint usitata* 48

T.

Templum *turritum quid sibi velit in sigillis ecclesiarum* 137
Tenzehanis *indulgentiis quænam appensa fuerint sigilla* 150
Terga *sigillorum* 172
Testamenta *quando primum lino constricta* 173
Tetrici *Iunioris nummus* 97
Thassilonis, *Ducis Boici, diploma* 27
Theodemari *Reg. Franciæ, annulus* 116
Theoderici, *Marchionis Misniæ, sigillum oblongum* 57 *Comitis Flandrensis sigillum* 163
Theodericus, *Rex Ostrogothorum, an litterarum commercio delectatus* 27
Theodori *PP. bulla plumbea* 147
Theodorici *I, Franciæ Regis sigillum* 117
Theodorici *II Neustriæ Regis sigillum spurium* 163
Theodori *Lascaris nummus cum aquila bicipite* 113 *sq.*
Thoraces *Veterum* 202. *sq.*
Tiderici *Episcopi Dorpatensis sigillum* 152 *Abbatis sigillum* 158
Tintinnabula *vestibus potentum olim appensa* 101 *imprimis equitum baltheis ibid. an etiam in sacris adhibita ibid.*
Tituli *qui & quando provinciæ adscripti* 70 195
Treverensium *patronus* 139
Triangularia *sigilla quando eorum usus invaluerit* 59
Tridentini *concilii sigillum* 149
Trifolio *similia sigilla sunt rarissima* 60
Θεσπίσματα 26
Θεσπίσματα *ibid.*
Triumphale *Sceptrum. vid* Sceptrum.
Tunicæ *veterum Germanorum & Francorum* 206
Turcæ *quomodo diplomata signent* 29 *an in eorum sigillis imagines occurrant ibid. cuinam sigilli custodiam credant ibid. an aurum in consignandis litteris adhibeant* 32 *an aureis bullis utantur* 36
Turres *quid significent in sigillis principum* 132 *in sigillis civitatum crebro conspiciuntur* 138
Tutelares. *vid* Sancti.
Tutores *Caff. Byzantinor. impuberum quonam colore litteras subscripserint* 31
Typarium, *eo forte amisso admonebantur olim subjecti* 13 *vid* Sigillum.

V.

Veneti *an diploma, libertatem ipsorum suffulciens, sit genuinum* 33 *quando bullas plumbeas adhibuerint* 47
Vestes *sigillatæ* 16
Vestiaria *res medii ævi e sigillis petenda* 206
Vestibus *potentum olim tintinnabula adjecta* 101
Vexillum *in sigillis Cæsarum quid sibi velit* 89 128 *cur principes gestent* 128 *conf.* 221 *quot vexilla in solennioribus principum pompis præferantur* 129 *vexillis erectio in castro sive turri quid sibi velit* 129 *vexillorum antiquorum forma* 129. 199
Victoris *II, papæ, bulla plumbea* 94. 143 *cur sua signarit imagine* 143
Viridia *Sigilla vid.* Color.
Vlrici *de Hainovve sigillum* 124
Vltrajectinæ *civitatis sigillum* 138
Vmbellæ *in sigillis Imperatorum quid sibi velit* 89
Vrbani *II PP. bulla plumbea* 144
Vtensilia *in sigillis obvia* 211
Vultus *principum an in sigillis accurate exprimantur* 212

W.

Waimari *Ducis Salernitani sigillum* 122
Weichbildorum *Brunsvicensium sigilla* 141
Wenceslai *II Regis Bohemiæ sigillum* 110
de Westedorp (*Olrici*) *Nobilis sigillum* 59
Wilhelmi *de Isenbrech sigillum* 114 *Conquæstoris sigillum* 166
Wilhelmus *Hollandus, quo titulo in sigillis usus* 71 *ejus sigillum* 107 *corona* 208 *vide* Gulielmus.
Wisigothi *quando bullis sigillisque usi* 28
Woldemari *Marchionis Brandenb. sigillum* 131
Woltingerodanæ *ecclesiæ sigillum* 156
Wyuitherii *Cancell. Henrici III. sig.* 147

X.

Xpe *protege adjuva, quando hæc formula usurpata* 80
Χρυσοβούλλων 29

Z.

Zuenteboldi *sigillum* 89. 120 *corona* 208
Zuichemus *quo signo in annulo suo usus* 64

F I N I S.

TAB. I

No. 1.

No. 9.

No. 2.

No. 4.

No. 7.

No. 10.

No. 5.

KωNCTAN
TINOYCΦPA
ΓICMAΠPOKA
ΘHMENY

No. 8.

No. 11.

No. 3.

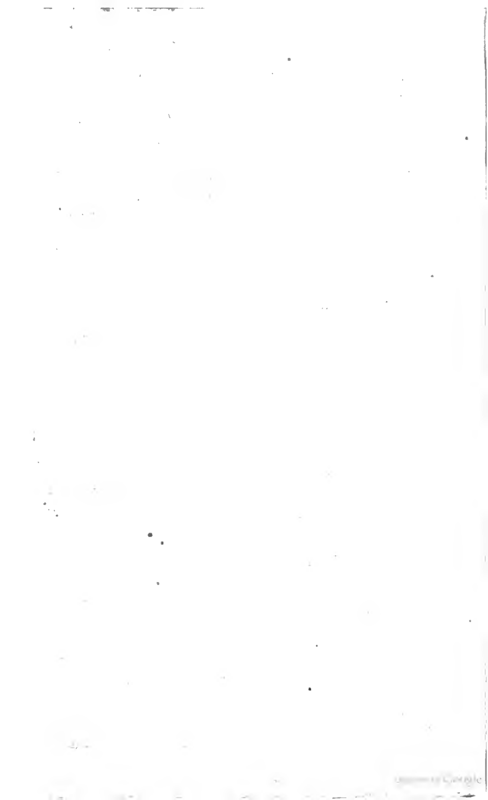

No. 6.

No. 12.

TAB. II.

No. 1.

No. 5.

No. 2.

No. 6.

No. 3.

No. 7.

No. 8.

No. 4.

No. 9.

No. 10.

TAB. III.
N.1
N.2
N.3
N.4
N.5
N.6
N.7
N.8
N.9
N.10
N.11
N.12
N.13
N.14
N.15
N.16
N.17
N.18
N.19
N.20
N.21
N.22
N. 23
ZUENTEBOLDUS REX.
KAROLUS GRATIA DI REX
PTA PAE

TAB. IV.

No. 1.
No. 2
XPE PROTEGE KAROLVM IMPERATOREM
No. 3.
No. 4.
XPE PROTEGE HLVDOVICVM IMPERATORE
No. 5.
HLVDOVICVS
No. 6
XPE PROTEGE HLVDOVICVM IMPERATORE
No. 7.
No. 8
XPE PROTEGE HLVDOVICVM IMPERATORE
No. 9.
No. 10.
No. 11.
XPE PROTEGE HLVDOVICVM REGEM
No. 12.
XPE PROTEGE HLVDOVICVM REGEM
No. 13.
No. 14.
No. 15.
LOTHARIVS
No. 16.
KAROLVS IMPERATOR
No. 17.
ARNOLFVS REX
No. 18.
NRADVS
No. 19.
HEINRICVS REX
SPA SPE
PAS CHALIS PP II
No. 20.

TAB. V.

№. 1

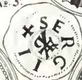
№ 2.

№ 3.

№ 5.

№. 4.

№. 6.

№ 7.

№ 8.

№. 11.

№ 9.

№ 11

TAB. VI

№ 1.

№ 2.

№ 3

№ 4.

№ 5.

№ 6.

TAB. VII.

No. 1

No. 2

No. 3

No. 4.

No. 5

No. 6.

TAB. VIII.

No. 1.

No. 2.

No. 3.

No. 4.

No. 5.

No. 6.

TAB. IX.

N°. 1.
HENRICVS DI GRA ROMANORVM REX SEMP AVGVSTVS

N°. 2.

N°. 3.

N°. 4.
RVDOLFVS DEI GRACIA ROMANORVM REX SEMPER AVGVSTVS

N°. 5.

TAB. X.

No 1

No 2

No 3

No 4

No 5

No 6

No 7

No 8

TAB. XI.

No 1

No 2

No 6.

No 3.

No. 5

No 7.

No 4.

No 8.

No 9.

No 10.

TAB. XII.

No 1.

No 2.

No 3.

No 4.

No 5.

No 6.

No 7.

No 8.

No 9.

No 10.

No 11.

No 12.

No 13.

TAB. XIII

N°. 1.

N°. 2.

N°. 3.

N°. 4.

N°. 5.

N°. 6.

N°. 7.

N°. 8.

N°. 13.

N°. 9.

N°. 12.

N°. 10.

N°. 11.

N°. 14.

TAB. XIV.

Nº. 1.

Nº. 2.

Nº. 3.

Nº. 4.

Nº. 5

Nº. 6

Nº. 7.

TAB. XV.

N.º 1.

N.º 2

N.º 3.

N.º 4.

N.º 5.

N.º 6.

N.º 7.

N.º 8.

N.º 9.

N.º 10.

N.º 11.

N.º 12.

N.º 13.

TAB. XVI.

No. 1.

No. 2.

No. 3.

No. 4.

No. 5.

No. 6.

No. 7.

No. 8.

No. 9.

No. 10.

No. 11.

No. 12.

No. 13.

No. 14.

No. 15.

TAB. XVII.

No. 1.

No. 2.

No. 3

No. 4.

No. 5.

No. 6.

TAB. XIIX.

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

Fig. 5.

Fig. 6.

Fig. 7.

Fig. 8.

